JAHINDUSE KÄSIRAAMAT

F. REIDOLF,
DIPL. METSATEADLANE,
RAHVUSVAHELISE JAHINÕUKOGU LIIGE.

RIIGIMAADE JA METSADE VALITSUSE VÄLJAANNE

TALLINN, 1938

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu, 1938.

Sisukord.

Lhk.

Saatesõna 9

I Kodumaa ulukid, nende eest hoolitsemine ja neile jahipidamine 11

Põder 11
Metskits 35
Hall-jänes 96
Valge-jänes 132
Harilik karu 138
Hunt 164
Rebane 170
Ilves 199
Saarmas 206
Mäger 220
Metsnugis 234
Kodunugis 242
Kärp 246
Nirk 251
Tuhkur 253
Naarits 260
Metsis ehk mõtus 264
Teder 306
Tedrekuningas 329
Rabakana 332
Laanepüü 338
Põldpüü 350
Laululuik 366
Väikeluik 367
Hallhani 369
Rabahani 371
Suurlaukhani 373
Väikelaukhani 373
Mustlagle 376
Valgepõsklagle 377
Jahipidamine hanedele ja lagledele 378

Lhk.

Ristpart 386
Sinikaelpart 389
Piilpart 391
Rägapart 393
Rääkspart 394
Viupart 395
Pahlsabapart 396
Luitsnokkpart 397
Punapäävart 399
Valgesilmvart 400
Tuttvart 401
Merivart 402
Sõtkas 403
Aul 405
Tõmmuvaeras 406
Mustvaeras 407
Jääkoskel 408
Rohukoskel 410
Partide eest hoolitsemine 412
Jahipidamine partidele 414
Tutkas 424
Suurkoovitaja 427
Väikekoovitaja 429
Tikutaja 429
Rohukurvits 433
Mudakurvits 437
Metskurvits 439
Sookurg 449

II. Ulukite eest hoolitsemine 452

III. Jahipidamise abinõud ja vahendid 463

1) Jahipüssid 463
2) Laskemoon:
a) püssirohi 473
b) kuulipüssipadrun 474
c) haavlipadrun 482
d) padrunite laadimine 492
3) Jahilaskmine 495
4) Jahipüssi puhastamine ja käitlemine 509
5) Ettevaatusjuhised jahipüssi käsitsemisel 512
6) Jahikoerad 515
7) Püünised 526
a) lõksud 527
b) püügirauad 532
8) Jahilipud 536
9) Kõrg-istmed 538
10) Jahivarjendid 548

Lhk.

IV. Jahipidamise viisid.

1) Ajujaht 558
2) Hiilimisjaht 573
3) Varitsemisjaht 577
4) Peibutusjaht 579
5) Otsijaht 583
6) Muid jahipidamise viise 586

V. Jahisaagi käitlemine ja kasutamine. 588

1) Sisuse väljavõtt põtradel ja metskitsedel 589
2) Sisuse väljavõtt jänesel 591
3) Sisuse väljavõtt lindudel 591
4) Kasulike ulukite nülgimine, nende nahkade kuivatamine ja kere tükeldamine 592
5) Jäneste nülgimine 593
6) Kahjulike ulukite nülgimine ja nende nahkade kuivatamine . 594
7) Jahisaagi edasitoimetamine 600

VI. Jahitrofeed. 604

VII. Tarvitatud kirjandus. 611

Saatesõna.

Endisil ajul seisis jahiline tegevus vaid jahipidamises, kus jahimees ei tarvitsenud arvestada jahiloomade-lindude (ulukite) arvulist seisu, sest siis leidus neid veel rohkesti; tollal polnud tal ka vajadust tunda muret ulukite hoolitsemise eest, kuna elutsemistingimused olid neile enam-vähem soodsad. Kuid nüüd, kus kõigis kultuurriiges on ajakohase metsa- ja põllumajanduse tõttu ulukite elutsemistingimused tunduvalt halvenenud, võimaldub rahuldavate tagajärgedega jahti pidada ainult sel jahimehel, kes kannab talle kuuluvail jahimail elutsevate ulukite eest vajalist hoolt ja teostab kaitset, sest praegustes oludes ei saa ulukid enam ilma jahimehe aitava käeta edukalt sigida ega areneda. Neil asjaoludel on nüüdisaja teadliku jahimehe tähtsaimaks ja õilsaimaks ülesandeks või kohustuseks jahiloomade-lindude eest hoolitsemine, kuna seejuures peab jahipidamise kui niisuguse tahtes või tahtmata jätma tagaplaanile.

Ulukite eest hoolitsemine annab rahuldavaid tulemusi vaid siis, kui seda teostatakse asjatundlikult. Seda suudab aga otstarbekalt korraldada või läbi viia vaid selline jahimees, kes üksikasjaliselt tunneb ulukite eluolu, s. o. nende nõudeid toidu kui ka peatuspaikade suhtes, nende harjumusi, vaenlasi, haigusi jne.

Vanasti saadi tarvilikke teadmisi jahinduse alal päämiselt praktiliselt, milleks jahiõpilane pidi mitme aasta kestes õppima vilunud ja kogemusrikka jahimehe juhatusel. Õppeaja möödudes, mis tavaliselt kestis 3—5 aastat, võttis noor jahimees ette veel õppereise ja praktiseeris mõne aasta ajakohaselt majandatavail jahimail, et nii oma teadmisi täiendada ja silmaringi laiendada.

Praegu, peab ütlema, ei saa enam jahindust ära õppida ainuüksi praktiliselt, sest nüüd nõutakse jahimehelt tunduvalt suuremaid ja mitmekesisemaid teadmisi ja oskusi. Nõutavaid tead-

misi ja oskusi suudetakse aga praktiliselt saada ainult siis, kui seks ollakse ka teoreetiliselt tarviliselt ette valmistatud.

Juba ammu tunti meil puudust säärasest jahindust käsiteldavast raamatust, mis oleks ühtlasi ka noorele jahimehele õpperaamatuks, kust tal võimalduks tarvilisi teoreetilisi teadmisi ammutada. Vastava käsiraamatu puudusel oldi meil seni sunnitud leppima kuukirjas „Eesti Mets“ ilmunud üksikute artiklitega, mis olid küll huvitavad ja õpetlikud, kuid ei võimaldanud siiski jahindust põhjalikult ära õppida.

Kord küll, palju aastaid tagasi, asusin jahinduse käsiraamatu koostamisele, kuid aja ja oskussõnade puudusel tuli töö katkestada. Nüüd, Riigi Maade ja Metsade Valitsuse austaval ettepanekul, jatkasin katkestatud tööd, — ja kuigi oskussõnadest oli suur puudus, koostasin käesoleva raamatu, mida nüüd julgen kodumaa jahimeestele esitada.

Raamatu eesmärgiks on esijoones olla nõuandjaks noortele ja algajaile jahimeestele neis jahilisis küsimusis, millega neil on jahitegevuses sagedamini kokkupuuteid. Võib-olla, leiavad sellest raamatust ka kogenenumad jahimehed mõne iva, mis nende teadmisi värskendab või rikastab.

Kui käesolev raamat äratab meie jahimeeste peres huvi ulukite elu-olu vastu ja ergutab neid viimaste eest hoolitsemisele, seega ühtlasi kaasa aidates kodumaa jahinduse edenemisele —, siis täidab ta oma ülesande parimini.

Et Riigi Maade ja Metsade Valitsuse poolt 1935. a. anti välja M. Härms'ilt koostatud „Kodumaa kullilised“, siis polnud vajadust seda osa enam käesolevas raamatus käsitelemisele võtta.

Lõppeks loen oma meeldivaks kohuseks avaldada palju tänu Riigi Maade ja Metsade Valitsusele lahke kaasaaitamise eest raamatu saamise loos. Samuti avaldan tänu kõigile neile, kes raamatu viimistelemisel on abiks olnud, kõigepäält aga hr. E. Sits'ile, kes vaatas läbi käsikirja zooloogilise osa, ja hr. Rich. Kress'ile käsikirja keele redigeerimise eest. Eraldi tänan hr. A. Sepp'a, kes lahkesti andis keelelisis küsimusis nõu, ja hr. A. Reinvaldt'i, kelle kaasabil on koostatud päätükk „Jahikoerad“. Ülesvõtete eest võlgnen tänu hr. A. Raukas'ele.

Tallinnas, detsembrikuus 1937. a.

F. Reidolf.

I. Kodumaa ulukid, nende eest hoolitsemine ja neile jahipidamine.

Põder. (*Alces alces* L.)

(Cervus alces L.; Alces machlis Ogilby; Alces palmatus Gray; Alces europaeus Jäg. u. Bessels; Alces jubata Fitzg.)
Ingl. k. Moose, Moose — deer; prants. k. Elan, saksa k. der Elch, Elen, Elentier, vene k. лось; läti k. bredis; soome k. hirvi.

Põder suuruselt ületab kõik teised hirvlased (sugukond: Hirvlased — Cervidae — hirv, metskits) ja on ühtlasi meie kodumaa suurim jahiloom. Ka välimuselt erineb tema niivõrd teistest hirvlastest, et teda on nagu raske sellesse sugukonda kuuluvaks lugeda. Hirv ja metskits on sihvakad ja kehalt õiges proportsioonis, kuna põder on kujult raske, kohmakas, madalama tagakehaga ja seisab kõrgetel jalgadel, mistõttu tema keha paistab võrdlemisi lühikesena. Pää on tal suur ja massiivne, silmade kohalt kitsam kui mujalt, lõppedes pika jämeda, veidi allarippuva kongis ja eest laia koonuga, mis suuresti sarnleb hobuse koonule; ülemine neljanurgeline mokk katab alumist. Ninaotsmik on peagu täiesti kaetud karvadega, välja arvatud väike kolmenurgeline ala päälmisel mokal ninasõõrmete vahel (hirvel ja metskitsel on ninaotsmik paljas). Otsaesine on lai; pääkülgedel sügavalt asetsevad silmad on võrdlemisi väikesed. Kõrvad pole liig pikad, kuid selle eest võrdlemisi laiad. Lühikesevõitu kael on lihaserikas ja tugev. Kurgu all kasvab „habe“, s. o. lihaserikas moodustis eriloomadel mitmesuguses pikkuses ja kujus, mis kaetud pikkade jämedate karvadega. Pullil on see „habe“ suurem ja ka tüsedam kui lehmal; noorel pullil pikem kui vanal. Rind on lai. Keha esimene osa on massiivsem kui tagumine, turja kohal väike küür, mis annab mulje, nagu oleks põdra esikeha palju kõrgem kui

tagakeha; pullil on küür rohkem silmapaistev kui lehmal. Saba on väga lühike (6—7 sm). Jalad on kõrged ja tugevad, lõppedes mustavärvuseliste siledate kõvade teravate sõrgadega; tagajalgade sisekülgedel asetsevad harjataolised karvatutid. Põdralehmal on sõrad pikergusemad ja kitsamate otstega kui pullil, kelle sõrad on laiemad ja tugevasti ümmardunud otstega. Täiskasvanud põdra jalajälje keskmine suurus on: pullil 12 sm lai ja 16 sm pikk, lehmal 10 sm lai ja 14 sm pikk.

Täiskasvanud põdra värvus on ruugepruun, seljal ja pääkülgedel läikiv tumepruun; alt veidi hallikam ja valkjam; ninaotsmiku ja silmade ümbrus on hallikas; jalad valkjas-hallid. Talvel on üldiselt värvus veidi tumedam (šokolaad-pruun) kui suvel, millal värvus paistab rohkem punakas. Üldiselt on pullid tumedamad kui lehmad ja noored heledamad ja hallimad (iseäranis pää värvus) kui vanemad loomad. Sabaots ja selle pääliskülg on mustad. Pääle vanuse, soo ja aastaaja on põtrade karvakuue värvus veel isendipäraste erinevustega nagu paljudel teistel loomadelgi, kuid üldiselt pole selle looma värvuses siiski suuri lahkuminekuid.

Põdravasika värvus on ühtlane punakaspruun valgete laikudeta; kolme-nelja kuu möödumisel muutub värvus ja on siis juba tumehallikas-pruun.

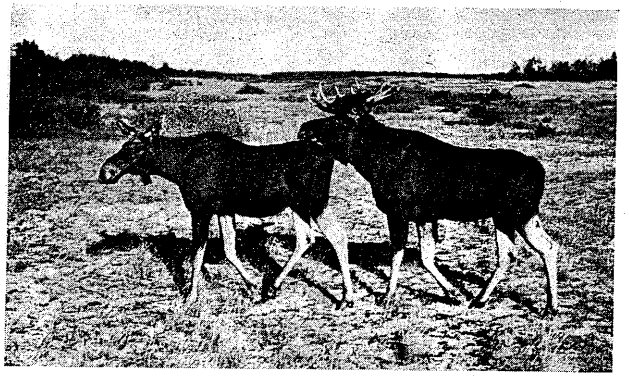
Kattekarvad on pikad (talvel turjal kuni 20 sm, kõhul kuni 6 sm ja jalgade ülemisel osal 5—10 sm), jämedad, siledad ja haprad (murduvad kergesti); aluskarvad peened, pehmed ja lühikesed, vaevalt 2 sm pikad.

Kõik isased hirvlased on varustatud sarvedega, kuna emastel need puuduvad, välja arvatud põhjapõdralehmad, kel on ka sarved.

Esimesed sarved kasvavad noorel pullil esimese eluaasta lõpul või teise alul; teisel eluaastal kannab ta teravaid peeni siledaid pulgataolisi sarvi, mille pikkus 20—28 sm. Laubaluul, kus tulevikus võrsuvad sarved, võib juba 6—7-kuisel pullvasikal märgata naha all väikesi kühmukesi, mis aegamööda kujunevad sarvealgeiks.

Märtsikuus „viskab" ta oma esimesed sarved maha ja nende asemele hakkavad aprilli- või maikuus kasvama uued sarved, mille otsad harilikult hargnevad juba kaheks (kaheharulised). Neid, kuni 40 sm pikki kaheharulisi sarvi kannab noor pull kolmandal eluaastal. Nagu teistelgi isastel hirvlastel on ka põdrapullidel

sarved kasvamise ajal pehmed ja kaetud õhukese hallika sametitaolise nahaga, mis kaetud hõredalt karvakestega. Kasvamise ajal on sarved väga õrnad ja tundelised ning nende vigastumisel ilmub tugev verejooks, mille tagajärjel sarved sageli ei arene enam normaalselt, võttes ebanormaalse kuju. Ka on isahirvlaste sarved teisesteks (sekundaarseiks) sootunnusteks ja nende kasvamine ja arenemine oleneb täiel määral looma suguorganite tervislikust seisukorrast. Pulli suguorganite vigastamine või kõrvaldamine sarvede kasvamise ajal mõjub viimaste arenemisele

Joon. nr. 1. Põdrapull (sarvedega) ja -lehm (sarvedeta).

ja kasvule, ning olenevalt vigastuse suurusest arenevad sarved kas ebanormaalselt või ei võrsu üldse enam, ja loom jääb eluajaks sarvedeta. Sarvede kasvamise ajal on pullid väga tagasihoidlikud, liiguvad vähe, peituvad tihnikuis ja teistes vähekäidavais kohtades. 3½—4 kuu jooksul jõuab sarvede kasv lõpule, misjärel nad luustuvad, augustikuus kuivab ära ka neid kattev nahk ja lõhkeb; ning vastu puid ja põõsaid hõõrudes vabastab põder sarved nahast, mis siis omavad tumepruunikas-punaka värvuse. Säärasel viisil käib sarvede iga-aastane vahetus, kusjuures vanemad pullid heidavad need varem ära, harilikult detsembri-, harva jaanuarikuu alul, nooremad pullid aga alles jaanuarikuu jooksul.

Neljandal eluaastal on pullil iga sarv kolmeharuline ja sageli võib siis juba märgata esimese ja teise harude vahe paksenemist. Harude vahe edaspidise paksenemisega ja laienemisega muutuvad „pulksarved" (joon. nr. 2) „kühvelsarvedeks" (joon. nr. 3). Viiendal eluaastal on pullil neli haru igal sarvel ja kühvelsarved on juba hästi kujunenud; kuuendal aastal on igal sarvel viis haru jne.

Aasta-aastalt muutuvad sarved suuremaks, jämedamaks ja ühtlasi ka raskemaks. Sarvede suurenemine ja massiivseks muutumine kestab seni, kuni igal sarvel on 8—10 haru (16—20-harulise sarvega põder). Pääle selle jääb sarvede kaal ja suurus harilikult

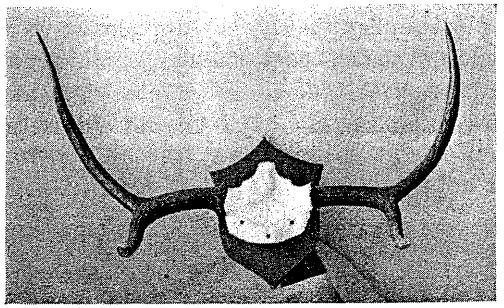

Foto A. Raukas.
Joon. nr. 2. „Pulksarved".

mõneks aastaks muutumatuks ja alles siis algab nende tagasiminek, kusjuures harude arv jääb kas endiseks või üksikul juhtumil isegi suureneb, kuid sarvede kaal ja massiivsus langeb aasta-aastalt. Ka sarvede harud jäävad ikka lühemaks ja lühemaks,

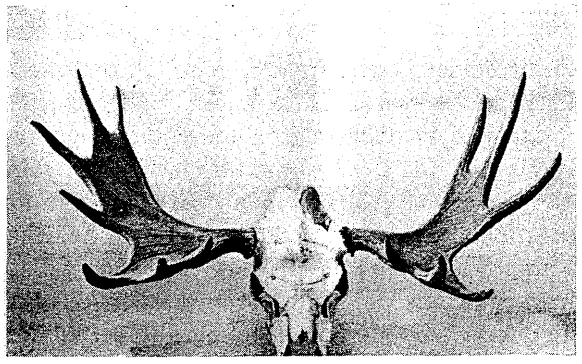

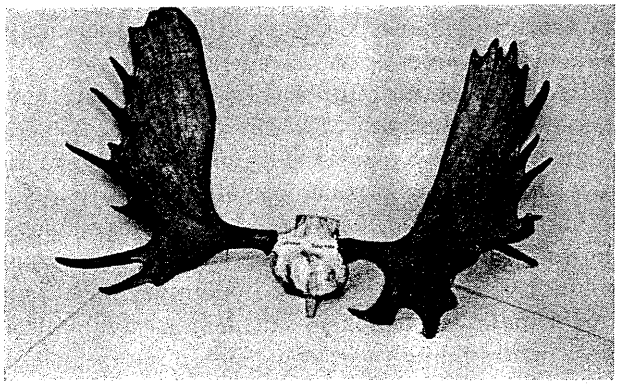
Foto A. Raukas.
Joon. nr. 3. „Kühvelsarved".

kuni lõppeks pole neid kui seesuguseid enam olemaski, ja kühvli äär, mida varemalt kaunistasid harud, paistab nüüd sik-sakilisena (joon. nr. 4). Kühvel ise harilikult küll ei vähene, kuid muutub õhemaks ja kergemaks.

Sääraselt kasvavad ja arenevad põdrapulli sarved normaal-

selt, kuid vigastuste, haiguste, alatoitluse, sugude ebasoodsa vahekorra jne. tõttu esineb sarvede arenemiskäigus ka rohkesti kõrvalekaldumisi.

Seitsme-kaheksa aasta vanustel põdrapullidel ei arene sarved enam nii järjekindlalt kui nooremail, vaid siin oleneb arenemine suuresti juba looma individuaalseist omadusist. Täies jõus olevail põdrapullidel muutuvad sarved selles eas küll massiivsemaks, kuid harunemine (harude arvu suurenemine) ei sünni enam nii järjekindlalt kui nooremas eas. Nii võib igale sarvele juure

Joon. nr. 4. Vana põdra sarved.

tulla kaks haru või ühele kaks, teisele ainult üks, või igale ainult üks või ka mitte ühtki. Ülaltoodust selgub, et sarveharude järgi pole igakord võimalik kindlaks määrata põdrapulli vanust. Õigem ja kindlam on seda teha hammaste järgi.

Meie jahimeestel on kombeks lugeda mõlemail sarvedel leiduvaid harusid ja harude koguarvule vastavalt nimetada põtra niimitme„-haruliseks". Näiteks, kui leidub ühel sarvel 7 ja teisel 8 haru, nimetatakse põtra 15-haruliseks; on mõlemail sarvedel 8 haru, — siis 16-haruliseks jne. Arusaamatuste vältimiseks olgu tähendatud, et välismaa jahimehed tarvitavad teissugust nimetamise viisi ja nimelt: kui mõlemail sarvedel on ühepalju harusid, siis lisavad harude kogu arvule veel juure sõna „paaris" (gerader, ровный, прямой); pole aga harude arv sarvedel ühesuurune, siis korrutavad suurema harude arvu kahega ja saadud arvule lisavad juure sõna „paaritu" (ungerader, непрямой, неровный). Näide: põtra, kelle mõlemail sarvedel leidub 8 haru, nimetavad välismaa jahimehed tarvitatava kombe kohaselt „paa-

ris 16-haruline põder", kuna põtra, kelle ühel sarvel on 7 ja teisel 8 haru, nimetavad „paaritu 16-haruline põder".

Meie põdrad on suuremalt osalt kõik pulksarvelised, kuna kühvelsarvelisi leidub võrdlemisi vähe. Normaalseis oludes arenevad põdra sarved alati kühvelsarvedeks; pulksarveliste ülekaal meil on nähtavasti osalt seletatav sellega, et 1892. a. Vene jahiseadus keelas ära põdralehmade laskmise, kuid jättis lahendamata sugude vahekorra reguleerimise küsimuse. Seaduse eeskirjadest peeti meil täpselt kinni, mille tagajärjel suurenes põdralehmade arv ebanormaalselt suureks, kuna täisealiste (5—10 a.) põdrapullide arv seevastu kahanes kohutava kiirusega, sest iga jahimees püüdis ikka lasta suurte ja hästiarenenud sarvedega põdrapulli. Enne Maailmasõda peetud ajujahtidel polnud sugugi harulduseks juhtumid, kus ühest ajust tuli välja 15—20 ja isegi 25 põdralehma, seevastu aga ainult 2—3 noort põdrapulli ja põdravasikaid kõigest 4—5; suurem osa põdralehmi oli täisealiste põdrapullide puudusel ahtraks jäänud. Ehkki põdrad saavad suguküpseks juba 16-kuiselt, ei saa siiski noored (2—3 a.) põdrapullid normaalseis oludes, kus sugude vahekord enam-vähem ühesugune või täisealisi põdrapulle isegi rohkem kui -lehmi, sugutamisele asuda, sest vanad põdrapullid peletavad neid innakaist lehmadest eemale. Tol ajal oli aga olukord ses suhtes väga ebanormaalne, sest põdralehmade rohkus ja vanemate põdrapullide puudus võimaldas noortel põdrapullidel osa võtta sugutamisest enne kui nad oleksid jõudnud täisikka, s. o. vähemalt 5-aastaseks. Säärane varane ja enneaegne sugutamine kurnas neid rohkesti, ja viletsa talvise toidu juures ei suutnud nad sarvede kasvamise ajaks küllaldaselt kosuda ja jõudu koguda, mistõttu sarved arenesid puudulikult, jäid peeneks ja kergeks ning omandasid pulgataolise kuju.

Laskmise aasta	Lastud põdrapullide arv	Lastud põdrapulli			
		keskmine raskus kg.	harude arv, mis keskmiselt langeb ühele pullile	maksimaalne raskus kg	maksimaalne harude arv
1903	14	296	6,4	458	14
1904	11	282	5,3	477	15
1905	18	260	4,9	406	12
1906	12	234	4,5	619	10
1907	15	229	4,7	352	10
1908	10	240	3,8	364	10
1909	10	210	3,2	444	10
1910	7	216	2,8	262	8
1911	9	224	2,6	267	5
1912	5	167	2,2	236	5

Põhjalikult ja üksikasjalikult töötas selle küsimuse alal A. K. Skabliuski; uurimuste tulemused, mis tähendatud eeltoodud tabelis, on väga huvitavad ja õpetlikud.

Neist andmeist selgub, et põdrapullide raskus ja sarve harude arv langes aasta-aastalt. Selle järjekindla languse pääpõhjuseks olid end. Vene jahiseaduse ebaotstarbekad eeskirjad põdrajahi suhtes, mitte aga selle looma tõu alaväärtuslikumaks muutumine (degeneratsioon), sest põder on veel praegugi täiesti elujõuline, terve ja tugev loom.

Meie oludes olid 16—20-harulised sarved suurimad ja raskeimad; kühvli pikkus oli 80 sm ja laius 30 sm, seejuures massiivne, ja harude pikkus küünis 20—25 sm, üksikjuhtumeil veelgi pikemad. Sääraste normaalselt arenenud sarvede raskus — koljuta (pääluuta) oli umbes 15 kg. Praegusel ajal leidub meil vaid mõni üksik põder, kel on säärased suured ja massiivsed sarved, kuna Siberis ja Aljaskas võime veel praegugi kohata hiiglasarvedega põtru (41 haru, kühvli laius 60 sm, raskus ühes koljuga 41 kg ja sarvede ulatus 202 sm, s. o. kaugus, mõõdetud parema sarve kaugeimale ulatuva haru tipust kuni vasaku sarve kaugeimale ulatuva haru tipuni).

Vastsündinud põdravasika pikkus on keskmiselt 70 sm ja õla kõrgus 80—85 sm, kaal umbes 70—80 kg. Ta kasvab võrdlemisi kiiresti, ja nelja kuu möödumisel on tema õla kõrgus juba 125—130 sm, ja esimesel eluaasta lõpul kaalub juba umbes 150 kg. Loodusuurija Pallas oli omal ajal ühe noore Eestis lastud 8-haruliste sarvedega põdra uurimisele võtnud ja saanud järgmisi tulemusi: kehapikkus 287 sm, s. o. mõõtes moka otsast kuni saba alguseni; saba, karvadeta — 3,38 sm; saba ühes karvadega — 6,09 sm; õlakõrgus (turja kohalt) — 183,7 sm ja kõrgus ristluu kohalt — 180,1 sm. Vanad, täiskasvanud põdrapullid on tunduvalt suuremad ja nende raskus on keskmiselt 500—550 kg, üksikuil eriti suurtel põdrapullidel tõuseb raskus kuni 620 kg. Täiskasvanud põdralehmade raskus on põdrapullide omast vähem ja kõigub 250—340 kg vahel; neljaharuliste sarvedega põdrapullid kaaluvad keskmiselt 240—260 kg, kuueharulistega aga 280—320 kg.

Jahimehed harilikult loevad tapetud jahiloomа kaalu nülgimatult, kuid sisikonnata, s. o. ilma mao, soolte ja vere raskuseta (kopsud, maks neerud ja süda jäetakse looma sisse), kuid ülaltoodud andmed näitavad raskust koos sisikonnaga, s. o. eluskaal

ilma osa vereta. Täiskasvanud põdra koguraskusest (sarvedeta) langeb keskmiselt: pää arvele — 6,25%, toornahale ühes jalgade alaosadega — 10,75%, maole ja sooltele — 17%, verele — 3,5% ja ülejäänud kehaosale ühes kopsude, maksa, südame ja neerudega — 62,5%.

Põder on niiskete ja soostunud metsade ning suurte rabade ja soode tüüpiliseks loomaks. Soojade ilmade tulekul, kui parmud, kärbsed ja sääsed teda liiasti tülitavad, siirdub ta läbipääsmatuisse padrikuisse ja tihnikuisse, kus elutseb rahulikult kuni paarimis- (jooksu-) ajani. Et ennast kaitsta tüütavate putukate eest, püherdab ta sageli veelompides ja supleb või lamab vees, kui selleks leidub mõni soodus veekogu tema suvise asukoha läheduses. Jooksuaja tulekuga lahkub ta oma üksildusest ja võtab ette pikemaid rännakuid innakate põdralehmade otsimiseks. Talvel koonduvad põdrad rohkem kuivemaile maa-aladele ja elutsevad siis päämiselt okaspuu- ja segametsade tihnikuis. Suvel on aga põtrade alatine elutsemisrajoon palju suurem kui talvel, kus nad kõrge lumega sageli püsivad kauemat aega mõnehektaarilisel maalapil, kui sääl neile ainult toitu jatkub ja kuni neid kuidagi ei eksitata.

Talvel veedavad põdrad päevi harilikult järgmiselt: vaevalt hakkab koitma, kui kari on juba jalul ja asub toitu otsima, mis kestab kuni päikesetõusuni; siis heidetakse mõneks tunniks puhkama ja pärast algab jälle toiduotsimine, — ja nii see vaheldub kuni videviku tulekuni. Videvikus asutakse uuesti toiduotsimisele, mis kestab kuni pimedaks-minekuni. Pika talvöö kestel käivad põdrad mitu korda söömas, eriti sageli aga külmadel öödel, kui käre külm ei luba neil pikemat aega ühel kohal liikumatult puhata.

Kevadel, kui põdrapullidel hakkavad uuesti kasvama sarved, vanadel varem, harilikult märtsikuus, noortel — aprillikuu keskpaigu, — eralduvad põdrapullid karjast ja siirduvad vähekäidavaisse kohtadesse, kus nad leiavad rahu ja kus neid vähe eksitatakse, sest noored sarved on väga tundelised ja raskendavad tunduvalt edasiliikumist. Maikuus algab ka karvavahetus, mis lõpeb juunikuus.

Septembrikuu alul, harukorral juba augusti lõpul, asuvad põdrapullid innakate põdralehmade otsimisele ning võtavad selleks ette pikki retki, kusjuures vara hommikul ja öö alul omapäraselt tasa röögivad, mis vaikse ilmaga vaevalt 5—600 sammu kaugusele kuulda. Põdrapulli röökimine sarnleb rohkem õhkamisele kui röökimisele ja kõlab kui kare pikalevenitatud „u-a-h". Põdralehm vastab tasase hirnumistaolise häälega ja ligineb pullile, ühtlasi enese juures olevat vasikat eemale peletades. Ei lähe põdralehmal korda vasikat enese juurest ära ajada, teeb seda põdrapull, andes vasikale hoope jalgadega. Põdrapull jääb lehma juure innu kestuse ajaks, s. o. umbes 10—14 päevaks ja vastandina hirvedele ja maraalidele (Cervus maral Og.) ei kogu paarimisajaks enese juure rohkem lehmi kui ühe. Paarimisajal peatuvad

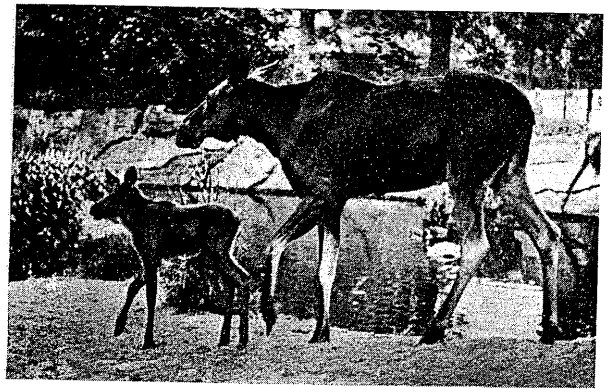

Joon. nr. 5. Põdrapull.

nad võrdlemisi väikeses piirkonnas ega võta ette pikemaid retki. Põdrapull on sel ajal väga rahutu, ärritunud, sööb vähe ja lõhub jalgadega maakatet; vanemad ja tugevad põdrapullid, kes vastaseid ei karda, röögivad vahete-vahel varahommikul ja hilja õhtul, kuna seevastu nooremad põdrapullid, viibides põdralehma juures, röögivad vaid harukorril, nähtavasti kartes tugevamaid võistlejaid. Põdrapull, kel pole õnnestunud innakat lehma leida, jatkab selle otsimist, ligineb mõne pulli röökimisele ja püüab lehma tema juurest ära ajada, mis igakord aga ei toimu nii hõlpsasti, kui kohatakse enam-vähem ühejõulist vastast. Sel puhul algab põdralehma pärast äge võitlus, kuid surmaga lõpeb see väga harva, sest nõrgem loobub peatselt võitlusest.

Paarimisaja kestus oleneb ilmastikust, mis meie oludes vältab harilikult kuni oktoobrikuu alguseni; ka ei alga innakus kõikidel põdralehmadel ühel ajal, vaid see ilmub järk-järgult, vanemail lehmadel varem, nooremail hiljem.

Tiinuse kestus on 36—37 nädalat ja poegimine sünnib maikuu keskpaiga ja juuni lõpu vahemikul. Põdralehm toob ilmale harilikult küll kaks vasikat, kuid nende surevus on võrdlemisi suur, mistõttu kohtame talvel rohkem lehmi ühe kui kahe vasikaga. Enamik vasikaist on pullid ja kogutud andmete alusel võib arvata, et ühe lehmvasika kohta tuleb vähemalt kaks, kui mitte kolm pullvasikat. Poegimiseks otsib põdralehm vaikse, hästivarjatud koha metsatihnikus, kuhu jääb ka pärast poegimist mõneks ajaks peatuma, kui teda sääl ei eksitata. Kohe pärast ilmaletule-

Joon. nr. 6. Põdralehm neljanädalase vasikaga.

kut võib vasikas juba jalgadel seista ja ka mõned sammud astuda, kuid sellest hoolimata peidab ema teda hoolikalt, kui on sunnitud vasika juurest ajutiselt lahkuma. Mõne päeva möödumisel hakkab vasikas juba ema järel käima ja 1½—2-kuisena juba sööma taimi, puude ja põõsaste lehti ja nende noori kasve, kuid imemist jatkab sellegipärast kuni paarimisaja tulekuni.

Kui vanaks elab põder, selle kohta puuduvad meil täpsed andmed. Kuid arvesse võttes tema võrdlemisi varast suguküpsust (keskmiselt 1 a. 4 k.), täiejõuliseks ja täiskasvanuks saamist juba 5-dal eluaastal ja et 12—15-aastasena hakkavad juba avalduma neil vanuse tundemärgid, peab arvama, et vaevalt ta elab üle 20——25 aasta.

Põdrad siginevad võrdlemisi pikaldaselt, ja kui meil on tähele pandud nende arvu üsna kiiret suurenemist, siis võib seda seletada asjaoluga, et neid on rohkesti meile tulnud piiriäärsetest Venemaa metsadest, kus neid praegu leidub hoolika kaitse tõttu rohkesti. Soodsail elutingimusil, kui juuretulekut naabruses asu-

vatest metsadest pole ja sugude vahekord on enam-vähem normaalne, võib põtrade arv tõusta kahekordseks harilikult vaid viie aasta kestel.

Paarimisaja möödumisel seltsivad kevadised ja sageli ka möödunud aasta vasikad, nüüd juba $1^1/_2$ a. noored põdrad, uuesti oma emadega, kuna vanemad põdrapullid siis harilikult ajutiselt eemalduvad lehmadest, et vaikses kohas pulmapidust puhata ja uut jõudu koguda; kosunud, liitub tema ise karjaga või kari temaga. Nooremad põdrapullid sageli ei lahku üldse lehmade juurest pärast jooksuaja möödumist ega peleta siis ka eemale ema juure tagasitulnud vasikaid, mispuhul moodustavad talve veetmiseks ühise karja. Talve alul noored 3—4-aastased põdrapullid, kes innakate lehmade puudusel või vanade pullide rohkuse tõttu pole suguelust saanud osa võtta, kogunevad talveks kahekolme kaupa kokku või liituvad mõne vanema pulliga, moodustades nii kuni kevadeni ühise karja. Olgu tähendatud, et nii suurepäisi karju kui põhjapõder meie põder ei moodusta, vaid novembrikuust kuni märtsikuuni võib neid koos leida kõige rohkem 15—20 tükki, seejuures nii suurearvulisi karju võib kohata vaid metsades, kus põtru elutseb rohkesti. Meil koosnevad talvel põdrakarjad kõige rohkem 6—8 loomast; harilikult on neid koos 3—4 tükki: pull, lehm ja üks või kaks vasikat; sageli koosneb kari ka vaid ühest lehmast ja ühest või kahest vasikast, kusjuures üks vasikaist võib olla ka aasta võrra vanem kui teine.

Seni, kui lumi pole veel sügav ega raskenda edasiliikumist, võtab kari toidu otsimise eesmärgil ette pikemaid matku, käies seejuures võrdlemisi palju. On lumekate aga muutunud kõrgeks, loobuvad nad pikemaist matkust ja peatuvad sageli mitme nädala jooksul mõnes väikeses metsatukas, kust nad vabatahtlikult enne ei lahku kui kõik toiduks kõlvulised puude ja põõsaste oksad, võsa ja koor on ära söödud.

Põder toidab end kõikidest meie metsades leiduvaist puude ja põõsaste noortest kasvudest, lehtedest ja koorest. Puudest eelistab ta eriti haaba, kaske ja pihlakat, põõsaist — pajusid ja kadakaid, kuid kitsal ajal sööb ta ka noori mände ja kuuski. Suvel tarvitab põder toiduks ka rohtu ja mitmesuguseid taimi nagu pajulilli (põdratubakas), sookailu, sinika-, mustika- ja pohlavarsi ja -lehti, osje, ubalehti jne. Eriti maias ollakse mitmesugustele veetaimedele (vesikupud, vesiroos, võhumõõk, kõrkjas, pilliroog jne.) ja nende mahlakatele juurtele, mida ta veest urgitseb, pis-

tes tarbekorral selleks isegi pää vee alla. Tugevate hammastega peenendab ta hõlpsasti sõrmejämedusi külmunud oksi ja närib või rebib puudelt koort. Talvel taimede puudusel tarvitab toiduks päämiselt puude ja põõsaste oksi ja koort, ja et külmunud puude osade toiteväärtus pole kuigi suur, siis kui suurekaaluga loom vajab ta neid nälja kustutamiseks väga suurel määral. Sellega tekitavad põdrad kohati küll kahju metsamajandusele, kusjuures kannatada saavad eriti okaspuu-noorendikud, kui need juhtuvad asetsema põtrade talvises seisukohas või selle läheduses, sest juba väikesearvuline põdrakari võib mõne päeva jooksul paari hektaarilise noore männiku või kuusiku hävitada. Kuna põdrad elutsevad meil päämiselt aga soo- ja rabaäärseis soostunud metsades, kus kõrgeväärtuselised puistud puuduvad, siis ei sünnita nad praegu meie metsamajandusele mingit kahju, ja nähtavasti leidub Eestis veel pikemaks ajaks sääraseid kohti, kus põder, meie metsade ilu ja uhkus, võib veel kaua rahulikult elutseda ja sigineda, ilma et tal tuleks teravasse vastollu sattuda ajakohase metsamajandusega. Põtrade kahjulikkuse kindlaksmääramisel tuleb pidada silmas ka tema kui haruldase jahilooma väärtust, sest juba praegu leidub rohkesti välismaa jahimehi, kes põdra laskeloa eest meeleldi maksaksid 800—1000 krooni. Kuigi kohati põtrade alatiste elutsemiskohtade läheduses asetsevad põllud, pole siiski veel pandud tähele, et põdrad toiduotsimise otstarbel oleksid ilmunud viljapõldudele; samuti ei söö põdrad heinu, kuigi heinakuhjad asetsevad neile kättesaadavas kohas. Ainult sääraseil juhtumeil, kui heinte hulgas leidub rohkesti lehtpuude või põõsaste oksi või võsa, kisuvad nad kuhjad laiali, et heinte hulgast lehti ja oksi välja noppida. Nii toidab põder end vabaduses olles, kuid kodustatult harjub ta ka sööma heinu, juur- ja teravilja, leiba jne.

Põdrakari matkab hanereas, kusjuures karja ees juhina liigub vanem põdralehm ja viimsena vanem põdrapull; koosneb aga kari vaid põdrapullidest, siis liigub ees vanem pull, kes on ühtlasi ka karja juhiks. Liikudes hanereas astuvad põdrad täpselt üksteise jälgedesse, mistõttu tihti on raske, mõnel juhtumil isegi võimatu karja moodustavate põtrade arvu kas või ligikaudselt kindlaks teha.

Meie oludes pole täiskasvanud ja tervel põdral teisi kardetavaid vaenlasi kui salakütt, sest need vähesed karud, hundid ja ilvesed, kes veel meil elutsevad, võivad harukorril hädaohtlikuks saada vaid põdravasikaile, kui ema on neist eemale läinud, jättes

neid kauemaks ajaks valveta. Kuid sedagi võib juhtuda harva, sest emapõder hoolitseb väga oma vasika eest ega jäta teda naljalt valveta. Üksik hunt täiskasvanud ja tervele põdrale ei tungi kallale, sest „võsavillemil“ on hästi teada, et põder tema teravaid hambaid ei kardagi väga ja hõlpsasti võib kallaletungi tagasi lüüa või teda isegi surmata, kasutades selleks tugevaid esimesi jalgu, mis varustatud teravate sõrgadega. Enesekaitseks kui ka kallaletungiks kasutab põder mitte sarvi, vaid esimesi jalgu, mille ainsast löögist piisab kallaletungija surmamiseks. Hundid võivad põdrale kardetavaks saada vaid kõrge lumega, kui see kattub jääkoorukesega ja nad hulgana tungivad üksikule põdrale kallale; vanast põdrapullist aga hundikari hõlpsasti ei saa jagu, sest ta oskab ja suudab end pääletungiva hundikarja vastu ka osavasti kaitsta.

Põder on üldiselt terve ja elujõuline loom, kuid sattudes põrnataudis (siberi katk) või veisetaudis olevate haigete koduloomadega ühisele karjamaale, võib jääda ka põder võrdlemisi kergesti eelnimetatud taudidesse. Eriti hädaohtlik on põtradele veiste-põtrade taud, sest see haigus nõuab harilikult massilisi ohvreid (1910. a. suri selle taudi leviku tagajärjel Bjelovjess'is umbes 850 põtra), kuna põrnataudi haigestuvad enamasti üksikud põdrad; viimane ei levi ka nii kiiresti kui veiste-põtrade taud. Suu- ja sõrataudi, samuti kui ka veisekatku haigestuvad põdrad võrdlemisi harva.

Ehmudes või äkki puhkamast ülesaetuna teeb põder esialgu mõned hüpped, kuid peatselt läheb üle küliskäigule.

Tänu põdra kõrgetele jalgadele ja hiiglajõule liigub ta hõlpsasti ka sügavas lumes ja inimesele raskestikäidavais soodes ja rabades. Imestamisväärt kergusega ja kiirusega läbivad nad ka sääraseid soid ja rabu, kust ükski koduloom ega inimene ei pääse läbi. Mädad kohad pole neile sugugi takistuseks, sest esimesi jalgu kaugele ette sirutades läheb või roomab põder säält rahulikult üle, kuna teda jälitav inimene on sunnitud tagasi pöörduma. Põder ujub ka osavasti ja pidevalt. Nii on omal ajal korduvalt nähtud põtru ujumas Pärispää neemelt — Tapurla või Jumida randa, läbides Hara lahe umbes 10 km pikkuselt. Hoolimata oma raskusest ja kohmakast kujust on põder siiski mõnes suhtes väga osav loom, sest ta hüppab kergesti üle 5 m laiuse kraavi ja 3 m kõrguse aia ning niisama osavasti poeb ta ka tuulest murtud metsast läbi, kust inimene vaevalt pääseb läbi. Niisama imes-

tamisväärt osavasti ja tasa oskab põder metsatihnikuis ja tuulemurrurägastikes liikuda, nii et neil puhkudel põder ikka teda jälitava jahimehe silmist kaob. Juhtub, et põder puhkamiskohas millestki ehmudes kargab üles, puudutades sääljuures vahel sarvedega läheduses kasvavaid puid või astudes kogemata mõnele kuivale oksale, mis praksub, siis saab ta varsti jälle tasakaalu kätte ja jatkab edasiliikumist niivõrd tasa ja osavasti, et isegi vilunud põdrakütt ei kuule seda.

Libedal jääl on põder abitu; libisedes võib kergesti maha kukkuda, kust vaid suure vaevaga suudab jälle tõusta jalgadele.

Põdra meeltest on eriti arenenud kuulmine. See on talle kui päämiselt tihedais metsades elutsevale loomale tähtsam kui nägemine, mis tal võrdlemisi nõrk. Haistmine on keskmine, kuid palju nõrgem kui rebasel ja hundil. Isikuil, kel on olnud vähe kokkupuuteid põtradega, on raske kujutella, kuivõrd terav ja hää kuulmine on põdral, mistõttu pole ka mingit võimalust vaikse ilmaga põdrale ligineda laskekaugusele. Kuuldes juba kaugelt samme saab ta kohe aru, kas käiakse tema jälgedel või mitte. Teine asi on tuulise või tormise ilmaga, kus metsakohin summutab sammude kõla, mispuhul on hõlpus põdrale ligineda laskekauguseni ükskõik kas jalgsi või suuskadel.

Noorelt püütud põdravasikad, eriti lehmvasikad lasevad endid kodustada, jäävad taltsaks ja harjuvad inimeste ja koduloomadega, välja arvatud koerad, keda nad ei salli. Kodustatud ja täiskasvanud põdrapull muutub jooksuajal tigedaks ja tungib siis inimestele kui ka koduloomadele kallale, kuna põdralehm ka jooksuajal ei muuda oma rahulikku iseloomu. Endistel aegadel on kodustatud põtru peetud Saksamaal, Rootsis ja Venemaal, eriti rohkesti Siberis, kus neid kasutati päämiselt sõiduks. On teada ka üksikjuhtumeid, et endistel aegadel kasutati põtru ka veoloomadeks. Nähtavasti on ka meil kunagi põtru kasutatud koduloomadena, sest muidu poleks Tartu raekoja käsuga (XVII sajandist) linnas põtradega sõit ära keelatud.

Noort põdravasikat on parim üles kasvatada, kui leidub võimalusi lasta teda imeda vastpoeginud lehma udarast 1—2 kuu jooksul. Selle aja möödumisel tuleb teda õpetada sõrmede või kummi abil iseseisvalt piima jooma, samuti võib siis talle vähesel hulgal anda rohtu, puude ja põõsaste oksi ja lehti. Nelja kuu möödumisel võib piimaga jootmise lõpetada ja harilikule toidule

veel juure lisada juurvilja, peenendatud kaeru, kapsaid, leiba, kaerajahust valmistatud jooki jne.

Põdravasikad harjuvad ruttu inimestega, kes neid toidavad või puutuvad nendega sageli kokku, lähevad tema eest hoolitseja inimesega ka metsa kaasa, kuid tulevad jälle koju tagasi hoolitseja hüüdmise või vile pääle.

Kui kuldne põlv põdral ka ei oleks inimeste juures, kuitahes hästi teda ei toidetaks või tema eest ei hoolitsetaks, tuleb siiski tema kodustamisest loobuda, sest iga metslooma, eriti veel ürgajast päritoleva põdra paik on ikkagi vabas looduses. Peab tähendama, et põder tunneb end looduses igati paremini kui inimeste juures või koduloomade hulgas, kus talle uusi elutingimusi niiütelda sunnitakse pääle.

Põder kui elujõuline, haigustele ja ilmastikuoludele vastupanev loom meil erilist hoolitsemist ei nõua, ja et teda meie metsades säilitada kauemaks ajaks, on vaja teda kaitsta vaid salaküttide eest, kes enne uue jahiseaduse kehtima-hakkamist ja korraliku jahijärelevalve puudumist hävitasid neid rohkel arvul. Nüüd, kus karistusnorme on tunduvalt suurendatud ja ametisse pandud jahimetsnikud, on ka omavoliliste põdraküttide arv vähenenud, mistõttu põdrad võivad praegu Eestis rahulikult elutseda ja sigida.

Ennesõjaaegse jahikirjanduse andmeil pidi Eesti Vabariigi praegustes piirides kuni 1905. a. olema vähemalt 2500—3000 põtra, kuid 1905. ja 1906. a. asetleidnud rohkearvuliste omavoliliste jahipidamiste tagajärjel langes nende arv kohutavalt, ja neid võis 1907. a. alul leida kõigest mõnesaja isendi ümber. Rahutuste möödumisel asusid suuremate jahimaade omanikud uuesti põtrade eest hoolitsemisele ja nende kaitse teostamisele, kuid hoolimata nähtud vaevast ja kantud kuludest ei läinud korda tõsta põtrade arvu endisele tasemele. 1913. a. toimunud põtrade lugemisel selgus, et end. Eesti kubermangu piires oli kõigest 410 põtra ja Eestile praegu kuuluvas end. Liivimaa osas mite üle 500—550 p õ d r a. Maailmasõja ja sellele järgneva revolutsiooni ajal hävitati jälle niivõrd rohkesti põtru, et Eesti Vabariigi algpäevil neid leidus meil vaid 20 ümber. E. V. valitsus nähes, et see ürgajast pärit olev loomaliik hävib meil täiesti, võttis meie metsades elutsevad põdrad erilise hoole ja kaitse alla. Tänu sellele on põtrade arv meil tõusnud juba kuni 200-ni.

Põtru leidub meil praegu kõige rohkem Viru- ja Tartumaal,

kuna väikeste karjadena ja üksikute hulguisenditena kohtame neid ka teistes maakondades, kuhu nad oma rännakuil sattunud ja kuhu vahel ka pikemaks ajaks jäävad peatuma, kui elutingimused sääl on soodsad.

Ka teistes riikides, võrreldes endiste aegadega, on põtrade arv tunduvalt vähenenud, ja päämiselt on see sündinud liigrohke jahipidamise ja mitteotstarbeka jahipidamise viiside tagajärjel (Põhja-Venemaal, Siberis, Põhja-Ameerikas, Norras jne.). Võib ütelda, et põtrade arvu vähenemisele on suuresti kaasa aidanud põllu- ja metsamajanduse üldine arenemine ja edenemine, mille tagajärjel on paljud sood ja rabad muutunud heina- ja karjamaadeks ning soostunud ürgmetsad kultuurmetsadeks, kus põtradel pole enam aset. Kultuurriikides oleks põtrade päevad juba ammugi loetud, kui riigivõim ei pidurdaks kultuuri kiiret edasitungi kohtadesse, kus elutingimused on põtradele veel praegu enam-vähem soodsaks jäänud. Näiteks toome Saksamaa, kus põdrad on seni veel säilinud ainult Ida-Preisimaal (umbes 1000 tükki) ja vaid seetõttu, et valitsus on nad erilise kaitse alla võtnud. Põhja- ja Kesk-Venemaal ning Siberis on põtrade arv Maailmasõja ja revolutsiooni ajal ka tunduvalt kahanenud, kuid tänu karmidele seadustele, mis nende kaitseks maksma pandud, on nüüd juba märgata põtrade arvu kiiret tõusu. Kesk-Rootsis leidub neid praegu veel võrdlemisi palju: arvatakse olevat umbes 25—30.000. Norras on põtru umbes 7000 ja Soomes umbes 4000. Vähemal arvul leidub põtru veel Poolas, Leedus ja Lätis. Pääle selle on ka Põhja-Ameerika põtrade arv, võrreldes endiste aegadega, tunduvalt kahanenud, kuid praegu neid enam ei varitse väljasuremise hädaoht, kuna valitsus on nende kaitseks abinõud tarvitusele võtnud ja jahipidamist neile vastavalt reguleerinud. Ei ole ka huvituseta tähendada, et sääl leidub veel praegugi hiiglasuuri põtru, kelle kaal kuni 630 kg ja sarved haruldaselt rohkeharulised (40 haru) ning uskumatult rasked (kuni 35 kg).

Jahipidamine.

Põtradele võib jahti pidada mitut viisi: varitsedes, juure hiilides, juure meelitades ja ajades koerte või inimestega. Praegu võiks meie oludes eeltähendatud jahipidamisviisidest tarvitusele võtta hiilimis- ja ajujahti; varemail ajul peeti kohati jahti põtradele ka koertega, kuid nüüd pole see jahipidamisviis enam otstarbekas ega soovitav.

Varitsemine võib tulemusi anda vaid siis, kui põtrade alatises elukohas leidub sääraseid väikesi veekogusid, kus nad suvel käivad meeleldi joomas, suplemas ja veetaimi söömas. Kuna siin juurehiilimine õnnestub ainult harukorril, sest alatine küti käimine veekogu läheduses võib neid säält peatselt eemale peletada, siis ehitatakse jahipidamise otstarbel n. n. „kõrgiste" kas kasvavatele puudele, kui läheduses selleks leidub sobivaid puid, või nende puudusel maasse löödud jämedaile lattidele. Harilikult ilmuvad põdrad veekogule õhtul hilja või hommikul vara, harukorril ka päeval, kui kuuma ja vaikse ilma tõttu kärbsed ja parmud ei anna neile tihnikus rahu ja muutuvad liig tüütavaks. Kütt peab kohale ilmuma varakult enne põtrade tulekut, võimalikult tasa ja valima tee „kõrgiste" juurepääsuks sääraselt, et see põtrade poolt veekogule pääsuks tarvitatavast teerajast ei läheks üle. Kohati tarvitatakse „kõrgiste" asemel ka okstest püstitatud onni, kuid need pole nii sobivad ja otstarbekad kui esimene, sest siis tuleb kütil arvestada ka tuult. Seda jahipidamisviisi võib tarvitada vaid suvel, kuna teistel aastaaegadel põdrad veekogude juure kas üldse ei ilmu või ilmuvad ainult juhuslikult.

Põdrale juure hiilida on hõlpsam tuulise ilmaga, millal metsa kohina tõttu ta ei suuda hästi kuulda inimese liginemist. Eriti soodus aeg on siis, kui ilm marutuuline ja tuiskab; säärast ilma kasutavad meeleldi salakütid. Jahimees, kes tahab seda jahipidamisviisi kasutada, peab põhjalikult tundma metsa, kus põdrad elutsevad, ja teadma radu, mil nad meeleldi liiguvad; ka peab ta terava nägemisega olema ja oskama tähelepanelikult ümbruskonda silmitseda. Kohale peab ilmuma varakult, et kohe, kui päevavalgus võimaldab, asuda põtrade jälgede otsimisele. Seni võib liikuda sihte või teid mööda, kui pole leitud värskeid põdrajälgi. On aga värskeid jälgi leitud, asuda põtrade sissepiiramisele. Kui see on küll õnnestunud, aga piiratud maa-ala osutub liig suureks, et otsustada, kus osas nimelt võiks põtru peatuda, tuleb ettevaatlikult püüda piiratud maa-ala vähendada, kusjuures selle otstarbekaks teostamiseks on suureks abiks metsa ja maa-ala tundmine ning põtrade käidavaimate radade teadmine. On sissepiiratud maa-ala tarviliku määrani vähendatud ja kui mets hõredavõitu, käia sissepiiratud maa-ala äärt mööda pikkamisi, vahete-vahel seisatades ja tähelepanelikult silmitsedes, kas põtra

pole näha. On sissepiiratud maa-ala ümber käidud (kui tuul seda võimaldab) ja põder pole säält veel lahkunud, alata uuesti endisel viisil käimist, kuid nüüd juba ringi veelgi rohkem koomale tõmmates. Nii jatkata käimist seni, kui pole põdra asukoht leitud või kui jälgedest pole selgunud, et ta on sissepiiratud maa-alalt lahkunud. On aga mets tihe, nii et silmitsemine kaugemale võimatu, siis, kui tuul ja ilmastikuolud soodsad, püüda ettevaatlikult loomale laskekauguseni ligineda jälgi mööda, seejuures, kui olukord vähegi võimaldab, püüdes käia mitte otsekohe jälgedel, vaid neist võimalikult kaugemal. Kõne all oleval jahipidamisviisil on see häädus, et selle juures loomi suuresti ei eksitata, kuna jahti peab harilikult üks, harva kaks kütti; päälegi võimaldab see jahipidamisviis teostada ka väljavalikut ja sugude vahekorra reguleerimist. Seda jahipidamisviisi võib kasutada vaid siis, kui maapind on kaetud lumega.

Väga huvitav on ka peibutusjaht põtradele — kus neid püütakse laskekauguseni juure meelitada põdrapulli röökimise järeleaimamisega. Sellist jahipidamisviisi võib kasutada ainult sügisel, paarimisajal. Et meil praegu vaevalt leidub jahimeest, kes osavalt oskaks järele aimata põdrapulli röökimist, siis seda jahipidamisviisi meie praegu ei saa kasutada. Venemaal leidub veel praegu vanemate jahimeeste hulgas sääraseid, kes röökimise osava järeleaimamisega iga pulli laskekaugusele meelitavad; endistel aegadel oli sääraseid jahimehi ka meil olemas. Röökimise järeleaimamiseks kasutatakse harilikult metallist või kasetohust valmistatud pasunataolist riistapuud; mõned oskavad röökimist järele aimata ka suuga või pudeliga, mil põhi ära löödud. Tund aega enne päikese loojakut olla juba metsas, kus asetsevad põtrade paarimiskohad. Neid kohti pole raske leida, sest sääl on maapind tallatud ja lõhutud, põõsad ja noored puud murtud, rohkesti põtrade jälgi ja püherdamiskohti. Kohale liginedes tuleb loobuda valjust kõnelemisest ja suitsetamisest, hoiduda kändude või juurte vastu komistamisest, vees käies mitte sulistada, sõnaga: hoiduda kõigest, mis eraldab inimese käimist looma omast. Jõudnud kohale, oodata vaikselt päikese loojakut. Kui siis põdra röökimist pole kuulda, tuleb hääle järeleaimamisega alata, alul tasa, sest loom võib läheduses olla, siis järk-järgult häält kõvendades. Häälitseda pikemate vaheaegadega (5—10 min.) alul kõrgema, noore põdrapulli häälega, sest madala, vana pulli hääle pääle nooremad igakord ei tule või lähenevad tasa, hiilides. Vastab põder,

valida kiiresti sobiv koht laskmiseks ja laskevalmis olla. Soovitav häälitsemise aeg on siis, kui põdrapull röögib või liigub; seisab ta ja kuulab, siis vait olla. Eemaldub aga põdrapull, siis on ta koos lehmaga ja vastast kartes ajab lehma eemale. Sel puhul tuleb kiiresti järele minna, seejuures tihti ja kõvasti röökimist järele aimates Kui häälest tundub, et tegemist on vana põdrapulliga, siis võib häälitseda madalama häälega ja vahete-vahel murda oksi ja põõsaid. Säärane kiire ja energiline pääletung ei peleta vana põdrapulli eemale, vaid ainult ärritab, vihastab ja ägestab teda, mistõttu ta lahkub lehmast ja tormab otsima vastast. Jahimajanduse seisukohast vaadatuna pole see jahipidamisviis mitte soovitav, kuna see eksitab põtru paarimisajal ja takistab tunduvalt nende sigimist ning arenemist. Ka pole põdrapulli liha jooksuajal kuigi maitsev ja läheb kiiresti halvaks.

Endistel aegadel peeti ka meil kohati koertega jahti põtradele, kuid eriti väljaõpetatud põdrakoeri leidus vaid mõni üksik ja jahiks kasutati iga koera ja hagijat, kes aga põtra ajas. Koeri, kes oleksid kiiresti suutnud põdra „seisma panna“ ja teda niikaua „kohal pidada“, kui kütt jõuab pärale, oli harva leida; päämiselt ajasid nad põtra vaid jälgi mööda taga ja kütt püüdis aegsasti ette jõuda rajale, mida mööda tema arvates põder pidi jooksma. Juhtus ka, et mõni vana põdrapull koeri ei kartnud või haavatud põder, kel jooksmine sünnitas raskusi, jäi seisma ja kaitses end jalgadega pääletungivate koerte eest. Säärasel juhtumil oli kütil üsna hõlpus põdrale laskekauguseni ligineda, sest viimase tähelepanu oli suunatud koertele, liginevat jahimeest ta niipea ei märganud. Põhja-Rootsis, Norras, Soomes, Venemaal, eriti Siberis, Aljaskas ja Kanadas tarvitatakse põdrajahiks eriti väljaõpetatud eritõugu „põdrakoeri“ (laikad), kusjuures jahipidamisviis on harilikult järgmine: kütt liigub metsas kütkes koeraga seni, kui ise leiab või koer „näitab“ värskeid põdrajälgi. Koer jäetakse sel puhul kütkesse ja ta „viib“ jahimehe põdra jälgi mööda edasi, kusjuures koera käitumisest võib kütt järeldada, kas põder on ligidal või mitte. On kütt, kõikide tundemärkide järgi otsustades, jõudnud põdra lähedusse, peab ta tähelepanelikult ümbruskonda silmitsema, kas põtra pole kuski näha; vastasel korral jatkab ta ettevaatlikult ja pikkamisi edasiliikumist, seejuures tingimata kuni põdra silmamiseni iga puud ja põõsast, kivi ja küngast enese varjamiseks ära kasutades. Endastmõistetavalt peab kütt edasiliikumisel arvesse võtma ka tuule suunda. Pole

kütil korda läinud põtra surmata, vaid on teda ainult haavanud või põder märkab kütti enne kui viimane teda, hakates ühtlasi kiiresti eemalduma, vabastab kütt kohe koera kütkest, kes hakkab põtra taga ajama kuni tal viimaks läheb korda põder „seisma panna" ja sellega anda kütile võimalus tähelepandamatult põdrale laskekauguseni ligineda. Kütt, kes soovib koertega pidada jahti põtradele, peab osav, kiire ja pidev jooksja olema ning võimalikult täpselt teadma radu, mida põdrad meeleldi kasutavad; samuti peab kütt põhjalikult tundma maastikku, mis eriti tähtis põhjamail, kus metsades leidub rohkesti sügavaid veekogusid ja inimesele läbipääsmatuid soid ja rabu.

Jahti koertega peetakse päämiselt sügisel ja talve alul, kui maapind pole veel sügava lumega kattunud.

Jahimajanduse seisukohalt vaadatuna ei saa eelkirjeldatud jahipidamisviisi pidada ajakohase jahimajanduse juures otstarbekaks, sest selle kasutamisel eksitatakse rohkesti põtru ja aetakse sageli taga ka põdralehmi ning viimastega kooskäivaid noori, vaevalt pooleaastasi vasikaid.

Endistel aegadel peeti meil põtradele päämiselt ajujahti; seda jahipidamisviisi kasutatakse meeleldi ka praegu välismail.

Huvitavam ja põtru vähem eksitav on n. n. „vaikne ajamine", kus ajajaiks on kõigest üks-kaks inimest, kuna „harilikul ajujahil" on ajajate arv palju suurem, 50—100 ja olenevalt sissepiiratud maa-alade suurusest, võib see arv veelgi suurem olla.

Ajujahi korraldamisel, olgu see vaikne või harilik, tuleb põdrad enne jahipidamisele asumist sisse piirata. Kuna talvel põdrad peatuvad enam-vähem kauemat aega ühel kohal ega võta harilikult ette pikemaid matku vabatahtlikult, võib sissepiiramist teostada juba päev enne ajujahi ärapidamist, kuid jahipidamise päeva hommikul sissepiiramist tingimata kontrollida. Et see kiiremini läbi viia ja vähema ajakuluga valmis saada, mis eriti tähtis lühikestel talvepäevadel, kasutada seks, kui tee ja lumeolud vähegi võimaldavad, suuski või rege.

Kavatsetakse sissepiiratud põtradele vaikset ajamist korraldada, jõuda esijoones selgusele, mis suunas põtru ajada. Ajamise suund oleneb päämiselt tuulest ja nende radade suunast, mida põdrad meeleldi tarvitavad, kui neid eksitatakse või nad sunnitud on päevasest peatuskohast lahkuma. Kuigi kütile on leitud sobiv laskekoht rajal või selle läheduses, kuid tuul puhub küti laskekohast otse mööda rada sissepiiratud maa-ala suunas, s. o.

kütt seisab päältuule ja põtru tuleks ajada vastutuult küti poole, siis kui hää ka ei oleks väljavalitud küti laskekoht maastiku omadustelt, tuleb sellest siiski loobuda ja valida uus nii, et see asetseks rajast niivõrd eemal, et põdrad kütti haistmise abil ei paneks tähele. Ei lähe tuule tõttu korda sobivat laskekohta leida ka rajast eemal, siis ei jää muud kui valida uus laskekoht alltuule, s. o. teispoole sissepiiratud metsa. Enam-vähem sobivaks laskekohaks oleks sel juhtumil koht, mis asetseb sissepiiratud metsa teisel äärel, põtrade „sissetuleku" jälgede läheduses, sest ka põtradel nagu paljudel teistelgi jahiloomadel on kombeks eksitamiste puhul tagasi tulla käidud jälgi mööda. Ajaja peab sel juhtumil asetsema päältuule ja hääletult ning pikkamööda edasi liikuma küti laskekoha poole või, kui põtrade rajad teada, siis neid mööda või nende läheduses, püüdes võimalikult peatselt leida põtrade jälgi, et nende järgi kindlaks teha, mis suunas põdrad liiguvad ja kuidas tuleks ajamist jatkata, et põdrad läheneksid või pöörduksid küti laskekohale.

Puhub tuul aga sissepiiratud metsa poolt rada mööda või põigiti rada, valib kütt rajale või selle lähedusse sobiva laskekoha, mistõttu võib ajaja alata ajamist sissepiiratud metsa teispoolt äärest, s. o. päälpool tuult (tuulega). Üldiselt liigub ajaja vaikselt ja pikkamööda, ilma kisa-kära tegemata, põtrade jälgi mööda või nende läheduses, püüdes neid ajada küti laskekohale. Selgub aga jälgedest, et põdrad liiguvad mitte soovitavas suunas, tuleb ajajal tarbekorral kas ajamise suund muuta või tagasi minna ja ajamist uuesti alata, püüdes põtru juhtida küti laskekohale. Vaiksel ajamisel pole ajajaid rohkem vaja kui 1—2 inimest, kuid nad peavad põhjalikult tundma metsa ja teadma põtrade liikumise radu kui ka küti laskekohta. Parimaid tagajärgi annab see jahipidamisviis, kui peab 2—3 vilunud põdrakütti jahti ühiselt, seejuures vaheldamisi täites küti ja ajajate kohuseid. Sel juhtumil harilikult lepitakse kokku nii, et ka ajaja laseb põtra, kui talle selleks avanevad kindlad võimalused; endast-mõistetavalt tuleb seejuures laskmisega olla äärmiselt ettevaatlik.

Harilikust ajujahist, kus ühel joonel liigub edasi rohkearvuliselt ajajaid (liikuv aju), kes häälitsedes või mingite riistadega (käristajad, klõpatsid, kepid jne.) müra-kära tehes ajavad sissepiiratud põtru eelseisvale küttide laskejoonele, võib suurem arv kütte jahist osa võtta kui vaiksel ajamisel. Küttide arv selle jahipidamisviisi juures on harilikult 6—8, kuid neid võib ka vähem

või rohkem olla, mis oleneb sissepiiratud maa-ala suurusest, metsa tihedusest, maastiku omadustest, laskejoone laiusest, ilmastikust jne. On hommikusel kontrollkäigul selgunud, et põdrad öö jooksul pole sissepiiratud maa-alalt lahkunud, siis arvestades tuule suunda, naabruses asetseva maa-ala iseloomu ja põtrade liikumise radu, kindlaks määrata küttide laskejoon ja kütid paigutada sinna ettenähtud laskekohtadele enne kui ajajaile käsk antakse minna oma asukohtadele; endast-mõistetavalt kui kütid nii ajajad peavad kohtadele minema võimalikult tasa, vaikselt, kusjuures valjusti kõnelemine, köhimine ja suitsetamine on keelatud. On kütid endale laskekohad lõplikult valinud ja laskevalmilt nendele asunud ning ajajad kohtadele paigutatud, algab ajamine harilikus korras.

Mõnel juhtumil on otstarbekas paigutada mõned vilunud ajajad ka tiibadele, eriti säärastesse kohtadesse, kus on karta põtrade läbijooksmist, kui sinna pole otsustatud asetada kütte. Tiibadele paigutatud ajajad ei tohi häälitseda, vaid nad liiguvad pikkamisi edasi või seisavad paigal ja ainult juhtumil, kui põdrad püüavad tiivast läbi joosta, peletavad (häälitsedes, lastes püssi, vehkides kätega, joostes nendele vastu jne.) ajajad nad ajusse tagasi. Kui olukord võimaldab, on soovitav ajajad kogumiskohal jagada kahte gruppi ja kohtadele paigutamiseks juhtida üks grupp ajajaid parema ja teine — vasaku tiiva poolt. Kahes grupis ja kaht teed mööda edasiliikumine kui ka ajajate kohtadele paigutamine toimugu kiiresti ja vaikselt; ka võimaldab vähemais gruppides liikumine ajajate hulgas parimat korda hoida ja eksitab ka vähem sissepiiratud põtru.

Kütil valida laskekoht laskejoonele sääraselt, et võimalus oleks ka aju suunas lasta, sest sageli liigub kari koos ja seetõttu on soovitav lasta enne, kui esimesed põdrad jõuavad laskejoonele, sest vastasel korral läheb kogu kari ühest kohast läbi ja lasta saab sel juhtumil harilikult ainult üks, harva kaks kütti. Lastes aga põtru, kui nad karjas lähenevad laskejoonele, paiskub kari laiali ja läbib niiviisi laskejoone mitmest kohast, millega avaneb võimalus rohkemal arvul küttidel neid lasta. Ajajate suunas võib lasta ainult seni, kui ajajad viibivad laskejoonest veel kaugel (kuni jahikorraldaja vastava signaalini); lähenevad nad juba küttide laskekohtadele, võib lasta ainult laskejoonele ja selle taga asetsevale maa-alale. Laskekohtade valikul seetõttu arvestada ka laskejoone taga asetseva maa-ala iseloomu. On sobiva laskekoha saamiseks

tarvilik mõningad oksad ja võsad kõrvaldada, teha seda võimalikult vaikselt ja nii, et see eriti ei torkaks silma ega ärataks põtrade tähelepanu. Asudes laskekohale tuleb kütil kohe laskevalmis olla ja vaikselt ning liikumata seista, sest sageli juhtub, et ajajaile kohtade kättenäitamisega on ka põtru eksitatud ja nad seetõttu hakanud liikuma enne, kui ajajate ülesseadmisega jõutud lõpule ja jahikorraldaja poolt ajamise algamiseks antud vastav signaal.

Küti riietuse värv peab enam-vähem kooskõlas olema ümbruse loodusega, s. o. ei tohi värvuselt palju erineda laskekohal ja selle läheduses leiduvaist esemeist. Talvel, kui puud ja põõsad on kattunud lumega, peavad kütid riietuma valgesse jahiülikonda või varustuma lihtse valge jahimantliga, mis peab aga olema valmistatud nii, et iga vähem tuulehoog ei lehvitaks mantlihõlmu ja seega ei ärataks loomade tähelepanu.

Metsades ja rabades, kus maastikuolud tunduvalt takistavad ajajate korrapärast edasiliikumist, peetakse ajujahti ka nii, et kohtadele paigutatud ajajad hakkavad küll antud signaali järele häälitsema, kuid küttide laskekohtade poole ei liigu, vaid jäävad kuni aju lõpuni paigale (paigal-ajamine). Sissepiiratud maa-alale läheb ainult 2—3 jäägrit või vilunud ajajat, kes tarbekorral hirmutavad põtru, kui nad mõnesse tihnikusse on jäänud peatuma või käivad pikemat aega ajajate läheduses edasi-tagasi, kuid ei ilmu laskejoonele. Olgu tähendatud, et ajujaht huntidele ja rebaseile pole mõeldav lippudeta, kuid põdrajahil pole nendest suurt kasu, sest ehmunud põdrad ei karda neid, vaid hüppavad neist lihtsalt üle või paiskavad need joostes maha.

Igale teadlikule jahimehele on vististi iseenesest juba selge, et põtru tuleb lasta ainult kuuliga, mitte aga rentkuulidega. Ajukui ka peibutusjahil, kus põtru lastakse võrdlemisi ligidalt, võib hädakorral tarvitada ka harilikke haavlipüsse, kasutades laskmiseks n. n. „haavlirauakuule", mis haavlipüsside jaoks eriti valmistatud. Juurehiilimisel, niisamuti ka jahipidamisel koertega peab sageli laskma võrdlemisi kaugelt, mistõttu tuleb kütil nende jahipidamisviiside tarvitamisel varustuda juba vastava korraliku kuulipüssiga ja kõrgeväärtuselise laskemoonaga.

Kindlaim on lask kaela pihta, sest see harilikult paiskab põdra kohe maha ja on ka kiiresti surmav. Kaela tabada pole aga mitte nii raske kui harilikult arvatakse, sest põdra kael on võrdlemisi lai ja massiivne. Liikuva põdra kaela pihta sihtimisel on veel see paremus, et juhtumil, kui kaela ei tabata, satub kuul

rinnakorvi pihta, purustades südame või kopsud. Järgmiseks enam-vähem kindlamaks tabamiskohaks on abaluu ja rinnakorv; sihtides nende pihta võib hõlpsasti ka südamesse tabada, kuid seejuures meeles pidada, et põdra süda asetseb võrdlemisi madalal. Otse pääletulevale põdrale on kindlaim lasta kaela alumisse ossa, s. o. kohta, kus kael ühineb rinnaga. Sihtides põdrale, pidada alati meeles, et tema karvad on võrdlemisi pikad, eriti kaelal ja turjal ja et seetõttu mitte iga kuul pole surmav, mis küll seda suurt ja tumedat kogu tabab, aga tähtsamaid elundeid ei purusta. Kõhust või sooltest haavata saanud põder ei lange kohe maha, vaid läheb veel kaugele ja sureb alles kahe-kolme päeva möödumisel. Ka maksast haavatuna ei lange põder kohe maha, siiski kaugele ta ei jõua minna, vaid heidab peatselt maha, ja kui teda ei eksitata, sureb mõne tunni jooksul. Pää pihta pole soovitav üldse lasta, sest pääluu on põdral väga kõva, ja kui kuul tabab pääd teatava nurga all, võib see hõlpsasti põrkuda ja looma mitte surmata, vaid ainult haavata. Samuti pole soovitav lasta maas puhkavat põtra, sest viimase keha on sel puhul sügavalt lumme vajunud, nahk ülespoole nihkunud ja karvad kohevil, mistõttu kuul tihti satub lumme või kisub loomalt vaid mõne tüki nahka või tuti karvu. Satub kütt põdrajahil maas puhkavale põdrale, siis on otstarbekas teda tasase vilistamisega sundida jalule tõusma ja alles siis lasta. Haavatud põdraga olla ettevaatlik, sest arvesse võttes tema julgust, hiiglajõudu ja teravaid sõrgu, võib tema lähenevale inimesele kui ka koertele saada väga hädaohtlikuks. Endistest aegadest on teada palju juhtumeid, et haavatud põder ainsa võimsa jalahoobiga surmas ettevaatamatu jahimehe, uudishimuliku ajaja või ägedalt pääletungiva jahikoera.

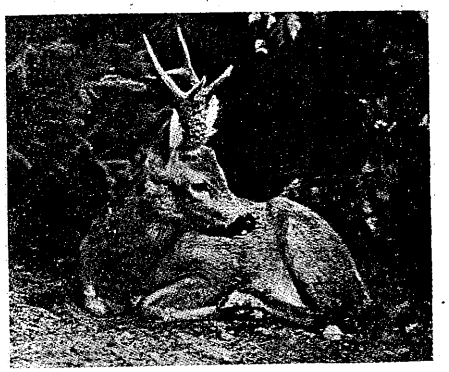
Eriti ettevaatlik olla haavatuid vanu põdrapulle jälitades, kes mõningal juhtumil, kui nad märkavad jälitamist, kütile tulevad vastu, kuid mitte käidud jälgi mööda, vaid neist veidi eemal — ja leides sobiva koha, ligineb vanadele jälgedele, jäädes sääl jälgivat jahimeest varitsema, et parajal silmapilgul kütile ootamatult kallale tungida. Kuna jahimehe kogu tähelepanu on jälitamisel pöördunud haavatud põdra jälgedele, ei aimagi ta, et otsitav põder asetseb juba tema kõrval või seljataga; säärased ootamatud kallaletungid lõpevad harilikult põdraküti surmaga. Samuti tungivad vanad põdrapullid jooksuajal inimesile kallale, kui nad millestki ärrituvad ja inimene juhtumisi peaks ette sattuma; üldiselt aga tuleb neid juhtumeid siiski võrdlemisi harva ette.

Siberi vanad kütid pidasid omal ajal põdrajahti palju hädaohtlikumaks ja kardetavamaks kui karujahti. Ja tõesti: ega nad tol ajal asjata ei kõnelnud, et „karujahile minnes tuleb voodi üles teha, põdrajahile minnes aga — kirst valmis tellida".

Metskits (*Capreolus capreolus* L.)

Paiguti nimetatakse metskitse „hirveseks".
(Cervus capreolus L.; Capreolus capraea Gray; Capreolus europaeus Sund.; Capreolus vulgaris Fitzg.).
Ingl. k. — common roe, prants. k. — chevreuil, saksa k. — das Reh, vene k. —дикая коза, läti k. — stirna ja soome k. — metsäkauris.

Meil metsikult elutsevaist hirvlasist, kuhu kuuluvad põder ja metskits, torkab esimene silma oma keha massiivsuse, ürgjõu

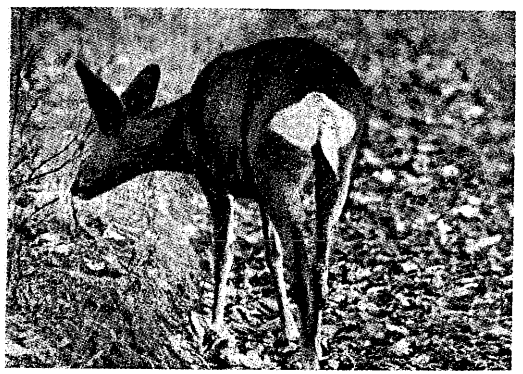

Joon. nr. 7. Sokk — suvel.

ja aeglaste liigutustega, kuna metskits on kui välimuselt nii liigutustelt otse vastand kohmakale põdrale: ta on kehaliselt sale, sihvakas, õrn ja liigutustelt väle ja graatsiline.

Profiilist vaadatuna paistab tema väike pää kolmnurksena, kusjuures sokul (isa-metskitsel) on see nagu veidi lühem ja tüsedam, kuna ema-metskitsel paistab pää olevat enam sale ning seetõttu ka peenem ja pikem. Paljas ja tavaliselt niiske ninaotsmik on ülespoole laiuv ja väikesi ninasõõrmeid ümbritsedes ulatub neist veidi kõrgemale; silmad suured, tumeda peagu mustjas-sinise irisega (värvkile); pisaranäärmete avaused lamedad ja kaetud kar-

vadega. Pikk-ovaaljate kõrvade pikkus on umbes $^2/_3$ pää pikkusest. Sarved on püstised ja asetsevad kõrvade vahel. Kael sale. Lühike umbes 2 sm pikkune saba on toeselülidena küll hästi märgatav, kuid elusal loomal seda pole õieti näha, kuna see on pikkade tagakeha karvadega kaetud ja ei ulatu säält välja. Haruldaselt peenikesed ja saledad jalad on varustatud kõvade läikivate musta värvusega sõrgadega. Tagajalgade väliskülgedel allpool koodiliiget asetsevad karvatutid (harjad) mustjate karvadega. Pää,

Joon. nr. 8. Emametskits — talvel.

kõrvalestade väliskülje ja jalgade karv on lühike ja sile; üldiselt on talvel karv palju tihedam, tunduvalt pikem ja hapram kui suvel; talvel on eriti pikad karvad looma kõhupoolel ja jalgade tagakülgedel. Suvel on karvkate oma värvuselt läikiv kollakaspunane või roostepunane; jalgade alaosa enam savikollane, kuna tagapool valkjaskollane; pää, eriti aga ninaselg on hallisegane; vanemail loomadel on pää tavaliselt heledam kui nooremail. Talvel on karvkate oma värvuselt kollakas-hallikaspruun ja ainult tagakeha karvad on helevalged, mistõttu metskitse on hõlpus juba kaugelt märgata, eriti veel siis, kui ta liigub edasi hüpetega. Ka paljudel teistel loomadel, kes elutsevad vähemais või suuremais karjades koos, on sageli karvkate tagakehal heledam kui mujal, mida bioloogiliselt on püütud sellega põhjendada, et see põgenemisel võimaldab loomadel hõlpsamini järgneda karja juhtloomale. Muidugi on see ainult teoreetiline väide. Metskitsel on tagakeha karv teataval määral ka tema hingelise seisukorra „peegliks" (Saksamaa jahimehed nimetavad seda valgete karvadega kaetud kehaosa „Spiegel" — peegel), sest ärevuses, rahutuses, ehmunult joostes ajab ta

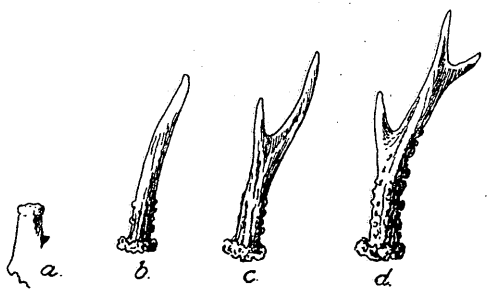
tagakeha karvad kohevile ja „peegel" on siis tunduvalt suurem kui rahulikus olekus. Karvkatte värvuse kohta peab üldiselt veel tähendama, et see oleneb suuresti ka maastiku ja ümbruskonna värvusest ja varieerub seetõttu üsna laiades piires. Kohati tuleb ette ka musti, valgeid ja kirjusid metskitsi, kuid neid leidub siiski võrdlemisi harva. Metskitse toeseosadest peaks jahimehi, kohtunikke ja ka loomaarste-eksperte eriti huvitama vaagen (pelvis), sest selle kuju, suuruse, läbimõõdu ja üksikute luude ehituse ja läbilõigete järgi on võimalik eksimatult kindlaks teha, kas on tegemist isa- või emametskitsega. Eriti hõlpus on vaagna abil sugu eksimatult kindlaks teha siis, kui võrdluseks on käsitella nii soku kui ka emakitse vaagnad.

Metskitse hammastik peaks ka jahimehi huvitama, sest hambavahetuse ja nende kuluvuse järgi võib metskitse iga ligikaudu kindlaks määrata. Iga kitsetall, olgu see sokk või emakits, on ilmale-tulekul juba varustatud järgmiste hammastega: alalõual ees 8 lõikhammast ja kõrval kummalgi ala- ja ülalõual 3 purihammast, seega kokku 20 hammast. Kõik need hambad on piimahambad ja langevad välja, mille asemele kasvavad uued, lõplikud hambad; piimahammaste vahetus sünnib teatavas järjekorras, ja kogu hammastiku vahetus toimub $1^1/_2$ aasta kestel. Seega on hammaste järgi võimalik metskitse iga täpselt kindlaks määrata kuni 18 kuu vanuseni. Praegusel ajal pole vastav teadus veel nii kaugele jõudnud, et hammastiku järgi oleks võimalik ka vanemate kui 18-kuiste metskitsede iga täpselt kindlaks määrata, kuid uurimuste tulemused, mille alusel toimub praegu metskitsede ea määramine, võimaldab juba nüüd nende iga ligikaudselt hinnata. Hambavahetuse möödumisel on võimalik surmatud soku vanust hammastiku abil kindlaks määrata või õigemini ligikaudselt hinnata vaid tema relatiivset iga, võrreldes tema hammastikku mõne teise, samast elutsemispaigast pärineva soku hammastikuga, kusjuures vanemaks osutub tavaliselt see sokk, kelle hambad on rohkem kulunud. Eriti vanadel metskitsedel on purihambad kuni hambajuurteni kulunud ja lõikhambaist on järele jäänud vaid lühikesed tüükad; kõrges vanuses puudub sageli ka osa lõikhambaist.

Rõhuv enamik jahimehi on muidugi suuresti huvitatud sokusarvede arenemisest (emakitsel puuduvad sarved) ja seetõttu peatume sel küsimusel veidi üksikasjalisemalt.

Juba sünniaasta novembri- või detsembrikuus on märgata

sokutallel väikesi, $^3/_4$—2 sm pikki nööbitaolisi sarvekesi, mis jaanuarikuu kestel täiesti arenevad välja ja vabanevad nahkkattest. Veebruarikuus ajab ta oma esimesed primaarsed sarvekesed maha ja lühikese aja möödumisel, tavaliselt märtsi- või aprillikuu

Joon. nr. 9. Soku sarvede arenemisastmed: a — sünniaasta sarv, b — orgitaoline sarv, c — kaheharuline sarv, d — kolmeharuline sarv.

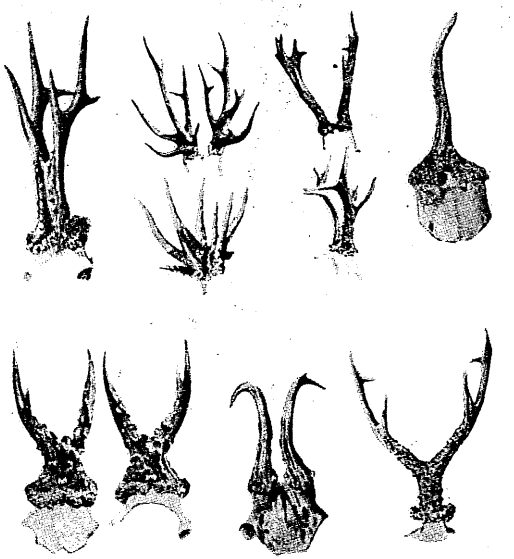
alul hakkavad uued kasvama. Maikuu lõpul või juuni alul puhastab ta sarved nahkkattest ja kannab neid teravaid orgitaolisi lühikesi sarvi kuni talve alguseni. Vabas looduses metsikult elutsevail sokkudel tuleb väga harva ette, et teisesed sarved oleksid juba

Joon. nr. 10. Nn. „parukaga" sokk. Suguorganite vigastuse või kõrvaldamise tagajärjel on sarved ebanormaalselt arenenud.

kahe- või isegi kolmeharulised, kuid kasvandusis peetavail ja rikkalikult toidetud sokkudel juhtub see võrdlemisi sageli. Tavaliselt arenevad metsikult elutsevail sokkudel sarved nii, et esimesel kalendriaastal kasvavad nööbitaolised sarvekesed, teisel lühikesed orgitaolised sarved, kolmandal kaheharulised ja neljandal kolmeharulised sarved. Sarvede harilikus või tüüpilises arenemiskäigus esinevad sageli suured kõrvalekaldumised kui ühele nii teisele poolele, sest sarvede kasvule kui ka arenemiskäigule avaldab mõju terve rida tegureid nagu ilmastik, toit, sugude vahekord, pärivus, tervislik seisukord, individuaalsed omadused, eelsoodumus jne.

Vanemad sokud viskavad sarved varem maha kui nooremad; tavaliselt toimub see vanadel sokkudel novembris, kuna nooremail

Joon. nr. 11. Ebanormaalselt arenenud sokusarved.

detsembrikuu lõpul või isegi jaanuari alul. Kesktalvel, kui valitseb pakane, maa on sügava lumega kattunud ja toidupuudus tundub kibedana, hakkavad sokul sarved parajasti kasvama; vanemail sokkudel varem, nooremail hiljem. Sarvede lõplik areng oleneb pääle looma ea ka veel ilmastikust ja toiduvõimalusist, kuid tavaliselt lõpeb nende kasv vanadel sokkudel aprillis, nooremail maikuus. Kui sarvede kasvamise ajal juhtub tulema väga kõva külm, võivad nad külmamise all kannatada, mille tagajärjel muutuvad käsnataoliselt nüriks, ilma kõvade teravate läikivate haruotsadeta. On sarved välja kasvanud ja täiesti luustunud, rebestub neid kattev nahk ja sokk hakkab neid nahast puhastama, hõõrudes sarvi vastu peeni puid ja põõsaid niivõrd tugevasti, et oksad murduvad ja koor lahti kisutakse. Et sokk sarvede puhastamiseks eelistaks mõnd teatavat puuliiki, seda pole tähele pandud, kuid

tavaliselt valib ta selleks mõne puukese, mis ümbrusest erineb või kasvab üksikult teiste puude hulgas. Eriti kannatavad selle all välismaa puuliigid, mis üksikuina või väikeste salkadena kasvavad kodumaa puude ja põõsaste hulgas; sarvi vastu puid hõõrudes võib ta kohati metsamajandusele kahju sünnitada. Kuid olgu metsameeste rahustuseks öeldud, et metskits kasvavaid puid ega põõsaid

Joon. nr. 12. Sokk talve lõpp-poolel. Sarved kaetud nahaga; kõhu all näha „pintsel".

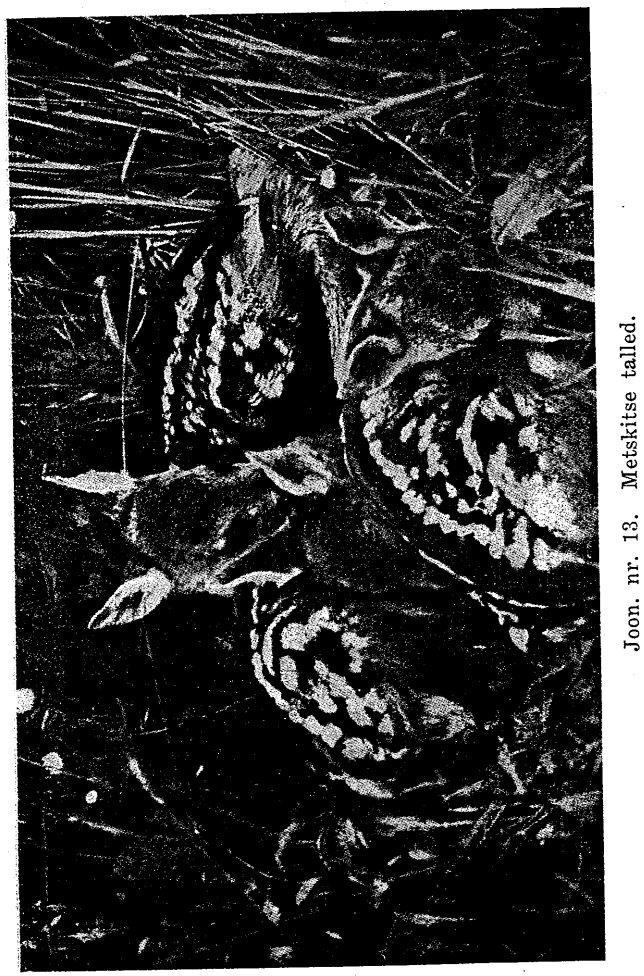
ei koori nagu seda teevad põder ja hirv. Seevastu võib ta aga kohati väga ebameeldivaks ja isegi kahjulikuks saada noorte taimede kasvudele, mida ta mitte ainult talvisel toidunappusel, vaid sageli ka suvel kärbib, nähtavasti kas ajaviiteks, harjumuse tõttu või mõne toitaine puudusel. Mitte ainult välismaa puuliigid ei kannata sellest pahest, vaid ka kodumaa noored männid ja kuused ei leia selles suhtes tema ees armu. Seetõttu tuleb teda kohati metsamajandusele kahjulikuks loomaks lugeda, kuid seevastu meie põllumajandusele ta ei sünnita nimetamisväärset kahju. Kohati ollakse küll arvamusel, et käies varakevadel või hilissügisel orasepõldudel, kui maapind pole veel külmanud või on juba sulanud,

metskits rikkuvat oma teravate sõrgadega taimede juuri, mille tagajärjel saak olevat vähem. Meil pole veel suudetud selles küsimuses selgusele jõuda, kuid välismaal on sel alal katseid ette võetud ja tulemused näitavad, et metskitsede orasepõldudel käimise ja sääl söömise tagajärjel pole saak vähenenud. Kohati võib ta muidugi maapidajaile kahju sünnitada sellega, et ta heinakuhje käib söömas, kus tunduvalt rohkem kisub heinu maha ja tallab jalgade alla kui neid sööb tegelikult. Selle pahe üle aga pole maapidajad õigustatud kaebama, sest iga hoolikas põllumees on kohustatud oma varandust nii kaitsma, et metsikult elutsevad loomad ei saaks talle kahju sünnitada. Päälegi ei nõua heinakuhjadele aia ümbertegemine kuigi palju kulusid ega aega, seda rohkem, et meie heinamaadel leidub aiategemiseks rohkesti materjale, mille koristamine oleks heinamaadele isegi kasuks; juhtumil, kui sobivat materjali oma maa-alal ei peaks leiduma, võib seda tasuta saada lähemast riigimetsast, kus tavaliselt säärast materjali praegu veel külluses.

Üldiselt on metskits suur maiasmokk ja toidu suhtes väga nõudlik, mistõttu ta meeleldi oma alatiseks elutsemispaigaks valib ka sääraseid kohti, kus taimestik on mitmekesine ja rikkalik. Toiduotsimisel aeglaselt liikudes valib ta endale maiuspalu, võttes siit üht, säält teist taime või nende osi. Metskits toidab end kõikidest kultuurtaimedest ja viljast, mitmesugusest rohust, paljudest puude ja põõsaste pungadest, lehtedest ja noortest kasvudest, marjadest, seentest jne. Talvel, kui maapind kattunud lumega, on tema toiduks päämiselt puude ja põõsaste pungad ja kasvud ning kanarbik, pohla-, mustika- ja sinikavarred. Neid tarvitab seni kuni ta neid suudab lume alt kätte saada. Alatiseks elutsemispaigaks eelistab ta säärast maastikku, kus vähemad lehtpuu- või segametsasalgad vahelduvad metsniitudega või põldudega; ka ei tohi sääl puududa vesi. Elutseb ka puhtokaspuumetsades, kui sääl leidub rohustunud raiestikke või vähemaid soid ja rabu; suuri, ühetaolisi, pimedaid ja süngeid okasmetsamassiive ta põlgab. Metsadest eelistab ta üldiselt sääraseid, kus kasvab tihe alusmets või noorendus, mis ebasoodsa ilmaga võiks talle pakkuda varju külma, tuule ja sademete eest. Metskitse päevane eluviis oleneb kohalikest oludest ja aastaaegadest. Kohtadel, kus teda sageli eksitatakse, varjub ta kogu päeva metsas või tihnikus ja ilmub raiestikele, lagendikele, heinamaadele jne. sööma alles päikese loojumisel või isegi pimeduse saabumisel ja lahkub säält juba enne

koitu. Tunneb ta end aga julgena, siis ei jää ta ootama hämarikku, vaid teda võib ka päeval kohata toitluskohtadel, kust lahkub veidi enne päikesetõusu, et vaikses paigas puhates ja mäletsedes veeta päev. Väljudes metsast toitealale lahkub vana sokk säält tavaliselt viimsena, ilmudes lagedale alles siis, kui teised on juba selgusele jõudnud, et hädaoht kustki ei varitse. Äike ja tugevad sajud ning tuuled eksitavad metskitsi rohkesti. Nad on siis rahutud, vahetavad sageli peatuskohti ja, olles kogu aja liikvel, satuvad sageli ka säärastesse kohtadesse, kus neid varemalt üldse pole nähtud. On aga sadu mööduṇud, eriti veel siis, kui päike jälle paistab, ilmuvad nad meeleldi lagendikele, et märga karvkatet kuivatada, end päikesepaistel soojendada ja nälga kustutada. Enne puhkusele heitmist kaabib metskits ära maakatte, kuivad lehed, rohu, sambla, lume jne., et siis heita puhkama paljale maale. Imestamisväärt raskelt magab sageli metskits, et ühelegi teisele jahiloomale ei lähe korda magamise ajal nii ligidale minna kui temale. Suvel kuuma ja vaikse ilmaga, kui sääsed, parmud ja kärbsed neid palju tülitavad, lahkuvad metsast, kus nad tavaliselt veedavad suurema osa aastaajast, ja peatuvad päeval kas lagedal heinamaal, soos või rabas või viimaseis leiduvail väikesil saarekesil, kus rahu leiavad oma piinajate eest. Talvel lume ja külma tulekuga lahkuvad metskitsed suvistest peatuskohtadest ja ilmuvad sinna, kust nad hõlpsamini leiavad toitu ja külma ning sadude eest varju. Sügava lumega, eriti siis, kui lumi kattunud jääkoorukesega, mis takistab metskitsedel rohkesti liikumist, ilmuvad nad heinamaadele, kui sääl heinakuhjad jäetud kaitseta, või ka raiestikele, kus söövad langetatud puilt pungi ja kasve. Ka võib neid sel raskel aastaajal kohata veoteede läheduses, kus nad vooridelt jne. mahalangenud heinakõrsi otsivad. Välja arvatud jooksuja poegimisaeg, elutsevad metskitsed, päämiselt aga sügisel, talvel ja varakevadel perekondadena, moodustades nii 4—6-päise karja, mille koosseisu kuuluvad üks vana emakits, 1—3 talle ja veel mõni noor sokk või emakits. Vanemad sokud seltsivad harva karjaga ja elutsevad läbi aasta üksinda, ainult jooksuajal ilmuvad emakitsede juure. Karja juhiks on tavaliselt vana emakits, kes liigub ees ja hoolitseb karja julgeoleku eest. Poegimisajaks eemaldub emakits karjast, otsib endale vaikse paigakese ja toob ilmale tavaliselt 2 talle, kuid sageli ainult ühe, harukorral ka kolm. Poegimisajaks on tavaliselt juunikuu, kuid olenevalt ilmastikust toimub mõnikord poegimine juba maikuu lõpul. Vastsündinud tall on väga

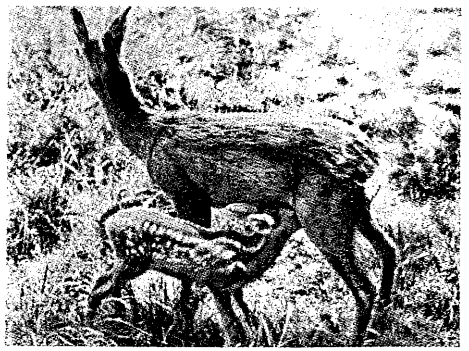
väeti ja abitu ning vaenlase või inimese lähenemisel ei põgene ära, vaid surub end tihedalt vastu maad ja jääb liikumatult paigale. Välja arvatud mõned üksikud juhtumid, keelab jahiseadus metsi-

Joon. nr. 13. Metskitse talled.

kult elutsevate kasulike jahiloomade püügi täiesti ära, kuid sellest hoolimata rikutakse nimetatud seaduse eeskirju siiski võrdlemisi tihti, päämiselt seetõttu, et leitud metskitsetalled, kes inimese eest ei suuda põgeneda, võetakse kinni ja koju tuuakse. Säärast seadusevastast teguviisi põhjendatakse tavaliselt sellega, et on juhuslikult leitud emast mahajäetud talleke ja et teda mitte jätta saa-

tuse hoole, oldi sunnitud ta metsast koju tooma. Nagu juba teada, lahkub emakits talle juurest inimese lähenemisel, kuid tuleb viibimata tagasi, kui inimene on temast eemaldunud. Seepärast tuleb ka juhuslikult leitud tall jätta säärasesse asendisse nagu ta oli ja teda mingil tingimusel mitte sülle võtta ega ka kätega puudutada, sest võib ka juhtuda, et kui tallel on inimese lõhna juures, siis ema hakkab teda põlgama või kartma. Nii peaks selge olema, et igaüks, kes leiab metskitsetalle, ärgu teda puutugu, vaid jätku sinna ja eemaldugu temast võimalikult kiiresti, et ema võiks kohe jälle oma poja juure tagasi tulla.

Joon. nr. 14. Emametskits tallega.

Metskitsetalle karvkate on värvuselt kollakas-punane, rohkete väikeste valgete täppidega. See kirju nooruskuub püsib sügiseni, millal ta selle vahetab täiskasvanud metskitse karvkatte vastu.

Ema hoolitseb oma poegade eest suure armastusega ja kaitseb neid ennastsalgavalt, ainult inimesele või suuremaile vaenlasile nagu karu, hunt, ilves ja koer ei julge ta vastu hakata, vaid nende lähenemisel jätab talle ajutiselt maha ning vaikselt eemaldudes jääb ootama nende lahkumist, et kohe talle juure tagasi tulla. Vähemate vaenlaste nagu rebase, nugise, kassi, tõhu, nirgi, kassikaku ja kanakulli lähenemisel ta talle juurest ei lahku, vaid jalgadega kallaletungijaile hoope jagades peletab nad kiiresti eemale. Nädala möödumisel on tall juba niivõrd kasvanud, et suudab emaga ühes käia. Seega on ka kardetavaim aeg möödunud, ning mida suuremaks ja väledamaks ta muutub, seda vähem on tal vaenlasi karta. Mõne nädala möödumisel hakkab ta juba mahlakaid taimi ja nende osi sööma, kuid imemist jatkab sellegipärast kuni

talve tulekuni. Ema juure jääb tall kuni järgmise aasta poegimisajani, selle möödumisel hakkab iseseisvalt elutsema.

Kevadine karvavahetus algab metskitsedel tavaliselt aprillikuu lõpul või mai alul, millal talvine tihe pruunikas-hall karv langeb suurte tortidena kehalt ja selle all tärkab punakas (suvine) karvkate. Karvaheit ei alga kõikidel metskitsedel ühel ajal ning et see kestab ka pikemat aega, siis võime sageli kohata nii pruunikas-halle kui ka kollakas-punaseid isendeid. Haigetel ja nõrgemail metskitsedel toimub karvaheit väga aegamööda ja kestab sageli kuni suveni. Üldiselt toimub sokkudel ja ahtrail emakitsedel karvavahetus kiiremini ja algab ka varemini kui tiinetel emakitsedel ning nooremail loomadel varem kui vanemail. Algab karvaheit mõnel harukordselt hilja või kestab see liig kaua, siis on see haiguse või alatoitluse tunnuseks.

Sügisene karvavahetus algab tavaliselt oktoobrikuu lõpul ja kestab detsembrini, ja et see sünnib aeglaselt, siis see nii silma ei torka nagu kevadine karvaheit.

Jooksuaeg oleneb suuresti ilmastikust, kuid meil algab see tavaliselt juulikuu keskel ja lõpeb augusti keskpaigu; siingi leidub vahel ka kõrvalekaldumisi nii ühele kui teisele poole. Jooksuaja lähenemisel muutuvad sokud rahutuks ja on siis peagu kogu päeva liikvel innakate emakitsede otsimisel. Emakitsede puudusel võtavad vanemad sokud pikemaid matku ette ja lahkuvad ajutiselt oma alatisest elutsemispaigast, kuhu tulevad tagasi alles pärast jooksuaja möödumist, kui neid vahepääl pole mõne jahimehe kuul tabanud. Innakus ei alga kõikidel emakitsedel ühel ajal, vaid tavaliselt ilmub see noortel ja ahtrail emakitsedel varem kui vanemail, kord või rohkem poeginud emadel. Sokk, sattunud innaka emakitse jälgedele, liigub neid mööda, nina maas ja vahetevahel omapäraselt häälitsedes, seni, kui leiab emakitse. Ka innakas emakits, otsides sokku, häälitseb. Kohates teineteist ei alistu emakits kohe soku tahtele, vaid jookseb tema eest eemale ja laseb end tüki aega taga ajada enne kui seisma jääb ja võimaldab paaritumist. Vaiksel suveõhtul on seda tagaajamist juba kaugelt kuulda, sest pikemat aega kõigest jõust joostes on nad väsinud ja edasi tormates ähivad kõvasti; päälegi häälitseb emakits, kui sokk talle läheneb, — valjult ja omapäraselt. Esialgu läheb see hull jooks risti-põigiti läbi metsa, üle kraavide ja läbi põõsaste, kusjuures paistab, nagu püüaks emakits end kõigest jõust päästa liig ägedasti pääletikkuva kosilase eest. Veendudes aga, et sellest

energilisest kosilasest pole pääsu, loobub emakits edasitormamisest ja hakkab ringi jooksma ümber mõne puu või põõsa, kusjuures maakatet tugevasti lõhutakse ja niivõrd rohkesti sõtkutakse, et jätab mulje, nagu oleksid sääl ratsurid oma harjutusi teinud. On armastuse eelmäng lõppenud, peatub emakits ringjooksust ja võimaldab sokule paaritumist, mis toimub kiiresti. Talled, kui nad juhtuvad parajasti ema juures olema, jooksevad esialgu temaga kaasa, kuid sattudes emakitse või soku jalgade alla veenduvad peatselt, et asi on tõsise pöörde võtnud ja jäävad siis maha ning varjuvad mõnes vaikses paigas kuni ema tagasitulekuni. Emakitse innakus ei kesta kaua, kõigest üks-kaks päeva. Selle aja möödumisel lahkub ka sokk temast ja hakkab uut „pruuti" otsima. Pulmatuhina möödumisel otsib ema ajutiselt mahajäetud talled üles ja pühendub jälle täiesti nende hoolitsemisele ja kaitsele, kuna sokk aga veel nii mõnegi nädala peab pulmi. On jooksuaeg möödunud, lahkuvad vanad sokud emakitsedest ja veedavad oma päevi üksinduses mõnes hästi varjatud kohas, kuna nooremad sokud sügise saabumisel ühinevad ka teistega, et koos väikepäise karjana talv mööda saata.

Sokk on üldiselt väga riiukas, iseäranis aga jooksuajal, millal ta peab ägedaid võitlusi oma võistlejatega. Võitlused elu ja surma pääle kahe enam-vähem ühejõulise soku vahel pole sugugi haruldased, vaid tihti toimub see nii suure viha ja ägedusega, et nad sel puhul ei märka isegi inimese lähenemist või ei hooli lihtsalt sellest. Säärased ägedad võitlused ei lõpe mitte ainult rängkade vigastuste või haavade tekitamisega, vaid sageli nende lõpuks on ühe, harukorral isegi mõlemate surm. Jooksuajal, eriti aga selle alul, millal emakitsedel pole veel õige innaaeg alanud ja seepärast ka kohe ei alistu soku tahtele, tungib sokk neile viha- ja armastushoos ägedalt sarvedega kallale ja vigastab neid mõnikord isegi niivõrd rängasti, et saadud vigastuste tagajärjel emakits sureb. Ka talledele ei anna sokk igakord armu, eriti vihane on ta neile siis, kui teda kosjakäigul eksitatakse. Kuigi noored sokud väga hõlpsasti kodustuvad ja muutuvad ruttu taltsaks, ei või siiski neile kindel olla, sest nende kuulus riiukus avaldub sageli täiesti ootamatult, iseäranis aga vanemas eas ja jooksuajal.

Mõnel üksikjuhtumil võib novembrikuu lõpul või detsembri alul tähele panna emakitsede tagaajamist sokkude poolt, nagu nad seda teevad suvel jooksuajal. Üksikasjalisemad uurimused on näidanud, et siin pole siiski tegemist teise, hilisema jooksuajaga.

Metskitsedel on ikkagi ainult üks jooksuaeg ja nimelt suvel, mis harilikult algab juulikuu keskel ja kestab augusti keskpaigani.

Mis puutub metskitse meeltesse, siis ollakse üldiselt arvamisel, et neist on kõige rohkem arenenud haistmine, kuid see olevat siiski veidi nõrgem kui hääl linnukoeral. Kuulmine on keskmine, kuid nägemine seevastu nõrgem või õigemini teatavas ja omapärases suunas arenenud. Metskitse silma ehitusest kui ka vabas looduses toimetatud katseist võib järeldada, et ta ei eralda nii teravalt ja hästi liikumatult paigalviibivaid esemeid või kogusid kui inimene, sellevastu näeb ta aga palju paremini iga liikuvat kogu või eset kui inimene.

Selline nähtus ei põhjene mitte nägemisvõime nõrkusel, vaid esemete isesugusel eraldamisel, mis omane peagu kõigile metsloomadele. See sunnib arvama, et loomad tajuvad kujusid hoopis teisiti kui meie, tajuvad päämiselt just l i i k u m i s t, palju vähem aga kuju. Eksperimentaalsed uurimused on näidanud, et näit. värvus, arv (hulk), suurus jm. selletaolised mõisted, mis on inimese nägemisega lahutamatult seotud, mängivad imetajate loomade (ja ka lindude) nägemisärrituste juures suhteliselt üsna tähtsuseta osa.

Äkki ehmunult kaotab metskits pää, ja selle asemel, et tarvilises suunas põgeneda, jookseb edasi-tagasi ja satub seeläbi sageli otse hädaohtu. Ujub hästi, kuid vabatahtlikult suuremaist jõgedest või veekogudest ülepääsmiseks ei võta ujumist ette.

Metskitse suurimaiks vaenlasiks on kiskjaist hunt ja ilves, kuid õnneks elutseb neid meil niivõrd vähe, et nad nimetamisväärset kahju ei sünnita metskitsedele. Täiskasvanud ja tervele metskitsele rebane pole kardetav, tema saagiks langevad vaid mõned üksikud raskesti haiged või rängasti vigastatud isendid. Meil elutsevate metskitsede kardetavaimaiks vaenlasiks ja hävitajaiks on röövkütid, hulkuvad koerad ja metskitsi tagaajavad hagijad. Uus jahiseadus annab küll võimalusi röövkütte taltsutada, hulkuvaid koeri hävitada ja metskitsi tagaajavaid hagijaid kahjutuks teha, kuid nende, meie metskitsede suurimate ja kardetavaimate vaenlaste lõplik likvideerimine nõuab metsa- kui ka korralikelt jahimeestelt veel palju tööd ja vaeva. Kui meie kohtunikud, kelle hulgas kahjuks praegu veel vähe jahimehi, ei keela oma abi metsa- ja jahimeestele, hakates seadustega võimaldatud kõrgemaid karistusi määrama jahiseaduse eeskirjade rikkumiste eest, siis võime

kindlad olla, et ühisel jõul saame jagu niihästi röövküttidest kui ka hulkuvaist koertest.

Metskits on alul küll väga väle jooksja, kuid väsib õige ruttu, mispärast iga kõrgjalgne ja väle koer, eriti aga sügava lumekatte puhul saab ta ikkagi kätte ja murrab maha. Iseäranis soodus on koerale metskitse taga ajada siis, kui lumi on kattunud jääkoorukesega, mille vastu metskits peatselt oma jalad veristab. Ka sel juhtumil, kui koer ei saa metskitse kätte, vaid teda ainult pikemat aega ajab taga, on metskits pühendatud surmale. Seda seepärast, et kiirest jooksust muutuvad tema jalad hellaks, mis suuresti raskendab edasiliikumist, ja jooksu tagajärjel on tema end niivõrd palavaks ajanud, et külmetamine on möödapääsmatu; külmetamisele aga järgneb harilikult hingamisorganite haigestumine ja lõpuks surm. Iga teadlik ja õiglane jahimees, kes kõrgjalgsete hagijate küsimust erapooletult ja isiklikke huve kõrvale jättes otsustab, peab tahtes või tahtmata veendumusele jõudma, et sääraste hagijatega ei või lubada jahti pidada kohtadel, kus metskitsed elutsevad. Väide, et kõrgjalgsete hagijatega küttimise keeld ja hagijate tarvitamiseaja piiramine võtab üldse võimaluse rebaseid hävitada, ei pea paika, sest palju tagajärjekam on jahti korraldada rebastele lippudega või taksikoeraga (koopas).

Kitsetallel on palju rohkem vaenlasi kui täiskasvanul. Tallele võivad hõlpsasti hädaohtlikuks saada mitte ainult hunt, ilves ja rebane, vaid ka mäger, nugis, tõhk, nirk, kaljukotkas, kanakull, kassikakk, ronk ja üksikuil juhtumeil isegi hiireviu.

Lääne-Euroopas kannatavad metskitsed rohkesti mitmesuguste sisemiste nugiliste (parasiitide) all, kuid meil õnneks pole neid veel kuigi suurel arvul levinud. Seni on vaid mõned üksikud haigusjuhtumid ette tulnud, mille tekitajaks olid nugilised. Sagedaimini leiame metskitsede juures loeteldud nugilisi, kellest mõned massilisel levikul võivad väga hädaohtlikuks saada ja jahimajandusele suuri kahjusid tekitada.

Nahapöör ehk nahakiin (Hypoderma diana; Hypoderma bovis — veisekiin — on hädaohtlik veistele) on parm, kes suvel muneb munad metskitse karvadesse. Munad või munadest väljunud vastsed satuvad karvade lakkumisel neelu kaudu looma kehha, tungides edasi naha alla ja elutsevad sääl kuni järgmise aasta kevadeni. Vastsed tekitavad naha alla muhutaolisi paistetusi, mille kohalt karvad tõusevad kohevile ja loom omab takerdunud väljanägemise. Leidub nahapööri vastseid rohkesti metskitsedel,

lahjub loom, liha muutub väheisuäratavaks ja vastsete väljumisaukude tagajärjel muutub ka nahk kasutamiskõlbmatuks.

Hädaohtlikum kui nahapöör on metskitsedele kurgu- või ninapöör (Cephonomyia stimulator Meig), kes muneb juba emaihus väljaarenenud vastsed metskitse ninasõõrmetesse, kust nad rändavad nina- ja kurguõõnde, neelu- ja hingamiselundite esiosadesse. Sinna jäävad nad kuni arenemiskäigu lõpuni ja tulevad siis suu või nina kaudu välja. Metskitsed, kes selle kärbse vastsetest kannatavad, aevastavad väga tihti, köhivad ja puristavad. Leidub loomal vastseid vähesel arvul ja tema ise on tugev ja hästi toidetud, siis kannatab ta nugiliste all küll rängasti, kuid saab viimaks neist siiski lahti; haiglased, põdurad ja noored loomad surevad tavaliselt nende vastsete tegevuse tagajärjel. Mõnel juhtumil koguneb nina- ja kurguõõnde niivõrd rohkesti vastseid, et need mitte üksnes ei raskenda hingamist, vaid võivad tekitada lämbumissurma.

Pääle eelnimetatud kahe parasiteeriva kärbse kannatab metskits ka põdrakärbsest (Lipoptena cervi), kuid hädaohtlikuks see metskitsele ei osutu.

On ka veel palju teisi parasiteerivaid ussikesi, kes tekitavad metskitsedele haigusi.

Nii elutseb metskitsede kopsudes sageli kaks niitussi: Dictyocaulus viviparus (Strongylus micrurus) ja Strongylus capillaris. Neist ussidest on metskitsedele hädaohtlikud vaid dictyocaulus viviparus ja sedagi ainult siis, kui neid usse massiliselt koguneb looma kopsudesse. Märjad aastaajad loovad ussikestele soodsaid arenemistingimusi ja säärastel aegadel levivad nad ka jõudsasti, eriti aga kauemat aega kestnud vihmasadude järel. Vähesel arvul leidub neid usse küll sagedasti metskitsede kopsudes, kuid siis pole nad loomale hädaohtlikud. Haiged loomad köhivad tihti, on lahjad, nõrgad ja karvaheit kestab kaua.

Maoussitaudi tekitajaks on kaks maoussi: Trichostrongylus (Strongylus) retortaeformis ja Haemonchus (Strongylus) contortus. Need õrnad niiditaolised ussikesed elutsevad metskitse maos ja kaksteistsõrmiksoole algosas. Kui neid sigib rohkesti, muutub loom lahjaks, nõrgaks ja võib ka lõppeks surra. Hädaohtlikum on see nugiline nooremaile metskitsedele. Neid ussikesi on väga raske vilumatu silmaga tähele panna, ja kuna nad ka silmatorkavaid muutusi ei kutsu esile parasiteerimiskohtadel, siis võib seda taudi kindlaks teha vaid loomaarst.

Metskitse enteromükoos on nakkav sooltehaigus, mille teadmata tekitaja arvatavasti toiduga satub looma sisikonda. Selle taudi eod levivad jooksva vee või röövloomade ja -lindude kaudu, kes nimetatud taudi kannavad surnud looma osadega laiali. Nimetatud taudi haigestunud loomad on nõrgad, jäävad teistest maha, eralduvad karjast ja viibivad päämiselt üksi, söövad vähe ja pole nii erksad kui terved loomad. Haiguse lõpul suureneb nõrkus niivõrd, et loom ei suuda enam toitumiskohalt lahkuda, vaid jääb sinna puhkama. Haigus kutsub esile kõhulahtioleku. Selle tagajärjel vedel väljaheide saastab tagaosa valged karvad. Pääleselle kannatavad metskitsed suurte (Fasciola hepatica) kui ka väikeste (Dicrocoelium lanceolatum) maksakaanide all, Tihti võib neid kaane haigestuval loomal leida korraga; suur maksakaan on siiski hädaohtlikum. Nende kaanide vastsed satuvad looma seedimiselundeisse kas toidu või joogiveega ja rändavad säält maksa. Eriti soodsad on selle haiguse levimiseks vihmased suved, kuna kuival ajal tuleb haigestumisi ette vaid harukorril.

Nagu neid haigusi, nii põeb metskits ka põrnataudi, kuid õnneks esineb seda nende juures siiski võrdlemisi harva.

Metskitse häälitsemine on väga mitmekesine; üht häälitsust kuuldakse aasta läbi, teist vaid teatud aastaaegadel või teatud juhtumeil. Emakitsed kui ka sokud „piuksuvad" ja „röögahtavad" kogu aasta läbi, mis on nende sagedaimaks häälitsuseks. Kevade lõpul ja suvel on „piuksumisi" ja „röögahtamisi" võrdlemisi sagedasti kuulda, kuna seevastu sügisel ja talvel kuuldakse seda koguni harva. Piuksumine kõlab kui „pi-pi", mida häälitsetakse 5—6 korda järgemööda lühidalt ja järsult, ning kordub lühemate või pikemate vaheaegade järel. Ka tall piuksub, kuid see heli on kõrgem, heledam ja seejuures mahedam kui sokul või vanal emakitsel, kõlades kui „fi, fi". Piuksumine on teatava rahutuse tundemärgiks. Emakits piuksub siis, kui otsib oma talle. Samuti piuksub ka tall, kui ta emast on lahus, või sokk, kui ta jooksuajal jälgib innakat emakitse. Piuksumine kaugele ei kosta ja vaikse ilmaga võib terava kuulmisega jahimees seda kuulda vaevalt 100 meetrini. Ajab aga sokk jooksuajal innakat emakitse taga, siis piuksuvad mõlemad, mis on aga tunduvalt valjem ning kostab juba umbes 150 meetrini. Samuti kuuleme ka terve aasta kestel veel metskitse teist häälitsemist, n. n. „röögahtamist". Kevade lõpul ja suvel võib seda häälitsemist võrdlemisi sageli kuulda, kuid sügisel ja talvel harukorral. Röögahtamine kõlab

umbes kui mitu korda järgemööda häälitsetud „böh, böh", või „bäo, bäo, baoh" või „bäeh, bäeh", kusjuures sokul on see röögahtamine harilikult järsem, lühem ja madalam kui samavanusel emakitsel; mida vanem loom, seda madalam on üldiselt tema röögahtamine. Tavaliselt röögahtavad sokud harvemini ja see kestab ka lühemat aega, kõigest 2—3 korda järgemööda. Emakitsedel aga seevastu kestab röögahtamine mõnikord lühikeste vaheaegadega 10—15 minutit, teinekord isegi veel rohkem. Vilunud sokuküttide ütluste järgi võivad nad röögahtamise järgi eksimatult ära tunda, kas on tegemist soku või emakitsega. Nende täheleparekute järgi olevat emakitse röögahtamine venivam ja pikem ning kõlavat kui „bäo, bäo, baoh" või „bäeh, bäeh", kuna sokul olevat see järsk ja lühike „bõh, bõh, bõh". Harilikult röögahtavad metskitsed, kui nad mõnd kahtlasena näivat eset või kogu ei tunne kohe ära või jälle äkki haistavad inimese või mõnd muud võõrast senitundmatut lõhna. Samuti röögahtavad, kui neid ootamatult ehmatatakse ja nad kohe ehmumise põhjuse üle ei jõua selgusele.

Jahimehele, kel juhus olnud kord kuulda metskitse „hädakisa" (hirmukisa), jääb see jäävalt kõrvu. Seda häält teevad metskitsed tavaliselt siis, kui nad tunnevad suurt valu või hirmu. Hädakisa kuuldakse peagu igakord, kui koer on metskitse kallal või metskits on raudadesse või silmusesse sattunud; ka jalaluu purustamisel kisab metskits sääraselt. Hädakisa on veniv, valjult hädaldav, ja kõlab umbes kui „väeh, väeh, väeh", mis kostab kuni 300—400 meetrini.

Et sokkudele peetakse jahti päämiselt jooksuajal ja seejuures sageli aimatakse juuremeelitamisel vastavaid hääli järele, mida metskitsed teevad jooksuajal, siis on jahimehel tähtis neid teada.

Jooksuaja kestel võib harilikult kuulda kolme liiki häälitsusi:

1) ühesilbilist tasast „pi, pi" või „fi, fi" häält, mida mõlemad sugupooled, s. o. sokk ja emakits teevad, kui nad vastastikku teineteist otsivad;

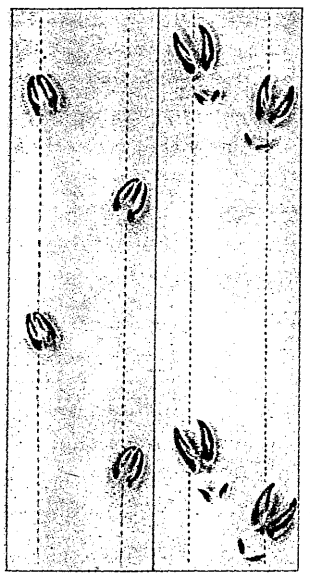
2) kahesilbilist „fiu" või „piiu" või vahete-vahel ka „piääh", mida kuuleme emakitselt, kui sokk teda ajab taga, kusjuures rõhk on esimesel või teisel silbil. Häälitsemine kostab kord valjemini, kord tasemini, olenevalt ägedusest, millega sokk ajab emakitse taga ja

3) mitmesilbilist „innakisa" (innaröök), mida nii sokk kui ka emakits teevad ägedal tagaajamisel, kusjuures sokk pääleselle

laseb vahete-vahel ka ähkivaid ja puhkivaid häälitsusi kuuldavale. Innakisa kõlab umbes kui „pi, pi-piä", või „piä, piä, pie" või „piää, pi-i-i-ä-ä".

Jooksuajal kuuldub ühesilbilist piuksumist võrdlemisi sageli, kuna seevastu kahesilbilist „piju" ja mitmesilbilist „piää, pi-i-i-ä-ä" õnnestub väga harva kuulda.

On sokk jooksuajal üksinda, lõhub ja kaabib ta vahete-vahel maapinda, seejuures väikesi hüppeid tehes ja tagumiste jalgadega õhku lüües. Selle toimingu juures ta pööritab silmi, põrnitseb, hoides pääd veidi viltu, lõhub sarvedega põõsaid ja maapinda ning paiskab lahtikistud rohu- ja samblatükke õhku. Seejuures sattudes ägedushoogu, häälitseb omapäraselt, mis kõlab umbes kui „öö-õh, öö-õh, öö-õh", kusjuures „öö" on pikk ja venitatud, kuna „õh" on järsk ja lühike.

a b

Joon. nr. 15. Metskitse jäljed: a — sammudes, b — kiiresti põgenedes.

Üksikud vilunud jahimehed oskavad metskitse piuksumist kas suuga või mõne puu või põõsa (toominga, sireli jne.) noore lehe abil järele aimata, kuid rõhuv enamik jahimehi, vähemalt meil, tarvitab seks vastavaid „häälitisi".

Metskitse jälg sarnleb lambajäljele, erinedes ainult sellega, et on tunduvalt teravam; lambajälg on otsast rohkem ümmardunud. Kui metskits liigub sammu, siis tagumised (välised) sõrad ei küüni maani ja seepärast ei jäta ka jälgi; kiire jooksu ajal on aga sõrad laiali ja siis on ka tagumiste sõrgade jäljed selgesti nähtavad. Kas ainult jälgede järgi on võimalik looma sugu kindlaks määrata, on küsitav, kuid leidub siiski üksikuid vilunud sokuküttе, kes väidavad, et täiskasvanud looma jälgede järgi nad oskavad eksimatult kindlaks teha, kas jäljed kuuluvad sokule või emakitsele. Nende arvamuse järgi olevat emakitse jälg teravam kui sokul, kelle jälje esiots ümmardunud ja läheneb poolsõõri kujule. Sammu edasi liikudes olevat sokul sõrad niivõrd tihedalt kokku surutud, et vahet ei jäävat, kuna aga emakitsel veidi harali, mille

tagajärjel olevat tema jälgedes alati märgata kitsast mulla- või liivavallikest, mis jälgedele tekkivat seepärast, et sõrad pole küllalt tihedalt üksteise vastu surutud.

Metskits liigub edasi sammudes, traavis või galopis. Kiire jooksu ajal võidab ta kergesti mehekõrgusi takistusi ja teeb väga kaugeid hüppeid, kusjuures viskub võrdlemisi kõrgele õhku. Jookseb alul küll kiiresti, kuid väsib ruttu, eriti siis, kui maapind kattunud sügava lumega ja lumel jääkooruke. Libedal jääl on metskits täiesti abitu nagu põdergi.

Noor metskits koduneb kiiresti, mispärast tihti tuleb ette nende kinnipüüdmisi ja kodushoidmisi eluloomana. Sellest hoolimata tuleb aga metskitsede kinnipüüdmisest ja kodushoidmisest loobuda, kuna see juba kehtiva jahiseadusega on keelatud. Ühtlasi tuleb silmas pidada, et metskitse kodus üleskasvatamine ja pidamine pole sugugi nii lihtne kui seda arvatakse, sest ta on nooruses võrdlemisi õrn loom ja ka täiskasvanult nõuab ta hääd ja mitmekesist toitu, mida aga igakord, eriti linnas, pole kerge muretseda.

Õige ja hoolsa kohtlemise puhul on emakitsed väga taltsad ja vagad ning jäävad niisuguseks kuni surmani. Hoopis vastandina neile on sokud; seni kui sokud on noored ja pole veel sugugi küpsed, püsivad nad taltsaina, niipea aga kui on sarved täiesti välja arenenud ja nad tunnevad endid täiejõulistena, muutuvad tigedaks ja tükivad kallale loomadele kui ka inimestele. Oma riiukust näitab ta eriti jooksuajal, olles siis hädaohtlik päämiselt lastele ja naistele, kelle jõust ja oskusest ei piisa endakaitseks tema teravate sarvede eest.

Metskitse levikuala Euroopas on võrdlemisi laialdane; neid leiame peagu kõikides Euroopa riikides, välja arvatud Soome, Norra ja Kreeka. Rohkesti leidub neid Kesk- ja Lõuna-Siberis; samuti esineb neid ka Väike-Aasias, Pärsias, Mandžukuos ja Koreas.

Sõjaajast alates on nende arv meil tunduvalt suurenenud ja praegu arvatakse neid olevat umbes 21.000.

Meil esineb metskitsi kogu riigis üle kogu ala peagu võrdse sagedusega, välja arvatud väga metsavaesed kohad ja saared. Muiste metskitsi meil nähtavasti ei olnud ja nad on alles uuemal ajal oma levikuala kuni meieni ja siit veel kaugele edasi laiendanud; ka praegu on veel märgata metskitse aeglast edasitungi itta ja põhja.

Täiskasvanud metskitse kehakaalus võime tähele panna suuri kõikumisi. Toimetatud uurimused näitavad, et vabaduses elutsevate metskitsede raskus oleneb eluala geograafilisest asendist. Nii on Lääne-Euroopas, välja arvatud Karpaadi mägestik, elutsevate metskitsede kehakaal tunduvalt vähem (keskmiselt umbes 20 kg ümber) kui Siberis elutsevail (keskmiselt umbes 40 kg ümber). Eestis elutseva täiskasvanud metskitse raskus on keskmiselt 28—30 kg. Eeltoodud raskus on näidatud koos sisikonnaga; viimasele ja verele langeb harilikult umbes $^1/_4$ kehakaalust. Huvitav on, et Lääne-Euroopas elutsevate täiskasvanud metskitsede keskmine raskus kõigub palju suuremais piires (17—23 kg) kui näiteks Siberis või meil (28—30 kg). See nähe on nähtavasti seletatav asjaoluga, et Lääne-Euroopas on juba ammust ajast lastud päämiselt vanemaid ja tugevamini arenenud sokke, mille tagajärjel nooremail, haiglasil ja nõrgemini arenenud sokkudel avanes võimalus sugutamisest osa võtta, mille tulemuseks on nüüd säälsete metskitsede üldine degeneratsioon (mandumine). Degeneratsioon süveneb jahiloomade hulgas osalt ka jahimehe mitteotstarbeka tegevuse tagajärjel. Kuigi tõu arenemiskäigule avaldavad otseseimat mõju pärivus ja eelsoodumus, oleneb see kultuurmaadel siiski rohkesti ka jahimehest: kas ta tõsiselt soovib ja tahab tõuväärtust tõsta ja selle parandamiseks kaasa aidata (haiglaste, nõrkade ja sigimiskõlbmatute loomade kiire kõrvaldamine, paremate ja tugevamate tõuloomade alalhoid, sugude vahekorra reguleerimine, verevärskendamine, loomade arvu normeerimine, toitlusolude parandamine jne.) või kiirendada — tavaliselt küll teadmatuse tõttu — degeneratsiooni süvenemist ja levikut (kohalikele toitlusoludele mittevastav loomade liigarvukus, väärtuslikumate tõuloomade kiire kõrvaldamine, puudulik hoolitsemine jne.). Siberis, kus keegi metskitse sugude vahekorda ei reguleeri ja kus nende eest hoolitsemist ja kaitset ei teostata, vaid iga jahimehe püssi ette või elukutseliste küttide poolt ülesseatud püünistesse sattuv metskits surmatakse, on metskitsed siiski tunduvalt paremini arenenud kui kultuurses Lääne-Euroopas ja degeneratsiooni tundemärke pole sääl kuski märgata. See asjaolu on seletatav sellega, et Siberis kõrvaldavad röövloomad, kare talv ja looduslikud jõud halastamatult kõik haiglased ja põdurad isendid, jättes püsima vaid tugevad ja elujõulised loomad. Seega hoolitseb sääl loodus ise tõuparanduse eest.

Metsikult elutseva metskitse iga arvatakse olevat harilikult

13—15 aastat. Suguküpseks saab ta kolmandal eluaastal, kuid täiesti väljaarenenuks ja täiskasvanuks võib teda lugeda viieaastasena. Kaheksandal eluaastal algab tavaliselt metskitse vananemine, kuna 10—12 aasta vanusel sokul avalduvad juba rauganähted.

Aastaajal, millal sokud kannavad sarvi, pole raske sokku emakitsest eraldada, kuna viimasel sarved üldse puuduvad. Raskem on sugu ära tunda ajal, kui sokud on sarved maha ajanud ja soo äratundmiseks peab muid välis- ja välitunnuseid otsima ja kasu-

Joon. nr. 16. Sokk (viimane) talve alul. Sarved on maha aetud; emametskitsest võimaldub eraldada „pintsli" järgi.

tama. Üheks hääks välistunnuseks on sokul n. n. „pintsel", s. o. kõhu all leiduvad pikad karvad, mis kasvavad kusejoa välisava ümber. Emakitsel puudub „pintsel", kuid tema valgel tagakehal võime hõlpsasti märgata valkjaskollakat karvatutti, mis suguorgani välisava ümbritseb. Juhtumil, kui metskits seisab kohal nii, et kõhualune või valge tagakeha on selgesti ja takistamatult nähtavad, ei tekita soo kindlakstegemine raskusi, eriti kui käepärast on hää binokkel. Vilunud sokuküttide ütluste järgi olevat võimalik ka looma käitumise põhjal enam-vähem kindlasti otsustada, kas tegemist on soku või emakitsega. Olevat tähele pandud, et emakits, keda pole kuidagi hirmutatud, söövat harilikult ühel kohal palju kauem ja olevat seejuures rahulik, kuna sokk seevastu vahetavat tihti oma seisakut ja ka toidukohti, tõstvat söömise ajal alatasa pääd, silmitsevat ümbrust ja olevat üldiselt palju rahutum kui emakits. Samuti olevat vana sokk kujult tunduvalt

tüsedam, kael jämedam, pää tüsedam ja lühem ning värvuselt üldiselt tumedam kui emakits. Nende tunnuste abil, — kuigi sarvi, pintslit või tagakeha karvatutti pole näha, olevat vilunud kütil siiski võimalik sugu kindlaks määrata. Kuid üldiselt on aga siiski soovitav eksimuste vältimiseks soo eraldamisel arvestada mitte ainult üht, vaid võimalikult rohkemaid tunnuseid.

Paljud jahimehed sooviksid meeleldi teada, kas vabas looduses elutsevail sokkudel ei leidu sääraseid silmatorkavaid välitunnuseid, mille abil oleks võimalik hõlpsasti ja eksimatult kindlaks teha, kas tegemist noore või vana sokuga. Pean tunnistama, et minul isiklikult sääraseid kindlaid tunnuseid pole teada, ja arvan, et neid üldse on väga raske püstitada. Toon siiski mõnede vilunud sokuküttide arvamused ja tähelepanekud selle huvitava küsimuse kohta. Nii panevad jahimehed rõhku soku vanuse hindamisel tema kujule, pääkarvade värvusele, karvaheite ajale, looma käitumisele ja sarvedele. Vaatleme neid välis- ja välitunnuste komplekse lähemalt.

1. K u j u. Noore soku üheks tunnuseks olevat tema pikk ja peenike kael, kuna vanal täiskasvanud sokul seevastu olevat kael jämedam, tüsedam ja rohkem ümmar, mispärast see paistvat ka lühemana. Rahulikul edasiliikumisel kandvat vana sokk kaela loodis, selg ja kael moodustavat seejuures ligikaudselt sirgjoone ja liikumisel ta noogutavat pääga. Ei saa selle vastu vaielda, et vanemail sokkudel on kael jämedam ja paistab ka lühemana, kuid kahjuks ei püsi see välistunnus kogu eluaja. Seda võime märgata ja tähele panna ainult mõne aasta jooksul, s. o. siis, kui sokk on täiesti väljakasvanud ja on nii-öelda „õitsevas" ja parimas elueas. Vana sokk ei kaota aastate jooksul mitte ainult oma tüsedat kuju, vaid ka tema kael muutub jälle peenemaks ja näib pikemana, omades ühtlasi jälle noore soku välimuse.

2. H a l l p ä ä. Endisil ajul peeti halli pääd vanuse kindlamaks tunnuseks, kuid nüüd on eksimatult kindlaks tehtud, et ka „hallpäisi" sokke leidub juba noorte hulgas. Võib küll olla, et see enneaegne „hallpäisus" on tingitud ka haigustest.

3. K a r v a h e i t e a e g. Tavaliselt algab ja lõpeb kevadine karvavahetus noortel (üheaastastel) kõige enne, neile järgnevad keskealised ja viimseina vanad sokud. Hiline karvaheit ei ole aga igakord vanuse tunnuseks, sest noored sokud, kes juunikuu lõpul pole veel värvunud, on kahtlemata haiged. Sellest järgneb, et hiline värvumine võib olla ka haiguse, mitte aga üksnes

vanuse tunnuseks. Üldiselt on ka teada, et karvaheite algus ja lõpp olenevad suuresti toitumistingimustest, sest mida paremad on need, seda varemini algab ja kiiremini lõpeb karvavahetus.

4. K ä i t u m i n e. Noored sokud on harilikult julgemad kui vanad ja ilmuvad seetõttu viimaseist sageli tunduvalt varem söödamaadele. Ka olevat vanad sokud riiukamad ega sallivat oma alatise elutsemispaiga läheduses nooremaid sokke. Ei või aga tähendamata jätta, et metskitsede käitumine oleneb rohkesti ka sellest, kui võrd sageli neid alatisel elutsemispaigal eksitatakse ja milliseid jahipidamisviise tarvitatakse kohapääl.

5. S a r v e d. Endisil ajul oldi arvamusel, et kõige rohkem ja ühtlasi ka kindlaimaid ning selgeimaid vanusetunnuseid leidub sarvedel. Mitmed vanemad jahimehed on veel praegugi sel arvamusel. Uurimused aga näitavad, et ka sarvedel leiduvad tunnused ei või kuigi kindlad olla vanuse hindamisel. Isegi sarvekänniste pikkuse ja jämeduse alusel ei või igakord kindlasti öelda, kas mahalastud sokk on vana või noor. Kuid tõsiasi on see, et kuni 5. aastani jämenevad sarvekännised kavakindlalt, kusjuures hää eelsoodumusega 2—3-aastasel vanal sokul on sarvekännised mõnikord niisama jämedad kui 5—6-aastasel. Sarvekänniste pikkuse kohta peab tähendama, et need harilikult ühes vananemisega lühenevad, alul võrdlemisi kiiresti, hiljem aegamööda. Lühenemine ei sünni mitte järjekindlalt või reeglipäraselt, vaid tavaliselt hüpetena. Näib, nagu oleneks see rohkem looma individuaalseist omadusist kui vanusest. Ka kibunapärja suurus ei või aluseks olla vanuse hindamisel, sest on selgunud, et see oleneb rohkem looma eelsoodumusest. Samuti ei ole sarveaste (orksarv, kaheharune ja kolmeharune) igakord kindlaks tunnuseks vanuse hindamisel, sest mõni elujõuetu või haiglane sokk kannab 3—4 a. vanuses ikka veel orksarvi, kuna seevastu mõnel 2-aastasel elujõulisel sokul on juba hästi arenenud toredad kolmeharulised sarved. Teiselt poolt on aga teada, et mõned aastad pärast täiejõuliseks saa-

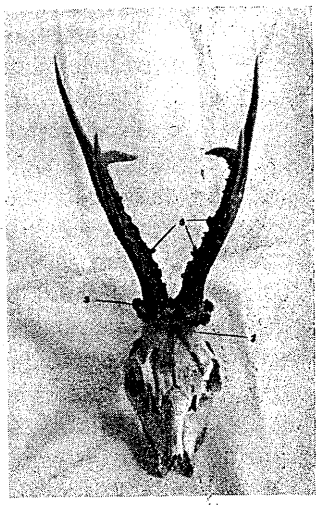

Foto A. Raukas.

Joon. nr. 17. Sokusarved ühes pääluuga: 1 — sarvekännis, 2 — kibunapärg, 3 — kibunad.

mist algab üldine vananemine ja ühtlasi selle nähtega kaasaskäivalt ka sarvede tagasiarenemine, mille tõttu kõrges vanuses olevad sokud ei kanna tavaliselt enam kolme-, vaid enamalt jaolt ainult kaheharulisi sarvi; isegi orksarvi tuleb kõrges eas ette, kuid siiski harvemini.

Raesfeld'i järgi.

Joon. nr. 18. Sokusarvede tüüpilisemaid vorme.

On tõsiasi, et vanade sokkude sarved sageli asetsevad väga lähestikku ja seejuures kujult jätavad palju soovida, mispärast säärased ei rahulda kaugeltki nõudlikke jahimehi. Seda nähet võime tähele panna ka noorte põdurate sokkude juures. Mõned sokud muudavad küll vanuses sarvede kuju, kuid teistel jääb see kogu elu vältel endiseks. „O"- või munakujuliselt asetsevaid sarvi loetakse harilikult noore soku tunnuseks, kuna vanemas eas võtavad sarved kas rööbik- või „X"-(iks)-taolise kujundi. Muu seas arvatakse, et noorema soku sarvedel leidub rohkem kibunaid, kuid siiski leiame ka rohkesti noori sokke hästi arenenud sarvede ja harudega, seejuures aga puudulikult kaunistatud kibunatega. Ka pole alati sarved, mis altpoolt jämedamad, ülalt peened ja lühikeste või puudulikult arenenud harudega, kõrge vanuse tunnuseks.

Eeltoodust nähtub, et sokkudel pole kindlaid väliseid vanusetunnuseid. Kui nüüd soovitakse vanemat sokku lasta, siis soku silmapiirile ilmumisel tuleb teda enne põhjalikult vaadelda, ja kui leitakse mitmeid vanusetunnuseid, võime siiski ainult arvata, et tegemist on vahest vana sokuga. Päris kindlasti ei või seda aga kunagi öelda. Jahimaade kauane ja põhjalik tundmine ning alatised ja üksikasjalikud tähelepanekud sääl elutsevate sokkude üle hõlbustavad küll vanade sokkude tundmist, kuid sellest hoolimata on eksimused ja üllatused paratamatud.

Hammastiku järgi on praegu võimalik ainult 1½-aastase metskitse iga täpselt kindlaks määrata. On küll viimase paarikümne aasta kestel võetud põhjalikke ja rohkearvulisi uurimusi metskitsede hammastiku arengu ja kuluvuse alal ette, aga vajalisi tulemusi pole seni saavutatud. Väga võimalik aga, et kord jõutakse siiski nii kaugele, et metskitse alaealiste hammaste kuluvuse järgi võidakse metskitse vanust ligikaudugi kindlaks määrata või enam-vähem õieti hinnata.

Välismail, eriti Saksamaal, on metskitse hammastikuteadus praegu suures lugupidamises ja säälsete eriteadlaste arvates on ainus tee hammaste abil võrdlemisi täpselt metskitse vanust kindlaks määrata. Võib-olla, et nimetatud uurimistööde emamaal kohaliku lokaalrassi juures hammastikuõpetus võimaldab enam-vähem täpselt ea määramist, kuid praegu on igatahes veel varajane ea määramist ette võtta ainult hammastiku järgi metskitsede kogu levikualal, sest hammastiku kuluvus oleneb mitte üksnes vanusest, vaid suurel määral ka toidust, kliimast, tervislikust seisukorrast jne.

Kuigi meie kliima- ja taimestikuolud võimaldavad metskitsedele soodsat elutsemist ja sigimist, ei või meie siiski loobuda nende eest hoolitsemisest, sest ka meil nagu teisteski kultuurriikides on kultuur juba niivõrd palju mõjunud loodusele, et mõned jahiloomad ei saa enam inimese kaasabita jõudsasti edeneda ega rahuldavalt sigida. Sääraste jahiloomade hulka kuulub ka metskits. Põllumajanduslikult kasutatavad maa-alad suurenevad aastaaastalt metsamaade, päämiselt leht- ja segametsade arvel, kus elutingimused metskitsedele on soodsaimad. Samal ajal ka intensiivne metsamajapidamine ei arvesta enam kuigi palju jahiloomade elutsemisvõimalusi, olgugi et paljudel juhtumeil oleks võimalik metsi nii majandada, et metsa ja ka sääl elutsevate jahiloomade hüvang oleks kindlustatud. Sel põhjusel vajavad ka metskitsed meil hoolitsemist, mis on igale korralikule jahimehele kohuseks, kuid mida kahtlemata saaks hõlpsaimini ja otstarbekaimalt teostada õige metsamees, kelle ülesanne pole mitte ainult puitaine produtseerimine, vaid kelle kohuseks on ka hoolt kanda temale usaldatud metsas elutsevate jahiloomade ja -lindude eest.

Vaatleme lähemalt, mis tuleks meil metskitsede hoolitsemise alal ette võtta ja milliseid vahendeid kasutada, et luua metskitsedele säärased elutingimused, mis võimaldaksid neil eksitamatut ja rahulikku elutsemist, edukat sigimist ja arenemist.

Esijoones tuleks kõik abinõud ära kasutada, et nende alatistel elutsemiskohtadel oleks kindlustatud rahu ja et neid sääl ei eksitataks asjata. Selle eesmärgi saavutamiseks peame energiliselt ja püsivalt võitlema seadusvastase jahipidamise ja salaküttimise vastu ning halastamatult hävitama igal ajal hulkuvaid koeri. Ka tuleks täiesti ära keelata jahipidamine sääraste hagi-

jatega, kes metskitsi ajavad taga, üldiselt piirata ka jahti hagijatega, kuigi nad ei aja metskitsi taga, kohtadel, kus metskitsed elutsevad. Neil kohtadel ei tohiks jänesejahi hooajal hagijatega jahti pidada rohkem kui 2—3 korda ja seda ainult palja maaga. Metskitsede alatistel elutsemiskohtadel on otstarbekam pidada jänestele ajujahti, sest selle jahipidamisviisi juures eksitatakse metskitsi kõige rohkem üks kord aastas, või otstarbekamalt majandatava jahimajanduse juures — vaid kord kahe aasta kestel.

Ilmuvad metskitsede alatistele elutsemiskohtadele nende kardetavamad vaenlased — hunt või ilves, kasutada ära kõik abinõud nende võimalikult kiireks hävitamiseks, sest need kiskjad võivad lühikese aja jooksul niivõrd rohkesti murda metskitsi, et jahimajandusele seeläbi tekitatud haavade parandamine nõuab kümneid aastaid. Ka kitsetalle vaenlasi nagu rebast, nugist, tõhku, kanakulli, kassikakku jne. tuleb vaos hoida.

Kui olukord vähegi võimaldab, tuleb kohtades, kus emakitsed poegivad, vähemalt 2—3 nädalaks, arvates poegimisest, katkestada kõik metsatööd, keelata karjatamist ja võõraile isikuile asjata käimist jne., sest selle aja kestel vajavad emakits ja tall täielist rahu. Võõrail isikuil pole poegimise ajal (juunikuus) üldse mingit vajadust metsas käia, kuna siis pole veel ei marju ega seeni. Ja juhtumil, kui me sel ajal metskitsede elutsemiskohtadelt leiame võõraid isikuid, on kindel, et nende säälviibimise eesmärgiks on kitsetallede otsimine ja püüdmine.

Mis puutub metskitsedele toiduhankimise võimalustesse, siis peab tähendama, et meil, alates varakevadest kuni lumetulekuni, leiavad metskitsed endale toitu metsast, heinamaadelt, nurmedelt ja osalt ka põldudelt, kuid sellest hoolimata tuleks nii mõneski kohas siiski tõsist tähelepanu pöörda ka suvise söödatingimuste parandamisele. Nagu teada, on metskits toidu suhtes väga nõudlik. Et teda selles rahuldada, peab toit väga mitmekesine olema. Ajakohaselt majandatud metsad ei suuda aga talle kuigi palju mitmekesist ja rikkalikku toitu pakkuda, sest paljud puud ja põõsad, mis talle olid meeldivaks toiduks, on nüüd niivõrd haruldaseks saanud, et neist talle ei jatku kaugeltki. Lagendikke ja harvikuid, kus rohkesti kasvab mitmekesist rohtu ja mitmesuguseid taimi, leidub nüüd kultuurmetsades vähe, sest iga vähimgi lapike metsatakse kohe. Nii on võrreldes endiste aegadega söödatingimused tunduvalt halvenenud ja seetõttu pole mitte ainult soovitav, vaid ajakohase jahimajanduse seisukohalt otse tarviline

tõsisemat tähelepanu pühendada ka suvistele toitlustingimustele. Kui need kujunevad ebasoodsaks, on metskitsed sunnitud sobivama toidu leidmiseks pikemaid matku ette võtma, kusjuures aga võivad sattuda tihti eramaadele, mis omakord tunduvalt raskendab nende kaitse teostamist, aga hõlbustab salaküttidele nende surmamist. Ei tohi ka unustada, et palju kasulikum on suvel metskitsedele võimaldada tarvilisel määral otstarbekat ja hääd toitu, sest tugevaina suudavad nad palju hõlpsamini vastu panna igasugustele haigustele ja taudidele; samuti kergendab see tunduvalt ülesaamist kõigist neist raskusist, mis toovad neile lumerikas talv ja pakane. Kui metskitsed on juba suvel napi, puuduliku või alaväärtusliku toidu tagajärjel nõrgestunud ega suuda pärast poegimist ja paaritumist küllaldaselt kosuda ning lähevad alatoidetuna talvele vastu, siis ei suuda nende seisukorda enam parandada ka talvine toitmine, olgu see nii rikkalik kuitahes. Teatavasti sisaldavad mõnede puude ja põõsaste lehed, vili, pungad ja noored kasvud sääraseid aineid, mida metskitsed vajavad tingimata ja milleta nad ei suuda rahuldavalt kasvada ega areneda. Seepärast peaks meie püüe ja mure olema neile vajalist muretseda ja kättesaadavaks teha, ja kohtades, kus metsamajandamise huvid vähegi võimaldavad seda, jätta kasvama sääraseid puid ja põõsaid. Ja kuigi ajakohane metsamajandamine nõuab kohati sääraste puude ja põõsaste kõrvaldamist, siis seda ette võtta talvel ja neid metskitsede toitmiseks ära kasutada säärasel aastaajal, millal loomulik toidunappus annab end kibedasti tunda. Puuduvad tarvilised puud ja põõsad üldse, siis, kui kohatingimused ja kohalikud olud nende kasvatamiseks soodsad, soetada neid istutamise või külvi teel. See ei peaks õigele metsamehele erilisi raskusi sünnitama, sest kulud on seejuures minimaalsed. Samuti ei tohiks kohaküsimus raskusi tekitada, kuna puude ja põõsaste kasvatamiseks sobivad hästi teede, sihtide ja kraavide ääred, väikesed metsas asetsevad lagendikud ja kasutamata metsniidud, külmast kannatavad lohud, veekogude kaldad, madalsoode ääred jne.

Toitlusolude parandamise otstarbel võiks kõne alla tulla järgmiste puude ja põõsaste kasvatamine: haab, pappel, kask, pihlakas, paju, metsvaarikas, põldmurakas, leedripuu, kadakas, sarapuu ja kohati isegi tamm, kastan, pärn, Spartium scoparium, jne.

Toitlusolude parandamiseks tuleks kohtades, kus olukord vähegi võimaldab seda, asutada söödapõlde ja aasu, sest need

pakuvad metskitsedele varakevadest kuni talve tulekuni hääd ja loomulikku toitu ning võimaldavad kohati isegi veel koguda heina, tera- ja juurvilja metskitsedele talvtoiduks. Leides kohe pärast lumeminekut küllaldaselt hääd ja sobivat toitu, kosuvad metskitsed kiiresti talvisest alatoitlusest ja suudavad koguda jõudu poegimiseks ja paaritumiseks.

Söödapõldude ja aasade asutamise pääeesmärgiks on:

1) paremate ja otstarbekamate toitlusvõimaluste loomine;
2) metskitsede laialivalgumise vältimine;
3) jahijärelevalve teostamise kergendamine ja
4) talvtoidu kasvatamine.

Söödapõldude kui ka aasade asutamiseks sobiva koha leidmine ei tohiks erilisi raskusi sünnitada, sest praegu leidub meie metsades veel rohkesti sääraseid maalapikesi, mida ei kasutata metsakasvatamiseks. Ka madalsoodes, kus pääveejuhtmed olemas, võib söödapõlde kui ka nurmi asutada, sest üksikasjalik maakuivendus ei nõua siis enam kuigi palju kulusid. Kohati on võimalik ajutisi söödapõlde asutada ka raiesmikele, mis kasulik mitte üksnes jahi-, vaid ka metsamajandusele.

Söödapõllud ja aasad, mille pääeesmärgiks on suvise toitlusolu parandamine, ei tarvitse kuigi suured olla ($^1/_4$—1 ha). Ja et metskitsede koondumist vältida, on soovitav neid asutada võimalikult laialipillatuna üle kogu jahimaa-ala.

Söödapõlde ja aasu, mida päämiselt asutatakse talvtoidu saamiseks, on kulude kokkuhoiu mõttes kasulikum koondada ühte kohta või üksteise lähedusse, sest sellega vähendatakse tunduvalt nende harimise, korrashoiu kui ka vilja ja heina koristamise ning alalhoiu kulusid. Endast-mõista, et söödapõllud ja aasad tuleb asutada säärastesse kohtadesse, kuhu juurepääs sõidukitega jne. pole raskendatud või kuhu teede ehitamine ei nõua liig suuri kulusid.

Siinseis oludes võib söödapõldudel, mis asutatakse päämiselt metskitsede jaoks, kasvatada kaera, segavilja (kaer, vikk, hernes), jäanirukist või selle puudusel talvrukist, ristikheina, loomakapsast ja -porgandit.

Meil küll vaevalt leidub praegu niivõrd rohkesti metskitsi, et külvi kaitseks oleks vajadust söödapõlde ajutiselt vastava aiaga ümbritseda; see vajadus võib tekkida ainult loomakapsa ja -porgandi kasvatamisel, kui karta on, et jänesed või metskitsed võivad noored, vast-istutatud taimed hävitada. Ka võib kevadel

külvamise ja istutamisega veidi viivitada, võttes seda ette alles siis, kui raiestikes jm. taimestik on juba tärganud, kust jahiloomad nii-kui-nii leiavad noort rohtu ja seepärast pole neil enam vajadust seda põldudel otsida.

Kuna söödapõldude pääeesmärgiks on võimaldada metskitsedele loomuliku toitaine leidmist, vähemalt kuni talve alguseni, siis on soovitav, kui olukord seda vähegi võimaldab, jätta osa vilja põllult koristamata.

Ristikheina kui ka muid põldudel ja aasadel kasvavaid rohte tuleb vähemalt kaks korda suve jooksul niita, sest kui hein või rohi on täiskasvanud, ei tarvita metskits seda enam meeleldi toiduks. Hein koguda põllult ja aasalt võimalikult noorena, igatahes aga enne õitsmist, sest ainult siis on see hääks talvtoiduks; päälegi jõuab siis ka ädal veel jõudsasti kasvada. Kuna meil tavaliselt maapind talvel külmub, pole ka mõtet loomaporgandeid põllule jätta, sest metskitsed ei suudaks neid nii-kui-nii maast välja kaapida, mispärast need juba sügisel põllult koristada ning talveks alal hoida. Lehed jätta aga põllule või panna viljakärbistele, kus nad nii kiiresti ei lähe rikki ning on pikemaks ajaks metskitsedele toiduks kõlvulised. Loomakapsaid võib soovikorral talveks põllule jätta, kuid otstarbekam on, kui mitte kogu saak, siis vähemalt osa sellest koristada ja kuuris või küünis, seinte najale hõredalt püsti asetada, alal hoida ja talvel tarviduse korral jahiloomadele anda. Jäetakse need aga talveks põllule, juhtub sageli, et jahiloomad need kohe talve alul söövad ära, ja kui kesktalvel toidunappus annab end tõsiselt tunda, pole toortoitu enam kustki võtta. Aasad, mis asutatakse jahiloomadele, tuleb endast-mõista ka hästi kultiveerida, s. o. tarvilisel määral kuivatada, üles harida ja väetada ning siis vastava heinaseemne seguga täis külvata. Puuduvad jahi- või metsamehel tarvilised kogemused aasade kultiveerimiseks ja harimiseks, tuleb tal näpunäiteid ja juhtnööre paluda mõnelt sel alal vilunud agronoomilt või tegelikult põllumehelt. Palju raskem on juba viimastel otsustada heinaseemnete segu üle, sest selle küsimuse lahendamisel ei tule arvestada mitte üksnes maa omadust, vaid ka seda, milliseid rohutaimi metskitsed meeleldi söövad ja millised on teatavale aasale sobivaimad. Asjatundlikult kultiveeritud ja haritud aasadelt avaneb võimalus rohkesti hääd heina saada talviseks toitmisajaks, või juhtumil, kuigi see seks otstarbeks ei peaks hästi sobima, võib seda kasulikult ümber vahetada metsniitudelt kogutud heina

vastu; viimane sisaldab rohkesti mitmesuguseid lehti, mis metskitsedele väga meele järele.

Olgugi et metskits esialgu ei söö talle senitundmatud taimi, on siiski soovitav vähemas ulatuses katseid ette võtta mõningate taimede kasvatamisega nagu Heliantus salsifis, Sparcium scoparium jne.; välismaal kasvatatakse neid suuremas ulatuses jahiloomade toitmise otstarbel.

Kui talv meil ei püsiks nii kaua ja maapind ei kattuks nii sügava lumega, poleks vaja pääd murda talvtoitluse korraldamisega, sest meie metsades leidub ka talvel rohkesti sääraseid taimolluseid kui kuivi nii tooreid, mida metskitsed tarvitavad toiduks. Kuid sellest veel vähe, et maapind kattub talvel pikemaks ajaks paksu lumivaibaga, ka valitseva ilmastiku tõttu on harilikuks nähteks, et külm alatasa vaheldub sulaga, mille tagajärjel lumi kattub jääkoorukesega, mis raskendab metskitsede edasiliikumist ja toiduhankimise lume alt teeb peagu võimatuks.

Et meie kliima on selles suhtes ebasoodus, ei või meie metskitsede hoolitsemise teostamisel piirduda vaid suvitoitlusolude parandamisega, s. o. söödapõldude ja aasade asutamisega ja korrashoiuga, kust metskitsed kuni talve alguseni võiksid küllaldaselt toitu leida, vaid peame tahtes või tahtmata ka talvtoitlusele mõtlema, kuigi inimeste käte abil kogutud toitainete andmine metsikult elutsevaile jahiloomadele juba iseendast on pahe, millest igal juhtumil tuleks hoiduda, kui kliimastik ja kohalikud olud seda vähegi võimaldavad.

Kahjuks pole siin võimalik anda säärast üldist „retsepti", mille järgi oleks võimalik igal pool otstarbekalt korraldada talvtoitlustamist, ja seda sel lihtsel põhjusel, et otstarbekat talvtoitlustamist šablooni järgi ei saa teostada üldse, vaid selle juures tuleb paljusid asjaolusid arvestada nagu ilmastikku, kohalikke olusid, metskitsede elutsemistingimusi, jahipersonaali koosseisu, kasutada olevaid rahasummasid jne., mispärast käsiteleme allpool vaid neid üldisi aluseid ja päänõudeid, mida talvtoitlustamisel tuleks silmas pidada.

Mis puutub toitluskohtade asupaikadesse, siis valida need võimalust mööda sääraselt, et toitainete juurevedu poleks sinna liig tülikas ega kulukas.

Toitluskoht peaks olema metsaga küllaldaselt kaitstud karmide põhjatuulte eest, lõuna poolt lahtine, asetsema võimalikult kaugel võõraist maist, elamuist ning käidavaist teist. Soovitav

oleks, kui toitluskoha läheduses leiduks mõni okaspuu-tihnik, kus metskitsed leiaksid varju tuule ja külma eest. Tihnikuisse pole otstarbekas asutada toitluskohti, kuna sinna kunagi ei pääse päike, mistõttu sääl on tunduvalt külmem kui hõreda metsa all või põhja poolt kaitstud lagendikul. Leidub aga toitluskoha läheduses sääraseid lehtpuid ja põõsaid, mis metsahoolduse otstarbel võetakse väljaraiumisele, siis ei või paremat ja otstarbekamat toitluskohta enam soovidagi. Toitluskohtade asutamisest noorte kultuuride lähedusse tuleb igal juhtumil loobuda, sest sellega võime metskitsi hõlpsasti harjutada kultuure kärpima. Ja kui see on neile kord juba harjumuseks saanud, kujuneb peagu võimatuks neid sellest pahest võõrutada. Kuna metskitsed üldse suurepäise karjana ei elutse koos ja igal karjal olemas enamvähem kindel peatuspaik, siis on soovitav, kui olud seda vähegi võimaldavad, iga karjale asutada omaette toitluskoht, kuigi need asetseksid laialipillatult üle kogu jahimaa-ala. Mida rohkem toitluskohti, seda kasulikum jahiloomadele. Hoolimata sellest tuleb aga nende asutamisel tahtes või tahtmata siiski arvestada raskusi ja kulusid, mis tekivad toidu kohaleveost, sõimedesse asetamisest, toitluskohtade korrashoiust ja järelevalve teostamisest, kui toitluskohad on laiali pillatud üle kogu jahimaa-ala.

Nüüd tekib küsimus, mida võime talvel metskitsedele toiduks pakkuda? Enne selle küsimuse arutuselevõttu vaatleme lähemalt, millest meil metskitsed talvel üldse toituvad. Nagu üldiselt teada, on metskitsede loomulikuks toiduks talvel lehtpuude ja põõsaste noored kasvud ja pungad, kadakad, sinika-, mustika- ja pohlavarred, kanarbik, kuivanud rohi, kõrkjad ja pilliroog, sammal ning kohati ka hein ja orased, kui viimased neile kättesaadavad. Sellest selgub, et talvel metskitsede toiduks on nii kuivad kui ka toored, vett sisaldavad taimollused ja seepärast tuleb ka meil talvtoitlustamist nii korraldada, et metskitsed saaksid nii kuiva kui ka toortoitu. Talvel toidetakse meil metskitsi päämiselt heintega, olgu see siis ristik- või harilik põlluhein või nurmedelt, aasadelt või metsniitudelt kogutud hein.

Toortoidu eest hoolitsetakse meil võrdlemisi vähe, sest ainult kohati kasvatatakse selleks otstarbeks loomakapsaid või raiutakse talvel maha mõned haavad ja pajud. Mis puutub heintesse, siis peab tähendama, et metskitsed eelistavad pääle ristikheina veel säärast heina, kus rohkesti leidub mitmesuguseid lehti ja noorte puude või põõsaste võsusid; puhast aasa- ja põlluheina ta meel-

sasti ei söö, vaid otsides neist paremaid palu, raiskab õieti rohkem kui sööb tegelikult. Kuna metskitsed eelistavad heinu, kus rohkesti lehti, siis tuleb neile ka säärast heina talvtoitlustamiseks muretseda. Säärane leherikas hein kasvab harilikult metsniitudel, väikesil metsalagendikel või hõreda lehtmetsa all. Ristikhein kui ka rohi, mida kavatsetakse talvel heinana anda metskitsedele, tuleb varakult niita, s. o. tükk aega enne õitsmist, põhjalikult kuivatada ja hästi alal hoida, nii et see ei läheks niiskeks ega hakkaks tolmama. Väga maiad on metskitsed n. n. „lehtheinale", s. o. kuivatatud haava-, kase-, pihlaka-, tamme-, pärna-, lepa-, sarapuu-, paju-, vaarika- jne. lehtedele. Ka on sellel heinal toiteväärtus palju kõrgem kui kõige paremal põllu- või aasaheinal. Kui meil on seni vähe lehtheina tarvitatud metskitsede toitlustamisel, siis on see nähtavasti seletatav asjaoluga, et selle kogumine ja valmistamine on võrdlemisi tülikas. Lehtheina tuleb koguda juuni- või juulikuus, sest hiljem kogutud lehtheinal pole enam seda toiteväärtust, mis nimetatud kuudel valmistatud heinal. Lehtheina valmistamiseks kasutada vastavate puude ja põõsaste pliiatsijämedusi oksi, neid ära lõigates ja vihkudesse sidudes. Vihud kuivatada varjatud kohas, kuhu tuulele vaba juurepääs (tuuletõmbus), riputades neid paarikaupa mõnele latile või selleks otstarbeks tõmmatud traadile. Alalhoiuks tuleb vihud pööningule või mõnele teisele sobivale kohale üles riputada (hõredalt) nii, et värskele õhule oleks takistamatult võimaldatud juurepääs; mida suurem ja vabam tuuletõmbus, seda paremini nad seisavad alal.

Nii-nimetatud „kuiva" toidu hulka kuuluvad ka peksmata kaerad, mida metskitsed meeleldi söövad ja mida tuleks neile anda jõutoitainena talve lõpupoole, millal mõlemad sugupooled seda eriti vajavad, sest algab ju siis sokkudel sarvede kasvamine ja emakitsedel loote arenemine; ka seisab neil ees karvaheit. Metskitsed söövad ka hernevarsi, kui need on hästi kuivatatud ja korralikult alal hoitud. Peksmata kaerad ja herned harilikult segada heintega ja panna sõimedesse. Nii-nimetatud „toorest" toidust söövad metskitsed meeleldi loomakapsaid. Seepärast, kui olukord seda võimaldab, kasvatada neid suuremas ulatuses, sest vaevalt leidub teist toortoitu, mida mitte üksnes metskitsed, vaid ka jänesed ja põldpüüd innukalt söövad.

Jahiloomade jaoks kasvatatud loomakapsad peavad olema võimalikult kõrged ja tugevad, mis saavutatakse aga ainult siis,

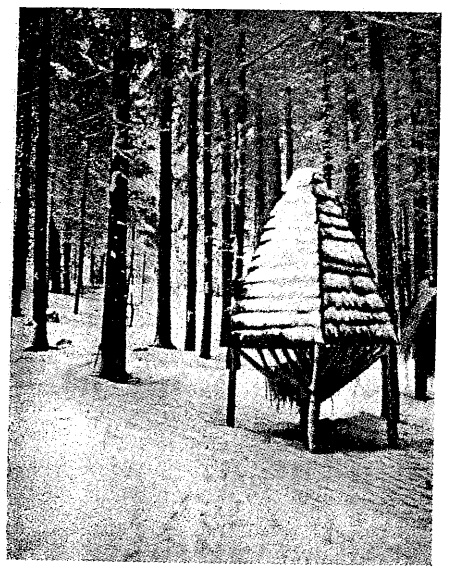
kui nende eest tarviliselt hoolitsetakse ja nende kasvatamiseks ettenähtud maa-ala juba sügisel tugevasti väetatakse ning sügavalt üles küntakse. Maa suhtes on loomakapsas niisama nõudlik kui harilik kapsas. Seeme külvata varakevadel lavasse (otstarbekam) või eriti selleks valmistatud sõnniku-peenrale. Ja kui taimed on juba umbes 12—15 sm pikad, istutada need kapsaaeda, kusjuures on soovitav ridade vahe jätta 1 m ja taimede vahe — 0,7 m. Istutamist on otstarbekam ette võtta pilves ilmaga või pärast sooja vihma või kui see võimatu, siis õhtu eel, mõni tund enne päikese loojakut. Taimi pärast istutamist tugevasti kasta. On kapsaaias pinnas lahjavõitu, siis on kasulik suvel kord või kaks taimi kasta virtsaga.

Juurviljast söövad metskitsed meeleldi porgandeid, kuid võrdlemisi kiiresti harjuvad sööma ka loomapeete, naereid, kaale ja isegi kartuleid. Juurvili antakse kas õhukesteks viiludeks lõigatuna, heintega segatult, et need nii kiiresti ei külmuks, või tervetena, üksikult, laialipillatult toitluskoha lähedusse. Külmanud juurvili pole hädaohtlik metskitsedele, kuid selleks võib see hõlpsasti saada, kui sulab ja hakkab mädanema.

Leidub metsas lehtpuid, mis tulevad raiumisele või metsahoolduse otstarbel kõrvaldamisele, siis püüda need tööd ette võtta talvel, et oksi saaks kasutada metskitsede toitlustamiseks. Otstarbekaim, kui jätta oksad talveks kokkupanematult raidekohtadele ja jahiloomadelt kasutamata jäetud osad koristada alles kevade alul. Asetsevad aga raidekohad metskitsede toitluskohtadest või nende peatuspaigust eemal, siis ei jää muud nõu kui peenemad oksad kokku panna ja toitluskohtadele vedada.

Millist toitu metskitsedele ka ei antaks, valvata alati hoolsasti seda, et toitained oleksid hääd. Kui need aga lähevad rikki, siis kohe sõimedest ja toitluskohtadest kõrvaldada. Puudub võimalus hääd toitu anda, siis piirduda ainult lehtpuude ja põõsaste okste andmisega, sest alaväärtuslik või rikkiläinud toit võib saada metskitsedele väga hädaohtlikuks. Kui hää ja kõrgeväärtuslik ka muretsetud toitaine ei oleks, on sellest siiski vähe kasu, kui meie neid toitluskohtadele lihtselt viskaksime maha, kus sajud neid takistamatult niisutavad ja loomad alatasa jalgadega sõtkuvad. Soovitakse talvtoitlustamisega saavutada rahuldavaid tagajärgi, peab tingimata ka selle eest hoolt ja muret kandma, et toitained oleksid toitluskohale võimalikult otstarbekalt mahutatud, s. o., et need kiiresti ei läheks rikki ja võimalikult kauem hoiaksid oma

toiteväärtust alal. Seda nõuet on aga võimalik täita ainult siis, kui toitluskohtadele toitainete mahutamiseks püstitatakse erilised seadmed, nagu katusega varustatud sõimed, kastid, künad jne. Mis tüüpi need seadmed ka ei oleks, peavad need esijoones suutma küllaldaselt kaitsta toitaineid rikkimineku eest ja takistama jahiloomadele toitainete raiskamist ja saastamist. Sõimede ehitamisel panna rõhku sellele, et pulkade vahe ei ületaks 10—12 sm, sest vastasel korral pistab metskits oma pää sõimepulkade vahelt läbi ja võib hõlpsasti surma saada. Liig mahukaid sõimi pole otstarbekas ehitada, kuna sinna paigutatud heinad, eriti aga ristikheinad, pikema seismise tagajärjel tõmbuvad niiskeks ja seega muutuvad loiduks kõlbmatuks.

Joon. nr. 19 — I.
Metskitsede sõimed (Tüüp I).

Et metskitsed peagi harjuksid uute ehitistega, on soovitav neid puuosi, kus koor on kõrvaldatud ja seetõttu esialgu heledamana paistavad, mudaga määrida; heledaid katuseid alul okstega varjata.

Järgmiseks mureks on metskitsi juhtida uuesti asutatud toitluskohtadele. Hõlpsaim on seda teostada sel viisil, kui toitluskohast alates mitmes suunas (tähekujuliselt) riputada hõredalt ristikheina mõne saja meetri kauguseni, mida mööda siis metskitsed toitu leides jõuavad toitluskohani. Sügava lumikatte juures on otstarbekam lumesahaga mõned teed kuni toitluskohani sisse ajada, nendele riputada hõredalt ristikheina. Kui nüüd metskits kord sattunud säärasele teele, siis ta ka liigub seda mööda.

Toitlustamisega tuleb alata alles siis, kui selleks on tõsine vajadus. Kohati, kus metskitsed pole veel küllaldaselt toitlustamisega harjunud, tuleb sellega alata tavaliselt novembrikuu lõpul, väikesel viisil juba enne suure lume tulekut, et nad aega-

mööda harjuksid toitluskohaga kui ka toitainetega. Talvtoitlustamist ei tohi kevadel järsku lõpetada, vaid seda jatkata seni, kui metskitsed vabatahtlikult loobuvad selle tarvitamisest ja toitluskohti ei külasta enam. Järsk üleminek talvtoitluselt värskele (loomulikule) toidule võib kohati metskitsedele saatuslikuks saada, kuna see muutus võib neil sageli kutsuda esile kõhulahtioleku, koolikud (tiirud) ja limanahapõletiku. Kevadepoole on soovitav anda paremat ja tugevamat toitu nagu leht- või ristikheina, kaeru, loomakapsaid ja -porgandeid.

Joon. nr. 19 — II. Metskitsede sõimed (Tüüp II).

Talvtoitlustamisega ei tohi liiale minna, sest selle eesmärgiks pole mitte jahiloomade nuumamine, vaid see on hädavajaline toiming, milleta jahimajandus ilma kahjuta sel aastaajal ei saa läbi, kus toidu nappus ühel või teisel põhjusel tundub valusana.

Kui talvel liig ohtrasti toitu antakse, jäävad metskitsed laisaks, ei viitsi enam loomulikku toitu otsida ega liikuda, vaid söönud küllaldaselt, heidavad toitluskoha lähedusse puhkama. Liikumine on aga metsloomadele üldse hädavajalik, eriti talviste külmade öödega.

Inimese poolt antud toit, kuigi see on väga hää, ei suuda iialgi asendada loomulikku toitu, mida metskitsed ise otsivad. Kohtades, kus rohkesti kasvab kanarbiku- ja metsmarjavarsi, on otstarbekam toitlustamist piirata ja seevastu püüda kanarbiku-, pohla-, mustika- ja sinikavarsi lumesaha abil vabastada lumekat-

test, sellega neid metskitsedele kättesaadavaks tehes. Mitte üheski ajakohaselt majandatud jahimaa-alal, kus elutseb metskitsi, ei tohiks puududa lumesahk, sest see on väga tarviline asi, millega hõlpus toitluskohtadele viivaid teid sisse ajada ja lahti hoida, samuti ka söödapõlde ja -aasu lumest vabastada.

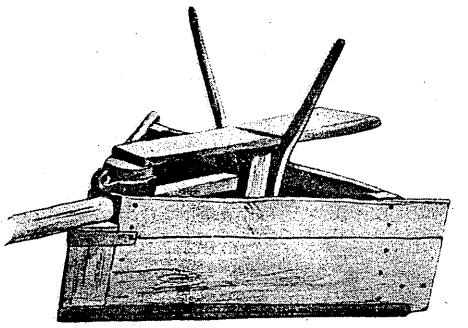
Talvtoitlustamisel on veel see pahe, et sellega meelitatakse metskitsi suuremal arvul kokku ühele kohale, millega teataval määral tahtmatult aidatakse kaasa või isegi soodustatakse nugiliste ja taudide levikut. Et seda pahet võimaluste piires vähendada, hoida toitluskohad alati piinlikult puhtad, rikkiläinud toitained ja sõnnik aga hoolikalt koristada ja maha matta või ära põletada. Sõimede lähem ümbrus peab võimalikult kuiv olema, ning kevadel, kui toitlustamine lõpetatud, põhjalik puhastamine ette võtta ja sõimede ümber mõni koorem liiva vedada.

Joon. nr. 20. Metskitsede sõimed ühes toidu hoiuruumiga.

Lõpetades sellega metskitsede talvtoitlustamise osa, milles olen olulisimaid küsimusi käsitelnud, tähendan veel lõpuks, et jahimehed, kes soovivad, et nende jahimaadel elutseksid metskitsed, sääl ka edukalt areneksid ja jääksid tulevikus elujõuliseks ja tugevaks, peavad esijoones selle eest hoolt ja muret kandma, et jahimaadel leiduv metskitsede loomulik toitaine mitte ainult ei säiliks, vaid võimaluse piires ka suureneks ja mitmekesistuks ja et see toidunappuse ajal tehakse metskitsedele kättesaadavaks kirve või lumesaha abil. Ei jatku aga loomulikust toitainest, või osutub võimatuks metskitsedele seda kättesaadavaks teha, alles siis asuda talvtoitlustamisele, kusjuures see olgu otstarbekalt ja asjatundlikult korraldatud.

Välismail pannakse metskitsede toitlustamise korraldamisel suurt rõhku soolainetele, kuid meil sel alal toimetatud katsed lasevad oletada, et meil elutsevail metskitsedel ei ole erilisi vajadusi, vähemalt praegusel ajal selle ainestiku järele. On aga mõnes kohas metskitsede hulgas „soolanälga" tähele pandud, võib seda neile anda, sest kahju see ainestik ei tee igatahes. Soolaineid anda segatult puhta saviga või ka puhta soolana, suurte tükkidena (loomasool). Soola-savi segu või soolatükid mahutada väikestesse kastidesse, künadesse või kui sobival kohal leidub vanu kände, siis sinna tehtud õõnde. Soolakastid või -künad paigutada säärastele toitluskohtadele ja metskitsede peatuspaikadele, mille läheduses leidub ka joogiks kõlvulist vett.

Joon. nr. 21. Lumesahk.

Kohtades, kus elutsemistingimused on metskitsedele soodsad, rohkenevad nad võrdlemisi kiiresti, ja kui jahimees veel veidi hoolitseb nende eest ja neid kaitseb kardetavate vaenlaste eest (meil salakütid ja hulkuvad koerad), suureneb nende arv kümne aasta kestel umbes 10—15-kordselt. Säärane edukas rohkenemine muidugi ei või kesta lõpmatuseni, vaid oleneb päämiselt kohalikest toitlusvõimalusist. On rohkenemine jõudnud kohalikest elutsemisvõimalusist tingitud piirini, jääb see parimal juhtumil kas püsima või hakkab aegamööda või järskhüpetena langema (taudid).

Kohalike toitlusolude suurejoonelise parandamisega ja võimalikult suuremas ulatuses suvi- kui ka talvtoitlustamise korraldamisega võib küll rohkenemist üle selle loomuliku piiri viia (jahiloomad kasvandustes), kuid jahimehel pole sellest suurt kasu ega rõõmu, kuna loodusevastase rohkenemise tulemusena on tavaliselt metskitsede degenereerumine, mille tagajärjel nad muutuvad elujõuetuks ja nõrgaks, vähem vastupidavaks taudidele, kehakaalus kergemaks jne. Ajakohase jahimajanduse eesmärgiks pole mitte metskitsede hulgaline rohkenemine, vaid soov kasvatada tugevaid ja elujõulisi jahiloomi, vastavalt kohalikele oludele määratud arvul ja piires.

Kui suur võiks olla ühel või teisel kohal elutsevate metskitsede arv, seda pole üldse võimalik täpselt kindlaks määrata,

sest selle küsimuse otsustamisel on mõõduandvad pääle toitlusvõimaluste ka veel kohalikud olud. Näiteks Austrias on selle küsimuse alal uurimusi ette võetud ja jõutud otsusele, et okaspuumetsades (kuusk ja nulg), kus leidub ka rohtunud harvikuid ja nurmi, võib iga 200 ha pääl elutseda kuni 20 ja samasuurustes lehtpuumetsades (tamm ja põõk) umbes 16 metskitse, ilma et see metsamajandusele tekitaks kahju.

Ollakse arvamusel, et ürgmetsa seisukorras olevais kohtades, kus inimene pole veel suutnud jahiloomade arenemisele ja sigimisele mõju avaldada, tuleb iga soku pääle ainult üks emakits. Selle arvamusega nagu ei saaks hästi nõustuda, sest on teada, et emakitsi varitseb sokkudest tunduvalt suurem hädaoht nii vaenlaste, taudide kui ka igasuguste haiguste poolest, mistõttu peaks neid ka ürgmetsades igatahes rohkem olema kui sokke.

Välismail, eriti Saksamaal, on viimasel ajal asutud seisukohale, et ajakohasel jahimajapidamisel peaks sugude vahekord olema ka 1:1, s. o. ühe soku kohta peaks olema ainult üks emakits ja seetõttu tulla võimalikult peatselt asuda sugude vahekorra reguleerimisele, sest praegune olukord, kus neil ühe soku kohta 6—8, kohati isegi 10 emakitse, ei tohtivat enam edasi kesta. Meil õnneks säärast ebanormaalset sugude vahekorda pole, sest praegu tuleb meil ühe soku kohta 2—3, kohati võib olla 4 emakitse, mitte rohkem. Selle vahekorraga võime aga täiesti rahul olla, sest revolutsiooni ja sõdade tagajärjel on meil metskitsede arv kohutavalt kahanenud, mispärast ka seni oli meie jahimajanduse pääeesmärgiks jahiloomade arvu suurendamine ja see eesmärk jatkub meil veel ka lähemas tulevikus. Praegu ei tarvitse veel tõsist tähelepanu pöörda sugude vahekorra reguleerimisele, vaid see võiks aset leida alles siis, kui metskitsi on küllalt siginud ja kui sugude vahekord on tõeliselt muutunud ebanormaalseks. Seni kui sugude vahekord on meil 1:3 või 1:4, ei ole vajadust selle küsimuse üle pääd murda ega ka arutada, kuidas ja mil viisil oleks otstarbekaim seda korraldada.

J a h i p i d a m i n e. Üldiselt on küll teada, et tõule avaldab suuresti mõju ka sugude vahekord, ja kui meie praegu erilist tähelepanu ei omista sugude vahekorrale, siis ei tähenda see veel, et tõu parandamise või säilitamise küsimused ei huvitaks meid üldse. Tõule avaldab suurt mõju ka jahipidamine ja olenevalt sellest, millal ja milliseid sokke me surmame, võime kergesti kaasa aidata tõu parandamisele või koguni selle halvendamisele. Lastakse aga aasta-aastalt ainult tugevamaid ja elujõulisemaid sokke, eriti enne jooksuaja möödumist ja seejuures vajalist tähelepanu ei pöörata elujõuetute, põdurate sokkude kõrvaldamisele, siis muidugi ei või imestada, kui peatselt hakkavad tõulangemise tunnused ilmsiks tulema. Meie jahimeestelt nõutakse, et nad jahipidamisel esijoones kõrvaldaksid tõuparandamiseks vähem kõlvulisi sokke ja nende auks peame tunnistama, et nad igapidi on püüdnud seda ajakohase jahimajanduse suhtes ülesseatud õiglast nõuet täpselt täita.

Seepärast iga jahimees, kes tõsiselt huvitatud tema jahimaadel alatiselt elutsevate metskitsede edukast arenemisest, valib jahipidamiseks sokkudele mitmest tarvitusel olevast jahipidamise viisist säärase, mis ühtlasi võimaldab ka otstarbekaimalt teostada metskitsede tõu parandust või seda tarvilisel kõrgusel hoida, olgugi et mõne teise jahipidamisviisi tarvitamisel õnnestuks vahest palju hõlpsamini soku surmata. Jahipidamisviisi valik oleneb ka aastaajast, ilmastikust ja jahimaadel valitsevaist oludest. Näiteks täiesti asjatu oleks katsuda õnne pillitamisega, kui jooksuaeg pole veel alanud või juba ammu möödunud; samuti asjatu on püüd sokkudele juure hiilida säärases tihnikus, kus kõigest mõne sammu kaugusele näeb või jälle hiilimisjahile minna kuival sügisel, millal maapind on paksult kattunud puudelt varisenud kuivade lehtedega.

Jahipidamisel sokkudele tarvitatakse järgmisi jahipidamise viise:

1) juurehiilimist;
2) juuresõitmist sõidukiga või ratsa;
3) varitsemist;
4) pillitamist — (meelitus- või peibutusjaht);
5) vaikset ajamist;
6) harilikku ajamist;
7) ajamist hagijatega ja
8) jahipidamist lippudega.

Meie oludes võiks neist jahipidamisviisidest kõne alla tulla vaid neli järgmist: 1) juurehiilimine (hiilimisjaht), 2) varitsemine (varitsemisjaht), 3) pillitamine (peibutusjaht) ja 4) vaikne ajamine (piiratud ajujaht). Tänu uuele jahiseadusele on harilik ajujaht kui ka jaht hagijatega sokkudele kui mitteajakohane keelatud; jahipidamist sokkudele lippude abil ei tule nüüd üldse enam mainida, sest seda jahipidamisviisi tarvitati vanasti, kui peeti

suurejoonelisi jahte ja jahiloomi oli külluses. Mis puutub sokkudele „juuresõitmisse", siis on meil võrdlemisi vähe sääraseid lahtisi jahimaid, kus seda jahipidamisviisi võiks edukalt tarvitada.

Hiilimisjahti sokkudele on üldse võimalik pidada ainult siis, kui metskitsed on liikvel, s. o. toitluskohale minekul, säält tagasitulekul või ka toiduotsimise ajal.

On metskitsed maha heitnud puhkamiseks või mäletsemiseks, tuleb jahipidamine seniks katkestada, kui nad tõusevad jälle jalule, sest mahaheitnud sokule on väga raske juure hiilida. Ja kuigi see mõnel juhtumil õnnestub, kargab ta harilikult täiesti ootamatult maast üles ning põgeneb niivõrd kiiresti suurte hüpetega, mis teeb korraliku sihtimise ja seega ka tabavuse peagu võimatuks.

Soodsaim aeg hiilimisjahiks on suvel varahommik või õhtupoolik, mõni tund enne päikese loojakut. Jooksuajal, kui sokud on peagu kogu päeva liikvel, võib hiilimisjahti pidada kogu päev. Pärast tugeva äikesevihma möödumist võib ka hiilimisjahile minna, sest kohe pärast seda lahkuvad metskitsed ebamugavast metsast ja tihnikuist, et lagedamail kohtadel end päikesepaistel soojendada ja märga karvkatet kuivatada.

Hommikul on ses suhtes siiski otstarbekam jahti pidada, et juhtumil, kui sokku haavatakse, on terve päev aega teda jälitada ja otsida, kuna õhtul seevastu on aeg väga napp pimeduse tõttu, mis takistab jälitamist. Jääb aga kuumade ilmade ajal raskesti haavatud sokk öösiks metsa, on ta hommikuks tavaliselt juba kasutuskõlbmatuks muutunud. Suvel keskpäeval metskitsed ei käi lagedail maa-aladel toitu otsimas, vaid teevad seda hõredas vanas või keskealises metsas ja ainult õhtupoolikuil ilmuvad lagedamaile aladele ning viibivad siis meeleldi metsa ääres vilus. On päike loojunud ja parmude karjad kadunud, siirduvad metskitsed heinamaile, nurmedele, raismikele, kultuuridele jne.

Suve lõpul ja sügise alul võib ka keskpäeval metskitsi toiduotsinguil kohata ja siis ka nii mõndki vana ja kavalat sokku ootamatult silmata, kes suve kestel oskas end jahimehe eest osavasti varjata.

Hiilida tuleb metsa, heinamaade, lagendike, raismike jne. ääri mööda, s. o. kohtades, kus jahimehe tähelepanekute järgi metskitsed teatava aasta- või ka päevaajal viibivad. Edasi liikuda aeglaselt ja suure ettevaatusega, hoidudes piinlikult kõigest, mis ühel või teisel viisil võimaldaks sokul hiilivat jahimeest enne

märgata kui viimane teda. Hiilimisel sageli ja võimalikult hästi varjatud kohal peatuda ning ümbrust põhjalikult vaadelda. Hiilimisjahil arvestada eriti tuult, sest jahi tagajärjed olenevad vägà sellest. Püüda liikuda võimalikult vastutuult või äärmisel korral põikituult, kuid mingil tingimusel pärituult, sest kuiva ja tuulise ilmaga haistab metskits inimest juba paarisaja sammu kauguselt. Enne lagedale kohale ilmumist metsa ääres, puu või põõsa varjus peatuda ja lage maa-ala põhjalikult vaatluse alla võtta selgusele jõudmiseks, kas sääl mõnd metskitse pole näha. Hää jahibinokkel on seejuures hääks abinõuks maastiku uurimisel. Kui jahimees silmitseb sokku, siis, arvestades tuult ja kohalleiduvaid varjumise võimalusi, tuleb tal selgusele jõuda, kuidas ja kust poolt oleks tal hõlpsaim sokule laskekauguseni hiilida. Lähemale hiilimisel peab jahimees sokku lakkamata silmas pidama ja niipea, kui ta silmist kaob, püüda ta kohe silmadega üles otsida. Edasi liikuda tuleb päämiselt küürus ja vahete-vahel isegi roomates, nii nagu olukord seda nõuab. Otstarbekaim on edasi hiilida siis, kui sokk sööb (pää on maas); niipea aga kui ta söömise katkestab ja pääd tõstab ümbruskonna uurimiseks, peab jahimees seisma liikumatult ja hiilimist jatkama alles siis, kui sokk on rahunenud ning uuesti hakanud sööma. Karjana koosviibivaile metskitsedele on raskem juure hiilida, sest edasi liikudes peab jahimees kogu aja kõiki metskitsi pidama silmas ja täpselt teadma, kus nad hiilimise silmapilgul viibivad ja mida teevad. Säärases raskes olukorras võib ainult vilunud sokukütt katsetada juurehiilimise ettevõtmisega, mis siiski vaid harukorral õnnestub.

On jahimees sokule küll laskekauguseni lähenenud, kuid ühel või teisel põhjusel talle siiski ei soovi lasta, tuleb jahimehel püüda nii taanduda, et sokk ei märkaks teda, sest vastasel korral ehmuks loom asjatult ja selle kordumisel muutub peatselt arglikuks ja väga ettevaatlikuks ning võib isegi alatisest peatuspaigast lahkuda. Kui aga mõningail põhjusil on võimatu märkamatult taanduda või kui jahimees satub hiilimisel täiesti ootamatult mõne teise metskitse lähedusse, keda ta pole aegsasti silmanud ja keda ta ka lasta ei soovi ning märkamatult taandumiseks pole enam võimalusi, siis pole teist väljapääsu, kui jääda ootama — (kui on hääd võimalused küllaldaseks varjumiseks) kuni tee taandumiseks vaba või varjamatult minna otse metskitse pääle, kes siis tavaliselt röögahtamata põgeneb. On ju teada, et kui metskits kedagi või midagi kahtlast märkab ja kohe ei saa aru, kellega või millega tegemist, hakkab

ta röögahtama, millega häirib kõiki teisi läheduses viibivaid metskitsi, kes siis põgenevad või muutuvad niivõrd ettevaatlikeks, et juurehiilimisega pole enam mõtet katset teha. Harukorril juhtub, et metskits põgenemisel peatselt peatub ja kui väga uudishimulik loom läheneb alatuule uuesti kahtlasele kohale, et selgusele jõuda, kellega või millega on sääl õieti tegemist. Ja kui jahimees seisab sel juhtumil liikumatult hästivarjatud kohal, õnnestub mõnikord ka uudishimulikku sokku lasta, kuid üldiselt juhtub seda siiski väga harva.

Soodsaim ilm hiilimisjahiks on pilvine ja vähese või keskmise kiiruse tuulega ilm. Pilvise ilmaga on metskitsed üldiselt rohkem liikvel, ilmuvad varem toitluskohtadesse ja viibivad sääl harilikult ka kauem. Tormise ilmaga õnnestub mõnikord küll sokule harukordselt lähedale hiilida, kuid üldiselt on metskitsed säärase ilmaga väga rahutud, vaatavad alatasa ringi ja põgenevad peatuspaikadest sageli ilma näilise põhjuseta.

On sokule paraja laskekauguseni juure hiilitud ja lähemal vaatlusel otsustatud teda surmata, siis ei tarvitse enam kaua viivitada, vaid niipea, kui ta tabamiseks soodsa asendi võtab, kohe lasta.

Teadlik jahimees peab aga seejuures meeles pidama, et jahimehe eetika keelab üldse maaspuhkavat jahilooma lasta, samuti kui ka põgeneva jahilooma laskmist otse tagant. Soovitav pole ka lasta otse eest, kuna märk hääks tabavuseks on keskmisele kuulilaskurile liig väike ja kui veel veidi eksitakse sihtimisel, kas märgist paremale või vasakule, lendab kuul rinnakorvi mööda, purustades mõned roided, mille tagajärjel looma küll haavatakse raskesti, kuid ei surmata. Sama täbar lugu on ka põikilaskudega eest või tagant, sest tabamisel ka need lasud ei surma sokku harilikult kohe, vaid ainult haavavad enam-vähem raskesti. Otstarbekaimaks tuleb pidada lasku otse „külgrinna" pihta, esimese jala kohalt, kahe-kolme käe laiuselt rinna alaosast kõrgemale, s. o. sihtides rinna selg- ja alaosa vahele. Säärane lask on kindlasti surmav, ja kuigi sokk vahest igakord kohe ei varise „tules" kokku, ei sünnita siiski tema ülesleidmine erilisi raskusi, kuna sokk säärase haavaga ei jõua kaugele. Sellel lasul on veel see paremus, et sellega purustatakse ainult kopsud ja süda, kuna sisikond ja väärtuslikumad lihaosad (selg ja kintsud) jäävad täiesti puutumata. Kõrvaldanud asjatundlikult surmatud sokult sisikonna, saame puhta ja korraliku väljanägemisega jahisaagi. Seepärast on otstarbekam oodata seni, kui sokk pöördub otse küljega jahimehe poole, siis kohe ilma viivituseta sihtida ja lasta. Kui olukord võimaldab, on soovitav lasta siis, kui sokk pääd tõstab, sest pää allapoole laskmisega tõmbub rinnakorvi kattev nahk veidi ettepoole, ja kui haavatud sokk põgeneb pärast lasku, tõmbub nahk jälle endisele kohale tagasi ning sulgeb sellega ühtlasi kuulihaava, mille tagajärjel on aga takistatud vere väljajooks ja seega ka rohkete verejälgede tekkimine, mille puudus aga omakord tunduvalt raskendab haavatud looma jälitamist ja leidmist.

Järgemööda mitu päeva ühel ja samal kohal hiilimisjahti ei tohi muidugi pidada, sest sellega peletatakse peatselt kõik metskitsed eemale ja kasu asemel tooks see jahipidamisviis jahimajandusele ainult kahju.

Hiilimisjahil peab jahimees võitlema soku hästiarenenud meeltega nagu haistmise, kuulmise ja nägemisega, ja kui ta igas olukorras suudab neid endakaitse vahendeid purustada, on jahisaak tal kindlustatud.

Paljudele jahimeestele ei paku v a r i t s e m i s j a h t nii suurt huvi kui hiilimis- või peibutusjaht, kuna see jahipidamisviis ei nõua jahimehelt erilist osavust ega ka raskeid kehalisi jõupingutusi. Varitsemisjahil peab kütil leiduma ainult kannatust, aega ja püsivust pikemat aega liikumatult paigal olla.

Seda jahipidamisviisi tarvitavad päämiselt vanemad jahimehed, kellele hiilimine üle jõu käiv, ja ka need, kes jahimaa-oludega vähe tuttavad.

Selle jahipidamisviisi tarvitamist võib aga eriti soovitada noortele ja algajaile jahimeestele, kuna see võimaldab neile üksikasjalikult tutvuda metskitsede harjumustega ja elu-oluga.

Varitsemisjahti peetakse ajal, millal metskitsed liikvel, s. o. varahommikul või õhtupoolikul, veidi enne päikese loojakut.

Sokke varitseda selleks otstarbeks eriti püstitatud varjendeis, nagu kõrg-istmeil, onnides jne. või kohal, kus loodus ise varitsejale pakub küllaldast varju. Ka selle jahipidamisviisi tarvitamisel tuleb tingimata arvestada tuult, valides varitsemispaiga sääraselt, et tuul ei puhuks suunas, kust soku lähenemist oodata. Varitsetakse sokke metsniitudel, nurmedel, metsalagendikel, noortel kultuuridel, metskitsede liiklusradade läheduses jne., s. o. kohtades, kus nad teatud aegadel tavaliselt liiguvad või kus käivad söömas. Jahimaade olustikku põhjalikult tundjale jahimehele ei tekita raskusi sääraste kohtade ülesleidmine, sest ta on teadlik,

kus teatava aasta- või päevaajal metskitsed viibivad või liiguvad. Teadlik jahimees ei varitse iialgi sokke söödapõldudel või nurmedel, mis metskitsede toitlustamise otstarbeks eriti asutatud.

Jahimaadel, kus valitsemas tarviline rahu, ilmuvad metskitsed toitluskohtadele tavaliselt juba enne päikese loojakut ja lahkuvad säält hommikul võrdlemisi hilja. Kui neid sääl tihti ei eksitata, ilmuvad ja lahkuvad nad toitluskohtadelt ikka enam-vähem ühel ja samal kellaajal. Vaatluste abil võidakse teha kindlaks, kuhu, milliseid radu mööda ja mis kellaajal metskitsed ilmuvad ja säält jälle lahkuvad ning missuguses suunas. Metsniitudel, nurmedel ja lagendikel tuleb püüda vaatluskoht valida allatuule nii, et kui mitte kogu maa-ala, siis vähemalt suurem osa sellest oleks vaatlemiseks vaba. Mida suurem vaateväli, seda parem.

Tähele pannes metskitsede kohaleilmumise ja lahkumise aega ning radu, mida mööda nad tulevad ja lähevad, valmistada päeval alatiste varjendite puudumisel sobivaile kohtadele hädavajalised varjendid, kui ainult maastiku-olud seda võimaldavad ja karta pole, et sellega metskitsi peletatakse eemale. Radade ülesleidmine vilunud jahimehele ei tekita raskusi, kuna need on selgesti nähtavad. Kui mõni noor kütt või algaja jahimees arvab, et pärast kordaläinud vaatluse toimetamist ja hädavajaliste ettevalmistuste läbiviimist tal kohe esimesel õhtul või hommikul õnnestub soovitud sokku lasta, siis eksib ta küll rängasti. Säärase ootamatu õnne osaliseks saavad jahimehed vaid harukorril, sest soku kättesaamine vajab rohkesti aega ja kannatust. Kuigi sokk üht ja sama toitluspaika päevast-päeva kavakindlalt külastab, ei ilmu ta sinna üht ja sama rada mööda, vaid sageli täna siit, homme teisalt. Varitsemisjahil, peetagu seda hommikul või õhtul, peab jahimehel rohkesti kannatust olema, sest tihtigi peatuvad metskitsed enne toitluskohale tulekut lähimas metsatukas või jälle teinekord ei lahku niipea toitluskohalt, vaid jäävad sinna isegi puhkama. Sama ettevaatlikult kui minnakse varitsemiskohale tuleb säält ka lahkuda, et mitte metskitsi eksitada. Hommikul on varitsemiskohalt hõlpsam lahkuda, kuna see sünnib valge ajaga; õhtul seevastu aga peab säält lahkuma alles pimedikus, mistõttu olla eriti ettevaatlik, et metskitsi mitte asjata häirida ja seega kõiki väljavaateid saagirikkale jahile pikemaks ajaks nurja ajada. Et seda ei juhtuks, on soovitav juba päeval, varitsemiskohale minekul, öise tagasituleku tee suhtes selgusele jõuda.

Lõppeks olgu veel lisatud, et ükski õige jahimees ei varitse

sokku öösi, paistku kuu nii heledasti kui tahtes ja seda sel lihtsel põhjusel, et isegi tugevaima ööbinokli abil pole võimalik selgusele jõuda, millise sokuga on tegemist, s. o. kas ta kuulub surmamisele või mitte. Samuti ei või öisel laskmisel parimgi jahilaskur kindel olla, kuivõrd hästi ta sokku tabas; haavata saanud soku jälitamine pimeduses on aga täiesti võimatu.

Varitsemiskohale pääsuks valida võimalust mööda sääraseid teid, mis ei läbistaks metskitsede radu, sest satub metskits inimese jälgedele, võib ta liikumise suunda muuta ja oodatavale kohale ka mitte ilmuda. Muidugi oleneb siinjuures palju sellest, kuivõrd tihti teatavat teed inimesed üldse kasutavad, mida ka jahimees tarvitab varitsemiskohale pääsuks. Käib seda teed mööda palju inimesi, ei pööra metskitsed nende jälgedele erilist tähelepanu, olles nendega juba harjunud; satub aga metskits inimese jälgedele kohal, kus inimesi üldse käib harva, kardab ta neid ja muutub seetõttu väga ettevaatlikuks ning siis enne pimedikku ei tule toitluskohale.

Varitsemiskoht valida nii, et see ühelt poolt küllaldaselt varjaks jahimeest, teiselt poolt aga ei takistaks vaatlemist ja laskmist. Kui varitsetakse metsa serval, siis on otstarbekam asukohaks valida mitte lagendiku ääres seisvaid viimaseid puid, vaid kui olukord vähegi võimaldab, astuda mõni samm metsa sisse, kus jahimees oleks paremini varjatud jahilooma silmade eest. Kuigi eesseisev puu osaliselt takistab vabalt vaatlemist, on siiski otstarbekam asetuda puu taha, tüvest veidi tagapoole; sääraselt oleks jahimees paremini varjatud. Jalgealune tuleb kuivadest lehtedest ja okstest puhastada, et tarbe korral võiks mõne sammu ühele või teisele poole astuda, ilma et sokk seda märkaks. Varitsemise puhul on kasulikum seista, kuna siis on vabam ja parem lasta. Kuna aga varitsemiskohale peab juba varakult tulema, vähemalt pool tundi enne metskitsede ilmumist, siis ei oleks küll halb, kui kohal leiduks mõni sobiv istumisvõimalus, kus seni võiks jalgu puhata, kui metskitsed hakkavad lähenema. Tõuseb jahimees istmelt üles ja hakkab sokku varitsema, siis tehku ta seda tasa ja seisku liikumatult, mis aga igal juhtumil pole kerge, eriti kohtades, kus rohkesti sääski ja kihulasi. Et end nende eest kaitsta, on otstarbekaim tõmmata üle pää õhuke, rohekas loor, mis ühtlasi varjaks ka kaela ja lõuaalust; käed kaitsta õhukeste nahkkinnastega, mis laskmist ei takistaks. Suitsetamisega võib

küll mõneks hetkeks sääski peletada, kuid kui on oodata metskitsede peatset tulekut, siis pole enam soovitav suitsetada.

Kui varitsemisjahti peetakse hommikul, millal metskitsed lahkuvad toitluskohtadest, siirdudes päevastele peatuspaikadele, on kasulikum neid varitseda metsas, radade läheduses kui toitluskohtades, kuhu jahimehel pimeduse tõttu iseenesest juba on võimatu märkamata minna. Paremad väljavaated varitsemisjahiks on hommikuti metsas, toitluskohtadest eemal. Endast-mõistetav, et varitsemiskohale, kuhu peab varakult ilmuma, tuleb ettevaatlikult minna, nii et toitluskohtades viibivaid metskitsi ei eksitataks ja neid sellega ei sunnitaks säält enneaegselt lahkuma.

Kui metsa- ja maastikuolud vähegi võimaldavad, valida varitsemiskoht mestkitsede rajast sammu 40—50 kõrvale. Otse rajal või selle läheduses pole otstarbekas seista, sest esiteks on säält palju halvem lasta (sokk tuleb otse pääle) ja teiseks võivad metskitsed kütti sääl hõlpsasti märgata ja kõrvale minna; päälegi, kui metskitsi palju eksitatakse nende radadel, loobuvad nad radade kasutamisest, mis aga varitsevale jahimehele pole kuigi meeldivaks nähteks.

Veel üks väga huvitav jahipidamisviis sokkudele on peibutusjaht ehk n. n. „pillitamine", mida tarvitatakse metskitsede jooksuajal, kusjuures metskitsede häälitsemise järeleaimamisega püütakse sokku laskekauguseni meelitada.

Nagu teada, häälitsevad jooksuajal nii emakits kui ka sokk.

Häälitsuse järeleaimamiseks ehk „pillitamiseks" kasutada mõne sobiva puu või põõsa (haava, kase, pärna, toominga, sireli jne.) varjus kasvanud lehti; võib ka ise valmistada vastava „pilli" (häälitise) peenest kasetohust. Lehega võib põhjalikult pillitamise ära õppida ainult praktiliselt, asjatundja jahimehe juhatusel. Et aga seda nii kerge pole ära õppida, vaid et see ka teatavat osavust ja musikaalsust nõuab ning igakord ka sobivaid lehti pole käepärast, siis on metskitsede häälitsuse järeleaimamiseks valmistatud mitmesuguseid kunstlikke häälitisi puust, metallist, luust ja ka kummist. Kunstlike häälitiste tarvitamiseks antud juhtnööride varal võib hädakorral häälitsuse järeleaimamise ka ilma kõrvalise abita ära õppida, eriti, kui juhus on olnud metskitsede häälitsust looduses kuulda, aga otstarbekam on siiski seda kunsti õppida mõne vilunud sokuküti juhatusel ja näpunäidete järgi. Samuti on soovitav, et esimesed katsed, peibutusjahi alal võetakse ette kogemusrikka jahimehe juhatusel, sest metskitsede

häälitsuse loomutruult järeleaimamisest on üksinda veel vähe vana ja kavala soku kättesaamiseks.

Peibutusjahi tulemused olenevad esijoones jahimaadel leiduvate sokkude arvust või õigemini, nende ülekaalust. On neid sääl tunduvalt vähem kui emakitsi, siis võime sokkude juures üleliigse sugutamise tagajärjel peatselt tähele panna paaritumisloidust ja innakihu üldist langust, mistõttu nad siis väga loiult või üldse ei reageeri pillitamisele. Sokku sunnib pillitamisele reageerima kas sugutung, kui ta arvab kuulvat emakitse häälitsevat, või armukadedus, kui ta arvab teise soku olevat innaka emakitse juures, paljudel juhtumeil ka lihtne uudishimu. Ta püüab siis tavaliselt läheneda kohale, kus ta kuulis neid hääli, kuid kaugeltki mitte igakord. Juhtub, et sokk seisab üksinda ja kuuleb pillitamist, kuid siiski ei pööra sellele vähimatki tähelepanu, kuna teinekord, olgugi et on koos innaka emakitsega, tormab ta kohe pillitamise suunda ja jätab emakitse maha.

Pillitamisele kiiresti tormavad sokud on tavaliselt noored, kes vanemate sokkude poolt innakate metskitsede juurest eemale peletatud ja rahuldamata sugutamisihas tormavad iga häälitsemise pääle, mis ligikaudugi sarnleb emakitse häälitsusele. Heleda ja kõrge häälega piuksuvad talled. Täiskasvanult muutub ka looma hääl ja hele „fi, fi" kõlab siis juba kui „pi, pi" või „pü, pü". Heleda ja kõrge „fi, fi" pääle ilmuvad tavaliselt emakitsed, sest nad arvavad talle olevat hädaohus. Nagu teada piuksuvad ka sokud, ja võrdlemisi sageli kuuldakse seda jooksuajal. Peibutusjaht sokkudele seisabki päämiselt selles, et mitmesuguses helikõrguses ja tugevuses metskitse „piuksumise" järeleaimamisega püütakse sokke kütile laskekauguseni meelitada.

Kuigi kestva sooja ilmastiku puhul juba juulikuu alul võib tähele panna emakitsede tagaajamist sokkude poolt, tuleb peibutusjahiga siiski viivitada, kuni jooksuaeg on täies hoos. Metskitsede peatuspaigul leiduvad „jooksuringid" on parimaiks tõendusteks selles, et jooksu hooaeg on käes. Ka võib sellal palju sagedamini näha emakitsede tagaajamist sokkude poolt ja juhuslikult isegi paaritumist. Metskitsede jooksu hooaeg on meil tavaliselt umbes juulikuu lõpul. Jooksuhooaja alul ilmuvad häälitisele enamikus emakitsed, kellega sageli on seltsinud sokud, mistõttu on jooksuaja alul kasulikum järele aimata metskitsetalle häälitsust, s. o. heledat kõrget mahedat „fi, fi", millele harilikult ilmub esimesena emakits, kellele peatselt järgneb ka sokk. Jooksu hooaja

lõpupoole, kui enamik emakitsedest on juba paaritunud ja innakaid emakitsi leidub vähem, on kasulikum järele aimata emakitse häälitsust, s. o. piuksumist, mis kõlab umbes „pi, pi“ või „pü, pü“.

Milline päevaaeg soodsaim pillitamiseks, on raske öelda, sest see oleneb pääle jahimaade olude veel paljudest teistest asjaoludest, mistõttu võib seda aega kindlaks teha ainult vilunud kohalik jahimees, kes tunneb sääl elutsevate metskitsede harjumusi ja elu-olu põhjalikult. Sellega nähtavasti on seletatavad ka need suured lahkuminekud, mis soodsa pillitamisaja küsimuse ümber jahimeeste hulgas on tekkinud. Ühed leiavad, et soodsaim aeg pillitamiseks on ennelõunane kella 9—11 ja pärastlõunane kella 15—18; teised jälle arvavad, et sobivamaks pillitamiseks on aeg hommikul päikesetõusust kuni kella 9 ja pärastlõunane kella 17 alates kuni päikese loojakuni; kolmandad on aga hoopis vastupidisel arvamusel, kinnitades, et parimaid tagajärgi võib saavutada pillitamisega hommikul kella 10 kuni kella 15. Olgu nende kellaaegadega kuidas on, kuid üks on igatahes kindel, et varahommikul pillitada ei tarvitse, sest siis metskitsed tavaliselt puhkavad ja alles kella 5—6 paigu hakkavad liikuma. Mida kuumem ja vaiksem ilm, seda meelsamini sokk reageerib pillitamisele, kuid see ei tähenda veel, et ta vihmase ilmaga üldse pillile ei tuleks. Kuna vihmase ilmaga on võimalik palju vaiksemini ja märgatamatumini edasi liikuda, siis võib jahimees ka väikese vihmaga julgesti peibutusjahi ette võtta. Ainult tuulise ilmaga pole väljavaated kuigi lootusrikkad, sest pillitamine ei kosta siis kuigi kaugele.

Hoovihma möödumisel, kui päike jälle paistab, tulevad sokud häämeelega pillitamisele.

Jahimaadel ümber joosta või igal pool sobivat kohta valimata alatasa pillitada pole mingit mõtet. Pillitamiseks suunab jahimees oma sammud sinna, kus ta loodab metskitsi kohata, kusjuures ta sama tõsiselt arvestagu tuult nagu hiilimisjahilgi. Suured lagedad maa-alad nagu suured heinamaad, nurmed, rabad, lagendikud jne. pole pillitamiseks soodsad, sest sokud häämeelega ei tule lagedale ja seetõttu tuleb pillitamiseks valida sääraseid kohti, mis puude või põõsastega kaetud, kuid mitte niivõrd tihedalt, et see takistaks vaatlust või ka laskmist. Peibutusjahi pidamiseks on soodsaiks jahimaadeks hõredad metsad, harvikud, puisniidud ja noored kultuurid.

Kohale, kus kavatsetakse pillitada, hiilida ettevaatlikult, tasa, ja kui olud vähegi lubavad, minna otse vastutuult. Pillitamiskoht

valida nii, et see pakuks jahimehele vajalist varju, kuid ei takistaks vabalt vaatlemist ega laskmist otse ette või ka paremale ja vasakule. On jahimees pillitamiskohal tarvilised ettevalmistused teinud, oodata vaikselt 5—10 minutit, seada end laskevalmis ja hakata tasa pillitama. Alul pillitada tasem seepärast, et juhtumil, kui sokk viibib läheduses, võib ta tugeva häälitsuse tagajärjel hakata kahtlema häälitsuse ehtsuses. Pärast esimest pillitamist teha viieminutiline vaheaeg ja siis uuesti õnne katsuda, kuid nüüd pillitada juba veidi tugevamini. Samal pillitamiskohal võib veel kord või kaks viieminutiliste vaheaegadega pillitamist korrata, kuid siis see tingimata lõpetada ning 10—15 minutit tähelepanelikult oodata. Ei ilmu selle aja jooksul sokk välja, pole enam mõtet sääl pillitamist jatkata, vaid ettevaatlikult ja tasa teisele pillitamiseks sobivamale kohale hiilida, katsudes sääl uuesti õnne. Sel puhul talitada ja pillitada endist viisi. Seega nõuab pillitamine ühel kohal aega umbes pool kuni kolmveerand tundi. Pillitamisele suhtuvad sokud väga mitmekesiselt: ühed tormavad otse kohale, kust nad kuulsid häälitsust, teised aga lähenevad aeglaselt ja ettevaatlikult, seejuures hoides pää maa läheduses nagu otsiks jälgi, kolmandad lähenevad tasa hiilides, püüdes seejuures sattuda allatuule, kuna neljandad aga tulevad alul võrdlemisi kiiresti, kuid tihti jäävad juba kaugele peatuma ega mõtlegi niipea läheneda. Kui lähenevat sokku nähakse või tema lähenemist kuuldakse, siis pole enam soovitav pillitada, sest selle järele võiks ta avastada hõlpsasti jahimehe asukoha, mida siis on juba raske varjata, kuna ta iga vähimatki liigutust märkab ja kohe põgeneb. Pole ka otstarbekas, kui pillitaja-jahimees valib asukoha tihnikusse; sääl võib küll sokk jahimehele üsna ligidale tulla, kuid lasketingimused on tihnikus sedavõrd rasked, et vaid harukorril õnnestub sääl sokku tabada. Arvatakse aga mõnd sokku tihnikus peatuvat, siis on igatahes rohkem lootusi tema kättesaamiseks, kui pillitamiskoht valitakse mitte tihnikusse, vaid selle äärest umbes 40—50 sammu eemale, olgugi et sokk lagedale meeleldi ei tule.

Kui peibutusjahiks sobiva jahimaa puudusel ollakse sunnitud pillitamist ette võtma tihedas metsas, siis on juba otstarbekam jahti pidada kahekesi, seejuures aga valida küttide asukohad nii, et üks kütt asetseks teisest 100—150 sammu eemal; seejuures peavad kütid pillitama järgemööda 5-minutiliste vaheaegadega. Läheneb sokk hiilides ühe jahimehe asukohale, õnnestub vahest ka teisel teda aegsasti märgata ja lasta. Endast-mõistetavalt peavad

kütid täpselt teadma teineteise asukohti ja laskmisel olema äärmiselt ettevaatlikud.

Ka peibutusjahiks soodsail maa-aladel võib kahekesi jahti pidada, kusjuures on tihtigi tulemused väga hääd. Seda teostada nii, et üks kütt pillitab, teine aga seisab 40—50 sammu esimesest eemal, seejuures vaikselt oodates ja võimalikult allatuult. Nimetatud jahipidamisviisil on see paremus, et kütt, olles laskevalmis, võib kõik oma tähelepanu pühendada vaatlusele ega tarvitse vähimatki liigutust teha. Pillitaja-jahimees seevastu aga on sunnitud liigutusi tegema, ja kuigi need on vähesed, aeglased ja ettevaatlikud, ei saa ta neist kuidagi hoiduda. Nagu teada, on soovitav pillitada kord ühele, kord teisele poole, kord tasemini, kord valjemini, kuid ilma pääd või kätt liigutamata on see siiski teostamatu.

Kuigi pillitaja-jahimees on istudes paremini varjatud, kui püsti seisev, tuleb temale siiski soovitada tarvitada pillitamisel seistes asendit. Iialgi ei või teada, kust poolt sokk läheneb, mispärast tihti tuleb laskmiseks pöörduda ühele või teisele poole, mida aga istuval jahimehel palju raskem teha kui seisval, eriti veel, kui suurem pöörd tarvis teha paremale; päälegi on istudes palju raskem tabada märki.

Ka on selle jahipidamisviisi päätingimuseks kannatus ja püsivus: mida kauem pärast viimast pillitamist püsitakse vaikselt kohal, seda suuremaid eeldusi on soku tabamiseks.

Peibutusjahi peensusi vähetundjale-jahimehele soovitan pillitamisel järele aimata ainult metskitsede ühesilbilist piuksumist, s. o. „fi", „pi" või „pü" ja loobuda kahesilbilise „fiu", „piiä", „piiu" või „piäh" ja kolmesilbilise „pi-pi-pia", „piä, piä, pie" või „piää, p-i-i-i-ä-ä" häälitsuse järeleaimamisest. Kaht viimast on üldiselt väga harva kuulda ja et peibutusjahil neid ära kasutada, peab oskama mitte üksnes loomutruult neid häälitsusi järele aimata, vaid ka teadma, millal ja millises olukorras neid kuuldavale lasta.

Seda jahipidamisviisi tarvitada mõõdukalt, kuna vastasel korral võib see jahimajandusele suuri kahjusid sünnitada, pidades silmas, et peibutusjahti peetakse metskitsedele jooksuajal, millal nad eriti vajavad rahu ja eksitamatut olekut.

Nagu juba öeldud, ei tohi peibutusjahiga mingil tingimusel vara alata, vaid pillitamisele asuda alles siis, kui jooksuaeg on täies hoos. Jahimees, kes oma metskitsede eest eriti hoolitseb, ei asu peibutusjahile enne kui suurem osa emakitsedest on juba paarituvad, nii et meie oludes ja hariliku ilmastiku juures võiks peibutusjahiga alata alles augustikuu esimestel päevadel.

Ka selle jahipidamisviisi juures teostab teadlik jahimees valikut ega põmmuta kohe esimest silmapiirile tulevat sokku maha, vaid püüab kiiresti selgusele jõuda, missuguse loomaga tal tegemist, — kas ta tuleb jahimajanduse huvides veel kasvama jätta või surmata.

Kuigi harilikul ajujahil jänestele vahete-vahel juhtub ka mõni metskits küttidele laskekauguseni lähenema, ei tarvitse sellest veel järeldada, nagu võiks ka s o k k u d e l e h a r i l i k k u a j u j a h t i pidada. On ju üldiselt teada, et metskitsed endid suure kisa ja kära saatel ei lase kaugele ajada, vaid peatselt murravad kas ajajate ahelikust läbi või jooksevad läbi tiibadelt. Seda võime alatasa igal harilikul ajujahil näha. Raske on säärasele omapärasusele õiget seletust leida, kuid võib arvata, et see on osalt sellest tingitud, et hirmunud metskitsed püüavad tavaliselt põgeneda vastutuult, kuna vaid hädasunnil liiguvad pärituult, kusjuures kasutatakse kohast võimalust liikumise suuna muutmiseks, et jälle põgeneda vastutuult. Nagu teada, on metskitsedel haistmismeel parimini arenenud, mis on ka tema mõjuvaimaks endakaitse vahendiks. Põgeneks ta aga pärituult, loobuks ta ühtlasi sellega oma mõjuvaimast endakaitse vahendist, ja kuna ajujahil aetakse harilikult pärituult, siis on ka arusaadav, mispärast hirmunud metskitsed püüavad esimesel võimalusel põgeneda tagasi või tiibadele. Seda metskitsede omapärasust arvestada vaikseajujahi juhtijal ja kui ilma- ja maastikuolud nõuavad, paigutada kütte mitte ainult aju esiküljele, vaid ka tiibadele ja isegi aju tagaküljele, s. o. ajajate taha.

Harilikku ajujahti, kus ajamist teostab rohkearvuline ajajate pere suure kisa ja kära saatel, pole mõtet sokkudele pidada, sest sel puhul kujunevad tulemused peagu alati väheseks; õige harva juhtub säärasel ajujahil soku kätte saada. Metskitsedele võiks pidada ainult p i i r a t u d a j u j a h t i või n. n. „v a i k s e t a j a m i s t". Vaikne ajamine on säärane jahipidamisviis, kus 2—3 jäägrit või väike salgake vilunud ajajaid püüavad metskitsi hääletult ajada metskitsede radadele või radade lähedusse asetunud küttide pääle.

Päätegelasteks „vaiksel ajamisel" on ajajad, ja kui puuduvad jäägrid, valida ajajaiks võimaluse puhul metsavahte, metsatöölisi

või sääraseid isikuid, kes metsa hästi tunnevad ja on suutelised aru saama neile antavaist näpunäiteist ja ülesandeist.

Mõnel juhtumil, näiteks hõredas metsas, ei nõua vaikne ajamine ajajalt erilist osavust, seistes vaid aeglaselt edasiliikumises ja vahete-vahel peatumises, kusjuures kõhatada, tasa vilistada, kuivi oksi murda või nõrgalt kepiga vastu puid ja põõsaid lüüa. Sellest on küllalt metskitsede küttide poole peletamiseks. Tegutseb mitu ajajat, siis pidagu nad tasase vilistamise või hüüdmise abil endi vahel sidet, et teada, millal hetkeks peatuda, kuhu poole pöörduda, millal edasi liikuda ja millises suunas. Näeb üks ajajaist metskitse liikuvat mittesoovitavas suunas, peatab ta tarbekorral teisi ajajaid ja läheb ise ettevaatlikult tarviliku kauguseni tagasi ning püüab kaares haaranguga metskitsele ette jõuda, et teda sellega sundida liikuma küttide poole.

Tihedas metsas on ajamine juba tunduvalt tülikam, kuna õnnestub harva looma näha; samuti on sääl sidepidamine ajajate vahel raskendatud. Kuuleb ajaja metskitse põgenemist, kuid ei näe teda, peab ta püüdma võimalikult täpselt kindlaks teha looma põgenemise suuna. On metskits põgenemisel võtnud soovitava suuna, peatub ajaja mõneks minutiks, vilistab tasa ja jatkab aeglaselt edasiliikumist, kuid mitte otse põgenenud metskitse jälgi mööda, vaid neist veidi kõrvalt (nagu mööduks metskitsest), nii et metskits jääks tema ja küttide vahele. Liiguks aga ajaja otse metskitse jälgedel, märkaks metskits seda peatselt ja muudaks kohe võetud suuna.

Võtab metskits põgenemisel ebasoovitava suuna ja eemaldub küttide asukohtadest, püüda suure kaarega jõuda talle ette, et sellega teda sundida soovitav suund võtma; sellega võimaldub teda uuesti suruda küttide liini poole. Mida ettevaatlikumalt ja vaiksemalt see sünnib, seda rohkem on lootusi selle keeruka manöövriga lõppude lõpuks siiski rahuldavaid tulemusi saavutada. Ajajad peavad suutma metsas igas kohas orienteeruda ja alatasa teadma küttide asukohti, sest vastasel korral puuduks neil võimalused metskitsi soovitavasse suunda ajada. Tihedas metsas, kus silm ei seleta kuigi kaugele, pole see isegi metsa tundvale ajajale kerge, eriti siis, kui korduvalt on tarvidus muuta edasiliikumise algsuunda. Selle keeruka ja raske ülesandega saab hästi hakkama vaid vilunud jääger või metsamees-ajaja, kes üksikasjalikult tunneb metsi, metskitsede päevaseid peatuspaiku ja nende käidavamaid radu.

Päeval, millal metskitsed harilikult puhkavad, on sobivaim aeg piiratud ajujahi pidamiseks.

Kui metskitsi eksitatakse nende päevastel peatuspaikadel puhkamise ajal, asuvad nad teistele puhkamispaikadele, seejuures tavaliselt liikudes mööda harjunud radu. Seda metskitsede harjumust arvestades paigutada vaiksel ajamisel kütid võimalikult käidavamate radade lähedusse, kusjuures pole tähtis, et kõik kütid peaksid tingimata asetsema ajajate esiküljel. Olenevalt tuulest ja maastiku-oludest võib isegi osa kütte paigutada tiibadele või ka ajajate taha, kui sääl leidub häid metskitsede radu, mida nad põgenemisel võiksid kasutada.

Kütid paigutagu neile ettenähtud laskekohtadele jahijuhtija, kes seejuures ühtlasi juhtigu iga üksiku küti tähelepanu naabruses asetseva küti asukohale ja seletagu ära suund, kuhu võib kuuliga lasta.

Metskitsedel on iseloomustavaks omaduseks ajamisel liikuda ajajate läheduses, mistõttu kindlasti hoiduda ajusse laskmisest. Ainult mõnel üksikjuhtumil võib selleks luba anda jahijuhataja, kui ta teab kindlasti, et ajajad ei satu sinna. Küti laskekoht valida tingimata mõne põõsa või peenema puu taha, sest ta peab olema vähemalt rinnuni hästi varjatud.

Kütil tuleb laskekohale asudes kõrvaldada tasa oma asukohalt kuiv maakate, et tarbe korral võiks vaikselt, ilma et jahiloom seda märkaks, sammu astuda ühele või teisele poole, lõigata noaga (mitte murda) ära oksad, mis takistavad vaatlust ja laskmist, püss laadida ja seada end laskevalmis. Oodates laskekohal vaadata tähelepanelikult ette kui ka kummalegi küljele, ja kui seejuures ollakse vahel sunnitud pääd ühele või teisele poole pöörama, siis tehtagu seda aeglaselt ja ettevaatlikult. Endast-mõista, et ka selle jahipidamisviisi juures peab kütt püüdma olla laskekohal võimalikult tasa ja liikumatult ning püssi palgesse panema silmapilgul, kui loom on varjatud ja seetõttu võib loota, et ta küti liigitusi ei pane tähele. Kuigi metskitsed vaiksel ajamisel liiguvad aeglaselt, tihti peatuvad ja vaatavad tagasi, on nad siiski väga ettevaatlikud. Niipea, kui nad märkavad mõnd kahtlast liigutust, põgenevad kiiresti, mistõttu ka väljavaated väga nõrgad, et viimsel silmapilgul järelepaisatud lask võiks olla tabav. On kütt laskmiseks ettenähtud soku välja valinud, siis ei tarvitse enam kaua viivitada, vaid esimesel sobival silmapilgul kohe lasta.

Läheneb terve kari metskitsi, siis tavaliselt liigub ees vana

emakits, temale järgnevad talled, nende järel noored sokud või emakitsed ning viimsena vanem sokk.

Vaiksel ajamisel, mis tegelikult väikese seltskonna jahilõbu, on küttide arv harilikult väike. Oleks osavõtjaid rohkesti, tuleks ka aju teostada suuremal maa-alal, mis aga pole otstarbekas, kuna metskitsed ei lase end kaugele ajada, vaid peatselt pöörduvad tagasi ja jäävad ajusse peatuma.

Et vaiksel ajamisel rahuldavaid tagajärgi saavutada ja osavõtjaile tõsist naudingut pakkuda, peab jahti otstarbekalt juhitama ja kõikide osavõtjate tegevust täpselt kokku kõlastama. See raske ja vastutusrikas ülesanne lasub tervelt jahijuhatajal; tema on nii-ütelda selle jahiretke hing. Ta järjestab ajusid, paigutab kütid laskekohtadele ja teatab, mis suunas võib lasta, näitab ajajaile kohad ning ajamise algusuuna, valvab ajamist, ühe sõnaga: ta peab kõike korraldama ja iga jahist osavõtjat ka veel juhatama. Sääraste raskete ülesannetega saab hakkama vaid vilunud jahijuhataja, kes põhjalikult tunneb metskitsede harjumusi, nende radu ja on üksikasjalikult tuttav maastikuga. Rohkem kui mõnel teisel ajujahil peab vaiksel ajamisel valitsema kindel kord, ja elementaarne viisakus nõuab, et iga kütt täidaks vastuvaidlematult kõiki jahijuhataja poolt tehtud korraldusi.

Kui ajajad on küttideni välja jõudnud ja metskitsed siiski pole välja tulnud, võib arvata, et nad on pöördunud tagasi ja liiguvad nende küttide suunas, kelle laskekohad asetsevad aju tagaküljel. Sel juhtumil pole soovitav kohe märku anda jahi lõpetamiseks ja kütte laskekohtadelt ära kutsuda, vaid otstarbekam on veel 10—15 minutit vaikselt oodata, sest vahest avaneb aju tagaküljele paigutatud küttidele siiski võimalus mõnd tagasipõgenevat sokku lasta. Ajajad jäägu kuni aju lõpuni metsa ääre ja seisku nii, et nad läheduses asuvaid kütte ei takistaks laskmises, sest sageli juhtub, et kuigi ajamine on juba lõpnud, mõni sokk siiski veel ilmub küti liinile.

Juhtumil, kui saadakse kindlaks teha, et metskitsed olid ajus, kuid ei tulnud välja, on mõnel korral kasulik sama aju teist korda ajada, kusjuures ajajad pöörduvad ümber ja liiguvad nüüd juba nende küttide suunas, kes aju alul asetsesid ajajate seljataga. Kõik kütid peavad jääma kuni aju lõpuni oma kohtadele ega tohi säält lahkuda enne, kui jahijuhataja pole selleks vastavat signaali või märku andnud.

Endast-mõista, et vaiksel ajamisel peavad kütid võimalikult

vaikselt laskekohtadele minema ja piinlikult kõigest hoiduma, mis võiks metskitsi häirida.

Vaiksel ajamisel võib tarbekorral tiibu ka lippudega kaitsta, kui karta on, et säält võivad metskitsed läbi joosta ja mõningal põhjusel pole võimalik sinna kütte paigutada. Senikaua, kui metskitsed aeglaselt liiguvad edasi, kardavad nad lippe, kuid niipea, kui tunnevad endid olevat hädaohus ja muid põgenemise võimalusi pole enam näha, tormavad nad lippude pääle ja hüppavad neist üle.

Pärast laskmist on iga teadliku jahimehe kohuseks püüda kohe kindlale veendumusele jõuda, kas kuul tabas sokku või mitte, kui ta selles selgusele ei jõudnud juba laskmise silmapilgul või sellele järgneval hetkel tehtud tähelepanekute abil. Igast lasust ehmub uluk enam või vähem, kuid need iseäralised, tahtele alistumatud liigutused, mis ta teeb ehmumise tagajärjel, ehmumise silmapilgul või sellele järgneval hetkel, on täiesti erisugused, olenevalt sellest, kas kuul tabas looma või lendas temast mööda. Esimesed liigutused, mis kuulist tabatud loom nii-ütelda automaatselt võtab ette, on katse põgeneda, mida aga enam-vähem pidurdab ja takistab kehasse tunginud kuuli läbi esilekutsutud šokk. Need šoki läbi pidurdatud liigutused on väga erisugused, olenevalt sellest, millist kehaosa kuul purustas või riivas, s. o. loom näitab tabavust erinevate liigutustega ja nende abil võib vilunud jahimees, kes neid oskab tähele panna, enam-vähem kindlalt otsustada, missugusesse kehaossa kuul sattus. Tabavuse tunnuseid (karvalõige, luukillud, veri) võib leida ka sellelt kohalt, kus loom viibis tabamise silmapilgul.

Mõnel juhtumil võib tabamise üle otsustada ka kuuli põrke järgi (s. o. kõla või löögi järgi), mida kuuldakse, kui kuul tabab looma, kusjuures see kõla on erisugune, olenevalt sellest, millisesse kehaossa (rinnakorv või magu) kuul sattus ja kas see tabas luud või liha. Vana süsteemi kuulipüsside kasutamisel, millest harilikult lastakse suitsuga püssirohuga, on kuuli põrget hästi kuulda, kui laskekaugus ei ole alla 70 sammu. Praegusel ajal aga, kus uuemaaegseist kuulipüssidest lastakse, selleks eriti valmistatud suitsuta püssirohuga ja erikuulidega, lendab kuul niivõrd kiiresti, et laskmisel kuni 150—200 meetri kauguseni pole kuuli põrget kuulda, kuna see satub ühte pauguga. Kuna aga sokku iialgi ei lasta nii kaugelt, siis ei saa praegusel ajal kuuli põrkel olla enam kuigi suurt tähtsust tabavustunnusena ja mõnel üksikjuhtumil võib see ainult kergendada möödalainud kuuli asukoha leidmist.

Tunduvalt tähtsamad kui kuuli põrge on need iseäralised liigutused, mis sokk teeb tabavuse silmapilgul ja põgenemise alul. Lastakse suitsu-püssirohuga, siis harilikult neid tabavustunnuseid ei saa tähele panna, kuna seda takistab püssirohusuits; võrdlemisi raske on neid tähele panna ka siis, kui laskmisel kasutatakse kiikriga kuulipüssi.

Tabavustunnused ei ilmne igakord mitte, nii-ütelda puhtal kujul, sest sageli juhtub, et kuul tabab silmapilkselt mitmeid kehaosi, mistõttu haavatud loom teeb erisuguseid allpool kirjeldatud tüüpilisist liigutusist tunduvalt erinevaid liigutusi.

Vaatleme nüüd lähemalt, milliseid silmatorkavaid ja iseäralisi liigutusi võime tabavuse momendil ja sellele järgneval hetkel haavatud soku juures tähele panna, olenevalt sellest, millist kehaosa kuul tabas.

Tähtsamad tabavustunnused on järgmised:

1) Sokk variseb lasu all silmapilkselt kokku.

Paiskab kuul soku silmapilkselt maha, siis on tabatud kas pääluud, selgroogu või vaagnat; on kuul nimetatud kehaosi purustanud või läbistanud, siis loom enam ei tõuse, ja kui ta paugupäält pole surnud, siis sureb peatselt. Riivab aga kuul ainult pääluud, selgroogu või tabab sarvi, siis langeb sokk põrutuse tagajärjel küll silmapilkselt maha, kuid niipea, kui uimastus möödunud, hakkab jäsemetega peksma, tõuseb tuigerdades püsti, teeb esimesed sammud komistades ja põgeneb siis kiiresti. Säärase haavamise puhul, s. o. kui sokk variseb lasust kokku, tuleb jahimehel viivitamata rutata maaslamava looma juure, et tarbekorral jõuda veel teine lask anda, enne kui sokk suudab toibuda ja põgeneda. On sokul korda läinud põgeneda, siis ei tasu teda jälitada, sest kätte teda samal päeval enam nii-kui-nii ei saa.

Lamamiskohal võib mõnikord leida ka verd, olenevalt sellest, kui suures ulatuses on kuul lihaskonda puudutanud ja seda purustanud; selle vastu aga ei leidu põgenemisjälgedel üldse verd või kui leidub, siis väga vähe.

Niisugused haavata-saamised pole loomale kardetavad ja need paranevad võrdlemisi kiiresti; suvel võivad ainult kärbsed haavade paranemist takistada ja loomale rohkesti piinu sünnitada.

Purustab kuul mõlemad õla-, reie- või sääreluud, langeb loom ka kohe maha ja keha maad mööda edasi lohistades nihkub küll edasi, kuid põgeneda ei suuda.

2) Sokk vajub ühele poole kössi ja põgeneb siis ripneva või tagaveetava jäsemega.

On kuul purustanud ühe jäsemeluu, vajub toe kaotanud kehaosa allapoole, kuid järsu pingutusega ajab loom jälle üles ja põgeneb, kuid mitte kiiresti. On kuul purustanud õla- või reieluud ja kuulikillud vigastanud ka kopsu või sisikonda, siis loom tavaliselt ei lähe kaugele, vaid heidab peatselt maha. On aga kopsud ja sisikond jäänud vigastamata, s. o. kuul on purustanud ainult jäseme alaosa, põgeneb sokk, hoolimata purustatud jäsemest, veel väga kaugele ja heidab maha alles mitme tunni möödumisel. Kuigi luuvigastused ajajooksul paranevad ja metskits ka kolmel jalal harjub käima, mõjuvad need vigastused siiski väga looma üldisele tervislikule seisukorrale ja ta jääb kogu eluajaks põduraks (sokkudel ei kasva sarved, või kui võrsuvad, siis ei arene normaalselt; emakitsed jäävad sageli ahtraks jne.). Kuigi purustatud jäsemega soku jälitamine ja tabamine pole sugugi kerge ja nõuab rohkesti aega ja vaeva, püüda säärase vigastusega loom siiski võimalikult peatselt surmata. Verejälgi leidub alul rohkesti, kuid see ei kesta kaua, kuna verejooks jääb peatselt ära. Vere värvus harilik — helepunane. Põgenemisjälgedelt juhtub mõnikord leidma ka purustatud luu kilde.

3) Sokk teeb kõrge hüppe ja tormab siis allapoole lastud pääga edasi.

Tabab kuul rinnakorvi ja tungib või läbistab rinnaõõne, s. o. lask „rindkülje" pihta, siis purustab või vigastab see kas ainult kopse ja südant või ainult südant, olenevalt sellest, kas kuul sattus rinnakorvi üla- või alaossa. Sama tabavustunnet, s. o. kõrget hüpet ja kiiret edasitormamist võime ka siis tähele panna, kui kuul vaid riivas rinnakuharja (mälvehari) või lennates märgist mööda sattus otse looma kõhu all maasse ja paiskas säält mulda ja liiva vastu kõhtu ja rinda. Rinnakorvist tabatud sokk teeb kohe haruldaselt kõrge hüppe ettepoole ja põgeneb, joostes seejuures vastu puid ja põõsaid. Kui kuul või selle killud on purustanud tähtsamaid veresooni või südant, langeb ta peatselt maha surnult. Puhtalt läbilastud südamega, s. o. kui süda pole kuulikildudest tükkideks kistud, jookseb sokk tihti veel 100 ja isegi rohkem sammu, enne kui ta surnuna variseb kokku. Rinnakorvi ülaosa tabav lask on surmavam kui rinnakorvi alaossa sattuv kuul, sest ülaosa tabades vigastavad kuulikillud tavaliselt ka selgroogu, mille tagajärjel loom kohe langeb maha ega suuda enam põgeneda. Kui on taba-

tud rinnakorvi ülaosa, leidub verejälgi võrdlemisi vähe, sageli puuduvad need täiesti; rinnakorvi alaosa tabamisel leidub põgenemisjälgede kõrval rohkesti helepunast kobrutavat verd (kopsud on läbi lastud); on kuul ka südame purustanud, leidub rohkesti tumepunast verd.

Riivamislasu tagajärjel rinnakuharjal tekkinud haav paraneb peatselt.

4) Soku keha tagaosa vajub kössi, kuid pingutades end, ajab haavatud loom selle uuesti üles ja põgeneb aeglaselt.

On lask tabanud neerusid või nende lähemat ümbrust ja seejuures osaliselt põrutanud ka selgroogu, vajub keha tagaosa allapoole, kuid haavatud sokk ajab selle peatselt uuesti üles ja põgeneb võrdlemisi aeglaselt, kusjuures keha paistab väljasirutatuna. Säärase haavaga läheb loom tavaliselt kaugele ja sureb aeglaselt. Põgenemisjälgedel leidub tumepunaseid veretilku, kuid neid on üldiselt vähe.

5) Erilisi silmatorkavaid liigutusi pole tähele panna, on märgata ainult keha osalist kokkutõmbumist.

Läbistab kuul ainult mao, põgeneb loom kiiresti, erilisi liigutusi tegemata ja, leides sobiva koha, heidab maha. Pole kuul suurt purustustööd teinud, vaid on n. n. puhtasti läbi joosnud, võib loom säärasest haavast ka paraneda. Verejälgi on vähe, kusjuures leitud verejäljed on segatud poolseedinud toitainetega. On aga kuul pääle mao tabanud ka veel põrna, mille tunnuseks on kohal leiduv tumesinakas-punane veri, siis järgneb surm peatselt.

6) Lööb ühe või mõlema tagumise jalaga õhku, põgenemine küürutõmmatud seljaga, sagedane peatumine ja tagasivaatamine.

On kuul läbistanud sisikonna, siis võime põgeneva soku juures eelkirjeldatud väliseid tabavustunnuseid tähele panna. Loom haigestub peatselt rängasti, heidab maha ja sureb suurte piinadega. Verejälgi vähe, üksikud rohekas-punased tilgad.

Lõppeks peatume veel mõningail tabavustunnuseil, mida võime osaliselt tähele panna, seni veel nimetamata jäänud kehaosade tabamisel.

Purustab kuul ainult alumist või ülemist lõualuud, jättes seejuures aga pääaju täiesti puutumata, põgeneb sokk kiiresti, hoides seejuures pääd viltu, mida tihti raputab.

Kohal, kus loom seisis tabavuse silmapilgul, leidub väikesi nahatükke ja luu- ning hambakilde; verd seevastu vähe või puu-

dub täiesti. Saadud haavadesse loom otsekohe ei sure, vaid lõpeb piinarikkasse näljasurma.

Kuigi säärase vigastusega soku jälitamine ja surmamine on väga aegaviitev ja tülikas, ei tohi õiglane jahimees siiski sellest enne loobuda, kui ta on osava lasuga haavatud looma piinale lõpu teinud.

Läbistab kuul kaela tähtsamad veresooned ja hingamistoru, põgeneb sokk ülestõstetud pääga, ise korisedes, kuid heidab peatselt maha ja sureb.

Põgenemisjälgedel leidub rohkesti verd, ja kui on purustatud tuiksooni, siis otse purskub veri haavast.

On aga ainult neel (söögikõri) läbi lastud, heidab haavatud sokk küll peatselt maha, kuid kui teda jälle eksitatakse, läheb ta kaugele ja sureb lõppeks näljasurma.

Eeltoodud andmeist selgub, et lask pähe või kaela on otsekohe surmav ainult siis, kui kuul läbistab nende tähtsamaid osi; vastasel korral vaid haavatakse looma rängasti. Kuna sääraste haavadega soku jälitamine küllaldaste verejälgede puudusel on suurte raskustega seotud ja väga tülikas, hoiduda tingimata pää, kaela ja ka esirinna pihta laskmisest, sest need kehaosad pakuvad võrdlemisi väikest märki kindlaks tabavuseks.

Parimaks tabavuskohaks tuleb pidada „külgrinda", päämiselt selle ülaosa.

Kindlaks möödalaskmise tunnuseks võib seda pidada, kui loom pärast lasku ei põgene silmapilkselt, vaid esialgu, olgugi ainult üheks hetkeks jääb peatuma ja alles siis põgeneb, põgenemisel uuesti peatub mõneks hetkeks ja ülestõstetud pääga vaatab ringi.

Esimesed tähtsamad toimingud, mida kütt viibimata pärast laskmist peab ette võtma enne laskekohalt lahkumist, oleks esiteks: püss kohe uuesti laadida, et juhtumil, kui veel võimalus avaneks põgenevat sokku lasta, ta selleks ka oleks ette valmistatud, ja teiseks ära märkida laskmise suund kas saapakontsa tõmbega maapinnale või mõnel teisel lihtsel viisil ning ühtlasi hästi tähele panna ja ka püüda kindlasti meeles pidada kohta, kus laskmise silmapilgul sokk viibis. See kõik peab silmapilkselt toimuma, et aega jatkuks ka veel haavatud looma põgenemist jälgida ja tähele panna põgenemise suunda ning neid isepäraseid liigutusi, mis ta teeb seejuures.

Laskmise silmapilgul kui ka püssi uuestilaadimise hetkel

peab kütt suutma ja ka oskama tähele panna tabavustunnuseid, mis aitavad sageli selgitada, kas lask tabas sokku või mitte, ning kui tabas, siis millist kehaosa.

On sokk pärast lasku kohe kokku varisenud, siis ära märkides mõne eseme või asja (müts, taskurätt jne.) mahaviskamisega laskmiskohta, püüda võimalikult kiiremini jõuda laskevalmis püssiga soku juure, kuna ei või iialgi kindel olla, kas sokk ka tõeliselt on surnud või ainult riivava kuuliga uimastatud. Selgub, et tegemist vaid põrutusega, viibimata laskmist korrata, sihtides kaela või rinnakorvi (mitte pää) pihta.

Põgeneb sokk pärast lasku küti silmist, tuleb viimasel märkida oma laskekoht ära ja minna tasa ja ettevaatlikult laskevalmis püssiga kohale, kus loom viibis lasu silmapilgul, et säält otsida tunnuseid, mis aitaksid selgitada, kas loom on haavatud või mitte, — ja kui haavatud, siis millisest kehaosast.

Looma „viibimiskohale" on seetõttu soovitav tasa ja ettevaatlikult läheneda, kuna mõnelgi juhtumil võib raskesti haavatud loom veel viibida laskekaugusel, mispuhul ettevaatlikul kütil avaneb võimalus veel kord teda lasta.

„Viibimiskohal" panna toime põhjalik ja üksikasjalik vaatlus, seejuures erilist tähelepanu pöörata järgmistele asjaoludele:

1) sügavad jalajäljed lasevad oletada, et lask on tabanud;

2) leiduvad kohal ära lõigatud, s. o. kuuliga purustatud karvad, on selge, et kuul on tabanud märki. Kütt, kes vaevaks võtab soku karvkattega põhjalikult tutvuda, võib leitud karvade järgi otsustada, kust need on pärit, ja seega ühtlasi, millist kehaosa kuul tabas. Riivav kuul kisub sageli terve karvatuti ühes juurtega välja;

3) leitakse kohal luukilde, võib mõningal juhtumil nende järgi otsustada, millist luud kuul on tabanud. Kõige rohkem luukilde annavad kuulist purustatud jäsemete ja lõualuud;

4) leitakse kohal ka verd, mis küll harukordne, siis võib oletada, et kuul on tabanud reit või kaela. On vere hulgas märgata ka toiduolluseid (rohekad ja vesised), siis on kindel, et kuul purustas sisikonna. Ei leita kohalt verd, tuleb seda põgenemisjälgedelt otsida, minnes selleks neid mööda 40—50 sammu; kaugemale pole esialgu soovitav minna, hoolimata sellest, kas verd leiti või mitte, sest haavatud loom võib lähedal peatuda ja enneaegse häirimise tagajärjel uuesti alustada põgenemist, mis aga suuresti raskendaks tema leidmist.

Üldiselt peab tähendama, et kohal, kus loom viibis tabavuse silmapilgul, verd harilikult ei leita või leitakse ainult väga vähesel määral, mispärast seda tähtsat tabavustunnust peame otsima põgenemisjälgedelt.

See asjaolu on seletatav sellega, et lühikese aja kestel, mis haavatud loom viibis kohal, verd ei jõudnud veel niipalju koguneda, et see oleks võinud tilkuma hakata, sest haavast nirisevat verd imeb rohkesti endasse ka karvkate, ja ainult siis, kui see on end täis imenud, hakkab veri maha tilkuma. Sisemiste vigastuste juures aga ei hakka veri enne jooksma või tilkuma, kui kehaõõs pole verd küllaldaselt täis joosnud, kust see siis liigutuste või hingamise tagajärjel haava või suu kaudu surutakse välja. Seepärast kohalt verejälgede mitteleidmine ei tähenda veel, et kuul pole sokku tabanud. Verejäljed kergendavad tunduvalt haavatud soku jälitamist, eriti koerata, ja seepärast pole soovitav sokujahil kasutada väikekaliibrilisi püsse. Alla 6,5 mm ja üle 9 mm kuule pole üldse soovitav kasutada sokkude laskmiseks, sest väikesed alla 6,5 mm kuulid ei tekita küllaldast verejooksu, kuna aga suuremad kui 9 mm jälle liiasti purustavad, mistõttu rohkesti liha muutub kasutuskõlbmatuks.

On jahimees tehtud tähelepanekute ja kohal ning põgenemisjälgedel leiduvate tunnuste varal otsusele jõudnud, et sokk on haavatud, märgib ta „viibimiskohal" ära põgenemissuuna ja, kui olukord võimaldab, ootab vähemalt tunni või paari, enne kui hakkab haavatud looma jälitama. Mõningate haavade puhul on üpris tähtis, et jälitamist ei alataks mitte kohe, vaid haavata saanud loomale antaks võimalikult rohkem aega haigestumiseks, mille tagajärjel vigastatud kehaosad kangestuvad ja põgenemist kui mitte täiesti ei takista, siis vähemalt tunduvalt pidurdavad. Haavatasaanud soku jälitamine ja tabamine, eriti koerata, nõuab jahimehelt mitte üksnes suurt tahtejõudu, vaid ka püsivat ja kavakindlat teotsemist. Tema jahivõimetest, osavusest ja asjatundlikkusest oleneb, kuivõrd kiiresti ja milliste tulemustega suudab selle tähtsa ja raske toimingu lõpule viia. Parem on jälitamine ette võtta kahekesi või kolmekesi, ja kui on karta või ette näha, et otsene jälitamine vaevalt annab rahuldavaid tagajärgi, siis on kasulikum otsesest jälitamisest kohe loobuda ja haavata saanud soku tabamiseks korraldada vaikset ajamist.

Et haavata saanud soku jälitamine ja tabamine nõuab jahimehelt rohkesti aega ja vaeva ning ükski teadlik jahimees ei

puhka enne, kui ta kõiki abinõusid ja võimalusi pole ära kasutanud haavatud looma kättesaamiseks, siis, et võimalust mööda sellest raskest ja vastutusrikkast toimingust pääseda, hoiduda laskudest, mis pole küllalt kindlad. Kuigi möödalask ja ka ebaõigetesse kehaosadesse lask on tihtigi paratamatu ja neid eksimusi võib parimalgi kütil ette tulla, erineb õiglane jahimees lihtsest põmmutajast siiski seega, et esimene ei lase iialgi ulukit, kui tabavuse võimalused paistavad talle kahtlastena. Kuipalju ka tabavustunnuste selgitamine ja haavatud soku jälitamine ei nõuaks õiglaselt jahimehelt aega ja vaeva, ei loobu ta nende raskete ülesannete ja kohustuste täitmisest enne, kui ta pole kindlale veendumusele jõudnud, et on kõik teinud, mis oli tema võimuses. Sellega erineb siis teadlik jahimees lihtsest lihakütist, kes ei viitsi või ei raatsi selleks aega raisata, vaid pääliskaudse otsimise järele lööb kõigele käega ning alustab teise soku otsimist. Mis see temasse puutub, et haavata saanud loom tunneb rohkesti piina ja ainult kauaoodatud surm võib tema piinarikkale kannatusele ja vaevlemisele lõpu teha!

On jahimehel korda läinud surmata soku, peab ta kohe surmatud loomalt sisikonna välja võtma, kõrvaldama kehaõõnes leiduva vere ja surmatud soku asetama nii, et see võimalikult paremini ja kiiremini jahtuks ära.

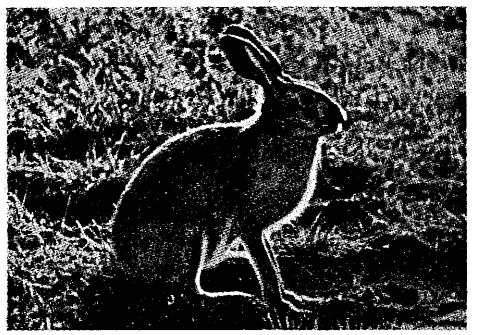
Hall-jänes. (*Lepus europaeus hybridus* Desm.)

(*Lepus europaeus* Pall, *Lepus vulgaris* L., *Lepus timidus* Erxl.). Ingl. k. — common hare, prants. k. — lièvre, saksa k. — der Hase, Feldhase, vene k. — заяц, läti k. — pelēkais zaķis ja soome k. — tavallinen jänis.

Hall- ja valge-jänes kuuluvad näriliste (Rodentia) seltsi, jäneslaste (Leporidae) sugukonda.

Kuigi jänes on niivõrd üldtuntud loom, et isegi iga linnalaps tema kohe esimesel kohtamisel tunneb ära, pole vahest siiski üleliigne, kui peatume pisut tema välimusel.

Jänese kuju iseloomustavad tema pikk kere, lühike kael, ümmardunud pää, võrdlemisi pikad kõrvad, pikad tagajalad ja ülespoole kõverdunud lühike saba. Päälmokk on lõhestunud, kusjuures mõlemad pooled on paksud ja väga liikuvad. Suured pungis silmad asetsevad pääkülgedel. Kogu ulatuses ühelaiused otsast ümmardunud kõrvad on pikad, elusal või vastlastud jänesel vastu pääd surutuna ulatuvad üle koonu, s. o. kõrvad on pääst pikemad. Päälmokal ja silmakulmudel asetsevad jämedad ja pikad kompimiskarvad. Jäsemed, eriti tagumised, on pikad ja saledad; tallad on tihedalt karvadega kaetud; esijalad on viie, tagajalad nelja varbaga; varbad on varustatud tugevate kõverdunud küünistega, millega ta niivõrd ei kraabi kui küünistab. Lühikest, ligikaudu munakujulist tihedalt pehmete karvadega kaetud saba kannab jänes harilikult ülespoole kõverdatult. Hambaid on jänesel kogusummas 28, kusjuures tema hambavalem on $\frac{2.0.6.}{1.0.5.} \times 2 = 28$; seega on tal ülalõuas 16 ja alalõuas 12 hammast. Kõige ees asetsevad pikad tugevad lookjalt kõverdunud lõikhambad, mis ulatuvad sügavalt lõualuusse. Kummaski lõualuus on 2 suurt lõikhammast ja ülalõuas kummagi suure lõikhamba taga veel üks tilluke lõikhammas. Purihambaid on kummalgi pool ülalõuas 6 ja alalõuas 5; silmahambad aga puuduvad, nii et lõik- ja purihammaste vahele jääb lai vahe. Hambad on kõik juurteta, mistõttu need kasvavad kogu eluaeg ja nende liigse pikenemise vältimiseks on jänesed sunnitud alati närima. Hall-jänese karvkatte värvus oleneb päämiselt east, aastaajast ja leviku-ala geograafilisest asendist. Pääliskaudselt vaadeldes näib see küll üleni hallina ja seetõttu nimetatakse teda ka hall-jäneseks, kuid üksikasjalisel silmitsemisel selgub, et ta üksikute kehaosade karvavärvus on siiski väga mitmekesine. Täiskasvanud jänese osa seljast ja külgedest on rooste-kreemkollane, segatud tumepruuni, musta ja halliga. Kael ja rind on roostepunased, kuna reied, eriti talvel, on hallid; alapool ja tagajalgade siseküljed on valkjad; saba päält must, alt valge; jäsemete alaosa — roostekollane. Pää värvus on väga mitmekesine: ülapool harilikult roostekaskollase ja tumepruuni segu, silmade ümber roostekaskollane sõõr ja selle ees ja taga sageli väike valge laik.

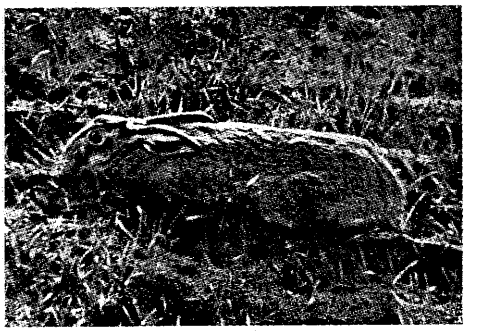
Joon. nr. 22. Hall-jänes.

Siledalt lühikeste karvadega kaetud kõrvatipud on välispoolt mustad, kuna säält allpool kulgeb tuhm valkjashall riba; kõrvalestade väliskülg sarnleb värvuselt pää värvusele, kuna sisekülg on hallikaskollane. Talvel on jänese üldvärvus, eriti põhjamaadel tunduvalt hallikam kui suvel, millal ka seljapoolel hall värvus ülekaalus; küljed on talvel hallikasvalged. Aluskarv on hall ja talvel eriti tihe. Värvuse järgi sugupooli ei saa üksteisest eraldada. Ka ühel ja samal levimisalal elutsevate jäneste juures võime värvuses väikesi lahkuminekuid tähele panna, kusjuures ühel on värvus heledam ja tuhmim kui teisel. Üldiselt aga ollakse arvamusel, et jänesed, kes päeval peatuvad päämiselt metsades või võsastikes, on tumedamad kui need, kes alatiselt puhkavad lagedail maa-aladel.

Täiskasvanud jänese keha kogupikkus, s. o. koonu otsast kuni saba tipuni on keskmiselt 70 sm, saba 9—10 sm, kõrvad — 12——14 sm, väljasirutatud esijala pikkus — küünarluust kuni küüniste otsani — 10—12 sm, kuna väljasirutatud tagajala pikkus — põlvest kuni küüniste otsani 15—18 sm. Jänese raskus (ühes sisikonnaga) ei olene mitte üksnes east, vaid rohkesti ka toitumisoludest ja aastaajast. Nii on täiskasvanud jänese keskmine raskus talve alul 5 kg ümber; suurema raskusega jäneseid esineb võrdlemisi harva, sest tema rohkearvulised vaenlased hoolitsevad selle eest, et ta ei elaks liig vanaks. Raskeim jänes, keda Eestis olen näinud, kaalus veidi üle 7 kg ($17^1/_4$ naela) ühes sisikonnaga; see jänes lasti Anija metskonna Kiiu metsandikus 1930. a. oktoobrikuus. Sügise lõpp-poolel on jänesed rasvaseimad ja seega ka nende kaal raskeim, kuna talve lõpul ja kevade alul on nad kergeimad.

Meeltest on hall-jänesel kuulmine parimini arenenud, millest tulebki, et teda iialgi ei tabata magavana, missugune asjaolu on paljude jahimeeste hulgas tekitanud väärarvamusi, nagu magaks jänes lahtiste silmadega. Jänes samuti kui kõik teisedki imetajad magab alati kinniste silmadega. Mainitud väärarvamus on nähtavasti tekkinud sellest, et tänu oma teravale kuulmisele märkab jänes juba kaugelt lähenevat inimest, kuid sellest hoolimata ei põgene kohe, vaid asub lömitusseisakusse, silmitsedes teravalt lähenevat vaenlast, ja lõppeks, kui olukord muutub juba liig hädaohtlikuks, põgeneb. Nägemine on jänesel nagu paljudel teistelgi metsloomadel ühekülgselt arenenud: näeb liikuvaid esemeid väga hästi, kuid, näiteks, liikumatult paigalpüsivale jahimehele jookseb ta otse jalge ette; teeb viimane aga ainult väikesegi liigutuse, silmab jänes seda kohe ja põgeneb. Kahtlemata on jänesel haistmismeel nõrgimini arenenud, mida võib järeldada sellest, et ta ka allatuult läheneb oma verivaenlasele — inimesele.

Kui võrrelda vana ja noore jänese käitumist, peab tahtmata otsusele jõudma, et jänes on võimeline ära kasutama elukogemusi. Nii on jänesed, näiteks, jahiaja algul palju julgemad kui selle lõpp-poolel, sest jahiaja kestel on nad sageli jahimeestega kui ka koertega kokku puutunud, korduvalt paugutamist kuulnud ja paugutamise otstarvet ka oma nahal tundma õppinud. Kohtades, kus teda ei häirita, vaid rahulikult ja segamatult lastakse elutseda, muutub võrdlemisi julgeks ega karda siis iseäraliselt ei inimest ega koera. Aetakse teda aga alatasa taga, muutub peatselt mitte ainult araks ja kartlikuks, vaid ka teatava määrani kavalaks. Iga jahimees teab, kuivõrd osavasti poetab end „lahinguis olnud“ jänes ajajate ahelikust läbi. Suures hädas oskab ka oma jälgi niivõrd osavasti segada, et isegi vilunud hagijas peab kõik oma oskuse kokku võtma, et nende jälgede rägastikust õigeid põgenemisjälgi leida. Ka on ta suur meister enese varjamises ja peitmises. Mitte iialgi ei tule vana jänes teda varjavast metsast otsekohe söödakohale, vaid tingimata peatub enne metsaserval, uurides põhjalikult ümbruskonda. Samuti ei lähe jänes iialgi otsesuunas pessa, vaid käib enne ääri-veeri mööda edasi ja tagasi ning viskub alles lõpuks kauge külghüppega rajast eemale. Esimese lumega, millal jäljed eriti selgesti paistavad silma, ei lahku ta tavaliselt üldse pesast, või kui nälg tundub liig kibedana, otsib toitu pesa lähedusest, leppides sel puhul ka vähesega. Võiks veel üht kui teist jänese käitumisest kõnelda, kuid juba ülaltoodust selgub, et ka jänes oskab saadud kogemusi ära kasutada oma naha päästmiseks.

Joon. nr. 23. Hall-jänes lömitusasendis.

Nagu teada, on jänesel tagajalad tunduvalt pikemad esijalgadest; sellest esi- ja tagajäsemete erinevast pikkusest on ka tin-

gitud tema omapärane hüplev liikumisviis, olgu see siis aeglane või kiire. Edasiliikumisel tõusevad ja langevad keha ees- ja tagaosa vahelduvalt. Pikad ja tugevad tagajalad võimaldavad jänesele väga kiiret edasiliikumist, teha kaugeid ja ka võrdlemisi kõrgeid hüppeid ning joosta hõlpsamini mäkke kui mäest alla.

Jänese juures võib tegelikult kaht liikumisviisi tähele panna: nihkumist ja galoppimist (kiire ja aeglane galopp), ja nagu teada, olenebki tema jalajälgede kuju ja asetus edasiliikumise kiirusest. Nihkumise all, — millist liikumisviisi jahimehed harilikult nimetavad kekerdamiseks, on mõeldud söödaloleva jänese liikumist, mis sünnib väga aeglaselt ja enam-vähem pikemate vaheaegade järel. Leides meeldiva toidu, peatub jänes, asetab jäsemed kere alla, lömitab ja hakkab sööma. Et veidi eemalasuvat toitu kätte saada, nihutab tarviduse järgi esimesi jäsemeid ettepoole, jatkates seda seni, kuni on need täie pikkuseni välja sirutanud, nii et nende abil enam keha ei suuda ettepoole nihutada. Et aga toidule juure pääseda, upitab tagumist kehaosa maast veidi kõrgemale ja asetades tagajalgu ettepoole, nihutab sellega ka kogu keha paigast edasi. See on jänese ainus liikumisviis, kus ta tagajalgu mitte igakord ei aseta esijalge ette, vaid neid paigutab mõnikord ka esijalge taha. Kekerdamisel asetsevad jäljed tihedalt koos ja on sageli väga segased.

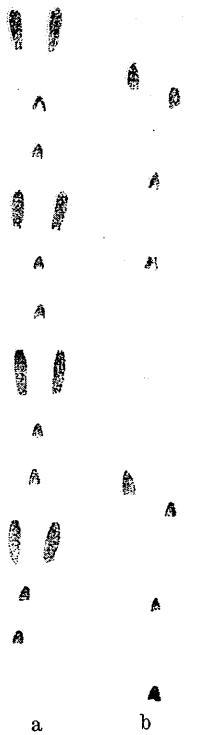
Häirimata olekus, kui jänes tunneb end julgena, liigub ta edasi aeglaselt, väikeste galopitaoliste hüpetega, millist liikumisviisi jahimehed nimetavad kõksimiseks. Kõksimisel toetub jänes tagajala käpale, s. o. puudutab maad selle tagajala osaga, mis algab koodiliigesest ja ulatub kuni küünisteni, mistõttu jäljes on selgesti nähtav kogu käpa jäljend. Kiirel jooksul aga ei puuduta jänes enam tähendatud tagajala osaga maad, vaid siis toetub ainult varbaile. Jänese jälgedes tagajalgade jäljed asetsevad alati (välja arvatud vaid kekerdamisel) esijalgade jälgede ees. Kõksimisel asetsevad jänese tagajalad peagu kõrvuti, kuna kiirel põgenemisel need asetsevad veidi põigiti, kusjuures vahelduvalt jääb kord vasak, kord parem tagajalg veidi tagapoole; esijalad asetsevad aga alati üksteise taga. Need enam-vähem läheduses seisvad nelja jala jäljed ei teki mitte ühe hüppega, vaid mõlemate tagajalgade jäljed on tekkinud eelmisest hüppest, kuna mõlemate esijalgade jäljed on tekkinud sellele järgneva hüppega. Nende üksikute, neljakaupa lähestikku asetsevate jälgede vahekaugus on kiirel jooksul kaks ja mõnikord isegi rohkem meetrit. Mis puu-

tub jänese jala üksikjälge, siis pole sääl erilisi silmapaistvaid tunnuseid leida, sest tihedalt pikkade karvadega kaetud päkad jätavad järele ainult pikergused jäljed. Sobivas pinnases võib jänesejälgedes leida ainult küüniste jälgi, sagedamini küll tagajalgade omi, sest nende jalgade jäljed on üldiselt selgemini nähtavad esijalgade omadest, mis seletatav sellega, et tagajalgade tegevus hüppamisel ja puutepind maaga on intensiivsem; tagajalgade jäljed on suuremad ja laiemad esijalgade omadest.

Isegi kiirel jooksul oskab jänes järske ja lühikesi pöördeid teha ja nende „haakide" abil, nagu jahimehed nimetavad neid järske pöördeid, püüabki ta end päästa lähedalejõudnud vaenlase eest, mis tal ka sageli õnnestub. Et lähenevat vaenlast paremini silmata või ümbruskonda põhjalikumalt uurida, peatub jänes vahete-vahel jooksul, tõustes siis tagumistele jalgadele püsti, et sellisest asendist kaugemale näha.

Jänes ujub võrdlemisi osavasti, kuid vabatahtlikult häämeelega vette ei lähe. Kuid siiski pole vesi temale takistuseks ja mõnel juhtumil läheb ka veest läbi, et pääseda mõnele veest ümbritsetud künkale, kus ta võib loota rahulikku päeva veetmist, ilma et teda sääl keegi saaks nii kergesti häirida.

Jänes puhkab kokkutõmmatud kehaga, kusjuures jalad on kere alla karvadesse peidetud, kael õlgade vahele tõmmatud, nii et pää toetub õlgadele ja kõrvad seljale. Sobivas kohas ja säärases asendis puhates on teda, tänu oma värvusele, võrdlemisi raske silmata. Sooja päikesepaistese ilmaga puhkab jänes tuulekaitstud kohas vahete-vahel ka küllakili-asendis väljasirutatud tagajalgadega. Kui jänes tõuseb pesast üles vabatahtlikult, sirutab ta end põhjalikult, tõmmates esiteks selja küüru ja upitades keret jalgade abil võimalikult kõrgemale ning painutades siis jälle selgroogu allapoole, kusjuures sirutab tagajalad kaugele välja. Suure hoolega puhastab jänes end, mis väga koomiline näha, kuidas ta esijala käpa põhjalikult puhtaks lakub ja siis sellega üle

Joon. nr. 24. Halljänese jäljed: a — aeglaselt edasiliikumisel, b — kiiresti põgenemisel.

näo pühib või kõrva käppade vahelt läbi tõmbab. Suvel püherdab meeleldi kuivas liivas, hõõrudes selga ja külgi vastu liiva. Talvel tuisuga laseb end sageli kinni tuisata ja on siis üleni lumega kaetud, nii et teda üldse polegi näha; ainult väike auguke lumes, mis hingamisest tekkinud, tähistab kohta, kus jänes rahulikult puhkab. Pesa valmistab endale kas põõsa alla, aia, kännu, kivi, mätta jne. varju. Sobiva koha puudusel puhkab ka lagedal, kaapides sinna endale pikerguse augukese, tavaliselt tuulevarjatud kohas, kuhu ta poeb tagurpidi, s. o. tagumise kehaosaga ees. Ka lagedal maa-alal püüab pesale leida tuulevaikse koha. Kui see ei õnnestu tal, heidab ka tuulele avatud pessa, kuid siis juba tingimata pää pööratud tuule suunas. Üldiselt eelistab jänes kõrgemaid ja kuivemaid kohti, põlates aga niiskeid ja madalaid külma põhjaga maa-alasid. Kogu päeva puhkab jänes pesas, lahkudes säält alles videviku saabumisel, et söödale minna; hommikul koidu ajal ilmub pessa tagasi. Põlluharimise ja koristamise ajal, kui sääl alatasa liigub rohkesti inimesi, lahkub jänes põldudelt, siirdudes metsa või kuhugi mujale, kus valitsemas rahu. Sama nähet võib tähele panna ka kestvate sadude ajal või siis, kui külmad tuuled pikemat aega puhuvad. Siis lahkub jänes samuti lagedailt maadelt ja asub ajutiselt elutsema metsa, karjamaadele, metsniitudele jne., kus leiab põõsaste all tarvilist kaitset tuulte eest. Kuid on ka ilmastikuolusid, millal hall-jänes metsast lahkub ja puhkepaiga valib kas täiesti lagedale või kividega, kändudega või madalate põõsastega kaetud maa-alale. On pärast tugevat lumesadu puud rohkesti lumega kattunud ja see kas tuule või sula mõjul hakkab puudelt langema, põgeneb hall-jänes kohe metsast, sest langev lumi häirib teda suuresti; samuti lahkub ta metsast tormi ajal, viibides siis meeleldi kas künnil või kadakatega või võsaga kaetud karjamaadel.

Hall-jänes elutseb meil nii põldudel kui ka metsades, põlates ainult suuremaid metsamassiive. Eriti meeldib talle künklik maastik, kus põllud vahelduvad kadakatega kaetud karjamaadega või väikeste metsasaludega. Ka metsniitudel ja raiestikel võime teda kohata, samuti ka üksikute talundite läheduses, kuigi need asetsevad suure metsa sees. Päevaseks peatuspaigaks valib ta talvel sageli ka mereranna või kalda, kus siis kivide vahel puhkab.

Ammust ajast ollakse millegipärast igal pool kindlas arvamusel, et jänese lemmiktoiduks on kapsad. See on näh-

tavasti sellest tulnud, et talvel, millal jäneseid nähakse üldse rohkem, neid sagedaimini kohatakse ka kapsaaedades. Viimane asjaolu on aga seletatav sellega, et sügisel, kui kapsad koristatakse aiast, jäetakse sinna kapsajuurikaid ja osa lehti, mida jänes talvel, kui kõik muud toitained on sügavalt lumega kattunud, näljakustutamiseks esijoones kasutab, kuna need on hõlpsaimini kättesaadavad. Meelsamini kui kapsaid sööb ta suvel noort rohtu, ristikheina ja orast; talvel aga, kui orasepõllud on jäätunud või niivõrd sügavalt kattunud lumega, et selle alt orast ei suuda enam välja kaapida, toitub jänes päämiselt puude ja põõsaste koorest, pungadest, noortest kasvudest ja võsudest. Koorib meeleldi ka pajusid, haabu, papleid, õunapuid jne. ja kärbib kõikide lehtpuude ja põõsaste ning isegi noore kuuse kasve; noori mände puudutab harukorril, süües siis ainult nende okkaid. Neil asjaoludel osutub jänes kohati kahjulikuks nii metsandusele kui ka aiandusele. Ja et üksainus jänes ühe pika talveöö jooksul suudab poolsada või isegi rohkem noort puud ja põõsast vigastada, tuleb kahjude vältimiseks taime- ja viljapuuaiad ning puukoolid vastavate aedadega ümbritseda. Otstarbekaimaks aiaks jäneste kaitseks on traatvõrgust või püstlattidest ehitatud 2—2,5 meetri kõrgune tihe aed, kust ta ei pääse üle ega läbi. Koorimise vältimiseks võib talveks suuremate puude tüvede ümber kinnitada kas kuuse- või kadakaoksi või tüvesid määrida kangelõhnalise määrainega või rasvaga.

Kui pikk on vabas looduses elutseva jänese eluiga, selle kohta puuduvad täpsemad andmed, kuid seniste uurimuste tulemused on näidanud, et ta vaevalt üle 7—8 a. vanaks elab. Enamik jäneseid leiab muidugi surma juba õitsevas eas, sest nende vaenlaste rohkearvuline pere hoolitseb selle eest, et nad ei elaks liig vanaks. Täiskasvanuks loetakse jänes üheaastaseks saamisel, kuigi varakevadel sündinud pojad saavad suguküpseks juba sügisel.

Jooksuaja algus oleneb mitte üksnes ilmastuoludest (kliima), vaid ka ilmastikust. Meie oludes algab jooksuaeg jänesel harilikult veebruarikuu lõpul või märtsi alul, kuid pehmel talvel võib see alata isegi veebruari keskel. Jooksuajal on jänesed ka päeval liikvel. Sageli juhtutakse nägema, kui 3—4 või rohkem isajänest ajab üht emajänest taga, kiseldes omavahel. Emalooma pärast lüüakse tihtigi ägedaid lahinguid, kuigi seejuures vahetevahel sarjatakse üksteist niivõrd tugevasti, et isegi karvu lendab,

kuid need võitlused lõpevad siiski ilma suuremate vigastusteta, surmajuhtumeist muidugi rääkimata. Lõhkikistud kõrvad, kriimustatud nägu ja kohati karvkattest paljad kehaosad on tõenduseks, et võitlustuhinas pole kellelegi armu antud ega ka ise „argpüks" oldud. Tunduvalt täbaramini käib selles armuloos emajänese käsi, kes sageli, kui ägedalt pääletükkivaid kosilasi on

Joon. nr. 25. Hall-jänese poeg.

palju, saab niivõrd raskesti vigastada, et ellujäämiseks on vähe lootust. Kui kaua kestab jänesel tiinuse-aeg, pole kindlasti teada. Vanul andmeil olevat see 30 päeva ümber, kuid viimasel ajal sel alal tehtud uurimused lasevad oletada, et kandeaeg peaks kestma umbes 50 päeva. Meil poegib jänes harilikult kolm korda aastas (aprillist kuni septembrini). Ainult harukorril, kui pehmele talvele järgneb varane kevad võipikale soojale sügisele pehme talv, poegib jänes veel neljandat korda. Kuid need pojad hukkuvad tavaliselt, sest siis ilmad muutuvad juba külmaks ja sajuseks. Ka esi-

mestest n. n. hangepoegadest, kes tavaliselt tulevad ilmale aprillikuu alul, kui ilmad veel külmad ja muutlikud ning maapind sageli alles lumega kaetud, hukkub ilmastiku mõjul võrdlemisi suur protsent, mõnel aastal isegi kogu poegkond. Kui sooja talve tõttu paarimine ja poegimine toimuvad vara ja esimesed pojad jäävad ellu, siis poegivad need juba omakord sama aasta hilissügisel, tuues ilmale tavaliselt ühe kuni kaks poega, kes aga sel ajal valitseva ebasoodsa ilmastiku tõttu harilikult hukkuvad. Täiskasvanud emajänes sünnitab 2—5 poega, harilikult aga 3; üle kolme poja tuleb väga harva ette. Kevadel esimest korda poegivad täiskasvanud emajänesed toovad harilikult 2 poega. Poegimiseks valib jänes kuiva ja varjatud koha, kuid erilist pesa ta seks ei ehita, vaid vooderdab selle ainult mõnikord kõhu alt väljatõmmatud karvadega. Pojad tulevad ilmale karvkattes ja lahtiste silmadega. Poegade juurest lahkub ema vaid päeva ajaks ja ilmub imekspandava täpsusega öösi kord või kaks neid imetama. Vastsündinud pojad on väga väetid ja väikesed (kaaluvad veidi üle 100 gr). Et päeval, kui neid tavaliselt leitakse, ema nende juures ei nähta, siis ongi tekkinud arvamus, nagu lahkuks emajänes pärast poegimist kohe nende juurest ja jätaks nad saatuse hoole. See arvamus on aga ekslik, sest just vastuoksa: emajänes ei hoolitse mitte üksnes truult oma poegade eest, vaid ta kaitseb neid vahvalt vähemate vaenlaste vastu, nagu varesed, harakad, siilid jne. Just poegade hüvanguks lahkubki ta päeval nende juurest ja viibib öösi nende juures ainult niikaua, kui imetamine ja poegade kasimine seda nõuab. Viibiks emajänes kogu aeg poegade juures või nende läheduses, leiaksid vaenlased kas tema lõhna või jälgede järele pojad hõlpsasti üles. Ja et pojad alul kuigi kiiresti ja osavasti ei suuda põgeneda, langeksid nad paratamatult vaenlasile saagiks.

Paari nädala möödumisel hakkavad pojad juba noort rohtu ja muid õrnemaid taimi sööma, mida nad videviku tulekul pesa lähedusest otsivad. Juhtuvad nad ema tulekul pesast eemal olema, otsib ema nad jälgi mööda üles ja imetab. Kuna aga ema ilmub öösiti ikka ühel ja samal ajal imetama, siis on ka pojad tavaliselt selleks ajaks tagasi tulnud ja ootavad kannatlikult ema ilmumist. Alates alles kolmandast nädalast hakkavad jänesepojad väga jõudsasti kasvama, ja kui ilmastik ja toidutingimused enam-vähem soodsad, on nad juba kuuekuistena suguküpsed. Täiskasvanuks saavad nad, nagu juba öeldud, alles aastastena.

Noored jänesed jäävad kauaks peatuma oma sünnikohale või selle lähedusse. Kui elutingimused sääl vähegi vastuvõetavad, poegivad nad ka sääl. Ilmastiku mõjul lahkuvad küll vahete-vahel säält vabatahtlikult, kuid see lahkumine on vaid ajutine, sest juba esimesel sobival silmapilgul ruttavad nad jälle sinna tagasi.

Mis puutub jänese häälitsemisse, siis on vist iga jahimees eriti huvitatud tema hädakisast, kuna selle järeleaimamisega võib kõiki jänese vaenlasi, alates rebasest ja lõpetades harakaga, juure meelitada. Jänese hädakisa, mida vist iga jahimees korduvalt kuulnud, on väga kaeblik ja kõlab ligikaudu kui „äää-ää-ääääää — — —“ või „ä-vääe-ä-vääe — — —“. Satub jänes juhuslikult rebaseraudadesse või võtab jahimees või hagijas haavatud jänese kinni või murrab rebane mõnd haiget või vigast jänest, siis on alati kuulda tema kaeblikku hädakisa. Purustatakse aga lasuga jänese jalaluud, siis ta ei karju. Sellest järeldub, et hädakisa pole mitte tingitud niipalju valust või piinast kui hirmust. Nimetatud kisa aimatakse järele kas rusika abil või eriliste häälitiste abil. Kuigi häälitiste abil järeleaimatud kisa kõlab tavaliselt liig valjusti ja käredalt, ei pööra jänese vaenlased sellele puudusele kuigi palju tähelepanu, vaid lähenevad siiski. Pääle hädakisa on jooksuajal jänesele omane veel tasane ja omapärane häälitsus, mida aga väga harva õnnestub kuulda.

Mitte ühelgi jahiloomal pole vist niipalju vaenlasi kui jänesel, sest alates õgijast hundist ja lõpetades verejanulise nirgiga — kõik on alati tema kannul. Ka kullilised ja kakulised, eriti aga kanakull, kassi- ja lumekakk peavad alatasa temale jahti; samuti rongad, varesed ja harakad ei karda talle kallale tungida, isegi siil jälgib tema poegi, et hääd suutäit saada. Olgu nende vaenlastega kuidas on, kuid kardetavaimaiks vaenlasiks on siiski kassid ja hulkuvad koerad, kes küll täiskasvanud ja tervele jänesele pole nii hädaohtlikud, kuid kes viimase kui jänesepoja hävitavad, kui neile antakse seks ainult mahti.

Jänese ainukeseks päästeabinõuks on väledad jalad. Kuid hoolimata mõjuvate kaitsevahendite puudusest, hakkab ta siiski vähemaile vaenlasile vastu poegade kaitsmisel, karates neile otse näkku, seejuures hammustades ja kriimustades või jagades tugevaid hoope esijalgadega. Suuremate ja tugevamate vaenlaste eest püüab aga end päästa kiire jooksuga, igasuguste keerdkäikude tegemisega ja „haakide“ löömisega.

Et metsloomade surma põhjusi, samuti ka nende haigusi või

taude võib eksimatult kindlaks teha ainult eriteadlane, kel sel alal tarvilised teadmised ja kel kasutada ka vastavad abinõud surmapõhjuste ja taudide uurimiseks, — siis pole siinkohal vist küll erilist vajadust igal üksikul haigusel pikemalt peatuda, vaid jatkub vist, kui neid taude, millest jänesed sagedaimini kannatavad, ainult üldjoontes kirjeldada.

Välismail on jäneste taudide selgitamiseks pandud rohkesti üksikasjalikke uurimusi toime, kusjuures on muuseas ka kindlaks tehtud, mis haigused jänestel sääl sagedaimini esinevad. Allpool kirjeldatud jäneste taudid on paigutatud selles järjekorras, milles need tulevad välismail kõige enam ette, kusjuures sulgudes on näidatud haigusjuhtumite %%.

1) K õ h u - u s s t a u d.

Selle taudi tekitajaiks on peenikesed niiditaolised ussikesed (niitussid) — Graphidium (Strongylus) strigosum ja Trichostrongylus (Strongylus) retortaeformis. Esimene on veripunane niituss, kuna teine on juuksetaoline valkjas-kollane ussikene, kes elutseb päämiselt peensooltes, harvemini maos. Kõhu-usstaudi haigestunud jänestel võib sageli mõlemaid niitusse leida. Nimetatud taudi haigestunud jäneste maos erilisi silmatorkavaid muutusi pole märgata ja ainult mõnikord leidub sääl rohkesti lima; samuti on tumepunaseks muutunud peensoolte limanahk punaka limaga paksult kaetud. Et nugilised (parasiidid) elutsevad limas, siis on neid palja silmaga raske märgata, mispärast ka nende eksimatu kindlakstegemine on võimalik ainult mikroskoobi abil. Nooremaile loomadele on see taud hädaohtlikum. Haigestunud jänesed on väga kõhnad, vaevalt suutes liikuda ja sageli kannatavad ka kõhulahtisust.

Nimetatud taud levib päämiselt kevadel ja eriti liigniiskuse all kannatavais kohtades. Sademeterikas kevad soodustab taudi levikut ja säärasel korral nõuab kõhu-usstaud massilisi ohvreid. Välismail ettevõetud katsed on näidanud, et kõhu-usstaudi tekkimist kui ka levimist on võimalik vältida jäneste otstarbeka toitlustamisega, andes neile talvel tarvilisel määral hääd ja mitmekesist toitu, nagu peksmata kaeru, ristikheinu, kapsaid, loomaporgandeid, peete, naereid, paju- ja haavaoksi jne. Niitusse on võimalik ka väljutada, segades jäneseile antava toidu hulka (tükkideks lõigatud naereid, porgandeid jne.) mõnd väljutusvahendit (ussirohi — kamala). Vees ja taimedel elutsevad ussikese vastsed satuvad veega või toiduga makku, puurivad end limanahasse

ja imevad verd; on neid siginud rohkesti, rändavad nad säält edasi. Haiged jänesed tuleb surmata ja korjused kahjutuks teha (33,8%).

2) Valanguline mädaveresus (Jänesekatk — Hämorrhagische Septikämie). Tekitajaks on siin pisilane (bakter), kes levinud kui metsas nii põllul. See pisilane kutsub esile kõrisõlme ja hingetoru limanaha põletiku, mille tagajärjel need paistetavad üles, muutuvad tumesinakas-punaseks ja kattuvad paksult lõhnata mädaga. Sellesse taudi haigestunud jänesed on nõrgad ja unised, nii et neid võib isegi käega kinni võtta; sageli on ka tagumine kehaosa halvatud. Haigus areneb kiiresti, millele järgneb peatselt surm. Korjusis, samuti kui ka haigete jäneste väljaheiteis leidub rohkesti taudi idusid, mis niiskuses jõudsasti arenevad. Tõrje seisab päämiselt jäneste korjuste kiires ja kahjutus kõrvaldamises, et rebased, varesed jne. süües korjusi, taudi idusid ei kannaks laiali. Taudi eod on võrdlemisi õrnad, kuiv ja päike surmavad need kiiresti (17 %).

3) Jäneste koktsidioos. Tekitajaks on algloomakesed (protozoad), kes pesitsevad sooltes, kus nad kutsuvad esile soolte põletiku. Eristades ühtlasi ka mürkaineid, kutsuvad esile ka teisi haigusnähteid. Peensoolte limanahk on tugevasti paistetanud ja sooled ise täidetud vedela läbipaistva kollaka limalise ollusega, milles elutseb algloomakesi. See taud ei kutsu elundeis esile erilisi palja silmaga nähtavaid muutusi, mistõttu taudi kindlakstegemine on võimalik ainult mikroskoobi abil. Haigestunud loomad on nõrgad ega suuda koera eest põgeneda. Haiguse lõpppoolel lamavad nad kauemat aega küljel nagu halvatud ja surevad jäsemete tõmmeldes. Sajune kevad ja sügis soodustavad selle taudi levikut. Korjused tuleb tingimata kõrvaldada (14,1 %).

4) Mädapisikute taud (Staphylomykose). Tekitajaks on mädabakter (Staphylococcus pyogenes albus), kes jänesekirbu piste, lahtise haava või kriimustuse kaudu satub jänese kehha. Kerabakterid (kokid) tekitavad nakkuse kohale mädaniku ja sattudes verre kanduvad kehas laiali, mille tagajärjel on mädaniku tekkimine nii kehaosades kui ka sisemisis elundeis nagu alusnahas, lihaseis, mahlasõlmekesis, kõõlusetupes, maksas, põrnas, neerudes, munandeis jne. Surnud jäneste käppadel leidub mõnikord niiskeid mädapaiseid; kõhuõõs on täidetud punaka või veretaolise vedelikuga; sageli on ka siseelundid mädaniku tagajärjel üksteisega kokku kleepunud; maksal leidub nööpnõela pääst

kuni hernesuuruseni mädapaiseid, mõnikord ka neerudel; munandid võivad ka täiesti mädaga kattunud olla jne. Kerabakterid võivad ka juba verelahustamise mürkide eristamisega jänese surmata ilma mädanikku tekitamata. Surnud jänesed on tavaliselt õige kõhnad, kuid leidub ka rammusaid, kuid siis juba suurte mädapaisetega naha all. Haigestunud loomad ei jõua enam kuigi kiiresti põgeneda ja koerad saavad neid hõlpsasti kinni võtta (8,8%).

5) Ebatuberkuloos (Pseudotuberkulose). See on tuberkuloosile suuresti sarnlev taud, mis siseelundeis, eriti aga maksas, neerudes, kopsudes, lihastes ja mahlasõlmekesis tekitab rohkesti väikesi valkjaskollakaid sõlmekesi, mis ei lubjastu, vaid juustustuvad. Selle taudi tekitaja streptococcus pseudotuberculosis rodentium elutseb vees, mullas, toitaineis jne., kust satub toiduga või veega sooltesse. Sattunud aga säält verre, kandub viimasega edasi siseelundeisse. Taudi eod levivad haigestunud jäneste väljaheidete ja korjuste kaudu. Ebatuberkuloosi võib eksimatult kindlaks teha ainult bakterioloogiliste uurimustega (8,2%).

6) Mitmesugused mao- ja sooltehaigused. Nende tekitajaiks pole mitte loomalised parasiidid ega levi see ka taudiliselt, kuid need haigused võivad kohati siiski suuri ohvreid nõuda. Haiguste eod elutsevad päämiselt mullas ja vees (7,8%).

7) Kopsude rinnakelme põletik. Tekib sageli mädapisikute taudi ja valangulise mädaveresuse tagajärjel või mõnede bakterite läbi. Haigused levivad vaid paiguti; massilisi suremisi ei tule ette (6 %).

8) Kopsu-usstaud. Kopsuussikesed on küll väga hädaohtlikud parasiidid, kuid õnneks tuleb kopsu-usstaudi jäneste juures üldiselt võrdlemisi harva ette. Jänese kopsuuss (Synthetocaulus commutatus) on peenike pruun ussike, kes elutseb niiskeis kohtades ja jõudsasti levib sajusel ajal. Ussikesed tekitavad kopsudes pruunikas-punaseid sõlmekesi. Raskemail juhtumeil muutub kops suuresti ja on siis tumepruunikas-punane ja kõva. Hingetoru (kõri) ja kopsutorud on niitussikestega üleni täidetud, kuid nende rohkusest hoolimata on neid siiski palja silmaga raske märgata, sest elutsevad verises limas (1,8 %).

9) Maksa-kaantaud. Selle taudi tekitajaks on päämiselt suur maksakaan (Fasciola hepatica), kuna väikest maksakaani (Dicrocelium lanceolatum) tuleb jäneste juures võrdlemisi

harva ette; viimane pole jänestele ka kuigi hädaohtlik. Maksakaane — haue-tserkaar — satub 2—3 mm suuruses lumivalges kapslis toidu (rohu) või veega looma seedimiselundeisse. Kapslist vabanenud tserkaarid rändavad edasi ja satuvad maksa sapijuhtmesse, kuhu nad jäävad enamuses peatuma. Nad võivad ka maksakutte sattuda või vere kaudu ka teistesse siseelundeisse, näit. kopsudesse rännata. Maksakaanid tekitavad maksa sapijuhtme-limanaha põletiku ja kutsuvad esile sapijuhtme seinte paksenemise. On maksakaane rohkesti või on nad sattunud maksakutte, suureneb maks ja muutub kõvaks. Taud tuleb ilmsiks sügisel ja talvel, kusjuures noored jänesed kannatavad sellest sagedamini ja raskemal kujul kui vanemad loomad. Maksakaantaud levib päämiselt liigniiskel maa-alal või sajuseil aastail, millal arenemistingimused on soodsad maksakaanidele kui ka teatavat liiki tigudele, kelles maksakaanide vastsed arenevad edasi (1,5 %).

10) Sõlmtaud (Spirochätose). Selle taudi tekitajaks on pisilane Spirochäta cuniculi. Taud kandub edasi ainult paaritumisel, kusjuures üks isaloom võib nakatada mitu emalooma. Välisel vaatlusel ei torka igakord haigestunud looma juures silma erilisi muutusi, kuid mõnel juhtumil võib suguorganites tähele panna omapäraseid muutusi. Sel juhtumil on munandid tunduvalt suurenenud ja sõlmedega kaetud; sageli leidub sääl ka lõhkenud haavandeid, kust väljajoosnud mädavedeliku tagajärjel on karvad kokku kleepunud ja neid kärnataoliselt katab. Ka alusnahk on kohati kuni hernesuuruste sõlmekestega kaetud. Veel suuremaid sõlmekesi leidub lihaste sidekudedes. Sageli võib leida ka põrnal, maksal ja neerudel kollaseid juustutaolise ollusega täidetud mädahaavandeid (1,0 %).

Pääle loeteldud taudide kannatavad jänesed vähesel määral ka veel mitmeid teisi tõbesid ja haigusi, kuid et neid võib eksimatult kindlaks teha päämiselt vaid bakterioloogiliste analüüside abil, siis pole vajadust neil peatuda.

Et jäneste hulgas levinud taudide vastu on üldiselt raske, meie oludes aga peagu võimatu võidelda, siis tuleb kõik abinõud ära kasutada, et esijoones vältida taudide tekkimist, mida on siiski märksa hõlpsam teostada kui levinud taudide tõkestamine ja likvideerimine. Taudide tekkimist jäneste hulgas võib hõlpsaimini ära hoida soodsamate elutsemis- kui ka toitlustingimuste loomisega, sest et säärastes oludes jäävad jänesed kogu aastaks küllaldaselt tugevaks ja suudavad siis ka jõudsasti igasuguseile haigusile vastu panna. Eriti tähtis on meil toitlusolude korraldamine talvel, millal jänesed kõige enam kannatavad toidupuudusest ja seega sagedaimini nõrgestuvad. On talvtoitluse eest tarvilisel määral hoolt kantud ja see asjatundlikult korraldatud, siis ei kannata jänesed alatoitlusest, vaid suudavad ka kevadel, millal taudid harilikult hädaohtlikemad, viimaseile jõudsasti vastu panna ega lange nii kergesti igasuguseile haigusile ohvriks.

Taudide levikut võib vältida ainult sel teel, kui kõik taudikahtlased jänesed esimesel võimalusel surmatakse ja need kui ka leitud korjused kohe kahjutult kõrvaldatakse, muidugi kui neid või nende osi ei vajata bakterioloogilisiks uurimusiks.

Hävitusele määratud korjused kui ka surmatud taudihaiged jänesed on otstarbekaim ära põletada. Kui seda mõningail põhjusil võimatu teostada, siis sügavalt maha matta kuivas ja vähekäidavas kohas. Korjuse lamamiskohas leiduv veri, lima, väljaheide jne. tuleb samuti sügavalt maha matta ja maakate lamamiskohas sügavalt ümber kaevata. Et koerad, rebased jne. maetud korjust ei kraabiks välja, on tarvis matmiskoht toore kreosooliga või petrooleumiga üle pritsida. Korjuste paiskamine veekogudesse või matmine vesistesse kohtadesse on täiesti lubamatu, sest vett kaudu levivadki taudi eod väga laialdaselt.

Hall-jänes on levinud kogu Kesk- ja Lõuna-Euroopas, nii et tema leviku-ala ulatub šotimaalt üle Lõuna-Rootsi ja Lõuna-Soome kuni Leningradini ja pöördub säält järsku kagusse kuni Uurali mägestikuni. Lõunas piirdub tema leviku-ala Kaspia merega, läheb Taga-Kaukaasiast läbi Musta mere kallast mööda üle Türgimaa ja Vahemere kallast mööda kuni Atlandi ookeanini.

Mõned loodusteadlased ei loe Euroopas elutsevaid hall-jäneseid ühte liiki kuuluvaks, sest olenevalt leviku-ala geograafilisest asendist erinevad hall-jänesed, eriti lõunas, oma värvuse, karvkatte tiheduse, karva pikkuse jne. poolest üsna tunduvalt. Nii näiteks ei loeta Lõuna-Prantsusmaal, Itaalias ja Greekamaal elutsevat hall-jänest mitte enam Lepus europaeus hybridus desm., vaid juba uueks liigiks ja nimelt Lepus mediterranens wagn. Osa loodusuurijaid on aga siiski arvamusel, et Euroopas elutsevaid hall-jäneseid tuleb lugeda ühte liiki kuuluvaks, mispärast kõne alla võivat tulla ainult nende jaotamine erivormideks, tõugudeks või rassideks, mitte aga liikideks. Euroopas võiks nii olla kolm vormi ja nimelt Lõuna-, Kesk- ja Põhja-Euroopa vormid. Arvuliselt leidub hall-jänest kõige rohkem Saksamaal, Austrias, Tšehhoslo-

vakkias ja Ungaris, kus ühel ajujahil, millest võtab osa 20—22 kütti, lastakse päevas 2000—2500 jänest.

Meil on praegu hall-jäneste arv harilik, kuid mõni aasta tagasi kui kasside ja hulkuvate koerte karjad igal pool aasta läbi vabalt jooksid ümber, oli see suuresti kahanenud.

Jäneslaste sugukond on liikidelt väga rikas. Nii arvatakse neid praegu olevat vähemalt 34 liiki. Kas need 34 on ka tõeliselt kindlad liigid, on muidugi iseküsimus, sest kui liigitamisel piirdutakse vaid kõrvade ja saba pikkusega või karvkatte tihedusega, siis võib hääl tahtmisel ka veel rohkemgi liike üles seada. Jäneslased on levinud üle kogu maailma.

Jäneste eest hoolitsemine.

Pääle mõne üksiku metsamehe pole meil seni keegi jäneste eest hoolitsenud, s. o. pole keegi kavakindlalt jäneste toitlustamist korraldanud ega ka nende kaitset tõsiselt teostanud hoolimata sellest, et jänes on meil üks tähtsamaist jahiloomadest. Jahiajal lastakse jäneseid niipalju kui vähegi õnnestub. Keegi ei mõtle sellele, et teatud arvu peaks ikkagi suguloomadeks järele jätma, kui tahetakse ka järgneval jahihooajal jänestele jahti pidada. Nii ongi kujunenud, et kui jahiaeg möödunud, ei huvita jänes enam jahimehi ega võta ka keegi vaevaks tema eest hoolitseda, mida jänes aga vajab mitte ainult talvel, vaid ka poegimise ajal. Kui jahiajal jahimaadel leidub vaid mõni üksik jänes, kes imekombel on veel ellu jäänud, siis öeldakse jäneste arvu vähenemises süüdi olevat ilmastik, haigused, röövloomad ja -linnud ja mitu muud asjaolu, kuid mingil tingimusel jahimees ise. Viimane arvab oma ainsaks ülesandeks või kohuseks olevat ainult jäneste surmamise, mitte aga nende eest hoolitsemise. Enamikjuhtumeil pole meil jäneste arvu vähenemises süüdi ilmastik ega ka haigused, vaid just jahimees ise, kes meie tähtsama jahilooma jättis täiesti saatuse hoole ja tema eest ei hoolitsenud põrmugi. Nüüd, kus jahiseaduse muutmise seadusega on viljapuu- ning taimeaedade ja puukoolide omanikele ja valdajaile lubatud aasta läbi lasta viljapuu- ning taimeaedadesse ja puukoolidesse sattunud jäneseid, tuleb jahimeestel tõsiselt mõtelda jäneste eest hoolitsemisele, kui nad soovivad, et see tähtis jahiloom ka tulevikus elutseks meie jahimaadel. Suhtub aga jahimees ka edaspidi ükskõikselt jäneste

eest hoolitsemisele, siis on kindel, et hall-jäneste arv meil langeb kiiresti, pidades silmas, et talvel, kui jäneseid jahimaadel ei toitlustata, sunnib nälg neid minema talude õuedesse ja aedadesse, kus neid nüüd aga halastamatult surmatakse.

On tõsiasi, et meie oludes jänes küll vaevalt sureb nälga, sest ka suurima lumekattega suudab ta ikkagi endale leida niipalju toitu, et hinge sees hoida, kuid alatoitluse tagajärjel jääb ka jänes väga nõrgaks ja jõuetuks ega suuda sel puhul enam panna vastu ei taudidele ega teda igal pool ja igal ajal varitsevaile vaenlasile. Päälegi on jänese poegimise aeg kahjuks kohe pärast talve minekut ning emalooma puuduliku toitluse tagajärjel on ka ilmaletoodud pojad niivõrd nõrgad, et nende ellujäämiseks vähe lootust, eriti kui kestvalt puhuvad külmad tuuled, või lumi tuleb uuesti, olgugi ajutiselt maha või nädalate viisi sajab vahet pidamata külma vihma.

On aga emajänes tiinuse kestel suutnud end tarvilisel määral toita ja pole nälga kannatanud, on ka ilmaletoodud pojad palju tugevamad ega lange nii hõlpsasti ebasoodsa ilmastiku ohvriks.

Kui jahimaadel valitsevad olud vähegi vastavad jäneste elutsemisnõudeile, võib kavakindla ja otstarbeka toitlustamisega tõsta nende arvu tarvilise kõrguseni. Nii võib otstarbeka toitlustamisega eriti jaanuari-, veebruari- ja märtsikuu kestel jäneseid koondada toitluspaikade ümbrusse, kus nad võrdlemisi ruttu harjuvad säälsete elutsemistingimustega ja jäävad sinna ka püsivalt elutsema, kui neid säält ei peletata alatise hirmutamisega või teisiti häirimisega eemale. Korraldatakse jänestele talvkuudel ühes ja samas kohas järjekindlalt toitlustamist, poegivad nad toitluspaikade läheduses, kuhu ka pojad harilikult jäävad püsivalt elutsema. Jänesele on iseloomustav, et soodsate elutsemistingimuste juures, peab ta kaua kinni kord valitud elutsemiskohast ja lahkub säält vabatahtlikult ainult ilmastiku mõjul ja sedagi vaid ajutiselt. Kui talvkuudel jäneste toitlustamise eest küllaldaselt ei kanta hoolt, on nad sunnitud toidu otsimiseks pikemaid retki ette võtma, kusjuures nad aga hõlpsaimini langevad ohvriks neid igal pool varitsevaile vaenlasile. Eriti hädaohtlikud on neile sel ajal röövkütid, kes kasutades nälgiva jänese nõrgestunud instinkte teda hõlpsasti hävitavad igasuguste püügi- ja surmamisabinõudega.

Kuigi looduslikud jõud (haigused, ilmastik jne.), mille vastu meie oleme võimetud võitlema, ei hävita jäneseid massiliselt, siis

võime kindlad olla, et toitlustamisega nähtud vaev ja tehtud kulud pole asjatud olnud ja eelseisvaks jahiajaks jatkub jäneseid nõutaval arvul.

Jäneste toitlustamist võib korraldada kahel viisil: asutades söödapõlde või sisse seades toitluspaiku, kuhu panna vastavaid toitaineid. Toitmisviisi valik oleneb jahimaade suurusest, asukohast, sääl valitsevate jäneste elutsemistingimusist, jahipersonaalist jne.

Meie oludes on jäneste toitlustamist otstarbekaim korraldada nii söödapõldude asutamise kui ka toitluspaikade sisseseadmise teel. Söödapõldudel leiaksid jänesed toitu varakevadest kuni sügava lume tulekuni, millal orased niivõrd paksult lumega kattuvad, et jänesed ei pääse sinna enam juure. Pole aga orased jäneseile enam kättesaadavad, tuleb toitlustamist korraldada selleks eriti asutatud toitluspaikades, ligikaudu kolme talvkuu kestel. Siinseis oludes võiks söödapõldudel kasvatada talv- ja jaanirukist, kaeru, ristikheina ja loomakapsaid. Kasulikum on kaerad, ristikhein ja loomakapsad talveks põldudelt koristada kui sinna jätta, kus neid jahiloomad rohkem raiskavad ja saastavad kui toiduks tarvitavad. Samuti pole rõukudesse pandud ristikheinu ja kaeru soovitav põllule jätta, kuna need sadude mõjul kaotaksid peatselt oma väärtuse. Otstarbekaim on talvtoitu vastavais ruumes alal hoida, kust seda siis tarviduse järgi tuleb toitluspaikadesse viia. Kui jahimaadel leidub soodsaid kohti pajude kasvatamiseks, tuleb neid istutada, sest talvel on pajud jäneseile mitte üksnes otsitavaks, vaid ka hääks toiduks. On aga karta, et jänesed või metskitsed võiksid loomakapsataimi või pajuistikuid hävitada, tuleb kapsaaiad ja istandused piirata tarviliselt tiheda ja kõrge aiaga.

Toitluspaiku tuleb asutada ja sisse seada võimalikult suuremal arvul, laialipillatult üle kogu jahimaa-ala, et jäneseid mitte kokku tõmmata liig väikesele maa-alale, mis soodustaks taudide tekkimist ja levikut. Kasutades lumesahka võib maa-alal, kus kavatsetakse korraldada jäneste toitlustamist, metsa ääre või serva ajada lumesahaga tee ja sellele 15—20 sammu vahekaugusega paigutada vähesel hulgal toitaineid. Hädakorral võidakse jäneste toitlustamist korraldada ka vähekäidavail metsa- või heinaveoteedel, kui need läbistavad kohti, kus toitlustamist otstarbekam korraldada. Leides sääraseid „toitlusteid", külastab jänes neid alatasa. Ja kui ta leiab säält tarvilisel hulgal toitu, liigub kogu öö toitlusteed mööda ega mõtlegi siis talumehe viljapuuaeda

minna. On toitlusteede rajamine mõningate raskustega seotud, tuleb toitlustamist korraldada juba toitluspaikades. Need ei tarvitse kuigi suured olla (2 × 2 m), kuid neid tuleb võimalikult suuremal arvul sisse seada. Otstarbekaim on toitluspaigad nii asutada, et need asetseksid üksteisest 30—40 m eemal ja oleksid üksteisega lummetallatud või suuskadega sissesõidetud teeradadega ühendatud, kuhu ka toitaineid vähesel hulgal panna, milliseid teeradu mööda siis jänesed ühest toitluspaigast pääseksid teise. Kuigi jänesel on kombeks või harjumuseks talvel toitu otsida esijoones sõiduteilt, nähtavasti seepärast, et säält kõige enne leiab mõne heinakõrre, mis voorilt maha langenud, pole siiski soovitav ega ka otstarbekas asutada toitluspaiku otse sõidutee ääre, kus teekäijad jäneseid alatasa eksitavad. Palju otstarbekaim on toitluspaiku asutada mõnikümmend sammu teest eemale puudega või põõsastega varjatud kohta. Selle teostamiseks sõiduteelt lumme sõtkuda teerada või see labidaga sisse ajada ning siis teerada mööda kuni toitluspaigani maha panna veidi ristikheina, kapsalehti, pajuoksi jne. Sääraselt ettevalmistatud teerada mööda leiab jänes hõlpsasti toitluspaiga ning kord ülesleitud kohta külastab ta alatiselt, kui see on ainult järjekindlalt toitainetega varustatud. Jäneste toitluspaikades pole vaja erilisi ehitisi püstitada, vaid on küllaldane, kui lumi sääl sõtkutakse kinni või osalt kõrvaldatakse; äärmisel juhtumil võib ka selleta läbi saada, sest jänes oskab ja suudab ka lume alt toitu leida. Ainult heinte ja peksmata kaerte paigutamiseks on soovitav ehitada madalad katusega varustatud sõimed või lihtsed katusealused, kus toiduks pandud heinad ja kaerad oleksid kaitstud sadude eest. Vastavate sõimede või katusealuste puudumisel võib hädakorral heinu ja peksmata kaeru väikesisse puntraisse siduda ja puude, aia, vaiade jne. külge kinnitada nii, et need ei ulatuks lumme, kuid oleksid jänestele siiski kättesaadavad. Loomakapsaid võib tüükaga torgata lumme, kuna teisi aed- ja juurvilju võib toitluspaigale hõredalt laiali pilduda.

Välismaal toidetakse jäneseid päämiselt n. n. „toortoitainega", mis sisaldab vegetatsiooni — vett, nagu kapsad, loomanaerid, porgandid, peedid, kaalikad jne., kuna kuiva toitu nagu ristikheinu, peksmata kaeru jne. üldse ei anta või kui antakse, siis väga vähesel hulgal, sest säälsete tähelepanekute järgi sureb jäneseid kuiva toitaine tarvitamisel massiliselt. Ühe sõnaga: sääl peetakse kuiva toitainet jäneseile mürgiks. Meil kui ka Venemaal pole säärast

nähet tähele pandud, sest on teada juhtumeid, kus jänesed on talve jooksul toitunud päämiselt ristikheintega, ilma et selle tagajärjel oleksid hukkunud. Millega seda nähtust seletada, on praegu veel teadmata, ja seni kui pole vastuvaidlematult kindlaks tehtud, et ka meil kuiv toitaine on jänestele hädaohtlik, võime julgesti jatkata selle andmist, seejuures aga meeles pidades, et mida mitmekesisem toit, seda otstarbekam ja kasulikum on see ulukitele.

Jäneseile võime toiduks anda ristik- ja aasaheinu, peksmata kaeru (vihkudes), kapsaid, loomapeete, naereid, porgandeid, kaalikaid ja haava-, tamme-, paju-, sarapuu- ja hädakorral ka teiste lehtpuude ja põõsaste oksi ja koort. Külmunud aed- ja juurvili pole jänesele hädaohtlik, kuid võib selleks saada siis, kui ta korduvalt on külma saanud ja jälle sulanud, mille tagajärjel algab kiire mädanemisprotsess. Seepärast tuleb ulukite toitlustamisel alati meeles pidada, et neile võib anda ainult häid toitaineid. Kui need puuduvad, siis parem juba toitlustamisest üldse loobuda, teades, et alaväärtuslik ja rikutud toitaine võib jäneseile hõlpsasti hädaohtlikuks saada. Ka ei tule jäneseile korraga suuremal hulgal toitaineid kohale viia, vaid ainult niipalju, kui nad mõne päeva jooksul tarvitavad ära, sest viiakse neid sinna rohkem ja pannakse päälegi kuhja, siis rikutakse neid jäneste poolt väljaheidetega, sest nagu teada, on jänesel kombeks ronida kuhja otsa ja säält alata söömist.

On ajajooksul toitluspaigale kogunenud mustust ja kõlbmatuid toitainete jääneid, peab need kohe säält koristama, sest toitluspaigal peab alati valitsema äärmine puhtus.

Eeltoodust nähtub, et jäneste toitlustamine ei tekita ka meie oludes ülesaamatuid raskusi ja suuri kulusid, mispärast hääl tahtmisel on see igal pool võrdlemisi hõlpsasti teostatav. Eriti nüüd, kus aasta läbi lubatakse viljapuuaedadesse tulnud jäneseid lasta, tuleb jahimeestel jäneste toitlustamisele eriti tõsiselt suhtuda ja seda talvkuudel suure hoole ja järjekindlusega teostada, kuna vastasel korral ajaks nälg jänesed viljapuuaedadesse, kust nad vaevalt pääseksid terve nahaga.

Nagu teada, ei seisa ulukite hoolitsemine mitte üksnes toitlustamises, vaid peame neid ka kaitsma vaenlaste eest ja püüdma luua jahimaadel võimalikult soodsamaid elutsemistingimusi. Tahame aga kaitse asjatundlikult korraldada, peame esijoones halastamatult hävitama jahimaadel ümberhulkuvaid koeri ja kasse ning vähendama tarvilise arvuni ka jäneste teisi vaenlasi, eriti

aga rebaseid ja vareseid. Ühtlasi peab jahimaadel valitsema tarviline rahu, mispärast ei tohita jäneseid päevast-päeva ühel ja samal kohal taga ajada, pidades silmas, et alatise paugutamisega ja hagijate kilkamisega peletatakse need säält jäävalt eemale, hoolimata sellest, kas sääl olemas hääd elutsemistingimused või mitte.

Samal ajal peab jahipidamise korral teataval jahimaal arvestama ka alatiselt elutsevate jäneste arvu ega tohi mingil tingimusel neid sääl viimseni maha lasta. Ehkki meie oludes on jäneste täpse arvu kindlakstegemine võimatu, kuid liikudes enne jahiaega jahimaadel võib siiski nende arvust saada ligikaudse ettekujutuse. Talvel värske lumega on ligikaudse arvu kindlakstegemine tunduvalt hõlpsam ja ka täpsem, eriti siis, kui jäneseid toitlustatakse. Igatahes on kindel, et rohkem kui kord aastas ühel ja samal kohal ei tohi ajujahti pidada ja sedagi ainult siis, kui on eriti hääd jahimaad ja jäneseid rohkesti; on aga jahimaadel elutsemistingimused jänestele ebasoodsad või on halva ilmastiku tagajärjel suurem osa poegadest hukkunud, võib ajujahti pidada ainult üle aasta.

Kui arvesse võtta, et meie oludes iga emajänes poegib keskmiselt 3 korda aastas ja igakord toob ilmale keskmiselt 3 poega, siis oleks aastane juurekasv 9 poega. Et aga ebasoodsa ilmastiku tõttu hukkub ja vaenlaste poolt hävitatakse vähimalt 50 % poegadest, siis võime äärmisel korral arvestada aastas ainult 4-päist, mingil tingimusel mitte suuremat juurekasvu. Kui, näiteks, jahiaja lõppedes leidub jahimaadel koguarvus 10 jänest, siis võime parimal juhtumil arvata, et 5 neist on ema- ja 5 isalooma. Jahiaja alul hariliku ilmastiku juures oleks siis jäneste seis: 10 vana ja $(5 \times 4) = 20$ noort, kokku 30 jänest. Kui nüüd otsustatakse jäneste arvu suurendada ja soovitakse aasta pärast jahimaadel jahiaja alul näha juba 60 jänest, tuleb ellu jätta vähemalt 20 jänest, seega võib jahiajal lasta kõigest 10 jänest.

Kui aga levinud taudide tagajärjel on jänesed välja surnud või mõningail muil põhjusil osutub tarviliseks jahimaid uuesti asustada jänestega, võib neid sisse tuua ainult sellistest kohtadest, kus kliima ja elutsemistingimused enam-vähem vastavad uue koha kliimale ja elutsemistingimustele. Nii, näiteks, võidakse elusjäneseid Eestisse importida Lätist, Lõuna-Soomest ja Leningradi, Pihkva ja Novgorodi kubermangust. On kavatsus impor-

ditud elusjäneseid metsa lahti lasta, peab ka nende endine kodukoht olema olnud metsas, sest põllult pärit jänes ei jää metsa elutsema. Et uude elukohta toodud jänesed tavaliselt ei jää sinna elutsema, vaid rändavad edasi, ei tule sissetoodud jäneseid mitte kohe lahti lasta, vaid neid esialgu paigutada ruumikasse aeda ja lahti lasta alles siis, kui nad kord või kaks poeginud. Kuigi vanad jänesed peaksid ka veel pärast lahtilaskmist edasi rändama, jäävad pojad kindlasti peatuma sünnikoha lähedusse. On jäneseid sisse toodud päämiselt verevärskendamiseks, on otstarbekaim kohalelutsevaid emajäneseid kinni püüda ja sissetoodutega ühiselt aeda paigutada. Et sissetoodud ja lahtilastud jänesed elaksid võimalikult pikemat aega ja neid ei surmataks ka jahipidamisel, tuleb neid nii märkida, et tunnus kohe torkaks silma. Harilikult märgitakse jäneseid sel viisil, et üks kõrv kärbitakse, mis loomale ei sünnita erilist piina.

Kui läheb korda jäneste toitlustamist otstarbekalt korraldada, tema rohkearvulisi vaenlasi vaos hoida ja ka jänestele mõistlikult jahti peetakse ning neid alatises elutsemiskohas ei häirita alatasa, võime olla kindlad, et võrdlemisi lühikese ajaga suudame jahimaadel tõsta jäneste arvu tarvilise suuruseni. Ja kui ka elutsemistingimused sääl jäävad püsivalt soodsaks, pole karta, et nad säält lahkuvad.

Sugupoolte kindlaksmääramine.

Kuigi isajänesed pole meil niivõrd suures ülekaalus nagu mitmes kohas välismaal, kus nende rohkus takistab jäneste edukat sigimist, mistõttu sääl ollakse isegi sunnitud sugude vahekordi reguleerima, pole vist siiski üleliigne, kui ka meie teaksime, millisest soost jäneseid lastakse meil rohkem, kas ema- või isajäneseid. Kui lastud jäneste sugu saaks igakord eksimatult kindlaks teha, siis teaksime ka, millisel aastaajal või missuguse ilmaga või jahipidamise viisiga surmatakse rohkem ema- kui isajäneseid. Jäneste arvu suurendamiseks on aga tähtis, et võimalikult rohkem jääks järele emaloomi, ja kuna välitunnuste järgi on võimatu sugusid eraldada, siis, kui soovitakse päämiselt emajäneseid ellu jätta, peaksime jahti pidama säärasel aastaajal või säärase ilmastiku ja viisidega, millal on eeldusi neid vähim tabada.

Rohkesti vaieldakse küsimuse üle, kas vabas looduses on üldse

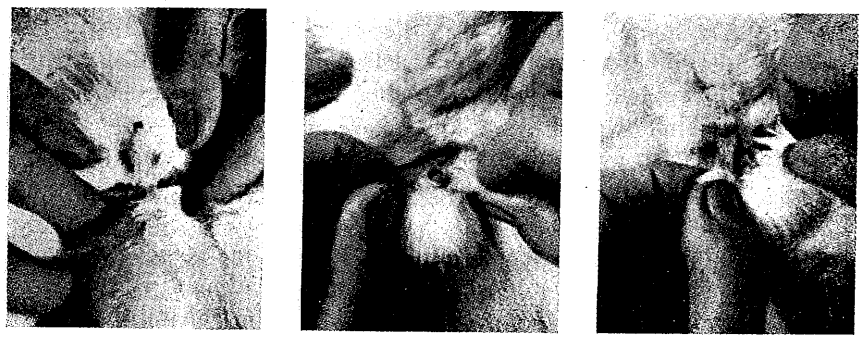
võimalik väli- ja välistunnuste abil[1]) või käitumise järgi ära tunda isajänest emasest. Paljud välismaade jahimehed on arvamisel, et sugupoolte eraldamine on võimalik, ja toovad ka rohkesti mitmesuguseid tunnuseid, kuid lõppude lõpuks näib ikkagi, et need ei osutu siiski küllaldasiks, mille varal võib eksimatult sugupooli eraldada. Laialt on levinud arvamus, et need jänesed, kes kõrgete ja suurte hüpetega ja püsti kõrvadega pesast välja kargavad ning seejuures veel kord või paar saba vibutavad, on isajänesed, kuna aga need, kes pesast püüavad võimalikult tähelepandamatult lahkuda, seejuures veel end nagu maa vastu surudes ja kõrvu seljal hoides, on emajänesed. Teised jahimehed aga arvavad, et jänesed, kes põgenemisel saba hoiavad ülespoole, on isased, kuna need, kes saba hoiavad vastu keha surutuna, on emased. Kolmandad arvavad koguni, et isased on värvuselt heledamad emaseist. Leidub veel terve rida igasuguseid tunnuseid, kuid juba loetelduist vahest jatkub, sest nende kõikide praktiline väärtus on väike või küsitav. Vastuvaidlematult võib ju jänes pesast põgenemisel ülalkirjeldatud viisil käituda, kuid sellest on siiski kasu vähe, kuna selle järgi pole ikkagi võimalik sugu eksimatult kindlaks teha. Võib aga küll näida enam-vähem kindlana, et jänesed, kes septembri- ja oktoobrikuus visalt lahkuvad pesast ja lasevad inimese üsna lähedale, on päämiselt emajänesed.

Peab veel tähendama, et isegi surmatud jänese juures pole võhikul nii lihtne suguorganite välise kuju ja ehituse järgi kindlaks teha, kas tegemist on isa- või emajänesega. Tavaliselt ollakse küll arvamisel, et erilisi raskusi surmatud jänese soo kindlaksmääramine ei tekita — vaata järele vaid välised suguorganid ja küsimus ongi eksimatult otsustatud, nuga tarvitusele võtmata. Nii lihtsalt seda küsimust ei saa siiski otsustada, kuigi see paistab lihtsena vahest algajale jahimehele, kes jänese suguorganite anatoomiat ei tunne üksikasjalikult. Arusaadav, kui on tegemist tiine või imetaja emajänesega, kelle nisadest juba vähesel vajutusel tuleb piima, siis muidugi pole soo määramine raske; samuti, kui

[1]) Välistunnused: kehapikkus ja -raskus, kuju, karva värvus ja tihedus, üldse kõik sellised tunnused, mis väliselt iseloomustavad looma

Välitunnused: looma elusseisak, jooks, edasikulgemine, liigutused, häälitsused jt. tunnused, millele lisanduvad veel mitmesugused välistunnuste kombinatsioonid, mille abil väljas vabas looduses (mitte muuseumis ega mahalastud looma juures) elusloom iseloomustub ja eraldub. Välistunnustele paneb suurt rõhku niihästi moodne puhteaduslik kui ka jahinduszooloogia, mis uurib looma ökoloogiat — eluolu.

leiame üles jänesel munandid (testis), teame, et tegemist isajänesega. Hoopis raskem on aga sugupooli eraldada, kui emajänes pole tiine või ei imeta, millal nisad on tal niivõrd väikesed, et neid on peagu võimatu tiheda villa alt leida. Isajänese munandid on välispoolt käega katsutavad vaid jooksuajal, kuna muul ajal need asetsevad kõhuõõnes ja nende leidmiseks tuleb kõhunahk alates pärakust lahti lõigata. Asjaolust, et isajänese munandid pole kogu aasta kestel välispoolt tuntavad, on tinginud esile nähtus, et isajäneseid sageli peetakse emajänesteks. Ka emajänese sugu-

a b c

Joon. nr. 26. Jänese suguorganid: a — isajänesel, b ja c — emajänesel.

organi väline ehitus ja kuju on säärane, mis hõlpsasti võib eksitusse viia. Häbe (vulva), emalooma suguorganite väline osa, koosneb kahest häbemepilu (rima vulvae) külgi piiravast nahakurrust, häbememokast (labia vulvae). Häbemenurgas asetseb isalooma penisele sarnane (homoloogne), kuid vähem arenenud organ — nälp, kõdisti ehk kliitor (clitoris), mis suguorganile vajutamisel nähtavale tuleb ja mida sarnasuse tõttu sageli isajänese sugutiks peetakse. Emajänest iseloomustab häbemepilu, kuna aga isajänesele on iseloomustavaks kürb ehk suguti (penis), mis nähtavale tuleb kürvatupest (s. o. penise asetus-kohas tihedalt karvadega kaetud nahamõigas), mis asetseb suguorganite ees, selle tupe tagasitõmbamisel. Isajänese suguti on üleni kinnine, voolikutaoline, umbes 4 sm pikkune paaritusorgan, millel ainult alaküljel, otsa läheduses, leidub väike õmblusnõela silma kujuline kusitiava. Nii teame nüüd, et kui jänesel leiame kinnise voolikutaolise paaritusorgani, on tegemist isajänesega, näeme sääl aga häbemepilu, siis — emajänesega. Kuid soo eksimatut äratund-

mist raskendab, nagu juba öeldud, veel see asjaolu, et kui sõrmedega vajutada emajänese suguorganile, tuleb sageli nähtavale kliitor ja et see pääliskaudsel vaatlusel väliselt sarnleb rohkesti sugutile ja ligikaudu on niisama pikk, siis võib hõlpsasti kliitorit pidada sugutiks. Muidugi, üksikasjalisel vaatlusel selgub kohe, et tegemist pole siiski kinnise voolikutaolise isajänese paaritusorganiga, vaid emajänese kliitoriga, mis asetseb häbemenurgas ja ainult seepärast, et suguorganile vajutati, tuli nähtavale.

Ülalkirjeldatud tunnuste järgi, s. o. noa abita ja lahkamiseta on soo kindlakstegemine võimalik vaid vastlastud jänestel, kuna pikemat aega seisnud jäneste juures võib soo eksimatult kindlaks teha ainult anatoomilise lahkamise teel.

Jahipidamine jäneseile.

Olenevalt jäneste rohkusest, maastikuoludest, ajajooksul väljakujunenud kombeist jne. peetakse jahti jäneseile väga mitmel viisil. Meil harrastatakse kõige enam jänesejahti hagijatega ja ainult, kui jahist osavõtjaid on rohkesti, peetakse jäneseile ka ajujahti. Otsijahti linnukoeraga ja piirlemisjahti harrastavad vaid mõned üksikud jahimehed, kuna jäneseid varitsevad meil ainult salakütid. Lääne-Euroopas, eriti aga Inglismaal on levinud parforcejagd, kuna Lõuna-Venemaal ja Lääne-Siberi rohtlaantes harrastatakse jänesejahti hurtadega.

J ä n e s e j a h t h a g i j a t e g a. Jahipidamine jäneseile hagijatega on tunduvalt hõlpsam ja lihtsem kui näiteks rebaseile, sest jänesejaht hagijatega ei nõua jahimehelt erilist osavust ega ka suurt jõupingutust. Seda jahti võib aga alata alles hilissügisel, kui vili põldudelt koristatud ja lehed puudelt ning põõsailt maha langenud. Jänesejahti hagijatega võib jatkata kuni sügava lume tulekuni või jäneste jooksuaja alguseni. Talvel, kui lumi on tuisu või sula tagajärjel kattunud koorukesega, mis küll jänest kannab, kuid koera mitte, tuleb jahipidamisest hagijatega loobuda, kuna koer veristab käppi ja väsib kiiresti. Samane lugu on ka kõvastikülmanud palja maa ajal, sest siis koera käpad helluvad peatselt. Ka tuuline ilm pole jahipidamiseks hagijatega kuigi soodus, sest koera ajamine sellise ilmaga ei kosta küllalt selgesti ega ka kuigi kaugele. Niisama takistab kange külm (üle

12° C järgi) jahipidamist hagijatega, eriti veel, kui lumi on tuhkjas, mis pääle külma raskendab ka veel hagijal looma jälitamist.

Jänesejahti peetakse kas ühe, kahe või ka rohkema hagijaga. Ilusa vaikse hilissügisese ilmaga ja rohkearvulise hästi koostöötavate hagijatega jahipidamine jäneseile on tõsisele jahimehele iseäranis suureks naudinguks, kuid kahjuks on suurema hulga hagijate pidamine võrdlemisi kallis lõbu, mida praegusel ajal võib vaid mõni üksik jahimees endale lubada. Jänesejahiks aga hagijaid kokku korjata üle kogu maa pole mingit mõtet, sest nad pole harjunud koos töötama ja erinevad sageli ka oma iseloomult kui ka võimeilt niivõrd, et koostöötamine pole üldse mõeldav. Koostöötamise päätingimuseks on, et kõik hagijad ajaksid hästi ja hoiaksid kindlalt jälgi ning oleksid enam-vähem ühesuguste võimetega, nii et keegi teistest ei jõuaks kaugele ette ega jääks ka maha. Pannakse aga rõhku ka koera kilkamise „musikaalsusele", tuleb hagijaid nii valida, et ühed oleksid madalate, teised keskmiste ja kolmandad kõrgete häältega.

Meil on sagedaseks nähteks, et iga jahimees ilmub jänesejahile oma koeraga ja kogu see kirju kari koeri lastakse korraga lahti. Pole siis ka imeks panna, kui ajamisest ei tule midagi mõistlikku, sest selline jänesejaht hagijatega, kus üks hagijas ajab siin, teine sääl, kuna kolmas jookseb neile vastu, ei paku teadlikule jahimehele tõesti mingit lõbu ega naudingut. Kui hagijad pole õppinud koos töötama või iseloomult, kehaehituselt, vilumuselt, osavuselt jne. hästi ei sobi üksteisega, on kasulikum ajamiseks kasutada ainult üht hagijat, mitte aga kõiki hagijaid korraga. Häält hagijalt nõutakse, et ta alustaks kilkamist alles siis, kui on sattunud jänese värsketele jälgedele, mitte aga vanade jälgede harutamisel või jänese otsimisel. Samuti peab ta kindlasti jälgi pidama ja igas olukorras oskama jänese keerdkäike, sõlmi ja haake kiiresti harutada, nii et ajamine ei katkeks kuigi kauaks. Kiiresti ajava hagija eest põgeneb jänes väga kiiresti, tehes ühtlasi suuri ringe, kuna aga aeglaselt ajava hagija ees jänes ringleb tavaliselt päämiselt pesa lähimas ümbruskonnas, ei jookse nii kiiresti ja peatub isegi vahete-vahel, mistõttu säärase hagijaga on jahipidamine tunduvalt hõlpsam.

Elutsedes püsivalt ühes ja samas kohas, tunneb jänes hästi maastikuolusid ja põgeneb hagija eest ikka üht ja sama rada mööda, mille leidmine, eriti talvel, ei tekita jahimehele raskusi. Juhtumil, kui jänesejahti hagijatega peetakse võõras kohas, kus

jäneste radadega ega ülejooksukohtadega ei olda suudetud tutvuda, on kasulikem valida laskekoht jänese pesa lähedusse või kuhugi mujale, kust ta esimese ringiga jooksis läbi, sest tavaliselt võib enam-vähem kindel olla, et jänes ka teise ringi teeb ligikaudu samast kohast. Kui hagijad ajavad jänest väga kiiresti ning on kogu aja tema kannul, teeb jänes ajamise alul siiski ühe või paar ringi pesa lähimas ümbruskonnas, põgenedes aga siis juba kaugemale. Vana ja kaval jänes, keda juba korduvalt ühes ja samas kohas hagijatega aetud, ei ringle tavaliselt enam üldse pesa läheduses, vaid põgeneb säält otsekohe eemale ning teeb suuri ringe. Põgenedes metsas hagija eest kasutab jänes tavaliselt sääl leiduvaid teid, sihte ja jalgradu, mispärast tuleb jahimehel valida laskekoht kas otse neile või kui võimalik, siis ristluskohtadesse, mis veelgi otstarbekam. Leidub aga metsas rohkesti soodsaid radu põgenemiseks, tekitab laskekoha valik mõnikord raskusi, sest säärases olukorras on sageli isegi kohalikke olusid tundvale jahimehele raske, kui mitte võimatu ligikaudugi ette aimata, millist rada jänes põgenemisel võiks kasutada. Kui aga selgub ajamise lähenemisel, et jänes valitud laskekohta ei tule, vaid jookseb kõrvalt mööda, siis on nii mõnelgi juhtumil kasulik ette rutata arvatavale ülejooksu-kohale. Ettejooksmisest on aga ainult siis kasu, kui jäneste rajad on jahimehele teada; ei tunne ta neid, on kasulikum paigale jääda, sest ette joosta ainult hääle õnnele ja asetuda, kuhu juhtub, pole mingit mõtet. Etteruttamisel olla ettevaatlik ja alati laskevalmis, sest jänes võib igal silmapilgul ootamatu pöörde teha ja jahimehe pääle välja tulla. Ajamise lähenemisel peab laskekohal vaikselt ja liikumatult seisma ja, kui vähegi võimalik, valima koha nii, et jahimees oleks sääl mõne puu või põõsaga veidi varjatud.

Kohtades, kus jäneseid rohkesti, juhtub sageli, et pääle jänese, keda hagijas ajab, on ühtlasi liikvel ka teisi jäneseid, kes juhuslikult üles aetud, mistõttu on soovitav laskekohal alati olla tähelepanelik ja laskevalmis. Juhuslikult ülesaetud jäneseid nimetavad jahimehed „kõlajänesteks".

Metsas hall-jänes tavaliselt kauemat aega vahetpidamatult ei ringile, vaid teinud kaks-kolm ringi, põgeneb lagedamaile maaaladele, kust teatava aja möödumisel pöördub jälle metsa tagasi. Tihedas metsas ta harilikult ei ringle üldse kaua, vaid põgeneb meelsamini hõredamasse metsa, lagendikule või metsaserva.

Jahipidamine valge-jänesele hagijatega on veidi raskem kui

hall-jänesele, sest et esimene põgeneb päämiselt metsa mööda, ringleb kaua tihnikus, teeb rohkesti haake ja keerdkäike ning segab meisterlikult oma jälgi, mis hagijaile raskendab tunduvalt jälitamist. Põgenedes ühest lahusolevast metsaosast teise, kasutab valge-jänes ülejooksuks lagendike kitsamaid kohti (etteulatuvaid metsaosi), võsastiku-ribasid, lohke jne. selleks, et olla enam-vähem varjatud, sest kuni viimse võimaluseni püüab ta hoiduda jooksmast üle täiesti lageda maa. Varasügisel, kui puud ja põõsad veel lehis, on valge-jäneseid üldse raske üles leida või metsast välja ajada, sest siis nad peituvad tihnikuisse, kust niipea ei lahkuta inimese ega ka koera lähenemisest hoolimata. Lehtede langemise ajal on aga jänesed tunduvalt erksamad, kuna langevate lehtede krõbin häirib neid. Nagu teada, on jahipidamine metsas iseendast raskem, sest puud ja põõsad ei varja mitte üksnes looma, vaid takistavad ka laskmist. Valge-jänest on aga metsas siiski hõlpsam lasta kui hall-jänest, sest ta ei põgene nii kiiresti ja peatub sagedamini, et kuulata ja ümbrust silmitseda. Hilissügisel, eriti aga uduse ja külma ilmaga, julgeb ka valge-jänes hõredamat metsa ja isegi lagendikke mööda joosta, ja et ta teeb harilikult väikesi ringe, siis on sel ajal teda hõlpsaim lasta. Talvel, kui sügav ja kohev lumi ei kanna jänest, põgeneb valge-jänes päämiselt mööda enda poolt sissetallatud radu, mistõttu on sel puhul kasulikem valida laskepaigaks radade ristluskoht. Ka hall-jänes kasutab talvel põgenemiseks sissetallatud radu, kuid meelsamini jookseb siiski sissesõidetud teid mööda, ja kui neid leidub ajamiskoha läheduses, valida laskekoht tingimata kas sinna või selle lähedusse, sest lõppude lõpuks ilmub hall-jänes ikkagi teele. Sobivate teede või radade puudusel aga põgeneb hall-jänes ka metsa mööda, kuid hoidub eemale metsaservadest, kuhu tuul lund rohkem kokku kuhjanud; peaks aga lumi jänest kandma, jookseb hall-jänes muidugi igalt poolt läbi.

Jäneseile jahipidamisel hagijatega olenevad selle tulemused päämiselt laskekoha õigest valikust, mis jahimehele, kes ühel ja samal jahimaal korduvalt hagijatega jahti pidanud, ei tekita raskusi. Tundmatuil jahimaadel tuleb aga päev või kaks ohverdada radadega tutvumiseks, sest loota ainult hääle õnnele ja metsas sihitult ümber joosta ning laskekoht valida, kuhu juhtub, pole mingit mõtet. Radade leidmine, ka palja maaga, pole sugugi nii keeruline ja raske ülesanne kui seda arvatakse tavaliselt. Kui tähelepanelikult uurida metsaservi jäneste toitluskohtade läheduses, leiab vilunud jahimees peatselt need kitsad rajakesed, mis jäneste poolt maakattesse või lumme tallatud ja mida nad kasutavad järjekindlalt liiklemiseks. Jäneseile jahipidamist hagijatega teostatakse üldjoontes järgmiselt: hommikul pärast päikesetõusu läheb jahimees kütkestatud hagijaga kohale, kus jänesed puhkavad tavaliselt päeval. Jõudes kohale, vabastab hagija kütkest ja ruttab ise kohe rajale või ülejooksukohale ette, valides endale sääl sobiva laskekoha. Selgub hagija kilkamisest, et jänes põgeneb teise suunda ja seega ei tule valitud laskekohale, tuleb kiiresti, kuid võimalikult vaikselt rutata teisele, sobivamale laskekohale, kusjuures sinna minnes olla laskevalmis, sest sageli võib ka mõni „kõlajänes" juhuslikult jahimehe pääle välja joosta. Laskekohal tuleb seista vaikselt, seejuures erilist tähelepanu pöörates radadele, teedele, sihtidele jne., mida mööda jänesed ajamisel tavaliselt jooksevad. Jänesejahti pidades hagijatega tuleb üldreeglina meeles pidada, et ringelgu jänes kuipalju või põgenegu kuhu tahtes, lõppeks tuleb ikkagi tagasi sinna, kust ta ajamise alul aeti üles.

Jahimaadel, kus jäneseid vähevõitu, nõuab nende ülesajamine hagijailt mõnikord rohkesti aega. Aja kokkuhoiu mõttes on soovitav, et säärastel puhkudel jahimehed ise aitaksid hagijail jäneseid üles ajada, et nii kiiremini saaks ajamisega alata, kuna see eriti tähtis lühikestel sügispäevadel, millal jänesed eriti „kõvasti" istuvad pesas ja säält nii hõlpsasti ei taha lahkuda. Asja kiirendamiseks jahimeestel liikuda koos hagijatega ja püüda jäneseid välja ajada kas hüüetega, vilistamisega või mõnel muul viisil. Soovivad jahimehed aga enne ajamise algust asuda laskekohtadele, tuleb mõnedel ajajaist minna ühes koertega, kuid kohe koerte ajama hakates sääl, kus parajasti ollakse, jääda seisma. On jahimees või ajaja jänese välja ajanud, kuid hagijas või hagijad eemaloleku tõttu pole põgenevat jänest märganud, siis, et mitte aega kaotada, kutsuda hagijas või hagijad viivitamata kohale hüüdega „siia, siia ....." („halet, halet .....") ja juhtida põgeneva jänese jälgedele. Jahimees ise rutaku aga viivitamatult sobivale laskekohale.

Kui jäneste ülesajamise eesmärgiga liigub mitu jahimeest ahelikus ja kui pesast väljakaranud jänes põgeneb kõrvalliikuva jahimehe suunas, see aga ei märka lähenevat jänest, juhitakse sellele naaberjahimehe tähelepanu hüüdega „vahti". Ajab aga hagijas jänest, on endast-mõistetav, et igasugune hüüdmine või

vilistamine peab ära jääma, kusjuures äärmisel korral võib naaberjahimehe tähelepanu juhtida lähenevale loomale ainult väikese käeliigutusega ja ajal, millal loom ei märka seda.

On jahimees märganud jänest, kuid kauguse või mõnel muul põhjusel ei saanud lasta ja hagijas on ajamise katkestanud, seejuures aga jahimehel kindel veendumus, et tema poolt nähtud jänes on seesama, keda koer ajas, mitte aga mõni „kõlajänes", kutsub ta hagija kohale hüüdega „siia, siia ....." ja juhib põgeneva jänese jälgedele. Hagijat aga jälgedelt ära kutsuda, kui see ajab täie hooga, on täiesti lubamatu, sest selline ärakutsumine võib hõlpsasti parimagi hagija ära rikkuda. On õnnestunud jänese maha lasta, peab sellest laskja viibimata teatama jahikaaslastele, kas vastava signaaliga või hüüdega „o-ho-ho, o-ho-ho" („hal-toot").

Mis puutub jahist osavõtjate arvu, siis oleneb see maastikust, kuid üldiselt pole siiski soovitav, et jahist võtaks osa korraga üle 3—4 jahimehe. On jahimehi üleliia, takistavad nad tahtes või tahtmata üksteist. Sel puhul ei paku jänesejaht hagijatega kuigi suurt naudingut. Kui aga tingimata tahetakse suurema arvu osavõtjatega pidada jänesejahti, tuleb osavõtjad üles seada kindlatesse kohtadesse nii nagu ajujahilgi, saates seejuures jäägrid või ajajad ühes hagijatega metsa. Säärase ajamise korral peavad jahimehed tingimata neile määratud kohtades püsima, võides säält lahkuda ainult jahijuhataja signaali järgi. Peab ütlema, et selline jahipidamine pole kuigi huvitav, kuna jahimees peab ajamisel paigal seisma ega või jänesele ette joosta, millega jahimehelt võetakse võimalus näidata oma osavust ja vilumust.

Soodsa jahiilmaga võib hästitreenitud hagijaga kogu päeva jahti pidada, kuid ebasoodsa ilmaga tuleb vahel ajamine katkestada ja koerale anda tund või kaks puhkust.

Lõppeks peatume veel veidi jahisignaalide ja jahihüüete juures, kuna nendeta ei saa üldse jänesejahti hagijatega korralikult pidada.

Meie rohkearvulises jahimeeste peres leidub praegu vaid mõni üksik vanem jahimees, kes tunneb põhjalikult jahisignaale ja oskab neid ka jahisarvel kõlavalt puhuda. Ka endistel aegadel ei tarvitatud meil jahisignaale nii laialdaselt kui, näiteks, Lääne-Euroopas, kuid jänesejahil hagijatega ja ajujahil kõlasid alati rõõmsad jahisignaalid. Oleme viimaste aastate jooksul korduvalt näinud, et ajud ebaõnnestuvad või ei lähe korda tihti ainult see-

tõttu, et jahijuhataja ja ajajate „vanem" ei tunne jahisignaale ega oska ka jahisarve puhuda. Ajujahil saab vahest veel kuidagi jahisignaalideta toime, andes märku hüüdega või mõnel teisel viisil, mis küll tülikas ja aegaviitev, kuid jänesejahti hagijatega ilma jahisignaalideta ei saa korralikult pidada. Hagijatega jahipidamisel, kus jahimehed lähevad tavaliselt üksteisest lahku, hagijad sageli küttidest väga kaugele jooksevad ja kus jänese mahalaskmisest peab kohe teistele jahist osavõtjaile teatama, läheb rohkesti aega kaotsi, kui ei osata jahisarvega tarvilisi jahisignaale anda. Jahimehi seks kokku kutsuda või jänese mahalaskmisest teatada hüüetega, on võrdlemisi tülikas ja päälegi pole see igas olukorras teostatav. Samuti on väga aegaviitev, kui kaugele joosnud hagijate tagasitulekut jäädakse lihtselt ootama. Kui aga kasutatakse hagijate tagasikutsumiseks jahisarve, mis päälegi hüüust kostab tunduvalt kaugemale, tulevad nad otsemat teed jahimehe juure, millega säästetakse rohkesti aega, mis väga tähtis lühikestel sügispäevadel. Kuigi ajujahil, nagu juba öeldud, jahisarveta vahest kuidagi veel saab läbi, on siiski kasulikum, kui jahijuhatajal ja ajajate vanemal oleks kasutada mõni lihtne signaalsarv, mille abil saadakse vähemalt kaks signaali anda „edasi minna" ja „seisma jääda". Et praegusel ajal jahipidamisel harva kuuldakse kõlavaid jahisignaale, siis on see tingitud sellest, et nooremail jahimeestel puudus omal ajal võimalus jahisarve puhumist ära õppida, kuna vanemad jahimehed aga, kes jahisignaale tundsid ja oskasid neid ka jahisarvel puhuda, on meie hulgast lahkunud või vanuse tõttu ei võta enam jahiretkedest osa.

Kuna jahisarve puhumine on võrdlemisi hõlpus ja ka jahisignaalid on võrdlemisi lihtsed, ning meie jahimeestel ei puudu ka huvi jahisignaalide vastu, siis võib kindlasti loota, et meie noored jahimehed õpivad neid kiiresti selgeks, ja peatselt kõlab uuesti meie kodumaa metsades jahisarvede rõõmsaid helisid.

Pääle jahisignaalide tarvitatakse jahipidamisel ka veel „jahihüüdeid" ja nagu meie juba eelpool nägime, kasutatakse jänesejahil hagijatega jahihüüdeid „siia, siia .....", „vahti" ja „o-hoo-ohoo .....". Kui jahipidamisel kõrval- või eesseisva jahimehe tähelepanu tahetakse juhtida tema suunas lendavale linnule, siis hüütakse „tiroo" (prantsuse keeli tire — haut = hoia kõrgele). Pääle nimetatud jahihüüete on veel mõned teised olemas, kuid neid pole meil seni tarvitatud, mistõttu pole ka vajadust nendel peatuda.

Ajujaht jäneseile.

Kuigi meil ajujahti peetakse päämiselt jäneseile või ühiselt viimastele ning metslindudele — laanepüüdele ja tetredele, kusjuures muidugi lastakse ka juhuslikult küttide ette ilmunud rebaseid, põldpüüsid, metskurvitsaid, röövlinde jne., on siiski ülevaate ja selguse mõttes otstarbekam ajujahtide ettevalmistamist, juhtimist ja korraldamist üksikasjalikult käsitella jahipidamisviiside osas, mis lugeja leiab ptk. IV.

Siinkohal käsitellakse ajujahi korraldamist jäneseile vaid niivõrd, kuivõrd see erineb teistele jahiloomadele ja -lindudele peetavaist ajujahtidest, ühtlasi tähelepanu juhtides neile iseärasusile ja asjaoludele, mida tuleb jahijuhatajal jänestele ajujahi korraldamise puhul silmas pidada ja tõsiselt arvestada.

Ajujahil jäneseile võivad kütid seista kas neile määratud kindlatel laskekohtadel või liikuda koos ajajatega ahelikus. Viimasel juhtumil nimetatakse ajujahti sõõr- või ribaajuks, olenevalt sellest, kas aju on sõõri- või ribakujuline. Sõõr- ja ribaajujahte jäneseile võib korraldada ainult suuremail, lagedamail jahimaa-aladel ja et Eestis säärased jahimaad puuduvad, siis ei saa meil nimetatud jahipidamisviise tarvitada. Meie oludes korraldatakse ajujahte jäneseile päämiselt metsades või heina- ja karjamaadel, kusjuures muidugi ka nende läheduses asetsevad põllud võetakse aju alla. Sellest tingituna peetakse tavaliselt otstarbekaimaks harilikku ajujahti, kus ainult ajajad küttide laskeraja suunas liiguvad edasi, kuna kütid ise seisavad sel korral paigal neile määratud kohtadel. Säält võivad nad lahkuda ainult pärast aju lõppu ja jahijuhataja vastava signaali andmisel.

Sobivaimaks aastaajaks on ajujahi-pidamiseks hilissügis, millal paljas maa külmanud, lehed puilt ja põõsailt maha langenud ja rohi kuivanud. See jahipidamisviis võib küll ka talvel häid tulemusi anda, kuid seda ainult siis, kui maapind pole veel sügavasti lumega kattunud ja tihnikud ning võsastikud ei ole lund täis tuisanud, mis takistaks tunduvalt korralikku ajamist, kuna mõnel juhtumil võib selle isegi võimatuks teha.

Soodsaimaks jahiilmaks on vaikne selge külm ilm. Vihmase, sooja, sumbunud või uduse ilmaga jänes häämeelega pesast ei lahku ja seetõttu on teda siis ka väga raske välja ajada; päälegi pole säärase ilmaga kuigi mõnus jahil olla. Kerge lumesadu ja nõrk tuul ei takista aju teostamist, kuid kõva tuulega tuleb metsas ajujahist loobuda, kuna jänesed säärase ilmaga on enamuses metsast lahkunud ja läinud puhkama päämiselt lagedamaile maa-aladele. Aju on igatahes kasulikum korraldada pärituult, mitte vastutuult, sest jänes igas olukorras vastutuult ei jookse meeleldi. Kui kõva tuule tõttu ollakse mõnikord sunnitud arvestama tuule suunda, tuleb sageli veel viimsel hetkel koostatud aju kava kas osaliselt või täiesti muuta, mis aga on tavaliselt väga tülikas ja ka aegaviitev. Mõnel juhtumil on aju kava muutmine isegi täiesti võimatu, ilma et ajujahi hää kordaminek kannataks sellest. Endast-mõista, et tuule suunda võib ainult niivõrd arvestada, kuivõrd lubavad seda kohalikud olud, sest ajada ainult tuule tõttu selles suunas, kuhu jänes ei jookse iialgi (lagedad maa-alad, suuremad veekogud, külad jne.) pole mingit mõtet.

Kõva tuul raskendab ka ajude korralikku teostamist, kuna signaale kui ka hüüdeid pole siis kuigi kaugele ega selgesti kuulda. Soovitakse ajujahti pidada jänestele ja metslindudele ühiselt, tuleb seda korraldada kohe jänesejahi alul, millal tedred pole veel parvedesse kogunenud ja metskurvitsad meilt ära lennanud. Ajud jänestele ei tarvitse kuigi pikad olla, sest jänes, eriti valge-jänes, ei lase end ühes suunas kuigi kaugele ajada, vaid pöördub peatselt tagasi või kõrvale. Jäneste läbimurret tiibadelt, kui sinna pole kütte asetatud, võib sel viisil takistada, et tiibu mööda tõmmata nöörile kinnitatud lipud, mida sinna paigutatud ajajad hoiavad ja liigutavad lakkamata. Lipud tuleb tõmmata läbiaetava metsa servast võimalust mööda 10 kuni 20 sammu kauguselt, või kui see teostamatu, siis sihti või tee teist äärt mööda nii, et tiivale lähenev jänes märkaks lippe juba eemalt. Kui lipud asetseksid otse läbiaetava metsa servas, ei märkaks jänes neid üldse või kui märkabki, siis niivõrd lähedalt, et ta ehmumise tõttu ei pöördu enam tagasi, vaid jookseb nende alt läbi.

Mis puutub küttide vahekaugusse, siis oleneb see paljudest asjaoludest, kuid kui vähegi võimalik, ei tohiks see metsas siiski olla üle 70—80 sammu.

Kuigi jänes hästi ei silmitse liikumatult paigalseisvat jahimeest, märkab ta siiski kohe iga vähimatki liigutust; eriti tähelepanelikult uurib ta siis kõike, kui olukord paistab talle olevat kahtlane. Et pikemat aega täiesti liikumatult paigal seista on võimatu, tuleb ka ajujahil selle eest hoolitseda, et kütt oleks enam-vähem varjatud.

Otsijaht.

Otsijahti jänestele peetakse kui koeraga nii ka ilma. Sügisel, jänesejahi alul, kui jänesed pole veel liig ergad ega arad ning kannatavad koera kui ka inimese lähenemist, annab see jahipidamisviis häid tulemusi, eriti sooja sügisilmaga. Pesas puhkava jänese leidmiseks võib kasutada eriti seks väljaõpetatud linnukoera, kes jääb ka jänese nagu linnugi ees seisma. Kui käskatakse seismajäänud koera pesas puhkavale jänesele aeglaselt läheneda, kargab jänes pesast välja, et lähenevate vaenlaste eest põgeneda. Samal ajal peabki jahimees jänest laskma. Pesas puhkavat jänest õiglased jahimehed ei lase, sest see ei sobi jahimehe eetikaga, vaid ootavad laskmisega seni, kui jänes on pesast välja karanud ja põgeneb. Meil tarvitatakse seda jahipidamisviisi võrdlemisi harva, ja kuigi sügisel mõned jänesed lastakse linnukoerte eest, on see üldiselt siiski juhuslik, mis aset leiab päämiselt põldpüüde jahil; otsijahti ainult jäneseile linnukoeraga peab meil vaid mõni üksik jahimees.

Otsijaht koerata seisab üldjoontes selles, et liikudes aeglaselt laskevalmis püssiga jäneste päevastes peatuspaikades, püüab jahimees jänese üles ajada, et siis teda põgenemisel lasta. Sooja või niiske ilmaga puhkab jänes tavaliselt künnimaal, kivide varjus, mätaste vahel, üksiku põõsa all jne. Ja et ta säärase ilmaga pesast ei lahku meeleldi ning laseb inimese üsna lähedale, on kasulik vahete-vahel seisatuda ja ümbrust põhjalikult silmitseda.

Külmanud maaga pole otsijahi pidamine jänestele kuigi saagirikas, sest jänesed siis juba kaugelt kuulevad inimese lähenemist, mistõttu neile ka laskekauguseni lähenemiseks pole võimalusi.

Välismail suhtutakse otsijahile üldiselt eitavalt, sest sääl mitme aasta jooksul kogutud andmeist selgub, et selle jahipidamisviisi tarvitamisel lastakse päämiselt emajäneseid, kes koera ja inimest harilikult lasevad laskekauguseni läheneda, kuna isajänes seevastu aga juba kaugelt põgeneb ja seega tavaliselt pääseb terve nahaga.

Piirlemisjaht.

Talvel värske või sula lumega, kui hommikused jäljed on niivõrd selgesti nähtavad, et neid võib eksimatult vanust eraldada, peetakse jäneseile ka n. n. „piirlemisjahti“, mis üldjoontes seisab

selles, et leides jänese värsked jäljed, hakkab jahimees laskevalmis püssiga jänest sisse piirates või sisse piiramata jälgi mööda jälitama. Seda teeb jahimees seni, kuni jõuab jänese pesale läheneda laskekauguseni, — et siis, kui jänes säält kargab välja, teda põgenemisel lasta. Sellist jahipidamisviisi tarvitatakse päämiselt hall-jänesele, kes päeval puhkab hõredas metsas või isegi lagedal maa-alal. Valge-jänesele peetakse „piirlemisjahti“ võrdlemisi harva, sest ta enne pessa heitmist teeb niivõrd rohkesti keerdkäike ja haake, et tema puhkepaiga leidmine on võrdlemisi tülikas ja aegaviitev. Päälegi asetseb valge-jänese pesa tavaliselt tihnikus või mõnes teises hästi varjatud kohas, kust põgenedes on ta puist ja põõsaist niivõrd hästi varjatud, et teda ei saagi lasta. Asetseb aga valge-jänese päevane peatuspaik hõredas metsas, metsniidul või karjamaal, kus laskmine pole puude ja põõsastega takistatud, võib ka temale pidada „piirlemisjahti“.

Talve alul, kui orasepõllud pole veel lumega sügavasti kattunud, käivad jänesed öösiti põldudel söömas, mistõttu tulebki jahipidamist säält alata. Piireldes söödakohta, otsib jahimees säält eemalduvaid värskeid jälgi ja hakkab neid mööda jänest jälitama ja tarbekorral ka sisse piirama. Tundes üksikasjalikult maastikku, võib vilunud jahimees ligikaudu arvata, kus kohas umbes võiks jänes puhata. Sellest väljudes võib jahimees ka loobuda sissepiiramisest, sest harutades jälgi ja seejuures tähelepanelikult lähemat ümbruskonda silmitsedes, satub ta niigi peatselt jänesele. On aga jänesejäljed korduva ristlemise tagajärjel väga segased või ei tunne jahimees maastikku põhjalikult, on kasulikum jänes enne sisse piirata ja alles siis hakata teda jälitama. Jälitamisel ei tohi mingil tingimusel minna otse jälgi mööda, vaid käia neist vähemalt 5—10 sammu kõrval, et jälgi mitte ära tallata. Päälegi põgeneb jänes kohe pesast, kui ta märkab, et inimene läheneb pesale tema jälgi mööda. Samuti ei tohi jälitamisel kunagi seisma jääda, kuigi vahete-vahel peaksid jäljed silmist kaduma; käimist tuleb tingimata jatkata, sest võib olla, et jänes juba lähenevat jahimeest on märganud ja kui viimane peaks nüüd, olgugi vaid üheks hetkeks seisatuma, põgeneb jänes kohe.

Enne pessaheitmist teeb jänes tavaliselt mõned „sõlmed“ s. o. ristleb oma jälgedel ühes või rohkemas kohas, tuleb siis käidud jälgi mööda uuesti tagasi, et lõppeks, kui on sobiva puhkepaiga leidnud, kauge külghüppega („teeb haagi“) rajalt lahkuda ja pessa minna. Niipea, kui jälgedest selgub, et jänes on „sõlmi“

teinud ja edasi-tagasi käinud, tuleb jahimehel eriti tähelepanelik olla ja teravalt silmitseda, et leida külghüppe tegemise koht. See leitud, on kindel, et jänes kuski läheduses puhkab, mispuhul end viibimata laskevalmis seada, sest jänes võib igal silmapilgul pesast välja karata ja põgeneda.

Piirlemisjahiks on sobivaim pehme või sulavõitu ilm, millal õhtust-ööd on paras jagu lund tulnud ja see õhtused jäljed kinni katnud.

Varitsemisjaht.

Jänestele peetakse ka varitsemisjahti. See jahipidamisviis pole aga meie jahimeeste peres poolehoidu leidnud, sest „jalgade alla" köksides läheneva jänese mahapõmmutamine ei paku tõsisele ja teadlikule jahimehele vähimatki naudingut. Et aga varitsemisjahti harrastavad meil ainult sala- ja röövkütid, kes meeleldi varitsevad jäneseid talvel kuuvalgeil öil väljapandud sööda juures, siis pole meil vajadust siinkohal sellel röövjahipidamisviisil peatuda.

Valge-jänes (*lepus variabilis* Pall).

(Põhja valge-jänes, lume-jänes.)

(Lepus timidus borealis Nilss.; Lepus borealis Nilss.; Lepus albus Briss.; Lepus timidus L. Sclat; Lepus canescens Nilss; Lepus hibernicus Thomps.)
Ingl. k. — mountain hare, saksa k. — der veränderliche Hase, Schneehase, Alpenhase, Holzhase, vene k. — беляк, läti k. — baltais zaķis ja soome k. — rusakkojänis.

Valge-jänes erineb hall-jänesest nii kujult kui ka värvuselt. Ta erinevuse välistunnusteks on: 1) kõrvad, mis lühemad kui hall-jänesel, vastu pääd surutuna küünivad vaevalt koonuotsani, 2) pää on vähem, kuid seejuures rohkem ümmardunud ja veidi laiem kui ta „hallil vennal" ja 3) tagajalad on lühemad kui hall-jänesel, seevastu aga tagajalgade käpad laiemad ja alt karvadega tihedamini kaetud. Kõrvaotsad ja kõrva välisservad on mustad talvel kui ka suvel; saba on läbi aasta ühtlaselt valge, mitte nagu hall-jänesel, kel saba ülapool on must.

Valge-jänese suvine karvkatte värvus erineb tavaliselt suuresti talvkarvkatte värvusest, olles läbi aasta enam-vähem ühetaoline ainult leviku-ala üksikuis vöötmeis. Nii on suvel valge-jänese üldvärvus punakas või kollakas-hallpruun, kusjuures selg pruunikam, kuna tagakeha hallim; kõrvaotsad ja kõrva välisservad on mustad, saba ühtlaselt valge või valkjashall; küljed ja kintsud punakas-pruunid; kõhualune määrdunud-valge; silmade ümbrus ja kurgualune valkjad. See suvine pruunikas-hall värvus muutub talveks valgeks, välja arvatud ainult kõrvaotsad ja kõrva

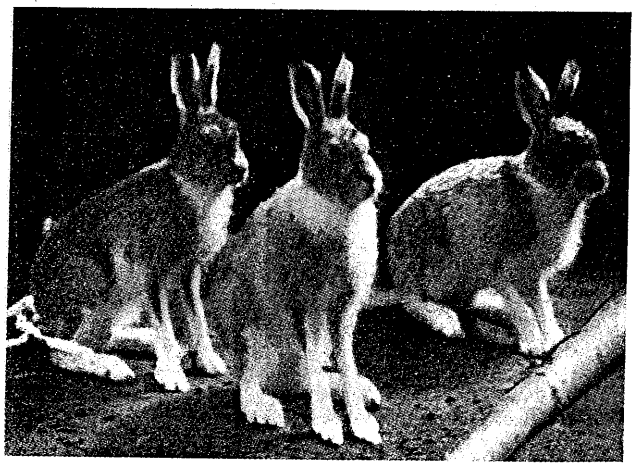

Joon. nr. 27. Valge-jänes talvel.

välisservad, mis talveks ei muutu. Ühtlasi olgu aga tähendatud, et valge-jänes mitte igal pool ei muuda talveks oma värvust nii põhjalikult kui meil. Nii, näiteks, jääb ta leviku-ala lõunapoolses osas talveks kas täiesti pruunikashalliks või muutub ainult veidi hallimaks, kuna seevastu kaugel põhjamaadel püsib ta läbi aasta valgena.

Karvaheit valge-jänesel toimub ainult kord aastas, nimelt varakevadel, millal valge pikem karv suurte tortidena langeb maha, mille asemele tekib hiljem lühem pruunikashall karv. Hilissügisel leiab aset ainult karvakatte aeglane ümbervärvumine, mis vanemail loomadel algab varemini. See ümbervärvumine algab jäsemeist ja lõpeb pääga, kusjuures detsembrikuu keskpaigu on meil nii vanemad kui ka nooremad jänesed juba üleni valgeks muutunud. Üksikkarva värvumine algab tüvikuosas, kus see kohe muutub valgeks; sellele järgneb üksikkarva keskosa, mis enne täiesti valgeks muutumist on veel mõnd aega helekollakas. Selja-

karvade ülatipud muutuvad kas kohe valgeks või jäävad veel kauemaks ajaks tumedaks, mistõttu ka üksikuil valge-jäneseil on isegi talvel selg helehallikas-sinine. Pää värvus muutub lõplikult alles siis, kui teised kehaosad juba värvunud, mistõttu võib sageli kohata jäneseid, kellel pää on kohati kirju (laup roostepunane), kuna kere üleni valge. Valgeks muutunud karvad kasvavad pikemaks. Nii saab valge-jänes talveks pikema ja soojema kasuka kui see tal oli suvel.

Joon. nr. 28. Valge-jänes karvkatte ümbervärvumisel.

Täiskasvanud valge-jänese keha kogupikkus on keskmiselt umbes 55 sm, kuid tuleb ette ka üksikuid eksemplare, kelle keha kogupikkus on isegi 65 sm; kõrvapikkus on umbes 7,5—8 sm ja sabapikkus 5,5—6 sm. Valge-jänese keskmine raskus (ühes arvatud sisikond) on talvel umbes 3—3,5 kg, sügisel, hääde söödatingimuste puhul aga veidi suurem, harukorral ka kuni 4—4,5 kg.

Valge-jänesel on samad vaenlased kui hall-jäneselgi, kuid kõige rohkem hävitavad neid ilvesed, rebased, metsnugised, kassi- ja lumekakud ja tema poegi nirgid ja siilid. Kohtades, kus rebaseid rohkesti, kaob valge-jänes peatselt, kuna rebane jälitab jänest alatasa.

Meie kodumaa metsade põliseks elanikuks loetakse ainult valge-jänest, kuna hall-jänes on hilisem sisserändaja, kes tuli meile alles põllukultuuriga. Valge-jänes elutseb päämiselt metsades ja võsastikuga kaetud soodes ning metsniitudel. Sügisel

ja talve alul, millal ta külastab orasepõlde, võime teda sageli kohata ka põldude läheduses asuvail heina- ja karjamail. Talvel, kui orasepõllud sügavasti kattuvad lumega, elutseb valge-jänes meeleldi kohtades, kus rohkesti pajusid, haava- ja sarapuid, samuti ka teiste lehtpuude võsasid. Suvel on valge-jänese toiduks pääle mitmesuguste rohtude ja taimede ka marjad, millest talle eriti maitsevad maasikad ja mustikad; külastab vahete-vahel ka viljapõlde, kui need mitte liig kaugel pole tema elutsemiskohast. Talvel toitub päämiselt lehtpuude ja põõsaste koortest, nende noortest kasvudest ja pungadest, kuivast rohust, lehtedest ning metsmarjade vartest. Näljakorral sööb ka heina, mille leidmiseks külastab heinakuhje ja talvteid, kust otsib mahalangenud heinakõrsi. Valge-jänes pole nii arg kui hall-jänes, mispärast ta harilikult tuleb ka õhtul varem söödale, sageli juba päikeseloojakul, ja lahkub säält alles hommikul, hiljem kui tema hall sugulane. Päeva veedab pesas, mis valitud hästi varjatud ja peidetud kohta nagu noore tihnikusse, suurema ja tihedama põõsa alla, mätaste vahele, langenud puude okste või kännu varju jne. Pesa valmistamiseks ta kuigi palju aega ei tarvita, sest see on ehitusviisilt väga lihtne: sobivas kohas kõrvaldab ainult sääl leiduvad oksad, kuivad lehed, rohtu jne. veidi eemale ja pesa ongi valmis. Kuid üht ja sama pesa ei kasuta ta nii püsivalt ja järjekindlalt nagu seda teeb hall-jänes, vaid ta puhkab täna ühes, homme teises pesas, nii kuidas juhtub. Kohtades, kus valge-jänesed elutsevad alatiselt, võib suvel, eriti aga talvel sügava lumega hõlpsasti leida nende liiklemisradu. Suvel tallab ta pinnasekattesse kitsad teerajakesed, mis viivad ühest söödakohast teise. Et ta järjekindlalt kasutab üht ja sama rada, siis on see alatise kasutamise tagajärjel tublisti ära tallatud, mistõttu ka ülesleidmine hõlpus. Talvel sügava lumega on need rajad niivõrd sügavasti lumme tallatud, et jänes on sääl täiesti varjatud; vahete-vahel paistavad säält välja ainult mustad kõrvaotsad. Kasutades liiklemiseks kui ka söödakohale pääsuks järjekindlalt üht ja sama rada, kergendab sellega endale ühest küljest küll suuresti edasiliikumise võimalusi, eriti sügava lumega, kuid teisest küljest osutuvad need rajad talle väga hädaohtlikuks, sest jahimees, teades valge-jänese harjumusi, kasutab neid tema tabamiseks.

Elutsedes päämiselt metsades, kus maapind peagu talve läbi kattunud sügavalt pehme või tuhkja lumega, on ta käppade ehitus säärane, mis võimaldab lumes hõlpsasti liikuda. Tagajalgade

käpad on küll veidi lühemad kui hall-jänesel, kuid seevastu jälle laiemad ja tihedamini pikemate karvadega kaetud. Kuna valge-jänesel on varbad rohkem harali kui hall-jänesel, siis pole sügav lumi talle edasiliikumisel kuigi suureks takistuseks.

Käppade erineva ehituse tõttu on ka valge-jänese jäljed veidi suuremad, laiemad ja rohkem ümmardunud kui hall-jänesel, kel jäljed kitsamad ja rohkem ovaalsed. Valge-jänes ei jookse nii kiiresti kui hall-jänes, kuid seevastu oskab osavasti haake teha ja meisterlikult jälgi segada. Sigimise suhtes valge-jänes vist küll ei erine milleski hall-jänesest, sest poegib meil samuti 2—3 korda aastas. Paistab, nagu algaks valge-jänesel jooksuaeg kevadel veidi hiljem, kuid võib ka olla, et see on ainult kohalik nähtus, sest täpsemad andmed puuduvad. Omapäraks on valge-jänesel vaid see, et ta kevadisel jooksuajal häälitseb. See häälitsus on omapärane ja võrdlemisi kaugelekostev hüüd, mis kõlab umbes kui „hu-hu-hu-hu-m". Tema häälitsust on küll väga harva kuulda, kuid siiski on nähtud valge-jäneseid, kes nina maa läheduses hoides liiguvad aeglaselt edasi ja sääraselt häälitsevad. Sattudes hätta kaebab valge-jänes samuti kui hall-jänes. Kohtades, kus valge-jänesed ühiselt elutsevad hall-jänestega, tuleb ette värdjaid hall- ja valge-jänese vahel, kes värvuselt erinevad nii esimesest kui ka teisest. Valge-jäneste arvulises seisus võib aeg-ajalt tähele panna õige suuri kõikumisi. Nii on aastaid, kus valge-jäneseid on rohkesti ja kuigi neile ei peeta jahti, väheneb nende arv siiski niivõrd kiresti, et järgmisel aastal õnnestub vaid mõnd üksikut valge-jänest näha. Imelikem on sääljuures, et valge-jäneste arvuline vähenemine läheb palju kiiremas tempos kui hall-jäneste vähenemine. Viimased kannatavad võrdlemisi rohkel arvul mitmesuguste taudide kui ka ilmastiku mõjude all. Endast-mõista, kui valge-jänese vaenlasi ülearuselt rohkeneb, siis tal muidugi pole enam elu, kuid pääle vaenlaste oleneb tema sigimine ka veel suuresti ilmastikust ja taudidest. Ebasoodus ilmastik mõjub esijoones küll poegadele, kes kestvate sadude ja külma tõttu hulgaliselt hävivad. Kuid paistab, et kà täiskasvanud valge-jänesed suuresti kannatavad kestvate sadude tagajärjel, sest eriti sademerikkail aastail on märgata taudide kiiret levikut valge-jäneste seas ja nende hulgalist surevust. On aga kevad varajane ja soe, suvi kuiv, sügis hiline ja väheste sademetega, kaovad taudid peatselt ja valge-jänes sigib jälle jõudsasti ning 2—3 aasta möödumisel tõuseb nende arvuline seis endise kõrguseni.

Valge-jänese eluiga on umbes 7—8 aastat.

Valge-jänes esineb Šotimaal, Iirimaal, Skandinaavias, Soomes, Lätis, Leedus, Poolas, kohati Ida-Preisimaal, Alpides, Pürenee ja Karpaatide mäestikes, Põhja- ja Kesk-Venemaal, Siberis kuni Altai mäestikuni. Idas ulatub tema leviku-ala kuni Vaikse ookeanini. Varemail ajul oli ta meil sagedasem, kuid nüüd ühes metsade hävimisega ja maade asustamisega kaob ka valge-jänes ja tema asemele ilmub hall-jänes, kelle leviku-ala suureneb koos põllumajandusliku kultuuriga.

Jahipidamine.

Valge-jänesele peetakse jahti tavaliselt samade viisidega kui hall-jäneselegi, ainult ajujahil on otstarbekam võtta vähemad ajud, kuna valge-jänes end hõlpsasti nii kaugele ühes suunas ajada ei lase kui hall-jänes.

Kohtades, kus valge-jäneseid rohkesti, võib koerata otsijahti hääde tagajärgedega pidada ajal, millal valge-jänesel värvus muutunud ja maapind pole veel tugevasti külmunud ega ka lumega kattunud. Palja maaga võib hõredamais kohtades valge-jänest juba võrdlemisi kaugelt märgata, sest oma valge kasukaga torkab ta kohe silma. Niiske ilmastiku puhul valge-jänes pesast häämeelega ei lahku ja sel korral laseb ka inimest vabalt paarikümne sammu kauguseni läheneda, eriti kui minna mitte otse jänese suunas, vaid hoidudes veidi kõrvale, nagu tahtes temast mööda minna. Tugevasti külmunud maaga, kui kõik praksub jalge all, otsijahti valge-jänesele ei saa pidada, sest käimisel tekkiv pragin peletab ta juba kaugelt minema; soodsaimaks jahiilmaks on pehme, sumbunud sügisilm.

Palja maaga tuleb valge-jäneseid otsida kohtades, kus nad sel ajal viibivad tavaliselt. Hõlpsamini võib neid sel ajal leida põldude läheduses asuvail heina- ja karjamaadel, võsastikuga kaetud metsniitudel, oja ääres asuvais võsastikes, metsa- ja sooservades jne.

Otsijahti peetakse valge-jänestele palja maaga üksi või mitmekesi. Kui jahti peetakse mitmekesi, tuleb jahimeestel liikuda aeglaselt ja võimalikult vaikselt ahelikus umbes 50 sammuse vahekaugusega üksteisest, seejuures ümbruskonda tähelepanelikult sil-

mitsedes, kas pole valge-jänest kuski näha. On otsijahist osavõtjaid rohkem, on ka tulemused paremad, sest siis õnnestub sageli lasta ka neid jäneseid, kes kaugelt või lasuta põgenevad, sest valge-jänes ei jookse kuigi kaua otsesuunas, vaid pöördub peatselt kõrvale ja võib siis hõlpsasti sattuda naaberjahimehe ette.

Harilik karu (*Ursus arctos* L.).

Ingl. k. — bear, prants. k. — ours, saksa k. — brauner Bär, vene k. — медведь, läti k. lāzis ja soome k. — karhu ehk maakarhu.

Karulaste (Ursidae) sugukonnas leiame kõige suuremaid esindajaid kiskjate (Carnivora) seltsist. Selle sugukonna üksikute isendite raskus ulatub kuni 1000 kg (jääkaru). Karulaste süstematiseerimine on suurte raskustega seotud, sest selle sugukonna igale isendile (indiviidile) avaldavad mõju vanus, sugu ja looma individuaalsed omadused, mistõttu alatasa tekib võimalusi kirjeldada uusi vorme, mis enamasti ei ole aga muud kui teatava lokaalrassi individuaalsed varieteedid, isendipärased muudendid. Et karude hulgas leidub väga palju iselaadseid, üksteisest tunduvalt erinevaid indiviide, näitab muuseas see, et Ameerika loodusteadlased-süstemaatikud on jaotanud karud 104 liiki ja alaliiki, kellest suurem osa elutseb Põhja-Ameerikas. Venemaal elutsevate karulaste tuntud uurija süstemaatik prof. S. J. Ognev (Звери Восточной Европы и северной Азии — том II) jaotab karulaste sugukonna kahte alasugukonda, kellest meid huvitab vaid ühte alasugukonda kuuluvad harilikud karud (ursinae). See alasugukond jaguneb omakord kolmeks perekonnaks: 1) perekond harilik ehk pruunkaru (ursus), 2) perekond mustkaru (selenarctos) ja 3) perekond valge- ehk jääkaru (thalassarctos). Venemaal arvatakse leiduvat pruunkaru perekonnas (ursus) 13 liiki ja alaliiki, Neist rohkearvulistest pruunkaru liikidest ja alaliikidest elutseb meil vaid ainsa liigi esindajana harilik karu (*Ursus arctos* L.).

Venemaal, osalt ka meil, on rahvas karusid süstematiseerinud oma hääksarvamise järgi, kusjuures liigituse alusteks on olnud osalt välised tunnused, osalt elutsemise ja toiduhankimise viisid. Rahva „süstemaatika“ järgi jagunevad karud kolme „tõugu“: sipelga-, murd- ja kaerakarud. Sipelgakaru on teistest

karudest märksa vähem, lühemate jäsemetega ja kaalult kergem. Murdkaru on meil elutsevaist karudest suurim ja kaalult raskeim. Ta on kõrgete jäsemetega ja sageli leidub tema kurgualusel kollakasvalge või valge laik. Värvus on tumedam kui teist „tõugu“ karudel. Ka arvab rahvas, et tema ongi koduloomade murdja ja inimestele kallalekippuja, kuna sipelga- ja kaerakarud olevat palju sõbralikumad ega kimbutavat loomi ja inimesi. Kaerakaru

Joon. nr. 29. Emakaru poegadega.

on keskmise suurusega ja helekollakas-pruuni värvusega. See karu külastab kaerapõlde, kuid koduloomadele ja inimestele ei tungivat kallale. Säärast karude süstematiseerimist kolme „tõugu“ teadus ei tunnusta, sest et tegemist on vaid üksikute karude juhusliku kõrvalekaldumisega algtüübist. Isegi ühes poegkonnas võime sageli kohata noori karusid, kes karvkatte värvuselt erinevad üksteisest niivõrd tunduvalt, et neid on raske pidada ühe ja sama emakaru poegadeks. Juhtub, et ühes poegkonnas on osa poegi mustjaspruunid, peagu mustad, valge laiguga rinnal või kitsa valge vöödiga kaelal, kuna teine osa on jälle ruugepruunid või kollakad ilma valge laiguta või vöödita. Ka täiskasvanud karud, kuigi nad kõik on pärit ühest ja samast poegkonnast, eri-

nevad sageli üksteisest kolju (pääluu) vormilt, jäsemete kõrguselt, karva pikkuselt, karvkatte tiheduselt jne.

Harilik karu on suur ja kohmakavõitu loom, kelle massiivne keha asetseb võrdlemisi kõrgeil tugevail jämedail jalgadel. Lühikesel jämedal kaelal asetuv pää on suur, laup lai. Tömbivõitu koon on tugev. Keskmise suurusega kõrvad on ümmarikud. Lõualuud on väga tugevad ja varustatud suurte tugevate tagapurihammastega, mis omavad suure lõikejõu. Esipurihambad on tillukesed, kuna kiskhambad (kihvad) on keskmiselt arenenud. Pääd kannab ta harilikult allapoole langetatult. Silmad on väikesed. Esi- kui ka tagajalgadel on 5 varvast laiade mustade mitte-tagasitõmmatavate küünistega; päka- või tallaalused on paljad. Karvkate on tihe ja puhmas, värvuselt ühetooniline, kuid varieerub üksikuil isendeil ruugepruunist kuni mustjaspruunini. Karvad on pikavõitu, eriti pikad aga tagajalgadel ja turjal, mistõttu turi paistab väikese küüruna ja kõrgemana kui see on tegelikult. Üksikuil karudel leidub rinnal väikene valge või kollakasvalge laik; mõnel juhtumil hargneb see laik kaheks, ümbritsedes nii looma kaela ja paistes valge kaelusena. Poegadel võib seda „kaelarihma" sagedamini tähele panna kui täiskasvanud karudel, kel see vananedes kaob, ainult mõnel üksikul vanal karul säilib. Erinevus, mis tingitud karu east, ei ilmne üksnes hammaste kulumises või nende väljalangemises, vaid ka karvkatte värvuses ja tiheduses, karvade pikkuses jne. Vanal karul on karvad jäigemad, lühemad ja heledamad kui noorel; ka võib esimestel märgata karvkatte värvuses sageli halle ja hõbedasi toone, kusjuures mõnikord karvakao tagajärjel on karvkate jäänud nii hõredaks, et paistab kohati paljast nahka.

Nagu nägime, on hariliku karu värvus väga muutlik, kuid veel suuremaid teisumisi võime tähele panna karude suuruses ja kaalus. Isakaru erineb tunduvalt emakarust suuruselt ja raskuselt; viimane on esimesest vähem, kergem ja ka vähem kohmakas. See soost tingitud erinevus ilmneb silmatorkavamalt kaalus. Loodusteaduslikud uurimused näitavad, et täiskasvanud isakaru kaal on harilikult umbes kaks korda suurem kui emakarul; samuti on isakaru kehakam emasest, millist erinevust võib tähele panna isegi juba imevate poegade juures. Ka levimisala geograafiline asend avaldab mõju hariliku karu suurusele ja raskusele. Nii kõigub mõnel levimisalal nende keskmine raskus 160—200 kg, teisel aga 220—250 kg. On kohti, kus harilikke karusid leidub

320—380 kg raskusega, kuid seevastu on ka alasid, kus sääraseid suuri karusid ei esine üldse, hoolimata sellest kui vanaks nad elavad. End. Peterburgi ja Pihkva kubermangus lastud täiskasvanud harilike karude keskmine raskus kõikus 200—250 kg, kusjuures sääraseid karusid loeti tollal suurteks loomadeks. Keskmisteks loeti niisuguseid, kelle raskus kõikus 160—200 kg vahel, ja väikesteks, kelle raskus oli alla 160 kg. Eestis lastud harilike karude raskus kõigub 130—200 kg, ja on küsitav, kas suurema keharaskusega karusid meie metsades on üldse elutsenud. 160 kg raskuse karu pikkus on umbes 1,5—1,75 m ja turja kõrgus 75—85 sm. Omal ajal Kesk-Venemaal lastud 370 kg raskuse hariliku karu pikkus, mõõdetud kõrva tipust kuni jalatallani, oli 2,5 m. Ühel ja samal levimisalal elutsevate harilike karude suurus ja raskus kõigub küll üsna laialt, kuid need kõikumised pole siiski mitte nii suured kui kahel teineteisest kaugel asetseval levimisalal. Üldiselt on tähele pandud, et mida idapoolsem levimisala, seda suuremad ja raskemad on sääl elutsevad harilikud karud.

Täiskasvamiseks vajab karu vähimalt 5—6 aastat, kusjuures 12—15 a. vanuselt lõpeb karul suuruse ja raskuse juurekasv. Kui vanaks ta elab vabas looduses, pole kindlasti teada. Ühed arvavad, et elab kuni 30, teised jälle kuni 50 aasta vanuseni. Berni loomaaias peetud karu iga oli 47 a.

Tegev elu algab karul varakevadel, kui maapind on soojade päikesekiirte mõjul kohati vabanenud lumekattest ja taimestik tärkamas. Tema aktiivne elu kestab kuni külmade või lume tulekuni, millal ta suigub talvunne.

Kevade tulekul lahkub karu koopast. Esimestena tulevad välja isakarud. Enne lõplikku lahkumist talvkorterist tulevad isakarud sageli mõneks tunniks välja, jalutavad veidi ja lähevad tagasi koopasse. Karu ajutine lahkumine talvkoopast leiab päämiselt aset siis, kui lumi on kaetud niivõrd tugeva jääkoorukesega, et kannab teda. Järgmistena lahkuvad talvkoopast ahtrad emakarud, kuna poegadega emakarud ilmuvad välja alles siis, kui kevad on täiesti saabunud.

Talvkoopast lahkunud karud on väga näljased, ja et varakevadel on vajalist toitu vähe, on nad sunnitud kogu oma aja ja tähelepanu pühendama päämiselt toiduhankimisele, mistõttu nad on kevadel palju julgemad kui suve lõpul või sügise alul, millal toitu leidub külluses ja nälg ei piina looma.

Esijoones siirdub karu soodele ja rabadele, et säält otsida

sügisest säilinud jõhvikaid (kuremarju). On maa veidi sulanud, hakkab ta end toitma mitmesuguste taimede juurte ja putukatega, mida urgitseb vanade kändude, puujuurte ja sambla alt. Tärkab aga noor rohi, on see kuni marjaaja tulekuni talle päätoiduks. Et koduloomi nii vara kevadel ei aeta veel karjamaale, on neile õnneks, sest vastasel korral ei annaks nälginud karud neile naljalt armu.

Pärast talvkoopast lahkumist asub karu eriti suure hoolega jõhvikate, pohlade, pihlaka- ja teiste marjade otsimisele ja neid leides sööb ta suure ahnusega. Selle tegevuse otstarve ei ole teaduslikult veel tõestatud; mõnelt poolt püütakse selles näha soolte puhastamist ja n. n. „karupunni" kõrvaldamist. „Karupunn" on sõrmepikkune tükk kõvaks kuivanud väljaheidet, mis kogunenud pärasoole talvuinaku ajal, millal loomal oli seedimine katkestatud pikemaks ajaks.

Kevadel algab karudel ka karvheit; lahjemail loomadel algab see varem, kuna rammusamail hiljem. Karvkatte vahetus lõpeb alles kesksuvel. Paarimisaeg on juulikuus. Ja $6^1/_2$—7 kuu möödumisel, s. o. umbes jaanuarikuu lõpul toob emakaru ilmale tavaliselt 2—3, harva 4 poega. Emakaru saab suguküpseks alles viiendal aastal ja sellest ajast pääle poegib ta harilikult üle aasta. See asjaolu on seletatav sellega, et paarimisajaks, s. o. suvel, on jaanuarikuus sündinud pojad veel niivõrd väikesed ja abitud, et ema ei või neid maha jätta. Hukkuvad aga pojad enne paarimisaja saabumist, paarib emakaru juba sama aasta juulikuus, ja seega pole aastast vaheaega poegimise vahel. Poegadega olles hoidub emakaru hoolega isakarudest eemale. Ei õnnestu see ja isakaru püüab talle läheneda, tormab ta möirates isakarule kallale, annab sellele kõrvakiile ja hammustab, püüdes nii isakaru eemale peletada, mis aga igakord ei õnnestu, vaid võib nii mõnigi kord emakaru ja tema poegade surmaga lõppeda. Sigitusvõime püsib emakarul kõrge vanuseni. Karul sünnivad pojad kesktalvel. Nad on selle suure looma kohta väga väikesed, pimedad ja täiesti abitud, mispärast ema päämureks on neid kaitsta külma eest. Imikud poevad ema rinna ja kõhualuse karvadesse, kus ema neid katab oma käppadega ja soojendab hingeõhuga. Umbes 30 päeva möödudes hakkavad pojad nägema, ja kevadeks, kui emakaru lahkub talvkoopast, on nad juba niivõrd kasvanud, et suudavad emaga vähemaid matku ette võtta. Haruldaselt truu ja hoolika emana on karu alati mures oma poegade pärast. Ta muretseb neile toitu

ega jäta neid lühimakski ajaks valveta, samuti ei lase kedagi nende lähedusse. Suure südidusega kaitseb ta poegi ka teiste karude, eriti isakarude eest, kes nad kohe surmaksid, kui aga pääseksid ligi. Huvitav on, et emakaru talvkoopas viibides erilist vahvust ei osuta oma poegade kaitseks, vaid hädaohu korral sageli kiiresti lahkub koopast ilma vastupanuta, jättes poegi saatuse hoole. Sootu teissugune on olukord, kui poegadega emakaru viibib välispool koobast. Ootamatu kohtumine temaga pole siis kuigi meeldiv, sest märgates inimest poegade läheduses võib ta mõnel juhtumil ka kallale tungida; tavaliselt aga ta ei tee seda, vaid ajab end kahele jalale püsti, mõmiseb ja möirgab, või kui ta juba üsna ligidal, purskab sülge näkku.

Umbes neljakuistena lõpetavad pojad imemise. Suvel nad käivad emaga koos ja külma tulekul poevad ka kõik ühte talvkoopasse. Järgneva aasta suvel veidi enne paarimisaja algust peletab emakaru nüüd juba peagu poolteiseaastased pojad enda juurest eemale, ja sellest ajast alates hakkavad pojad iseseisvalt elama.

Tavaliselt jäävad karud püsivalt elama kohtadesse, mis nad kord endale valinud; tülitatakse neid sääl alatasa või on toitainest puudus, lahkuvad säält. Pikemaid matku üritavad karud vaid toidupuudusel, kuna lühemaid retki ümbruskonnas sooritavad tihti meeldiva toidu (marjad, pähklid, kaer jne.) leidmiseks.

Karu on küll segatoitlane, kuid tema päätoitaineks on ikkagi taimtoidud nagu marjad, seened, pähklid, tammetõrud, mitmesuguste taimede juured ja mugulad, noor rohi, kaer, puuvili jne. Eriti maias on ta kõikide metsmarjade, kaera ja mee pääle. Lisaks ülaltähendatule sööb ta igasuguseid putukaid, tigusid, sipelgaid ja nende nukke, konni, sisalikke, kalu jne. Mis puutub üldiselt lihatoidusse, siis karu seda ei vaja oma ülalpidamiseks tingimata, kuid kord maitsnud liha ja verd, muutub agaraks metsja koduloomade murdjaks. Kõiki loomi, alates hiirest põdrani, tarvitab karu toiduks, kui aga avaneb võimalus neid kätte saada. Kuna mõtused ja laanepüüd elutsevad ja pesitsevad päämiselt säärastes metsades, kus karudki alatiselt elutsevad, siis saavad nad kohati selle all tunduvalt kannatada, sest karud hävitavad nende pesi ja lennuvõimetuid poegi. Samuti ei anna karud armu koduloomadele, olgu see siga, lammas, veis või hobune.

Meil karud ei sünnita koduloomadele erilist kahju, saades hädaohtlikuks vähesel määral ainult lammastele ja sedagi vaid

siis, kui lambad on jäetud valveta karude alatisse elutsemisrajooni või selle lähedusse.

Vastmurtud loomi karu harilikult ei söö kohe, vaid veab laiba ligemasse tihnikusse või mujale peitmiseks sobivasse kohta, kattes selle okste, risu, lehtede või samblaga. Sööma asub peidetud saaki alles mõne päeva möödumisel. Näib, et karu vastmurtud looma liha ei söö meeleldi, vaid peab seda maitsvamaks, kui see lõhnab, olles veidi rikki läinud; täiesti raiskunud liha aga karu põlgab ega tarvita toiduks kunagi.

Mee pääle on karu väga maias ja mesilaste äge pääletung ei takista teda mesipuid või pesi lõhkumast, mett sööb ta koos kärgedega ja sääl leiduvate mesilastega.

Üldiselt ollakse arvamisel, et karud, kes end toidavad päämiselt taimtoiduga ja koduloomi pole õppinud murdma, olevat palju sõbralikumad ja inimestele ei tungivat kallale.

Nagu teistel metsades elutsevail loomadel nii pole ka karul nägemisvõime kuigi suur, kuid seevastu on hästi arenenud kuulmine ja haistmine, eriti viimane. Haistmisvõime abil märkab karu soodsa tuulega inimest väga kaugelt ja kui suur argpüks põgeneb kiiresti, hoolimata oma tugevusest ja olevaist vastuhakurelvadest.

Harilikult arvatakse, et karud on väga targad ja arukad loomad, kuid kes neid on lähemalt tähele pannud, teab, et tema vaimsed võimed on tunduvalt vähemad kui paljudel teistel metsloomadel ja -lindudel.

Rahulikus olekus harilikult pikaldane, näiliselt hääsüdameline ja rahumeelne, flegmaatiline oma liigutusis ja teatava määrani kodustatav, eriti nooruses, on ta inimesile saanud sümpaatseks. K. A. Hindrey iseloomustab karu järgmiselt: „Oma kujult on ta nagu saamatu, vaimult nagu natuke totralt häätahtlik, igatahes kuidagiviisi kentsakas ja naljakas teguviisilt ja olemiselt, nõnda et need segatunded, mis valdavad inimest metsloomade suhtes, kalduvad karu juures rohkem pooldavale küljele“ (Meie metsloomad. Tartu 1935). Et karu on aga väga muutliku meelega, äärmiselt umbusklik, ärritub kergesti ja muutub tigedaks, kui talle miski ei meeldi, tuleb tema eest alati valvel olla, kui kodustunud ta ka ei näi olevat. Füüsiline jõud on karul väga suur, sest ka tugevaima pulli võidab ta kerge vaevaga. Suurimaile loomadele hüppab ta tavaliselt selga ja oma võimsate käppadega kinni hoides purustab hammastega looma kaela- või selgroo.

Saagiloom püüab end kiire jooksuga või suurte hüpetega vabastada õudsest ratsanikust, kuid kõik need püüded on harilikult asjatud ja enamalt jaolt langeb loom, kui mitte kohe, siis juba paari hüppe järel murtuna maha. Pääle inimese tal teisi vastaseid ei leidu; karu tunneb end seetõttu metsas täisperemehena ja kasutab takistamata kõiki neid mõnususi ja hüvesid, mis mets talle pakub suvel. Suve alul käib karu päämiselt raiestikel, vanadel põlendikel ja harvikuis, kus rohkesti leidub maasikaid ja seeni. Kesksuvel ilmub aga kohtadesse, kus rohkesti kasvab vaarikaid, mustikaid ja sinikaid, tundes end sääl niivõrd koduse ja julgena, et ta isegi inimesi ei karda väga. Neil puhkudel pühendab karu kogu oma tähelepanu ja huvi marjadele ja sööb neid niisuguse aplusega, et ei märka inimese lähenemist ja võib seetõttu sattuda ka tihti marjulistega peagu ninapidi kokku. Suve lõpul ja sügise alul ilmub karu metsa läheduses asetsevaile kaerapõldudele, et sääl end toita valmiva kaeraga. On aga kaer põldudelt koristatud, jäävad toiduhankimise võimalused kitsamaks, mispuhul asuvad karud jõhvikate ja pohlade otsimisele, kuna osa karusid, kes eelistavad lihatoitu, otsivad võimalusi koduloomade murdmiseks. Olenevalt ilmastikust, hakkavad karud mõnikord juba varakult tegema ettevalmistusi talvuinakuks. Esijoones valitakse sobiv koht talvkoopaks, ja kui see leitud, hakatakse pesa ehitamiseks koguma oksi, kuivi lehti, sammalt jne. Talvkoopa asukohaks valib karu tavaliselt noore tihniku, tuuleheiterägastiku või läbipääsematu rabaga ümbritsetud saarekese, kui sääl leidub tuulest murtud või heidetud puid, tihedalt kasvavaid põõsaid, alusmetsa jne. Leidnud koopaks sobiva asukoha, ei võta karu enam ette pikemaid matku, vaid liigub selle ligemas ümbruses. On ta aga sunnitud toidu muretsemiseks minema ikkagi kaugemal asetsevale kaerapõllule, ilmub ta jälle tagasi valitud koopa ligidusse. Enne pesaehitamist uurib karu põhjalikult läbi talvkoopa asukoha lähema ümbruse ja seetõttu leidub selle läheduses rohkesti karujälgi, mis üksteisega sageli ristlevad ja on nii mõnegi vilumata karuküti viinud arvamusele, nagu püüaks karu enne koopasse minekut oma jälgi meelega segada. Talvkoobas on võrdlemisi mahukas auk või koobas, tuulest heidetud puu juurte või kännu all; mõnel juhtumil pole auku üldse olemas, vaid talvkoobas on ehitatud tasasele maapinnale mõne langenud puu tüve alla või tihnikusse, kus puude oksad ulatuvad maani ja tihedalt varjavad maapinda.

Talvkoopa ehitab karu nii, et lamades pesas see teda ülalt kui ka igast küljest varjaks täielikult ning pakuks küllaldast kaitset külma ja tuule eest. Talvkoopa lõunapoolsesse seina jätab ta väikese avause ja heites kestvale talvuinakule. asetab pää alati avause poole. Talve tulekul katab lumi paksult koopa, tuisud sulgevad avause, jättes vabaks vaid hiireaugusuuruse avause hingamiseks. Seepärast juhuslikult möödakäija ei aimagi, et selle sügava lumehange all puhkab talvunes metsade võimas kuningas.

Enne talvkoopasse minekut sööb karu rohkesti, kogudes nii rasva, sest selle arvel peab ta talvel elama, kuna talvuinaku ajal ei tarvita toitu.

Enne pessa heitmist otsib karu teatavate taimede juuri ja mugulaid, ja on seedimisorganid tarvilisel määral ette valmistatud kestvaks talvpuhkuseks, läheb koopasse ja suigub talvunne.

Minek talvkorterisse oleneb teataval määral ka ilmastikust; kuid meil lähevad karud talvkoopasse tavaliselt novembrikuu keskpaigu ja lahkuvad säält umbes märtsi lõpul.

Karu talvuinak pole mitte pidev või raske uni, millest ta ärkab vaid siis, kui kevad läheneb ja ilmad muutuvad soojemaks; ka ei saa seda pidada magamiseks sõna otseses mõttes, vaid see on omalaadne suikumine või ärkvelmagamine, millest ta ärkab iga silmapilk, kui teda eksitatakse. Mitte kõik karud ei lähe ühel ja samal ajal talvkorterisse; leidub üksikuid, kes veel pärast külma ja lume tulekut hulguvad ümber ega ruttagi talvuinakule minekuga. Karukütid peavad sääraseid „hulkureid" kardetavamaiks, sest nad olevat palju tigedamad ja julgemad kui on karud harilikult. On karu sunnitud ühel või teisel põhjusel talvel koopast lahkuma ja selle maha jätma (inimese või koera poolt eksitatud, sula tagajärjel vee koopasse tungimisel jne.), rändab ta pikemat aega, enne kui jälle uuesti heidab talvuinakule. Juhtub, et eelmainitud asjaoludel lahkub karu koopast kevade liginedes, siis ta sageli ei lähe enam koopasse üldse, vaid vahete-vahel puhkab lühemat aega kuski tihnikus, mõne suure puu all või isegi lausa lagedal raiestikul mõne suurema kännu varjus.

Kui teda talvuinaku ajal ei eksitata ega sunnita koopast lahkuma, kasutab üht ja sama koobast mitu aastat järgemööda tälvkorterina.

Karu liigutused on tavaliselt aeglased ja rahulikud. Sammudes astub ta kahe samapoolse jalaga korraga (küliskäik), mistõttu on kõnnak taaruv ja töllerdav. Toiduotsimisel liigub aeglaselt, nagu poleks kiiret näljakustutamisega ja allalastud pääga hulgub ükskõikse ilmega. Oma jõudu hinnates ei karda karu pääle inimese kedagi, mispärast ta ei pühenda ka erilist tähelepanu oma julgeoleku kindlustamiseks. Nii astub kõndides tihti ettevaatamatult rajal lamavaile kuivadele okstele, sääljuures rahulikult omaette mõmisedes ja puristades, hoolimata ümbrusest. Vahetevahel seisatades kuulatab — ja siis pääd veidi tõstes ning seda ühele ja teisele poole pöörates, haistab. Märgates hädaohtu põgeneb kiiresti; paistab talle aga asi kahtlasena, siis ei eemaldu enne, kui pole selgusele jõudnud, kellega või millega on tegemist: „. . . siis vahib ta seda ettesirutatud kaelaga; sörgib kas mööda või teeb tiiru selle ümber, mõmiseb ega lase eset ka möödumisel silmist. Uudishimulik on ta ka, nuusutab kõike, käänab kõik ümber ja pahupidi, keerab ja vahib asja igast küljest põhjalikult" (H i n d r e y, Meie metsloomad). Varitseb teda aga hädaoht või hiilides juure mõnele loomale, muutub korraga hoopis teiseks: unised silmad virguvad ja paistavad tarkadena ning elavatena, iga lihas pingul, aeglased ja ettevaatamata liigutused on kadunud, ja hoolimata suurest kehalisest kaalust, liigub siis niivõrd vaikselt ja osavasti, et ka teravaima kuulmisega karukütt ei märka tema sammumist.

Joon. nr. 30. Karu jäljed (sammudes).

Karu sammu pikkus on peagu võrdne keskmise kasvuga inimese sammule ja seetõttu on sügava lumega hõlpus jäiltamisel edasi liikuda, astudes karu jälgedesse. Kõndides toetub karu päkkadele (tald), mitte aga varvastele nagu enamik kiskjalisist. Karu jälge on hõlpus ära tunda pikkade küüniste selgestinähtavate jäljendite tõttu, mis iga varba päka jäljest ulatuvad ette.

Harilikult arvatakse, et jälgede suuruse järgi võib teatava määrani otsustada ka karu suurust ja kaalu. See arvamus on ekslik; pigemini võib seda juba teha sammu pikkuse järgi. Tavaliselt liigub karu sammu, kuid ehmunult või kallale tungides jookseb väga kiiresti traavi või galoppi, kusjuures teeb sageli üsna kaugeid ja tarbekorral ka kõrgeid hüppeid. Noored karud, eriti aga pojad on osavad ronijad ja ronivad meeleldi puude, suurte

kivide ja kõrgete kändude otsa. Vanemad karud seda sporti ei harrasta ja võtavad ronimisi ette vaid maitsva toidu (mesi, puuvili jne.) hankimisel.

Mis puutub karude suhtumisse inimestele nendega kokkupuutel, siis pole meil juhtunud küll kordagi, et karu juhuslikult kohtamisel inimesega oleks viimasele kallale tunginud. Enamikjuhtumeil põgeneb karu kohe kiiresti inimese eest, või olles väikeste poegadega, kes nii kiiresti ei suuda joosta ja keda ema milgi tingimusel ei jäta maha, avaldab oma pahameelt mõminaga või teeskleb kallaletungi. Ka meie metsades on marjulisil, karjuseil ja metsaametnikel olnud sagedasi kokkupuuteid karudega, kuid need kõik on rahulikult lõpnud ja kellelegi neist pole ta püüdnudki kallale tungida. Ja kuigi mõnel juhtumil on karu oma pahameelt selle juhusliku kohtamise üle avaldanud mõmisemisega, siis pole sel olnud muid tagajärgi kui ehmunud inimeste lühike jooksutreening ja nende poolt mahavisatud korvid, laialipillatud marjad või mahajäetud lambakari. Üldiselt on karu rahulik, kui teda ei ärritata, lepliku loomuga, kuid sellegipärast ei maksa teda iialgi täiel määral usaldada, mispärast kokkupuutel temaga olla siiski ettevaatlik, olgugi et üldiselt on teada karu argpüksus. Leidub üksikuid karusid ja kohati isegi terveid poegkondi, kes niivõrd tigedad ja jultunud, et kohates inimesi tungivad neile kohe kallale; õnneks leidub aga sääraseid kurje ja kardetavaid karusid võrdlemisi harva. Meil pole seni igatahes sääraseist tigedaist karudest kuulda olnud. Hoopis teine lugu on siis, kui karu on saanud haavata või koerte ja inimeste poolt niivõrd kitsikusse aetud, et teist väljapääsu pole, kui teda ähvardavate vaenlaste hävitamine. Sel juhtumil tormab karu välkkiiresti inimesele kallale, paiskab selle kui õlekõrre maha, püüdes teda hammustada või küünistega haavata. Et karu enne kallaletungi mõni samm vaenlasest eemal ajab end tagajalgadele püsti ja selliselt sammub vaenlasele vastu, juhtub väga harva. Kallaletungil ta seda tavaliselt ei tee, vaid tormab vaenlasele kallale joostes.

Asualadeks eelistavad karud suuremaid okas- või segametsi, kus rohkesti tuulest murtud või heidetud puid, tihedaid alusmetsi, tihnikuid, soostunud kohti ja kus inimesi on vähe liikumas ning kus seetõttu tavaliselt valitseb vaikus ja rahu. Puht-lehtpuumetsi karu põlgab, välja arvatud vaid tammepuistud, kust tammetõrude näol leiab rohkesti maitsvat toitu. Ühetaolised, pimedad ja sünged metsad talle ka ei meeldi; eelistab sääraseid maastikke,

kus raiestikud, vanad põlendikud või väikesed lagendikud vahelduvad metsadega ja soodega, kus lopsakalt kasvavad metsmarjade puhmad ning kus metsi läbistavad jõed ja orud. Ja kui veel säärane kirju maastik asetseb kaugel inimeste asulaist või inimesi liigub sääl üldse harva, siis on säärane koht karudele meeldivaimaks elutsemispaigaks.

Meil elutseva hariliku karu levikuala läänepoolne piir algab Skandinaavia poolsaare põhjapoolsest osast, läheb Karpaadi mäestiku kaudu lõuna poole üle Balkani poolsaare ja ulatub Türgimaale. Levikuala lõunapoolne piir läbistab Türgimaa, Pärsia, Afganistani, Põhja-Hiina ja Korea, ulatudes Vaikse ookeanini ning säält edasi Põhja-Ameerikasse. Levikuala põhjapoolseks piiriks on metsade põhjapoolne leviku piir. Harilikku karu kohtame praegu enam-vähem sageli Norras, Põhja-Rootsis, Põhja-Soomes, Ungaris, Rumeenias ja Bulgaarias; võrdlemisi palju leidub neid ka Kanadas, Aljaskas, Põhja-Venemaal ja Siberis. Vähesel arvul leidub pruunkarusid veel Hispaania mäestikus, Lätis ja Leedus nad aga puuduvad.

Eestis elutseb praegu umbes 25—30 karu. Nende alatiseks elutsemispaigaks on Ida-Virumaa oma suurte metsamassiividega ja rohkete soode ja rabadega.

Jahipidamine.

Meie oludes võiks karudele tarvitatavaist jahipidamise viisidest kõne alla tulla kolm viisi: 1) varitsemine, 2) ajujaht ja 3) laskmine talvkoopast.

Varitseda võib karusid kaerapõldudel, (kus nad käivad suve lõpul söömas), nende poolt murtud koduloomade juures ja juuremeelitamiseks pandud sööda (korjuse) läheduses.

Karude varitsemiseks püstitatakse tavaliselt vastav ehitus (lava, kõrg-iste, onn, auk), mis varjab kütti läheneva looma eest niivõrd, et see teda ei pane tähele ja kust kütil oleks võimalusi hädaohutult karu lasta. Kui varitsemiskohal leidub suur ja tihe kuusk, siis on otstarbekaim ehitada lava sinna, kuna puu suured oksad pakuvad kütile küllaldast varju. Tarbekorral võib veel tüvve puurida mõned augud ja sinna oksi pista, et lava oleks täiesti varjatud. Lava kujutab endast puuokstele püstitatud istet, maast 3—4 meetrit kõrgel. Lava ehitatakse sobiva puu jäme-

datele okstele, 7—8 sm läbimõõduga koorimata lattidest, pannes istmeks 5—6 latti ja toeks jalgadele 2—3 latti kõrvuti. Latid kinnitatakse tugevasti okste külge köie või traadiga, nii et need ei nagiseks küti liigutamisel. Soovikorral võib ka selja jaoks toe teha. Lava igal juhtumil okstega nii maskeerida, et loom seda maast ei silmaks ja et see ümbruskonnast ei erineks. Ei leidu aga varitsemiskohal sobivat puud, kuhu võiks lava ehitada, siis ei jää muud, kui lava asemele püstitada kõrg-iste, püüdes seda nii üles seada, et see samuti võimalikult vähe erineks ümbruskonnast ja loomale ei torkaks eriti silma. Lavade, kõrg-istmete ja onnide ehitamiseks tarvitatav materjal jäetakse koorimata ja kõik otsad ning tahutud kohad määritakse mullaga, et need ei valgendaks. Laastud ja tarvitamata oksad tuleb varitsemiskoha lähedusest koristada, sest karu märkab neid kohe ja sel puhul ei tule välja. Lavad ehitatakse valmis juba aegsasti (suvel), et karud harjuksid nendega. Nagu jahipidamisel kõikidele teistele jahiloomadelegi tuleb eriti karujahil arvestada tuule suunda ja seetõttu on soovitav ehitada kaerapõllu ääre mitu lava, et kust ilmakaarest tuul ka ei puhuks, oleks siiski võimalik looma varitseda, ilma et tuul takistaks jahipidamist. Muidugi võib karusid varitseda ka maas istudes, kuid see pole hädaohutu, sest pimedal ajal tormab loom sageli paugu suunas ja võib kergesti kütile sattuda. Augustikuu lõpul või sepemtbri alul, kui kaer hakkab valmima, ilmuvad karud tavaliselt pärast päikese loojakut kaerapõldudele sööma. Noored, eelneva aasta pojad, keda emad on paarimisajal enda juurest peletanud ja nüüd elavad iseseisvalt, ilmuvad sageli kaerapõldudele juba enne päikese loojumist, kui inimesed veel töötavad põldudel. Varsti pärast päikese kadumist ilmuvad emad nende juures olevate poegadega, kuna vanad isakarud ilmuvad alles keskööpaigu või koguni hommikupoolsel ööl, veidi enne päikese tõusu. Arvestades karude ilmumise aja mitmekesisust, olgu kütt juba enne päikese loojumist kohal, et tulekuga mitte hilistuda ja seega loomi põllult mitte peletada. Kohale minnakse tavaliselt kahekesi, kusjuures jõudes puu juure, kuhu on ehitatud lava, ronib kütt lavale, kuna tema saatja n. n. „jälgedesegaja" läheb koju tagasi, kuid mitte tuldud jälgi mööda, vaid teist teed kaudu. Karu, sattudes inimeste jälgedele, uurib neid põhjalikult. Leides, et inimene on toitluskohalt eemaldunud, ei karda enam ja ligineb julgesti kaerapõllule. Et karu koduloomade jälgi ei karda, siis kui kütil on kasutada hobuseid, võib sõita ratsa lava

juure ja otse sadulast ronida lavale, kuna „jälgedesegaja", kes ka ratsa, viib hobuse koju tagasi. Peab tähendama, et karu ligineb alati kaerapõllule äärmise ettevaatlikkusega ja väga vaikselt, eriti veel siis, kui miski näib olevat kahtlane; vahete-vahel on vaid kuulda kuivanud lehtede krabinat või mõne oksa murdumist, kuid muud ei midagi. Enne väljatulekut põllule seisatab karu pikemat aega metsa ääres ja uurib põhjalikult ümbrust. Veendudes, et hädaohtu pole karta, ilmub põllule, kuid enne söömisele asumist tõuseb sageli veel kahele jalale püsti ja ajades keha sirgu ning keerates pääd püüab veel kord selgusele jõuda, kas õhk on puhas. Karu peatub harilikult metsapoolse põllu ääres; keskpõllule ilmub alles siis, kui metsapoolsest põlluäärest on kaer juba söödud. Eriti meeldivad talle säärased kaerapõllud, mis on asutatud uudismaale, kus rohkesti leidub veel juurimata kände ja kus seetõttu külv on tehtud lapiti või kitsaste ribadena. Kaerapõldudele sünnitavad karud suuri kahjusid, mitte küll niivõrd kaera söömisega kui vilja tallamisega. Kaerapõllu tallamine on tingitud tema omapärasest söömisviisist. Karu istudes toetub tagaosale, nihkub sellel edasi, haarab esimeste jalgadega kaerad sülle, võtab kaerapääd suhu ja imeb neid, valjult matsutades. Pärast kaerapõldude külastamist karude poolt pole säält tavaliselt enam midagi korjata, sest vili on tallatud maha ja põld näeb välja nagu oleks rull säält üle käinud. Et karude tulekut kaerapõldudele vältida, on põllupidajad mitmesuguseid abinõusid tarvitusele võtnud, kuid rahuldavaid tulemusi pole nendega siiski veel saavutatud. End. Peterburgi kubermangus mõned talupidajad torkisid ümber kaerapõldude lühikesi kepikesi, millele kinnitati kõrbenud vana lambanaha tükke, mis nende ütluse järgi pidid karud põldudelt eemale peletama. Kuivõrd see abinõu andis tagajärgi, polnud minul kahjuks võimalik selgitada. Teisal olevat jälle tehtud kaerapõldude ümber lõkketulesid säärasest küttematerjalist, mis aegamööda põles, andes nii rohkesti suitsu, mida karud ei sallivat.

Varitesmisel saab karudele lasta tavaliselt alles pärast päikese loojumist, s. o. juba videviku ajal, mistõttu hoiduda liig kaugelt laskmast. Nõrga või puuduliku valguse juures on enamvähem kindel tabavus mõeldav vaid 35—40 sammult, kuna tabavus kaugema maa päält, ka kuuvalgel ööl, on juba õnneasi. Pärast laskmist peab veel mõneks ajaks jääma lavale ja sääl istuma vaikselt liikumata, et karu ei märkaks asukohta. Pärast laskmist

põgeneb karu tavaliselt kohe kaerapõllult, kuigi ta raskelt haavata saanud ja seetõttu suudab vaid vaevaliselt edasi liikuda. On ka ette tulnud juhtumeid, kus haavatud karu, märgates küti asukohta, on sellele kallale tormanud. Vilunud karukütile pole see kallaletung kuigi kardetav ja lõpeb tavaliselt karu surmaga, enne kui ta jõuab lavale, kuid noorele karukütile, kes kergesti kaotab külma vere ja ka vähe vilunud pimedas laskmisega, võib säärane ootamatu kallaletung lõppeda kurvalt.

Varitsemiseks võib ka onne ja auke kasutada, kuid need pole nii otstarbekad kui lava või kõrg-iste, ja kui olukord vähegi võimaldab, tuleb ehitada lava, vastasel korral aga kõrg-iste.

Karule võib kaerapõllul söömise ajal ka juure hiilida, kuid see õnnestub siiski võrdlemisi harva, sest ka söömisel on karu väga ettevaatlik ja talle liginemine seepärast pole sugugi hõlpus; päälegi on juurehiilimine seotud hädaohuga, sest pimeduses või nõrga valgusega on täpne tabamine raskendatud, mistõttu looma „paugupäält" ei õnnestu tavaliselt surmata ja haavatud loom, märgates kütti, võib talle kallale tungida, kuna säärase ebasoodsa valgusega võib ka teine lask ebaõnnestuda. Seda asjaolu tuleb silmas pidada, eriti vilumatuil ja algajail karuküttidel.

Hilissügisel, kui kaer on põllult koristatud ja toidunappus hakkab tunduma, tungivad karud sageli koduloomadele kallale ja püüavad neid murda. Otsivad sel ajal ka korjusi ja söövad neid, millist asjaolu karukütid kohati kasutavadki, varitsedes karusid väljapandud korjuse juures. Korjus pannakse välja karude elutsemispaigale, võimalikult eemale käidavaist teist, valides mahapanekuks säärase koha, kuhu on hõlpus lava ehitada. Eriti soodsad on selleks metsas asetsevad väikesed lagendikud või heinamaad. Korjus asetatakse umbes 30—40 sammu lavast eemale, pääga või tagaosaga lava poole, sest karul on harjumuseks hakata korjust sööma kõhu poolt. On korjus teisiti asetatud, seisaks karu söömise ajal ka pääga või tagaosaga, mitte aga küljega küti poole, mis tunduvalt raskendaks lasu tabavust, eriti veel puuduliku valgusega. Päälegi oleks siis karu osaliselt korjuselt varjatud. Korjus tuleb 2 vaia abil tugevasti maa külge kinnitada, et karu seda kohalt ei saaks ära vedada; üks vai lüüakse kaelast, teine kubemete kohalt läbi. Ka võib korjuse kohale kinnitada köie või traadi abil, sidudes köie- või traadiotsad tugevasti maasselöödud vaiade külge. Täbaram on lugu, kui karu kavatsetakse varitseda tema poolt murtud kodulooma juures: murtud looma ei tohi

puudutada, vaid see tuleb tingimata jätta samasse asendisse nagu leiti, sest vastasel korral karu kas üldse ei tule enam tagasi, või kuigi tuleb, siis ainult pikema aja möödumisel ja sedagi hilja öösi, millal pimeduse tõttu laskmine osutub võimatuks. Et murtud looma asendit ei tohi muuta, siis tekitab raskusi lavale sobiva koha leidmine ja selle püstitamine. On tarvis lava või kõrg-istme ehitamiseks ja maskeerimiseks vastavaid puid juure muretseda, tuleb neid eemalt tuua ja nii maasse pista, et kohal ettevõetud muutus ei torkaks eriti silma (muld, murtud oksad, laastud jne. ära koristada). Korjuse juure kui ka kaerapõllule tuleb karu kord varem, kord hiljem, mistõttu tuleb kütil juba aegsasti, enne päikese loojumist, kohale minna ja varjendis vaikselt ning liikumata istuda. Korjuse juure ilmub karu mõnikord, kui päike veel kõrgel, mistõttu lavale lähenedes tähelepanelikult ümbrust silmitseda ja võimalikult vaikselt liikuda, kuna karu võib juba kohal olla ja seepärast nii mõnigi kord õnnestub talle märgatamatult laskekauguseni juure hiilida. Sügisel, kui karud on rammusad, nad palju ei söö ja söödaks väljapandud keskmise suurusega hobuse- või lehmakorjusest jatkub talle nädalaks või isegi pikemaks ajaks. Seevastu aga varakevadel jatkub väljapandud hobuse- või lehmakorjusest kõigest 4—5 päevaks, sest talvkoopast lahkunud karud on väga näljased ja söövad rohkesti. Varitsemine väljapandud korjuse läheduses on kevadel tagajärjekam kui sügisel, sest näljased karud on julgemad: ilmuvad sageli juba päeval sööma ja viibivad sööda juures ka pikemat aega.

Varitsemine otstarbekalt valitud kohalt ja nõuetekohaselt ehitatud lavalt või püstitatud kõrg-istmelt on siiski tagajärjekaim ja peagu hädaohutu jahipidamisviis, olgugi et see kütilt nõuab rohkesti aega ja püsivust. Eriti võib seda jahipidamise viisi soovitada noortele ja algajaile karuküttidele, sest selle jahipidamisviisi juures avaneb neile võimalus põhjalikult õppida tundma karu elu-olu ja tema suhtumist ümbruskonnale.

Lastes karu puuduliku valguse või pimeda ajaga tabatakse teda tavaliselt ülapoolt, mispärast tuleb sihtida veidi allapoole, eriti veel, kui silmas pidada, et karu korjuse söömise ajal sageli heidab kõhuli.

Ajujahti karudele peetakse tavaliselt järgmisil juhtumeil:

1) kui karu pole pärast lumetulekut kohe talvkoopasse läinud, vaid jatkab hulkumist, või kui ta oli sunnitud koopast lahkuma ajutiselt, kuni uue talvkorteri leidmiseni;

2) kui karu on küll enne lumetulekut talvuinakule läinud, kuid talvkoopa asukoht pole mitte täpselt teada, vaid ainult ligikaudu;

3) kui talvkoopa asukoht on küll täpselt teada, kuid varase aja (talvuinaku alul) või sooja ilmastiku tõttu on karu niivõrd ärkvel, et koopale märgatamatult läheneda pole vähematki väljavaadet ja

4) kui talvkoopa asukoht on küll täpselt teada ja ka karu on sügavas talvuinakus, kuid jahist osavõtjate-küttide arv on niivõrd suur, et jaht talvkoopa juures võiks rohkearvuliste osavõtjate tõttu saada neile hädaohtlikuks (hõlpsasti võib tulistada üksteist).

Enne ajujahti teha kindlaks, kus karu peatub, mis pole aga sugugi nii hõlpus kui teiste jahiloomade juures, sest karud on tavaliselt juba enne lumetulekut talvpuhkusele läinud ja enam ei jäta jälgi, mille abil oleks piirajail võimalus nende peatuskohad kindlaks teha. Lumega leidub harva karu jälgi, sest suuremalt osalt lähevad kõik karud talvuinakule ja nende hulgas leidub vaid mõni üksik eksemplar, kes talve läbi matkab ja talvkoopasse ei lähe. Juhuslikult võime küll sattuda sääraste karude jälgedele, kes ühel või teisel põhjusel olid sunnitud enneaegu talvkoopast lahkuma ja uut puhkepaika otsima. Kuidas olukord ka ei oleks, tuleb siiski püüda ajujahti karudele nii korraldada, et tagajärjed oleksid enam-vähem kindlad, mitte aga jäädes lootma vaid „hää õnne pääle", nagu seda teevad paljud vilumatud karujahi korraldajad. Vilunud karukütt ei jää ootama lumetulekut, vaid juba varasügisel või isegi suve lõpul hakkab tähelepanelikult uurima karude elutsemiskohti. Karude alatiste elutsemiskohtade või peatuspaikade leidmine ei sünnita vilunud jahimehele kuigi suuri raskusi, sest karu jälgede (liival, kraavide ääres, teedel jne.), väljaheidete, lõhutud sipelgapesade ja kändude, tallatud kaerapõldude jne. abil on see võrdlemisi hõlpus. Sügise lõpul, veidi enne talvkoopasse minekut, hakkab karu koguma materjale pesa jaoks, selleks korjates kuivanud lehti ja taimi, hammustades kuuseoksi ja kanarbikku, kiskudes puilt koort jne. Vilunud jahimehele pesamaterjali kogumine ei jää tähelepanematuks, ja olles seda märganud ning teades, et karu kogub materjale pesaehituseks talvkoopa lähedusest ning tundes maastikku ja sääl kasvava metsa iseloomu, võib ta juba ligikaudu oletada, missuguses metsaosas võiks umbes talvkoopa asukoht olla. Talvkoopa asukoha selgitamist toimida äärmise ettevaatlikkusega ja mitte sagedasti viibida arvatava asukoha läheduses, sest niipea kui karu märkab, et teda pesaehitusel jälitakse, jätab selle kohe maha ja lahkub kohalt, minnes sageli väga kaugele. Pesaehituse ajal on karud väga arad ja panevad iga vähimagi eksitamise pahaks. On talvkoopa asukoht kas või ligikaudugi teada, on ka koopa leidmine palju hõlpsam. Aga sel juhtumil, millal asukoht täiesti teadmata, peab sageli koopa leidmiseks kogu metsa risti-põigiti läbi käima. Pole aga otstarbekas talvkoopa ülesotsimist jätta talveks, millal maapind on kattunud lumega ja karud on lõplikult suikunud talvunne. Juhtumil, kui maapind varem kattunud lumega kui karud läinud talvuinakule, tuleb muidugi seda soodsat juhust kasutada ja talvkoopad üles otsida jälgede abil. Mõnel juhtumil on võimalik jälgida karusid ka jälgede abil, mis nad jätnud härmatise või tugeva kaste ajal. Juhtumil, kui karu alatine elutsemispaik on küll teada, kuid hoolimata toimitud jälgimisest pole siiski korda läinud selgitada, ka ligikaudseltki, kus metsaosas nimelt võiks tal talvkoobas asetseda, siis püüda karu sööda väljapanekuga nii kauaks hoida koopasse minemast, kui maapind pole lumega kattunud. Söödaks võivad olla kuhjapandud peksmata kaerad ja koduloomade korjused. Lumetulekuga pole raske jälgede abil ligikaudselt kindlaks teha talvkoopa asukohta ja pärast karu talvuinakule minekut üles leida ka talvkoobast. Seni, kui maapind pole kattunud lumega, pole mõtet karudele ajujahti korraldada, sest nende nahk on täisväärtusline alles jaanuari- ja veebruarikuus.

On talvkoobas teada, karu lõplikult suikunud talvunne, koobas lumega kattunud ja õues valitseb pakane, võib ajujahti korraldada üsna väikesel pindalal, harilikult 1—2 hektaarilisel maaalal. Väikepinnaliste ajude juures liigub talvuinakust ülesaetud karu tavaliselt koopasse tulnud jälgede sihis. Suuremate ajude juures tuleb seda harvemini ette, sest pikemat aega liikudes võib loom ühe või teise asjaolu sunnil muuta liikumise suuna. Seetõttu, kui ajujahti peetakse talvkoopas viibivale karule ja aju pindala on väike ning teatakse ka jälgede suunda, mida mööda karu talvkoopasse läks, võib enam-vähem kindel olla, et karu tuleb välja selle küti suunas, kes on asetunud vanade jälgede rajale.

On pandud tähele, et talvkoopa avaus on enamasti jäetud lõunapoolsesse koopa seina, mis on seletatav sellega, et külmad tuuled puhuvad päämiselt põhjast, ja et takistada tuule pääsu

koopasse, on karu sunnitud hingamiseks avause jätma lõunapoolsesse külge. Hingamise avaus on jäetud põhjapoolsesse külge vaid siis, kui koobas on põhjast kaitstud tiheda noore metsaga või millegi muuga, mis küllaldaselt takistab külmade tuulte pääsu avausse.

Karates talvkoopast välja liigub karu esialgu 30—40 sammu lõunapoolsesse suunda. Seda muidugi siis, kui koopa avaus asetseb lõunapoolses küljes. Arvestades seda, tuleb väikese aju korraldamisel (kui karu on koopas) asetada kütid umbes 40 sammu koopast lõuna poole, muidugi kui tuul seda võimaldab vähegi. Puhub aga tuul lõunast, s. o. küttidelt otse koopa poole, siis kütte lõunapoolsesse ossa mitte asetada. Lõunast puhuva tuulega tuleks üldse loobuda väikepinnaliste ajujahtide pidamisest, sest sooja ilmaga on karul uinak väga põgus ja ta märkab inimeste lähenemist juba kaugelt, võides seega koopast lahkuda enne, kui kütid suudavad neile ettenähtud kohtadele asuda.

Kui talvkoopa asukoht pole täpselt teada või kui sooja ilma tõttu ei ole otstarbekas korraldada ajujahti väikesel maa-alal, vaid on vajaline ajamise alla võtta suuremaid, kümnetesse hektaaridesse ulatuvaid maa-alasid, tuleb siiski kütid asetada aju lõunapoolsesse ääre, kui tuul seda vähegi võimaldab. Sest alates tavaliselt liikumist lõuna suunas, võib eeldada, et kuuldes ajajate hõiskeid põhja poolt, jatkab karu liikumist lõuna poole, kui erilised põhjused ei sunni teda võetud suunda muutma. Sääraseiks liikumise suuna muutmisele mõjuvaiks põhjusiks pääle tuule võivad olla ettetulevad orud, teed, jõed, suured muutused metsa koosseisus, näiteks: noor tihe okasmets lõpeb ja algab vana hõre lehtpuumets või lagendik jne. või mõned teised kohalikest oludest tingitud põhjused. Mis puutub ajujahi pidamisse hulkuvale karule, siis tuleb karu enne ajamise algust sisse piirata. Sissepiiramist teostada suure hoolega ja põhjalikult harutada jälgi, sest mõnel hulkuval karul on kombeks jälgi „segada", mis piiramist tunduvalt raskendab ja nõuab piirajalt suurt tähelepanu ja oskust. Üks karu liigub võrdlemisi sirgjooneliselt seni, kui leiab sobiva ajutise puhkepaiga, kuna teine seevastu käib ühel kohal mitu korda edasi-tagasi, uurib põhjalikult puhkepaiga lähemat ümbrust, ilmub käidavaile teedele, sattudes aga liikumisel kõrgele oru- või jõekaldale, tuleb säält tagurpidi paarkümmend sammu tagasi jne. Endast-mõista, et säärase liikumisega on karu jälgi niivõrd „seganud", et neid peab enne põhjalikult harutama, kui

korda läheb teda lõplikult sisse piirata. Nende segaste jälgede tõttu osutub tihti sissepiiratud maa-ala liig suureks ajujahi korraldamiseks ja tekib seepärast ka vajadus selle „kärpimiseks". Sissepiiratud maade „kärpimist" teostada äärmise ettevaatlikkusega, et mitte sattuda kogemata puhkavale karule ja nii teda säält eemale peletada. „Kärpimist" võib otstarbekalt teostada vaid vilunud karukütt, kes tuttav karu elu-oluga ja ka põhjalikult tunneb sissepiiratud maa-ala. „Kärpimise" teostamisel kasutada ära liiklemiseks kohalleiduvaid sihte, teid, jalgradu ja lagendikke, sest neid kaudu liigeldes võib loota, et sissepiiratud loomale nii hõlpsasti ei satuta, kuna ta tavaliselt teede, sihtide jne. lähedusse ei heida puhkama. Pärast „kärpimist" välispoole sissepiiratud maa-ala jäänud jäljed, mis viivad äralõigatud maa-alale, tuleb põhjalikult harutada ja üksikasjalikult „läbi käia", et lõplikult selgusele jõuda, kas karu on tõeliselt sisse piiratud, või aga kogemata kärpimisel äralõigatud maa-alale jäänud. On need välispool sissepiiratud maa-ala leiduvad jäljed põhjalikult „läbi käidud" ja selgusele jõutud, et „värskeid" jälgi sissepiiratud maa-alalt ei lähe välja, võib kindel olla, et piiramine on korda läinud ja karu puhkab sissepiiratud metsaosas. Karu lõplikult sissepiiramise järel otsustada, kuhu asetada kütid. Eelpool on juba tähendatud, et kui tuule suund võimaldab, püüda küttide asukohad määrata aju lõunapoolsele servale, sest äsja talvkoopast lahkunud karu liigub tavaliselt lõuna poole. Määrates sel kaalutlusel küttide asukoha sissepiiratud metsaosa lõunapoolsesse serva, ühtlasi arvestada ka kohalikke olusid või kõiki sääraseid takistusi, mis leiduvad aju lõunapoolses osas ja mis võivad sundida karu muutma alul võetud liikumise suuna. Kui ajus sääraseid takistusi ei ole, võib eeldada, et ta kord võetud suunas loodetavasti jatkab ka liikumist kuni küttide laskekohtadeni. Nagu juba varem öeldud, panna esijoones rõhku tuule suunale, sest karul on haistmisvõime eriti hästi arenenud. Märgates juba kaugelt eesseisvaid kütte, muudab ta kohe liikumise suuna ega tule laskejoonele. Isegi väikese tuulega tuleb küttidel nii asetuda, et tuul puhuks sissepiiratud metsast küttide poole, mitte ümberpöördult. Ei luba maastiku-olud tuule suhtes üelsseatud nõuet täiel määral rahuldada, võib äärmisel korral kütid asetada ka nii, et tuul puhub küttide joonele kas rööbiti või nurga all. Küttide asukohtade kindlaksmääramisel arvestada ka sissepiiratud maa-ala lähemas ümbruses asetseva metsa ja maastiku iseloomu. Nii, näiteks, lagedale maa-alale või harvi-

kusse karu meeleldi ei lähe, vaid püüab ikka liikuda tihedamas ja ühte massiivi kuuluvas metsas. Samuti on soovitav, et lumekate küttide asukohtade ees oleks täiesti puutumata, s. o. sääl ei tohiks leiduda käimise- ega suusajälgi, teid ega radu, ka puudel olev lumekate jääks loomulikku olekusse. Kui korda on läinud küttide asukohad asjatundlikult valida, siis on suurem ja tähtsam osa tööst tehtud. Karule ajukorraldamine on teissugune ja veidi keerukam kui ajujaht teistele sissepiiratud jahiloomadele, sest siin teotsevad ühel ja samal ajal kaht liiki ajajad: paigalseisvad ja edasiliikuvad. Esimene, suurem grupp ajajaid n. n. „häälitsejad" jäävad kogu ajamise kestel paigale ega liigu edasi, ning nende ülesandeks on antava signaali järgi alata häälitsemist ja müra-kära tegemist, et seega sundida karu koopast lahkuma küttide suunas. Sageli aga karu ainult „häälitsejate" kisa-kära mõjul talvkoopast ei lahku, eriti kesktalvel, külma ilmaga, millal parajasti viibib sügavas talvuinakus. Seda asjaolu arvestades peab kohal varuks olema veel teine grupp ajajaid n. n. „liikuvad ajajad" või „luureajajad", kes üles asetada hõreda ahelikuna kümmekond sammu „häälitsejaist" ettepoole. Luureajajate ülesandeks on aeglaselt edasi liikudes leida talvkoobas, karu säält välja ajada ja teda juhtida küttide joonele. Liikuvate ajajate vahekaugus kõigub harilikult 75—120 sammu vahel, olenevalt maastiku-oludest ja metsa tihedusest.

Pääle „häälitsejate" ja „luureajajate" tuleb aju mõlemaile tiibadele, alates küti joonelt, paigutada n. n. „vaikijad". Viimased on valges riietuses või valgeis mantleis ja seisavad vaikselt ja liikumata nendele määratud kohtadel. Läheneb karu tiivale kavatsusega säält läbi murda, on „vaikija" ülesandeks seda takistada, püüdes karu ajusse tagasi peletada, milleks „vaikijal", kellele karu läheneb, käratult loomale vastu minna, tarbekorral teda kaikaga ähvardades. Pole karu küttide joonele sattunud ja pole ka teda veel lastud, siis tavaliselt jatkub juba „vaikija" ühest ootamata liigutusest, et karu tagasi peletada. On aga karu juba küttide joonel olnud ja sääl teda lastud või isegi haavatud, siis „vaikija" läbimurdu ei suuda enam takistada ega tule ka seda püüda teha, sest karu on sel puhul ärritatud ja tungib kohe „vaikijale" kallale, kui see peaks talle liginema. „Vaikijate" arv oleneb aju pikkusest, küttide arvust, maastiku iseloomust ja metsa tihedusest. Nende asukohad määratakse kindlaks ühel ajal küttide asukohtadega ja paigutatakse ka kohtadele ühel ajal küttidega, juhtides neid küttide joonelt kahes grupis tiibadele: ühed vasakule, teised paremale. Juhtumil, kui kütte rohkesti, jäetakse „vaikijad" ära ja nende asemele paigutatakse kütid. „Häälitsejaid" ja „luureajajaid" juhtida kohtadele alles siis, kui kütid ja „vaikijad" on neile ettenähtud kohtadele asunud. Ajajad jagatakse harilikult kahte gruppi, ja väljudes üldisest kogumiskohast juhitakse üks osa paremale, teine vasakule. Kui ajajate vanemalt antakse ajamiseks signaal, hakkavad „häälitsejad" hõiskama ja vastavate abinõudega müra-kära tegema, aga määratud kohtadelt ei lahku, vaid jäävad paigale. Ka ülesseatud „luureajajate" ahelikul ei tule rutata liikumise alustamisega, vaid jääda esialgu umbes 5—10 minutiks paigale, oodates, kas karu juba „häälitsejate" kisa tõttu pole koopast lahkunud. Ooteaja möödumisel algavad nad aeglaselt edasiliikumist ühel joonel, seejuures hoides määratud vahekaugust ja pidades üksteisega sidet häälitsemise abil; müra-kära pole tarvilik, ainult vahete-vahel võib hõiskeid teha, et üksteisega sidet mitte kaotada. Kui mõni „luureajajaist" peaks sattuma karu jälgedele, liikugu ta neid mööda edasi. Kui jäljed viivad tihnikusse, teatagu sellest teistele luureajajaile, kes seni peatuvad, kui „jälgija" tihniku läbi vaadanud ja jäljed uuesti leidnud ning sellest teistele teatanud. Selgub küttide joonele lähenedes, et karu pole koopast väljunud või on „luureajajate" ahelikust läbi murdnud ja nende seljataha läinud, siis kogunevad „luureajajad" tiibadele ja lähevad tagasi endistele lähtekohtadele, kust alustavad uuesti ajamist. Õnnetusjuhtumite vältimiseks on „luureajajail" keelatud küttide asukohtadele tulla. Niipea, kui on kuulda laskmist küttide joonel, lõpetatagu „luureajajad" ajamine ja kogunegu tiibadele.

Kuigi karu üldiselt kardab lippe vähem kui rebane ja hunt, võib siiski vilunud „vaikijate" puudusel lippe tarvitada tiibade kaitseks. Märgates lippe, pöördub karu tavaliselt ajusse tagasi ega murra tiivast läbi. Igatahes on kasulikum vilumata „vaikijate" asemel tarvitada lippe, sest lipud, kuigi need igakord ei täida neile pandud lootusi, siis vähemalt ei sega, mida aga vilumata „vaikijaist" ei saa igakord ütelda.

Soovitakse karu teatava küti suunas välja ajada, siis võib see mõnel juhtumil õnnestuda, kui küti laskekohast, kuhu tahetakse karu juhtida, aetakse suuskadel lai tee lumme, mis 30—40 sammu kaugusel koopast hargneb terava nurga all kaheks, kusjuures üks harudest lõpeb koopast paremale, teine vasakule. Kõrge lumekatte

puhul õnnestub vahest selle võttega juhtida karu soovitud küti sihis, sest lahkudes koopast ja leides sügavast lumest sisseaetud kõva suusatee, liigub karu meeleldi seda mööda ja satubki nii soovitud laskekohale, ilma et ta ise märkaks seda.

Kütid peavad laskekohtadel seisma täiesti vaikselt ja liikumata, ei tohi kõnelda ega suitsetada, peavad teravalt kuulatama ja tähelepanelikult jälgima iga vähimatki liigutust, mis võiksid olla looma lähenemise tunnusteks.

Kolmas viis, mis võiks meil tarvitusele tulla jahipidamisel karudele, oleks laskmine talvkoopast.

Meie kliimas lähevad karud talvunne tavaliselt novembrikuu keskpaigu, kuid varajase talve tulekuga ka varem, kuna kestva sooja sügisega nad viivitavad kauem talvpuhkusele minekuga.

Karud, kes juba kuu või poolteist koopas lamanud, pole enam nii erksad ja seetõttu võib jaanuari- või veebruarikuus palju julgemini koopale läheneda, kartmata neid säält kohe peletada. Tavaliselt võib ilma erilise ettevaatuseta läheneda talvkoopale siis, kui õues on kõva külm või möllab tuisk. Säärase ilmaga viibivad karud sügavas talvuinakus ja häämeelega ei lahku soojast talvkorterist. Üldiselt on aga kõige visamad talvkoopast lahkuma vastpoeginud emakarud, kuna isakarud ja ahtrad emakarud seevastu lahkuvad palju kergemini koopast, kui neid talvuinakus segatakse. Ka on rohkesti tagaaetud karud palju erksamad kui need, kel küttidega harva kokkupuuteid; sageli lahkuvad esimesed juba siis, kui inimene on koopast veel kaugel.

Soodsaimaks jahipidamise ilmaks on selge ja külm ilm, millal karu on suikunud sügavasse talvuinakusse ja ei lahku talvkoopast nii hõlpsasti. Tuisuse ilmaga on küll hõlpus koopale läheneda, kuid tuisu tõttu on looma tabamine tunduvalt raskendatud, sest möllav lumetorm takistab kiiret ja täpset laskmist. Karu talvkoopale lähenemine suurema hulga inimestega pole soovitav; vaid tavaliselt jatkub jahipidamiseks talvkoopal ühest kütist ja 2—3 piirajast või abilisest. On kütt külmavereline, varustatud korraliku kuulipüssiga ja tarvitab hääd laskemoona, pole abilistel vajadust tulirelvadega varustuda ja kaasavõetud kirvestest lattide raiumiseks ja okste kõrvaldamiseks ning avause laiendamiseks jatkub tarbekorral ka endakaitseks, juhtumil, kui haavatud karu peaks kallale tungima. Hoopis teine lugu on siis, kui kütt veel noor ja vilumatu või kui püssile ja laskemoonale ei või täiesti kindel olla. Sel juhtumil tuleb tingimata vilunud „karutapja“ kaasa

võtta, kes varustatud „karupiigiga“ ja oskab seda ka osavasti käsitseda. On jahile ka koerad kaasa võetud, pannakse nad kütkesse ja jäetakse ühe abilise hoole, kes nendega peatub umbes 200—250 sammu koopast. Neid võib ainult vanema piiraja käsul lahti lasta. Soovitav on talvkoopale läheneda vastu tuult, sest kerges talvuinakus viibiv karu märkab lähenevaid inimesi juba kaugelt ja lahkub koopast enne, kui kütt suudab sobiva laskekoha leida ja sinna asuda. Kütt peab püüdma valida laskekoha säärаselt, et see ei asetseks mitte otse talvkoopa avause vastas, vaid sellest veidi kõrval ja võimalust mööda nii, et koobas jääks kütist vasakule. Sageli tormab ülesaetud karu koopast niivõrd kiiresti välja, et kütt, kui ta seisaks otse avause vastas, oleks karu poolt juba enne lumme paisatud, kui ta jõuaks püssi tõstagi. Rõhuv enamik kütte laseb, toetades püssipära vastu paremat õlga, mistõttu sünnib sihtimine kui ka laskmine vasakult ilmuvale loomale kiiremini ja ladusamini kui paremalt ilmuva karu pihta. Seepärast on ka soovitav laskekoht valida nii, et koobas asetseks kütist vasakul.

On kütt asunud laskekohale, peab piiraja püüdma vilistamise või hõisetega looma koopast välja ajada. Juhtumil, kui valjude häälitsustega ei lähe korda karu koopast lahkuma sundida, torkab piiraja lati koopasse ja urgitsedes sellega, püüab looma välja ajada. Mõnikord juhtub, et ärritatud karu võtab hammastega latist kinni ega taha mingil tingimusel pesast lahkuda. Sel juhtumil tuleb vilunud „karukoerad“ appi võtta, kes lühikese aja jooksul oma ägeda pääletungiga sunnivad karu koopast välja tulema. Tavaliselt aga lahkub karu talvkoopast võrdlemisi kiiresti, ilma et vaja oleks erilisi abinõusid või koeri tarvitusele võtta.

Niipea, kui karu pistab pää koopast välja, tuleb kohe lasta, püüdes, kui olukord seda vähegi võimaldab, tabada pähe.

Karudele peetakse ka jahti eriti selleks väljaõpetatud koertega, kuid meil võiks see jahipidamisviis vaevalt tarvitamist leida, mispärast pole ka vajadust sellel peatuda.

Mis puutub jahipüssidesse, mida võiks karujahil tarvitada, siis arvestades asjaolu, et meil tavaliselt lastakse karusid ligidalt (jahti peetakse päämiselt metsas), võib pääle suuremate jahiloomade laskmiseks eriti ehitatud suurekaliibriliste jahikuulipüsside tarvitada ka kuni 8 mm kuulipüsse, kui kasutada olevad pad-

runid on vabrikus laetud vastava püssirohuga ja otstarbeka kuuliga. Vähemate kui 8 mm kuulipüsside tarvitamine pole soovitav, olgugi et õnnekombel võib ka vähema kuuliga tabades karu surmata. Täiskestakuule pole ka soovitav kasutada, kuna need looma „ei seo kohale", olgu siis, kui kuul on juhuslikult läbistanud pääaju või selgroo, mis juhtub aga väga harva. Isegi parim jahilaskur ei või kindel olla, et ta suudaks kuuli juhtida pääajju või selgroogu. Sobiva kuulipüssi puudusel võib karujahil hädakorral kasutada ka haavlipüssi, tarvitades laskmiseks isegi ümmargust kuuli, kuigi selle kuuli läbistamise ja purustamise jõud on tunduvalt nõrgem kui koonuse või tsilindritaolistel kuulidel. Endast-mõista, et ümmarguse kuuli läbimõõt peab olema säärane, et see „čoki-rauda" ei rikuks. Ümmarguse kuuli asemel on parem tarvitada haavlipüssidest laskmiseks eriti valmistatud kuule, n. n. „haavli-raua kuule", millega võib ka „čoki-rauast" lasta, kartmata püssi rikkumist või püssiraua lõhkemist. Juhtumil, kui kütil sobivat kuulipüssi pole, on parem võtta oma kaheraudne haavlipüss, millega kütt juba harjunud, kui laenata seks mõni võõras kuulipüss, mille käsitsemisega ollakse veel harjumata. Kuigi viimasel ajal on müügile lastud väga hästi töötavaid automaat-kuulipüsse, on ajakohased kaheraudsed kuulipüssid karujahiks siiski sobivamad kui automaat- või poolautomaat-kuulipüssid. Tavaliselt jatkub ka kahest lasust, sest harva jõutakse ajujahil metsas või talvkoopal üht ja sama karu lasta rohkem kui kaks korda järgemööda. Ka kallaletungi korral ei aita automaat-kuulipüss kuigi palju, sest kolmanda lasu andmiseks ei jää harilikult enam aega, sest karu on jõudnud juba küti maha paisata.

Mis puutub külmrelvisse, siis on soovitav, et kütt karujahiks varustuks pussitaolise jahinoaga, mille tera pikkus 25—30 sm ja laius umbes 7 sm, mis oleks varustatud vere-ärajooksu soontega; käepide noal peab olema tugev ja käele sobiv. Teiseks, väga kasulikuks jahiabinõuks on n. n. „karupiik" (рогатина) mis on hääks ja otstarbekaks relvaks karu kallaletungi korral. Nii mõnigi karukütt on ähvardavast hädaohust terve nahaga pääsnud just seeläbi, et tema jahiabiline oli varustatud „karupiigiga" ja oskas seda ka osavasti käsitseda. Karupiik koosneb piigist ja varrest. Piik, mille pikkus umbes 70 sm, koosneb kahest osast, n. n. „sulest" või „noast" ja „pidemest". Terav või lõikav osa, s. o. „nuga" või „sulg" on umbes 35 sm pikk, omab pussi- või odataolise kuju ja valmistatakse hääst noaterasest ning varustatakse vere-

ärajooksu soontega. Piik kinnitatakse pideme abil tugevasti varre külge, mille pikkus umbes 2 m.

Olgu tähendatud, et karujaht on teatava hädaohuga seotud. Mõnigi kütt on seepärast huvitatud, millisesse kehaossa peaks püüdma sihtida, et kuul karu, kui mitte kohe ei surma, siis vähemalt paneks tema niivõrd maha, et ta kütile ei suudaks enam kallale tungida. Silmapilkselt variseb karu kokku vaid siis, kui kuul või selle killud tabavad pää- või seljaaju. Kui kuul läbistab südame silmapilgul, millal see on verd täis, järgneb surm küll kiiresti, kuid mitte „paugupäält", vaid tavaliselt alles mõne sekundi möödumisel. Ja mõnelgi juhtumil on surmavalt haavatud karu jõudnud selle lühikese ajaga kütile juure tormata ja teda rängasti vigastada. Satub aga kuul südamesse sel momendil, kui see verest tühi, ei järgne surm äkki ja haavatud loom võib veel võrdlemisi kaugele joosta, enne kui surnult langeb maha. Ülaltoodust peaks lugeja järeldama, nagu tuleks karule alati lasta pähe või selgroogu, kuid rahustuseks olgu öeldud, et sääraseid osavaid jahilaskureid leidub terves maailmas vaid üksikuid, kes saavad selle raske ülesandega hakkama. Keskmisel jahilaskuril, kelleks iga karukütt peab olema, tuleb sihtida rinnakorvi pihta, sest seda suurt märki on märksa kergem tabada kui väikest pää- või selgrooaju, mis kehasse peidetud. Kuuli rinnakorvi lastes purustatakse terve rida tähtsaid siseelundeid ja sageli ka süda. Neil harukorril, kui karu seisatab või aegamööda ronib koopast välja ning võimaldab nii täpsemat sihtimist, tuleb lasta pähe, sihtides kõrva pihta. Kui karu liigub, külg küti poole, sihtida abaluust veidi tagapoole või otse abaluu pihta. Viimasel juhtumil annab kuul rohkesti kilde ja tekitab seega suurema haava, kuigi vahest süda jääb vigastamata.

Karule, kes läheneb kütile poolpõigiti, sihtida kaela pihta, rangluu lähedusse, kuid veidi eespoole õlanukki. Otse küti pääle tuleva karu laskmisel peab mitteosav jahilaskur võimaliku õnnetuse vältimiseks laskma karul enne mööduda laskekohast ja alles siis lask juhtida abaluusse, rinnakorvi või selga. Säärasel korral karu harilikult ei pöördu enam tagasi, et laskjale kallale tungida.

Mis puutub küti riietusse, siis peab see värvuselt vastama ümbrusele: palja maaga tarvitada riiet, mis varieerub rohekashallist kuni pruunikas-hallini, talvel aga valget. Riietus peab olema kerge ja avar, et see ei takistaks vabalt laskmist.

Kuigi karusid meil leidub võrdlemisi vähe ja ka tulevikus

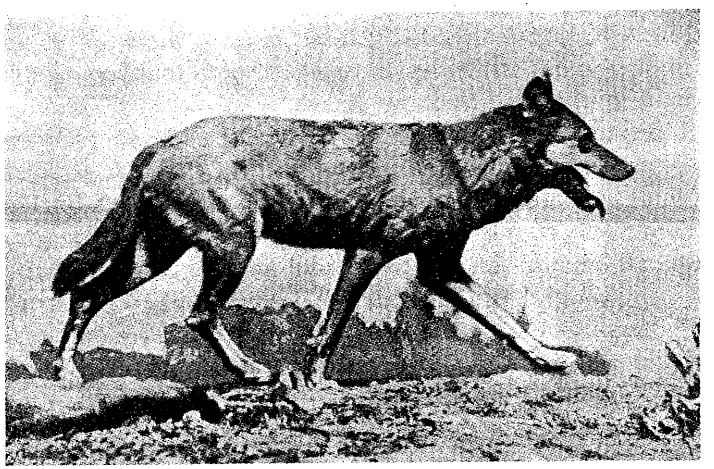
pole loota nende arvu tunduvat suurenemist, olen neil siiski veidi pikemini peatunud, sest meil leidub vaid üksikuid vanemaid jahimehi, kel on õnnestunud oma jahiretkil kokku puutuda selle haruldase jahiloomaga, õppida tundma tema elu-olu ja tutvuda tarvitatavate jahipidamise viisidega. Vilunud karuküttide vähesuse tõttu puudub meie nooremail jahimeestel võimalus praktiliselt õppida karude jälitamist ja neile jahtide korraldamist, seepärast peavad nad oĺude sunnil esialgu ammutama algteadmeid raamatust, seni kui neil kord avaneb võimalus teadmeid omandada vabas looduses kas iseseisvalt või mõne kogenud karuküti juhatusel.

Hunt (*Canis lupus* L.).

(Lupus vulgaris Briss.; Canis lycaon Schreb.).
Ingl. k. — wolf, prants. k. — loup, emane louve, saksa k. — der Wolf, vene k. — волк, läti k. — vilks ja soome k. — susi.

Hunt kuulub koerlaste (Canidae) sugukonda. Väliselt sarnleb ta niivõrd suuresti n. n. „hundikoerale", et vilumata jahimehel on võimatu hunti eraldada samakasvulisest ja -värvuselisest hundikoerast. Alul olgu tähendatud, et hundil ega hundikoeral ei leidu sääraseid silmatorkavaid ja kindlaid välistunnuseid (keha pikkus ja kuju, sabahoid jne.), mille varal võimalduks neid teineteisest eraldada ilmeksimatult. See võimaldub vaid prepareeritud luustiku järgi, mil olemas kindlad eraldustunnused.

Hunt on kujult tugev ja muskliline. Koonu tipmine osa, mis piklik, muutub tagapool võimsate ja tugevate mälumismusklite (põsemusklite) tõttu võrdlemisi laiaks. Silmad viltused ja silmatera ümmargune. Keskmise suurusega kõrvad — kikkis; kõrva serv — must. Kael väga tugev. Samuti jalad, mis küll saledad, ja käpad, kusjuures esijalad 5, tagumised 4 varbaga. Küünised võrdlemisi lühikesed ja nürid, kuid tugevad. Sorussaba on lühem kui pool kehapikkust ja ulatub kuni koodiliigeseni. Talvel, pika pääl- ja tiheda aluskarvastuse tõttu paistab kere tunduvalt tüsedamana kui on tegelikult; eriti kitsas on aga hundi kere tagaosa. Olenevalt leviku-ala geograafilisest asendist kui ka east varieerub hundi karvkatte värvus väga suuresti. Üldiselt võib siiski ütelda, et Euroopas ja Aasias esinevate huntide normaalvärvus on kollakashall, seejuures selg ja saba ülapool tumedam kui teised kehaosad. Mokad, kurgu- ja kõhualune ning reite siseküljed valkjashallid. Päälkarv on pikk, eriti talvel; siis leidub päälkarva hulgas rohkesti mustaotsalisi okaskarvu, eriti seljal ja saba ülapoolel. Tihe ja lühike aluskarv on hall või hallikaspruun. Vanemail isendeil on tavaliselt ülekaalus helehall värvus, kuna nooremail seevastu valitsevaks värvuseks kollakas- või roostjashall. Hambad on tugevad, eriti ülemised silmahambad. Hundi keha kogupikkus kui ka raskus kõigub väga suuresti, kuid keskmise hundi üldpikkuseks loetakse umbes 160 sm, millest langeb saba arvele

Joon. nr. 31. Hunt — traavides.

35—40 sm. Enne Maailmasõda Venemaal ja Siberis peetud hundijahtidel lasti võrdlemisi sageli hunte (vanad isased), kelle kogupikkus (mõõdetud ninaotsast kuni saba tipuni) oli 200 sm ümber. Olenevalt aastaajast ja toitumisvõimalustest kõigub täiskasvanud hundi keharaskus 40—65 kg; täiskasvanud isahundid on harilikult samasuguseist emahuntidest suuremad ja raskemad.

Hunt elutseb meeleldi inimasulate läheduses, kui sääl vaid leidub nii suuri metsi, tihnikuid, soid või rabu, kus võib kevadest kuni sügiseni rahulikult elutseda ja poegi kasvatada, ilma et karta oleks eksitamisi. Ürgmetsades või suurtes metsamassiivides, kus inimasulad puuduvad, hunt kauemat aega ei peatu, sest sääl tekitab talle toiduhankimine raskusi, kuna ta üksnes ulukite arvel ei saa kogu aasta kestes elada, vaid näljakustutamiseks on sunnitud ka koduloomi murdma. Hunt peatub meeleldi ka suurtes rohtlaantes,

kui sääl viibib suurearvulisi koduloomade karju, või tundrais, kui sääl on rohkepäisi kodustatud põhjapõtrade karju.

Kõigile koduloomadele ja -lindudele on hunt tõsiseks nuhtluseks. Kohtades, kus hunte alatiselt elutseb, hävitavad nad hulgaliselt igasuguseid koduloomi ja -linde, hoolimata sellest, kuivõrd hoolsad ja julged ei ole karjased või nende koerad.

Kuigi hunt on väga huvitav jahiloom, ei või teda siiski ajakohaselt majandatavail jahimail sallida, sest ta on kardetavaimaks vaenlaseks kõigile jahiloomadele ja -lindudele. Ehkki üksik hunt ei julge täiskasvanud ja tervele põdrale kallale tungida, jatkub 10—15-päisel salgal seks küllaldaselt julgust, mille järel neil nii mõnigi kord õnnestub isegi tugevast põdrapullist jagu saada. Venemaa kutselised kütid jutustasid, et salkkond nälginud hunte tungib kallale isegi talvuinakus olevale karule ja, sundides teda koopast lahkuma, murravad maha. Ka oma sugulasele-rebasele ei anna hunt armu, sest joostes rebasest tunduvalt kiiremini jõuab ta sügava lumega viimasele peatselt järele. Reinuvader, teades seda väga hästi, lahkub varsti kohast, kuhu on ilmunud hunte ja jäänud peatuma. Kuigi hunt on suuremate koeratõugude esivanemaks, ei põlga ta siiski ka koera, vaid just vastuoksa: peab koera lemmiktoiduks; koertele peab hunt jahti päämiselt talvöödel ja külade läheduses. Enne Maailmasõda juhtus Venemaal sageli, et metsade läheduses asetsevaist küladest olid talve jooksul kõik koerad huntide poolt murtud ja söödud.

Hunt on lihatoitlane. Ainult hädasunnil tarvitab ta taimi (marju, seeni jne.) kui ka kõike muud, mis vähegi söödav. Suure näljaga murrab isegi oma soo nõrgemaid, haigeid või haavata saanud esindajaid, et nii oma nälga kustutada ja elu alal hoida.

Hundi meeled on arenenud suurepäraselt, eriti haistmine ja kuulmine, mistõttu teda piirates või talle teisiti jahti pidades tuleb tõsiselt arvestada tuult. Hundi iseloomustavaiks omadusiks on argus, jultumus ja aplus (söögiahnus). Hundi vaprus pole kuigi suur, sest hulljulgeks muutub alles näljasena või kui neid on koos suuremal arvul ning neile paistab, et hädaohtu pole märgata.

Meie oludes pole hunt inimestele üldse kardetav. Ajalehis vahete-vahel ilmunud jutud hundi kallalekippumisest mõnele teekäijale või isegi autole on lihtselt mõne fantaasiarikka kirjasaatja viirastusi.

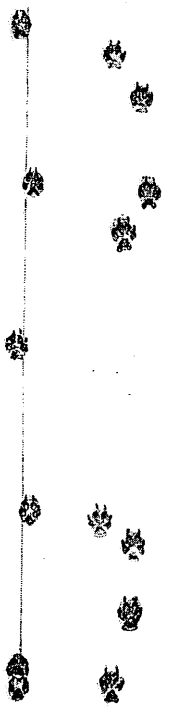
Hunt pelgab inimesi, mispärast põgeneb kohe nende eest. Isegi väikearvuline salk ei julge inimesele kallale tungida. Hädaohtlikuks muutub ta inimesele ainult näljasena ja sedagi ainult siis, kui neid on koos suurearvuliselt.

Pääle inimese hundil muid vaenlasi pole. Haigustest põeb ta sagedaimini marutaudi ja koerakatku.

Jooksuaeg algab huntidel tavaliselt jaanuarikuu lõpp-poolel ja kestab veebruarikuu lõpuni. „Pulmade" pidamine toimub samal viisil kui koertelgi, s. o. ühe emase järele jookseb rohkesti isaseid, kes emalooma pärast isekeskis peavad ägedaid kaklusi. Poegimiseks valmistab emahunt endale pesa vaiksesse ja hästivarjatud tihnikusse, ja 9 nädalase kandeaja möödudes toob ilmale 4—6, harukorril rohkem poega. Pojad on sündides tuhkhalli värvust, pehmekarvased ja pimedad. Nägijaiks saavad alles kolme nädala möödudes. Pikka aega on nad niisama abitud kui koerakutsikadki, mispärast emahunt peab neid imetama, hooldama, toitma ja kaitsma kuni sügiseni. Ähvardab väikesi mingi hädaoht, kannab emahunt nad kohe pesast eemale ja peidab nad põhjalikult uude kohta. Suve lõpp-poolel hakkavad pojad juba vanematega koos jahil käima. Kui seejuures peaks neist mõni lahku minema, kutsuvad vanemad neid pimeduse eel ulgumisega saagi juure. Seda harjumust kasutavad aga jahimehed hundipoegkonna asukoha kindlakstegemiseks, et siis neile varasügisel ajujahti korraldada, teades, et pojad viibivad tavaliselt ikka pesa läheduses kuni oktoobri keskpaigani. Kevadest kuni sügise lõpuni peatuvad hundid harilikult teatavas kohas ega võta ette suuremaid matku. Talve tulles, päämiselt küll toidu hankimise eesmärgil, algab huntidel hulguelu, millal võtavad ette pikemaid jahiretki mitte ainult üksikud hundid, vaid ka vanemad koos poegadega, samuti ka salkadeks ühinenud hundid.

Õhukese lumekatte puhul suudavad nad kerge vaevaga öö kestes mitukümmend km maha joosta. Saagijahile lähevad hundid tavaliselt videviku ajal, hulkudes siis ringi kuni koiduni, millal lähevad hästivarjatud ja vaiksesse kohta puhkama. Sääl veedetakse kogu päev, kui neid keegi ei eksita. Kui hundi öine jahiretk on hästi õnnestunud, magab ta päeval võrdlemisi raskesti, mistõttu täissöönud hunti on hõlpsam sisse piirata. Sammudes või väikses traavis sörkides „nöörib" hunt, s. o. asetab tagajalad täpselt samasse kohta, kus oli samakülgne esijalg. Liigub salk hunte koos, siis sünnib see „hanereas", s. o. järgnevad astuvad täpselt esimese hundi (juhtlooma) jälgedesse, mistõttu tihti on otse võimatu teha kindlaks, mitu hunti on rada mööda kulgenud. See-

pärast eksivad isegi vilunud piirajad, kui nad püüavad hanereas liikunud huntide arvu jälgede abil kindlaks teha. Satub hanereas liikuv hundisalk mõnele suurele või raskele takistusele (kõrge aed, lai kraav jne.), mis neid selle võitmiseks sunnib laiali minema, alles siis võib nende arvu teha kindlaks.

a b

Joon. nr. 32. Hundi jäljed: a — traavides, b — kiiresti põgenedes.

Mis puutub hundi jälgedesse, siis sarnlevad need niivõrd suuresti samakasvulise koera jälgedele, et vilumatul jahimehel on võimatu neid üksteisest eraldada. Kuigi toome allpool hundi jälgede kirjelduse ja võrdleme neid koera omadega, peame kohe tunnistama, et eksimused on siiski vältimatud, sest juhtub ka sääraseid koeri, kelle jälgedes leidub samu tunnuseid, mis tavaliselt peetakse iseloomustavaks hundile.

Hundi jälg on veidi pikergusem, seejuures esiosa teravam kui samakasvulise koera jälg. Ühetaolises pinnases paistavad hundi jälje küüniste ja päkkade jäljendid selgemini ja täpsemini kui koera jäljes, sest hunt asetab tagajala imestusväärse täpsuse ja järjekindlusega esijala jälge, kuna koeral tagajalga esijala jälge asetades tekib mõne-millimeetriline vahe. Pehmes pinnases on hundi jälgedes keskvarvaste küüniste jäljendid tavaliselt üksteisele lähemal, samuti ka kesk- ja külgvarvaste küüniste jäljendite vahekaugus suurem kui koeral.

Häirimatuna liigub hunt tavaliselt traavides, harva sammudes; põgeneb galoppides.

Endisil ajul oli meil hunte rohkesti. Veel praegugi leidub meil vanu inimesi, kes väga hästi mäletavad, missuguseks nuhtluseks olid hundid tollal koduloomadele ja -lindudele. Nüüd elutseb hunte meil vaid mõni üksik, kes talve saabudes alustavad rännet mööda Viru-, Tartu- ja Järvamaa metsi.

Kui hunte meile ei rändaks Venest sisse, oleksid nad ammugi meie jahimeeste poolt hävitatud, nagu see toimunud saartel, kus neid enam pole juba läinud sajandi lõpust saadik.

Hunte esineb praegu kogu Euroopas välja arvatud Inglismaa, Daani, Holland ja Šveits; läänes on neid tunduvalt vähemal arvul

kui idas, kohati ainult juhuslikult eksinud indiviididena. Võrdlemisi rohkesti leidub neid veel põhjamaades, Venes, eriti Siberis ja Põhja-Ameerikas.

Hundi eluiga arvatakse olevat 15 a.

Jahipidamine.

Huntidele peetakse jahti mitmel viisil: neile korraldatakse ajujahte nii sügisel kui ka talvel, aetakse hagijate ja ka hurtadega, varitsetakse talvel kuuvalgeil öil seks pandud sööda läheduses, piiratakse lippudega, peetakse jahti „pihkva" moodi ja meelitatakse laskekauguseni põrsa- või koerakisaga; ka püütakse neid n. n. „hundiaukudega" ja mitmete teiste püünistega.

Joon. nr. 33. Kurista metsaülema hr. Steinbergi poolt 25. juulil 1937. a. soku pillitamisel juuretulnud ja mahalastud hunt.

Meie oludes, kus hunte leidub vaid mõni üksik, on kasulikem neile pidada jahti talvel — lippudega. Huntide piiramist, sissepiiratud maa-ala lipustamist, küttide ülesseadmist ja ajamist tuleb teostada samal viisil nagu seda tehakse rebastelegi, kuid piiramisel lippe pannes, ajajaid ja kütte üles seades tuleb äärmiselt ettevaatlikult ja tasa teotseda, sest hunt on palju arem rebasest.

Kütte üles seades tuleb tingimata arvestada tuult, ja küttide laskekohad valida nii, et tuul puhuks ajust küttide suunda, mitte küttide asukohast ajju. Huntidele ajujahti korraldades on otstarbekaim, kui küttide laskekohad valitakse huntide poolt tarvitatavate radade või sissepiiratud maa-alale viivate hundijälgede lähedusse, sest ajamise puhul püüab hunt esijoones ikka kardetavast kohast põgeneda tuntud rada või sissetulnud jälgi mööda. Ei võimalda ebasoodus tuul kütte paigutada radade või sissetulnud

jälgede lähedusse, püüda need paigutada sissepiiratud maa-ala teise külge, suurendades ühtlasi ajajate arvu ja ajades ainult tuulega. Pole võimalik küttide arvu vähesuse tõttu kõiki radu ja ülejooksukohti küttidega täita, tuleb neisse kohtadesse, kus kütte pole, panna kas paigalpüsivad (vaikivad) ajajad, kes hundi ilmudes selle tasase vilistamise või köhatamisega ajju tagasi peletavad, või seada sinna üles hirmutisi, milleks võib olla põõsale visatud kuub, kasukas jne.

Et hunt on tunduvalt ettevaatlikum rebasest, peab kütt võimalikult vaikselt ja täiesti liikumatult laskekohas seisma ning hoiduma piinlikult kõigest, mis tema sääloleku võiks reeta.

Kui puud ja põõsad kattunud lumega, on soovitav kanda valget riietust, vastasel korral märkab hunt hõlpsasti juba eemalt küti tumedat kogu.

Sügava ja tuhkja lumega liiguvad hundid ajus aeglases traavis ja „hanereas", kusjuures vanemad loomad liiguvad ees. Satuvad eessammujad laskude alla, püüavad teised kõrvalt mööda joosta. Kui satuvad seejuures kas hirmutistele või vaikivatele ajajaile, pöörduvad kohe tagasi naaberküttide suunda; ainult noored hundid kaotavad sageli pää ja tormavad otsejoones edasi laskja jalge ette.

Huntide laskmiseks tarvitatakse harilikult 5 (4-nulli) kuni 5½ (6-nulli) mm rentkuule.

Hundinahk pole eriti hinnaline; sellest valmistatakse reisikasukaid ja vaipu. Põhjamaades reisijad aga kinnitavad, et ühegi karuslooma nahast valmistatud kasukas pole nii soe ja tuulekindel kui just hundinahkne.

Rebane (*Vulpes vulpes* L.).

(Canis vulpes L., Vulpes alopex L., Vulpes vulgaris Briss, Vulpes crucigera Briss, Vulpes melanogaster Bonap., Vulpes japonica Gray, Vulpes montanus Blyth., Vulpes hoole Swinh., Vulpes lineiventer Swinh., Vulpes flavescens Gray, Canis niloticus Desm., Canis himalaicus Ogilby).

Ingl. k. — fox, common fox, prants. k. — renard, saksa k. — der Fuchs, vene k. — лисица обыкновенная, läti k. — lapsa ja soome k. — kettu.

Rebane kuulub kiskjaliste (Carnivora) seltsi koerlaste (Canidae) sugukonda ja on kõigile vist väga tuntud loom, kuigi vahest paljud pole teda vabas looduses näinud. Hoolimata sellest tuntakse teda siiski hästi rohkearvuliste lugude, vestete ja muinasjuttude kaudu, mis rahvaluule on tema kohta loonud.

Mis puutub rebase suurusse ja kujju, siis peab kõigepäält mainima, et ta on keskmise koera suurune, kuid kergema ja painduvama kehaga. Kuju üldiselt on sale, koon peenike ja piklik. Kolmnurgataolised kikkis kõrvad on teravaotsalised; madalad, peenevõitu jalad on väga musklilised ja tugevad. Põskede ja kõr-

Joon. nr. 34. Täiskasvanud rebane.

vade läheduses leiduva pika karva tõttu näib ta pää võrdlemisi laiana, kuigi pääluu on kitsas ja sale. Silmad on suured ja silmatera (pupill) veidi viltune; nina väike. Esijalgadel on 5 varvast, millest esimene asetub niivõrd kõrgel, et käimisel tavaliselt ei ulatu maani; tagajalgadel on 4 varvast. Rohkem kui poole keha pikkune ruljas saba paistab kogu oma ulatuses pika ja koheva karva tõttu ligikaudu ühejämedusena, ainult ots on järsult veidi teravavõitu. Saba juure läheduses asetseb n. n. „vinuk" (viole), s. o. kanget lõhnavat ainet (eriti jooksuajal) eritav nääre, mis mängib tähtsat osa rebase suguelus, sest selle aine lõhn hõlbustab sugupooltel üksteist leida või juure meelitada. Nääre on kaetud tumedate ja jäikade karvadega. Sääraseid näärmeid leidub ka paljudel teistel kiskjaliste perre kuuluvail loomadel.

Mõned kutselised jahimehed koguvad jooksuajal seda ainet ja uriini (kust), kasutades neid juuremeelitusvahendina rebaste püüdmisel raudadega.

Rebase karvkate koostub tihedast lühikesest peenest villatao-

lisest aluskarvast ning pikast pehmest pääliskarvast, millest üksikud karvad, n. n. „okaskarvad", on musta- või valgetipulised. Rebase karvkatte värvus on põhitoonis mõne sõnaga kirjeldatav, kuna aga täpne ja üksikasjaline kirjeldus tekitab raskusi, sest loom on kui individuaalselt nii levimisala kohaselt väga muutlik. Isegi meil lastud pooltosinast rebasest leidub vaevalt paar, kes teineteisele täpselt sarnlevad. Rebase karvkatte värvus, välja arvatud hallikas aluskarv, on ilus punakaskollane, n. n. „rebasepunane". Säärane värvus on pää- ja kaela ülapoolel, kehal, välja arvatud kõht, jäsemetel ja sabal, välja arvatud selle tipp, mis tavaliselt on valge. Ülaltoodud värvuse toon varieerub hele-ookerkollasest kuni kastanpruunini. Pää ja kaela alapool, kõhualune ja jäsemete sisepool on tavaliselt valge või valkjas. Kõrvalestade välispooled ja väike laik suunurgal on mustad. Sageli võib tähele panna ka peent musta joont jäsemete esikülgedel, kuid see võib ka puududa. See punakas-kollane üldvärvus on mitmekesiselt segatud kas helekollaste, valkjate või osalt isegi mustjate karvadega, millega on ka seletatavad need suured erinevused kui üldvärvuses nii värvitoones. Valgeid okaskarvu leidub tavaliselt eriti rohkesti tagaseljal ja reitel, kuna esikehal ja kaelal on värvus enamasti puhtalt „rebasepunane"; harukorril juhtub ka üksikuid eksemplare, kelle karvkattes leidub igal pool rohkesti valgeid okaskarvu, mis jätab mulje, nagu oleks rebane üleni härmatisega kaetud. Musti okaskarvu leidub harilikult sabakarvas ja ka üksikult valgel sabatipul. On aga need mustad okaskarvad hajunult üle kogu karvkatte, jätab rebasenahk kõrbenud mulje. Harukorril leidub ka sääraseid eksemplare, kel kõhualune pole mitte valkjas (nagu enamikul), vaid mustjashallikas. Eriti huvitavad on oma värvuselt need rebased, kelle karvkattes leidub pikuti seljal ja õlult alapoole musta värvusega triipe, mis rebasenahal moodustavad musta risti. Säärase omapärase karvkatte värvusega rebaseid nimetatakse ristrebaseiks. Neid leidub üpris vähe.

Üldiselt peab mainima, et rebase talvine karvkate on tunduvalt heledam suvisest (punakas), kuid sellest hoolimata võime ka talvises värvuses tähele panna suuri erinevusi.

Vastsündinud pojad on kaetud lühikeste siledate pruunikat värvust karvadega, mille otsad kollakashallid. Esirinnal leidub väike valge laik ja ka saba tipp on juba kaunistatud valge karvatutiga. Koon on lai ja tömp. Aegamööda kasvavad karvad pikemaks ja muutuvad villkarva sarnaseks, mille esialgne värvus muu-

tub sinkjas-halliks, siis roostekollaseks ja suvel sarnleb see juba vanalooma värvusele. Soo tundmine värvuse järgi pole võimalik.

Ülaltoodust selgub, et meie hariliku punarebase karvkatte värvus on suuresti erinev ja väga muutlik ning seetõttu ei või ka karvkatte värvust võtta rebaste liigitamise aluseks. Mõned süstemaatikud on küll harilikku punarebast liigitanud karvkatte värvuse järgi alaliikidesse, kuid moodne teadus ei tunnusta säärast liigitamist.

Venemaa elukutselised jahimehed ja jäägrid jaotavad hariliku punarebase nelja tüüpi, ja et eraldamise aluseks pole mitte üksnes karvkatte värvus ja naha häädus, vaid ka rebase näiv „iseloom", siis on huvitav selle liigitusega lähemalt tutvuda.

1. Hele-, soorebane.

Karvad on pikad, pehmed ja heledad; karvkate hõre, mistõttu paiguti tuleb nähtavale tihe aluskarv. Tänu pikkadele karvadele ja hõredale karvrüüle paistab kael lühikesena ja jämedana, mispuhul loom näib ise madalam. Jäljed näivad suuremad kui teistesse tüüpidesse kuuluvail rebaseil seetõttu, et päkkadel leidub rohkesti karvu. Üksikute jälgede vahed on lühemad kui teistel rebastel, ka tema sammud on lühemad. Liigub meeleldi mööda valgete jäneste radu. Nii kiiresti ja väledasti kui teised rebased soorebane ei jookse, ja seetõttu ta ka iialgi jänest joostes ei aja taga; hiiri ta ei oskavat püüda. Elutseb suuremais ja süngeis metsamassiivides, tarvitades toiduks päämiselt valgeid jäneseid, laanepüüsid, mõtuseid ja rabakanu. Inimasulate lähedusse soorebane ei ilmu, ja et ta inimestega võrdlemisi harva puutub kokku, pole ta eriti arg; kuid sellest hoolimata suhtub ta siiski suure ettevaatusega kõigele, mis talle tundmata. Ajamisel liigub aegamööda, ei rutta ega peida end, samuti lippe eriliselt ei karda. Kaalult on soorebased kerged. Neid leidub võrdlemisi vähe.

2. Punarebane.

See on harilik rebane, kes meil kõige rohkem levinud ja keda meie ka kohtame sagedaimini. Selja tagaosas, reitel ja osalt ka õlgadel leidub rohkesti karvu, mille tipud valkjad või valged. Rind ja kõht on valkjashall. See rebane elutseb tavaliselt küll metsas, kuid külastab sageli ka põlde ja heinamaid ning peab jahti kui põldudel nii metsas; käib kodulindude vargil. Kehaliselt on see rebane suurim ja kaalult raskeim.

3. Kollakaspunane rebane.

Karvkuues puuduvad täiesti valgete otstega karvad ja karvkatte värvus on seetõttu ühetaoline kollakaspunane. Karvad on eriti pehmed; kaelal ja külgedel on värvus heledam kui mujal. On väga ettevaatlik ja kartlik loom. Ajamisel on esimesena liikvel ja põgeneb kohe ajajate eest. Hüpped ja liigutused on kerged. Suuri metsamassiive põlgab, elutseb meeleldi põldude vahel asetsevais väikesis metsasalgus.

4. Tulipunane rebane.

Värvus on üleni ühetaoline tulipunane; sarnleb veidi iiri setteri värvusele. Kõht on mustjas-hall. See rebane on väga elav ja väledate liigutustega, jookseb kiiresti. Elutseb ainult põldudel ja nende läheduses. Ajab taga halli jänest ja püüab osavasti hiiri, kuid kardab väga inimesi kui ka lippe. Kaalult kergem kui teised rebased.

Saksamaa jahimehed liigitavad sääl elutsevad rebased ka mitmesse tüüpi, jaotades neid „süsi- ehk roorebaseiks" (Kohl- oder Brandfuchs), „kase- ehk kuldrebaseiks" (Birk- oder Goldfuchs) ja „soorebaseks" (Moorfüchse). Vaevalt aga võib sellel jaotusel praktilist tähtsust olla.

Rebase kehapikkus on umbes 60—80 sm, saba 35—45 sm ja õlg kõrge umbes 30—38 sm. Emarebane on kaalult kergem; nii kaalub ta harilikult 4—6 kg, kuna isane 4,5—7,5 kg. Harukorril leidub ka raskemakaalulisi rebaseid. Oli juhtum, kus Eestis sügise alul lastud vana isarebane kaalus 9,75 kg. Talvel paistavad rebased nagu tüsedamana kui suvel, millal nad kannavad lühikest suvist karvkatet. Sellest hoolimata on suvised ja sügisesed rebased, välja arvatud imetajad emad, kaalult siiski raskemad kui talvised, millal toidunappus annab end sageli tunda. Eriti kõhnad ja kõrgejalgsed näevad välja suve alul imetajad emarebased, kes mitte ainult paremad palad, vaid ka suurema osa oma toidust viivad alati süüanõudvaile poegadele.

Karvavahetus toimub rebastel kaks korda aastas: kevadel aprilli- või maikuus ja sügisel — oktoobrikuus. Väärtuslikem ja kallihinnalisim on rebasenahk detsembrist alates kuni märtsi alguseni, kusjuures nahk on seda parem, mida karmim ja lumerikkam on talv. Rebane elab väga mitmekesiseil maa-aladel: metsades ja mägedes, põldudel ja suuril lagendikel, kuid eelistab sääraseid

maastikke, kus väikesed metsasalgad vahelduvad põldudega ja heinamaadega. Alatiselt liigniiskuse all kannatavaid maa-alasid ta põlgab ega elutse sääl püsivalt, kuna sääl puuduvad tal võimalused koopa kaevamiseks.

Kuigi rebane väga hästi suudab mitte liig kõvasse pinnasesse kraapida endale koopa, ei tee ta seda siiski meeleldi, vaid püüab esimesel võimalusel kasutada mägrakoobast. Harukorril elutsevad mäger ja rebane koos ka ühises koopas, kuid sel juhtumil on igaühel kasutada omaette väike koobas või „katel". Mägrale kui rahu ja üksildust armastajale loomale kooselamine ei meeldi kuigi hästi, ning tavaliselt ta lahkub koopast, jättes selle kutsumata külalise kasutusse. Liivases pinnases asetseb pääruum, n. n. „katel" väga sügavas, ja sellest viivad maa-alused käigud mitmesse külge. Koopast tuleb rohkesti käike maa pääle ja need suunduvad mitmele poole, nii et rebane võib kui üht nii teist kaudu koopasse minna või säält lahkuda. Rebane valib koopa asukohaks tavaliselt kas okaspuutihniku või noores tihedas metsas hästi varjatud ja peidetud koha. Väljakraabitud värske mulla kui ka sellel leiduvate jälgede järgi võib hõlpsasti otsustada, kas koobas on asustatud („käidav") või mitte. Kevadel ja suvel, kui koopas elutsevad pojad, leidub käikude avaustes (suudmes) ja nende läheduses rohkesti mitmesuguseid toidujäänuseid. Ka tungib siis käikudest välja vastikut vänget lõhna. Sajuse ilmaga, eriti kui sajab lumelörtsi, puhkab rebane meeleldi koopas. Sageli võime teda sääl leida ka jooksuajal, ja juhuslikult viibib siis ühes koopas mitu rebast korraga (tavaliselt üks ema- ja paar või isegi rohkem isarebast). Ka haavatuna või koerte poolt tagaaetuna põgeneb rebane kohe koopasse, kui pole muud võimalust pääsmiseks. Ilusa ilmaga ta harilikult ei viibi koopas, vaid puhkab siis juba kuski väljas mõnes hästivarjatud kohas.

Rebase toit on väga mitmekesine. Tema söögisedelist võime leida nii taim- kui ka lihatoite: mitmesuguseid taimi, marju, puuvilju, igasuguseid putukaid, konni, sisalikke, vähke, kalu, hiiri, kõikide lindude kui ka jäneste ja isegi metskitsetallede liha. Säärase mitmekesise toidu hankimise otstarbel on ta sunnitud luusima põldudel, heinamail, metsades, soodes, veekogude kaldail ja randades, kus ta uurib põhjalikult iga vagu, põõsast, küngast, mätast, kändu jne., kas sääl ei leidu midagi söödavat. Rebane sööb üldiselt võrdlemisi vähe ja iialgi ei õgi ta ennast nii täis nagu, näiteks, hunt. Annab talle õnnestunud jahiretk rohkesti saaki, peidab ta

osa sellest hästivarjatud kohta ja käib vahete-vahel oma toidutagavarasid revideerimas. Rebase jahikirg ja eluviis sunnivad teda säilitama „saledat joont", sest tüsedana ja rasvununa ei suudaks ta kuigi pikki jahiretki üritada ega osavaid hüppeid ja järske liigutusi teha.

Saagijahile läheb rebane harilikult videviku tulekul ja on kibedasti sellega ametis kuni päikesetõusuni. Talvel, kui on tunda toidupuudust ja õine jahiretk ebaõnnestub, ei puhka ta päeval, vaid luusib ka siis ümber, et midagi leida, millega võiks nälga kustutada.

Emarebane, kel lasub päämiselt poegade kasvatamise mure, on suvel sunnitud ka päeval jahiretki ette võtma toidu hankimiseks rohkearvulisele ja alati näljasele perele. Sel ajal sünnitab ta eriti suurt kahju jahimajandusele.

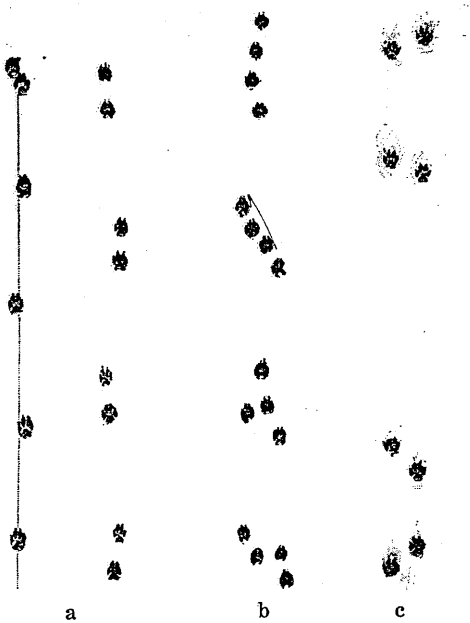
Saagijahil olles on rebasel kõik meeled — kuulmine, nägemine ja haistmine pingul, mille ühise koostöö tulemuseks ongi peagu alati rikkalik jahisaak. Meeled on rebasel üldiselt väga hästi arenenud, eriti aga kuulmine. Ta kuuleb suurepäraselt ja seda tuleb rebasejahil igal kütil kui ka jahijuhatajal tõsiselt arvestada. Samuti tunneb ta ka kõiki looduses ettetulevaid hääli ja kõlasid, olles ühtlasi suuteline kindlaks tegema, kust või kui kaugelt need hääled või kõlad kostavad.

Ka nägemine on rebasel hästi arenenud, kuid sääljuures võime sama nähet tähele panna, mis paljude teistegi ulukite juures, nimelt, et te iga vähimatki liigutust kohe silmab, seejuures aga liikumatult kohal püsivat asja või inimest nii kergesti ei pane tähele. Igal rebasejahil võime seda nägemismeele omapärasust tähele panna, kus rebane sageli sobiva tuulega ilmub jahimehe jalge ette, kui see ainult seisab liikumatult. Aga üks väike ettevaatamatu liigutus või püssi enneaegne tõstmine peletab ta kohe eemale. Rebase toiduhankimise viisidest tuleb järeldada, et ka haistmine peab tal olema hästi arenenud, sest nägemise ega kuulmisega üksi ei suudaks ta üles leida hästivarjatud ja peidetud loomi ja linde.

Haistmine ei ole rebasel vist küll mitte nii terav kui hääl linnukoeral, kes juba aastasadu töötab ainult haistmise abil, ja seetõttu ka see meel peaks rohkem olema arenenud kui rebasel, kes tavaliselt kasutab loomade ja lindude püüdmiseks kõiki meeli.

Rebasest on rahvaluule loonud lugusid, kus kiidetakse tema erilist kavalust, leidlikkust ja tarkust, tembeldades teda ühtlasi kavaluse sümboliks. Jahimehed aga, kes põhjalikult tunnevad

rebase eluolu ja tema harjumusi, ei pea teda eriti kavalaks loomaks. Ja sellele otsusele jõuab ka igaüks, kel on võimalusi olnud lähemalt tutvuda rebase vaimsete omadustega. Kõik need lugematud muinasjutud, lood ja vested kõnelevad mitte meie harilikust punarebasest, vaid hoopis teisest rebasest, keda üldse maailmas pole olemaski. Teatud intelligentsi ja kavalust on rebasel igatahes,

Joon. nr. 35. Rebase jäljed: a — „nöörides", b — traavides, c — lühikeses galopis, d — kiiresti põgenedes.

kuid neid leiame ka teistelt jahiloomadelt. Kui võrrelda, näiteks, mõne vana soku ja rebase teguviise, siis näib küll, et sokk on paljudel juhtumeil tunduvalt nupukam kui rebane. Rebane nagu teisedki metsikult elutsevad jahiloomad, keda alatasa aetakse taga ja jälitatakse, on lihtsalt muutunud äärmiselt ettevaatlikuks ja olude sunnil peab ta oskama raskeimastki olukorrast välja pääseda, kui ei taha, et tema nahk viiakse turule.

Rebane häälitseb mitmeti: talveöödel käreda ilmaga ja ka jooksuajal haugub ta omapäraselt järsult, lühidalt ja käredalt; raudu või lõksu sattunult rebasele lähenedes kädistab ta jälle teisiti, mis kõlab umbes kui „kekk-kekk-kekk-kekk"; harukorril rebane kisendab ka kaeblikult. Seda hädakisa võib mõnikord

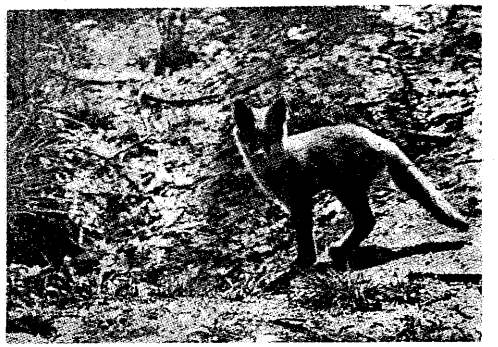
kuulda, kui laeng purustab tal jalaluu. Noored rebased, kui nad on näljased, niuksuvad, kiunuvad ja klähvivad. Rebase häälitsust kuuldakse üldiselt vaid harukorril, kõige enam jooksuajal.

Vastavalt kehaehitusele on ka tema liigutused kiired, järsud ja painduvad. Jooseb väledalt ja võrdlemisi vastupidavalt, hõlpsasti võites võrdlemisi kõrgeid takistusi. Harilikult liigub rebane traavis — „nöörides", s. o. üht jalga pannes täpselt teise ette nii, et jäljed moodustavad ühe joone, kusjuures ta vasaku tagajala asetab parema esijala jälge ja ümberpöördult. Tagajalgade asetamine esijalgade jälgedesse toimub niivõrd täpselt, et seda jälgedest kuidagi pole näha. Kiirema traavi puhul seisab kaks jälge lähestikku üksteise ees, kusjuures esimene jälg on tegelikult tagumise jala jälg. Kiirel põgenemisel teeb ta 3—4-meetrilisi hüppeid, kusjuures jälgedes pole enam märgata erilist kavakindlust. Hiilides teeb ta väikesi samme ega aseta siis enam jalga teise järele, vaid kõrvale.

Rebase jäljed sarnlevad rohkesti rebasesuuruse koera jälgedele, kuid on veidi kitsamad või pikemad, mis on tingitud sellest, et rebasel keskmiste varvaste küünised asetuvad tunduvalt eespool ja on üksteisega lähestikku. Ka on rebase küüniste jäljed veidi pikemad ja kitsamad.

Rebane oskab küll hästi ujuda, kuid vabatahtlikult ta suplust ei võta ette. Ronib võrdlemisi osavasti, eriti kui häda käes, ja päästab sageli oma naha tagaajavate koerte eest ainult sel viisil, et leides põgenemisel juhuslikult mõne längus puu, ronib selle otsa või peidab enda mitte liig kõrge heinaküüni räästa alla.

Enamiku aastast elutseb rebane üksikult, vaid harukorril võib talvel märgata neid koos kahekesi (saagijahil). Pidevamat seltsivust võib tähele panna jooksuajal, sest siis koguneb ühe emarebase juure kaks või isegi rohkem kosilast. Meie oludes algab rebastel jooksuaeg harilikult veebruarikuu lõpp-poolel ja kestab kuni märtsi lõpuni. Isarebane, otsides innet emarebast, on siis peagu kogu päeva liikvel. Leidnud emarebase, ei lahku enam temast, järgnedes talle visalt, joostes vahel tundide kaupa emarebase järel, kes liigjulgesti pääletükkivaid isaseid hammustamisega peletab eemale. Koguneb ühe emase juure rohkesti kosilasi, lähevad nad vahel ka isekeskis tülli ja purelevad siis kui koerad. Paaritumine sünnib koopas kui ka väljas. Nad paarituvad nii kui koerad, kusjuures isane ja emane jäävad ka kokku „rippuma". Kandeaeg (tiinus) kestab rebasel 9 nädalat, kusjuures kõikumised võivad olla mõne päeva võrra ühele või teisele poole. Enne poegimist kisub ema kõhult osa aluskarvu välja ja ehitab sellest poegadele pehme sooja pesa. Rebane poegib meil tavaliselt mai algul, kuid harukorril ka aprillikuu lõpul. Kutsikate arv kõigub üsna suurtes piirides. Mõnes poegkonnas on kõigest 3—4 kutsikat, teises seevastu jälle 9—12. Kutsikad on ligi 2 nädalat pimedad ja ema imetab neid seni, kuni nende hambad on kasvanud niivõrd tugevaks, et suudavad juba toitu peenendada. Nüüd tuleb emarebasel raske aeg, sest jõudsasti kasvavad pojad nõuavad alatasa

Joon. nr. 36. Noor rebane.

süüa, mida tal päämiselt üksinda tuleb muretseda, sest isarebane perekonnamuresid häämeelega ei võta enda kanda. Üldse peab tähendama, et ta ei pea perekonnaelust kuigi suurt lugu. Kutsikate kasvatamise ajal on emarebane jahimajandusele tõsiseks nuhtluseks, sest mitte ühelgi aastaajal rebane ei sünnita nii suurt kahju kui siis. Selles võib igaüks hõlpsasti veenduda, kui vaevaks võtab sel ajal rebasekoopaid ja selle lähemat ümbrust uurida.

Kolme- või neljanädalastena ronivad kutsikad sooja ja päikesepaistese ilmaga koopast välja, mängivad ja hullavad käikude avauste (aukude) läheduses. Nad on siis veel oma nooruse ja rumaluse tõttu väga julged, mistõttu neid võib koopa läheduses varitsedes hõlpsasti lasta. Ema õpetab neid algul putukaid ja hiiri püüdma, ja kui see amet neil selge, siis võtavad osa ema jahiretkist, kus varsti õpivad ka linde ja väikesi loomi püüdma. Suve lõpp-poolel, kui kutsikad on juba enam-vähem täiskasvanud ja emalt ära õppinud jahipidamiskunsti, peletab viimane nad enda juurest, ja noored rebased on siis sunnitud juba iseseisvalt elama. Kuni sügiseni elutsevad nad tavaliselt veel koos, kuid siis lahkuvad

üksteisest jäädavalt ja igaüks valib endale eraldi elutsemisrajooni. Olles väga saagiahne ja jahikade, ei salli rebane meeleldi teiste omasuguste viibimist tema jahimaadel. Väljapandud sööda või mõne suurema looma korjuse lähedusse koguneb küll 2—3 või isegi rohkem rebast, kus siis puhkavad rahulikult. Kuid see rebaste koondumine ühte elutsemisrajooni on tingitud ainult soodsaist toitlusvõimalusist.

Meil pääle inimese rebasel teisi kardetavaid vaenlasi ei ole. Ainult hunt, meri- ja kaljukotkas võivad rebasele hädaohtlikuks saada, kuid neid on meil niivõrd vähe, et tal ka säält hädaohtu ei tarvitse karta. Rebase suurimaks ja kardetavaimaks vaenlaseks on kahtlemata hunt, kes sügava lumega võtab rebase hõlpsasti kinni. Sellest on rebane väga hästi teadlik, mispärast ta ka lahkub peatselt oma alatisest elutsemiskohast, kui sinna peaks hunte ilmuma.

Väliseid kui ka sisemisi nugilisi (parasiite) leidub rebasel rohkesti. Ka kannatavad rebased kärnatõvest, marutaudist, koerakatkust. Vabas looduses elutseva rebase eluea kestus arvatakse olevat keskmiselt 12—15 aastat.

Hariliku rebase leviku-ala on võrdlemisi lai. Teda võime kohata kogu Euroopas Skandinaaviast kuni Vahemereni, Atlandi ookeanist kuni Uurali mägestikuni. Aafrikas elutseb rebane Egiptuses, Abessiinias, Alžiiris ja Marokos, edasi veel Kaukaasias, Türgimaal ja Pärsias, Siberist kuni Põhja-Indiani ja Vaikse ookeani kaldani. Põhja-Ameerikas elutsevaid rebaseid ei saa pidada samaks vormiringiks meie hariliku rebasega ja seetõttu ei või ka Põhja-Ameerikat nimetada selle rebase levikualaks.

Kuigi jahilindude suurimaks vaenlaseks on kullilistest kanakull, siis kahtlemata meie oludes sünnitab jahimajandusele veel suuremat kahju rebane, kelle jahikirg on niivõrd suur, et ta ei lakka jahiloomi ja -linde murdmast või püüdmast ka siis, kui ta on küllaldaselt söönud ja toitu isegi tagavaraks kogunud. Eriti suure hävitustöö jahiloomade ja lindude hulgas saadab korda imetaja emarebane kevadel ja suve algusel, kui ta lakkamatult peab toitu hankima jõudsasti kasvavaile poegadele. Hävitades ka rohkesti hiiri, on rebane põllumajandusele kohati (suurtel põldudel) kahtlemata kasulik, kuid sellest hoolimata tuleb jahimehel teda siiski vaos hoida ja valvata, et neid ei sigineks üleliigselt. Lõplikult teda hävitada ei kavatse vist küll ükski jahimees, sest ta on väga huvitav jahiloom, kes igati aitab kaasa jahimeeste meeleolu

tõstmiseks. Niipea kui teatakse, et rebane on ajus või hagijate ees, kohe loob see jahimeestele teise meeleolu, ja kui õnnestunud jahiretke lõpul üldsaaki kaunistab rebane oma punase kuuega, rõõmutsevad sellest mitte üksnes tema õnnelik tabaja, vaid ka teised jahist osavõtjad.

Jahipidamine.

Rebasele ei peeta jahti mitte üksnes selle sõna otseses mõttes, vaid teda püütakse ka raudade ja lõksudega. Saagiahned röövkütid hävitavad teda isegi mürgiga. Õnneks piirab praegu kehtiv jahiseadus mürgi vaba tarvitamist. Ja meie jahimeeste auks võime kinnitada, et õiglaste jahimeeste peres ei leidu ühtki kütti, kes rebase tabamiseks kasutaks mürki.

Rebaste püüdmine raudade ja lõksude abil ei käi jahimeeste eetika vastu, kui püüdmist teostatakse ainult asjatundlikult, looma asjata piinamata. Nagu teame, on rebase meeled suurepäraselt arenenud ja et ka tema vaimsed omadused on väga mitmekesised, siis pole sugugi nii lihtne teda raudade või lõksudega kinni püüda. Et see ettevõte õnnestuks, on vaja üle trumbata rebase „kavalus“ ja „nupukus“, millega aga mitte iga jahimees ei saa hakkama. Rebaste püüdmine pole meil levinud, sest talvel, kui tema nahk on kallihinnalisim, raskendab lumekate tunduvalt püüdmist; sügisel aga, kui püüdmine raudadega on hõlpsam, pole karvkate veel lõplikult värvunud, mistõttu pole siis kuigi kasulik teda püüda. Ka puuduvad meil asjatundlikud püüdjad, kes seda kunsti tunneksid üksikasjadeni ja põhjalikult. Asjaarmastajal, kes ei tunne püügi üksikasju, pole nende äraõppimine sugugi nii lihtne kui seda arvatakse tavaliselt. Ka ei tasuks end ära rebaste püüdmine, sest tulemused kujunevad igatahes väherahuldavaks, kuid seejuures võib püük või püügi katsed hõlpsasti sekeldusi kaela tuua, kui raudade oskamatu ülesseadmise tagajärjel satub neisse inimene või mõni koduloom.

Rebasele peetakse jahti väga mitmel viisil. Tähtsamad neist oleksid:

1) jaht koertega — hagijate, mägrakoera, karmikarvalise foksterrieri ja hurdaga;

2) ajujaht — lippudega;

3) peibutusjaht — jänese hädakisa või hiire häälitsuse järeleaimamisega ja

4) varitsemisjaht — varitsetakse rebast väljapandud sööda läheduses.

Praegu harrastatakse meil ülalnimetatud jahipidamise viisidest vaid jahipidamist hagijatega ja ajujahti lippudega, kuna teisi jahipidamisviise rebaseile kasutatakse vaid harukorril.

Jahipidamine hagijatega.

Kuigi rebane teeb tunduvalt suuremaid ringe kui jänes, võib talle pidada jahti siiski hagijatega. Ringi suurus oleneb paljudest asjaoludest, nagu maastikust, ilmastikust, ajamise kiirusest, looma kogemustest, jahimehe osavusest j. m. Väga suured ringid teeb rebane tavaliselt lagedail maa-aladel ja suurtes ühesugustes metsamassiivides, kuna tihnikuis, üksikult asetsevais metsasalkades ja võsaga kaetud soodel ja metsniitudel on ringid tunduvalt vähemad. Suuremaid ringe teeb ta ka väga külma või uduse ilmaga; vähimaid aga tavaliselt sügisel sompus ilmaga või kui puhub kange tuul. Viimane asjaolu on arvatavasti seletatav sellega, et säärase ilmaga pole kuigi kaugele kuulda hagija kilkamist, mistõttu rebane sageli peatub ja kuulatab ning põgenemist jatkab alles siis, kui hagija kilkamine läheneb. Uduse ilmaga teeb rebane võrdlemisi suuri ringe nähtavasti seetõttu, et tema säärase ilmaga ei karda lahkuda metsast või võsastikust lagedale, kus end tunneb udu tõttu küllaldaselt varjatud olevat. Tehku rebane suuri või väikesi ringe, kuid pääasi on, et ta põgenemisel kasutaks käidavaid radu ja mitte alatasa ei muudaks põgenemise suunda, nagu ta seda tavaliselt teeb tuuliste ja uduste ilmadega. Üks kui teine asjaolu oleneb rohkesti tarvitatavast koerast. Sest mida ühtlasemini koer ajab, olgu ajamine kiire või aeglane, seda paremini peab rebane radu ja põgenemise suunda. Väga aeglaselt ajava hagija ees keerleb rebane vahel pool päeva väikeses tihnikus ega lahku säält enne, kui pole märganud tihnikusse läinud jahimeest. Säärase hagija juures teeb rebane ka väga väikesi ringe ja muudab alatasa põgenemise suunda, joostes kord siia, kord sinna, mistõttu jahimees iialgi ei tea, kust poolt rebane võiks ilmuda. Rebane kasutab põgenemisel harjunud ja käidud radu seni, kui teda pole eksitatud. Jälitav hagijas teda ei häiri eriti, kuid niipea kui ta näeb inimest või kuuleb või märkab midagi kahtlast, rääkimata inimese hüüust või püssilaskmisest, lahkub ta kohe rajalt ja võtab uue põgenemise suuna.

Jahipidamisel väga aeglaselt ajava hagijaga tuleb olla rohkem tähelepanelik, rohkem arvestada tuule suunda, sageli vaadata ühele või teisele poole ja püüda end ka paremini varjata, sest säärase hagija eest jookseb rebane aeglasemini, on väga ettevaatlik, peatub sageli, muudab alatasa liikumise suunda, ja et ta on koerast kaugel ees, siis ei või iialgi kindel olla, millal ja kust poolt ta ilmub.

Harilikus tempos ajava hagijaga on jaht kindlam ja ka lihtsem, sest koer on alatasa rebase kannul ja viimasel ei piisa seetõttu aega uurida eelseisvat maastikku, s. o. ei ole aega olla küllalt ettevaatlik, vaid peab paratamatult põgenema harjunud rada mööda. Säärase aju juures võib kütt enam-vähem kindlasti oletada, kust kohalt ligikaudu rebane võiks ilmuda, sest ta pole hagijast kaugel ees, eriti kui juba mõned ringid tehtud ja rebane hakkab väsima. Rebasejahiks on sellest veel vähe, et hagijas rebast ajab, vaid jahi hääks kordaminekuks on tarvis, et hagijas ka leitud rebasejälgi hoiaks järjekindlalt ja mitte ei läheks üle juhuslikult ristlevate jänese või metskitse jälgedele.

Mitme hagijaga rebasejahi pidamine oleneb koerte ajamise osavusest, kuid üks on kindel: mida vähem hagijaid, seda parem. Parimaid tulemusi annab rebasejaht ühe hää hagijaga, kuid rebast osavasti ajavaid hagijaid leidub meil võrdlemisi vähe. Hagijas, kellega võib üksi rebast ajada, peab olema hää haistmisega, kõlava, kuid mitte liig kõrge häälega ja mitte kiire, vaid aeglase kilkamisega. Ta peab olema hää ülesleidja ja harjunud otsimist kooskõlastama jahimehe liikumisega, nii et teda poleks vaja hüüdudega juhtida.

Suurema arvu hagijaiga võib ainult siis rebasejahti pidada, kui koerad kõik on osavad ajajad ja ka harjuñud koos ajama. Pole neid õpetatud koos töötama, vaid igaüks otsib ja ajab omaette, siis on tulemused rohkem kui kahtlased. Rohkepäise hagijate karjaga jahipidamisel on ainult see paremus, et juhtumil, kui üks eksib, parandab teine või teised kohe tehtud vea ja ajamine ei katke minutikski. Pääle selle leiavad nad siis hõlpsamini rebase ja ajavad teda koos suurema hasardi ja innuga. Rebasejahil ei olene hagijate töötamine mitte nii suurel määral ilmast kui jänesejahil, ja sageli, kui ebasoodsa jahiilma tõttu pole jänesejaht hagijatega üldse mõeldav, võib rebasejahti siiski pidada. On siiski arusaadav, et mida soodsam ilm jahipidamiseks, seda paremini ajavad hagijad.

Kuigi rebasejahil ilmastik eriti ei mõju hagijate tööle, peab jahimees siiski tahtes või tahtmata ilma arvestama. Väga udune ilm on rebasejahiks ebasobivaim, sest säärase ilmaga rebane radu ei pea, vaid muudab alatasa põgenemise suunda, mistõttu on jahimehel täiesti võimatu isegi ligikaudu eeldada, kust kohalt võiks rebane ilmuda. Ka tuuline ilm pole kuigi soodus rebasejahiks, sest hagijate kilkamist pole siis kuigi kaugele kuulda, mistõttu ei suudeta aegsasti laskekohti välja valida. Käreda külmaga on samuti vilets jahti pidada, sest siis teeb rebane väga suuri ringe.

Rebasejaht hagijatega sarnleb üldjoontes jänesejahile, kuid sellel jahil on iga üleliigne kütt, eriti kui ta on veel väheste kogemustega, suureks takistuseks jahi hääks kordaminekuks. Iga ettevaatamatu liigutus, iga asjata tehtud samm või mitte küllalt otstarbekalt ettevõetud laskekoha muutmine võib jahi nurja ajada, sest niipea, kui rebane märkab midagi kahtlast, muudab kohe liikumise suuna ja käidud radu ei tarvita enam põgenemiseks. Osutub aga valitud laskekoht ebasoodsaks või mitteõigeks, tuleb uue — soodsama valikule asuda alles siis, kui hagijate kilkamise järgi võib otsustada, et ajamine kaugeneb. Uuele laskekohale tuleb minna tasa ja võimalikult nii, et rebasel poleks tarvis ristelda küti jälgi.

On laskekoht küllalt otstarbekalt valitud, kuid sellest hoolimata rebane ei välju sellele kohale, vaid keerleb küti ees tihnikus, on siiski kasulikum jääda valitud laskekohale, kui uut sobivamat hakata otsima. Laskekoha valikul tingimata arvestada tuult, valides laskekoha nii, et tuul ei puhuks otse jahimehelt rajale, kust oodatakse rebase ilmumist.

Laskekohal peab kütt seisma varjatult mõnest puust, põõsast, kivist, puuvirnast jne. — vähemalt rinnust saadik, sest rebane võib silmitseda hõlpsaimini just neid esemeid või asju, mis on ühekõrgusel tema silmadega või neist allpool. Laskekoht võimalust mööda valida metsa või mõne lageda koha ääre, mitte aga tihnikusse, kus rebane võib kütist mõne sammu kauguselt märgatamatult mööduda. Kavatsetakse jahti pidada üksinda, ilma abilisteta, siis alustada jahipidamist nii, et kütt läheb kütkestatud hagijaga kohale, kus tema teades päeval peatub rebaseid. Sinna jõudnud, vabastab ta hagija kütkest ja liigub ise tasa edasi metsa äärt mööda, kuna hagijas, kui ta on hästi õpetatud, algab kohe otsimist, kusjuures jälgib ühtlasi ka jahimehe liikumise suunda ega eemaldu temast liig kaugele. On hagijas rebase leidnud ja ajamist alanud, püüdku kütt võimalikult ruttu, kuid tasa ning ettevaatlikult jõuda sobivale laskekohale. Sääl end tarviliselt varjates jääda ootama rebase ilmumist.

On kütil abiline või jahist võtab osa mitu kütti; mingu üks küttidest hagijaga, kuna teised rutaku ette ja valigu käidavate radade lähedusse või mujale sobivad kohad, kuhu laskevalmilt jääda ajamist ootama.

Esimese ringi teeb rebane tavaliselt metsa äärt mööda, kuid siis kas hakkab ringlema tihnikus või jookseb kohe välja, võttes ette siis juba suuremaid ringe.

Juhtumil, kui hagijas satub ootamatult jänesele ja hakkab teda ajama, ei tarvitse veel igakord rebasejahti nurjunuks pidada, sest hagija kilkamine rebast ei häiri eriti, kui koer just teda ei aja taga. Säärasel juhtumil jälgib rebane küll tähelepanelikult hagija ajamist, kuid koera eemaldumisel jääb sageli samasse metsasalka või selle lähedusse peatuma. Ja kui siis hagijas satub tema jälgedele, alustab ajamist uuesti. Peatub korraga ühes ja samas metsaosas paar või rohkem rebast ja hagijas neist üht ajab taga, juhtub sageli, et teised metsast ei põgene kohe, vaid liiguvad säälsamas ringi, kooskõlastades ainult oma käike hagija ajamisega. Juhtumil, kui on karta, et hagijas satub varem jänesekui rebasejälgedele, ei tule koera enne kütkest vabastada, kui värsked rebasejäljed pole leitud.

Asub jahipidamiskohal või selle läheduses rebasekoobas, siis on mõnel juhtumil väga kasulik laskekoht valida koopa lähedusse, sest tihti, ja kui pole teist väljapääsu, põgeneb väsinud või haavatud rebane koopasse, kust teda ainult mägrakoera abil võib kätte saada. Eriti sageli põgenevad koopasse noored rebased sügise algusel, kui nad veel elutsevad koopa lähemas ümbruskonnas.

Kui mõningail põhjusil pole võimalik laskekohta valida koopa lähedusse, siis on vahel kasulik enne hagija kütkest vabastamist käigud koopasse kivide, puude, hagudega jne. kinni toppida.

Tagaaetav rebane lagedaid kohti mööda meeleldi ei põgene, ja kui ta siiski olude sunnil peab läbima lagendiku, püüab seda teha tavaliselt kitsaimast kohast. Säärasele kohale tuleb ka kütil ajamise puhul endale laskekoht valida. Põgenemisel rebane häämeelega teid ei läbi või kuigi teeb seda mõnikord olude sunnil, on ta teele liginedes äärmiselt ettevaatlik ja hüppab sellest harilikult noolkiiresti üle. Seda asjaolu tuleb jahimehel tingimata arvestada.

Kui maastikuolude tõttu ollakse sunnitud asetuma tee ääre, siis valida laskekoht võimalust mööda nii, et laskmine toimuks ainult ühele poole ja, kui võimalik, siis vasakule, sest vasakule poole on suurem osa jahimehi harjunud osavamini laskma. Tuleks kitsal metsateel jahimehel mõlemale poole vaadata, hilineks ta kindlasti laskmisega ja rebane jõuaks teest enne üle hüpata, kui kütt suudaks püssi palgesse panna.

Et rebane kõrgemate seljandike harjadel häämeelega ei liigu üldse, siis lähevad rebaserajad tavaliselt ikka madalamaid kohti mööda. On rebane mõnel juhtumil sunnitud põgenema mööda kõrgeid seljandikke või mägesid, siis jookseb ta ikka nõlvakuid, iialgi mitte nende harju mööda.

Niiskel maa-alal liigeldes valib rebane alati kuivemaid kohti. Aga on ta sunnitud läbima vesist maa-ala, siis püüab hüpata ühelt künkalt teisele, et võimalikult vältida käppade niiskeks-saamist. Talve algul, kui lund veel vähe, elab rebane päämiselt metsas ja kasutab põgenemiseks ja liiklemiseks samu radu, mis palja maagagi. Kattub aga maa sügavasti lumega, lahkuvad rebased suurtest metsamassiividest, elutsedes siis häämeelega põldude ja külade läheduses. Kesktalvel rebane enam kindlasti oma elutsemisrajoonis ei püsi, vaid eelistab sellal rohkem ränduri-elu, mistõttu siis ka jahipidamine on talle tunduvalt raskendatud, kui talle pole aegsasti pandud sööta, mis teda hoiaks paigal ja koondaks neid rohkemal arvul vähemale maa-alale.

Jahipidamine lippudega.

Rahuldavaid tulemusi annab rebasejaht lippudega ainult siis, kui see on aegsasti ja üksikasjaliselt vilunud ja osava piiraja poolt ette valmistatud. Puuduvad aga jahiks tarvilised ettevalmistused, siis ei saa seda enam lugeda tõsiseks rebasejahiks lippudega, vaid ainult meelelahutuseks ettevõetud jahiretkeks, mille tulemused olenevad täiesti juhusest.

Lipujahi juhatajaks võib olla ainult säärane jahimees, kes põhjalikult tunneb maastikku, eriti kui rebaste koondamiseks pole aegsasti sööta välja pandud. Sest piiraja peab tundma rebaste radu, teadma kohti, kus nad tavaliselt liiguvad saagiotsimise eesmärgiga ja millistes metsaosades nad päeval harilikult puhkavad. Kõiki neid tarvilisi ning hädavajalisi teateid ja andmeid võib juhataja või piiraja enesele muretseda, kui ta juba aegsasti enne jahihooaja algust põhjalikult tutvub jahimaa-ala olustikuga.

Kui metsad asetsevad väikeste salkadena ja rebaseid elutseb lähemas ümbruskonnas rohkesti, pole söödal nii suurt tähtsust kui juhtumil, millal rebaseid on vähe või kui nende alatisteks peatuspaikadeks on suuremad metsamassiivid.

Rebane kui värsket liha eelistaja ei põlga ka raibet (korjust), kui esimest ei peaks olema käepärast. Suvel, kui värske ja maitsva liha muretsemine ei sünnita talle raskusi ja ka taimtoitu leidub rohkesti, ei külasta ta raibet nii sageli kui talvel, millal on olude sunnil selle alatiseks külastajaks.

Nagu teada, lahkuvad täiskasvanud pojad sügisel üksteisest. Iga noor rebane valib või vähemalt püüab endale leida säärase alatise elutsemispaiga, kus ta loodab toidu suhtes enam-vähem kindlustatud olla. Kui nüüd toidusaamine on neile kindlustatud väljapandud sööda näol, siis nad ei lähe kaugele, vaid peatuvad selle lähemas ümbruskonnas, eriti kui puhkamiseks leidub sobivaid kohti. Ka kaugemal elutsevad rebased, sattudes oma jahiretkedel juhuslikult väljapandud söödale, jäävad selle lähedusse peatuma, või kuigi vahete-vahel lahkuvad säält, ilmuvad varsti sinna tagasi, kui jahiretk ei õnnestunud ja nälg annab end tunda. Selge, et rebasejahi hääks kordaminekuks pole mitte üksnes soovitav, vaid otse tarvilik, et juba aegsasti muretsetaks sööda kohaletoimetamise eest, millega koondatakse rebaseid rohkemal arvul võrdlemisi väikesele maa-alale, mis omakord tunduvalt hõlbustab ja kiirendab nende piiramist. On hoopis iseasi, kas tegemist on näljase või küllaldaselt söönud loomaga: esimene ei heida hommikul varakult puhkama, vaid lootuses, vahest õnnestub siiski veel midagi söödavat leida, luusib tunduvalt kauem ümber ja on puhkamisel ergas; nälja kustutanud rebane seevastu ei võta pikki retki ette, vaid esimesel võimalusel heidab sobivasse kohta puhkama. Kui teda sääl ei eksitata, magab rahulikult videviku tulekuni. Ka juhtub sageli, et sööda läheduses asuvas tihnikus puhkab ühel ja samal ajal kaks või isegi kolm rebast, keda siis korraga võib hõlpsasti sisse piirata.

Söödaks kasutada harilikult suuremate koduloomade nagu hobuste ja veiste korjusi või, kui neid pole saada, siis selleks otstarbeks osta vanemaid või haigestunud loomi, keda võib odavama hinnaga muretseda. Sööt toimetada kohale hiljemalt kohe pärast

lumetulekut, kui seda polnud võimalik teha juba esimeste öökülmade ajal. Sööda mahapaneku kohaks valida metsas asetsev väike lagendik või harvik, mille läheduses mõni tihnik, okaspuudega tihedalt kaetud mätlik soo või mõni teine maa-ala, mis oma iseloomult hästi sobiv rebaste päevaseks peatuspaigaks. Eelistatumaid puhkepaiku on noored okaspuutihnikud ja noorte mändidega kaetud mättasood, kus võimalused ei puudu sadude ajal hästi varjuda, või kust vaenlase lähenemisel kergem tähelepandamatult põgeneda. Toitluskohad asutada küladest, inimasulaist ja suuremaist käidavaist teist niivõrd eemale, et koerad seda kergesti ei leiaks üles ja neid kohti ei külastaks alatiselt. Toitluskoha valikul arvestatagu ka piiramise võimalusi. On väga tähtis, et need oleksid võimalikult hõlpsamad. Otstarbekaimaks sööda väljapaneku kohaks on säärane, mille lähemat ümbrust läbistavad vähekäidavad metsateed nii, et neid mööda leiduks võimalusi teataval kaugusel sõita ümber sööda, kusjuures sõidutee pikkus ei tohiks ületada 1½—2 km. Kuna sääraseid ringteid (kui metsasihid pole sõidukitega liiklemiseks sisse seatud) leidub metsades võrdlemisi harva, siis tuleb püüda sööda asukohad valida nii, et sellest parajal kaugusel oleks vähemalt üks sõidutee, mida piiramisel saaks kasutada. Sobival maa-alal avaneb sageli võimalusi lumetulekuga veel teisi vajalisi teid reega sisse ajada ja korduva läbisõitmisega neid lahti hoida. Ei võimalda aga maastikuolud ajutise talvtee sissesõitu, ei jää muud üle kui teid puuduvas osas piiramist teostada lumme sõtkutud jalg- või sisseaetud suusateed mööda, kusjuures käimine või suusatamine peab ikka toimuma üht ja sama jälge mööda. Sööt asetada 400—500 sammu teest eemale, sest pannakse see tee lähedusse maha, kasutaksid rebased teed sööda juure pääsuks, mis aga tunduvalt raskendaks piiramist.

Väljapandud sööda juure pole inimesel soovitav minna, sest inimese jäljed üldiselt häirivad rebast, eriti aga sööda juures. Pole ka mingit vajadust sööda juure minna, sest juba eemalt on võimalik selgusele jõuda, kas söödast jatkub veel või tuleb uus kohale toimetada.

Rebane teeb üheainsa öö jooksul palju jälgi, ja juhtumil, kui mitu päeva järgemööda on ühesugune ilmastik ega ole värsket lund sadanud, on väga raske jälgede värskust kindlaks teha. Et rebasejaht ei oleneks mitte täiesti värske lume tulekust, on tarvis jälitamisel või piiramisel leitud jäljed ära märkida, selleks neid läbi kriipsutades, kustutades või mõnel teisel viisil märkides, kus-

juures on soovitav alati kasutada üht ja sama märkimisviisi. Paljudel juhtumeil on pikemat aega kestnud ühesuguse ilmastikuga rebasejaht võimalik ainult seetõttu, et vanad jäljed omal ajal järjekindlalt ära märgiti, mille tagajärjel avanes võimalus värskeid jälgi eraldada vanadest. Jälgede värskuse kindlakstegemine pole sugugi nii lihtne, enam-vähem saab sellega hakkama vaid vilunud piiraja. Et ligikaudugi teada, kuivõrd öine külm on mõjunud jälgedele, tarvitavad mõned piirajad säärast võtet, et õhtul ja tarbekorral ka öösi teevad õues lagedal kui ka varjatud kohas näppudega lumme väikesi rebasejälje suurusi augukesi ja kriipse, et siis hommikul enne piiramisele minekut nende augukeste abil selgitada külma mõju jälgedele, s. o. võrreldakse leitud jälgede ja tehtud aukude põhjade vastupidavust, äärte puhtust jne.

Kui jälgida rebase käike värskel lumel leiduvate jälgede järgi, siis näeme, et tema käigud on tavaliselt niivõrd keerulised ja segased, et neid vaid suure vaevaga läheb korda lõpuni harutada. Kord liigub ta ühes suunas mõnikümmend sammu edasi, samas seda muutes läheb kas tuldud jälgi mööda tagasi või pöördudes paremale või vasakule. Siin ristlevad jäljed, sääl teeb ta sõlmi, siis kasutades edasiliikumiseks jäneste radu või mõnd teed. Ühe sõnaga: tema jäljed näitavad rohkesti igasuguseid sõlmi, ringe ja keerdkäike. Enam-vähem sirgjooneliselt jookseb rebane ainult paaritamisajal või siis, kui läbib mõne suure lageda maa-ala, kus lootused jahisaagile üpris väikesed või kui ta on väsinud, söönud ja tahab minna puhkama. Vilunud piiraja arvestab rebase käikude iseloomu ja vastavalt sellele teostab ka sissepiiramist. Kuid harilikul piirajal, kes vähe tuttav rebase elu-olu ja harjumustega, ei tarvitse kaua pääd murda rebase keerdkäikude üle, vaid, et kiiremini piiramist teostada, suurendagu piire niivõrd, kuivõrd see osutub vajalikuks rebase segaste käikude üle selguse saamiseks. Käidavaid teid mööda rebane ei liigu kuigi kaua, vaid keerleb rohkem nende läheduses.

Pääliskaudsel vaatlusel näib nagu oleksid kõikide rebaste jäljed ühesugused, erinedes üksteisest vaid suuruselt. Tegelikult pole see aga nii. Vilunud piiraja tunneb kohe ära, kas jäljed kuuluvad sellele rebasele, keda ta jälitab, või mõnele teisele, kes juhuslikult jälitava rebase jälgedel ristelnud. Vilunud piiraja oskab jälgede järgi kindlaks teha mitte üksnes vanust (noor või vana loom), vaid ka sugu. Säärane oskus ja jälgede üksikasjaline tundmine kergendab suuresti piiramist, kuid et meil vaevalt lei-

dub sääraseid vilunud ja kogenud piirajaid, siis ei tarvitse kauem sel küsimusel peatuda.

Rebase päevase peatuspaiga leidmiseks on aja kokkuhoiu mõttes tingimata soovitav kasutada sõidukeid, sõites nendega rebaste elutsemispaiku läbistavaid teid mööda seni, kui leitakse värskeid jälgi. Teede puudusel kasutada värskete jälgede leidmiseks suuski, kui lumeolud võimaldavad suusatamist, või käia jalgsi, mis aga väga aegaviitev. On värsked jäljed leitud, tuleb piirajal otsustada, arvestades maastikuolusid, kui suur ring teha, et rebane sisse piirata. Piiramiseks kasutada teid, sihte, kraave, lagendikke jne., kus edasiliikumine hõlpus ja kus võib selgesti näha ka rebasejälgi, kui need ristleksid piiraja teed. Selgub, et rebane on esimesest piiramisringist juba välja läinud, teeb piiraja teise ringi ja nii edasi, seni kui tal õnnestub rebane sisse piirata. Piiramist tuleb teostada äärmise ettevaatlikkusega ja tasa, mitte tungides tihnikuisse ja võsastikesse, kus rebane võiks puhata, vaid püüdes neist tarviliselt kauguselt mööda minna. Vilunud piiraja, kes tunneb põhjalikult maastikuolusid, aimab kohe, kust minna ja kui suur ring teha, et rebast piiramisel mitte enneaegu häirida ja eemale peletada. Suured piiramisringid pole rebasejahiks lippudega kuigi soodsad. Normaal-ringiks loetakse säärast, mille ringipiiri pikkus on 1,5—2 km. Piiramisringi suurus oleneb päämiselt maastikuoludest ja lumekattest, s. o. kuivõrd viimane võimaldab tasast edasiliikumist. Mida kõvemini lumi krabiseb, seda suurem peab olema piiramisring. Pääle piiramisringi suuruse on veel üpris tähtis selle kujund, sest päämiselt viimasest olenebki, kas rebane jääb lippudesse peatuma või mitte. Ideaalne on muidugi säärane piiramisringi kujund, mis muutub küttide asukohtade poole kitsamaks, s. o. pirnitaoline kujund, mis võimaldab rebast ajada kas või üheainsa küti juure. Piiramisringis ei tohi olla pikki teravaid nurki või soppe, sest kui rebane satub neisse ja säält ei leia hõlpsasti väljapääsu, murrab ta lippudest läbi. Piiramisringi laius võib äärmisel korral säärane olla, et kolmest ajajast piisaks rebase ajamiseks küttide ette. Piiramisel tuleb tingimata kõigi sissemineku kui ka väljatuleku jälgedest selgusele jõuda, ja parem juba selleks veidi rohkem aega ära viita, kui mitte teadlik olla, kas rebane on piiramisringis või mitte. Läheb korda rebase sissepiiramine, asuda viibimata piiramisringi lipustamisele, sest rebane võib juhuslikult piiramist märgata ja seetõttu juba liikvel olla. Et lipustamine võimalikult kiiremini läbi viia, tuleb piirajal piiramisele asudes lipud kaasa võtta. Kuna piiramisring pole harilikult suur, siis lippude panekul olla äärmiselt ettevaatlik ja hoiduda kõigest, mis võiks ühel või teisel viisil rebast enneaegu häirida.

Ka lippude panekul on soovitav arvestada tuult, seades neid üles nii, et viimasena lipustatakse see külg, kust tuul puhub otse piiramisringi.

Rebane näeb küll väga kaugele, kuid paneb harilikult parimini tähele neid esemeid, mis asetsevad tema pääga ühel kõrgusel või joonel ja sellest alamal, kuna neid esemeid aga, mis asetsevad pääst kõrgemal, paneb tähele alles siis, kui need liiguvad või kui ta pää tõstab üles ja vaatab ülespoole.

Seda omapärasust tuleb piiramisringi lipustamisel arvestada, kinnitades lippude nöörid okste külge nii, et lippude otsad ulatuksid peagu lumeni. Puudub võimalus lippe parajale kõrgusele riputada ja pole käepärast ka lippe keppidel, on kasulikum lipud panna otse lumele, selle asemel et need liig kõrgele kinnitada.

Osutub piiramisring liig suureks, tuleb lipustamisel püüda selle pindala vähendada ja tarbekorral anda piiramisringile ka sobivam kujund. Piiramisringi vähendamist teha äärmise ettevaatlikkusega, et rebast mitte enneaegu üles ajada. Arvestades maastikuolusid ja metsa tihedust, tuleb püüda selgusele jõuda, millises piiramisringi osas võiks rebane tõenäoliselt puhata. On selles suhtes võetud enam-vähem kindel seisukoht, arvestatud ka tuule ja sissetulnud rebase jälgede suunda, võib asuda piiramisringi vähendamisele, teostades seda harvikuid, kraave, jalgradu jne. mööda. Sääljuures hoiduda tungimast tihnikuisse, oksi murdmast või teisel viisil müra-kära tegemast, mis rebast häiriks. Tekib kahtlus, kas piiramisringi vähendamine õnnestub, ilma et seejuures rebast ei häiritaks, on parem juba piiramisringi vähendamisest loobuda ja püüda sellele anda ainult säärane kujund, mis hõlbustaks ajamise teostamist ja küttide paigutamist. On piiramisring asjatundlikult ja korralikult lipustatud, pole vaja kohe pidada jahti, sest tavaliselt jääb rebane vähemalt järgmiseks päevaks veel piiramisringi. Ja kui viimane pole liig väike, peatub ta sääl kaks või isegi kolm ööd-päeva, enne kui julgeb lippudest läbi murda.

Lippudel on rebasejahil väga suur tähtsus. Vilunud piiraja kasutada olevad lipud on talle asendamatuks jahipidamisabinõuks, milleta korralik ajujaht rebasele pole üldse mõeldav. Kui aga

vilumatu jahimees vaatab lippudele kui aiale, millest rebasel pole üldse enam väljapääsu, siis eksib ta rängasti, sest lipud asendavad tegelikult ajajaid. Samal ajal on neil ka omadus, mida ajajatega mingil tingimusel ei saa asendada, ja nimelt: lippude abil saadakse rebast kinni pidada sissepiiratud maa-alal 2 kuni 3 ööd-päeva.

Paljusid jahimehi nähtavasti huvitab puhtpraktiline küsimus: mitu kilomeetrit peaks lippe olema, et rebasele ajujahti korraldada. Kogemused on näidanud, et kasulikem on siiski piiramisringi ringipiiri kogu ulatuses lipustada. Selleks on meie oludes, kus piiramist teostatakse päämiselt kvartaalide sihte mööda, vaja vähemalt 2 kilomeetrit lippe.

Rebane kui arg ja ettevaatlik loom ei karda mitte üksnes inimesi ja koeri, vaid ta suhtub suure kahtlusega ka kõigile esemeile ja asjule, mis talle seni on olnud tundmatud. Seepärast kardab ta ka lippe ja ainult hädasunnil, kui pole teist väljapääsu ähvardavast hädaohust, murrab lippudest läbi. Olgu tähendatud, et noored rebased, kes üles kasvanud inimasulate läheduses ja sääl sageli inimesi näinud, vähese lume puhul ei karda eriti lippe, kuid mida sügavamaks muutub lumekate ja mida rohkem see katab põõsaid ja puhmaid, seda rohkem hakkavad nad ka lippe kartma ja talve keskpaigu ei lähene neile enam vabatahtlikult.

Rebane, keda lippude läheduses on kord lastud, kuid siiski eluga pääsnud, kardab lippe kui tuld ega lähene nendele. Täbaram on lugu aga selle rebasega, kes lippude valesti-paneku tõttu on kord neist läbi läinud: see ei hakka ennem neid kartma, kui pole lippude läheduses „tuld" saanud.

Rebane ei karda lippe mitte üksnes nende punase värvuse, vaid ka lõhna tõttu, mida need annavad. Seepärast on väga tähtis, et lippudel oleks alati säärane lõhn juures, mis tunduvalt erineks looduses leiduvaist lõhnadest.

Seda omapärasust arvestades mõned jahimehed niisutavad lippe petrooleumiga või mõne muu tugevasti lõhnava vedelikuga. Kui lippe hoida eluruumis, siis pole vajadust neid mõne lõhnava vedelikuga üldse niisutada, sest lipud omavad siis ise küllaldaselt inimese lõhna, et rebane neile naljalt ei lähene. Lippudele omane lõhn on see, mis rebast öösi peab piiramisringis, sest lippe ta ju pimedal ajal hästi ei näe.

Kütid paigutada kohale nii, et tuul nende asukohtadelt ei puhuks otsesuunast, kust võiks oodata rebase ilmumist. Laskekoht valida välja nii, et laskevõimalus poleks liig piiratud ja et

kütt oleks vähemalt rinnuni hästi varjatud. Endast-mõista, et kütt peab laskekohal seisma täiesti liikumatult ja vaikselt, tähelepanelikult eesolevat maastikku vaatlema. Silmates rebast tuleb panna püss palgesse alles siis, kui loom on põõsast varjatud. Kui säärast sobivat juhust pole, siis teha seda laskehetkel. Tuleb silmas pidada, et rebane liigub ajus äärmise ettevaatlikkusega ja seetõttu märkab kohe iga vähimatki liigutust ja põgeneb, kui näeb midagi kahtlast.

Juhtumil, kui vilumatu kütiga juhtub säärane õnnetus, et rebane märkab teda varem ja põgeneb, tuleb kütil valida uus laskekoht, sest rebane endisele kohale ei tule nii hõlpsasti tagasi, vaid hakkab piiramisringis keerukaid käike tegema.

On kütid asetunud laskekohtadele ja laskevalmis seadunud, võib lippude suhtes talitada kaht viisi: võtta nad küttide liinilt ära või jätta piiramisringi ümber nii, nagu need lipustamisel pandi. Viimasel juhtumil asetatagu kütid piiramisringi teatavas kauguses lippudest. Viimane viis on selles mõttes otstarbekam, et juhtumil, kui rebasest lastakse mööda, pole veel kõik lootused kadunud tema tabamiseks, sest pärast lasku rebane igakord lippudest ei murra kohe läbi, vaid jääb piiramisringi peatuma, mis annab võimalusi teda uuesti ajada.

Aju puhul piisab kolmest ajajast, kusjuures vanem ajaja, tavaliselt piiraja, liigub keskel ja juhib teisi ajajaid, kellest üks peab liikuma paremal, teine vasakul vanemast ajajast. Esimese aju korral ajajail ei tule tavaliselt rebase jälgi mööda minna.

Liikuda tuleb ajajail aegamööda ja tasa häälitsedes ning vahete-vahel vastu puid koputades, püüdes nii rebast küttide suunda ajada. Säärase aju juures liigub rebane aeglases traavis, peatub sageli ja uurib tähelepanelikult eesolevat maastikku.

Keskmise suurusega piiramisringis võib rebasejahist lippudega osa võtta 3—4 kütti; osavad ja vilunud ajajad oskavad rebast ka ühe küti pääle välja ajada.

Kui kütt märkab rebast juba eemalt, siis kasutades sobivat hetke tõsta aeglaselt püss õla kõrgusele (kuid mitte palgesse) ja jääda ootama rebase lähenemist parajale kaugusele. Püss panna palgesse vaid laskmise hetkel. Rebasejahil lippudega pole mõtet rebast kaugelt lasta, vaid oodata seni, kuni ta jõudnud 40—50 sammu kauguseni.

Tavaliselt lastakse rebast 4 mm (nr. 1) haavlitega, kuid soovikorral võidakse tarvitada ka 4¼ mm (nr. 0) või 4½ mm

(nr. 2) haavleid, olenevalt sellest, milliste haavlitega püss surmab paremini. Kuni 50 sammu kauguseni katavad 4 mm (nr. 1) haavlid küllalt tihedalt, tungivad sügavale kehha, purustades tugevasti sisemisi elundeid. Rebast tuleb lasta pähe või külgrinna pihta, ja kui lask polnud surmav, lasta viivitamatult teiskordselt. Sageli juhtub, et rebane kukub pärast lasku kohe maha ja jääb sinna liikumatult lamama, kuid mõni hetk hiljem on ta juba uuesti jalul ja põgeneb niivõrd kiiresti, et üllatunud kütt ei jõua enam püssigi tõsta. Sääraste ebameeldivate üllatuste vältimiseks on soovitav liikumatult maaslamavale rebasele läheneda laskevalmis püssiga.

Rebasejaht mägrakoera või karmikarvalise foxterrier'ga.

Võrdlemisi vähe harrastatakse meil jahipidamist rebastele mägrakoera või karmikarvalise foxterrier'ga, olgugi et see jahipidamisviis on mõnikord väga saagirikas ega nõua jahimehelt kuigi suurt vaeva ja ajaviitu. Siin on nimelt mõeldud nn. maaalust jahti, s. o. rebaste väljaajamist koopast mägrakoera abil. Sajuse ilmaga viibib rebane koopas, muidugi siis, kui ta on küllaldaselt söönud ja nälg teda ei sunni ka päeval toiduhankimise eesmärgil ümber luusima. Ilusa päikesepaistelise ilmaga puhkab ta sageli välispool koobast ega mõtlegi maa alla ronida. Mis puutub päevaaega, siis on rohkeim eeldusi teda koopast leida hommikupoolikul, millal ta öisest jahiretkest puhkab. Kui rebaste koopad on teada ja tulevikus kavatsetakse neist rebaseid mägrakoeraga välja ajada, siis tuleb aegsasti koopa juures kasvavat noort metsa paiguti veidi harvendada, et võimalusi oleks koopast väljakaranud rebasele takistamatult lasta.

Viib koopasse mitu käiku, kuid kütte pole tarvilisel arvul, et kõik käigud valve alla võtta, siis ei jää muud, kui ülearused käikude avaused sulgeda (hagude, kivide, riietega või n. n. rebasevõrguga, mis kootud tugevast nöörist) ja vabaks jätta iga küti jaoks ainult üks käik. Rebasevõrgud on käikude avauste sulgemiseks selles suhtes väga praktilised, et neid võib kiiresti ja tasa käigu avausele panna ega ole vaja aega viita käikude kinnitoppimisega.

On kõik ettevalmistused tehtud, tuleb kütil tasa minna koopa pääle ja valida sääl endale sobiv laskekoht selliselt, et ta ei seisaks mitte otse käigu avause ees ja vaataks käiku, vaid et seisaks käigu avause taga ja vaataks üle selle ettepoole, sest vastasel korral märkaks rebane teda kohe ega mõtlekski koopast lahkuda. Olles laskevalmis, vabastab kütt koera kütkest ja jääb vaikselt rebase väljatulekut ootama. Hästi väljaõpetatud koer ronib kohe koopasse ja hakkab käikudes rebast otsima. Leidnud maa all tagaotsitava, hakkab teda kilgates taga ajama. Rebane lahkub koopast väga mitmel viisil: kord tormab ta aega viitmata koopast välja, kui koer on vaid mõne korra kilganud; teinekord pistab ta vaid pää käigu avausest välja, et see siis jälle kohe tagasi tõmmata, kuid vähese aja möödumisel ilmudes uuesti käigu avausele vaatab ringi ja põgeneb kiiresti; vahel laseb ta end käikudes kaua taga ajada enne kui hääks arvab väljuda. Juhtub ka nii, et joostes maa-alustes käikudes koera ees satub rebane juhuslikult umbkäiku. Kui koer on tragi, ei lase ta säält rebast enam välja. Sel juhtumil ei jää muud, kui asuda rebast välja kaevama. Väljakaevamist teostada üldjoontes samuti kui mägra kaevamistki, ainult selle vahega, et kui käik on läbi kaevetud, tuleb rebast, kui ei saa või ei soovita teda osava püstolilasuga surmata — „rebasetangide" abil kaelast kinni võtta ja välja tuua, seejuures aga kogu aeg hoolsasti seda valvata, et rebane ei läheneks kaevetud augu äärele, kust ta hõlpsasti võib ühe jõudsa hüppega välja karata ja niivõrd kiiresti põgeneda, et isegi kaikaga löömiseks ei piisaks enam aega. Põgenemise vältimiseks on soovitav kaevetud auk katta rebasevõrguga nii suures ulatuses kui see võimalik, ilma et seeläbi rebase väljatoomine oleks takistatud.

Rebasele tuleb lasta siis, kui ta käigust on täiesti väljunud. Paistab käigust ainult pää, tuleb laskmisest hoiduda, sest rebase pää on siiski liig väike märk, et looma kindlasti ja surmavalt tabada. Õnnestubki rebast surmavalt pähe tabada, jatkub tal siiski veel mõneks hetkeks jõudu, et käiku tagasi tõmbuda. Säält kättesaamine on aga küsitav, kuna käik tuleb lahti kaevada, mis aga nõuab palju aega ja vaeva.

Et vahel ühes ja samas koopas viibib mitu rebast, eriti sageli leidub neid koos jooksu-ajal, siis tuleb jahimehel pärast lasku püss kohe uuesti laadida ja laskevalmis olla ning kohalt mitte enne lahkuda, kui koer pole koopast välja tulnud.

Varemail ajul kasutati rebaste ja mäkrade koopast väljaajamiseks ainult mägrakoeri, kuid viimasel ajal on seks hakatud tarvitama hääde tulemustega ka karmikarvalisi foxterrier'e, kes rebast ega mäkra ei karda, vaid kohe vihaselt neile tormavad kallale.

Peibutusjaht rebasele.

Kohtades, kus rebaseid rohkesti, peetakse neile ka peibutusjahti, püüdes neid laskekauguseni juure meelitada kas hiirehääle või jänese-hädakisa loomutruu järeleaimamisega. Soodsaimaks jahiilmaks on selge, käreda külma ja vaevalt märgatava tuulega talveilm. Peibutusjahti võib rebastele pidada ka öösi (kuuvalgel) ja sageli ongi öine jaht saagirikkam kui päevane, sest öösi on rebased liikvel, kuna päeval harilikult puhkavad. Peibutusjahil peab jahimees tingimata olema valges riietuses, sest vastasel korral märkaks rebane teda juba kaugelt ja põgeneks. Peibutusjahti hiirehääle järeleaimamisega on mõtet pidada ainult säärastes kohtades (suured põllud, kultuurheinamaad jne.), kus korduvalt on rebaseid nähtud hiiri püüdmas. Soodsaid jahimaid peibutusjahi pidamiseks leidub meil väga vähe ja seetõttu kasutatakse seda jahipidamisviisi vaid mõningas üksikus kohas.

Tahetakse õnne katsuda jänese-hädakisa järeleaimamisega, siis võib peibutusjahile minna ka metsniitudele, metsa- ja rabade servadele, suuremaile raismikele jne., s. o. kohtadesse, kus rebaseid tavaliselt liigub, seejuures edasi liikuda võimalikult vastutuult, sest rebane ei kuule siis nii hõlpsasti hiilivat jahimeest. Sammuda tuleb võimalikult tasa, vahete-vahel peatudes ja üksikasjaliselt maastikku vaadeldes, kas juhuslikult pole kuski rebast märgata. On võimalus olnud rebast aegsasti silmata, püüda talle ettevaatlikult lähemale hiilida ja sobiv laskekoht valida, nii et kogu aeg võiks takistamatult rebase liikumist jälgida. Seadnud end laskevalmis, hakata peibutama, järele aimates seejuures kas hiirehäälitsust või jänese-hädakisa, olenevalt sellest, kui kaugel on rebane. Vaikse ilmaga kuuleb rebane hiirehääle järeleaimamist parimal juhtumil vaid 120—150 sammuni, kuna seevastu jänese-hädakisa järeleaimamist kuuleb 450—500 sammuni ja vaiksel talvisel ööl isegi veel kaugemale. Jänese-hädakisa pääle tulevad päämiselt vanad rebased, kuna noored, kes jäneseid veel pole murdnud, sellele vaid harukorril reageerivad. Peibutada tuleb ettevaatlikult, püüdes võimalikult loomutruult hiire- või jänese-häälitsust järele aimata. Peibutamisega ei tohi mingil tingimusel liialdada, vaid vastavat häält lasta kuulda paar korda, ühtlasi vaikselt ja liikumatult oodates ning tähelepanelikult ümbruskonda silmitseda, kas vahest lähenevat rebast pole kuski näha. Noored rebased tulevad üldiselt peibutamisele, eriti hiirehääle pääle paremini kui vanad, kes on väga ettevaatlikud ja niipea, kui neile miski paistab kahtlasena, ei reageeri peibutamisele üldse. Hiirehääle ja jänese-hädakisa järeleaimamiseks kasutatakse tavaliselt erilisi häälitisi, kuid mõned jahimehed oskavad neid häälitsusi ka huulte või suuga loomutruult järele aimata.

Niipea kui rebane kuuleb häälitsust, uurib ta kohe tähelepanelikult kohta, kust need meeldivad hääled kostavad, ja kui talle sääl paistab kõik korras olevat, hakkab kerges traavis kohale lähenema. Lähenedes rebane vahete-vahel peatub ja kuulatab, mispärast ei tarvitse enam peibutada, sest kui loomutruult ka häälitsust ei aimata järele, võib ta kõlast siiski hõlpsasti ära tunda, et tegemist on vaid hiire- või jänesehäälitsuse järeleaimamisega. Rebase lähenemisel peab jahimees end äärmiselt ettevaatlikult hoidma, meeles pidades, et iga vähimatki liigutust või kõla märkab rebane kohe ja põgeneb. On rebane lähenenud paraja laskekauguseni, tuleb viibimata lasta, muidu võib ta veel õigel ajal jahimeest märgata, mille tagajärg on teada.

Kui rebane küllaldaselt söönud, siis ta ei tunne suurt huvi peibutamise vastu; samuti ei reageeri isarebane peibutamisele jooksu-ajal, millal ta on kibedasti ametis emarebaste otsimisel ja jälitamisel.

Rebaste varitsemine.

Rebaseile peetakse ka varitsemisjahti, mis seisab selles, et varitsetakse talvel kuuvalgetel öödel väljapandud sööda läheduses. Jahimehele, kel pole raske mõnd ööd ohverdada ja kes jahisaagi rohkusest pole eriti huvitatud, pakub see jahipidamisviis naudingut, olgugi et tal tuleb nii mõnigi öö uneta ja ilma lasugi andmata veeta.

Varitsemisjaht rebaseile võib ainult siis rahuldavaid tulemusi anda, kui juba aegsasti on vastav söödakoht sisse seatud ja selle eest hoolitsetakse, et rebased säält alatiselt ka leiaksid toitu küllaldaselt. Söödakoht on tarvis juba sügise lõpupoole, igatahes enne lumetulekut sisse seada ja ka söödaga varustada, et rebased sellega harjuksid ja teaksid, kust napil ajal toitu leida. Kui olukord vähegi võimaldab, valida söödakoht juba suve lõpul ja vahete-vahel sinna viia majapidamises kasutamata jäänud jääneid, mida rebased söövad, nagu loomade sisikonnad, kalade ja

lindude pääd ja sisikonnad, kõlbmata liha jne., samuti võib sinna viia ka hävitatud röövlinde, koduloomade korjusi, surmatud kasse, koeri jne. Sellega harjutatakse rebaseid juba aegsasti külastama söödakohti, ja leides säält vahete-vahel üht kui teist söödavat, peavad nad meeles kohta, kust neil lootus on napil ajal midagi leida.

Küti laskekoht valida sammu 35—40 söödakohast eemale ja sinna püstitada kõrg-iste, harilik onn või väike keldritaoline ehitis. Kui jahimees ei karda külma, võib ta kasutada väga hästi ka kõrg-istet, kuigi sääl pakasega istumine ei paku küll kuigi suurt lõbu. Mugavaim on rebast varitseda pooleldi maasse püstitatud keldritaolises ehitises, mille võib nii mugavalt sisse seada, kui seda aga soovitakse. Lihtse keldritaolise varjendi püstitamine pole ka kuigi kulukas, kuna selleks tuleb kaevada vaid tarvilise suuruse ja sügavusega auk, katta see katusega, millele visata august väljakaevetud muld. Seejuures jätta sööda poole seina väike avaus või teha aken vaatlemiseks ja laskmiseks. Vastaspoolsesse seina teha uks, mida saaks tuuletõmbe vältimiseks hästi sulgeda. Varjendisse parajal kaugusel aknast lüüa tugevasti maasse kaks või neli vaia, millele valmistada tugev iste, mis ei tohi nagiseda, kui sel istutakse või sellelt tõustakse. Kuna varitsemisel peab täiesti vait olema ja piinlikult hoiduma igast liigutusest, mis võiksid krabinat või krõbinat tekitada, siis, kui soovitakse jalge alla midagi panna, võiks selleks olla saepuru või rehepeksujääned; õlgede ja heinte põrandale panek pole soovitav. Ideaalseks varitsemiskohaks võiks lugeda säärast kohta, mis asetseb kiiresti voolava oja või kraavi läheduses, kus vesi kohisedes jookseb ja talvel ei külmu kinni. Veekohin summutab kõik kõlad, mis kütt tahtmatult või juhuslikult varjendis võiks teha, samuti poleks siis kartust, et loom küti iga vähimatki liigutust märkaks kohe. On otse imestusväärne, kuivõrd teravasti rebane vaiksel talveööl iga vähimatki krõbinat kohe kuuleb; eriti ettevaatlik ja arg on rebane sööda juures.

Rebasele tuleb lasta siis, kui ta külje on küti poole pööranud, sest surmavalt tabada pähe või rinda, olgugi kuuvalgel ööl, õnnestub vaid üksikuil juhtumeil. On tabavuseks väljavaated kahtlased, siis parem oodata laskmisega seni, kui rebane on sobivama asendi võtnud.

Pääle kirjeldatud jahipidamise viiside peetakse rebastele jahti veel mitmel viisil, nagu hurtadega, jooksu-ajal tagaajamine

suuskadel, jahipidamine „pihkva" moodi, parforcejaht (hulk hagijaid ja jahimehed ratsa), hiiripüüdvale rebasele juurehiilimine jne., kuid mainitud jahipidamisviisidel pole vajadust peatuda, sest neid meil ei tarvitata, kuna nende kasutamine meie oludes on kas takistatud või suurte raskustega seotud.

Ilves (*Lynx lynx* L.).

Kohati nimetatakse ilvest libahundiks.

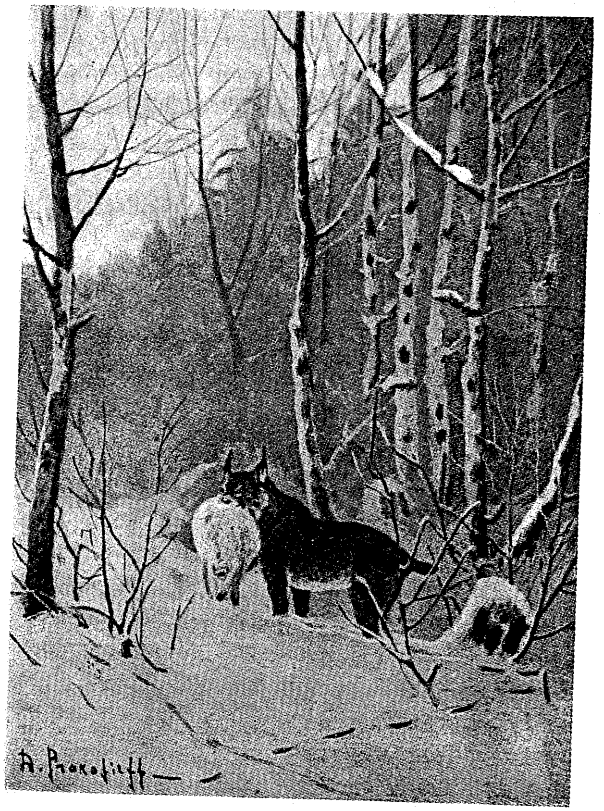
(Felis lynx L., Felis virgata Nilss., Felis borealis Thunb., Felis cervaria Temm., Lynx cervaria Wagn., Lynx vulgaris Fitz). Ingl. k. — lynx, prants. k. — lynx, saksa k. — der Luchs, vene k. — рысь обыкновенная, läti k. — lūsis. ja soome k. — ilves.

Ilves kuulub kaslaste (Felidae) sugukonda; teised sinni sugukonda kuuluvad jahiloomad Eestis metsikult ei elutse.

Välimuselt sarnleb ilves kassile, kuid on viimasest tunduvalt suurem. Täiskasvanud ilvese kehapikkus on keskmiselt 110 sm, saba umbes — 20 sm, õlakõrgus keskmiselt 75 sm ja raskus kuni 45 kg. Pää on lühike ja lai; kõrvad kujult kolmekandilised, kikkis ja palistatud musta äärisega, mis lõpeb kõrvalestade tipul mustade 3—4 sm pikkuste karvatuttidega. Kõrvadest allpool, põskede tagakülgedel on karvad pikemad ja moodustavad n. n. „põskhabeme". Päälmokal asetsevad pikad karedad vurrukarvad, mis ilvesele tähtsad kompimisvahenditena. Jalad on tugevad, võrdlemisi jämedad ja lõpevad laia ümmarguse käpaga, mille tald kaetud karvadega. Esijalal on viis, tagajalal neli varvast, mis varustatud pikkade teravate sissetõmmatavate küünistega. Karv on tihe ja pehme, talvel pikem ja tihedam kui suvel. Ilvese värvus on mitmekesine, varieerudes hallist ja punakas-hallist kuni roostepunaseni. Kõhualune, jalgade siseküljed, kurgualune, rind ja mokkade ning silmade ümbrus on valkjad või täiesti valged. Seljal, külgedel, jalgadel, eriti esijalgadel, on tumedad roostepunased või hallikas-roostepunased laigud. Värvuse üldisel helenemisel talvel helenevad ka laigud, mida eriti võib tähele panna seljal ja külgedel, kus need muutuvad tuhmimaks ja ähmasemaks. Sirge tömpotsaline — nagu äraraiutud lühike, mitte üle neljandiku keha pikkusest saba on kogu pikkuses ühesuguse läbimõõ-

duga; tipupool $^1/_3$ sabast on üleni must, kuna alusepool on päält sama värvi kui keha, s. o. kaetud uduste tumedate põikvöötidega; selle sabaosa alapool on valkjas.

Ilves elutseb suuremates metsamassiivides, mis asetsevad inimasulaist eemal ja kus tavaliselt valitseb rahu ja vaikus. Met-

Joon. nr. 37. Ilves.

sadest eelistab ta sääraseid, kus leidub tuuleheiteid, rohkesti tihnikuid või tihedaid alusmetsi. Läbipääsmatu padriku valib ta endale püsivaks elukohaks, kus ka poegib ja neid kasvatab. Elab erakuna ega salli elutsemiskohas ega sääl ümbruses teisi omataolisi pääle emailvese, kes sääl pikemat aega elab oma poegadega. Ilvese jahimaa-alad on pindalalt väga laialdased, kuna ta võtab toidumuretsemise otstarbel ette pikki jahiretki. Imestusväärt visadusega peab ilves kinni kord valitud elutsemiskohast ja jahi-

maa-aladest. Ja kuigi ta vahete-vahel mõningail põhjusil on sunnitud säält lahkuma, kannab see siiski ajutist iseloomu, sest juba esimesel võimalusel ilmub ta jälle sinna tagasi. Elutsemiskohaks valib ilves ainult sääraseid metsa-alasid, kus leidub rohkesti loomi ja linde. Nende hulgas paneb tema siis toime suure hävitustöö, kiskudes ja murdes põdravasikaid, metskitsi, mäkri, rebaseid, jäneseid ja kõiki linde. Väheneb ilvese elutsemiskohas loomade ja lindude arv niivõrd, et neist ei piisa enam näljakustutamiseks, ilmub ta inimasulate ümbrusse, kus võimaluse korral murrab varssu, vasikaid ja lambaid. Eriti näivad talle lambad olevat meelepärased. Sööb ilves võrdlemisi vähe; talle piisab mõnikord ühest tedrest, kuna tervet jänest ei söö ta peagu kunagi ära. Murdnud metskitse või mõne teise suurema looma, tarvitab sellest toiduks ainult väikese osa ja jätab korjuse sinnapaika, tulles selle juure uuesti tagasi ainult siis, kui tal ei lähe korda mujalt värsket saaki tabada. Üle ühe või kahe korra ilves ei tule oma murtud jahisaagi juure; korjusi ilves ei söö. Olles väga verejanuline kiskjas, murrab ilves loomi ja linde ka siis, kui teda nälg ei piina. See joon on ilvesele iseloomustav, mispärast teda loetakse kahjulikuks jahimajandusele. Metsadest, kus alatiselt elutseb ilveseid, kaovad lühikese aja jooksul metskitsed ja valged jänesed, samuti väheneb kiiresti ka teiste jahiloomade ja -lindude arv. Ilves kardab inimest ja koera. Niipea, kui märkab üht viimastest, püüab ta nende eest kiiresti põgeneda. Haavatuna hakkab ilves koerale kui ka inimesele vastu ja seetõttu tuleb hoiduda talle liig ligidale minemast. Eriti ettevaatlik olla sel juhtumil koeraga, sest üheainsa võimsa käpahoobiga võib ta koera kõhu lõhki kiskuda. Samuti hakkab väsinud ilves ägedasti vastu kui inimesele nii koertele, püüdes end sel moel päästa.

Ilvest võib õigusega lugeda ööloomaks, sest saagijahile läheb ta päämiselt öösiti; pärast päikesetõusu aga kaob ta tihnikusse, kus puhkab rahulikult videviku tulekuni, kui keegi teda seal vahepääl ei peaks eksitama.

Ilves tavaliselt loomi ei aja taga nagu seda teevad hundid ja koerad, vaid ta püüab saagile juure hiilida või varitseb seda soodsas kohas. Juurehiilimist oskab ilves osavasti teostada, kasutades seks iga sobivat varjendit (puu, põõsas, kivi, küngas, kraav jne.) ja tarbekorral isegi roomab. Jõudnud saagile paraja kauguseni, kargab 4—5 m ulatuva hüppega saagi kallale ja surmab selle kas tugevate hammastega või võimsa käpahoobiga. Ei

õnnestu hüpe ja loom pääseb põgenema, ei alusta ilves harilikult tagaajamist, vaid hakkab selle asemel uut saaki otsima.

Meeltest on ilvesel eriti hästi arenenud kuulmine ja nägemine. Kuigi tal haistmine on palju nõrgem kui koeral, jälgib ta siiski osavasti loomi ja linde, osates ka nende jälgede keerdkäike harutada.

Jooks on ilvesel keskmine, kuid sügavas ja tuhkjas lumes väsib võrdlemisi kiiresti, mistõttu hää suusataja võib talle 3—4 kilomeetrilise tagaajamise järel jõuda laskekauguseni. Osates ka puu otsa ronida läheb ilves sinna siiski vabatahtlikult väga harva; näit. on tal mõni jahiretk hästi õnnestunud, siis tarvitab juhuslikult ka mõnd längus olevat suuremat puud puhkuseks. Tagaaetuna koertest, kui pole muud väljapääsu, ronib puu, kõrge kännu või suure kivi otsa.

Paaritumine leiab aset veebruari-märtsikuus, millal emailves on väga rahutu, kauemat aega ei püsi ühel kohal, on suuremalt osalt liikvel, seejuures omapäraselt valjusti kräunudes. Ilvese häälitsust on raske kirjeldada; see on niivõrd omapärane, et isik, kel kord juhus olnud seda kuulda, kunagi seda küll ei unusta, kuid häälitsust järele aimata ka ei oska. Häälitsus algab heleda kõrge kähiseva kräunumise või karjumisega, lõppedes sügava haukuva urinaga või möirgega. Vihasena tõmbab ilves selja küüru ja uriseb või turtsub kui kass. Kodustatud ilves, kui ta hääs tujus, laseb sageli kuulda jämedat kassisarnast „ketramist". Paaritumise ajal koondub emailvese juure isaseid, kes isekeskis ägedasti kisklevad. Tiinuse kestus on ilvesel keskmiselt kümme nädalat, mille järele toob ilmale aprilli-maikuus 2—4 valkjashalli pimedat poega.

Pesa ehitab ilves hästipeidetud kohta, koristamata tuulemurrurägastikku või läbipääsmatusse tihnikusse, kui sääl leidub seks sobiv koht.

Ema imetab poegi umbes kolm kuud.

Selle aja möödumisel võtavad ka pojad osa ema kaugemaist jahiretkedest, õppides seejuures iseseisvalt loomi ja linde püüdma. Pojad jäävad ema juure harilikult kuni järgneva paarimisajani.

Ilvese jalajälg on ümmargune; varvaste jäljendid on jalajäljes selgesti nähtavad, kuna küüniste jäljendid puuduvad, sest aeglasel edasiliikumisel tõmbab ilves küünised eelviimaste varbalülidel asuvaisse taskuisse (tupp). Küüniste jäljendid on nähtavad ilvesejälgedes ainult siis, kui loom on kiiresti joosnud. Harilikult liigub ilves aeglases traavis, seejuures vahete-vahel ka sammu käies ja seisatudes. Juhtumil, kui mitu ilvest liigub koos (ema poegadega), astuvad nad üksteise jälgedesse, mistõttu jäljerajal on väga raske kindlaks teha, mitu ilvest seda mööda käinud. Pääliskaudsel vaatlusel paistab nagu oleks säält ainult üks ilves läinud. Ilvesejälgi ei saa koera- ja hundijälgedega ära vahetada, sest tema jäljed on ümmargused, kuna viimaseil rohkem pikergused ja küüniste jäljendid selgesti nähtavad.

Endiste aegadega võrreldes on ilveste levik tunduvalt vähenenud, mis ka arusaadav, sest verejanulise kiskjana tekitab ta suuri kahjusid jahi- ja koduloomade ja lindude hulgas, mispärast niipea, kui teda märgatakse, püütakse ta igal võimalusel hävitada. Kultuurriikides on igatahes ilvese elupäevad loetud ja ta võib püsida vaid põhjamaa ürgmetsades seni, kuni sinna pole suuremal arvul tekkinud inimasulaid. Praegu kohatakse ilvest Skandinaavia poolsaarel, Karpaadi mägestikus, Rumeenias, Bulgaarias, Poolas, Leedus, Lätis, Soomes ja Kesk- ning Põhja-Venemaal, eriti Siberi põlismetsades. Meil on ilves harulduseks, sest meie metsades leidub neid praegu umbes 15. Päämiselt elutseb neid Viru- ja Pärnumaal, kus asetsevad suuremad metsamassiivid ja suured ning raskesti läbikäidavad sood ja rabad. Üksikuid ilveseid võib vahete-vahel kohata ka Tartu- ja Võrumaal.

Joon. nr. 38. Ilvese jäljed.

Jahipidamine.

Ilvesele jahipidamiseks tarvitatakse järgmisi viise: jaht koertega, ajujaht ja tagaajamine suuskadel. Pääleselle püütakse ilvest ka raudadega ja elukutseliste jahimeeste eneste poolt valmistatud lõksudega — püünistega. Võib aga ütelda, et meil, kus neist säilinud vaid mõned üksikud, säärane püük ei tasu ennast; päälegi on ilves väga ettevaatlik loom ega lähe kergesti rauda või lõksu.

Jahipidamine koertega on vaid siis tagajärjekas, kui jahipidamisel kasutatakse eriti ilvese jaoks väljaõpetatud hagijaid. Jahitulemused olenevad siis päämiselt koertest (koerte häädu-

sest ja osavusest). Hagijatega, kes ei aja küllalt energiliselt ja järjekindlalt ilvest, pole mõtet jahti pidada, sest nendega võib nii mitme päeva jooksul ilvest taga ajada, kuid kätte teda ei saa ikkagi. Häält ilvesehagijalt peab nõudma, et ta oleks kiire jooksuga (kerge kehaehitusega ja kõrgejalgne), hää pääletungija (ilvest ei karda) ja järjekindlalt ajaks ilvest (kergesti ei kaota kord leitud jälgi). Säärase koeraga on ilvesele jahipidamine hõlpus ja tagajärjekas.

Ilvesejahti koertega toimitakse harilikult järgmiselt: leitakse värskeid jälgi, asutakse kohe ilvese sissepiiramisele. On see korda läinud, otsustatakse, kuhu jahimehed ette seada, kust koerad jälgedele panna ja ajamist alata. Nende küsimuste lahendamisel arvestada tingimata veel tuule suunda, maastiku-olusid, radu, mida ilves meeleldi tarvitab liikumiseks, ja muid kohalikke asjaolusid, mis ühel või teisel viisil võivad jahipidamist kuidagi mõjustada. Maastikku tundjale jahimehele on enam-vähem teada, missuguses suunas liigub tagaaetav ilves, mistõttu ka sellele vastavalt määrata kindlaks küttide seisukohad. Asetsevad need kogunemiskohast kaugel, siis, et kiiremini kohale jõuda, kasutada suuski või hobust. Siiski on soovitavam, et koertega ilvesele jahipidamisel kütid kasutaksid edasiliikumiseks hobuseid, sest mõnelgi korral õnnestub ilvesel mööduda küttidest, ilma et võimalusi avaneks tema laskmiseks, mispärast peab kütt püüdma kiiresti jõuda ette uude kohta, mis aga ilma hobuseta võimatu. On kütid vajalisse kohta ette jõudnud, valivad nad endale sobivad laskekohad. Kui on kuulda hagijate kilkamist, seista liikumatult ja silmitseda tähelepanelikult ümbrust, ühtlasi olles laskevalmis. Selle jahipidamisviisi tarvitamisel peab üks küttidest viima koerad ilvesejälgedele ja sääl nad lahti laskma. Koheva ja sügava lumega jõuavad väledad koerad varsti ilvesele järele ja ajavad teda sel puhul vahete-vahel „nähes" (silma järgi). Kütid, kes ette sõitnud, otsustavad läheneva kilkamise järgi, kas laskekohad on otstarbekalt valitud või tuleb neist loobuda ja uutele kohtadele edasi minna. Viivitust seejuures ei tohi olla, sest koerad ajavad kiiresti, mistõttu ka ilves võib igal silmapilgul laskerajale ilmuda. Sügava ja koheva lumega ei tule küttidel liig kaugele ette sõita, sest säärase tuhkja lumega väsib ilves võrdlemisi ruttu ja nähes, et jooksuga ei suuda oma nahka koerte eest päästa, hakkab muid abinõusid pääsmiseks otsima. Silmab siis väsinud ja tagaaetav ilves mõnd sobivat puud, kõrget kändu või kivi, on

ta võimsa hüppega sellel ja jääb sinna liikumatult lamama. Ei pane koerad teda sääl tähele ja jooksevad tema asukohast mööda, hüppab ilves kohe oma varjupaigast maha ja jookseb tuldud teed mööda tagasi. Seda arvesse võttes tuleb ühel küttidest, kui koerad lahti lastud ja ajamine alanud, aeglaselt liikuda ilvese jälgedel ja tähelepanelikult ette vaadata ning laskevalmis olla. On ilves silmanud jälgi mööda liikuvat jahimeest enne, kui viimane teda, ronib ta sageli mõne puu otsa, kuhu jälle jääb liikumatult lamama, oodates jahimehe möödumist. Seda asjaolu tuleb ilvest jälgival kütil arvestada ja raja ligidal asetsevad puud tähelepanelikule vaatlusele võtta. On tagaaetav ilves koerte eest puule roninud ja koerad kilkavad puu all, siis ei lahku ilves säält enne, kui koerad pole puu ligidusest lahkunud. Koerte poolt puule aetud ilvest on hõlpus surmata, kuna kõik tema tähelepanu on pühendatud koertele, mistõttu jahimees võib vabalt laskekauguseni ligineda. Kui aga tagaaetav ja väsinud ilves koerte eest puu või kõrge kännu otsa ei saa põgeneda, hakkab ta neile vastu, tarvitades seejuures sageli kaitsevõttena seljali- või küljeli-olekut, mismoodi tal üsna kerge end kaitsa. Üksik koer igatahes talle säärases kaitseseisukorras ei ole kardetav, sest ilves oskab end kaitsta visalt ja osavasti küüniste ja hammastega, samuti ka tagumise jala küünistega, millega tõmbab hõlpsasti ettevaatamatult pääletungiva koera kõhu lõhki. Haavata saanud ilvesele ei tule koeri ligi lasta, sest ta võib neid rängasti vigastada. Ka inimesele võib niisugune ilves hädaohtlikuks muutuda, mispärast hoiduda talle liig ligidale minemast. Kannab aga lumi ilvest, kuid hagijaid mitte, siis ilves ei väsi niipea ja teda tuleb kauemat aega ajada. On ilves laskerajast või mõnest teisest kohast üle läinud, ilma et jahimehed oleksid teda surmanud, tuleb küttidel püüda kiiresti uuesti jõuda ette soodsatesse laskekohtadesse, seejuures arvestades hagijate liikumise suunda.

Kui koerte kilkamine kostub ühest ja samast paigast, siis on ajamine seismas ja ilves on kas puu otsa roninud või teisiti endakaitsele asunud. Säärasel juhtumil peab jahimees minema hagijate hääle suunas, kust lähedusest leiab ka ilvese.

Mõnikord, kui pojad on veel emailvese juures, jooksevad nad ka emaga kaasa, mispuhul on olnud juhtumeid, et emailvest hagijatega taga ajades ei lahku ka pojad temast, vaid hädakorral ronivad kõik ühe ja sama puu otsa.

Pidades ilvestele ajujahti olenevad selle tulemused päämiselt

maastikust ja ajujahi juhi oskusest ja vilumusest. Juht peab oskama ilvest sisse piirata, üksikasjalikult tundma maastikku, arvestama küttide ja ajajate ülesseadmisel maastiku iseloomu ja tuule suunda, sest neist tingimusist oleneb ka aetava looma liikumise suund. Et ilves hädaohtu aimates tuleb sageli tagasi käidud radu mööda, siis kui maastiku-olud ja tuul vähegi soodsad, on otstarbekas jahimehi asetada vanade jälgede lähedusse. Lipud ilvest harilikult ei heiduta, mispärast neist ajujahil pole kasu; päälegi võtab lippude ülesseadmine võrdlemisi palju aega.

Siberi ja Põhja-Venemaa elukutselised jahimehed, kes metsades oskavad osavasti suuskadel liigelda, peavad ilvestele jahti koerteta, taga ajades looma suuskadel. See jahipidamisviis on raske ja teda tarvitatakse ainult siis, kui maa on kattunud sügava ja tuhkja lumega. 3—4-kilomeetrilise tagaajamise järel on ilves juba niivõrd väsinud, et jahimehel on üsna hõlpus talle ligineda laskekauguseni.

Saarmas (*Lutra lutra* [L.]).

(Udras, kerb)

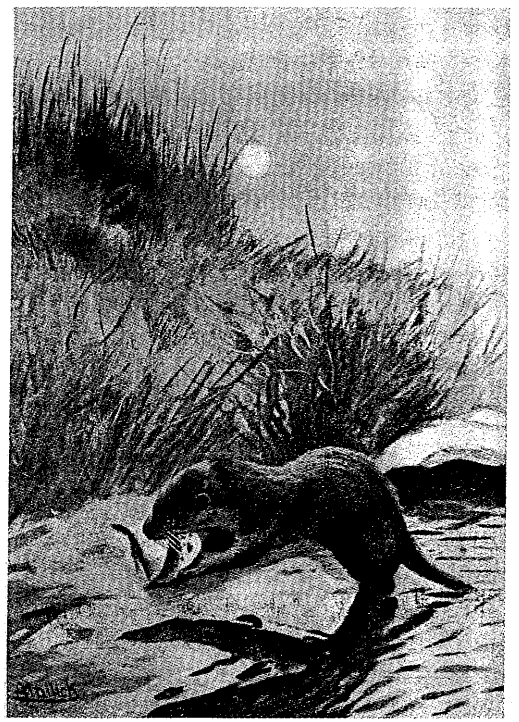
(Mustela lutra L.; Lutra vulgaris Erxl. Viverra lutra Pall.)
Ingl. k. — otter ehk common otter, prants. k. — loutre, saksa k. — der Fischotter, vene k. — выдра, läti k. — ūdrs ja soome k. — saukko ehk saarva.

Saarmas kuulub kiskjaliste (Carnivora) seltsi, kärplaste (Mustelidae) sugukonda ja saarmaste (Lutrinae) alasugukonda.

Saarma piklik ja lamedavõitu kere asetub lühikesil tugevail jäsemeil. Koon on lühike ja ümmardunud; kolju lame ja lai ning paistab küljelt vaadatuna tunduvalt kitsamana kui päältpoolt. Kompimiskarvad on võrdlemisi pikad. Üksteisest eemal asetsevad väikesed kõrvalestad paistavad vaevalt karvadest välja ja on eriliste nahalapikeste varal suletavad, mis saarmale kui veeloomale üpris tähtis. Väikesed pruunid silmad asetsevad võrdlemisi kaugel eespool, mistõttu tema nägu paistab väikesena. Lühike, kuid tugev kael on jämedam pääst. Umbes poole keha pikkune ja lamedavõitu saba on õige jäme, ahenedes (muutudes kitsamaks) otsa poole. Esi- kui ka tagajalad on viie varbaga, mis on üksteisega kuni varba esimese lülini ulatuva ujunahaga

ühendatud. Tagajalgadel on ujunahk arenenud paremini kui esijalgadel. Esijalgade varbad, jalatallad ja ujunaha alapool on karvadeta. Tagajalgade varbad on kaetud karvadega ja küünised on tunduvalt lühemad ja ka nürimad kui esijalgadel.

Karv on lühike, tihe ja läikiv. Karvkatte värvus on seljal

Joon. nr. 39. Saarmas.

ilus tumepruun, kõhuosal heledam — kollakaspruun. Villkarva värvus on hallikaspruun. Mokad, kurgualune ja põsed on valkjad. Sageli leidub ka lõua all väike valge laik. Talvel on saarmal karvkatte värvus tumedam; samuti on isaloomade karvkatte värvus üldiselt tumedam kui emaloomadel, mis rohkem läheneb hallikaspruunile. Vanemas eas muutub saarma karvkatte värvus ikka rohkem ja rohkem hallikamaks. Vastsündinud poegade karvkate on kollakas- või pruunikas-hall, kusjuures kõhuosa on heledam seljast, kuna kurgualune valkjas-hall. Elussaarma karvkate vett ei karda, sest tema nahas leidub rohkesti näärmeid, mis eri-

tavad rasvataolist ainet, andes nii karvadele läike ja tehes ta ka veekindlaks. Seevastu surnud saarma karvkate imbub peatselt vett täis.

Saarmanahk on väga tugev, sitke ja veniv, päästes teda seetõttu ka sageli koerte käest, kui tal rabelemisel vaid luud on terveks jäänud.

Tavaliselt peetakse saarmanahka ühetaoliselt hääks nii talvel kui suvel, kuid asjatundjad hindavad talvnahka siiski kallimaks kui sügisest või suvist; suvist nahka hinnatakse 50 % odavamaks.

Hambaid on saarmal 36; need on tugevad ja väga teravad, olles talle mõjusaks kaitserelvaks vaenlaste vastu, keda aga saarmal pääle inimese ja koera ei olegi.

Saarmas nagu paljud teisedki kärplased on varustatud vinanäärmetega, millest erituv aine ei haise nii vastikult kui teistel kärplastel. Isalooma sugutis (penis) samuti kui ka emalooma kõdistis (clitoris) leidub peenevõitu luuke, n. n. suguti- või kõdistiluu.

Täiskasvanud saarma pikkus ühes sabaga on umbes 1,15—1,35 m; sellest langeb kehale umbes 70—80 sm ja sabale umbes 45—55 sm; õlakõrgus on kõigest 25—35 sm. Saarma raskus (ühes sisikonnaga) kõigub harilikult 8 ja 15 kg vahel, kuid üksikjuhtumeil olevat ka raskema kaaluga loomi kinni püütud.

Saarmas elutseb veekogude läheduses, olgu need siis jõed või ojad, järved või isegi merelahed. Nii, näiteks, elutsevad saarmad Põhja-Šotimaal ja selle läheduses asuvail saartel päämiselt mererannikul. Samuti võib neid kohati leida ka Skandinaavia skäärides. Üldiselt eelistab ta aga oma elutsemispaigaks jõgesid ja suuremaid ojasid, hoolimata sellest, kas need voolavad mäestikes või tasasel maal; ka on talle ükskõik kas neis jõgedes ja ojades vesi voolab kiiresti või aeglaselt, kuid päätingimuseks on ainult, et sääl leiduks rohkesti kalu ja vähke, kellest ta päämiselt toitubki.

Loomult väga arg ja äärmiselt ettevaatlik loom, peatub ta siiski vahete-vahel ka inimasulate, eriti aga kalarikaste jõgede kallastel asuvate üksikute vesiveskite ja talundite läheduses, kus siis elutseb nii vaikselt ja tagasihoidlikult, et tema säälolekust pole kelgi vähimatki aimu. Päämiselt ööloom, puhkab ja varjub saarmas päeval kalda läheduses leiduvais koobastikes, maa-aluseis urkais ja puujuurte all või sobiva varjupaiga puudumisel ka tihedas roostikus või kaldal kasvavas võsastikus.

Et saarma jahipiirkond on väga suur, siis on ta endale muretsenud rohkesti puhke- ja peidupaiku, mis tavaliselt asetsevad veekogude kallastel. Saarmas endale koobast ei kraabi nagu mäger, vaid kasutab kallastes leiduvaid auke ja õõnsusi, mida siis oma maitse järgi suurendab ja laiendab. Sinna ehitab ta ka pesa samblaist, kuivast rohust ja lehtedest. Pessa viiv käik asetseb alati vee all, nii et saarmas võib oma peiduurkasse minna kui ka säält lahkuda, ilma et seda pannakse tähele. Sageli on pesal veel teine käik, mille avaus on juba kuival maal. Seda käiku saarmas ei kasuta käimiseks, vaid see on talle ainult õhumuretsemiseks.

Vaiksel ja rahulikul kohal veedab saarmas vahel osa päevast ka välispool koobast, soojendades end päikesepaistel hästi varjatud kohas kas mõne kivi, kännu või kuiva rookuhja otsas ning magab seejuures nii raskesti, et talle võib märgatamatult mõne sammu kauguseni läheneda. Saagijahile läheb saarmas alles videvikus, päeval käib saagijahil vaid harukorril.

Oma puhkepaigast liugleb saarmas niivõrd tasa vette, et seda pole isegi paari sammu kaugusele kuulda. Vees ujub ja sukeldub ta osavasti ning jõuab kiiresti edasi ka vastu voolu. Rahulikus olekus ujudes paistab veest välja ainult pää ja väike osa kaelast; tagaajamise korral või muul häiringul aga sukeldub ta kohe. Ja kui hädaoht varitseb teda, siis niipea ei ilmu nähtavale, vaid ainult hingamiseks pistab vahel ninaotsa veest välja. Vee all võib saarmas viibida võrdlemisi kaua (umbes 1 minut). Kuival maal saarmas küll nii kiiresti ei jõua edasi kui vees, kuid ta pole siiski nii saamatu kui arvatakse tavaliselt, sest inimene põgenevale saarmale ei jõua järele. Keskmise suurusega koera eest kuival maal aga ei suuda saarmas kaugele põgeneda ja koer jõuab talle peagi järele.

Pehmes pinnases, samuti ka pehmes lumes on hõlpus saarmast jälgedest ära tunda neis leiduvate ja selgesti nähtavate ujunahkade jäljendite abil. Kõvas pinnases, kuhu ujunahkade jäljendid ei jää, tekitab saarma jälgede äratundmine teatavaid raskusi, sest pääliskaudsel vaatlusel võib neid pidada mägrajälgedeks. Säärasel juhtumil, kui päkkade ja ujunahkade jäljendid on vaevalt või pole üldse nähtavad, on saarmajälgede võrdlemisi

hääks tunnuseks nende rohkesti ümmardunud kuju, harali-olevad varbad ja küüniste väikesed ja nõrgad jäljendid.

Edasi liikudes sammu ei astu saarmas tagajalaga mitte esijala jälge, vaid umbes poole sammu võrra selle taha. Nagu teisedki kärplased ei jookse ka saarmas traavis, vaid galopis, s. o. liigub edasi hüpete viisi, kusjuures astub tagajalgadega enam-vähem täpselt esijalgade jälgedesse. Põgenedes kiires galopis viskab saarmas tavaliselt tagajalad esijalgade ette, kuid mõnel juhtumil asetab ta ka ühe tagajala esijalgade vahele. Galoppides tõmbab saarmas enne hüpet selja küüru ja sirutab selle siis jälle välja.

Joon. nr. 40. Saarma jäljed: a — sammudes, b — edasi liikudes hüpetega, c — kiiresti põgenedes.

Kuna saarma saba tipuosa ulatub maani, siis liikudes maa pääl lohistab seda järele, mistõttu võib soodsas pinnases kui ka pehmes lumes näha sabajälge kui katkestamata joont, mis asetseb jälgedest veidi kõrval, tavaliselt vasakul.

Saarma kohalolekut pole igakord võimalik jälgede abil siiski kindlaks teha, sest ebasoodsas pinnases (kõva, rohtunud jne.) pole neid näha, kuid tema kohalviibimise tunnusteks on väljatulekukohal leiduvad toidujäänused (suuremate kalade pääd, sabad ja luud) ja väljaheited. Saarma väljaheide, milles leidub rohkesti seedimata kalasoomuseid, on rohekas-hall ja lehkab värskena tugevasti kalarasvast.

Väikesi kalu sööb saarmas kohe vees, selleks vaid ainult pääd veest välja pistes, kuna suuremaid kalu ei söö ta kohe, vaid toob enne kaldale, kusjuures kalade pääd, sabad ja suuremad luud jätab söömata. Kuna saarmas öö kestel võrdlemisi sageli kaldal käib ja selleks alati kord valitud kohta kasutab, siis võib tema alatises elutsemispaigas leida n. n. „saarma väljatulekukohti', s. o. kohti, mida saarmas kasutab alatiselt veest väljatulekuks

kui ka vetteminekuks ning kuhu ta ka suuremad kalad toob välja, et neid sääl rahulikult süüa; väljatulekukohale jätab ta ka oma väljaheidet. Need väljatulekukohad on sagedasest käimisest kõvaks tallatud ja siledaks muutunud; nende kohtade ülesleidu hõlbustavad sääl leiduvad kalade jäänused ja saarma väljaheide. Kuigi saarmas vahete-vahel pikemaks ajaks lahkub ühest „jahipiirkonnast", kasutab ta tagasitulekul ikkagi endisi väljatulekukohti ja seetõttu, kui saarmaid kavatsetakse raudadega püüda, tuleb selle eest hoolitseda, et neis kohtades vähemaidki muutusi ei võetaks ette, sest vastasel korral saarmas sinna enam ei tule välja.

Saarma toiduks on päämiselt kalad ja vähid, kuid sööb ka konni, vesirotte, mutte, vesilinde ja nende mune. Nagu paljud teisedki kärplased püüab ja murrab ka saarmas sageli palju rohkemal hulgal kalu ja linde kui vajab nälja kustutuseks, mistõttu võib ta kalandusele saada väga kahjulikuks, eriti kalatiikides ja kalakasvandustes.

On saarmas oma elutsemispaigas kalad ja vähid hävitanud, lahkub ta säält uute ja paremate elutsemiskohtade leidmiseks, võttes seks ette pikemaid matku, millega on ka seletatav asjaolu, et vahete-vahel kohatakse saarmast ka sääl, kus teda pole juba ammugi nähtud. Rännakuid teeb saarmas harilikult öösiti, ja kui ta ei peaks päikesetõusuks jõudma mõne veekoguni, mille kallastes ta leiaks endale sobiva puhkepaiga, katkestab päevaks matkamise ja otsib endale hää varjupaiga kuski küünipõranda, heinakuhja-aseme, hao- või puupinu all või ronib koguni mõnesse sobivasse koopasse või urkasse. Sääl siis puhkab rahulikult kuni videviku tulekuni. Talvel, kui maapind on pehme lumega kattunud, satub jahimees mõnikord juhuslikult tema jälgedele — ja kui saarma päevane peatuspaik asetseb kuival maal, võib teda võrdlemisi hõlpsasti tabada.

Meeled on saarmal väga hästi arenenud: ta näeb, kuuleb ja haistab suurepäraselt. Olles seejuures veel äärmiselt ettevaatlik, on talle jahipidamine (püssi abil) võrdlemisi raske. Saarmale võib ainult varitsemisjahti pidada, kuid seegi on suuresti raskendatud, võttes arvesse, et ta alatasa vahetab oma elutsemiskohta. Ta suudab üheainsa öö kestel kuni 10 km pikkusi rännakuid teha, kusjuures ta ei matka mitte üksnes vett kaudu, vaid kasutab seks ka kuiva maad. See omapärane eluviis kaitsebki teda täieliku hävingu eest, kuna saarmas sigib võrdlemisi aeglaselt.

Omapärane on saarma sigimislugu sellepoolest, et temal näib puuduvat kindel jooksu- ja seetõttu ka kindel poegimisaeg. Nii leidvat aset mõnede loodusteadlaste arvates paarimine kui ka poegimine kogu aasta kestel. Ühiseid ja üldmaksvaid andmeid selles asjas aga seni veel pole leitud; päälegi on saarma eluolu uurimine vabas looduses raskustega seotud. Külma ei tule poegadel karta, sest ema on koopas neile sooja ja mugava pesa valmistanud. Sagedamini võib saarmase paaritumist siiski veebruarikuu lõpul või märtsikuu alul tähele panna ja poegimist maikuus.

Kui arvesse võtta, et talvel pole kordagi saarma poegi leitud ega ka väikesi jälgi tähele pandud, siis peab asuma seisukohale, et poegimine peaks kõige hiljemalt juulikuus toimuma, sest noored saarmad on talveks juba võrdlemisi suured — ja et säärasteks kasvada, vajavad nad vähemalt pool aastat. Kuna aga tiinuseaeg kestab saarmal keskmiselt 9 nädalat, siis peaks paaritumine kõige hiljemalt maikuus sündima; hilisem paaritumine kui ka poegimine võib vaid erandjuhtumina ette tulla.

Saarmas toob ilmale 2—4 pimedat poega, kes alles 10 päeva möödudes muutuvad nägijaks; ema imetab neid küll kuni 8 kuud, kuid juba 2 kuu möödumisel hakkavad nad ka kalu sööma; pojad saavad suguküpseks alles kolmeaastastena. Saarmas elutseb tavaliselt üksikult, ainult jooksuajal on nad paariviisi koos. Jooksuaja möödudes lahkub isasaarmas emasest ega võta osa ka poegade kasvatamisest ja nende eest hoolitsemisest.

Saarma hääl kõlab heleda ja valju vilena, mida aga võrdlemisi harva kuuldakse; sagedaimini kuuldakse saarma vilistamist jooksuajal. Ärritunud või hirmunud olekus uriseb või kisendab saarmas valju läbilõikava häälega.

Noort saarmast võidakse soovikorral hõlpsasti kodustada, kusjuures talle kui võrdlemisi intelligentsele loomale saab kerge vaevaga igasuguseid vigureid selgeks õpetada. Teda võib kui linnukoeragi õpetada inimese kannul käima ja peremehe sõna kuulama. Olen isiklikult näinud saarmast, kes vabalt jooksis õues ümber, mängis koertega ja käis peremehega kalu püüdmas, kusjuures kinnipüütud kalu ise ei söönud, vaid tõi peremehele. Kui ta noores eas inimeste läheduses üles kasvatada ja seejuures hästi kohelda, muutub ta väga taltsaks ja huvitavaks loomaks, kes valmistab oma peremehele rohkesti nalja ja lõbu.

Saarma eluiga arvatakse olevat 12—15 aastat.

Kitsikusse aetuna kaitseb saarmas end visalt ja hakkab vihaselt kui inimestele nii koertele vastu. Harva leidub sääraseid koeri, kes julgeksid saarmast kinni võtta ja ära murda. Omades teravaid hambaid vigastab saarmas kallaletungijat rängasti. Nii, võtnud kord koerast hammastega kinni, ei lase teda enam niipea lahti. On olnud juhtumeid, kus saarmas hammustas läbi koera jalaluu, kusjuures teda siis ei saadud muidu koera küljest ära võtta, kui lõualuud tulid kepi abil lahti kangutada, sest muud võimalust koera vabastamiseks ei olnud.

Saarma levikuala on väga suur: kogu Euroopa, Põhja-Aafrika, Türgimaa, Pärsia, Põhja- ja Kesk-Aasia, India ja Jaapan. Meil esineb saarmast vaid paiguti, olles kohati koguni haruldus eks. Pääle selle peab tähendama, et ka meil nagu paljudes teisteski kultuurriikides on märgata saarma üldist vähenemist.

J a h i p i d a m i n e. Saarma tabamist toimetatakse meil kaht viisi: varitsedes ja raudadega püüdes. Välismail peetakse saarmale jahti ka veel koertega või püütakse võrkudega.

Saarmast v a r i t s e t a k s e tavaliselt väljatulekukohal, sest nagu teada, kasutab saarmas kord valitud kohta pikemat aega. Kui neis kohtades suuri muutusi ei võeta ette või teda sääl tihti ei eksitata, ei jäta ta sellist kohta niipea maha. Kuna aga üldiselt on teada, et saarmas kauemat aega ei püsi ühes elutsemispaigas, vaid üritab sageli pikemaid jahiretki, siis tuleb jahimehel enne varitsemisjahile minekut saarma kohaloleku üle selgusele jõuda. Et meil saarmaid tavaliselt varitsetakse talvel, siis võib veekogu läheduses leiduvate jälgede, toidujäänete ja väljaheite järgi otsustada, kas saarmas on juba oma jahiretkelt tagasi jõudnud või mitte. Leitakse mõni rohkesti kasutatud väljatulekukoht, valida selle lähedusse ka sobiv laskekoht, et esimese soodsa ilmaga asuda saarma varitsemisele. Kogu öö jooksul saarmast varitseda pole mõtet, sest kõige rohkem lootusi on teda kohata ikkagi õhtul või varahommikul, kuid seejuures peab aga ka varakult kohal olema. Sobiv aeg oleks vähemalt pool tundi enne päikese loojumist ja tund enne päikese tõusu. Ühtlasi aga alati meeles pidada, et saarmas on äärmiselt ettevaatlik loom, eriti kui viibib kuival maal. Samuti ei tohi unustada, et tema meeled on suurepäraselt arenenud. Seepärast valida varitsemiseks hästi varjatud kohti, kus ei puuduks ka hää laskevõimalus veest väljatulnud saarmale.

Kuna saarmal on ka haistmine väga hästi arenenud, arvestada varitsemisel tingimata tuult ning valida laskekoht nii, et see aset-

seks saarma väljatulekukohast allpool tuult. Puuduvad küti varjamiseks saarma väljatulekukoha läheduses sobivad puud, põõsad, kännud, kivid jne., püstitada sinna juba aegsasti vastav varjend.

Kui jõgi või oja teeb rohkesti käänakuid, võib sääl leida ka saarma radu, mis viivad kuiva maad mööda ühelt käänakult teisele. Sellise raja leidmisel jääda selle lähedusse (umbes 25 sammu rajalt) varitsema.

Tasase veejooksu juures ja vaikseil öil võib mõnikord juba kaugelt kuulda saarma lähenemist, sest ta vees puristab ja pladistab. Vahete-vahel, kuigi võrdlemisi harva, on kuulda ka tema vilistamist ja seda mitte ainult arvataval jooksuajal (veebruarismärtsis), vaid kogu aasta.

Õnnestub mõnikord juhuslikult kuulda saarma lähenemist, tuleb jahimehel end viibimata laskevalmis seada ja püss õlani tõsta, et siis, kui saarmas on jõudnud laskekauguseni, ei tarvitseks enam suuri liigutusi teha, mida saarmas võiks hõlpsasti märgata.

Varitsemisjahil pole otstarbekas laskmisega rutata, vaid parem on oodata seni, kuni kindel võimalus avaneb saarmast surmavalt tabada. Kiireimini surmav on see lask, mis tabab saarmast kaelast või õlast, mistõttu püüda ka sihtida ja lasta saarma kaela pihta.

Et saarmanahk on tugev, sitke ja veniv, tarvitada laskmisel jämedaid haavleid, olgugi et viimased ei taba nii tihedalt märki kui peenemad haavlid. Kokkulaskva ja keskmise häädusega haavlipüssi juures tarvitatakse saarma laskmisel harilikult 4 mm (N 1) haavleid; need löövad kergesti saarmanahast läbi ja tungivad ka küllalt sügavale kehha. Sellest numbrist veel jämedamaid haavleid tarvitada pole otstarbekas, sest need ei tabaks küllalt tihedalt märki; päälegi rõhuv enamik haavlipüsse laseb jämedamate haavlitega halvemini. Seepärast, mida rohkem püss laseb kokku, seda paremini kõlbab see ka saarmajahiks, sest saarmast suurema arvu haavlitega tabades on ka rohkem lootusi, et ta kohe jääb paigale ega suuda enam vette põgeneda. Ei ole esimene lask surmav, ei tule teise lasu andmisega sugugi viivitada, sest on teada, et saarmas kui väga visa loom ei sure nii kergesti.

Saarmast jooksult tabada pole nii hõlpus kui, näiteks, rebast või jänest, sest ta ei jookse mitte üksnes kiiresti, vaid liigub edasi hüpetega, mis tunduvalt raskendab kindlat tabavust.

Nagu juba öeldud on saarmas väga visa loom ja seetõttu püüda teda lasta ainult siis, kui ta veekogust viibib niikaugel, et

jatkub aega vähemalt veel teise lasu andmiseks, enne kui ta suudab vette põgeneda, kust kättesaamiseks puuduvad igasugused väljavaated.

Jääb saarmas pärast lasku kohale lamama, joosta kiiresti talle juure, ja kui tal veel hing sees, tugeva kaikahoobiga nina pihta lõplikult surmata. Haavatud saarma kinnivõtmisel olla äärmiselt ettevaatlik, sest õnnestub tal inimese käest või jalast hammastega kinni võtta, võib ta oma tugevate ja teravate hammastega tekitada ränki vigastusi.

Saarma p ü ü d m i s e k s võib kasutada mitmetüübilisi raudu, kuid otstarbekaimaiks osutuvad eriti saarmaste püüdmiseks valmistatud n. n. „saarmarauad", mis varustatud tugeva vedruga ja mil rauakaared on sakilised või hambulised. Rauda sattunud saarmas märatseb suuresti ja et tal jõudu on võrdlemisi palju ja seejuures nahk libe ja veniv, siis päästaks ta lõppeks oma jala rauast lahti, kui seda ei takistaks saarmaraudade tugev vedru ja sakilised või hambulised rauakaared. Et rauda sattunud saarmas kaua ei piinleks või ei rabeleks end lõppeks raudadest siiski välja, asetada rauad võimalikult vee lähedusse ja kinnitada niivõrd pika ketiga vaia külge, et tal oleks võimalus põgeneda raudadega sügavasse vette, kus ta peatselt upub, sest rasked rauad ja selle külge kinnitatud kett kisuvad ta põhja.

Rauakaared peavad niivõrd madalad olema, et need kinni lüües ainult saarma jalad haaraksid, mitte aga keha, sest kehast rauda sattudes rabeleb saarmas end lõppeks ikkagi välja, kui ta enne raudadest pääsu ei põgene nendega vette, kus teda ootaks siis kindel uppumissurm enne kui suudab raudadest välja rabelda. Kas rauakaartele antakse neljanurgeline, ovaalne või sõõritaoline kujund, pole üldiselt tähtis, kuid rauad, mille vedru on asetatud kaarte ja astmelaua alla, on otstarbekamad kui need rauad, millel vedru paigutatud välispoole.

Saarmaraudu Eestis ei valmistata. Häid raudu võib saada Saksamaalt, kus üldse rohkesti harrastatakse kahjulike ulukite püüdmist raudadega, mistõttu sääl leidub ka igasuguseid raudu suures valikus.

On mõtet raud üles seada ainult saarma väljatulekukohale, mis tuleb püüdjal juba aegsasti üles otsida. Kohal leiduvate toidujäänete kui ka värske väljaheite rohkuse järgi võib ligikaudu otsustada, kuivõrd sageli saarmas külastab kohta. Kui väga arg ja äärmiselt ettevaatlik loom kasutab ta veest väljatulekuks mee-

leldi madalamaid kaldaid. Leidub jões mõni leeteseljak, siis asub tema väljatuleku koht tingimata sääl. Puuduvad leeteseljakul aga suuremad kivid ja saarmapüüdjal on võimalus mõni suurem kivi sinna toimetada, siis võib ta sellega väga hää koha saarmaste püüdmiseks luua. Saarmas kasutab meeleldi üksikuid suuremaid kive, et neil olles püütud kalu süüa ja end päikese paistel soojendada. Veskipaisudest, tammidest jne. saarmas ei roni üle, vaid tuleb veest välja ja läheb neist takistustest kõrvalt mööda; seetõttu võib vesiehituste läheduses leida sageli ka saarmaste väljatulekukohti.

Väljatulekukohale võib raudu üles seada kas kuivale maale või vette, olenevalt sellest, mis kohalike olude tõttu otstarbekam. Kui veeseis jões või ojas pole suuresti kõikuv, nii et karta pole raudade liig sügavasse vette jäämist või jälle nende veest väljaulatumist, siis on otstarbekam raudu panna vette, kus saarmas pole nii ettevaatlik kui kuival maal; vees ei pööra saarmas raudadele erilist tähelepanu. Kuivale maale asetatud raudadesse võib hõlpsasti sattuda ka inimesi, mispärast saarmapüüdjail tuleb seda asjaolu tõsiselt arvestada, et mitte kohaliku rahvaga vastollu sattuda, kes sel puhul tingimata ajaksid püügi nurja. Peab aga tähendama, et leidub ka sääraseid saarma väljatulekukohti, kus raudade seadmine vette mõningail põhjusel pole võimalik, mispärast ollakse sunnitud paratamatult need seadma kuivale maale. Neil juhtumeil püüda rauad võimaluste piires seada vee lähedusse. Kui kalda ehitus ei võimalda seda, on soovitav kallast ses suhtes kaevamisega parandada, kusjuures see töö peab olema läbi viidud vähemalt 3—4 kuud enne püügi algust. Saarmas kasutab väljatulekukohal ikka üht ja sama rada kaldale tulekuks, ja kui rauad pole pandud täpselt sellele rajale, võib saarmas küll kaldal käia, kuid raudadesse ei satu siiski. On väljatulekukohal pinnas säärane, et sääl saarmajäljed pole selgesti nähtavad ja seepärast ka puuduvad võimalused raja täpseks kindlaks-tegemiseks ja seega ühtlasi ka teadasaamiseks, kuhu tuleks rauad seada, siis panna väljatulekukohale vee lähedusse peenikesi 10—15 sm pikkusi koorimata ja lehtedeta vitsakesi üksteise külge rööbasjoones veega (— — — — — —). Kui siis saarmas veest välja tulles puudutab ülesseatud vitsakesi, nihkuvad need paigast ja seega märgib saarmas ise koha, kuhu rauad tuleks seada. Raudade asetamiseks kaevada „avatud", s. o. püügiks seatud, kuid kaitsevinna pandud raudade järel tarvilise suurusega auguke, mille sügavus säärane, et

raudade alusteks pandud kivid ja neile pandud rauad asetseksid maapinnast umbes 2 sm sügavamal. Raud, millel vedru ulatub rauakaartest ja asterauast välispoole, s. o. pole mitte nende alla paigutatud, seada nii, et raua vedru oleks pöördud maa, mitte aga vee poole. On raua ase tarvilises suuruses ja sügavuses välja kaevetud, mahutada sinna rauaalusena mõned laiad ja siledad kivid, kuhu panna saarmarauad nii, et see püsiks kindlasti kividel. See tehtud, katta rauad õhukese liivakorra, rohu, lehtede või õhukeste mätastega, nii, et see raua kinnilöömist ei takistaks. Katmiseks võib kasutada ainult säärast materjali (liiva, rohtu jne.), mida raudade asemete kõrval leidub. Võetakse katmiseks mõnd muud kohal mitteleiduvat materjali, märkab saarmas kohe pinnases juhtunud muutust ja põgeneb. Raudade asemete valmistamisel, samuti ka nende ülesseadmisel püüda raudade ümbrus jätta täiesti puutumatuks ja asemete valmistamiseks väljakaevetud liiv, mis üle jäänud, viia kohalt ära.

Et raudasattunud saarmas rauaga ei saaks põgeneda, varustada rauad 3—5 meetri pikkuse ketiga, mis mõne lähedal kasvava puu või maasse löödud tugeva vaia külge kinnitada. Keti pikkus peab võimaldama raudasattunud saarmale põgenemise niivõrd sügavasse vette, et ta upuks. Keti paigutamiseks ja varjamiseks kaevada väike rennike, mille kaudu kett viia vaiani, kuhu kaevada veel teine auk, et võimalik oleks ülejäänud osa ketti korralikult sinna paigutada nii, et see tõmbamisel kuhugi ei jääks kinni ega ei läheks ka sõlme. On kett mahutatud renni ja ülejäänud osa ketist auku, katta renn ja auk hoolsasti vastava kattematerjaliga. Kui rauaaseme kohal leidub saarma väljaheiteid, võtta need säält enne kaevamist kepikeste abil ära ja panna kõrvale ning paigutada pärast raua ülesseadmist ja kinnikatmist ettevaatlikult rauale.

Nagu teada, on saarmas äärmiselt ettevaatlik loom, mistõttu ka raudade ülesseadmisel talitada eriti piinlik-ettevaatlikult, hoidudes sääljuures kõigest, mis võiksid tema väljatulekukoha ilme kuidagi muuta. On rauad üles seatud, kinni kaetud ja nende asemed niivõrd korda seatud, et see millegagi ei erine enam ümbruskonnast, võtta mõned oksad, kasta vette ja nende abil niisutada veega põhjalikult raudade ja keti renni aset, et inimese lõhna ei jääks kohale.

Raudade ülesseadmisel vette arvestada vee sügavust, sest rauad peavad olema 10—15 sm allpool veepinda. Kui väljatulekukohal on vesi sügavam kui 10—15 sm, ehitada raudadele vastava

kõrgusega alus, kasutades selleks kive või mättaid. Mätaste tarvitamisel asetada need kamaraga allapoole, üksteise pääle ja kinnitada vajadusel keskelt läbilöödud vaiaga. Mättad ei tarvitse suuremad olla kui avatud raud. Valmile alusele asetada rauad nii, et vedru laiem ots oleks pöördud maa poole. Raua alus peab olema kindel, milleks võidakse tarbekorral asetada mõned laiad ja siledad kivid. Raud katta liivaga, või kui on karta, et vesi uhub liiva ära, tarvitada vees leiduvat rohtu, taimi või muda, seejuures silmas pidades, et see ei takistaks raua kinniminekut. Õige otstarbekas oleks ülesseatud raud katta halli kuivatispaberiga ja sellele panna kattematerjali. Juhtumil, kui väljatulekukohal on vesi madal, kujuneb raudade ülesseadmine tunduvalt lihtsemaks, sest neid saab siis panna jõe põhja valmistatud asemeisse, kusjuures raudadele aluste ehitamise vajadus langeb ära. Sel puhul kinnitada ka vette seatud raudade küljes olev kett põhjalikult vaia külge ja katta hästi liiva või rohuga.

Et videviku saabudes, kui saarmad hakkavad liikuma, inimese lõhna ei oleks enam püügikohal, on soovitav rauad üles seada juba hommikul.

Kuigi mõnikord ülesseatud rauad seisaksid pikemat aega tühjad, ei tarvitseks püüdjal seetõttu veel lootust kaotada, sest nagu teada, võtab saarmas vahete-vahel pikemaid jahiretki ette, viibides siis võrdlemisi kaua püügikohast eemal, kuid tuleb hiljem tagasi. Ja kui rauad on üles seatud asjatundlikult ning saarmast väljatulekukohal ei eksitata, satub ta lõppeks ikkagi rauda.

S a a r m a j a h t e k o e r t e g a harrastatakse eriti Inglismaal, kuid enne Maailmasõda hakkas see jahipidamisviis rohkesti levima ka Saksamaal, kuid praegu tarvitatakse seda viisi sääl võrdlemisi piiratud ulatuses.

Inglismaal kasutatakse saarmajahiks eritõugu „saarmakoeri", kuid nende puudusel võidakse samahästi ka iga teist tõugu keskmise suurusega koera saarmajahiks kasutada, kui see vaid häälitsedes ajab saarmast taga ja ei kaota tema jälgi, põgenegu saarmas vett või maad mööda. Hästi väljaõpetatud saarmakoer ei aja mitte üksnes saarmast häälitsedes taga, vaid murrab ka tema ära. Seevastu saarmajahiks juhuslikult kasutatavad koerad ajavad küll saarmast taga ja suudavad vahete-vahel ka peatada, kuid teda siiski niivõrd kardavad, et ei julge murda.

Üldiselt peab aga tähendama, et vastavate koerte osa saarma jälitamisel on küllaltki otstarbekas, sest nad otsivad saarmast kui

vees nii kuival maal, — ja leides hakkavad teda kilgates taga ajama. Juhtumil, kui saarmas põgeneb kuhugi kalda all leiduvasse urkasse või koopasse, peatuvad koerad ning ootavad haukudes jahimehe saabumist. Siis peab jahimees, varustatud pika varre otsa asetatud kolmeharulise ahingu- (västra) taolise hargiga, ruttama kohale ja jääma koopa avause lähedusse löögivalmilt saarma ilmumist ootama. Tema abiline, kel olgu käes pika terava otsaga raudkepp, urgitsegu sellega koobast ja püüdku saarmast säält välja ajada. Ja niipea, kui saarmas koopast tuleb välja, peab jahimees talle lööma n. n. „saarmakahvli" sisse ja hoidma teda sellega seni vee all kuni loom upub. Mõned saarmakütid on „saarmakahvli" heitmises isegi nii osavad, et kuigi loom on jõudnud põgeneda sügavasse vette ja kümmekond sammu eemal, tabavad teda siiski veel „saarmakahvliga".

Püssi tavaliselt kaasa ei tarvitse võtta, sest seda sääl ei saa kasutada, arvesse võttes, et saarmas liigub päämiselt vees, kus teda lasuga surmata on väga raske.

S a a r m a i d p ü ü t a k s e v õ r k u d e g a ainult suuremais ojades või vähemais ja kitsamais jõgedes, sest üle 10 meetri pikkade ja 2 meetri laiade saarmavõrkude vette paigutamine kui ka nende edasitoimetamine oleks liig tülikas. Püügiks on vaja kaht võrku, millega saadakse oja kahest kohast, s. o. ühest kaldast teise kinni panna. Võrgud peavad olema valmistatud tugevast nöörist ja varustatud päraga, mida nööri abil tarbekorral võidakse kinni tõmmata. Saarmavõrgud nagu kalavõrgudki on varustatud korkide ja tinaga, mille abil need vees hoitakse püsti. Võrgud asetada vette nii, et saarmas ei saaks neist mööda hiilida, kusjuures ühe võrgu päraots olgu pöördud allapoole, teine ülespoole vett, s. o. pära avaused olgu võrkudel pöördud võrkudega piiratud oja osa poole. Võrkudega piiratud oja kallast mööda liiguvad ajajad, kes kisa ja müraga peletavad saarmaid koopaist ja urkaist välja. Hüpanud vette ujub saarmas vett mööda ja sattudes võrgu pärra, püüab säält välja rabelda, kuid kaldal seisev püüdja peab tõmbama siis kohe nööriga pära kinni ja ühtlasi võtma ka võrgu kiiresti välja, et saarmas ei rebiks seda katki ega pääseks seega põgenema.

Kinnipüütud saarmas tuleb surmata tugeva kepihoobiga nina pihta.

Saarmast nülitakse samal viisil kui rebast, kusjuures käpad jäetakse ühes küünistega naha külge. Saarmanahk on väga ras-

vane, mistõttu tuleb seda enne kuivatamist põhjalikult puhastada (ettevaatlikult kaapida) sääl leiduvast rasvast ja nülgimisel naha külge jäänud lihast.

Venemaa kutselised jahimehed ei kuivata saarmanahku mitte harilikul pingutuslaual (rebaselaual), vaid kasutavad selleks koonuse- või õigemini sigarikujulist 1,5 meetri pikkust pingutuspakku, mis valmistatud vastava jämedusega ümmargusest palgiotsast, mille alaosa läbimõõt 20 sm ja ladva läbimõõt, umbes 5—7 sm otsast allapoole — 12 sm.

Saarmanahka võib pingutuspakule tõmmata karvaga väljas- või sissepoole. Et kuivanud saarmanahka on võrdlemisi tülikas ja raske ümber pöörata, siis mõned jahimehed asetavad saarmanaha pingutuspakule karvadega välispoole. Sel juhtumil tuleb aga nahk vahete-vahel pingutuspakult maha võtta jahtumiseks, sest vastasel korral läheks see seespoolt soojaks ja hakkaks pehkima.

Paraja laiusega pingutuspakule või -lauale tõmmatud saarmanahk võtab juba ise peagu õige kujundi ja asendi, mistõttu ei tarvitse nahka enam liig laiaks ega pikaks venitada. Liig pikaks venitatud nahal muutub karvkate hõredaks, s. o. kaotab oma tiheduse, ja kuna päämiselt viimasest, mitte aga naha pikkusest olenebki saarmanaha häädus ja väärtus, siis tuleb üleliigsest väljavenitamisest tingimata hoiduda.

Pingutuspakul antakse ka sabale ja tagajalgadele õige asend, kinnitades need naeltega pakule. Et ka esijalgade nahk korralikult kuivaks ära ega tõmbuks kokku, asetatakse nende alla õhukesed lauakesed, mille külge nahk kinnitatakse väikeste naeltega.

Mäger (*Meles meles* L.).

Kähr, määr, mõtsik.

(Meles taxus L., Ursus meles L., Ursus taxus Schreb., Taxus vulgaris Tiedem., Meles europaeus Desm., Meles vulgaris Desm.)
Ingl. k. — badger, prants. k. — blaireau, saksa k. — der Dachs, vene k. — барсук, läti k. — āpsis ja soome k. — mäyrä ehk metsäsika.

Endised süstemaatikud, alates K. Linne'st, pidasid mäkra karulaste (Ursidae) sugukonda kuuluvaks, kuid nüüd arvatakse teda kärplaste (Mustelidae) hulka. Et aga mäger oma kehakujult ja -ehituselt, samuti eluviisilt erineb tunduvalt tüüpilistest kärplastest (metsnugis, kärp, nirk, tuhkur), siis on mõned loodusteadlased otstarbekaks pidanud kärplaste sugukonna jaotada alasugukondadesse ja seejuures mägra paigutanud Melinae alasugukonda.

Mägra kehakuju ja karvkatte värvus iseloomustavad teda niivõrd, et teda ei saa ühegi meie kodumaal elutseva loomaga ära vahetada. Ja igaüks, kel juhus olnud ainult kord mäkra või ainult tema pilti näha, tunneb tema kohe ära.

Jässakas kere asetseb lühikesil tugevail jäsemeil ja paistab pika jämedavõitu karvakatte tõttu veel tüsedamana kui on tege-

Joon. nr. 41. Mäger koopa juures.

likult. Üldjoontes sarnleb mägra kuju karu omale, kuid on sellest tunduvalt vähem ja madalam. Koon on võrdlemisi terav, ülalt vaadatuna paistab pää kiilukujulisena. Väikesed ümmardatud kõrvalestad on vaevalt 4 sm pikad; silmad väikesed, kuid nina seevastu võrdlemisi suur ja lai, sarnledes välimuselt suuresti karu ninale. Keha tagaosa, mis varustatud lühikese umbes 18 sm pikkuse sabaga, on tunduvalt laiem kui esiosa, mis rinnast alates muutub nina poole ikka kitsamaks ja kitsamaks. Küünised on nürid, kuid väga tugevad ja võrdlemisi pikad, eriti esijalgel (3 sm), millega mäger ka päämiselt kraabib ja kaevab maasse koopaid. Ka on esijalad tugevamad ja käpad laiemad kui tagajalgel. Esikui ka tagajalad on viie varbaga. Päkkadel puuduvad karvad, mistõttu mägra jälgedes on päkkade jäljendid selgesti nähtavad. Kõik kärplased kõnnivad varvastel, kuna mäger seevastu taldadel nagu karugi. Kuna mägral esimene varvas asetub peagu niisama kõrgel kui teisedki, ainult veidi tagapool, siis toetub ta lii-

kudes kõigile varbaile, mitte nii nagu koer või kass, kes toetuvad vaid neljale varbale.

Kolju (pääluu) üksikosad kasvavad võrdlemisi kiiresti üksteisega kokku, mistõttu kolju muutub väga tugevaks ja vastupidavaks, mis mägrale üpris tähtis, kuna ta väljakraabitud liiva eemaldamiseks koopast ja käikudest kasutab ka pääd. Hammastik on tugev, eriti tugevad on kihvad (4) ja ülalõualuude tagapurihambad (2). Hambaid on mägral kogusummas 38.

Saba all, saba ja päraku vahel asetseb n. n. „näärmetask", mille siseseinas leidub rohkesti läätsesuurusi näärmeid. Näärmetask torkab kohe silma oma suuruselt kui ka poolümmarguse, poolovaalse kujuga ning põigiti asetseva avausega. Näärmed eritavad õli- ja rasvataolist ainet, millel on nähtavasti sama otstarve kui neil ainetelgi, mis eritavad teisedki kiskjalised (haisunäärmed). Vahete-vahel tühjendab mäger näärmetasku kogunenud ainest, selleks avades võimalikult laiemalt näärmetasku avause ja istudes siis tagaosale, nihutab end („sõidab") maad mööda edasi, nagu seda teevad vahete-vahel koeradki.

Koonul kui ka suuremalt osalt ülapääl olev karvkate on sile ja ligiolev, kuna mujal kehal on see kohevil. Seljal, külgedel ja reitel, kus kattekarv tunduvalt pikem ja tihedam kui teistel kehaosadel, leidub ka jäme villataoline aluskarv, kuna aga kõhuall, kus karvkate üldse hõredam, aluskarv peagu puudub, mistõttu on sääl näha kohati paljast keha. Seljal leidub rohkesti jämedaid ja jäiki okaskarvu, mis alaosas kollakad, keskel mustad ja tipuosas valged või hallikad.

Koon ja nägu on valge, kuid pääkülgedel kulgeb must vööt, mis algab silmade eest, siirdub üle silmade ja väikeste valkjaotsaliste kõrvalestade ning ulatub üle pää ja lõpeb turjal. Kaela- ja kõhualune ühes rinnaga on must või pruunikasmust. Ülakeha karvakatte mitmekesise värvuse tõttu on mägra karvavärvus valkjas — mustjashall. Suuri erinevusi mäkrade karvkatte värvuses ei tule ette; samuti ei võimalda see soo eraldamist. Talvine karvkate, mida mäger kannab oktoobrikuust kuni maini, erineb suvisest vaid tiheduse ja pikkusega. Vastsündinud poegade karvkate on lühike, läikiv ja üleni valge, millest roosakas keha paistab läbi. Pääkülgedel, kus pärast tekivad mustad vöödid, pigmenteerub (värvub) nahk pea ja ka karvkatte värvus muutub tumedamaks.

Täiskasvanud tugeva mägra kehapikkus, mõõdetud nina otsast

kuni sabatipuni, küünib kuni 1 meetrini; sabapikkus karvadeta 16 sm ja ühes karvadega 21 sm. Sügisel enne talvuinakule minekut, kui mäger on endale tugeva rasvakorra kasvatanud, kaalub ta keskmiselt 20 kg ümber (ühes sisikonnaga), kuid mõned vanad ja suured isamägrad kaaluvad siis isegi 28—30 kg. Mäkradel samuti kui karudelgi on isaloomade kehakaal palju suurem kui emastel. Kohtades, kus mäkradele hoolsasti peetakse jahti, näiteks Saksamaal, leidub suure kaaluga loomi võrdlemisi harva, sest need surmatakse sääl enne, kui nad jõuavad täiesti välja areneda.

Kui pikk on vabas looduses elutseva mägra eluiga, pole täpselt teada, kuid arvatakse, et tema eluiga vältab 12—15 aastat.

Meeled on mägral nõrgemini arenenud kui teistel kärplastel. Eriti nõrk on tal nägemine. Seetõttu juhtubki, et ta läheneb allpoole tuult liikumatult seisvale inimesele paari sammu kauguseni. Haistmismeel on mägral küll paremini arenenud kui nägemismeel, kuid näib, et ta haistab teravasti ainult lühikese maa pääle. Meeltest on mägral parimini arenenud kuulmine. Vaimsete omaduste suhtes on ta küll rebasest maha jäänud, kuid seevastu jälle äärmiselt ettevaatlik loom. Olles rahuliku ja vaikse loomuga, ei armasta ta ka palju häälitseda, mistõttu tema häält kuuldakse vaid harukorril. Hääl on harilikul ajal röhkiv, urisev, kuid jooksuajal, kui ajavad üksteist taga, on kuulda ka ähkimist ja puhkimist. Kodustatud mäger, kui ta on hääs tujus, niuksub ja piuksub. Häirimata olekus on kõik tema toimingud aeglased ja pikaldased. Paistab, nagu polekski tal kuhugi tõtata või rutata. Liigub tavaliselt traavis või õigemini vaikselt sörkides ja ainult siis, kui teda aetakse taga, püüab end päästa galopiga. Jooks pole mägral kuigi kiire, nii et keskmise suurusega koer jõuab pea talle järele.

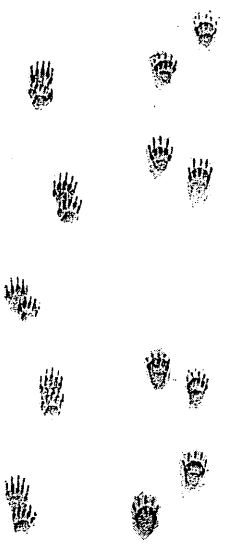
Koertele hakkab mäger vihaselt vastu, olgu see koopas või välispool, kusjuures kallaletungil kui ka kallaletungi tagasitõrjel on tema päärelvaks hambad, mitte aga küünised, nagu seda paljud arvavad. Käppadega jagab ta hoope ainult siis, kui tal põgenemiseks pole võimalusi.

Mägrajäljed on väga iseloomustavad ja pikkade küüniste ning võrdlemisi suurte päkkade tõttu hõlpsasti tuntavad. Tema jälgedes torkavad eriti silma esijalge pikad küüniste jäljed; ka on jälgedes kõigi viie varba jäljendid nähtavad. Rahulikult sammudes asetab mäger tagajala esijala jälge nii, et see katab ainult osa esijala jäljest, mistõttu on mägrajälgedes selgesti nähtavad esi-

jalgade pikkade küüniste ja nendest veidi tagapool tagajalgade lühemate küüniste jäljendid.

Traavides asetab mäger tagajalad võrdlemisi täpselt esijalgade jälgedesse, kusjuures esijalgade jäljed ei asetse mitte ühes reas või joones nagu rebasel, vaid põigiti üksteise kõrval. Põgenedes galopis asetab mäger tagajalad esijalgade ette.

Mäger elutseb metsades, kuid need ei tarvitse asetseda koos suurte massiividena, vaid ta lepib ka väikeste metsasalkadega, kui sääl ainult valitseb vaikus ja rahu. Eelistab küll kuival, lainetaolise reljeefiga maapinnal kasvavaid metsi, kuid sääraste puudusel elutseb ka niiskel ja tasasel maapinnal kasvavas metsas, kui sääl leidub vaid mõningaid kuivemaid ja kõrgemaid kohti, nagu liivaseljandikke või künkaid, kuhu võiks endale koopa ehitada kartuseta, et sügisel vesi koopasse tungiks. Lausa lagedal maa-alal ta meil ei elutse, kuid Lääne-Siberis ja Kesk-Aasias elutseb ta ka suurtes rohtlaantes ja liivaväljadel.

a b

Joon. nr. 42. Mägra jäljed: a — sammudes, b — kiiresti põgenedes.

Alatises elutsemispaigas kraabib ta endale sügava ja ruumika koopa, mis koosneb ühest või mitmest pesast või „katlast", nagu jahimehed mägra pesa nimetavad, ja paljudest hargnevaist maa-alustest käikudest, mis ühendavad „katlaid" ja viivad ka maa pääle. Tasasel maapinnal asetsevad katlad 2—3 meetri sügavuses, kuid kõrgete ja järskude nõlvadega seljandikus võivad need ka sügavamal olla ning asetuda üksteise pääl kordade (etaažide) viisi. Ühte katlasse viib tavaliselt 2—3 käiku, kuid mõnel juhtumil on neid ka rohkem. Käigud ei vii katlast maa pääle mitte kõige otsemat teed, vaid need looklevad ja keerlevad maa all ja on seetõttu sageli 10 ja isegi rohkem meetrit pikad. Katlad on läbikäidavad kui ka umbsed. Kui mäkrade alatises elutsemispaigas leidub koobaste ehitamiseks vaid mõni üksik soodus koht (kuiv ja kaetud noore tiheda metsaga), mis varjatud külmade tuulte eest eelseisva tiheda metsaga, siis ehitavad sinna oma koopad kõik ümbruskonnas elutsevad mägrad, mispuhul tekib sinna mäkrade koloonia rohkete katelde ja maa-aluste käikudega.

Koopa ehitamine ei sünnita mägrale kuigi suurt raskust, sest olles varustatud pikkade küünistega ja tugevate esijalgadega, kraabib ta hõlpsasti sügavaid auke ja käike, kusjuures lahtikraabitud liiva eemaldab pää ja tagajalgadega. Mäger on üldse osav ja väle kraapija, eriti kerges maas, mistõttu maa-alusel jahipidamisel koer kaotab tema sageli, sest enne, kui ta põgenevale mägrale jõuab järele, on viimane juba suutnud tarvilisel hulgal liiva lahti kraapida ja sellega käigu kinni matta. Mäger on sageli oma kutsumatule külalisele — rebasele — ehitusmeistriks, sest viimane ei viitsi ise seda rasket tööd teha, vaid kasutab esimesel sobival võimalusel mägra poolt valmistatud koobast. On koobas ruumikas, siis elavad mõlemad ühes koopas, kuigi igaüks kasutab eraldi „katelt". Arvatakse, et rebane oma kasimatu elukommetega sunnib mägra koopast lahkuma, kuid seda on kergem öelda kui faktidega tõestada. Mägrale iseloomulik on, et tema koopas valitseb alatiselt äärmine puhtus, sest ta tühjendab ennast välispool koobast, kusjuures väljaheite matab liivaga piinlikult kinni. Isegi väikesed pojad ei jäta igale poole oma mustust, vaid selleks on neile eraldatud eriline käik, kus nad käivad oma asju õiendamas seni, kuni jõuavad koopast välja minna. Seni, kui pojad on veel väikesed, katab ema nende väljaheited liivaga kinni, kuid üsna pea õpivad nad seda ise tegema.

Sügisel enne esimest külma kogub mäger koopa lähedusest sammalt, kuivi lehti ja rohtu, kanarbikku jne., viies need koopasse ja tehes sääl neist endale talveks „pääkatlas" sooja pesa.

Külmade tulekul matab ta katlasse viivad käigud kinni, poeb pessa ja suigub talvunne.

Talve lõpp-poolel katkestab mäger vahete-vahel oma uinaku ja tuleb sula ja päikesepaistelise ilmaga koopast välja, et end soojendada. Tollal sööb ta ka veidi talveks kogutud toidutagavarast.

Enne talvuinakule minekut kogub mäger endale koopasse väikese toidutagavara, mis koosneb päämiselt kuivadest marjadest ja mitmesuguseist suuremaist putukaist ja mardikaist.

Mis puutub mägra jooksuaega, siis lähevad arvamised selles küsimuses suuresti lahku. Ühed teadlased on arvamisel, et jooksuaeg on mägral juuli-augustikuus, kusjuures see üksikuil võib kesta kuni septembrini; teiste arvates aga leiab paaritumine aset kevade lõpp-poolel. Kumb neist seisukohtadest õige, on praegu raske

ütelda. Selles ei saa lõppotsust enne teha, kui selle tüliküsimuse selgitamiseks toimetatud uurimused erinevail aladel on toonud küllaldast faktilist materjali. Samuti ootab selgitamist küsimus, kas mäger poegib igal aastal või ainult üle aasta. Näib, et viimasel seisukohal on enam pooldajaid.

On jooksuaeg möödunud, lahkub isamäger emast ega võta osa poegade kasvatamisest ja toitmisest. Mäger poegib harilikult maikuus ja toob ilmale 3—5 pimedat tillukest poega. Nägijaiks muutuvad pojad alles 32—36 päeva pärast. Umbes poolteise või kahe kuu vanustena ilmuvad nad koopast välja, et end päikesepaistel soojendada ja ka lühemaid jahiretki koos emaga ette võtta. Siis õpivad nad ka toitu otsima. Millal nad emast lähevad lahku ja hakkavad iseseisvalt elutsema, pole täpselt teada, kuid võib arvata, et lahkuminek leiab aset nähtavasti alles järgmisel aastal, mitte aga sünniaasta sügisel. Lahkudes ema juurest kraabib igaüks endale koopa ja hakkab sääl omaette elama. Üldiselt levinud vaade, nagu elaks mäger erakuna ja et isegi vastassugupooled ei elutse koos ühes koopas, ei lase ennast mitte alati tõestada, kuna korduvalt, mitte üksnes jooksuajal, vaid ka selle möödumisel on ühest ja samast koopast 2—3 ja isegi rohkem täiskasvanud mäkra välja kaevetud. Mägra üksielamine koopas on vahest seletatav asjaoluga, et seni, kui ühele mägrale peetakse jahti, suudavad teised end „kateldesse" ja käikudesse niivõrd hästi kinni matta, et koer neid enam ei leia. Selle tõttu võib tekkidagi arvamine, et koopas elab alati ainult üks mäger. See kui ka paljud teised mägra elu-olusse puutuvad küsimused on veel selgitamata ja ootavad lõplikku lahendamist kontrollitud vaatluste teel.

Kolmveerand oma eluajast saadab mäger mööda maa all koopas. Kui ööloom puhkab ta kogu päeva tavaliselt koopas ja lahkub säält alles pimeda tulekul. Ööd veedab välispool koobast, rutates sinna tagasi alles enne koitu. Vabatahtlikul lahkumisel koopast puhastab ta oma kasuka liivast ja tolmust veel enne lahkumist käigust ja teeb seda niivõrd põhjaliku raputamisega, et seda on isegi välispoole koobast selgesti kuulda. Enne käigust lahkumist pistab ta pää korduvalt välja, uurides põhjalikult koopa lähemat ümbrust. Paistab kõik korras olevat, tuleb ta käigust välja, kuulatab, vaatab ringi ja sörgib siis metsa poole. Vahete-vahel juhtub, et hilinedes tagasitulekuga koopasse või mõningail muil põhjusil peab päeva välispool koobast veetma, varjates end siis tihnikus või mujal vaikses kohas. Seda koopast tahtmatult eemalviibimist püüab ta kasutada selleks, et soojendab end päikesepaistel.

Mäger on küll segatoitlane, kuid nähtavasti vajab ta siiski rohkem lihatoite. Sööb rohtu, mitmesuguseid taimi ja nende vilja, seeni, tigusid, vihmausse, selgrootute vastseid, konni, sisalikke, usse ja igasuguseid putukaid ning mardikaid. Värsket liha sööb meeleldi ja selle hankimiseks peab ta jahti hiirtele, rottidele, muttidele, noortele jänestele ja maas hauduvaile lindudele, nende poegadele ja munadele. Värske liha puudusel sööb ka raiskunud liha või isegi raibet. Sellega, et ta hävitab maal pesitsevate lindude mune ja lennuvõimetuid poegi, muutub ta kohati hädaohtlikuks faasanitele, mõtustele, tetredele ja laanepüüdele, mistõttu ei saa teda sallida kohtades, kus nimetatud jahilinnud alatiselt elutsevad ja pesitsevad.

Pääle inimese, koera ja hundi mägral teisi vaenlasi pole. Kuivõrd ja millistest taudidest ta kannatab, pole praegu teada.

Mägra leviku-alaks on peagu kogu Euroopa, välja arvatud Põhja-Skandinaavia ja Vahemere saared. Ida pool levib ta üle Kaukaasuse Pärsias ja Süürias ning üle Uurali mägestiku Kesk-Aasias kuni Ida-Siberini ja Hiinani. Jaapanis elutsev mäger sarnleb väliselt küll meie mägrale, kuid anatoomiliste tunnuste järgi on teda eraldatud meie omast (Meles anakuma). Eestis on mäger küll kohati levinud, kuid sellest hoolimata pole ta meil siiski veel haruldane.

Otsides toitu tuhnib mäger maad kui siga, kuid mitte nii sügavalt kui viimane, vaid ta kaevab maasse esijalgade pikkade küünistega väikesi lehtrikujulisi augukesi.

Metsa- kui ka põllumajandusele mäger ei sünnita kahju, tuues neile majandustele teataval määral kasu, sest hävitab igasuguseid mardikaid ja putukaid (eriti maias on ta lehepõrnikale).

Jahipidamine.

Teadliku jahimehe seisukohalt vaadates tuleb mägrale tarvitatavaist jahipidamisviisidest otstarbekaimaks pidada maaalust jahti mägrakoeraga, muidugi, kui koopa asend ja pinnase koosseis võimaldavad kaevamist. Leidub ka koopaid, kus nimetatud jahipidamisviisi ei saa tarvitada, sest koopad asetsevad kas liig sügavas maa all või jällegi säärases kõvas või kivi-

ses pinnases, kus kaevamine osutub võimatuks. Sääraseis juurepääsmatuis koopais elutsevate mäkrade kättesaamiseks tuleb olude sunnil juba muid jahipidamisviise tarvitada, kuigi need, võib-olla, pakuvad õiglasele jahimehele vähem naudingut.

Maa-alust jahti mäkradele peetakse tavaliselt siis, kui nad on rasvaseimad, s. o. oktoobrikuu keskpaigast kuni detsembri alguseni. Talvuinakul kulutab mäger kõik kogutud rasva ja on kevadel äärmiselt lahi, kuid suve jooksul jõuab ta jälle küllaldaselt rasva koguda. Juba enne jahileminekut peab jahimees muidugi teadma, kus asetseb mägrakoopaid ja kas need on „käidavad" (asustatud) või mitte. Viimase asjaolu selgitamine ei tekita isegi algajale jahimehele raskusi, kuna „käidava" koopa läheduses leidub selgesti nähtavaid mägraradu, mis mitmest küljest viivad koopasse. Nagu teada kogub mäger sügisel pesaehituseks koopa lähedusest kuivi lehti ja rohtu, sammalt, kanarbikku jne., milline toiming peaks ka jahimehele silma torkama. Ka on „käidavate" käikude põhjad ja seinad avause läheduses koopas käimise tagajärjel siledaks hõõrutud ja neis käikudes pole kuskil näha ämblikuvõrke. Kõik need tunnused lasevad kindlasti oletada, et koobas on „käidav". Seni kui maapind pole veel külmanud, võib käikude avaustes või nende läheduses leiduvate jälgede abil kindlaks teha, kas koopas elutseb mäger või tema kutsumatu külaline — rebane. Kui koopasse viivaist käikudest on mitmed käidavad, siis on see tavaliselt tunnuseks, et koopas elutseb rohkem kui üks mäger. Koobaste ülesotsimise kui ka nende käidavuse selgitamise puhul pole soovitav koeri kaasa võtta, sest sageli häirib koer mäkri ja nad võivad seetõttu koopa pikemaks ajaks maha jätta.

Maa-aluseks jahiks on jahimehele vajaline kaks abilist, kes oleksid varustatud labidate ja kirvestega. Kui võimalik, siis igaks juhtumiks kaasa võtta ka kaks mägrakoera, et juhtumil, kui üks neist väsib või vigastatakse mägra poolt raskesti, ei oldaks sunnitud jahipidamist lõpetama, vaid võidaks seda teise koera abil jatkata. Pääleselle tuleb jahimehel veel varustuda sääraste abinõudega, millega suudaks läbikaevetud käigus nähtavale tulnud mäkri paigal hoida, surmata ja pärast surmamist ka välja tõmmata. Paigalhoidmiseks kasutada kas mägraharki, -kahvlit, -tange või -konksu; viimast kaht abinõu kasutada ka surmatud mägra väljatõmbamiseks. Mägrahark võib olla puust või rauast valmistatud harilik kaheharune hark. Seda loetakse maa-alusel jahil väga otstarbekaks abinõuks siis, kui käigu läbikaevamine on hästi

õnnestunud ja kaevetud auk sattus koera ja mägra vahele ning mäger ei saa enam taganeda kaevetud augu kaudu käiku langeva valguse eest. Mägral on nimelt harjumuseks ilmuda läbikaevetud käigu juure ja säält pää välja pista, kui koer on august ära viidud ja mägral võimalusi ei ole end käiku ulatuva valguse eest varjata. Seda harjumust tulebki jahimehel kasutada ja läbikaevetud käigu kõrval vaikselt seista ning ülestõstetud mägrahargiga oodata mägra ilmumist. Niipea, kui mäger pistab pää käigust välja, peab kütt viskama hargi mägrale kaela ja seda tugevasti käes hoides suruma mägra pää maha ning hoidma mäkra paigal seni, kui abiline jõuab kohale ja kepihoobiga nina pihta surmab looma.

On aga mägral võimalusi tõmbuda sügavamale käiku tagasi, kuhu valgus ei ulatu, siis ta vabatahtlikult ei ilmu säält välja, mispärast tuleb tema tabamiseks kiiresti edasi kaevada, kuni õnnestub mäger tangide vahele võtta või talle konks sisse lüüa. On see õnnestunud, pidada teda tangide või konksu abil paigal ja surmata püstolilasuga pähe.

Mäger on võrdlemisi tugev loom, ja et teda paigal hoida, seks peab omama üsna tublisti jõudu. Üks inimene elusat mäkra ei jõua käigust välja tõmmata, sest ta ajab kõik jalad vastu ja surub seejuures veel turja niivõrd tugevasti vastu käigu lage, et teda kuidagi ei saa paigalt nihutada. On konks löödud alalõualuude vahele, murduvad küll lõualuud, kuid mäger ikkagi ei tule välja.

Nagu juba ülal öeldud, kasutatakse paigalhoitava mägra surmamiseks kas keppi või püstolit, mispärast jahipüssi kaasavõtmiseks pole erilist vajadust, kuna seda kaevetud kitsa augu tõttu ei saa tarvitada. Mõned jahimehed võtavad igaks juhtumiks maa-alusele mägrajahile kaasa linnukoera või hagija, et kui mäger peaks siiski koopast põgenema, võiks kohe koera järele lasta, kes peatab pea põgeneva mägra, sest rasvunud mäger ei suuda kuigi kiiresti joosta.

Mägrajahile minnes on kasulik varustuda ka pika ja hästipainduva sõrmejämeduse ridvaga, mida tarbekorral võidakse käiku pista, et käigu suund ja ka looma asukoht kindlaks teha.

Maa-aluse jahi tulemused olenevad suuresti koerast, mispärast tarvitada ainult neid mägrakoeri, kes maa-aluseks jahiks hästi välja õpetatud. Viimasel ajal on hakatud maa-aluse jahipidamise korral kasutama ka karmikarvalisi foksterrier'e. Nagu kuulda, on paljud jahimehed nende koerte töövõimetega täiesti rahule jää-

nud. Karmikarvalised foksterrier'd on väga tragid koerad, nad ei karda mäkra ega rebast, vaid tükivad neile kohe kallale, seejuures võttes loomast hammastega tugevasti kinni ega lase niipea enam lahti. Viimane asjaolu ongi takistuseks, miks foksterrier'e pole soovitav sügavais koopais kasutada, sest mägrast tugevasti hammastega kinni hoides jatkub foksterrier'l küllaldaselt jõudu looma paigalhoidmiseks, kuid see takistab valjult haukumist ja ta suudab sel puhul ainult vihaselt uriseda, mis aga ei kosta sügavast koopast maa pääle. Seetõttu jahimees ei tea, kus kaevamine ette võtta, et koerale appi jõuda. Koer, keda tarvitatakse maa-aluse jahikoerana, peab olema tingimata tragi ja julge, kes ägedasti ja kartmatult tungib mägrale võimalikult lähedale. Säärasest koerast pole mingit kasu, kes juba jahi alul mägrast hammastega võtab kinni ja seetõttu sunnitud on haukumisest loobuma. Hää maa-alune jahikoer peab kogu aja vihaselt haukuma ja mäkra hammustama vaid siis, kui see püüab põgeneda või endale hakkab peidupaika kraapima.

Mõned jahimehed peavad vajaliseks enne koera koopasse laskmist kõrvalised ja vähekäidavad käigud haokubudega kinni toppida, jättes vabaks ainult ühe või paar pääkäiku. Sellel eeltööl pole vist küll suurt tähtsust, sest juhtub vaid harukorril, et mäger ajamise tagajärjel jookseb koopast välja ja katsub põgenemisega õnne. Tavaliselt keerleb mäger maa-alustes käikudes seni, kui ta pole umbkäiku sattunud või koer pole teda niivõrd kitsikusse ajanud, et ta ei suuda enam kuhugi ilma koerast üle jooksmata põgeneda. Üleliigsete käikude sulgemisel on vaid see paremus, et kõik käigud muutuvad siis umbkäikudeks, kust mägral pole enam põgenemisvõimalust, aga teisest küljest takistavad ja raskendavad need rohked umbkäigud jälle koeral otsimist.

Peab mõni jahimees siiski tarviliseks kõrvalised käigud enne jahipidamise algust sulgeda, võib ta seda rahulikult teha, kuid nagu juba öeldud, pole selleks erilist vajadust. On kasutada n. n. „rebase- või mägravõrgud", võib neid käikude avaustele panna, et juhuslikult, kui on mõni rebane koopas, ei saaks see säält nii hõlpsasti põgeneda.

Kui kontrollimisel selgub, et koopad on „käidavad" ja kõik ettevalmistused jahipidamiseks tehtud, vabastada üks mägrakoertest kütkest, enne aga koeralt ära võtta kaelarihm, mis on takistuseks, sest võib maa-alustes käikudes leiduvate puu- või põõsaste juurte külge jääda.

Kaht koera pole soovitav korraga koopasse lasta; see oleks segav teisele ja mägra pääletungi korral ei suudaks esimene koer küllalt kiiresti kõrvale hüpata, sest tagumine koer takistab teda selles, mistõttu võib esimene koer hõlpsasti pääletungivalt mägralt rängasti vigastada saada.

Kui koobas ei asu liig sügavas maa all, võib seistes koopal kuulda ka koera haukumist. On koobas sügavas, tuleb jahimehel ja tema abilistel koopale maha heita, kõrv vastu maad panna ja tähelepanelikult kuulatada, kas ja kust maa alt kostab koera haukumine. Käigu suudmes kuulatada pole otstarbekas, sest säältkaudu kostva kõla järgi on tunduvalt raskem koera asukohta enam-vähem täpselt kindlaks määrata.

Seni, kui koer mäkra „kateldes" ja käikudes otsib, pole maa alt midagi iseäralist kuulda, kuid niipea, kui ta on mägra leidnud, algab kohe põgeneva looma tagaajamine, kusjuures koera haukumine kostub kord siit, kord säält. Vahete-vahel on maa alt kuulda ka kraapimist ja müttamist. Selle tekitajaks on mäger, kes püüab end pääletükkiva koera eest kinni matta, kraapides liiva enese ja koera vahele. Osav ja hästi õpetatud koer ei tohi mägrale selleks aega anda, vaid peab ägedasti pääle tungima ja sobival silmapilgul isegi hammustama, nii et mäger oleks sunnitud lakkamata end koera eest kaitsma ega jatkuks tal aega enda kinnimatmiseks. Et mäkra sundida taanduma umbkäiku, kust tal pole enam teist väljapääsu kui koerast üle joosta, tuleb hirmutada teda jalgadega trampides või lüües labida või kaikaga vastu koobast kohale, kust kostab koera kilkamine. Seejuures vilunud mägrakoerad ei karda, sest teavad, et nende peremees ei lahku kohalt ega jäta neid saatuse hoole. Teine lugu on aga noorte ja vilumatute koertega, kes kartes, et nad vahest jäetakse üksinda, vahete-vahel tulevad koopast välja veendumiseks, kas nende peremees veel kohal. Säärasel juhtumil tuleb koera silitada ja uuesti ässitada mägra kallale. Ei soovi noor koer kohe koopasse tagasi minna, ei tule teda selleks kurjaga sundida, vaid oodata seni, kui ta ise läheb vabatahtlikult jälle koopasse. Teades, et peremees viibib kohal, ei karda koer. Vihaselt haukudes ei lase mäkra paigalt liikuda ega anna talle ka aega enda kinnimatmiseks. Kostab koera haukumine juba pikemat aega ühelt ja samalt kohalt, tuleb jahimehel viibimata koerale appi rutata. Selleks kaevada auk, mis lõikaks käigu läbi ja ulatuks kuni selle põhjani, kusjuures auk peab ühtlasi sattuma koera ja mägra vahele. Viimane nõue on üpris tähtis, kuid seda kahjuks

pole hõlpus täita, sest sageli on käigul hoopis teine suund, kui see, mida esialgu kostva koera haukumise järgi arvati. Et kaevamine teostuks õiges suunas ja et ebaõige kaevamisega mitte asjata kallist aega raisata, tuleb kaevamine vahete-vahel katkestada ja kuulatada, millises suunas kostab koera haukumine, et selle järgi otsustada, kuivõrd õieti kaevetakse. Kostab lõppeks koera haukumine juba ligidalt, tuleb ettevaatlikult kaevada, et koera mitte vigastada. Käigu läbikaevamisel tuleb piinlikult hoiduda, et auk ei satuks otse mägrale, sest ehmunud loom oma suures hirmus ei karda siis enam koera, vaid tormab otse sellele pääle ja paiskab koera teelt kõrvale ning põgeneb; päälegi võib ta seejuures ka koera rängasti vigastada.

On kaevamine hästi korda läinud ja käik koera ja mägra vahel läbi kaevetud, võtta koer välja ja läbikaevetud käigu vastaspoolne avaus, mis viib koopasse, sulgeda kohe labidatega, kui pole käepärast haokubu, millega käik tugevasti kinni toppida, et mägrale viimsel silmapilgul mitte jätta põgenemiseks võimalusi.

See tehtud, pole enam mägra kättesaamiseks erilisi raskusi. Mõned jahimehed, kes humaansemalt soovivad sellele draamale lõpu teha, kasutavad mägra tabamiseks mägraharki, kuna teised, kes kiiremini püüavad mäkra kätte saada, kasutavad kas mägratange või -konkse. Kuidas nende abinõudega mäkra peetakse kinni, kuni kepilöögiga või püstolilasuga ta surmatakse, on juba eelpool kirjeldatud.

Leidub mägral pärast käigu läbikaevamist võimalusi tõmbuda veel sügavamale tagasi, nii et augu kaudu langev valgus ei ulatu temani, siis ta vabatahtlikult ei ilmu välja ja teda tuleb välja kaevada, selleks kas käiku tarvilises ulatuses laiendades või kui see umbkäigu pikkuse tõttu raskendatud, siis uue augu kaevamise teel. Enne uue augu kaevamist tuleb kaasavõetud ridva abil püüda selgitada käigu suunda ja pikkust. Käiku ridvaga uurides satutakse tihti ka mägrale, kes siis ridva otsast haarab hammastega kinni. Juhtub vahel ka nii, et käiku lõpuni lahti kaevades pole mäkra ikkagi leida, kuigi kuski pole näha teisi käike, mis kaudu ta oleks võinud põgeneda. Sel juhtumil on kindel, et mäger on enda kinni matnud. Et aga tema peidupaik leida, tuleb umbkäigu põhi ja seinad üksikasjaliselt ja põhjalikult läbi uurida, kas kuski ei leidu mõni koht, kus liiv näikse kohevana. On säärane koht umbkäigus leitud, siis labidaga veidi töötada ja mäger ongi käes.

Kui arvatakse, et koopasse on veel mõni mäger jäänud, saata koer uuesti koopasse otsimisele.

On jaht lõpetatud, tuleb koobas tingimata kohe korda seada, et mägrad võiksid seda tulevikus jälle kasutada. Koopa kordaseadmisel kõik kinnitopitud käigud lahti teha ja kaevetud augud uuesti liivaga kinni ajada. Seni, kui jahimehe abilised seavad koobast korda, tuleb jahimehel hoolitseda koerte eest, nende silmi ja haavu veega pestes ja tarbekorral ka haavu sidudes. On koerte vigastused rasked ja jahimees ise neid ei oska ravitseda, pöörduda abisaamiseks viivitamata loomaarsti poole.

Nagu juba öeldud, võib koertega maa-alust jahti mäkradele pidada ainult sääraseis koopais, mis asuvad kerges pinnases ega asetse mitte liig sügavas maa all. Asuvad aga koopad kõvas või kivises maas või sügavas maa all, siis koeraga ei saa maa-alust jahti pidada, sest sääl kaevamine osutub täiesti võimatuks. Samuti on hädaohtlik koera säärasesse koopasse lasta, sest sageli ei saa ta säält enam oma jõul välja. Et käikude lahtikaevamine säärases pinnases on võimatu, on koer paratamatult määratud hävimisele. Sügavas maa all asuvas koopas, kuigi see asetseks liivases maas, pole siiski võimalusi koeraga jahti pidada seetõttu, et koera haukumine ei kosta üles. Ja kui seda pole kuulda, siis ei tea ka jahimees, kust kohalt kaevada.

Sügavasse või kivisesse maasse ehitatud koopais elutsevate mäkrade kättesaamiseks tuleb muid jahipidamise või püügi viise tarvitada, sest sääl, nagu juba öeldud, maa-alust jahti koeraga ei saa pidada.

Teistest jahipidamis- või püügiviisidest võiks nimetada varitsemist koopa juures, jahti hagijatega, püüdmist raudade ja mägravõrkudega ja koopast väljaajamist või surmamist suitsu abil.

Mäkra tuleb varitseda koopa juures kuuvalgel ööl. Et sügisel mäger lahkub koopast alles kesköö1, siis on otstarbekam seda teha varahommikul, enne koitu, millal ta ruttab koopasse tagasi. Varitsemiseks istugu kütt koopa lähedusse, allpool tuule mõne põõsa varjus või, kui koopa läheduses leidub sobivaid puid, ehitagu neile 2—3 meetri kõrgusele kõrg-iste, kust mägrarajad on paremini näha kui maapäälsest laskekohast. Mäkra tuleb sel puhul lasta siis, kui ta käigu avausest on vähemalt 4—5 meetrit eemal, sest saades ka raskesti haavata, püüab ta ikkagi kiiresti koopasse roomata, kust teda enam ei saa kätte. Et ta silmapilk-

selt surmata, tuleb tingimata lasta pää või kaela pihta; kehha sattunud laeng mäkra kohe ei surma, mispuhul tal piisab veel küllalt jõudu koopasse põgenemiseks.

Kohati harrastatakse mägrajahti hagijatega või üldse koertega, kes aga mäkra ajavad. Sel puhul tuleb küttidel ühes koertega juba varahommikul, enne päikese tõusu ilmuda kohtadesse, kus mägrad harilikult liiguvad toitu otsides. Jahipidamise kohal vabastada koerad kütkest, kes sääl värskeid jälgi mööda otsides, varsti avastavad looma asukoha ja lühikese tagaajamise järel mäkra peavad paigal, kuid inimese kaasabita ei saa temast siiski jagu. Kuuldes koerte kilkamist ühest ja samast kohast, peab kütt ruttama kohale ja surmama mägra lasuga pähe. Kui laskmine on hädaohtlik koertele, võib tappa ta tugeva kepihoobiga vastu nina.

Mäkradepüük raudadega või selleks eriti valmistatud võrkudega kui ka nende surmamine koopas või säält „väljasuitsetamine" suitsuga on vastolus meieaegsete õiglaste jahimeeste vaadete ja arusaamisega jahieetikast, mistõttu pole ka siinkohal vajadust nende viiside tarvitamise kohta sõna võtta.

Metsnugis (*Martes martes* L.).

Mustela martes L.; Viverra martes Shaw; Martes abietum Ray, Gray; Mustela silvatica Nilss.
Ingl. k. — pine marten, prants. k. — marte commune, martre, saksa k. — der Edelmarder, Baummarder, vene k. — куница, läti k. — meža cauna, ja soome k. — mäntynäätä.

Metsnugis kuulub kärplaste (Mustelidae) sugukonda. Tal on sale ja painduv keha, mis asetub madalail ja tugevail jäsemeil. Koonu poole kitsamaks muutuv pää paistab päält vaadatuna peagu kolmnurksena, kuid küljelt vaadatuna selgub, et see on siiski suuresti lamendunud. Laiad ja ümmarikud kõrvad asetsevad üksteisest võrdlemisi kaugel; väikesed teravad silmad on mustad. Kael on vaid veidike peenem kui ruljas kere; puhmjas saba on peagu poole keha pikkune. Nii esi- kui ka tagajalad on viie varbaga, mis varustatud tugevasti kõverdunud teravate tagasitõmmatavate küünistega, mis varvaste tihedast karvast ulatuvad vaevalt välja.

Jalataldade karvastik on niivõrd tihe ja pikk, et see peagu

üleni varjab paljaid päkki, mistõttu ka viimaste jäljendid pole metsnugise jälgedes nähtavad. Paljad päkad on siiski olemas, nimelt iga varba all otsapool üks päkk ja kahe naabervarba vahel veel üks ning pääle nende üheksa vähema päka veel üks suurem põigiti, mis asetseb talla keskkohast veidi tagapool. Metsnugise karvkate on tihe ja võrdlemisi pikk, eriti talvel, kusjuures okaskarvad on eriti pikad kerel ja sabal. Kattekarva all on tihe kollakas villkarv.

Karvkatte värvus on ilus kollakas-pruun, mis sabal ja jäsemeil veidi tumedam kui seljal; kõhualune on seljast veidi heledam. Kõrvalestadel torkab silma nende hele hallikas-pruun palistus.

Kaela — kurgu all on kahvatukollane kuni ruuge laik, mis algab suunurkade lähedalt ja ulatub rinnani. Selle laigu kuju pole küll kõikidel metsnugistel ühesugune, vaid erineb sageli kui oma suuruselt nii värvuselt, kuid iialgi see laik ei hargne rinna kohal nagu kodunugisel, vaid lõpeb ikka enam või vähem koonusjalt. Selle laigu kuju ongi metsnugisele pääle eriteadlaste poolt määratavate hammastikutunnuste iseloomustavaks — ja kahtlemata tähtsamaks eraldustunnuseks kui laigu värvus. Sest viimane pole mitte alati kahvatukollane või ruuge, vaid võib olla sageli üsna hele, valkjas; seda ei juhtu mitte üksnes nahkadel, vaid ka elusloomadel. Hambaid on metsnugisel 38. Samuti kui teistelgi kiskjaliste seltsi kuuluvail isaloomadel on ka isametsnugisel võrdlemisi suur sugutiluu.

Täiskasvanud metsnugise kehapikkus on umbes 45—50 sm ja saba — 28—30 sm; õlakõrgus 20—25 sm.

Meeled on teravad, eriti hästi arenenud on haistmine.

Metsnugise jäljed on võrdlemisi muutlikud olenevalt sellest, millise kiirusega ta liigub. Maad mööda liigub ta harilikult väikeste hüpetega, kusjuures jäljed asetsevad tihedalt üksteise kõrval nagu teistel kärplastelgi. Tegelikult aga koosneb üks jälg kahest jäljendist, sest liikudes hüpeteviisi astub metsnugis ikka tagajalaga enam-vähem täpselt esijala jälge. Hiilides või sammu liikudes asetab ta tagajala esijala jälge, kusjuures jäljed ei seisa siis enam paaris üksteise kõrval, vaid paaritult üksteise taga; säältjuureks on üks jälg veidi paremal, teine veidi vasakul keha joonelt, kui see looma liikumise suunas jälgede vahele tõmmata.

Kiirel põgenemisel, kus hüpete pikkus ulatub sageli viie jalani, sarnlevad metsnugise jäljed palju jänesejälgedega, eri-

nedes vaid sellega, et metsnugise jälgedes on küüniste jäljendid selgemini nähtavad. Kiirel põgenemisel asetab ta tagajalad esijalgade ette, kusjuures siis tagajalgade jäljed seisavad kõrvuti ja neist tagapool esijalgade üksikjäljed üksteise taga. Eriti kiirel põgenemisel aga asetab metsnugis jalad vahete-vahel nii, et nende jäljed moodustavad trapetsi.

(Raesfeld'i järgi)

Joon. nr. 43. a — metsnugis, b — kodunugis, c — tuhkur, d — kärp, e — nirk.

Metsnugise jäljed sarnlevad suuresti kodunugise jälgedele, mispärast jälgede järgi on vilumatul jahimehel peagu võimatu otsustada, kas need kuuluvad kodu- või metsnugisele. Ainult eriti pehmes pinnases on vahetegemine võimalik: sääl kodunugise jälgedes on paljaste päkkade jäljendid selgemini nähtavad. Mõnikord võib jälgede asukoha järgi ligikaudu otsustada, missuguse nugisega on tegemist. Sest kui nugise jälgi leitakse sügavas metsas, inimasulaist kaugel, siis on need arvatavasti metsnugise omad, kuna kodunugise elukohaks on tavaliselt külade ja talude lähem ümbruskond. Pääle selle olgu tähendatud, et kodunugis liigub päämiselt maad mööda. Ja kuigi ta vahete-vahel ronib ka puu otsa, et selle õõnsuses puhata, ei liigu ta iialgi puid mööda kaugele nagu seda teeb metsnugis.

Mõnel juhtumil hõlbustab nende kahe nugise vahet kindlaks teha ka väljaheide, mis metsnugisel eriti vängesti lehkab muskusest, kuna kodunugise väljaheitel puudub säärane lehk. Endastmõista, et need tunnused ei võimalda küll kindlasti ütelda, millise nugisega on tegemist, kuid mõnel juhtumil võib selle järgi siiski ligikaudu arvata, kummale jäljed kuuluvad.

Nugis on taltsutamatu murdja ja väga verejanuline, kes päälegi veel uskumatu osavusega liigub mitte üksnes kuival maal,

vaid ka puudel ja isegi vees. Seetõttu on metsnugis tõsiseks nuhtluseks vähemaile jahiloomadele ja kõikidele lindudele, välja arvatud ainult kassikakk ja kaljukotkas, kes harukorril ise tungivad sellele hulljulgele murdjale kallale. Juhtub ka seda, et metsnugisest tunduvalt suuremad ja tugevamad loomad ning linnud nagu jänes, metskitsetall ja mõtus pole tema eest kaitstud. Esimesel soodsal võimalusel tungib ta neile kohe kallale ja murrab ära. Iseäranis suurel arvul hävitab ta aga oravaid, valgeid jäneseid,

Joon. nr. 44. Metsnugis.

laanepüüsid ja mõtuseid ning võib seeläbi jahimajandusele väga kahjulikuks saada, eriti aga kohtades, kus mainitud linde pesitseb ja alatiselt elutseb. Kõikide lindude pesad, asugu need maas või puudel, otsib ta üles ja hävitab neis leiduvad munad ja lennuvõimetud pojad. Pääle nimetatute tarvitab ta toiduks veel mutte, metshiiri, usse, putukaid ja isegi siili ristakuti olevad okkad ei päästa selle kandjat verejanulise murdja eest. Suvel ja sügisel, kui metsades leidub marju ja puuvilju, on need temale järelroaks; on väga maias ka mee pääle. Raipeid sööb ta vaid talvel ja ainult siis, kui jahiretk ebaõnnestunud ja nälg suuresti piinab. Kui tüüpiline puuloom ronib ta osavasti puudel, jookseb kiiresti oksi mööda ja teeb julgeid hüppeid ühelt puult teisele kui ka puult maha. Maas jookseb ta kiiresti ja oskab tähelepandamatult ka ettevaatlikemale loomale või linnule juure hiilida, et siis osava hüppega väljavalitud ohvrile kallale karata. Eriti suure osa-

vusega ajab ta oravaid taga. Põgenegu orav puult puule, oksalt oksale või peitugu puuõõnsusse või katsugu õnne isegi põgenemisega maad mööda, ikka on metsnugis tal kannul, nii et ohvriks valitud loomakesel enam pole pääsu. Metsnugis on eeskätt ööloom, kes päeval tavaliselt puhkab puuõõnsuses, orava või mõne suurema linnu pesas. Videviku tulekul läheb ta harilikult jahile, mis kestab koiduni. Piinab teda aga nälg, siis loobub ta puhkusest ja läheb saagijahile ka päevaajal.

Joon. nr. 45. Metsnugise jäljed: a — sammudes lumes, b — hüpetena lumes, c — kiiresti põgenedes pehmes pinnases.

Kui võtta arvesse metsnugise teravaid meeli, taltsutamatut murdja-loomust, kustutamatut verejanu, haruldast osavust ja julgust, siis on arusaadav, miks see ööloom osutub nii kahjulikuks jahimajandusele ja miks teda igasuguste abinõudega püütakse hävitada. Kas ta oma võrdlemisi kallihinnalise nahaga kõik need kahjud, mis ta jahimajandusele sünnitab, kaalub üles, on rohkem kui küsitav.

Kui metsnugis leiab oma puhkepaiga lähemast ümbruskonnast küllaldaselt toitu, kasutab ta puhkuseks valitud pesa või puuõõnsust pikemat aega järjekindlalt, mispuhul leidub ka puhkepaiga läheduses rohkesti metsnugise jälgi ja isegi lumme tallatud radu. Juhtub jahimees mõnes kohas leidma rohkesti metsnugise jälgi või radu, siis on kasulik põhjalikult läbi otsida kõik läheduses kasvavad õõnsad puud ja puudel olevad pesad, sest tavaliselt peatub siis ka metsnugis kuski läheduses. Leitakse pesa alt lumest peeni pesast mahalangenud oksakesi või prügi, võib enamvähem kindel olla, et metsnugis on sinna varju pugenud. Ärritunud metsnugis turtsub ja uriseb, kuid kui ta millestki tunneb mõnu või rõõmu, siis „ketrab“ kassitaoliselt. Sääraselt häälitsevad vähemalt koduspeetavad metsnugised, kuid vabas looduses õnnestub vaid harukorral, päämiselt küll jooksuajal nende häälitsust kuulda.

Mõnikümmend aastat tagasi olid zooloogid veel ühisel arvamusel, et metsnugise jooksuaeg on jaanuari-veebruarikuus. Viimasel ajal on aga arvamused selles küsimuses rohkesti lahku läinud, sest Venemaa ja Põhja-Ameerika loodusteadlaste poolt sel alal toimetatud uurimuste tulemusena on jõutud selgusele, et metsnugise paaritumine ei leia aset mitte talvel, vaid juulikuus, kestab augusti keskpaigani. Samade loodusteadlaste andmeil kestab tiinuseaeg metsnugisel ligikaudu 8 kuud, kusjuures ta poegib märtsi-aprillikuus, tuues ilmale 2—5 pimedat poega, kes hakkavad nägema alles viie nädala möödumisel. Kuidas on nende küsimustega meie oludes lugu, see nõuab veel tublit uurimist, sest üksikleiud ei garanteeri veel reeglit ega õigusta suuri üldistusi. Kodumaa jahimehed võiksid siin meie imetajate loomade uurimise alal tubli töö sooritada, kui nad oma usaldatavaid andmeid ja vaatlusi saadaksid kas Riigimaade ja metsade valitsusele või otseselt Tartu ülikooli zooloogiainstituudile. Emanugis valmistab poegadele kuivadest lehtedest pesa puuõõnsusse, kuid sobiva puu puudusel poegib ta orava või mõne suurema linnu pesas, kus selleks võtab ette väikesi täiendusi. Pojad elutsevad emaga koos kuni sügiseni, millal nad lähevad lahku ja hakkavad iseseisvalt elutsema.

Metsnugis elutseb päämiselt suuremais kuusemetsades, millest talle eriti meeldivad tihedad ja sünged kuusikud, kus rohkesti tuulemurdu ja heidet ning kus elutseb laanepüüsid ja oravaid. Lepib küll ka segametsadega, kuid puhtmännikuid ja lehtmetsi ta ei eelista, kuigi olude sunnil viibib vahete-vahel ka neis.

Metsnugis on levinud Põhja- ja Kesk-Euroopas, Euroopa-Venemaal ja Kaukaasias. Siberis ulatub tema leviku-ala küll Obi jõeni, kuid Uurali mäestikust ida poole leidub teda juba võrdlemisi vähe. Obi jõest ida poole pole teda uuema aja uurimuste andmeil seni veel leitud. Obi jõe vesikonnas, kus metsnugis puutub kokku soobliga (Martes zibellina zibellina L.) tuleb võrdlemisi sageli ette ristsugutusi mõlemate loomade vahel, mille tagajärjeks on värd, keda kohalik rahvas nimetab „kidas“ ehk „kudus“.

Meil on metsnugis üldiselt võrdlemisi haruldane loom, esinedes päämiselt suuremates metsamassiivides.

Metsnugis, kelle elutsemispaigaks on suuremad metsad, väheneb arvuliselt rööbiti metsapinna vähenemisega — kaovad metsad, kaob ka metsnugis.

Metsnugise elu vältab umbes 15—20 a.

Jahipidamine.

Metsnugisele peetakse jahti püssiga kahel viisil: koerteta ja koertega. Esimene jahipidamise viis, s. o. koerteta, kus jahimees ise jälitab metsnugist, on võrdlemisi huvitav ja võib ka jahimehele-sportlasele naudingut pakkuda, sest nõuab suurt osavust, kiiret otsustamist ja sageli ka raskeid jõupingutusi. See jahipidamisviis seisab üldjoontes selles, et leides metsnugise värskeid jälgi, hakkab jahimees neid mööda looma jälitama. On aga metsnugis roninud puu otsa ja liigub seda mööda edasi (seda teeb harilikult), siis näitavad puudelt mahavarisenud lumi, peenikesed kuivanud oksad, kooretükid, samblikud jne. looma liikumise suunda. Kui puude oksad üleni kattunud lumega, siis liikudes oksi mööda ja hüpates ühelt puult teisele paiskab loom lund okstelt maha, mispuhul võib ka lumest vabade okste järgi näha suunda, kuhu metsnugis edasi liikunud. Jõudes nende jälgede abil puuni, kus sobiv õõnsus või kus leidub orava või mõne suurema linnu pesa, koputada kirve või kepiga vastu puud. Puhkab metsnugis puu õõnsuses või pesas, pistab ta koputuse pääle säält kas ainult pää välja vaatamiseks, kes tema rahulikku und segab, või hüppab kohe varjupaigast kuulina välja, et puid mööda põgeneda. Linnu või orava pesas puhkamise korral lahkub säält tavaliselt kohe juba pärast esimest lööki vastu puud, et kiiresti rahurikkuja eest põgeneda. On ta aga endale puhkepaigaks valinud õõnsa puu, siis ta igakord koputuse pääle ei tule välja, vaid pistab ainult hetkeks pää august esile. Kui märkab inimest, kaob uuesti õõnsusse, kust enam vabatahtlikult ei lahku. Et sel juhtumil teda kätte saada, ei jää muud, kui puu langetada ja loom pelgupaigast „välja raiuda". Võimaldab lumi suusatamist, on otstarbekas metsnugise jälitamisel kasutada suuski, mille abil on hõlpsam edasi liikuda kui jalgsi sügavas lumes sammudes. Suuskadel kiiresti liikudes õnnestub sageli metsnugise puhkepaiga leidmine juba 3—4 tunni vältel, kuna jalgsi võib see päeva või kaks, lühikestel talvepäevadel isegi rohkem aega nõuda, seda enam, et öösi lahkub metsnugis puhkepaigast ja liigub edasi.

Hüppab metsnugis oma pelgupaigast välja, ei tule laskmisega viivitada, sest põgenedes puid mööda oskab ta end osavasti nii varjata, et on pea jahimehe silmist kadunud. Metsnugise laskmiseks tarvitada 3,5 mm (nr. 3) haavleid.

Metsnugisele koertega jahipidamine seisab selles, et tema jaoks väljaõpetatud koer (tavaliselt „laikad"), leides maa päält metsnugise värskeid jälgi, ajab tema pea puu otsa ja kilgates jälitab puid mööda põgenevat nugist. Kui jahti peetakse koeraga, ei saa loom oma jälgi nii hõlpsasti kaotada, sest hää „laika" suudab keerulisimaistki keerdkäigest õigeid põgenemisjälgi kiiresti leida ja looma lakkamata jälitada. Jaht koeraga kestab tavaliselt aga kauem, sest koera kilkamisest ehmunud põgeneb metsnugis kiiremini ja ka kaugemale kui teda jälitava koerata jahimehe eest. Sel korral, kui metsnugis on kogu öö pesast lahkumata maganud, mis sajustel öödel juhtub võrdlemisi tihti, pole ka värskeid jälgi leida. Säärasel puhul on võimatu parimalgi nugisekoeral teda leida.

Asjaolu, et metsnugis kauemat aega ei püsi kohal, vaid võtab ette võrdlemisi sageli pikemaid jahiretki, kusjuures alles kauema aja möödumisel külastab endisi jahimaid, raskendab küll tunduvalt tema püüdmist. Sellest hoolimata surmatakse teda siiski üldiselt rohkem mitmesuguste püüniste kui tulirelvadega. Metsnugistel pole kindlaid radu, vaid ta käib kuidas juhtub — kord siit, kord säält, kuid sellest hoolimata leidub metsas siiski säraseid kohti, mida peagu iga läbikäiv metsnugis meeleldi külastab. Kui jahimees leiab säärase koha, tuleb tal juba sügisel aegsasti kõik ettevalmistused talviseks püügiks teha, mis päämiselt seisavad selles, et sobivasse kohta (suurem sipelgapesa, noor tihnik, tuulest mahapaisatud puu, suurem risuhunnik jne.) valmistatakse ase raudadele või püstitatakse lööklõksud, kuhu ühtlasi toimetada vahete-vahel sööta looma kohalemeelitamiseks. Söödaks võivad olla oravad, linnud, jäneste sisused jne., kuid et metsnugis ei söö raiskunud liha, asendada vanaksläinud sööt värskega. Kuna täishinnalised on vaid talvised nahad, pika läikiva päälkarvaga ja tiheda villkarvaga, kusjuures naha sisemine pool peab valge olema, siis pole mõtet enne detsembrit püüniseid püügivalmis seada, vaid püüdmiseni jatkata ainult sööda väljapanekut, et loom harjuks talvise püügikohaga ja et ta teaks ühtlasi, kust napil ajal leida toitu.

Venemaa, Siberi ja Kaukaasia kutselised jahimehed lasevad

metsnugist võrdlemisi harva, vaid püüavad teda päämiselt mitmesuguste isevalmistatud püünistega. Neis osades püütakse teda kohati ka võrkude ja nööridega ning surmatakse iselaskmiseks ülesseatud vibudest lastud nooltega, mis aga tavaliselt rohkem haavavad loomi ja vigastavad kui otsekohe surmavad.

Metsnugise püüdmiseks võib kasutada ka kastlõkse ja raudu. Kui erilisi nugise püüdmiseks ehitatud raudu pole käepärast, võib tema püüdmiseks kasutada ka harilikke asteraudu, mille ülesseadmine on võrdlemisi hõlpus ja lihtne. Ka on nendega püük vähem hädaohtlik kui teiste ehituselt tunduvalt keerulisemate rebaseraudadega. Otstarbekaimaks tuleb siiski pidada neid püüniseid, s. o. lõkse, mida lihtse konstruktsiooni tõttu võib iga kütt ise kohalleiduvast materjalist valmistada, sest need töötavad ka väga hästi ja surmavad looma kohe. Raudadega püük on veidi tülikam kui puust valmistatud lööklõksudega selles suhtes, et külmal ajal, eriti pärast lumesadusid ja tuiske tuleb tingimata vaadata, kas rauad pole lakanud töötamast.

Metsnugist nülitakse samuti kui rebastki, s. o. naha külge jäetakse käpad ühes küünistega. Nahk peab seespoolt täiesti puhas olema ega tohi sääl leiduda liha, rasva ega ka kõõluskiude. Nahk tuleb kuivatada pingutuslaual, kusjuures tavaliselt karvkate on pöördud laua poole.

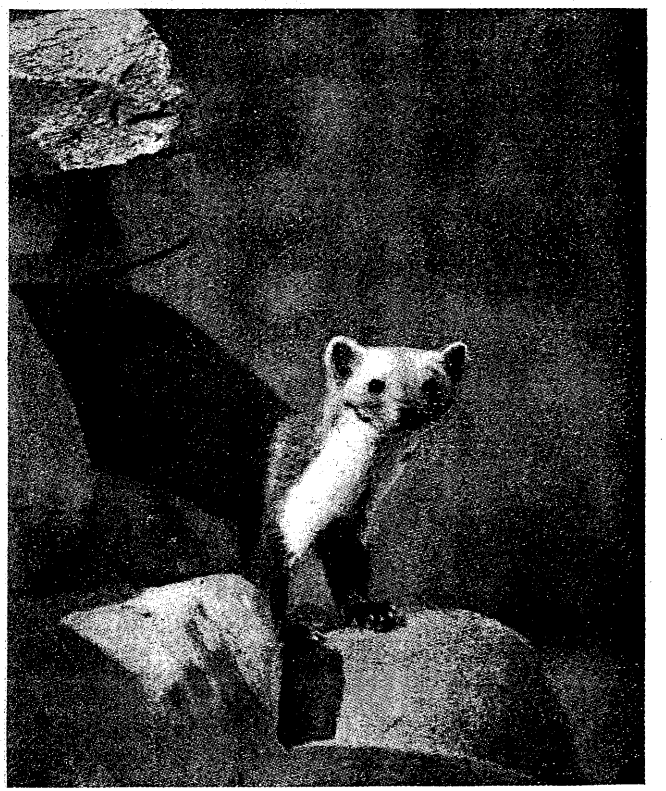
Kodunugis (*Martes foina* Erxl.).

Mustela foina Briss., Martes (Mustela) fagorum (L.), Viverra foina Shaw, Mustela abietum Horsf. —
Ingl. k. — beech marten, stone marten, white-breasted marten, prantsus. k. — fouine, saksa k. — der Steinmarder, Hausmarder, Dachmarder, vene k. —куница белодушка, läti k. — akmeņu cauna.

Kodunugis sarnleb väliselt niivõrd suuresti metsnugisele, et sageli välistunnuste järgi on otse võimatu ära määrata, kumba liiki surmatud nugis kuulub. Seejuures pole küsimuse lahendamiseks teist võimalust, kui võtta üksikasjalisele uurimisele nugise pääluu ja hammastiku ehitus, kus leidub võrdlemisi häid tunnuseid liikide eraldamiseks. Kodunugis on tavaliselt metsnugisest veidi vähem ja madalamate jäsemetega, kuid suurusevahe pole

siiski igakord nii märgatav ja silmatorkav, et seda võiks võtta kindlaks eraldustunnuseks. Juba kindlamaiks tunnuseiks võiksid olla karvkate ja selle värvus.

Kodunugise okaskarvad on pruunikad, kuid tema üldvärvus paistab siiski hallikas-pruunina, mis tingitud asjaolust, et alus-

Joon. nr. 46. Kodunugis.

karv on helehall, mitte kollakas nagu metsnugisel. Pää on kahvatult luitunu-pruun, kõrvalestad valkja palistusega. Jäsemed ja puhmasjas saba, eriti selle tipuosa on tumedamad kerest. Kurgualune laik on enamalt jaolt valge, kuid leidub ka kodunugiseid, kel laigu värvus pole mitte täiesti valge, vaid kahvatukollane. Seega ei või liigi määramisel laigu värvus üksi olla küllaldaseks tunnuseks. Rohkem iseloomustav võiks olla selle laigu kuju, mis kodunugisel alati allpool hargneb kaheks, kusjuures harude otsad küü-

nivad peagu esijalgade siseküljeni. Kodunugise jalatallad pole nii tihedalt kaetud karvadega nagu metsnugisel, mistõttu ka tema paljad päkad on selgemini nähtavad kui metsnugisel, kelle jalatallad on tihedalt kaetud võrdlemisi pikkade karvadega.

Täiskasvanud kodunugise kehapikkus on keskmiselt 42 sm ja saba — 22 sm; õlakõrgus keskmiselt 18 sm.

Vastandina metsnugisele, kes alatiselt elutseb metsas, peatub kodunugis sääl vaid harukorril pikemat aega. Harilikult elutseb ta inimasulais ja nende läheduses, puhates päeval küünides, tallides, kivihunnikuis, puuvirnades jne., kust ta videviku tulekul lahkub, et jahipidamist alustada. Olles hää ronija ja osav pugeja, ronib ta ka kõrgeimale pööningule või katusealusesse, kusjuures sooritab ronimisi isegi seina mööda üles, kui see pole just väga siledalt krohvitud. Poeb läbi vähemastki august või praost, kui tal vaid õnnestub säält pää läbi pista. Vali ja lärmikas müra häirib teda suuresti, ja kui tema puhkepaik asetseb kohas, kust teda pole võimalik hõlpsasti kätte saada, siis teha plekkämbrite, rauatükkide või kettidega põrgumüra ja kära, ja ta põgeneb kohe vabatahtlikult pelgupaigast, mis puhul ta võib hõlpsasti sattuda ka varitseva jahimehe püssi ette.

Kodunugisel on meeled väga hästi arenenud, kusjuures eriti terav on tal kuulmine ja nägemine. Välja arvatud jooksuaeg, on kodunugise häälitsust võrdlemisi harva kuulda. Vihasena või ägedana uriseb ja turtsub. Jooksuajal aga, mis tavaliselt veebruarikuu lõpul või märtsi algusel, on kodunugise häälitsust sagedamini kuulda. Siis ajavad nad üksteist lärmikalt kräuksudes taga, mis vaiksel talveööl kostab õige kaugele. Üksteist taga ajades või kiseldes on nad sageli niivõrd hasardis ja julged, et isegi lähenevat inimest ei pane tähele, mistõttu mõnikord õnnestub kuuvalgel ööl neile laskekauguseni hiilida.

Kodunugis poegib maikuus, tuues ilmale 2—5, harilikult aga 3 pimedat hiirhalli poega, kel ainult kurgualune on valge. Ema hoolitseb väga oma poegade eest, kaitstes neid ennastsalgavalt. Kui poegi ähvardab mingi hädaoht, kannab ta nad kohe teise kohta. Kodunugis imetab poegi umbes 12 nädalat, kuid juba 4—5 nädala möödumisel hakkab ema neile ka teist toitu tooma. Kuni sügiseni elab poegkond koos, minnes siis lahku ja hakates iseseisvalt elutsema.

Kodunugise toit on väga mitmekesine. Kõik kodu- ja metslinnud, nende munad, jänesed, rotid, hiired ja mutid on küll tema

päätoiduseks, kuid meeleldi sööb ta ka puuvilja, marju ja mett. Eriti maias on ta värsketele munadele, mistõttu tema püüdmisel raudadega kasutada „tõmbepalana“ mune. Raibet sööb ta ainult väga näljasena.

Hävitab väga suurel arvul rotte ja hiiri, millega toob rohkesti kasu, kuid kahjuks ei anna ta aga armu kodulindudele. Sattudes öösi kanalasse murrab ta kui väga verejanuline loom sääl leiduvad kanad, kalkunid, haned ja pardid kuni viimseni. Sellise metsiku murdmisega sünnitab ta linnukasvatajaile suuri kahjusid.

Kodunugis elutseb kogu Euroopas, välja arvatud vaid Inglismaa ja Skandinaavia poolsaar. Pääleselle leiame teda ka Väike-Aasias, Turkestaanis, Himalajas, Tiibetis ja Lõuna-Hiinas, kus tema värvus kui ka suurus tunduvalt erinevad meie laiuskraadide looma omast.

Meil on ta võrdlemisi haruldaseks nähtuseks. Levinud on ta vaid paiguti (päämiselt Lõuna-Eestis), mis on osalt seletatav aga ka levimisandmete puudulikkusega.

Kohtades, kus kodunugis puutub kokku metsnugisega, võib leida aset ristsugutus.

Jahipidamine.

Välja arvatud eelpool toodud juhtumid õnnestub kodunugist püssi abil võrdlemisi harva surmata, sest tal meeled on haruldaselt teravasti arenenud ja ühtlasi on ka väga ettevaatlik loom. See takistab jahimeest temale liginemast laskekauguseni. Kodunugis tarvitab kord valitud radu järjekindlalt ja kui need teada ning asetsevad varitsemiseks sobivas kohas, võib kuuvalgel ööl temale varitsemisjahti pidada, kui jahimehel on õige palju püsivust ja kannatust. Kodunugist lastakse ka pelgupaigast väljaajamisel (päämiselt hooneist), sest nagu juba eelpool öeldud, lahkub ta suure müra ja kära pääle kergesti puhkekohast.

Kõige rohkem tabatakse aga kodunugiseid siiski püüniste abil, kusjuures tema püügiks kasutatakse päämiselt kastlõkse ja „asteraudu“. Endast-mõista võib kodunugise püügiks kasutada ka muid püüniseid, nagu mitmesuguseid lööklõkse ja raudu, kuid otstarbekaimaiks osutuvad ikkagi mõlemad eelnimetatud püünised. Hooneis asuvaid kodunugiseid on hõlpsam püüda kui väljas

olevaid, sest hooneis on kergem tema käidavaid radu leida, sest ta liigub müüre, palke jne. mööda, kus alati paksu tolmu, mis teeb jäljed selgesti nähtavaks. Kui rada, või hoonest väljumise või sissetuleku koht on teada, pole otstarbekas sinna kohe püüniseid seada, vaid kui looma kavatsetakse püüda raudadega, siis viimaste jaoks enne vastav ase valmistada, pannes sinna esialgu ainult hõrgutist, et loom harjuks kohaga. Hõrgutiseks võivad olla värsked munad, jänese sisused, varblased, hiired jne. Külastab loom järjekindlalt püügikohta, võib sinna ka püünised üles seada, mida aga osavasti ja asjatundlikult teha, et looma püügikohast mitte peletada.

Kodunugise nahk tuleb nülgida ja kuivatada samal viisil kui metsnugise oma.

Kodunugise nahk pole kandmise suhtes nii vastupidav kui metsnugise oma, sest esimesel murduvad kandmise korral hõlpsasti okaskarvade otsad, mille tagajärjel aluskarv tuleb nähtavale; viimane aga kulub võrdlemisi kiiresti.

Lõunas elutsevate kodunugiste nahk on ilusam ja ühtlasi ka hinnalisem põhjas elutsevaist, kuid sellegipärast metsnugisenahast tunduvalt odavam.

Kärp (*Mustela erminea* L.).

Lahits, kärk, suur nirk, hermeliin (Putorius ermineus L. Foetorius erminea Keys.; Viverra erminea Shaw.; Mustela candida Ray; Ictis ermineus Trouessart.).
Ingl. k. — stoat, ermine, prants. k. — ermine, roselet, saksa k. — das Hermelin, grosses Wiesel, vene k. — горностай, läti k. — sermulis ja soome k. — kärppä.

Kärp on kehalt sihvakas. Tema lamedavõitu pää, mis lõpeb lühikese ja tömbi koonuga, paistab võrreldes pika ja rulja kerega väikesena. Keskmise suurusega tumedad silmad asetsevad ligikaudu koonu otsa ja kõrvade keskkohal. Ümmardunud kõrvad on võrdlemisi laiad ja ulatuvad vaevalt karvkattest välja. Pää, kael ja kere on peagu ühejämedused, mis kärbile võimaldab igast august ja praost läbi pugemist, kui vaid läheb korda pää läbi pista. Võrdlemisi peenike saba on pikem pääst. Nii esi- kui ka tagajalad on viie varbaga. Viimased on üksteisega ühendatud karvadega kaetud sidenahaga, mis ulatub varba esimese liigeseni.

Jalatallad, välja arvatud päkad, on tihedasti kaetud karvadega. Teravad küünised ulatuvad vaevalt varvaste karvkattest välja. Karv on üldiselt lühike, tihe ja siidjas, ainult saba tipul asetsevad okaskarvad on tunduvalt pikemad kui mujal.

Kärp on sellelt huvitav loom, et ta pääle nirgi on meie kodumaa kiskjalisist ainuke, kel karvkatte värvus olenevalt aastaajast

Joon. nr. 47. Kärp talvel.

muutub suuresti. Suvel on pää, kaela ja kere ülapool ja jäsemete esiküljed punakas- või kollakaspruunid, mõnel eksemplaril heledamad, teisel tumedamad. Sama värvus on ka sabal, välja arvatud umbes $^1/_3$ osa sabatipust, mis on must. Kurgu- ja kaelaalune, samuti ka kõhualune ning teised kehaosad on kollakas-valged. Talveks muutub karva värvus üleni valgeks, pääle sabaotsa, mis ka talvel on must. Maadel, kus kliima on soojem ja talv lumeta, näiteks Lõuna-Inglismaal, ei muuda kärp oma karvkatte suvist värvust; kõrgetel mägedel aga, kus lumi aasta läbi katab maapinda, või jälle kaugeil põhjamail on kärp ka suvel valge. Küsimuse üle, mis viisil kärbi karvkatte värvusevahetus sünnib, s. o. kas karvaheite või karvade ümbervärvumise teel, on rohkesti vaieldud ja piike murtud. Nüüd enamik loodusteadlasi on asu-

nud seisukohale, et värvumine kärbil sünnib siiski karvaheite abil, mis aga enamikjuhtumeil toimub väga kiiresti. Karvavahetus leiab aset kaks korda aastas: oktoobris ja aprillis. Hammastik koosneb 34 nõelteravast ja tugevast hambast.

Suuruselt on kärp väga muutlik, kuid üldiselt võib tähele panna, et emakärp on vähem isasest. Ka paistab, nagu oleksid soojemais rajoones elutsevad kärbid kehaliselt suuremad kui need, kes elutsevad kaugeil põhjamail või kõrgeis mägedes. Meil elutseval kärbil on keha keskmiseks pikkuseks 30 sm, kuna saba 9 sm ja õlakõrgus — 6—8 sm. Kärpe elutseb kui lausmail nii mäestikes, kusjuures tema päämiseks elutsemispaigaks on metsaservad, metsniidud, karjamaad ja kivimurrud, kuid isegi suuremail põldudel võime teda kohata, kui sääl ainult leidub mõni sobiv koht pelgupaigaks. Talvel lahkub kärp tavaliselt oma suvisest elutsemispaigast, asudes siis elama inimasulate lähedusse või isegi hooneisse (küünid, kuurid, aidad jne.). Haruldaselt osava ja väleda loomana võib teda liikumas näha nii maas kui vees, kuhu mõnikord läheb isegi vabatahtlikult. Kuigi ta pole nii osav ronija kui nugis, suudab siiski oma nõelteravate ja kõverate küüniste abil ronida mitte üksnes puude otsa, vaid ka kiviseinu mööda kõrgeile pööninguile. Teda tuntakse haruldaselt uudishimuliku loomana, kes iga tundmatu asja või eseme võtab kohe uurimisele. On ühtlasi väga verejanuline ja hulljulge murdja.

Kuigi ta on päämiselt ööloom, ei jää ta seegipärast igakord pimedust ootama, vaid läheb juba videvikus saagijahile. Ka päeval võib teda näha saagijahil — ja seda mitte ainult siis, kui tal rohkearvuline pere toita, vaid sellal, kui pojad on emast juba lahku läinud. Tema lõpmatu saagiahnus ja taltsutamatu murdjaloomus sunnivad teda rohkem murdma kui ta vajab nälja kustutuseks. Murrab kõiki loomi ja linde, kellest ainult saab jagu. Ja tihtigi temast mitu korda suuremad loomad ja linnud, nagu metskitsetall, jänes ja mõtus ei või tema ees olla julged. Kui kärbil õnnestub jänesele selga hüpata ja kaelast hammastega kinni võtta, on ka jänese elupäevad loetud. Mõtustele ja tetredele peab ta jahti päämiselt talvel, kui need öösiti käreda külmaga magavad lumes. Leides lumekatte all magava linnu hüppab kärp talle kallale ja haarab linnu kaelast või seljast hammastega tugevasti kinni, ei lase teda lahti ka lendutõusmisel, vaid murrab linnu õhus ja kukub siis koos oma surmatud ohvriga maha, kus kohe asub saaki sööma. Väga palju murrab ta aga vähemaid linde, hiiri,

rotte ja mutte. Eriti maias on kärp munadele, mida ta suure osavusega oskab tühjendada; joob need tühjaks kohapääl või kannab koguni pelgupaika, millega hõlpsasti tuleb toime seetõttu, et ta võib lõugu väga ulatuslikult laiali ajada. Sööb meeleldi marju ja puuvilju ega põlga ka sisalikke, konni, usse ja mitmesuguseid mardikaid ja putukaid. Hiirte ja rottide hulgalise hävitamisega toob kärp rohkesti kasu, kuid kodu- ja metslindude halastamatu murdmisega sünnitab kohati kahju linnukasvandusile kui ka jahimajandusele. Sellele hulljulgele ja verejanulisele murdjale on vaenlasteks kassikakk, kanakull, nugis ja rebane. Kuigi ta kaitseb end nende vastu osavasti ja vaprasti, langeb ta siiski mõnikord ohvriks. Pääle teravate küüniste ja hammaste omab kärp kaitsevahendina veel haisvat vedelikku, mida eritab vaenlaste kallaletungi või ka ehmunud ja ärritunud oleku korral päraku läheduses asetsevaist haisunäärmeist.

Kärp paaritub märtsikuus ja toob ilmale mais-juunis 4—6, harukorril ka rohkem pimedat poega, kel alles 4—5 nädala möödumisel avanevad silmad. Pesa ehitamiseks kasutab mutikoopaid, kivihunnikuid, heinakuhjade asemeid jne. Poegade eest hoolitseb ainult ema, kes kaitseb neid eriti vaprasti, hakates isegi inimesele vastu, kui see püüab poegadele läheneda. Poegi imetab ja toidab emakärp pesas umbes 2 kuu kestel ja alles siis hakkavad need koos emaga jahil käima. Kuni talve alguseni elab poegkond tavaliselt koos, alles siis lähevad üksteisest lahku ning hakkavad iseseisvalt elutsema.

Kärbi häälitsust kuuldakse ainult tema ärritunud oleku puhul. See kostub kädistava haukumisena või jälle ussisarnase sisistamisena. Tema harilik käimine maas on galopitaoline, kusjuures teeb 40—45 sm, — kiirel põgenemisel aga isegi kuni 75 sm pikkusi hüppeid, mis selle väikese looma kohta küllaltki suured. Maas ta küll eriti kiiresti ei jookse, kuid seevastu on haruldaselt väle ja oskab end osavasti peita.

Kärbi jäljed sarnlevad tuhkru omadele, kuid on ligikaudu poole võrra viimaseist vähemad. Tema jäljed asetsevad tavaliselt paarikaupa, kuna kolmikjälgi tuleb võrdlemisi harva ette. Kiirel põgenemisel asetsevad kõigi nelja jala jäljed lähestikku kas trapetsikujuliselt või jänesejälgedele sarnlevalt.

Kärpe esineb Kesk-Euroopas, Euroopa-Venemaal, Siberis, Väike-Aasias, Afganistanis ja Tiibetis. Meil on kärp levinud paiguti; rohkel arvul teda Eestis vist kuski ei esine.

Jahipidamine.

Püssiga kärbile jahti ei peeta, sest väikesekaliibrilise kuuliga tabada seda väledat ja väikest loomakest pähe on väga raske; lastes aga kuuliga kere pihta või laskmises tarvitades haavleid rikutakse jälle tema nahk niivõrd, et see kaotab väärtuse, sageli muutub isegi täiesti kasutuskõlbmatuks. Kärpi püütakse kast- ja lööklõksudega, ka väikeste raudadega. Tema püüdmiseks võib ka n. n. „ameerika" rotilõkse tarvitada, valides selleks suuremaid, mil tugev vedru. See purustab kinniminekul kärbil selgroo ja surub teda tugevasti lõksu aluslaua vastu.

Kuna kärp kui väga uudishimulik loom poeb igasse auku ja prakku, siis kasutada tema elusalt kinnipüüdmiseks maasse asetatud püstloodis seintega plekkämbrit, millele olgu kaas pääle pandud. Kaande puurida 5—6 sm läbimõõduga auk, kust kaudu kärp võib ämbrisse pugeda. Hõrgutiseks panna ämbrisse hiiri. Kui suur hiireküttleiab kärp peagi nende asupaiga ja poeb kaande puuritud august ämbrisse, kust aga libedate seinte tõttu ei suuda enam välja ronida. Ämber asetada niivõrd sügavale maasse, et kattes kaant mättaga või mullaga, oleks kate ühekõrgune ümbritseva maapinnaga.

Endistel aegadel, kui kärbinahast valmistatud mantleid kandsid ainult riikide valitsejad, oli tema nahk väga otsitav ja seetõttu ka kallihinnaline, kuid nüüd sel pole enam seda väärtust. Kasutamist leiab ainult tema tihe, läikiv ja valge talvnahk.

Kärpi nülitakse samuti kui teisigi kärplasi, kuid saba nülgimist teha eriti ettevaatlikult, et seda ei rikutaks, sest kui naha küljest puudub omapärane musta otsaga saba, pole ka nahal enam täit väärtust.

Lõpuks olgu veel tähendatud, et mida kaugemal põhjas kohtame kärpi, seda kaunim, vastupidavam ja ühtlasi ka väärtuselisem on tema nahk. Kärbinahal on vaid see halb omadus, et ajajooksul kaotab lumivalge värvuse ja omandab kollaka tooni.

Nirk (*Mustela nivalis* L.).

Väike nirk.

(Putorius (Ictis) nivalis L.; Foetorius vulgaris Blas; Putorius vulgaris Briss; Mustela vulgaris Erxel; Mustela gale Pall). Ingl. k. — common veasel, prants. k. — belette, saksa k. — das kleine Wiesel, vene k. — ласка, läti k. — zebiekste ja soome k. — lumikko.

Nirk on kodumaa kiskjaliste seltsi väikseim esindaja ja kärbi lähim sugulane, kellele ta suuresti sarnleb kui kehaehituselt, karvkatte värvuselt nii ka eluviisidelt. See väline sarnasus on niivõrd suur, et elusloomana teda kohates satub isegi vilunud jahimees mõnikord raskustesse ega tea kindlasti ütelda, kumma loomaga on tegemist — kas täiskasvanud nirgiga või noore kärbiga. Täiskasvanud nirgil on tema keha suurus kindlaks välistunnuseks, kuna see on tunduvalt vähem kui kärbil. Nii on selle tillukese murdja keha kogupikkus kõigest 18—22 sm, millest langeb saba arvele 5—6 sm; õlakõrgus on 4—5 sm. Nirgi keha on erakordselt sihvakas, seejuures aga pää ja kere peagu ühejämedused, mis talle võimaldabki igast oma pää laiusest august või praost läbipääsu. Jäsemed on väga lühikesed ja õrnad; saba pää pikkune (kärbi saba on päast pikem). Värvus on peagu samasugune kui kärbilgi: suvel keha ülapool punakaspruun, kaela- ja kõhualune ning reite siseküljed valkjas-kollased, harukorral ka valged. Kuigi ka nirk muudab talveks oma karvkatte värvust, ei tule seda siiski ette igal pool. Soojades maades, näiteks Lõuna- ja osalt isegi juba Kesk-Euroopas ta oma suvist karvkatte värvust ei muuda talveks, vaid kannab aasta läbi punakaspruuni karva. Põhjapoolseis mais aga vahetab harilikult suvise karvakuue talvise — üleni valge kasuka vastu, kuigi ka sääl leidub üksikuid eksemplare, kellel talveks üldse värvus ei muutu või muutub ainult osaliselt. Nirgi saba on suvel üleni ühevärviline punakaspruun, mitte nagu kärbil, kelle saba tipuosa on kogu aasta must. Kui nirgi karvkatte värvus talvel muutub valgeks, siis muutub ka tema saba üleni valgeks, millest ongi hõlpus teda eraldada kärbist, kelle saba tipuosa jääb endiselt mustaks, ka valge karvkatte puhul. Nii on siis saba otsapoolse karvkatte värvus hääks välistunnuseks, mille abil, välja arvatud keha suurus, võibki nirki hõlpsasti kärbist eraldada ja ära tunda.

Kui võrrelda nirgi ja kärbi karva, torkab kohe silma, et nir-

gil on see lühem, ühtlasem ja siledam; eriti paistab see vahe silma saba juures.

Oma elutsemispaiga suhtes pole nirk kuigi nõudlik. Leides mõne sobiva varjendi, kuhu võiks peitu pugeda ja endale pesa ehitada, on ta asukohaga täiesti rahul. Arvestades seda, elutseb neid oma levikuala metsades, põldudel, mägedes kui ka orgudes. Üldiselt eelistab siiski inimasulaid ja nende lähemat ümbrust, elutsedes sääl meeleldi vanades parkides, aedades, puumaterjalide laoplatsidel, hooneis jne.

Eluviisilt kui ka loomult sarnleb nirk suuresti oma suuremale vennale — kärbile. Igasse urkasse, maa-alusesse käiku ja isegi hiireauku poeb ta ning otsib need põhjalikult läbi. Seda kõike võimaldab teha nirgi väike keha.

Nirk on niisama väle ja kärmas kui kärpki, kuid ronimises puudub tal kärbi osavus, milline asjaolu talle aga siiski takistuseks pole puudele või pööningule ronimiseks, kui teda sääl hää jahisaak ootab. Samuti on nirk hulljulge ja verejanuline murdja, pidades jahti loomadele ja lindudele, kes temast tunduvalt suuremad, nagu noored jänesed, tedred, põldpüüd, kanad, pardid jne. Endast suuremaid loomi ja linde murrab ta sel viisil, et hiilib hüppekauguseni ja kargab siis sobival hetkel osava hüppega ohvrile selga, haarates tal kaelast või kuklast hammastega tugevasti kinni, ega lase ohvrit enam lahti, jooksku loom nii kiiresti kuitahes või tõusku lind lendu nii kõrgele kui jõuab. Siiski ajab ta meelsaimini taga hiiri ja rotte, hävitades neid väga suurel arvul. Nii toob ta rohkesti kasu. Pääle loendatud loomade ja lindude tarvitab toiduks ka putukaid, sisalikke, konni jne.

Kuigi päämiselt ööloom, peab nirk sageli jahti ka päeval, eriti kohtades, kus teda vähe häiritakse ja eksitatakse. Säärastes kohtades on ta väga julge ja kohates inimest ei pööra sellele kuigi suurt tähelepanu. Ähvardab poegi hädaoht inimese või mõne looma näol, astub ta kohe vaprasti oma poegade kaitseks välja ja tungib isegi inimesele vihaselt kädistades kallale. Vette nirk meeleldi ei lähe, kuid põgenevale ohvrile järgneb ta ka sinna, kus ujumisega võrdlemisi hästi tuleb toime. Nirgi häälitsust on kuulda vaid siis, kui ta vihaselt kellelegi tungib kallale või juhtub olema ärritunud olekus; sellal kädistab ja sisistab ta kõrge häälega. Haisunäärmeid kasutab nirk samaks otstarbeks mis teisedki kärplased.

Paaritumine sünnib harilikult märtsikuus; maikuus toob ilmale 5—7 poega. Pesa ehitab nirk mutikoopasse, puujuurte all

leiduvasse urkasse, kivihunnikusse, heinakuhja-aseme alla jne. Poegkond elab emaga koos kuni talve tulekuni, lahkudes siis üksteisest. Nirgi vaenlasteks on pääle rebase suuremad kullilised ja kakulised, kellele ta aga vaprasti hakkab vastu, mistõttu tal ka sageli õnnestub nende küüniseist terve nahaga pääseda. Päälegi oskab see tilluke murdja vaenlaste eest osavasti põgeneda.

Nirgi jäljed sarnlevad suuresti kärbi jälgedele, kuigi on neist tunduvalt vähemad. Harilikul liikumisel on tema hüpete vahekaugus vähem kui kärbil, keskmiselt — 30 sm.

Euroopas ulatub nirgi leviku-ala kaugemale lõunasse kui kärbil, mispärast leiame teda Vahemere maadel ja saartel; põhjamail aga tema leviku-ala nii kaugele ei küüni, sest juba Iirimaal ja Põhja-Skandinaavias teda enam ei leidu. Itta ulatub tema leviku-ala läbi Aasia kuni Jaapanisse ja Lõuna-Kaukaasiast kuni Väike-Aasiasse, Pärsiasse ja Kurdistani. Meil on ta vaid paiguti levinud võrdlemisi vähesel arvul.

Jahipidamine.

Jahti peetakse nirgile võrdlemisi harva, sest ta toob rohkem kasu kui kahju; päälegi pole tema nahal mingit väärtust.

Teda püütakse ja surmatakse samade püünistega ja samal viisil kui kärpigi.

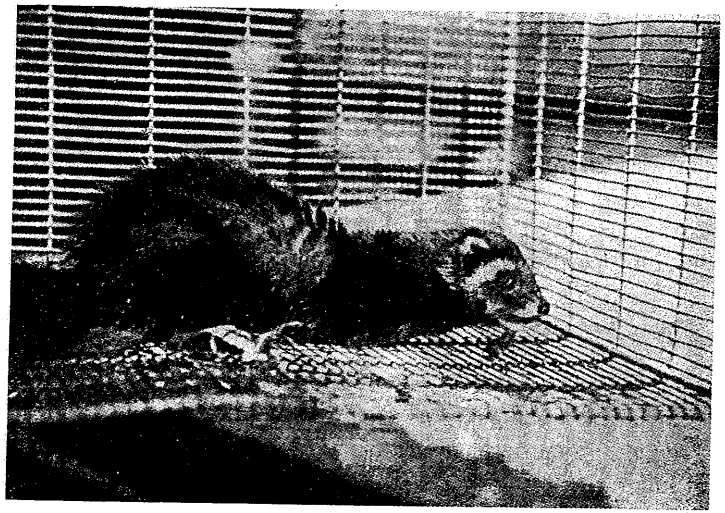
Tuhkur (*Putorius putorius* L.).

Tõhk, haisev kärp.

Mustela putorius L. Viverra putorius Shaw; Putorius foetidus Gray; Putorius vulgaris Griffith; Foetorius putorius Keys ja Blas. Ingl. k. — polecat, fitchet, fitchet-weasel, foumart (= foul marten), prants. k. — putois, saksa k. — der Iltis, Ilk, Ulk, Stänker, vene k. — хорек обыкновенный, läti k. — sesks ja soome k. — hilleri ehk lahokas.

Tuhkur erineb teistest kärplastest suuresti kujult, värvuselt ja pääluu ehituselt, mispärast pole isegi vilumatul jahimehel raske teda ära tunda, kui ta on vaid põhjalikult tuhkru kirjeldust lugenud. Suuruselt võib teda pääliskaudsel vaatlusel pidada ehk naaritsaks, kellega tuleb ka ristsugutusjuhtumeid ette; kuid naaritsa kattekarvad on tunduvalt lühemad ja tihedamad kui tuhkrul; ka karvakuue värvuselt erinevad nad teineteisest silmatorkavalt.

Lühike ümmargune pää lõpeb tömbi ümmardunud koonuga. Lühikesed, kuid võrdlemisi laiad kõrvad on üksteisest eemal. Võrdlemisi väikesed silmad asetsevad kõrvadele lähemal kui ninale. Saba on veidi lühem poole keha pikkusest. Kui esi- nii tagajalad on varustatud viie varbaga. Esikäppadel leidub kümme, tagakäppadel aga üheksa paljast päkka. Varvaste vahel leiduv sidenahk on vähem arenenud kui naaritsal. Hambaid on 34.

Joon. nr. 48. Tuhkur.

Tuhkru karvkattes torkavad silma pikad okaskarvad, eriti tagakehal ja sabal. Aluskarv, mis eriti tihe talvel, on tavaliselt roostekollane, mõnedel rohkem valkjas, teistel punakaskollasem; rinnal, kõhul ja jäsemeil on aluskarv harilikult tumepruunikashall. Külgedelt paistab kollakas aluskarv läbi, sest see kehaosa on tumedate, tipmikul rohkem punakaspruunide kattekarvadega võrdlemisi hõredalt kaetud. Seljapoolel on karvkatte värvus tumekastanpruun, kaela- ja kõhualusel, jäsemeil ja sabal tumedam mustjaspruun. Piki kõhualust kulgeb ähmane punakaspruun vööt. Lõuaalune, pääküljed silmade, kõrvade ja suunurkade vahel ning koonuots, välja arvatud must nina, on kollakasvalged; laup ja päälpää rohkem roostekollane. Kõrvad pruunid kollakasvalge palistusega. Silmade taga kaunis suur loogeline valkjas laik. Üldvärvuse toonis tuleb ette sageli suuremaid muutusi, mistõttu mõnel tuhkrul nahk on heledam, teisel tumedam.

Täiskasvanud tuhkru kehapikkus on 40—45 sm, saba 15—18 sm ja õlakõrgus 15—18 sm. Ematuhkur on tavaliselt suurem isasest.

Sabajuure all asetseb kaks vinanääret, mis eritavad kanget vastikult lehkavat vedelikku. Mitte üksnes jooksuajal ei haise tuhkur sellest vedelikust, vaid ka ehmumise või ärrituse puhul. Seda vedelikku kasutab tuhkur endakaitseks kallaletungivate vaenlaste peletamiseks, sest isegi kõige tragim koer loobub sageli tuhkru murdmisest, kui see ebameeldiv lehk koerani ulatub. Ka tuhkru väljaheited ja tema värske nahk lehkavad veel kaua vinanäärmeist erituvast vedelikust.

Varakevadest kuni hilissügiseni elutseb tuhkur meeleldi inimasulate läheduses olevais metsades, võsastikes, karja- ja heinamaadel. Leidub sääl ka rohkesti igasuguseid urkaid, suuri kände, kivi- või haohunnikuid, puuriitu, heinakuhja-asemeid jne., mida ta võib ära kasutada puhkepaigaks ja pesaehitamiseks ning kui veel neid maa-alasid läbib mõni kraav, oja või on sääl mõni tiik, siis paremat suvist elutsemispaika tuhkur ei ihkagi. Tuhkur pole küll veeloom nagu saarmas ja naarits, kuid eelistab siiski vee lähedust, nähtavasti sääl leiduva rohke sobiva toidu tõttu. Osates ujuda püüab ta madalas vees kalu ja vähke. Suvises peatuskohas püüab hiiri, vesirotte, mutte, noori jäneseid, igasuguseid linde, hävitab nende mune ja poegi, sööb konni, sisalikke, mitmesuguseid putukaid ja isegi mürgiseid usse (rästik).

Talve lähenedes, kui suurem osa linde on lõunasse rännanud, roomajad ja putukad maasse pugenud ja hiired kolinud rehtedesse, küünidesse, aitadesse jne., mille tagajärjel ka metsades, heina- ja karjamaadel ning põldudel toitumistingimused raskemaks muutunud, lahkub säält ka tuhkur, asudes talveks elama inimasulaisse, kus ta leiab hää varjupaiga ja ka rohkesti toitu, eriti hiirte ja rottide näol. Kahjulike näriliste ja mürgiste usside hävitamisega toob ta võrdlemisi suurt kasu, kuid kahjuks murrab ta igal võimalusel kodulinde, millega on välja kutsunud paljude linnukasvatajate vaenu enda vastu. Noorte jäneste murdmisega ja kasulike jahilindude pesade ja poegade hävitamisega toob ta kohati kahju jahimajandusele.

Olles ööloom, puhkab tuhkur päeval maa-aluseis koopais, urkais, puude ja põõsaste juurte all, kivihunnikuis, kiviaedades, puumaterjalide virnades, haoriitades jne. Ta pole küll osav ronija, kuid siiski ronib pööninguile, lakkadesse ja katuste alla,

kus heintes puhkab, ajab hiiri taga või peab tuvidele ja varblasile jahti. Pugedes lae vahele või põranda alla ja tungides võrdlemisi väikesi auke või kitsaid pragusid kaudu kivimüürides või seintes leiduvaisse õõnsustesse suudab ta tunduvalt rohkem hävitada hiiri ja rotte kui näiteks kass.

Tuhkur nagu mets- või kodunugiski murrab rohkem kui ta vajab tegelikult näljakustutuseks, kuid ometi ei küündi tema hävitustöö kanalais mitte igakord nii kaugele kui kodunugise oma, kes lihtselt murrab, et murda. Tuhkrul on ka sageli kombeks jahisaaki pelgupaika kokku kanda, kuhu tal mõnikord suured tagavarad kogutud murtud loomi ja linde. Eriti ohtrasti kogub tagavaraks konni. Olles pärast murdmist ühtlasi ametis ka jahisaagi kõrvaletoimetamisega, ei jõua ta ühe öö jooksul niipalju suuremaid kodulinde hävitada kui kodunugis, kes murtud linnud jätab lihtselt kohale. Siiski leidub ka tuhkrute hulgas sääraseid verejanulisi eksemplare, kes murdmisel joobuvad verest niivõrd, et jahisaak neid enam ei huvitagi, vaid suures verehimus jatkavad murdmist seni kuni viimnegi kanapoeg kanalas hävitatud. Kuid olgugi et tuhkur on suureks vaenlaseks kodulindudele, sallitakse teda siiski kohtades, kus hiired ja rotid ähvardavad oma tegevusega ülekäte minna.

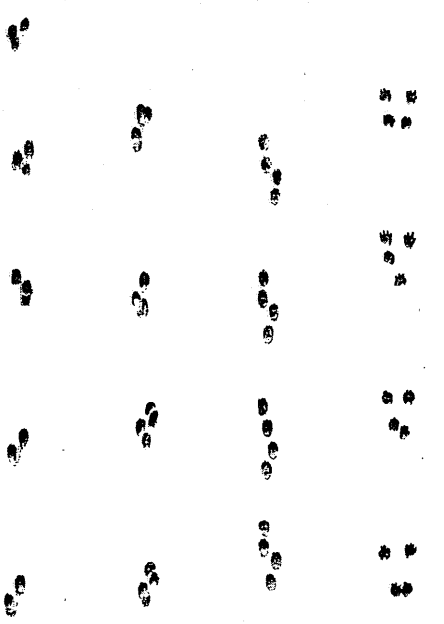
Tuhkru jooksuaeg langeb veebruarikuu lõpp-poolele või märtsikuu algupoolele, millal tuhkruid on ka päeval rohkem liikvel kui harilikul ajal. Õhtuil on siis võrdlemisi sageli kuulda võitlevate isaste kädistamist ja turtsumist, kusjuures võib õnnestuda juhuslikult isegi mõnd paari näha. Üheksa nädalat pärast paaritumist toob ema ilmale 4—7 pimedat poega, kes umbes 4—5 nädala möödumisel hakkavad nägema. Alul on pojad lumivalged õrnroosaka kehaga. Ligikaudu kaheksa päeva pärast muutub aga valge värvus tuhmimaks ja ilmuvad ka üksikud tumedad karvakesed, kusjuures juba mõne nädala möödumisel sarnlevad pojad värvuselt vanadele. Ema hoolitseb poegade eest suure armastuse ja hoolega ning kaitseb neid ennastsalgavalt, tungides isegi inimesele kui ka koerale kallale, kui need poegadele peaksid püüdma läheneda. Talveks on pojad peagu niisama suured kui vanemadki, hakates ühtlasi iseseisvalt elutsema. Suguküpseks saavad nad aga alles kaheaastastena.

Karvaheit algab tuhkrul aprillikuu lõpp-poolel ja kestab peagu suve tulekuni. Isegi suvel võib veel üksikuid eksemplare

kohata, kel karv lahti. Nii kestab siis karvaheit tuhkrul väga kaua.

Tuhkur liigub tavaliselt galopis, tehes kord suuremaid, kord vähemaid hüppeid, kusjuures selg on tal suuresti loogas, mistõttu näib vähemana kui ta on tegelikult.

Tuhkrujäljed sarnlevad väikesel viisil nugise jälgedele, kuid on neist vähemad. Jälgedes on küüniste ja päkkade jäljendid selgemini nähtavad kui kodunugise jälgedes. Samuti on üksikute hüpete kaugus vähem, mistõttu ka üksikud jäljed asetsevad üksteisele lähemal kui nugisel.

Joon. nr. 49. Tuhkru jäljed: a ja b — hüpetena lumes, c — põgenedes lumes, d — põgenedes pehmes liivases pinnases.

Kuna tuhkur liigub päämiselt galopis, leiame seepärast ka sagedaimini tema hüppejälgi, kus käppade jäljed asetsevad paarikaupa (paarisjäljed). Võrdlemisi sageli esineb ka kolmikjälgi. Üldiselt peab aga tähendama, et tuhkrujäljed on väga muutlikud, mis tingitud tema tujukast liikumisest. Mõnikord asetab liikudes jalgu nii, et nende jäljed oma asendilt sarnlevad rohkesti jänesejälgedele. Kiiresti põgenedes viskab tuhkur tagajalgu esijalgade ette, mis siis sarnlevad asendilt oravajälgedega, kusjuures tagakäppade jäljed asetsevad esikäppade jälgede ees, seejuures tagakäppade jälgede kaugus üksteisest on suurem kui esikäppadel. Lühemate hüpete puhul tuleb sageli ette jälle sääraseid jälgi, et kõigi nelja käpa jäljed asetsevad üksteise taga.

Tuhkrut leiame Kesk-Euroopas ja Euroopa-Venemaal, kuna Põhja- ja Lõuna-Euroopas ning Siberis ta puudub.

Meil on tuhkur levinud üle riigi, kuigi neid arvuliselt pole palju. Ainult paiguti võib neid enam-vähem rohkemal arvul märgata.

Jahipidamine.

Tuhkrut surmatakse püssi abil võrdlemisi harva.

On jahimehel kasutada koer, kes mitte üksnes tuhkrut osavasti ei otsi ega jälita, vaid ka suure innuga kraabib looma ta pelgupaigast välja, seejuures ei karda teda ja tarbekorral on suuteline teda isegi murdma, mida küll võrdlemisi harva tuleb ette, siis võib tuhkru pääle ka koeraga jahti pidada. Tuhkrujahile minnes tuleb pääle koera ja püssi kaasa võtta kirves ja labidas, et tarbekorral saaks koera aidata tuhkru urka lahtistamisel. See jahipidamisviis seisab üldjoontes selles, et kui leitakse värsked tuhkrujäljed, siis tuleb koer lasta valla neid harutama, kes nende abil leiab ka tuhkru puhkepaiga, asetsegu see siis välispool hooneid maa-aluses urkas või mõne suure kännu, pragunenud kivi, kivi- või haohunniku all jne. Leidnud tuhkru puhkepaiga, püüab koer looma säält välja kraapida, kusjuures jahimees tarbekorral aidaku koera, raiudes läbi jämedamaid puujuuri ja kõrvaldades suuremaid kive. Jõuab loom nähtavuse piirkonda, tuleb jahimehel ta surmata kas lasuga või tugeva teibahoobiga või lasta koguni koeral ta ära murda, kui arvata võib, et koer sellega tuleb toime. Nagu teada hakkab tuhkur koerale kohe vihaselt vastu, tekitades mõnikord viimasele raskeid vigastusi. Seepärast olla ettevaatlik selle asja likvideerimise-jätmisega koera hoole.

Värske lumega võib jälgede järgi tuhkru puhkepaiga üles leida ka koerata. Ja kui see asetseb mõne kivi- või haohunniku, puuriida jne. all, mida pole liig tülikas ümber laduda, siis seda teha, mispuhul ta on sunnitud säält lahkuma. Et tuhkur on haruldaselt visa loom, siis pole tema surmamine kepilöögiga kere pihta nii lihtne nagu harilikult arvatakse. Seepärast pärast lööki kere pihta anda talle veel tugev löök nina pihta.

Oma pelgupaigast lahkub tuhkur sunniviisil väga visalt ja sageli ei tule ta säält enne välja, kui alles kivi-, hao- või mõnest muust kogusest viimse osakese eemaldamise järel.

Rõhuv enamik tuhkruid surmatakse siiski mitmesuguste püüniste abil, millest rohkeim kasutamist leiavad kastlõksud ja väikesed asterauad, mis eriti tuhkrute püügiks valmistatud. Mitte ühtki teist röövlooma ei saa püüniste abil nii kerge vaevaga kätte kui tuhkrut. See asjaolu on nähtavasti seletatav sellega, et elutsedes inimasulate läheduses on tal sageli kokkupuuteid inimeste ja igasuguste rauast või puust valmistatud esemetega, mille

tõttu tema ka inimese lõhna ega viimase poolt pandud püüniseid ei karda.

Häid tulemusi püügiks välispool hooneid ja ehitisi saavutatakse siis, kui tuhkru elutsemispaigas leidub sobivaid kohti, nagu kivi- või haohunnikud, kiviaiad, vanad kivimüürid, käigud urgastesse, rohuta rajad jne., kuhu võiks püüniseid üles seada.

Puuduvad aga nimetatud kohad, tuleb need ehitada. Leidub kohal rohkesti kive, laduda neist üles hunnik sääraselt, et sinna jääks tarvilise suurusega vaba ruum või õõnsus, kuhu saaks raudu mahutada ja kuhu oleks juurepääs võimalik vähemalt kahelt poolt. Kivihunnikusse jäetud vaba ruum katta ülalt suuremate kividega, et neid oleks hõlpus kõrvaldada, kui seks peaks vajadus tekkima. Püügikohale pole soovitav kohe pärast selle valmimist raudu üles seada, vaid kasulikum on sinna enne hõrgutist välja panna, et tuhkur koha kergesti leiaks ja harjuks seda alatiselt külastama. Kui tuhkur väljapandud hõrgutist mõnikord on külastanud, võib ka rauad üles seada. Pole erilist vajadust raudu varustada hõrgutisega ega neid ka kinni katta, sest tuhkur ei pööra ülesseatud raudadele tähelepanu, vaid satub ka ilma hõrgutiseta raudadesse. Ei leidu kohal raudade ülesseadmiseks sobivaid käike maa alla (koopaisse ja urkaisse), tuleb neid püüdmise otstarbeks ehitada, mis ei lähe kuigi kulukaks, sest käigud võivad olla väga lihtsed ja lühikesed. Sääraste kohtade ärakasutamine raudade ülesseadmiseks on tingitud tuhkru harjumusest — pugeda igasse auku ja õõnsusse, kuhu vaid pääseb.

Kastlõkse seada üles radadele, mida tuhkur kasutab sageli; puuduvad sobivad rajad kastlõksude ülesseadmiseks, võib neid väikese vaeva ja kuluga ehitada.

Tuhkur samuti kui kodunugis, nirk ja kärp tarvitab meeleldi liikumisel pärast vihma või tugevat kastet, millal rohi on märg, rohuta radu, jalgteid, kraavide valle jne. Seda tuhkru harjumust tuleb kasutada tema püügiks, seades kastlõkse üles säärastele radadele. Puuduvad tuhkru elutsemispaigas säärased rohuta rajad, ehitada neid sinna laiusega 30—40 sm, andes rajale ühtlasi säärase sihituse, et tuhkur oma jahiretkedel enam-vähem kindlasti satuks sellele. Püügiradu rajada harilikult metsade, puhmastike ja põldude ääre, veekogude kallastele jne. Kastlõksud seada püügiradadele nii, et nende avaused oleksid suunatud tee poole, s. o. et raja telg langeks kokku kastlõksu pikiteljega (joon. nr. . . .). Läbib tuhkru elutsemispaika kraav või oja, võib paar latti panna

sellest üle nii, et need ulatuksid ühelt kaldalt teisele, s. o. ehitada tuhkrule sild üle vee pääsuks. Lattide otstest alates ehitada mõne meetri pikkune taimestikust puhastatud rada, et seda mööda juhtida tuhkur sillale. Sääraselt ehitatud sillale, mis ei tohi ületada kastlõksu laiust, asetada kastlõks rööbasjoones lattidega, s. o. avause suund kalda poole. Ülesseatud lõks tuleb kinnitada traadi abil lattide külge, et see paigal püsiks ja kinniminekul ei kukuks vette.

Hoonetes seada püüniseid tuhkru radadele, mida tolmus leiduvate jälgede järgi pole raske kindlaks teha, või asutada erilisi püügikohti, kuhu enne püüniste ülesseadmist panna hõrgutist, et tuhkur harjuks püügikohaga. Tuhkru püüdmiseks on mõnikord otstarbekas kastlõksu ümber asetada kive, laudu, puuhalge jne., et tuhkur lõksust hõlpsasti ei pääseks mööda, vaid oleks sunnitud tee jatkamiseks lõksu minema.

Tuhkrunahka nülitakse ja kuivatatakse samuti nagu teiste kärplaste omi. Tuhkrunahk on väärtuslikem detsembri-, jaanuari- ja veebruarikuus, millal ka päälkarv tihedaim, pikim ja läikivaim ning aluskarv väga tihe. Suvisel nahal pole peagu mingit väärtust, eriti karvaheite ajal.

Naarits (*Putorius lutreola* L.).

Nürk, soosaarmas, veetuhkur.

(Mustela lutreola L., Viverra lutreola L., Lutra minor Erxl., Lutra lutreola Shaw., Foetorius lutreola Blas., Putorius lutreola Tronessort.)

Ingl. k. — mink, european mink, marsh-otter, lesser-otter, prants. k. — mink, saksa k. — der Nörz, Nerz, Menk, Ottermenk, Sumpfotter, Steinhund; vene k. — норка. läti k. — nerzs ja soome k. — tuhkuri ehk vesikko.

Naarits kuulub kiskjaliste (Carnivora) seltsi kärplaste (Mustelidae) sugukonda. Hammastiku järgi (34 hammast) arvatakse teda küll tuhkrute perekonda (genus Mustela), kuid ühtlasi moodustab ta ka ülemineku tuhkrust saarmale. Kujult ja suuruselt sarnleb ta tuhkruga, kuid karvkatte värvuselt ja eluviisidelt läheneb suuresti saarmale. Pääkuju on saledam kui saarmal, kuid üldiselt siiski lamedavõitu. Väikesed kõrvad ulatuvad karvkuuest

vaevalt välja; väikesed elavad silmad on üksteisest võrdlemisi kaugele paigutatud; lühikesed tugevad jalad on varustatud 5 varbaga. Varbad on üla- kui ka alapoolt, välja arvatud ainult paljad varvaste ja tallapäkad, — tihedalt kaetud karvastuga. Tagajalgade varbad on üksteisega ühendatud ujunahaga. Tasamõõdulise ja ümmardunud saba pikkus võrdub umbes $^1/_3$ keha pikkusele. Karvkate on lühike, tihe ja läikiv. Karvkatte värvus on nii üla- kui ka alapoolel ühtlaselt tumepruun, jäsemeil ja sabal veidi tumedam, lõuaalusel ja mokkadel valge; kurgu all leidub

Foto A. Raukas.

Joon. nr. 50. Naarits.

sageli väikene valkjas või helekollakas laik. Tihe aluskarv (villkarv) on pruunikashall. Erinevusi karvkatte värvuses tuleb väga harva ette. Oasuurused pärakunäärmed eritavad vastikult lõhnavat ainet, mida naarits kasutab kallaletungi puhul vaenlaste peletamiseks.

Täiskasvanud naaritsa kehapikkus on 45—50 sm, millest saba arvele langeb 14—15 sm.

Naarits elutseb järvede, jõgede ja ojade läheduses, eelistades aeglase vooluga veekogusid, kust hõlpsam enesele toitu muretseda. Ujub ja sukeldub peagu niisama hästi kui saarmaski, võides ühtlasi olla vee all kuni ühe minutini. Rahulikult ujudes ulatub pää ja suurem osa seljast veest välja, kuid tagaajamisel või põgenemisel sukeldub kohe esimesel võimalusel ja vee all edasi ujudes pistab ta hingamiseks vahete-vahel vaid ninaotsa veest välja.

Naaritsa jäljed sarnlevad rohkesti tuhkrujälgedele, kuid on viimaseist tunduvalt suuremad. Kuna tagajalgade ujunahkade

jäljendid on jälgedes nähtavad vaid väga pehmel pinnasel, siis on vilumatul jahimehel naaritsa jälgede tundmine raske. Tavaliselt leidub naaritsa koopa läheduses rohkesti jälgi ja tihti ka sissetallatud radu, mis suuresti hõlbustavad koopa leidmist. Liikudes sügavas ja pehmes lumes poeb naarits vahete-vahel lume alla ja liigub sääl edasi 20—30 sammu.

Naarits valib endale koopa kalda ääres kasvavate puude ja põõsaste juurte alla. Käik koopasse pole kuigi pikk ja selle avaus asetseb tavaliselt vee all.

Naaritsa toit sarnleb saarma omale, kuid päätoiduseks on tal kalad, konnad ja mitmesugused teod. Veelindudele sünnitab naarits suuremal määral kahju kui saarmas, sest ta hävitab veelindude mune ja murrab nende lennuvõimetuid poegi rohkem kui vajab neid näljakustutamiseks; kogub vahete-vahel endale ka väikesi toidutagavarasid. Koopa läheduses leidub tavaliselt poolsöödud kalu, nende soomuseid, vähikoorikuid ja teokarpe.

Kuulmine ja haistmine on tal terav, nägemismeel aga seevastu nõrgasti arenenud.

Naaritsa häält on väga harva kuulda. Ehmunult kõlab see kui lühike ja järsk „täek", kinnivõtmisel või suurt valu tundes karjub ta valju ja käreda häälega.

Üksikasjalised andmed naaritsa sigimise üle puuduvad. On vaid niipalju teada, et tema jooksuaeg on märtsi- või aprillikuus ja umbes kahekuise kandeaja möödumisel toob ta mai- või juunikuus ilmale kuni 5 poega.

Naaritsa leviku-alaks on Põhja-Euroopa ja Euroopa-Venemaa, välja arvatud Krimmi poolsaar. Uurali mägedest on ta alles uuemal ajal üle rännanud ja elutseb nüüd ka Obi jõe vesikonnas.

Eestis on naarits nähtavasti haruldane või vähemalt tema levimise tundmine puudulik; saartel naaritsat ei tunta. Teated naaritsa puudumisest võivad ka ebatäpsed olla, sest kui väga arga ja päälegi veel öölooma on teda raske tähele panna.

Jahipidamine.

Naaritsale peetakse jahti päämiselt koeraga; püütakse teda ka lõksudega ja raudadega. Kohati varitsetakse naaritsat kuuvalgeil öil tema koopa läheduses samuti kui saarmastki

„väljatuleku kohal", kuid see jahipidamisviis ei anna kuigi suuri tulemusi, olles päälegi väga aegaviitev. Jahipidamine koeraga seisab selles, et koer otsib värskeid jälgi mööda naaritsa üles, kes tagaajamisel põgeneb mõne puu või põõsa juurte all leiduvasse koopasse, kui tal polnud võimalusi põgeneda vette, kust teda ei saa juba kätte. On koeral õnnestunud naaritsat üles leida ja koopasse ajada, ruttab jahimees sinna ja urgitsedes raudkepiga koobast, püüab teda säält välja ajada. Urgitsemise tagajärjel hüppab ehmunud loom koopast välja ja püüab põgeneda, kuid surmatakse kas lasuga või murtakse koera poolt. Naaritsa jahiks kõlbab iga tõugu koer, olgu see kas puhtvereline linnukoer, hagijas või lihtne „karjakrants", keda vaid läheb korda selleks välja õpetada.

Hõlpsaim on siiski naaritsat kätte saada lõksude või raudade abil, mis üles seada tema koopa läheduses leiduvaile radadele või väljatuleku-kohtadele. On naaritsa väljatuleku-kohad teada, siis on otstarbekas teda püüda vette ülesseatud raudadega. Rauad üles seada samuti kui saarma püüdmiselgi.

Naaritsa püüdmiseks kasutada samu lõkse, mida tarvitatakse tuhkru püüdmiseks. Need asetada naaritsa koopa läheduses leiduvaile radadele.

Naaritsat nülitakse samuti kui saarmastki ja nahk kuivatatakse pingutuslaual, mille pikkus 60 sm ja laius alumisel otsal 9 sm ja ülemisel 4—5 sm. Nahka pingutuslauale asetades ei tule seda üleliigselt venitada, sest selle all kannataks karvkatte tihedus. Kuna naaritsanahk on väga rasvane, tuleb rasv enne kuivatamist põhjalikult eemaldada ja hõlpsaim on seda teha sel viisil, et vastnülitud nahk tõmmata pingutuslauale karvadega sissepoole ja nahal leiduv rasv kaapida ettevaatlikult nüri noaga ära. Kuna kuivanud nahka on võrdlemisi tülikas ümber pöörata, siis paljud jahimehed asetavad seda pingutuslauale kuivamiseks karvadega välispoole. Sel puhul tuleb aga nahk vahete-vahel pingutuslaualt jahutamiseks maha võtta ja kui seda põhjalikult tuulutatud, uuesti pingutuslauale tõmmata.

Naaritsa suvisel nahal pole seda häädust mis talvisel, millal karvkate on tihe ja läikiv; ka on talvise naha vastupidavus tunduvalt suurem.

Metsis ehk mõtus (*Tetrao urogallus uroganus* L.).

Tetrao major, maculatus et crassirostis Brehm.

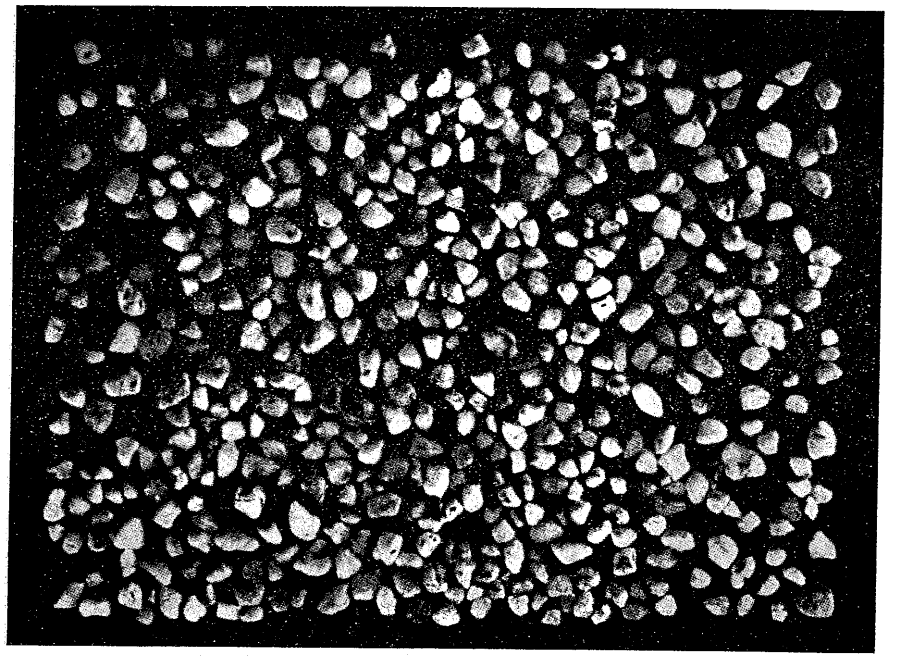
Ingl. k. — capercailzie, vanemail ajul ka cock of the wood (mitte ära vahetada woodcock — metskurvits), cock of the mountain, prants. k. — grand tétras, coq des bois, saksa k. — der Auerhahn, Urhahn, grosser Hahn, Waldhahn, vene k. — глухарь, läti k. — mednis ja soome k. — ♂ (isane) — metso; ♀ (emane) — koppelo.

Metsis, meie metsade ilu ja uhkus, kuulub kanaliste (galli) seltsi, metsislaste (tetraonidae) sugukonda, perekonda metsis (tetrao L.) ja on üks suuremaist meil metsikult elutsevaist kanalisist. Lähemaiks sugulasiks on tal teder, rabakana ja laanepüü. Sugupooled erinevad teineteisest kui suuruselt nii sulestiku värvuselt. Nii on isametsis tunduvalt suurem ja ta sulestik palju värvirikkam emametsise omast; viimane on kehalt vähem ja tema sulestik üleni ühetaoliselt kirju, mistõttu see lind torkab vähem silma.

Olenevalt toitlustingimustest, leviku-ala geograafilisest asendist ning teatava määrani ka east kõigub isametsise kogupikkus (mille all mõistetakse kaugust noka tipust kuni pikima tüürsule (saba) tipuni) 90—112 sm; tiivapikkus — 40 sm ja siru-ulatus (maksimaalne kaugus pikimate laba-hoosulgede tippude vahel, mõõdetud sirgjoones väljasirutatud tiibadelt nagu lennus) — 112—140 sm; isametsise keharaskus (ühes sisikonnaga) oleneb pääle ea ja leviku-ala geograafilise asendi ka veel aasta- ja isegi päevaajast, millal ta lastud — ja see kõigub 4—6,5 kg vahel. Raskeim kaal on täiskasvanud isametsisel hilissügisel, millest pääle aga algab keharaskus puuduliku toitumise tagajärjel aegamööda, kuid järjekindlalt langema ja seda kuni mänguaja lõpuni. Mänguaja lõpul on isametsised kaalult kergeimad. Õhtusel mänguajal lastud isametsis on umbes 400—500 gr võrra raskem hommikul lastult, sest viimane on õhtuse toidu suutnud juba ära seedida. Neid asjaolusid arvesse võttes tuleb isametsise raskuse ülesmärkimisel alati ära tähendada laskmise koht, kuupäev ja kellaaeg ning ligikaudselt arvatav iga (vana, keskmine, noor).

Nagu juba öeldud, on emametsis isasest tunduvalt vähem ja kaalult kergem. Tema kogupikkus on 71—78 sm, tiivapikkus — 30 sm ja siru-ulatus — 110—115 sm ning kaalub kõigest 2,8——3 kg. Isametsisel on nokk massiivsem, tugevam ja pikem

(keskm. umbes 5 sm, emametsisel 4,2 sm) ja sarnleb suure kulli nokale. Sulgimisel tuleb isametsisel nokka kattev sarvtupp ära, kuna emametsis ei vaheta seda kogu eluaja kestel. Metsise silm on helepruun, kusjuures ülapool silma asetseb 4—5 sm pikkune punane sulitu lihanibude riba, mis mänguajaks suureneb ja laieneb, kuid siiski mitte niivõrd nagu tedrekukel. Silmade all aset-

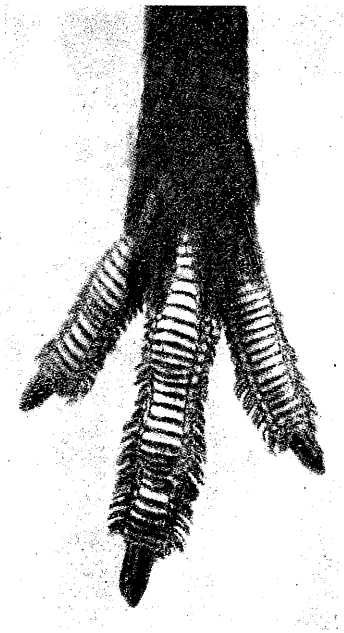

Joon. nr. 51. Metsise lihamaost leitud kivikesed (489 kivikest, kaal 37 g).

sev lihanibude riba on kitsam. See ilus punane värvus lihanibude ribal pole aga kuigi kindel ja selle võib säält hõlpsasti kõrvaldada, hõõrudes paberiga või riidega. Surmatud kukkedel tumenevad lihanibude ribad pea; samuti muutuvad need topistel juba umbes 5 kuu möödumisel kahvatuks, pleekides lõppeks täiesti ära.

Metsise uhket ja imposantset ilmet suurendab veel seegi, et tema lõua-alust kaunistavad habemetaoliselt pikendunud suled, mis ta laulmisel ajab kohevile. Kõrvaava katab tihe sulestik. Omapärane on metsisel tema võrdlemisi väike keel, mis pikkade lihaste abil väga lõdvalt kinnitatud kolju (pääluu) külge, mistõttu see surmatud linnul langeb niivõrd sügavalt neelu, et seda polegi

näha. Viimane asjaolu tekitas omal ajal paljude jahimeeste hulgas väärarvamusi, nagu poleks metsisel keelt üldse. Omapärane on ka isametsise hingekõri, mis tunduvalt pikem kaela lülisambast, mistõttu liikumatult paigal püsival või surmatud kukel see poo kohale moodustab lahtise sõlme. Emametsisel, samuti ka noortel lindudel on hingekõri niisama pikk kui kaelgi. Mängu-

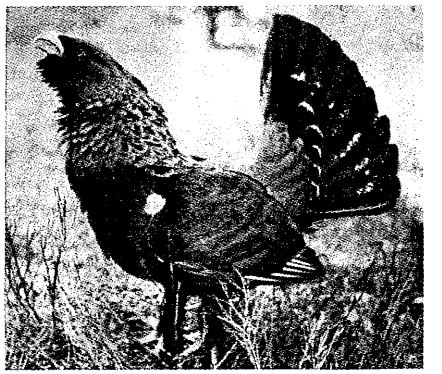

Joon. nr. 52.
Metsise „mängu-narmad".

ajal paistab vana isametsise kael eriti tüsedana ja jämedana, mis on, võib-olla, osalt seletatav sellega, et tema kaelanahas leiduv tihe veresoonte võrk on siis rohkem verega täidetud. Igatahes tuleb topiste valmistajal viimast asjaolu arvestada, et kaelal niikuinii juba lõdvalt kinnitunud suled topisel peatselt ei langeks välja. Võrdlemisi suur pugu võimaldab metsisele korraga suuremal hulgal toitaineid mahutada, mille mälumine toimub tugevas lihasmaos, kus seks otstarbeks alati leidub rohkesti väikesi ränikivikesi. Metsise jalad on tugevad, kusjuures jookse on varvasteni kaetud karvjate sulgedega. Varvaste mõlemail külgedel leidub omapäraseid kammitaoliselt seatud sarvnarmaid, n. n. „mängu-narmad", mis tavaliselt mängu lõpp-poolel hakkavad ära kuivama ja maha langema. Viimane asjaolu on paljude jahimeeste seas tekitanud väärarvamuse, et need narmad isametsisel on ainult mängu-ajal, ja kui enamik neist juba maha langenud, siis lõpetab ka kukk mängu. Need sarvnarmad pole tegelikult muud kui moondunud suled, mis sulgimisel ka langevad maha ja nende asemele kasvavad peatselt uued. Nende sarvnarmaste mahalangemisel pole seega midagi ühist mänguga, vaid tavalise sulgimisprotsessiga. Et sarvnarmad on täiesti välja arenenud talveks, siis võib arvata, et nende pääotstarve on hõlbustada linnul käimist lumel. Sulgimisel vahetab metsis ka küüniseid ja

varvastel leiduvaid sarvkatte-kilbikesi. Täiskasvanud metsise saba koosneb harilikult 18 sirgest pikast ja võrdlemisi laiast tüürsulest, millest keskmised on pikimad, kuna äärepoolsed vähehaaval lühenevad, nii et ülestõstetud ja laialitõmmatud saba omab ratasja kuju (ümmardunud saba).

Isametsise sulestik erineb suuresti emametsise omast oma värvitoreduse tõttu. Ninasõõrmete katesuled samuti kui lõuaaluse pikendunud habesulestik on isametsisel mustad; päälpää ja kael on mustjas- või tumehall, musta põik-kirjaga ja sinakasroheka metall-läikega. Puguala on ilusa tumerohelise metall-läikega, kuna muu alapool on kas pruunikasmust kitsaste metallroheliste sule ääristega või musta-valgekirju; eriti kirjud on mõnedel kukkedel kõhu ja saba alapoole katesuled, mille otsad sageli ka valged. Õlasulestik, päältiibade katesuled ning kitsad põikvöödid esiseljal on tumepunakaspruunid. Selg, päranipu-ala ja saba ülapoole katesuled on mustad, kitsaste tuhkjashallide põikviirudega, mis tekitab mulje, nagu oleks sulestik kergesti härmatunud. Tiibade aluse katesuled on valged või valkjas-hallid, kuna aga kaenlasulestik, mis tiibade alt ulatub välja, on valge ja moodustab umbes õla kohal väikese kolmnurkse või poolkuutaolise valge laigu, mis torkab juba kaugelt silma. Seda valget laiku nimetavad jahimehed „peegliks". Sääre sulestik on must valgete lainetaoliste vöötidega, kuna jooksmesulestik on hallikas-pruun. Tüürsuled on mustad, valgete laikudega; üleni ühetaoliselt musti tüürsulgi esineb võrdlemisi harva. Küünised ja sarvnarmad on tume- või rohekashallid. Üldiselt peab aga tähendama, et isametsise alapoole kui ka saba laigustus valgega on väga mitmekesine ja oleneb päämiselt vist küll individuaalseist omadusist. Mis puutub aga üldse isametsise suurusse, raskusse ja laigustusse valgega, siis olgu tähendatud, et mida kaugemale põhja ja itta, seda

Joon. nr. 53. Maas mängiv metsis.

vähemaks ja kaalult kergemaks muutuvad metsisekuked ning seda rohkem valgeid laike leidub allkehal kui ka sabal.

Emametsise sulestik on küll tunduvalt kirjum, kuid sellest hoolimata pole see siiski kaugeltki nii kaunis ja tore kui metsisekuke pulmarüü. Siin on valdavaks värvuseks roostekollane ja pruun. Kõrisulestik pole kuigi pikk ja lihanibude riba on märksa kitsam ega ole nii ilus punane kui isametsisel. Emametsisel on ka nokk tunduvalt lühem ja kitsam ega sarnle kullinokale. Noka värvus on sinikashall, kuna vanal isametsisel on see valkjas-

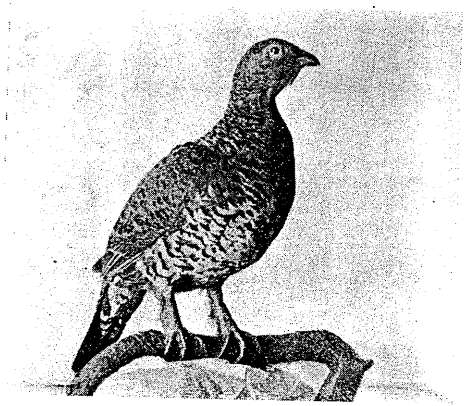

Foto A. Raukas.

Joon. nr. 54. Emametsis.

kollane. Ka emametsisel on varbad varustatud sarvnarmastega ja jookse tihedalt kaetud kulunud, karvjate sulgedega. Roostekollane pää on mustade põikvöötidega; kael kollakas; puguala roostepunane, kuna alarind ja kõhualune hallikas-valge, kollase, pruuni ja musta tähnitusega. Ülapool on tumepruun, kollakas-roostepruun ning musta põikvöötidega. Võrdlemisi väike „peegel" õlal pole mitte lumivalge nagu isametsisel, vaid hallikasvalge. Tüürsuled on punakaspruunid, mustade põikvöötidega ja määrdunud-valge palistuse ja tippudega. Saba ülapool katesuled on heledad, kuna alapoole katesuled roostekollased, valge, musta ja pruuni tähnitusega.

Et emametsis on sunnitud suurema osa oma elust viibima maas, siis on loodus targasti tema kaitse eest hoolitsenud, sest sulestikule on antud säärane värvus, mis rohkesti sarnleb kirju taimestikuga kaetud maapinnale.

Isassulestikus, n. n. „kukesulestikus" emametsiseid esineb üldiselt väga harva, kuid vahete-vahel võib sääraseid eksemplare siiski kohata. Isassulestikus emametsised on tavaliselt suuremad kui normaalselt arenenud emad ja nende sulestikus leidub rohkesti tumedamaid sulgi, mistõttu sääraste emametsiste sulestik on ka tunduvalt tumedam. Isassulestik ilmub emametsistele tava-

liselt siis, kui nad vanuse, haiguste või vigastuste tõttu on sigivõime kaotanud ja nende suguelundid mandunud. Baltimaadel, kaasa arvatud praegune Eesti, on selletaolised värvusevarieteed ja abnormiteedid seniste andmete põhjal metsise juures eriti haruldased, mistõttu kodumaa jahimehed, kes selliseid metsiseid peaksid laskma, teeksid targasti neid meie muuseumidele üle andes.

Munast väljatulnud pojad on tiheda ebesulestikuga kaetud, mille värvus on kollase ja punase-pruuni segu. Seda ilusat sulestikku kannavad nad vaid lühikest aega, sest peatselt kattuvad tiivad, rind ja selg pärissulgedega. Viimsena kattub pärissulgedega pää. Poegade sulestik sarnleb alul ema sulestikule, kuid suve kestel sulgivad ja värvuvad noored kuked ning sügiseks omavad juba peagu vana kuke sulestiku.

Meeldivamaiks elualadeks metsistele on suured vaiksed niiskevõitu või soostunud okaspuuenamusega segametsad tiheda alusmetsaga ja tuulemurdude tagajärjel tekkinud väikeste lagendikega, kus rohkesti kasvab mitmesuguseid metsmarju. Kuivi männikuid, nõmmi, väikesi metsasalku kui ka puhtlehtmetsi ta põlgab. Segametsade puudusel on ta sunnitud elutsema mändidega kaetud soode ja rabade ääres.

Metsis on paigalind, ainult alatine häirimine, suurem metsaraiumine, sobiva toidu puudus, sugude ebaarvuline vahekord, liigarvukus, kestev kuivus, erakorraliselt sügav lumi jne. sunnivad teda oma elutsemiskohast lahkuma kas jäädavalt või ainult ajutiselt. Talvel viibivad nii isa- kui ka emametsised päämiselt puudel (mänd ja kuusk), kus nad ka tavaliselt ööbivad. Ainult käreda külmaga siblivad endile käike lumme, et sääl öösi varju leida külma eest. Kevade tulekuga, kui taimestik tärkab, viibivad nad rohkem maas ja alles sügise alul, kui pojad täiskasvanud ja sulgimine möödunud, asuvad nad jälle rohkem külastama puid, esijoones haabu, mille poolnärtsinud lehti nad söövad siis meeleldi. Metsise toit on väga mitmekesine ja oleneb aastaajast. Samal ajal aga erineb isametsise toit tunduvalt emametsise toidust, kes suurema osa aastast elutseb maas ja on sunnitud poegade eest hoolitsema. Isametsise toiduks on päämiselt männi-, harvemini kuuseokkad ja -pungad, haavalehed, kanarbik, lehtpuude pungad ja urvad, kadaka- ja pihlakamarjad, mitmesugused noored taimed, mustikad, sinikad, vaarikad, pohlad ja jõhvikad. Talvel ja kevadel on isametsise toiduks ainult männiokkad, mistõttu tema lihal on ka omapärane kibedavõitu maitse. Emametsis on talvel sun-

nitud leppima ka isametsise toiduga, kuid muul ajal, eriti suvel tarvitab ühes poegadega rohkesti igasugust loomalist toitu nagu putukaid, ussikesi, tigusid, sipelganukke jne. Väljaheidete kuju ja värvus oleneb tarvitatud toidust. Nii on isametsisel väljaheide kuivanud olekus harilikult helepruuni värvusega, kusjuures tombud on 50—60 mm pikad ja 10—13 mm läbimõõduga ning kõverdunud silindritaoliselt, kushulgas leidub eriti rohkesti seedimata männiokkaid; vahete-vahel on väljaheited (eriti üks ots), kaetud valge kusega. Mustikate söömisel on väljaheide tumevioletset värvi. Väljaheide, mida tavaliselt leitakse ööbimiseks kasutatud puu all, on vedel ja olenevalt tarvitatud toidust, värvuselt väga mitmekesine. Mänguajal, kui isametsisel ärrituse tagajärjel sagedasti leiab aset roojaheit, on tombud lühemad.

Metsised eelistavad rohkem üksildust. Välja arvatud mõned talvkuud, elavad isametsised kogu aasta erakuina, kusjuures igal isametsisel on oma elutsemispiirkond, kus häämeelega teisi omasuguseid ei sallita. Lume tulekuga kogunevad isametsised ükshaaval tihedaisse okaspuumetsadesse, kus väikesi 3—5 päälisi salku moodustades elutsetakse koos kuni veebruarikuuni. Kuid oma riiukuse tõttu iialgi ei istuta korraga ühel ja samal puul, vaid ikka ollakse kümmekond sammu üksteisest eemal. Kaugemail põhjamaadel kogunevad metsised talveks suurtesse parvedesse, et siis ühiselt lõuna poole kulgeda (otseseks rändeks ei saa seda nimetada). Meil nad ei moodusta iialgi nii suuri parvi nagu näiteks tedred. Emametsised kogunevad ka talveks väikestesse salkadesse, kuid elutsevad eraldi isametsistest. Viimased on mitmikabielulised, mistõttu sugupooled elutsevad peagu aasta läbi üksteisest lahus, kohtudes ainult paaritumiseks nädalaks või paariks mängupaikadel. Kuigi metsised eelistavad mängukohtadeks mändidega kaetud soode ja rabade servi või neis leiduvaid saarekesi, ei elutse nad talvel siiski sääl, sest hõredalt seisvad kidurad männid ja kuused kui ka lehita puud ja põõsad ei paku neile sääl enam tarvilikku kaitset röövloomade ja -lindude, ka külmade tuulte ja sadude eest. Kord talviseks peatuspaigaks valitud kohast peavad nad visalt kinni ja ainult mõjuvail põhjusil lahkuvad säält, et asuda uude kohta.

Olenedes ilmastikust veebruarikuu lõpul või märtsi alul lahkuvad isametsised talvisest peatuspaigast ja kogunevad mängukohtade lähedusse, kus elutsetakse kuni mänguaja alguseni. Mõni nädal hiljem lahkuvad ka emametsised talvistest peatuspaikadest ning ilmuvad mängukohtade lähemasse ümbrusse, kuigi mäng pole veel alanud.

Toiduotsimisel või häirimata olekus liigub metsis aegamööda, rahulikult sammudes, kuid põgenedes (tiivast haavatuna) jookseb niivõrd kiiresti, et temale naljalt ei jõua järele. Hoolimata oma suurusest ja silmatorkavast sulestikust oskab ta end haavatuna siiski niivõrd osavasti varjata ja peita, et koerata on teda äärmiselt raske leida.

Kuigi metsise lend paistab raskepärasena, lendab ta siiski kiiresti ja osavasti, tavaliselt sirgjoones ilma järskude pööreteta. Lendu tõuseb ta harilikult suure kaugelekostva robinaga; kuid kui miski äratab temas kahtlust, siis oskab ta niivõrd tasa lennata, et seda peagu pole kuulda. Metsis tavaliselt korraga pikemat lendu ei ürita. On neid mitu koos, siis lendu tõustes lendavad ka kõik teised metsised esimese metsise lennu suunas. Kohtades, kus rohkesti elutseb kanakulle, istub metsis harva puulatva, ja kuigi ta vahel teeb seda, siis ainult lühikeseks ajaks. Tavaliselt istub metsis ikka puu keskosas, okste varjus. Maas kõndides hoiab ta oma keha võrdlemisi rõhtsalt, seevastu kannab saba allapoole lastuna. Kiirel jooksul on kael kaugele ette sirutatud, mistõttu kogu keha paistab võrdlemisi pikana. Puult ümbrust tähelepanelikult uurides sirutab ta end pikalt välja, paistes siis võrdlemisi kitsana ja väikesena. Mänguajal on tema kuju ja seisak hoopis teissugune, millest allpoolt kuuleme üksikasjalisemalt.

Meeltest on metsisel hästi arenenud kuulmine ja nägemine, kuna haistmine nii nagu teistelgi lindudel vist täiesti arenematu. Metsis on väga ettevaatlik ja arg lind, kuid ühtlasi ka väga uudishimulik, millega ongi seletatav asjaolu, et koera poolt aetud puule vaatleb säält alati uudishimulikult puu all haukuvat koera või mõnd teist silmapaistvat nähet või kuju, mistõttu tihtigi ei märka laskekauguseni lähenevat jahimeest.

Pesa asukoha suhtes emametsis palju ei vali, ehitades pesa vahel õige kättesaadavaisse kohtadesse; sageli leiame pesi käidavate teede ja jalgradade läheduses, sihtide ja kraavide ääres, raiestikel, lagendikel jne., kus see asetseb mõne kännu, puutüve, kivi või mätta varjul või mõne põõsa või puhma all. Samuti kui teisedki kanalised ei pane ka emametsis suurt rõhku pesaehitamisele. Leidnud mõne sobiva madala augukese või siblides ise endale säärase, kannab ta sinna kokku parimal juhtumil mõned

kuivad lehed või rohukõrred, ja pesa ongi valmis. Paljudel juhtumeil aga ei tee ta sedagi, vaid muneb lihtselt maa pääle, kus munad on puudulikult varjatud ainult sääl juhuslikult leiduva kuivanud taimestikuga. Maikuu esimesel poolel algab tavaliselt munemine, kusjuures munade arv kurnas kõigub 8—12 vahel, harva rohkem. Esmakordselt munejail emametsistel, samuti ka vanemail lindudel, kui nende esimene munakurn on hävinud ja nad seetõttu samal kevadel veel teiskordselt munevad, on munade arv kurnas vähem, kõikudes tavaliselt 4—6 vahel. Munade mõõtmed on: pikkus 54—55 mm ja läbimõõt 40—43 mm. Munakoor on sile, põhitaust määrd-kollane või punakaskollane, millele tihedalt külvatud tumepruune täppe ja sama värvusega laigukesi. On kurn täis, asub emametsis kohe haudumisele. Istub kogu haudevältel niivõrd innuga pesal, et laseb inimest kui ka loomi mõne sammu kauguseni pesale läheneda. Vabatahtlikult lahkub ta pesalt ainult siis, kui nälg ja janu muutuvad juba väljakannatamatuks; pesalt lahkudes katab pääliskaudselt munad kuivade lehtedega. Haudevältus kestab 28—30 päeva. Haudeaeg on emametsistele hädaohtlikem, sest istudes nelja nädala jooksul peagu lakkamata pesal, langeb neid sagedaimini vaenlaste ohvriks. Sel ajal on neile kardetavaimaiks vaenlasiks rebane, mäger ja tõhk, kes mitte ainult hauduvat emalindu, vaid hävitavad ka mune.

Munast väljatulnud poegade arenemisaste on tunduv, ja kui tüüpilised pesahülgajad lahkuvad nad pesast kohe pärast ärakuivamist, joostes emaga kaasa, kes nende eest igapidi hoolitseb ning neid ennastsalgavalt kaitseb niihästi rohkearvuliste vaenlaste kui ka ebasoodsa ilmastiku eest. Olles tublid jooksjad, püüavad nad kohe putukaid ja nokivad mullast sobivaid toidupalu, mis ema neile siblib välja. Eriti maiad on nad sipelganukkudele, mispärast lüüakse sageli sipelgatega ägedaid lahinguid. Juhtub pesakonnale lähenema mõni vaenlane, jookseb või lendab alati valvel olev ema kohe sellele valju naagutamisega vastu, kusjuures teeseldes vigast, lendleb ja jookseb vaenlase läheduses, püüdes sellega tema tähelepanu endale tõmmata ja poegadest eemale meelitada. Kuuldes ema hoiatavat naagutamist, peituvad pojad kohe niivõrd osavasti, et neid isegi teravaim silm ei leia. Leidmist raskendab tunduvalt ka nende kirju ebesulestik, mis on poegadele nende lennuvõimetuseperioodil ainsaks kaitsevahendiks. Nõrgemaile vaenlasile tungib ema otse kallale ja jagades hoope noka ja tiibadega, peletab nad poegadest eemale. Samuti nagu teisedki

kanalised, arenevad ka metsisepojad kiiresti — ja juba nädala paari-kolme möödumisel on nende hoosuled niivõrd arenenud, et suudavad madalaile okstele lennata ja sellega end ka röövloomade eest päästa; seega ongi hädaohtlikem aeg niihästi poegadele kui ka emale möödunud. Pesakond elutseb koos kuni suve lõpuni, millal esimestena lahkuvad noored kuked, kes hakkavad iseseisvalt elutsema. Noored kanad seevastu jatkavad emaga kooselamist veel mõne aja vältel. Milline on sugupoolte, s. o. kukkede ja kanade arvuline vahekord pesakonnas, see nõuab meie oludes veel lähemaid uurimusi, kuid näib, et ühel aastal on isalinnud, teisel jälle emalinnud ülekaalus või pesakond koosneb koguni ainult kukkedest või kanadest (viimasel juhtumil on aga väga raske kindlaks määrata, kas linnud tõepoolest pärinevad kõik samast pesakonnast).

Metsisel on väga rohkesti vaenlasi kui röövloomade nii -lindude hulgas. Kuigi karu hävitab juhuslikult leitud metsise pesa, on kardetavaimaiks pesaröövleiks siiski mäger, rebane, nugis, tõhk, nirk, siil, orav, ronk, vares ja pasknäär. Kullilistest on metsisele hädaohtlikemad kaljukotkas, kanakull, rabapistrik, kassi- ja lumekakk; raudkull hävitab ainult tema poegi.

Loeteldud metsise vaenlasi on jahimehel võimalik hävitada või vähemalt nende arvu piirata, kuid täiesti võimatu on tal metsiseid, nende pesi või poegi kaitsta ebasoodsa ilmastiku vastu. Juhtub munemis- või haudeajal tulema kõva külm või maapind kattub pikemaks ajaks uuesti lumega ja emalind on sunnitud, olgugi ajutiselt pesast lahkuma, hävib kogu munakurn, sest siis ei suuda ka jahimees munade päästmiseks midagi ette võtta. Kestev kuivus, samuti ka kestvad sajud ja külmad ilmad on poegadele hädaohtlikud. Just sääraste ilmadega hävibki neid rohkeim. Kas metsised kannatavad ka haigustest ja taudidest, seda pole meil seni veel uuritud, kuid mitmesuguseid nugilisi (parasiite) nagu täisid, puuke ja seedimisorganites elutsevaid ussikesi on neilt rohkesti leitud. Kodus on metsiseid väga raske pidada, samuti ka nende poegi üles kasvatada, sest hoolimata suurest hoolitsemisest surevad nad siiski peatselt.

Lääne-Euroopas on metsiste arv möödunud sajandi jooksul kiiresti kahanenud. Praegusel ajal leidub neid ainult veel metsaga kaetud ning inimasulaist kaugel asuvais mägestikes, nagu Alpides (kohati), Karpaatides, Schwarzwaldis, Harzis jne. Kui ürgajast pärit olev lind põgeneb ta kiiresti edasitungiva kultuuri

eest ega suuda kuidagi kohaneda meieaegsete kultuurmetsadega, kus talle elamistingimused on nii suuresti muutunud. Metsiseid leidub praegu veel võrdlemisi rohkesti Rootsis, Norras, Soomes, Põhja- ja Kesk-Venemaal, Siberis, Lätis ja meil. Poolas on neid võrdlemisi vähe ja needki elutsevad päämiselt idapiiri läheduses. Siberis ulatub tema leviku-ala idas kuni Kamtšatkani ja lõunas üle Altai mägestiku kuni Põhja-Hiinani. Krimmi ja Kaukaasia mägestikes ta puudub. Šotimaale on metsis 1837. a. sisse toodud ja on kuni tänini mitte ainult säilunud, vaid ka võrdlemisi rahuldavalt siginud. Tema aklimatiseerimisega on katseid tehtud ka Kanadas, kuid tagajärjed pole olnud kuigi rahuldavad. Meil on metsised levinud üle kogu riigi, välja arvatud ainult Saaremaa, kus nad puuduvad, kuna aga seevastu Hiiumaal, mis pole kuigi kaugel Saaremaast, elutseb neid kaunis rohkesti.

Saaremaal on küll katset tehtud metsiste sisseviimisega, kuid see on annud eitavaid tulemusi. Nähtavasti on pääle muu ka säälne maastik selle linnu paljunemisele ebasobiv. Kuigi Hiiumaa metsised elutsevad täiesti isoleeritult Eesti mandri pää-levikualast, ei ole sääl märgata mingit lokaalrassi tekkimist.

Tähtsamaks ajaks metsise elus on kahtlemata mänguaeg, ja kuna see suuresti huvitab ka jahimehi, siis peatume sellel ja sellega ühenduses olevail nähtusil veidi üksikasjalisemalt.

Meie oludes on metsistele meeldivamaiks mängukohtadeks sood ja rabad või soostunud metsad, mis hõredalt kaetud kidurate mändidega või üksikute kõrgemate ja vanemate mändidega, mis teistest sääl kasvavaist puist ulatuvad üle. Tihti leidub ka mängukohti sois asuvail saarekesil, mis hõredalt kaetud vanemate mändidega. Tihedaid puistuid kasutab metsis mängukohaks ainult hõreda metsa puudusel. Imestamisväärt visadusega ja järjekindlusega peab ta kinni kord valitud mängukohast, ja kui sääl mets ei hävi (raiumine, põlemine jne.) ja teda ei häirita mänguajal alatasa, külastab ta aasta-aastalt ikka üht ja sama mängukohta.

Näib, et meil eelistavad metsised „mängupuudeks" esijoones mände ja seetõttu mängivad nad ka päämiselt neil, harvemini kuuskedel ja ainult üksikuil juhtumeil kaskedel ja haabadel. Võibolla, on see nähe seletatav sellega, et meil on mänd ühtlasi ka metsiste levimisel mõõduandvaks puuks, mille okkad on mänguajal kui ka talvel nende päätoiduks. Milliseid omadusi peab see väljavalitud „mängupuu" evima, pole meile kas teada või pole metsisel selles suhtes üldse mingeid meile tajutavaid erilisi nõudmisi olemas, sest ta mängib niihästi madalail soo- kui ka väga kõrgeil metsamändidel, samuti ka tiheda võraga puudel, kus sobiva oksa puuduselt asetub lihtsalt tihedasse võrasse.

Kohati näib talle üks puu siiski rohkem meeldivat kui teine, sest nii mõneski mängukohas leidub puid, mida metsised kasutavad järjekindlalt aasta-aastalt mängupuudeks. Nii olen ühes mängukohas juba kuus aastat järgemööda igal kevadel ikka ühelt ja samalt mängupuult lasknud metsise, ja samale puule on jällegi ilmunud uus metsis, mitte ainult järgneval kevadel, vaid paaril aastal juba samal mänguajal 5—6 päeva möödudes pärast laskmist. See mängupuu kasvab raba ääres, on umbes 100-aastane mänd, võra keskmise tihedusega. Üks alusokstest on umbes käevarre-jämedune, sile ja ulatub tüvest võrdlemisi kaugele, millel metsis mängib ja laulmisel käib edasi-tagasi. Välismaal kasutavad metsised mängupuudeks pääle ülalnimetatud puude ka veel tammi, pööke, lehiseid ja nulge.

Kõrvalmärkusena on siinkohal sobiv tähendada, et pääle metsise ka teised suured linnud, nii näit. kotkad ja toonekured kasutavad teatavaid kindlaid puid aastast aastasse oma tegevuspaigaks. Meie ornitoloogid võivad tõendada, et lindude tugev häirimine ka ei suuda neid sellistest „metsise-", „kotka-" jt. peatuspuudest loobuma sundida. See illustreerib kujukalt rea suurte lindude tugevat asukohatruudust, olgu see siis rände- või hulguajal, rääkimata veel pesitusajast. Midagi sellistes puudes linde otsekui „tõmbab", ilma et meie oma inimlikust vaatevinklist suudaksime leida sellele alati rahuldavat seletust.

Meil valitsevais ilmastiku-oludes algab metsiste mäng harilikult märtsikuu lõpp-poolel ja kestab kuni mai lõpuni, kusjuures mängu hooaeg on tavaliselt aprillikuu lõpul ja mai alul. Metsiste mänguaja algus oleneb suuresti märtsikuus valitsevast ilmastikust, sest mängima hakkab ta harilikult siis, kui ööd ja hommikud on juba soojemaks muutunud. 2—3-kraadiline külm ei takista palju mängu, kuid neil hommikuil algab mäng umbes tunni võrra hiljem tavalisest; seejuures pole mängul seda hoogu, mis ilusal soojal kevadhommikul. On küll nähtud mängivaid metsiseid ka 5-kraadilise külmaga, kuid sääraseid mänguhulle kukki leidub siiski võrdlemisi harva. Vastavalt meie kliimaoludele ligikaudu kaks kuud kestvas mänguajas võime tähele panna kolme mänguajajärku või perioodi: eel-, pää- ja lõpp-mängu periood. Eelmängul, millal emametsised veel puuduvad, sünnib mängukoha jaota-

mine isametsiste vahel, kusjuures, kui vanemaid ühejõulisi kukki leidub ühel ja samal mängukohal rohkesti, lüüakse omavahel ägedaid lahinguid mõne meeldiva mängupuu või mõne väikese mänguplatsi pärast, mida igaüks tahaks meeleldi omada. Eelmängule järgneb päämäng kanadega ja viimasele lõppmäng, millal päämiselt mängivad nooremad kuked, kes vanade kukkede kartusel seni vaikisid, või ka vanemad kuked, kui mõni kana, kelle munakurn on hävinud, mängukohta külastab uuesti ja sellega juba mängu lõpetanud vanemaid kukki meelitab uuesti mängule. Mängukohtades, kus rohkesti kukki, on mänguajajärkude eraldamine raskendatud, kuid päämängu lõpp-poolel võib siiski tähele panna lühikest, ligikaudu nädalast vaheaega, millal kuked hommikul kas üldse ei mängi või kui mängivad, siis loiult ja võrdlemisi lühikest aega. Sellest vaheajast pääle algab lõppmängu periood, mispuhul kuked hakkavad tavaliselt juba õhtuil hoogsamini mängima, jatkates õhtust mängu kuni mänguaja lõpuni.

Kukkede kaklemist on kaugele kuulda, sest karates üksteise vastu nagu kodukukedki, jagavad nad teineteisele tugevaid hoope tiibadega; see kõlab kui puuraiumine. Õnnestub osava võttega vastase pääst või kaelast nokaga kinni võtta, kisutakse ja rebitakse teda maad mööda edasi, mille tagajärjel suled kaelalt kitkutakse ja nahka tugevasti veristatakse. Võitlustuhinas unustavad nad sageli igasuguse ettevaatuse ja nii mõnelgi korral võib neile siis, end varjamata, hõlpsasti laskekauguseni läheneda. On teada küllalt juhtumeid, et ägedasti kaklevaid kukki on isegi kätega kinni püütud. Võitlus ei lõpe enne, kui üks vastaspooltest on võitlusvõimetuks muutunud ja lahinguväljalt kas põgenenud või surma saanud. Satub jõu osaliselt kaotanud vana kukk, kes siiski end peab veel mängukoha diktaatoriks, mõne teise tugevama kukega kokku, on võitlus väga äge ja lõpeb sageli esimese surmaga, sest ta naljalt ei taha alistuda ega sellega leppida, et tema „mäng on mängitud". Mängu alul asuvad isametsised üksteisest võrdlemisi kaugel, kuid kui otsustavad lahingud on löödud, mis sageli toimuvad isegi veel päämängu ajal ja mängupuud kui ka mänguplatsid jõule ja tugevusele vastavalt ära jaotatud, asuvad nad üksteisele juba lähemale, kuid siiski mitte niivõrd, kui seda teevad tedrekuked. Tavaliselt asetuvad vanad kuked mängukoha keskele, kuna nooremad ja nõrgemad peavad esialgu leppima servadega ja sääl seni ootama, kuni mõne vanema kuke koht ühel või teisel põhjusel vabaneb jäävalt.

Olenevalt ilmastikust, kuid harilikult aprillikuu keskpaigu, ilmuvad mängukohtadesse ka emametsised. Sisselennul asuvad nad alul küll mängukoha äärtesse, kuid umbes tund aega enne päikesetõusu lendavad ükshaaval mängu keskkohta, kus esialgu asetuvad puudele, kuid säält lendavad peatselt maha mängiva isametsise puu lähedusse. Mahalennanud emametsistele seltsivad peatselt ka isametsised ja sugutamine leiab aset kas mängukohal või selle läheduses. Kukk ja kana viibivad koos kuni hilishommikuni. Otstarbekaimaks sugude vahekorraks loetakse metsiste juures 1:4 kuni 6, s. o. kui ühe kuke pääle tuleb 4 kuni 6 kana, mitte rohkem. Kui mängukoha läheduses leidub sobivaid päevaseid peatuspaiku, siis peatuvad nad sääl (kuked kanadest eraldi), kust kuked lendavad mängukohtadesse õhtu saabumisel, kuna kanad sinna tavaliselt jäävad ka ööbima, et mängukohale ilmuda alles hommikul. Puuduvad aga mängukohtade läheduses sobivad päevased peatuspaigad, lendavad nad mängukohast võrdlemisi kaugele (5—10 ja välismail isegi kuni 20 km kauguseni), et sobival paigal puhata, toitu otsida ja päev rahulikult veeta. Harilikult umbes maikuu kümnendast päevast alates hakkab mängukohti külastavate kanade arv järk-järgult kahanema, ja kui nad neid üldse ei külasta enam, muutub mäng aegamööda loiuks ja lõppeks lõpetavad kuked laulmise täiesti ning lahkuvad mängukohtadest. Esimestena lõpetavad mängu vanad kuked ja nädala või paari pärast järgnevad neile ka noored. Mai lõpuks on meil harilikult juba kõik kuked kui vanad nii ka noored mängukohtadest lahkunud ja asunud vaikseisse ja hästivarjatud kohtadesse, sest sulgimise aeg on neile juba saabumas.

Selge ilmaga algab isametsiste sisselend mängukohta tavaliselt kas päikese loojenemise ajal või veidi pärast seda, kuid pilves ilmaga umbes tund või pool varem. Vanade kukkede sisselend sünnib tavaliselt julgesti ja suure robinaga, mis vaiksel õhtul kostab kaugele, kuna seevastu noored kuked, kes vanemate kukkede kartusel mängukeskkohale ei tohi ilmuda, vaid mängukoha äärtega peavad leppima, lendavad puule niivõrd tasa, et nende sisselendu pole kuigi kaugele kuulda. Samuti tasa lendavad hommikul mängukohale ka emametsised. Vilunud metsisekütt suudab juba sisselennu robina järgi otsustada, kas tegemist on vana või noore kukega ja kas see on aset võtnud puuoksal või -ladvas. Enamikjuhtumeil lendab kukk alul puulatva, kuhu vaikselt jääb peatuma, et ümbrust üksikasjalisemalt uurida. Leides kõik korras olevat

hakkab sageli veel enne ööbimist männiokkaid sööma. On ta nälja kustutanud, lahkub ta puuladvast ja leides sobiva oksa ööbib sel. Juhtub väga harva, et kukk samal puul ööbib, kuhu asus sisselennul; enamikjuhtumeil vahetab ta ikka 2—3 korda puud, enne kui leiab sobiva puu ööbimiseks, kusjuures midagi kahtlustäratavat leidmata, mitte enam uue puu latva, vaid asetub selle oksale. Paistab temale aga miski kahtlasena, lendab puude vahetuseks uuesti puulatva, kust avaneb avaram vaade ümbrusele. Noored kuked, kes kardavad vanu kukki, ööbivad samal puul, millele nad asetusid sisselennul, seega oma asupaiku ei vaheta, et ülelennuga mitte vanade kukkede tähelepanu endile tõmmata. Õhtul emametsised mängukohtadesse harilikult ei ilmu või kui mõni üksik ilmubki, siis sünnib sisselend tunduvalt tasemini kui kukkedel. Asuvad metsiste päevased peatuspaigad mängukoha läheduses, juhtub sageli, et mõni isametsis ilmub mängukohta mitte lennates, vaid käies. Jõudes sobiva puu juure lendab robinal selle otsa.

Puu otsa lennanud vanad kuked, kui nad end tunnevad julgeina, hakkavad õhtul „rõhitama" ja vahete-vahel ka „naksutama", kuid õhtust mängu alustavad nad harilikult alles mänguhooaja lõpp-poolel, kui õhtud on muutunud soojemaks. „Rõhitamine" on omapärane väljakutsuv kraaksumine ja sääraselt häälitsedes ajab kukk kaela ettepoole ja teeb sellega omapäraseid krampliikke liigutusi. Jahimeeste hulgas on laialt levinud arvamus, et kuked, kes õhtul „rõhitavad", hommikul tingimata ka laulavad. Enamikjuhtumeil on see küll nii, kuid mitte alati. Üldse ei või kunagi kindel olla, kas õhtul mängukohta sisselennanud ja korduvalt „rõhitanud" kuked hommikul laulavad või mitte, sest isametsise mängutuju oleneb pääle muu suuresti ka veel ilmastikust. Väikene tuul, külm ja kerge sadu hommikul ei riku igakord tema mängutuju, sest mõnikord mängib ta ka tuulise või isegi lumesajuse ilmaga sama hästi kui ilusal soojal kevadhommikul. Teinekord jälle, kuigi ilm näib mänguks soodus olevat, ei mõtlegi ta laulda, vaid lömitab kogu hommiku oksal ega tee nokkagi lahti. Sel juhtumil isegi emametsiste naagutamine ei meelita teda mängule. Paistab, et ilmamuutus mõjub suuresti mängutujule, ja kui lähenemas torm, rahe või lumesadu, siis ta ei mängi ilusalgi hommikul. Samuti näib ka enam-vähem kindel olevat, et kui metsis sajusel hommikul mängib, võib peatselt ilma paranemist loota. Sobivaimaks jahiilmaks mängivaile metsistele on vaikne soe pilves

ilm. Säärase ilmaga mängivad kuked hoogsalt; ka väike soe vihm ei takista mängu, kuid ränga sajuga ja kõva tuulega nad tavaliselt ei mängi. Kuuvalged ööd pole jahipidamiseks soodsad, sest siis algab mäng väga varakult ja lõpeb juba tükk aega enne päikesetõusu.

Hommikune mäng algab tavaliselt 1½—2 tundi enne päikese tõusu ja kestab peagu kuni päikese tõusuni, kuid kõrvalekaldumisi nii ühele või teisele poole tuleb võrdlemisi sageli ette, ning mõnigi kord võib kohata mängivaid metsiseid hilishommikul, kui päike on juba kõrgel (kell 8 hommikul). Õhtune mäng algab võrdlemisi hilja, kui päike on juba ammu loojunud ja metsas pimedaks muutunud. Õhtune mäng sünnib alul harilikul viisil, kuid peatselt venivad lauluvaheajad ikka pikemaks ja pikemaks ning laul ise kõlab kord-korralt ikka tasemini. Õhtul mängib metsis ainult puul. Lõpetanud laulu, ööbib ka sama puu otsas. Õhtuse mängu lõpetab metsis tavaliselt siis, kui on juba niivõrd pimedaks läinud, et teda enam puul ei ole näha; maikuus olen mängivat metsist veel kella 23 ajal kuulnud.

Mänguaja alul mängivad metsised puudel, kuid päämängu ajal jatkavad mängu ka maas, kusjuures aga laulu alustavad ikkagi puudel. Puudelt lahkuvad kuked tavaliselt siis, kui kanad on juba puudelt maha lennanud ja mängupuu lähedusse kogunenud. Päämängu lõpp-poolel juhtub ka mõnel hommikul, et vanad kuked kuigi kaua puudel ei mängi ja kuigi emametsiseid pole veel kohal, lendavad siiski maha, et mängu jatkata maas. Mahalend puult sünnib kaugelekostva robinaga. Ja kui juba üks kukkedest on maha lennanud, järgnevad talle peatselt ka teised. Mängu puudel jatkavad ainult need nooremad kuked, kes mängukeskusest asuvad kaugemal. Mahalennanud kukk kohe ei jatka mängu, vaid katkestab selle lühemaks või pikemaks ajaks, et kuulatada ja ümbrust uurida. Ei ärata miski temas kahtlust, jatkab mängu maas. Ühel ja samal paigal metsis maas püsivalt ei mängi, vaid käib või lendleb edasi-tagasi, teeb vahete-vahel kõrgeid hüppeid, ja kui kanad teda ei meelita eemale ähvardava vaenlase eest, keerleb ta kogu mänguajal selle paiga lähemas ümbruses, kus alustas mängu.

Mis puutub metsise mänguseisakusse, siis hoiab ta laulu ajal, vahel ka selle vaheajal, kui laul vahet pidamata laulule järgneb, oma keha „sadulakujuliselt", s. o. tõstab pää väljasirutatud kaelaga ja laialilehvitatud sabaga kõrgele. Mida vanem kukk või

mida hoogsamini ta laulab, seda kõrgemale tõstab ta „ihumise“ ajal pääd, püüdes ühtlasi seda ka võimalikult rohkem selja poole ajada. Laulja metsis ajab pääle selle ka veel kurgusulestiku kohevile, laseb tiivad ripakile, ja kui ta laulab siledal oksal, liigub aegamööda väikeste sammudega puuoksal tüve poolt oksa tipu poole ja laulu lõppedes säält uuesti tagasi. Endast-mõista, et mänguajal pole kõikidel kukkedel kehahoid ühesugune, vaid sageli võime nende juures erinevaid mänguseisakuid tähele panna. Nii teevad seda näiteks noored, eriti aga aastased metsised, samuti vihmase ilma ajal vanad kuked. Esimesed vist ei oska, viimased aga ei soovi vihmaga kehale õiget mänguseisakut anda ja seetõttu lauluajal peagu lömitavad oksal nagu varesed külgetõmmatud tiibade, allapoole lastud saba ja väljasirutamata kaelaga. Ihumise ajal tõstavad nad vaid pääd veidi kõrgemale. Kuigi maas mängiva metsise kehahoid on enam-vähem ühesugune ja erinevaid mänguseisakuid võib ainult harukorril tähele panna, näib ta maas siiski palju toredamana ning kohevile aetud sulestiku tõttu ka tunduvalt suuremana kui puul. Maas mängiv metsis tavaliselt ei aja kaela eriti kõrgele, vaid hoiab seda rohkem loodis, kusjuures ainult pää on veidi ülespoole tõstetud; tiibu ja saba hoiab samuti kui puul mängiv metsis.

Metsiselaul on väga omapärane ja selles leiduvate mitmesuguste „metsahäälte“ tõttu paneb laulu tähele ainult see, kes varemalt seda kuulnud. Päälegi laulab see suur lind oma armulaulu nii tasa, et see ei kosta kuigi kaugele. Olenevalt metsiste levikuala geograafilisest asendist koosneb armulaul kas kolmest või neljast osast. Meist lääne pool asuvais maades koosneb laul neljast osast, kuna ida pool vaid kolmest. Eestis mängivate metsiste laul on huvitav just seetõttu, et meie asume üleminekualal, kus laul koosneb ühtedel kolmest, teistel neljast osast. Metsiselaulu üksikosad erinevad üksteisest nii kõlalt, rütmilt, kestuselt kui ka tugevuselt. Metsiselaulu silpides üle anda on täiesti võimatu, millega ongi seletatav asjaolu, et üks kirjeldab laulu nii, teine teisiti. Samuti on võimatu tema laulu loomutruult järele aimata. Ainult mõni üksik kütt, kel rohkesti annet linnuhäälitsuste järeleaimamiseks, võib metsiselaulu ligikaudselt järele aimata. Laulu alustab metsis „naksutamisega“, mis tavaliselt on küll kahesilbiline, kuid võib ka ühesilbiline ja järsk olla, näiteks, kui metsis end ei tunne küllaldaselt julgena või miski näib olevat talle kahtlane. Naksutamist on sagedaimini kuulda, sest

seda kordab metsis iga laulu eel 5 kuni 15 korda. Puudub kukel teinekord tuju laulmiseks, naksutab kogu hommiku enam-vähem pikemate vaheaegadega, kuid laulma siiski ei hakka. Naksutamine kõlab umbes nii, nagu löödaks kaht täiesti kuiva kõvast puust kepikest üksteise vastu. Väljendades naksutamist silpides, kõlab see lähedalt umbes kui „tlõkat, tlõkat“, kaugemalt kui „dõtl, dõtl“ või „põllõpp, põllõpp“. Naksutamine on laulu esimene osa. Laulu teine osa, mida mõned jahimehed nimetavad „sillerdamiseks“, pole tegelikult muud kui kiire ja vahetpidamatu naksutamine, kuid tasane kordumine. See osa kõlab umbes kui „kl, kl, kl“, „dõtl, dõtl . . .“ või kui „blüh, blüh, bluh, põllll“. Sillerdamisele järgneb n. n. päälöök, mis ligikaudu sarnleb tugevasti kinnikorgitud pudelist korgi järsule väljatõmbele (klakk) või kustki kõrgelt väikese kivikese vetteviskamisel tekkinud kõlale (plõmps), kuid siiski tunduvalt musikaalsem kui eespool tähendatud kaks kõla. Päälöök on laulu kolmas osa, kuid see võib, nagu eespool juba tähendatud, ka laulust välja jääda või laulus üldse puududa. Päälöögile järgneb kohe laulu neljas osa, n. n. „ihumine“, mis kõlab umbes nii, kui ihutaks nuga kõvasil ja mis silpides väljendatult kõlab ligikaudu kui „zschiz, schiz, schiz, schiuta“. Ihumise ajal, mis kestab 3—4 sekundit, väriseb lind kogu kehast, satub nagu ekstaasi („endast äraolek“), ei kuule ega märka siis hästi, mis juhtub tema lähemas ümbruses, kuid päris pime ta pole siiski. Säärase suure linnu kohta kui metsis on laul küll väga tasane; ainult laulu esimene osa — naksutamine — on veidi valjem laulu teistest osadest, mis päälegi veel rohkesti sarnlevad mitmesugustele „metsakõladele“, mistõttu ka vilumatu kõrv neid teistest metsahäältest ei suuda hõlpsasti eraldada. Kuigi vaiksel selgel kevadhommikul on naksutamist kuulda ligikaudu kuni 400—450 sammuni, ihumist aga ainult kuni 300—350 sammuni (väga hää kuulmisega vilunud metsisekütt võib neid isegi veel kaugemalt kuulda), ei kuulda mitte igakord naksutamist enne kui ihumist. Ja näib, et ühe või teise kõla edasiandmine oleneb ilmastikust kui ka sellest, kas metsise pää on laulu ajal pöördud kuulaja poole või teisale. Juhtub isegi nii, et naksutamist ja ihumist pole kuigi hästi kuulda, kuid seevastu kostab päälöök selgesti. Mängu hooajal ja soodsa ilmaga kordab metsis oma armulaulu ühel hommikul kuni 600 korda, muidugi vaheaegadega, mida kasutab kuulamiseks ja ümbruse silmitsemiseks. Vahel katkestab laulu pikemaks ajaks ja satub siis nagu unustusse või lihtselt „tukub“ poolunisena. Mõni-

kord sööb ka laulu vaheaegadel, mis aga tavaliselt toimub siis, kui tal mängutuju pole kuigi hää. Kanade naagutamine, nende lendamine, samuti ka teiste kukkede laulmine ja robistamine ergutavad mõnikord laulu katkestanud või vaikivat kukke alustama uuesti armulaulu. Laulu järeleaimamisega metsisekukke ei saa juure meelitada, aga kui loomutruult järele aimatakse kanade naagutamist, hakkab ta siiski mõnikord laulma või lendab naagutamise pääle maha kohta, kus tema arvates kana peaks olema. Kui kukk ärkab unest, siis kuulatab, raputab end, seab sulestiku korda ja hakkab nagu aralt naksutama. Alul naksutab pikemate vaheaegade järele, kusjuures vaheaegadel kuulatab teravalt ja silmitseb põhjalikult ümbrust. Paistab kõik korras olevat ja hädaohtu pole kustki karta, algab pea ka lauluga. Kui mängutuju hää, järgneb laul laulule. Laulab ainult kukk, mitte kana; viimane ainult naagutab, mis kõlab ligikaudu kui „gokk, gokk, gokk . . .“ või „bakk, bakk . . .“. Emametsise häälitsuse järeleaimamine pole keerukas. Et see kõlaks võimalikult loomutruult, on soovitav järeleaimamisel ninasõõrmeid veidi kokku vajutada (ninahääl). Nagu teada, on ihumise ajal metsis täiesti kurt, isegi tema läheduses antud lasku ta ei kuule. Kuulmisvõime ajutist kaotamist on dr. Vurm püüdnud seletada sellega, nagu sulgeks ihumisel, kui kukk avab noka võrdlemisi laiali, alanoka luujatk osaliselt kuulmekäigu; ühtlasi tekib sel ajal kuulmekäiku nahavolt, mis teeb kuulmise täiesti võimatuks. Uuemal ajal sel alal ettevõetud uurimused aga näitavad, et dr. Vurm'i arvamus ei pea paika. Kuid sellest hoolimata ei oska tema teooriaid ümberlükkajad seletada, millest on tingitud või millega seletada, et metsis ihumise ajal kaotab oma kuulmisvõime täiesti. Igatahes on see huvitav küsimus tänini veel selgitamata ja nähtavasti tuleb sel alal veel rohkesti täiendavaid uurimusi ette võtta, enne kui jõutakse selles lõplikult selgusele. Arvatavasti põhjeneb aga ajutine kuulmisvõime kaotus teatavail iseäralistel anatoomilis-füsioloogilistel protsessidel, mis meie teada omased ainult isametsisele, kuna teiste lindude juures seda säärasel määral seni pole tähele pandud.

Laialt levinud arvamus, nagu ei näeks metsis ihumise ajal, on ekslik, sest nagu näitavad uuemate uurimuste tulemused ja ülesvõtted, ei ole metsis pime ka ihumise ajal, vaid on siis ainult tähelepanematu või õigemini ütelda: väga hooletu. Kui ta ihumisel tõstab pää ülespoole, ei näe ta enam hästi, mis sünnib maas.

Metsis ei laula mitte ainult kevadel, vaid laseb ka sügisel

vahete-vahel oma laulu kuulda. Septembrist kuni novembrini ei laula mitte ainult noored metsised, kes valmistuvad kevadiseks mänguks ette, vaid isegi mõni vana kukk proovib ja kordab oma armulaulu. Sügisel pole mängul seda järjekindlust, mida paneme tähele kevadel. Täna mängib kukk, kuid siis katkestab mängu nädalaiks; kord algab mäng hommikul vara, teinekord aga alles kella 10—11 paigu. Ka võib mäng kesta lühikest aega, kusjuures laulu vaheaeg on tunduvalt pikem kui kevadel. Üldiselt on sügisene metsisemäng loid ja selles puudub hoog. Järjekindluse ja hoo puuduse tõttu ei kasutata sügist mängu jahipidamiseks, kuigi juurehüppamine laskekauguseni on võimalik. Pääle eelkirjeldatud häälte häälitseb metsis ehmumise korral, kui ta ei tea ehmumise põhjust, omapäraselt kähisevalt, mis kõlab umbes kui „hohh, hohh“. Seda juhtutakse kuulma mõnikord isegi lennu ajal. Haavamise tagajärjel lennuvõimetuks muutunud kukk kaitseb end vaprasti kinnivõtmise eest. Ajades end püsti ja tõstes pää kõrgele, seejuures veel omapäraselt kähisevalt susistades, hakkab ta kohe lähenevale vaenlasele vastu, jagab viimasele hoope tugeva nokaga ja tiibadega, sellega püüdes end igaviisi kaitsta. Haavatud metsise kinnivõtmisel tuleb ettevaatlikult talitada ja hoiduda, et ta nokaga või küünistega ei haavaks käsi, sest saadud haavad võivad väga rasketeks osutuda ja nende paranemine pikemat aega nõuda. Tihti võib nokalöökide kui ka küünistega kriimustamise tagajärjel tulla veremürgitus. Kaitseseisukorda asunud kukke võib kiireimini ja hõlpsaimini surmata lasuga, mis tal pää täiesti purustab. Ei soovita aga haavatud metsist lasuga surmata, tuleb püüda tema kael või pää tugevasti vastu maad suruda, tehes seda jalaga, käepärast oleva tugeva kepiga või äärmisel korral ka püssiga. On see osava võttega korda läinud, hoida tiibu vasaku käega kinni ja surmata lind kas jahinoa pistega kuklasse või tõstes linnu tiibu pidi veidi üles ja surmata siis tugevat kepihoopi kuklasse andes. See viis oleks igatahes humaansem kui, näiteks, põlve tugev vajutamine seljale või rinna pigistamine põlvede vahel; viimasel korral lämbub lind alles minuti või poolteise möödumisel.

Meie oludes seisab metsiste eest hoolitsemine praegusel ajal päämiselt selles, et nende arvu (koostist) püüda teataval kõrgusel hoida või kui see mõningail põhjusil on langenud, siis püüda seda võimalikult peatselt uuesti tõsta tarvilise kõrguseni. On elutingimuste kohaselt võimalik arv metsiseid kohal olemas, siis selle eest hoolitseda, et arv ka alatiselt püsiks ega kahaneks meist olenevail

põhjusil. Leidub kohal metsiseid vähem kui neid võiks elutingimustele vastavalt sääl alatiselt elutseda, tuleb selle eest hoolt kanda, et nende arv tõuseks võimalikult peatselt tarvilise kõrguseni.

Kohal alatiselt elutsevate metsiste arv oleneb esijoones sääl valitsevaist elutingimusist, ja kuigi sääl ei peeta neile jahti, ei suurene nende arv siiski lõpmatuseni, vaid see tõuseb teatava kõrguseni, s. o. võimaliku arvuni ja jääb siis kas sellele püsima, mis küll juhtub võrdlemisi harva, või aga kõigub, aeg-ajalt langedes allapoole, et siis teatava aja möödumisel jälle uuesti tõusta võimaliku arvuni või lõplikult hävida. On kohal elutsevate metsiste arv võimaliku arvuni tõusnud või sellele lähenenud ja soovitakse seda ka sellistes piires hoida, tuleb selle eest hoolitseda, et elutingimused ei halveneks sääl ja et jahipidamine sünniks kindla kava kohaselt, mis tuleb koostada metsiste arvule vastavalt. Jahikava koostamise eesmärgiks olgu kindlaks määrata, mitu kukke ja mõnel üksikjuhtumil ka mitu kana tuleks aastas kõrvaldada, et sääl elutsevate metsiste arv jääks enam-vähem samaseks kui see on elutingimuste kohaselt võimaliku arvuni jõudnud ja seetõttu ei suudeta seda enam suurendada. On aga metsiseid kohal tunduvalt vähem kui neid sääl elutingimustele vastavalt võiks olla, ei tarvitse seepärast veel igakord jahipidamisest täiesti loobuda, vaid sel juhtumil koostada ainult säärane jahikava, mis aitaks kaasa metsiste võimaliku arvu kiirele rohkenemisele.

Nüüd asume üksikasjaliselt vaatlema, milles tegelikult seisab metsiste hoolitsemine, kuidas neile jahti pidada ja milliseid jahipidamisviise tarvitada, et metsised võiksid jõudsasti sigida ja et nende arv püsiks või tõuseks kohalikes oludes ja elutingimusis määratud kõrgusele.

Meil valitsevate olude tõttu on elutingimused metsistele praegu võrdlemisi soodsad, ja kui meie metsade majandamisel ka edaspidi veidigi arvestatakse elutsevate jahiloomade ja -lindude hüvesid, siis võib kindlasti loota, et metsis, meie metsade ilu ja uhkus, veel kauaks jääb meie kodumaale elutsema. Kui metsade majandamisel peetakse tarviliseks arvestada ka metsise elunõudeid, tuleb mängukohtades ja nende läheduses loobuda paljasraidest, teostades ainult mõõdukaid valikraideid, kusjuures jätta mängupuudeks sobivaid puid kasvama. Raiutud puude värsked känud niiske mullaga või samblaga katta, et need ei valendaks. Metsaraiumine, materjalide ülestöötamine ja nende väljavedu

lõpetada jaanuarikuus, et veebruarist alates mängukohal ja selle läheduses ei liiguks enam inimesi, vaid sääl valitseks vaikus. Kohtades, kus metsised tavaliselt pesitsevad, loobuda haudeajaks hagude kokkupanekust, kändude juurimisest, kultuuride puhastamisest, loomade karjatamisest jne., s. o. loobuda kõigist töist ja kasutusist, mille tagajärjel võiksid metsiste pesad hävida. Mänguajal metsas töötavail töölistel töökohale pääsuks kasutada teid, mis ei läbi mängukohti, sest kuigi metsised lõppeks harjuvad inimeste käimisega, häirib see esialgu neid siiski ja mõnel juhtumil võivad nad seetõttu mängukohalt isegi jäävalt lahkuda. Kuigi teatakse juhtumeid, kus metsised mängukohtades rajatud maanteede, raudtee, kaevetud kraavide või mängukohtade lähedusse ehitatud saekaatrite tõttu aastaks või paariks mängukoha külastamisest on loobunud, harjuvad nad aegamööda siiski sõidukite ja rongide liikumisega kui ka tööstuse müra ja käraga ning ilmuvad uuesti vanale mängukohale tagasi. Võimalust mööda aga siiski hoiduda kõigest, mis neid häirib ja eksitab, sest mitte igal pool ei harju metsised muutunud olukorraga. Kui vähegi võimalik, tuleb mängukohtades kui ka selle läheduses püüda luua säärane olukord, et sääl alatiselt valitseks vaikus ja rahu. Ja kuna metsist suuresti häirib paugutamine, eriti õhtul, siis tuleb mängukohtade läheduses loobuda nii metskurvitsate kui ka tetrede mängult laskmist. Kui metsamajandamise huvid lubavad, püüda säilitada mängukohtades ja nende läheduses metsa kui ka maastiku iseloomu ning loobuda kõigest, mis seda võiksid suuresti muuta.

Metsis kui tugev ja vähenõudlik lind leiab endale ka talvel tarvilisel hulgal toitu, mispärast ei tarvitse meil tema toitlustamise üle praegusel ajal muret tunda ega pääd murda. Endastmõista, et meil tuleb aga selle eest hoolt kanda, et toitlustingimused ei halveneks, ja kui avaneb võimalus, siis ka püüda neid parandada niivõrd, kui kohalikud olud ja metsamajandamise huvid võimaldavad seda (soetada metsvaarikaid või muid metsmarju, istutada lehiseid, haabu, pihlakaid jne.). Mõnel juhtumil tuleb meil juba praegu selle eest hoolt kanda, et hõlbustada neile väikeste kivikeste kättesaamist, mida rohkesti vajatakse toidu mälumiseks. Eriti raske on metsisel neid tarvilisel hulgal hankida talvel, kui maapind kõvasti külmanud ja paksult lumega kattunud. Et neil kivikestest ei tuleks puudus, vedada metsiste alatistesse elutsemispaikadesse ja mängukohtadesse mõned koormad kruusa, see kas mõne tiheda võraga puu alla maha panna või selleks vastav

katusealune püstitada, mis kruusa varjaks sadude eest ning kaitseks kinni külmamast. Talvel on tarvilik kruusahunnikuid vahetevahel lumest puhastada ja kui kruus on kinni külmanud, siis see labida või kangiga lahti murda. Metsis vees ei suple, kuid soperdab nagu kodukanagi kuivas liivas, mullas, turbas, tuhas jne. Kui tema elutsemispaigas puuduvad soperdamiseks soodsad kohad, tuleb neid soetada, muretsedes sobivasse kohta peent liiva, mulda jne. Eriti meeleldi kasutab metsis soperdamiseks tuleasemeid, ja kui kohal leidub kuivanud oksi ja risu, on soovitav need kokku panna ja ettevaatlikult ära põletada. Endast-mõista, et ülaltähendatud töid võib läbi viia ainult pärast mängu- ja haudeaja möödumist. Nagu teada, on metsisel rohkesti vaenlasi, mistõttu tuleb teda ka nende eest kaitsta, hävitades neid sääraste abinõude ja vahenditega, mis ei osutu metsistele hädaohtlikuks.

Jahti metsistele tuleb sääraselt pidada, et see ei takistaks nende edukat sigimist. Vastuoksa: jahipidamist tuleb nii korraldada ja teostada, et see aitaks kaasa nende rohkenemisele. Eesmärgile jõutakse aga ainult siis, kui jahipidamiseks metsistele koostatakse õige kava ja jahti peetakse otstarbekalt. Jahikava koostamiseks on tingimata vajaline teada, olgugi ligikaudu, kukkede ja kanade arvu. Täpse arvu kindlakstegemine on meie oludes võimatu, kuid hääl tahtmisel võib seda siiski ligikaudselt teha. Mängivate isametsiste arvu pole küll raske enam-vähem täpselt kindlaks teha, kuid seevastu võib aga kanade, samuti üheaastaste mittelaulvate kukkede arvu ainult ligikaudselt hinnata. Kuna aastased kuked sugutamisest tavaliselt ei võta osa, pole ka jahikava koostamisel erilist vajadust nende arvu kindlaks teha, vaid leppida ainult mängivate kukkede ja mängukohti külastavate kanade arvuga. Tavaliselt arvatakse, et otstarbekaimaks sugude vahekorraks on, kui ühe isametsise kohta tuleb 4 kuni 6 emametsist. Selle alusel võib ka ligikaudu kindlaks määrata, mitu kukke tuleks mänguajal lasta. Leidub mängukohas kõigest 2—3 kukke ja need ei kakle omavahel, vaid leplikult mängivad lähestikku, tuleb säärane mängukoht puutumata jätta ja oodata seni, kui nende arv tõuseb tarvilise kõrguseni. Samuti tuleb mõneks aastaks loobuda jahipidamisest uuestitekkinud mängukohtades, alustades jahipidamist alles siis, kui metsised uue mängukohaga juba küllaldaselt harjunud. Laulab mängukohas 2—3 kukke juba mitme aasta kestel ja nad omavahel alatasa ägedasti kaklevad ning mängivate kukkede arv ei suurene, on kindel, et on tegemist vanade ja, võibolla, isegi suguvõimetuks muutunud kukkedega. Siis tahtes või tahtmata tuleb neist riiukaim kõrvaldada, tehes seda kohe mängu alul. Kui mängukohas mitme aasta kestel laulab vaid üksainus vana kukk, kuna teised nooremad kuked, kes küll ka asuvad mängukoha läheduses, kuid vana kuke kartusel ei julge mängida (sest niipea, kui keegi neist avab noka, tormab mängukoha diktaator viibimata sellele kallale), siis ei jää muud üle, kui see riiukukk kohe mängu alul kõrvaldada, et nooremaile kukkedele avaneks võimalus ilmuda mängukohta ja sääl alustada mängu. Kuigi sugupoolte vahekord võimaldab lasta rohkem kui kolmandiku mängivaist kukkedest, pole siiski otstarbekas seda igal juhtumil teostada, sest sigimise suhtes näib olevat kasulikum, kui mängukohtades, kus laulvate kukkede arv alla kahekümne, lastakse mänguajal mitte rohkem kui kolmandik mängivaist kukkedest. Kui mängukohas on üle 20 laulva kuke, võib väikestel mängudel, kus üksteist segatakse, kuni 50% mängivaist kukkedest maha lasta. On mängukohas võimalik arv mängivaid kukki olemas, tuleb igal aastal teatav arv vanemaist kukkedest maha lasta, sest vastasel korral võib mäng ajajooksul täiesti hävida, kuna nooremad kuked on sunnitud säält lahkuma. Ei leidu läheduses sobivat kohta uueks mängukohaks, asutavad noored isametsised selle hoopis kuhugi kaugemale, kuhu ilmuvad ka kanad peatselt vanast mängukohast. Jätavad kanad aga vana mängukoha külastamise, hävib see mõne aasta möödumisel lõplikult. Leidub küll ka sääraseid õnnelikke mängukohti, kus ei peeta jahti, kuid sellest hoolimata need siiski riiukukkede rohkuse tõttu ei hävi, vaid püsivad niikaua, kui kohalikud olud võimaldavad seda. See olukord leiab aset sel juhtumil, kui mängukohta ümbritsev mets on soodus uute mängukohtade asutamiseks. Sinna koguneb siis aegamööda nooremaid kukki, kes vanade kukkede kartusel ei julge päämängukohta ilmuda, vaid on sunnitud leppima päämängukoha servadega. Võtab mäng sääl hoogu, kogunevad sinna peatselt ka kanad, kes vanadest riiukukkedest ei pea kuigi suurt lugu, mis puhul uus mängukoht aina laieneb ja laieneb, võttes soodsas kohas mõnikord enda alla mitme ruutkilomeetrilise pindala. Hävib päämängukohas mõni vana kukk, astub asemele kohe mõni teine kõrvalmängust, seega täiendub mäng alatasa kõrvalmängude arvel, nii et mängukoht ei hävine riiukukkede rohkuse tõttu. Kui mängukohas on rohkesti vanu kukki, kes oma riiukuse tõttu üksteisega ei sobi, vaid alatasa kaklevad, siis, et majas valitseks rahu, on soovitav kohe mängu alul

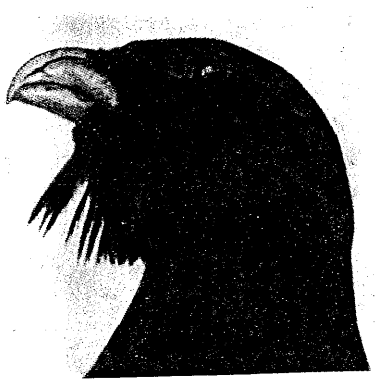
mõned neist kõrvaldada. Kahe- kuni viieaastased kuked on kõlvulisimad sugutamiseks, ja kuigi nad vahete-vahel mänguplatside või puude pärast löövad lahinguid, ei tule seda pahaks panna, sest see on loomulik, kuna sääraselt sünnib vabas looduses tõuloomade ja -lindude väljavalik (selektsioon). Ajal, millal kanu mängukohas rohkesti, pole otstarbekas pidada jahti. Jahimajanduse huvides on siis soovitav jahipidamist alata, kui kanad ei külasta enam mängukohti. Igakord muidugi pole võimalik jahipidamisega nii kaua oodata, vaid tahtes või tahtmata tuleb jahipidamist alustada juba siis, kui mõned üksikud kanad külastavad veel mängukohti. Jahimajanduse huve silmas pidades on soovitav lasta vanimaid kukki. Ja et need tavaliselt laulavad mängu keskuses, siis tuleb püüda lasta just sääl mängivaid kukki, kuigi neile lähenemine on mõnikord väga raske ja nõuab suurt osavust, eriti suurtes mängukohtades, kus nooremad kuked ümbritsevad mängukohta (servadel). Mängu keskusest kaugemal mängivaile kukkedele on tunduvalt hõlpsam läheneda, kuid sääl mängivad jälle päämiselt nooremad kuked, keda aga jahimajanduse huvides pole soovitav surmata. Jahiseadus keelab emametsiste laskmise, ja igale teadlikule jahimehele peaks juba iseendast selge olema, et neid tuleb igal ajal ja igal viisil kaitsta, sest haudumise ja poegade üleskasvatamise ajal hukkub neid juba nii-kui-nii rohkesti.

Jahti mängivaile kukkedele pidada nii, et seejuures võimalikult vähem häiritakse mängukohas leiduvaid metsiseid, kui kukki nii kanu. Nii mängukohas kui ka selle läheduses tuleb ettevaatlikult ja tasa liikudes kõigest hoiduda, mis metsiseid võiks eksitada. Ei laula mõningail põhjusil metsised, ei tohi mängukohta üldse minna, veel vähem püüda sääl viibivaile metsistele juure hiilida. Õnnestub kukke lasta, tuleb see kohe kinni võtta, ja kui ta pole surnud, siis viibimata tiibadest kinni võtta ning surmata, et ta robistamisega teisi kukki ei saaks enam häirida. Pärast lasku või surmatud kuke ülesvõtmist jääda liikumatult paigale ootama, kuni kõik on rahunenud ja kuked uuesti mängu alustanud. Siis laskekohalt ettevaatlikult ja tasa lahkuda. Kui mängukohta ilmub rohkesti emametsiseid, loobuda sääl jahipidamisest, et paugutamisega mitte segada paaritumist.

Tahtmata kerkib siin lugejail küsimus keelele, kas leidub mõningaid kergesti tähelepandavaid välistunnuseid, mille abil võimalduks hõlpsasti ära tunda vanu kukki noortest, nii et laskmisel ei juhtuks eksitusi. Vaadeldes üksikasjaliselt surmatud metsist,

võib sulestiku kui ka noka ehituse ja värvuse järgi küll otsustada, kas tegemist noore või vana kukega, kuid iga ei saa siiski täpselt kindlaks määrata, vaid seda võib ainult ligikaudu hinnata. Tunduvalt raskem on elusa mängiva metsise ea määramine, kuigi selleks on mõningaid näpunäiteid ja juhatusi antud. Isegi, uurides enne lasku üksikasjaliselt lasta kavatsetavat kukke binokli abil, on eksimused ka siis paratamatud.

Vanad kuked mängivad tavaliselt mängu keskuses, kuid ei asetse seejuures mitte nii lähestikku kui noored kuked. Vanad

Joon. nr. 55. Vana metsisekukk.

Joon. nr. 56. Noor metsisekukk.

kuked katkestavad vahete-vahel järsult laulu (sillerdamise) enne ihumisele siirdumist, et kuulata. Lendavad sageli erilise põhjuseta mängukohal ringi, vahetavad alatasa mängupuid, laulavad veidi aga ühel, veidi teisel puul; ei salli teisi kukki enda läheduses, lennates neile kohe kallale niipea, kui need ainult julgevad häälitseda. Vanad kuked kaklevad ägedamini ja kauem omavahel kui noored, kusjuures otsustavad võitlused kestavad sageli kuni mänguhooaja lõpuni. Vana kukk on tavaliselt kehalt suurem ja kaelast jämedam ning tüsedam noorest. Esimesel on ka saba suurem ja tüürsuled laiemad, mille otsad sirgesti ära lõigatud, kuna noore kuke tüürsuled on kitsamad ja rohkem ümmardunud.

Surmatud linnu juures on küll tunduvalt hõlpsam otsusele jõuda, kas see on vana või noor kukk. Ea tunnusteks on v a n a l k u k e l: pikk, tugev, massiivne ja suuresti kõverdunud nokk (kullinoka taoline), kusjuures üksikuil eksemplarel leidub nokal sügavaid vagusid, mis ulatuvad ligikaudu noka tipuni; noka värvus ühetaoline valkjas-kollane; noka ja pää vahel leidub silma-

torkav lohk; pääluu lai, nurgeline ja järskude joontega; tüürsuled üle 7 sm laiad ja võrdlemisi sirgete otstega (mitte ümmardunud); kael tugev ja jäme; alalõua sulestik pikk; alltiiva katesuled valged; seljasulestik paistab nagu härmatisega olevat kaetud.

Ea tunnusteks on noorel kukel: nokk väike, lühike ja sile, väikese kõverdusega, seejuures värvuselt sinikashall; noka ja pää vahel puudub lohk; pää rohkem ümmardunud, mitte nurgeline; tüürsulgede laius ei küüni 7 sm ja on otsast rohkem ümmardunud; kael peenike; alalõua sulestik lühike; alltiiva katesuled hallikas-valged; härmatis sulestikul puudub; tüürsulgede ülapool tihti osalt pruunikas.

Metsise eluiga on 15—18 aastat, kuid kohtades, kus talle jahti peetakse, elab ta vaevalt küll nii vanaks.

Jahipidamine.

Kehtiv jahiseadus keelab jahipidamise emametsistele kogu aasta kestel ja lubab pidada jahti ainult isametsistele, alates 2. aprillist kuni 14. maini, s. o. ainult kevadel. Neid lastakse päämiselt mängult. Rootsis, Norras ja Soomes on kevadine jaht metsistele keelatud põhjusel, nagu takistaks see mänguajal lindude edukat sigimist, mistõttu sääl lubatakse pidada jahti metsistele ainult suve lõpp-poolel, sügisel ja osalt ka talvel. Neid lastakse kas linnukoera eest (noorelinnujaht), söömisel lehistelt ja haabadelt (hiilimis- ja varitsemisjaht) või ajujahil.

Kultuurmaades ei sõltu metsiste jõudus sigimine mitte üksnes soodsaist elutingimusist, vaid see oleneb suuresti ka sugupoolte vahekorrast, kukkede kui ka kanade east ja jahipidamisviisidest. Kuna aga sugupoolte vahekorra reguleerimine, samuti ka vanade, sigimiseks vähekõlvuliste lindude kõrvaldamine on võimalik ainult mänguajal, siis peab tahtes või tahtmata otsusele jõudma, et jahimajandamise huvides osutub siiski otstarbekaimaks kevadine jaht, kui seda peetakse ainult asjatundlikult ja nõuetekohaselt. Meil on juba mitmekümne aasta kestel lastud metsiseid päämiselt mängult ja sellest hoolimata pole see jahipidamisviis siiski halvavalt või takistavalt mõjunud metsiste sigimisele ja arenemisele. Just vastuoksa: metsised sigivad meil väga jõudsasti ja arenevad hästi, kuna seevastu Rootsis ja Norras on viimasel ajal märgata nende arvu kiiret kahanemist.

Nagu juba teada, mängivad metsised aastate viisi ikka ühes ja samas neile tuntud mängukohas, ja seni, kui sääl või selle läheduses pole juhtunud või läbi viidud suuremaid muutusi (metsapõlemised, metsaraiumised jne.) ja kui neid ei eksitata sääl alatasa, külastavad nad kord valitud mängukohta järjekindlalt igal kevadel. Pole mängukohad jahimehele teada, ei tekita nende leidmine erilisi raskusi, sest neid tuleb otsida sääraseis kohtades, mis nii maastiku iseloomult kui ka metsa koosseisult sobivad mängukohtadeks. Mängukohtade ülesotsimisega võib alata juba märtsikuus, kui metsised talvistest peatuspaikadest lahkunud ja asunud mängukohtade lähedusse elutsema. Leitakse sel ajal metsise värskeid jälgi korduvalt ühes ja samas kohas, võib kindel olla, et mängukoht on säälsamas või kuski läheduses. Vanadel isametsistel on harjumuseks nädal või paar enne mängu algust ripakililastud tiibadega käia maad mööda ja „kriipsutada“ tiivaotstega maad. Palja maaga muidugi pole näha ei jälgi ega ka „kriipsutamist“, kuid värske või sula lumega on need selgesti nähtavad ning torkavad vilunud jahimehele kohe silma. Mänguajal puu all rohkemal arvul leiduvad metsise värsked väljaheited on tunnuseks, et puu on metsise „mängupuuks“, mida ta harilikult kasutab ka ööbimiseks. Eelpool loeteldud tunnused hõlbustavad küll suuresti mängukohtade ülesleidmist, kuid pole siiski küllaldased selleks, et nende varal kindlasti ära määrata mängu asukoht. Tähendatud tunnuste puudus raskendab küll mängukohtade leidmist, kuid saab siiski ka nendeta hakkama. Mängukoha leidmiseks ja selle täpse asukoha kindlakstegemiseks tuleb õhtul metsiste sisselennul ja hommikul mänguajal vaikselt liikuda metsateid, sihte, kraave jne. mööda, vahete-vahel peatudes ja kuulates, kas kuski pole kuulda kukkede laulu, sisselendu, robistamist, kaklust või kanade naakumist. On nende tunnuste varal mängukoht leitud, pole enam raske selle täpset asukohta, piire ja suurust kindlaks teha. Muidugi ei jõuta seda ühel õhtul või hommikul teha, vaid seks peab korduvalt mängukohta ettevaatlikult külastama, lähenedes sinna kord ühelt, kord teiselt poolt. Kukkede õhtused ülelennud, mida nad on sunnitud ette võtma, kui päevased peatuspaigad asuvad mängukohtadest eemal, hõlbustavad ka viimaste leidu, sest kui õhtul nähakse korduvalt metsiseid ikka ühte ja samasse suunda lendavat, võib mängukoha peatselt leida, kui otsimist teostada kukkede lennu suunas.

Mängu asukoht kindlaks tehtud, jõuda selgusele, mitu kukke

ja kana mängukohta külastab. Meie oludes on noorte, mittemängivate kukkede, samuti ka mängukohta külastavate kanade arvu võimatu täpselt selgitada, vaid seda võib ainult ligikaudu hinnata. Laulvate kukkede arvu täpne kindlakstegemine pole aga seevastu sugugi nii raske kui seda tihti arvatakse. Seks tuleb mängukohta külastada mitu korda järgemööda nii õhtul kui ka hommikul, ja vajalised andmed ongi käes. Metsiseid lugeda õhtul sisselennu ajal ja saadud andmed kontrollida hommikul. Teostatakse lugemist ja saadud andmete kontrollimist järjekindlalt pikema aja kestel, on lõpptulemused võrdlemisi täpsed. Suuremate mängude korral üks inimene muidugi lugemisega või kuulamisega ei tule toime, vaid selleks vajatakse 2—3 inimest. Nagu teada, ei sünni õhtune sisselend mängukohtadesse mitte täpselt arvatud ajal, vaid kord veidi varem, kord jälle hiljem, mistõttu on soovitav, et kuulaja oleks kuulamiskohal tund või pool enne päikese loojumist. Sisselend mängukohta ei veni pikale — harilikult 20—25 minutit. Kuulaja asukoht, s. o. kuulamiskoht valida sääraselt, et kuulaja oleks küllaldaselt varjatud, kuuleks mängukohta ilmuvate kõikide kukkede sisselendu ja et tal pärast sisselennu lõppu oleks võimalusi lahkumiseks, ilma mängukohas ööbivaid metsiseid häirimata. Endast-mõista, et kuulamiskohta ei või valida mängukoha keskusse, vaid see peab tingimata asetsema serval ja säärases kohas, kus tuulemurd, kuivad oksad, jää jne. ei takista tasast ja vaikset lahkumist. Nii mõnelgi juhtumil on kasulik, kui kuulamiskohta pääsuks ja säält lahkumiseks rajatakse kitsas ja lihtne jalgrada, kust kõik mahalangenud puud, oksad, lehed jne. olgu kõrvaldatud, et poleks takistusi tasa ja vaikselt käimiseks. Kui jalgrada juba aegsasti puhastada lumest ja jäást, võib kuulamisele asuda ka siis, kui maapind alles lumega kattunud. See on üpris tähtis seks puhuks, kui kavatsetakse kohe mängu alul mõni vana riiukukk kõrvaldada. Puuduvad jalgrajad kuulamiskohale pääsuks, tuleb kuulajal juba kuulamiskohale minnes, millal ilm on veel valge, selgusele jõuda, millist teed kaudu jne. ta tagasi peaks tulema, sest pimeduses sobiva tee otsimine pole kerge, mis päälegi võib hõlpsasti metsiseid häirida. Kui asjatundlikult ja otstarbekalt ka kuulamiskoht ei ole valitud, juhtub siiski mõnikord, et metsised kogunevad kuulamiskoha ümber ja piiravad kuulaja sisse. Sattunud säärasesse täbarasse seisukorda, ei jää kuulajal muud, kui oodata pimeduse tulekut, et siis tasa ja ettevaatlikult püüda ööbivaist metsiseist mööda hiilida. Mõnel

juhtumil on kasulik lahkuda kuulamiskohalt käpukil asendis, ilma erilise ettevaatuseta, sest säärases asendis ei tunne metsis igakord ära inimest, vaid peab teda mõneks loomaks. Kasulik on kuulamisel tähele panna ka neid puid, kuhu metsised jäid ööbima, et juba õhtul võiks ligikaudu välja valida tee, mida mööda hommikul hõlpsaimini mängivale kukele juure hiilida.

Nagu teada, vahetab vana kukk õhtul mitu korda puud, enne kui leiab sobiva puu ööbimiseks. See harjumus raskendab tunduvalt kuulamise abil kukkede arvu kindlakstegemist, kuid vilunud ja mängukohta põhjalikult tundev kuulaja ei lase end sellest eksiteele viia. Igatahes, et mängivate kukkede loendamisel ei tuleks suuri eksitusi ette, on õhtusel sisselennul saadud andmeid tingimata tarvis kontrollida hommikusel mängul. Emametsised, nagu teada, ilmuvad mängukohtadesse harilikult alles hommikul, mistõttu võib nende arvu ainult siis ja sedagi ligikaudu hinnata.

Kuigi mängukohas laulvate kukkede arv on enam-vähem täpselt teada, on siiski soovitav ja isegi kasulik enne hommikust jahipidamist jahimehel isiklikult minna õhtul kuulama, et hommikul teadlik olla, kus kuked umbes asuvad, kui kaugele võib neile pimeduses hüppamata läheneda ja missuguses suunas hõlpsaim neile juure hüpata, ilma et karta oleks vaikivaile kukkedele sattumist. Jahikülalisel, kes varem mängukohas pole olnud või kes seda ainult tunneb väga pääliskaudselt, tuleks tingimata õhtul minna juba aegsasti kuulama. Pääle muu tutvuks ta siis ka maastiku iseloomuga ja mängukoha oludega, mis üpris tähtis, sest hommikul tuleb hüppamist alata juba pimeduses. Meil, kus mänguaja lõpppoolel ööd võrdlemisi lühikesed, on väga tähtis teada mängukoha iseloomu, et mitte asjata aega viita sobiva koha otsimisel, kuidas mõnest mädast kohast, laukast, suuremast veeloigust jne. üle või mööda saada. Igatahes on pimedas hüpates kasulikum takistustest kõrvalt mööda minna, kuigi seetõttu tee venib vahest pikemaks.

Kuna metsis täpselt kella järgi ei hakka mängima, siis olla kohal vähemalt pool tundi enne arvatavat laulu algust. Kui õhtul on kuulamisel oldud ja kuke ööbimiskoht seetõttu ligikaudu teada, võib sellele vaikselt ja ettevaatlikult läheneda kuni 200—250 sammuni. Teatakse aga ööbimiskohta täpselt ja maakate võimaldab tasast käimist, võib ööbimispuule läheneda kuni 150 sammuni, tuulise ilmaga, lähenedes vastu tuult, isegi kuni 100 sammuni. Kasutatakse mängukohta minekuks laternat, kustutada see mängu-

kohast eemal olles nii, et tulevalgus ei paistaks sinna. Kavatseb jahikülaline üksinda kukele juure hüpata, kuid ei tunne mängukohta, tuleb saatjal tema tähelepanu juhtida säärastele kohtadele, kui neid mängukohas leidub, kust raske on läbi või üle pääseda, ja ühtlasi ka näpunäiteid ja juhatusi anda, kuidas ja mis suunas oleks kergeim metsise juure hüpata. Lähenedes pimedas ettevaat-

Joon. nr. 57. Puul mängiv metsis.

likult ja tasa tarvilise kauguseni metsise ööbimispuule, jääb kütt laulu algust ootama, mis harilikult algab metskurvitsa hommikuse lennu ajal või kohe pärast seda. Nagu teada, naksutab metsis alul, kuulatab siis, naksutab jälle. Ja kui kõik talle paistab korras olevat, hakkab laulma, esialgu tavaliselt küll lühemate või pikemate vaheaegadega, nagu „mängiks ta end sisse", kuid siis juba laulu hoogsasti jatkates. Kostab laul kütini, tuleb tal hakata metsisele laulu suunas lähenema ja kui maakate vähegi võimaldab, püüda esialgu tasa hiilides edasi minna, kasutades selleks ka laulu vaheaega, sest enamikjuhtumeil pole maastiku-olud meil säärased, mis nõuaksid hüppamise alustamist juba 200—250 sammu kauguselt. Hakatakse nii kaugelt hüppama, jõutakse väga aeglaselt

edasi, ja ajal, millal metsised mängivad maas, võib seetõttu lähenemisega hilistuda; päälegi on kaugelt hüppamine väga väsitav. Jõutakse tasase ja ettevaatliku hiilimisega tarvilise kauguseni, tuleb kütil siis juba läheneda kas suurte sammudega või hüpetega, mida võib aga teha ainult ihumise ajal. Et ihumine kestab kõigest 3—4 sekundit, siis ei suudeta ühe laulu ajal tavaliselt rohkem kui 3—4 hüpet teha, eriti soodsa maapinna puhul õnnestub mõnikord küll kuni 5 hüpet, kuid rohkem vaevalt. Vesisel ja pehmel maapinnal tuleb sageli leppida ainult ühe suure sammuga, et sammumise tagajärjel tekkinud veevulin lõpeks enne ihumist. Ihumise ajal tehtavate hüpete arv oleneb nii maapinna iseloomust kui ka jahimehe treeningust, kuid üldiselt on kasulikum korraga teha 2—3 hüpet (jahimehe jõu kohaselt), ülejäänud aega kasutades hüppamisel tagapoole jäänud jala teise jala kõrvale tõmbamiseks. Kui tehakse 4—5 hüpet, siis ollakse tavaliselt sunnitud harali olevate jalgadega seisma jääda. Soovitav on aga püüda nii edasi liikuda, et hüppamist lõpetades oleks jalgadel õige ja sobiv asend, sest sageli katkestab metsis laulu ning kütil tuleb siis nii mõnigi kord pikemat aega liikumatult paigal seista, mis aga väga väsitav ja mõnikord isegi võimatu, kui jalgadel pole õiget asendit ja keha raskus langeb ühele jalale. Hüppamisega pole soovitav enne alata, kui kuuldakse ihumist, sest mõned vanad ja kogenud kuked katkestavad täiesti ootamatult sillerdamise ja oodatud ihumist ei järgne. Ihumist aga kukk iialgi ei katkesta. Kui kuuldakse päälööki, võib kohe alustada hüpetega, sest päälöögile järgneb alati ihumine. On kukel mängutuju hää ja laul järgneb laulule, või juhtumil, kui tegemist noore kukega, võib riskeerida alata hüppamist kohe, s. o. niipea kui sillerdamine lõpnud, ilma et ootaks ära ihumise algust. Hüppamine, samuti ka jalgadele õige asendi andmine tuleb tingimata lõpetada enne ihumise lõpmist, nii et ihumise viimne osa oleks liikumatult paigalseisvale jahimehele veel kuulda. Metsisele juurehüppamisel on kasulik talitada järgmiselt: naksutamisel või laulu vaheaegadel välja valida lähenemise tee ja lähim sobiv varjend, milleni 2—3 hüppega ihumise ajal arvatakse jõudvat. Nüüd, niipea kui kostab ihumine, püüda vastava arvu hüpetega, kuid enne ihumise lõpmist jõuda väljavalitud varjendini (puu, põõsas jne.), kuhu liikumatult kuni järgneva ihumiseni seisma jääda. Metsisele lähenedes püüda võimalikult peatselt üles leida puu, millel ta mängib, ja oks, millel istub, sest ihumisel ta ei pimestu, nagu tavaliselt arvatakse, vaid on ainult veidi

ettevaatamatu või hooletu. Mängib ta madalal või kui kütt on temast kõrgemal, võib ta kütti isegi ihumise ajal kergesti silmata, kui see läheneb talle täiesti varjamatult hüpetega. Et metsis laulu vaheaegadel kuulatab väga teraselt ja uurib põhjalikult ümbrust, püüda end hästi varjata, kui lauluvaheaegadel nii hüppamisel. Seepärast ongi tähtis metsise asukoht üles leida juba võimalikult kaugelt, et teaks võimalusi leida sobiva ja küllaldaselt varjatud lähenemistee valimiseks. Puuduvad varjamiseks sobivad puud või põõsad ja seepärast lähenema peaks üle lausa lageda maa, on soovitav pärast hüpete tegemist kohe maha heita, või kui see mõningail põhjusil võimatu, siis vähemalt põlvili lasta ja keha küüru tõmmata. Säärases asendis sulab jahimees nagu rohkem ümbrusega kokku ega paista hõlpsasti teraselt ümbrust uurivale metsisele silma. Ennast liigutada või paigalt liikuda võib ainult ihumise ajal. Muul ajal püsida paigal täiesti vaikselt ja liikumatult, vaatamata sellele, millises asendis jahimees ka ei oleks, sest iga vähimatki liigutust märkab metsis kohe. Kaugelt metsise asukoha ülesleidmine pole tähtis mitte üksnes jahimehe varjumise mõttes, vaid see võimaldab jahimehel juba kaugelt sobiva laskekoha välja valida, ilma et seks oleks vaja aega viita siis, kui ta on metsisele laskekauguseni lähenenud. Ei näe jahimees laulvat metsist eemalt, võib hõlpsasti juhtuda, et ta hüppab talle liig lähedale või halvemal juhtumil isegi mängupuu alla, kust lasta ei saa, vaid on siis sunnitud tagasi hüppama, mis igakord aga ei õnnestu. Eriti täbar on jahimehe seisukord rabadel ja soostunud maadel, kus võib hõlpsasti juhtuda, et metsis märkab kohe mängupuu alla sattunud jahimeest, kes astus kas puujuurtele või kelle hüppe all turba-ala pind kõikus. Jõuab jahimees metsisele liig lähedale või satub isegi mängupuu alla, kust ei saa lasta, tuleb uus, soodsam laskekoht välja valida ja sinna asuda mitte hüpates, vaid kergete sammudega (endast-mõista ainult ihumise ajal), seejuures püüdes mitte astuda puude juurtele. Kostab jahimehele laul küll lähedalt, kuid kord siit, kord säält, kord valjemini, kord tasemini, siis võib ta kindel olla, et on sattunud mängupuu alla. Mängupuu alla sattudes hoiduda käega või mõne asjaga puud puutumast, sest seda märkab metsis kohe, katkestab viibimata laulu, kuid võib ka ära lennata. Pimedal ajal on mõnikord väga raske puul mängivat metsist silmata, eriti kui ta asub kuuse või männi tihedas võras. Ja nii mõnelgi juhtumil ollakse seetõttu sunnitud korduvalt ümber mängupuu käima või halvemal korral isegi jääma ootama koitu.

Nagu teada, tõstab metsis laulu ajal pää ja kaela ülespoole ning laotab saba laiali. Asudes jämedal ja siledal oksal, kõnnib sellel laulu ajal edasi-tagasi; peenel oksal ta kõndida ei suuda, kuid laulu ajal väriseb või liigub oks. Pimedal ajal ja juhtumeil, kui metsis laulab okstega hästivarjatud kohas, avastavad eeltähendatud liigutused sageli tema asukoha. Kui olukord võimaldab, on soovitav laulvale metsisele püüda läheneda nii, et ta jääks kütist hommiku poole, kus taevas valgem ja seetõttu metsis ise kui ka tema liigutused on selgemini nähtavad. Samal ajal on ka kütt paremini pimedusest varjatud.

Laulu kõla järgi pole igakord võimalik kaugust isegi mitte ligikaudu hinnata, sest olenevalt sellest, kas metsis mängib maas või puul, kas laulu ajal on tal pää suunatud küti poole või kõrvale, kostab ka laul kord lähemalt, kord kaugemalt. Eriti suurèsti ja sageli muutub vahelduvalt kõla tugevus, kui metsis laulab maas. Sel korral ta alatasa liigub edasi-tagasi, keerleb ja pöörleb ning suunab pääd kord siia-, kord sinnapoole. Kuigi maas mängiva metsise laul nii kaugele ei kosta kui puul lauldes, hõlbustavad tema asukoha ülesleidmist robin ja tiibade löögid, mida ta teeb lühikeste üleslendude ja kõrgete hüpete ajal ja mis kostab võrdlemisi kaugele. Maas mängivale metsisele laskekauguseni lähenemine on tunduvalt raskem, sest ta ei püsi kuigi kaua paigal, vaid vahetab alatasa kohta. Päälegi maas mängides märkab ja kuuleb ta lähenevat jahimeest palju paremini kui puul istudes. Et maas mängivale metsisele vähemate jõupingutustega laskekauguseni jõuda, on mõnikord kasulik mitte kohe hüpetega alata, vaid enne kindlaks teha, kus ja mis suunas ta päämiselt keerleb, et siis talle kas vastu hüpata, liiklusteele ette jõuda või lihtselt jääda ootama tagasitulekut endisse paika. Põnev ja vahelduv mäng maas pakub teadlikule jahimehele suurt naudingut, sest siin peab ta olema väga osav, kõik kogemused ära kasutama ja kogu jõu kokku võtma, et mängukohalt mitte saagita lahkuda.

Mäng maas on huvitavam veel sellepoolest, et kukk siis alatasa liigub, tehes ühtlasi ootamatuid kõrvallende ja kõrgeid hüppeid. Ka paistab ta maas olles oma lohisevate tiibadega ja laialilaotatud sabaga palju imposantsem. Juure hüpates maas mängivale metsisele pidada alati meeles, et ta maas asudes näeb paremini ja märkab rutemini lähenevat jahimeest kui puul istudes. Seepärast lähenemisel otsida ikka varju. Ei ole selleks kohal küllalt sobivaid puid, põõsaid jne., tuleb laulu vaheaegadeks heita

kas maha või, kui see mõningail põhjusil võimatu, lasta vähemalt põlvili ja küürutada.

Nagu teada, laulab metsis mänguhooaja lõpupoolest alates ka õhtul, kuid et õhtune mäng algab võrdlemisi hilja, rutata juurehüppamisega, et enne pimenemist oleks tema asukoht leitud. Hämaras metsas on teda võrdlemisi raske leida, eriti veel, kui mäng toimub tihedal puul. Kiire pimenemise tõttu õnnestub õhtuselt mängult harva üle kahe kuke lasta; tavaliselt lepitakse ainult ühega. Õhtune jaht mängivale metsisele õhtuhämarikus ja pikalevenivate laulu vaheaegadega on eriti huvitav ja paneb isegi vilunud metsiseküti südame kiiremini tuksuma, sest kuigi õhtune mäng kestab mõnikord tunni või ka rohkem, võib see siiski igal silmapilgul lõppeda, misjärel kütt peab pikemat aega liikumatult paigal püsima, enne kui ta võib tasaste sammudega armulaulu lõpetanud metsisest eemalduda. Jahimajanduse huvides pole soovitav õhtust jahti mängivaile metsiseile pidada. Kui seda aga tingimata tahetakse pidada, siis ühes mängukohas mitte rohkem kui kord või paar, arvesse võttes, et õhtune eksitamine häirib neid tunduvalt rohkem kui hommikune. Ja kordub see veel sageli, jäävad nad väga araks ja ettevaatlikuks ning korralikku mängu pole siis ka enam hommikuil loota. Kui õhtul mängukohas lastakse, on hommikul metsised laskekoha läheduses väga kartlikud ja seetõttu sageli ei laula enam korralikult. Ülaltoodut arvesse võttes on soovitav õhtul jahti metsistele mitte pidada, vaid piirduda ainult kuulamisega, et võimalikult täpselt teada saada, missugustel puudel metsised ööbivad ja kuidas hommikul neile hõlpsaimini läheneda.

Vanad kuked alustavad mängu, kui maapind on veel üleni lumega kattunud. Muidugi võib ka siis alustada jahipidamist, kuid seejuures peab ühtlasi olema ette valmistatud mitmesuguseile raskusile ja sageli leppima ka väherahuldavate jahitulemustega. Kui päeval lumi sulab ja öösi olnud niivõrd tugev külm, et lumi kattub jääkoorukesega, mis kannab inimest, siis varustades end nahata vildikutega või mõnede teiste pehmete jalanõudega, mis võimaldavad lumel tasast edasiliikumist. Nii võib mängivale metsisele võrdlemisi hõlpsasti laskekauguseni juure hüpata. On aga öösi sula ja lumi selle tagajärjel pehme ega krõbise, siis võib julgesti ka säärikuid kasutada. Kui aga lumi sügav ja öösi tekkinud jääkooruke ei kanna inimest, pole peagu mingit väljavaa-

det märgatamatult metsisele laskekauguseni jõuda; harukorril võib see õnnestuda ainult suuskade abil.

Lastes metsist tuleb alati pidada meeles, et tema vastupanu haavamise korral on väga suur ja seetõttu ei tohi iialgi teda kaugelt lasta, samuti siis, kui ta okstest varjatud. Mis puutub laskekaugusse, siis võib see hää ja kokkujooksva haavlipüssi juures olla rohkeim 45 sammu, mingil tingimusel mitte rohkem. Kuigi metsiseid on haavlitega surmatud 60 ja isegi rohkema sammu kaugusèlt, siis on need vaid üksikud õnnelikud juhused, mis kuidagi ei õigusta nii kaugelt laskmist, kuna väljavaated metsist säärasest kaugusest surmata on liiasti nõrgad. Ainult haavamiseks või hää õnne pääle laskmiseks on metsis kui haruldane lind meile siiski liig kallis. Päälegi ei lase ükski teadlik jahimees looma-lindu, kui ta pole kindlal veendumusel, et tabamus enam-vähem kindel. Keskmise häädusega haavlipüssi juures on sobivaimaks laskekauguseks 25—30 sammu, ja kui täpselt sihtida ja külmavereliselt lasta ning õigesse kohta tabada, võib kindel olla, et lask on kiiresti surmav. Metsise laskmiseks mängult on otstarbekaim kasutada haavleid 3½ või 3¾ mm (nr. 3 või nr. 2), mis katavad küllaldaselt tihedalt metsist ja tungivad ühtlasi ka sügavasti kehha. Kuigi mõnel üksikjuhtumil lastakse metsist mängult ka kuuliga, eelistada siiski haavlipüssi, mille lask surmab metsise kindlamini ja kiiremini. Kuulipüssi kasutades on veel see pahe, et laskmisega tuleb seni oodata, kuni on läinud niivõrd valgeks, et saab täpselt sihtida. Kuid pilvise ilmaga läheb ootamisega aga niivõrd palju aega kaotsi, et teisele metsisele enam valguse tõttu ei saa läheneda. Lastakse aga siiski kuuliga, tuleb kasutada täiskestaga kuule, mis küll igakord metsist ei surma paugupäält, vaid ainult raskesti haavab, kuid seevastu jälle ei purusta lindu nii kui tina- või kestaga osaliselt kaetud kuul. Ka teadliku jahimehe seisukohalt tundub haavlilask nagu õiglasemana ja huvitavamana kuulilasust, sest kasutades haavlipüssi, tuleb jahimehel metsisele tunduvalt lähemale minna, mis aga nõuab talt suurt jõupingutust, osavust ja oskust, mida ta võib omandada just metsas, vabas looduses, mitte aga lasketiirul. Lähenedes metsisele paraja haavlilasu kauguseni, avaneb talle sellega ühtlasi võimalus lähedalt vaadelda seda toredat ja haruldast lindu, samuti tema huvitavat ja omapärast mängu.

Nagu juba öeldud, on metsise vastupanu haavamisel suur, mistõttu teda lasta ainult siis, kui ta on täiesti selgesti ja vabalt

nähtav ega ole millegagi varjatud. Laskmisest läbi okste, kanarbiku, põõsaste jne. tuleb igal juhtumil hoiduda, kuna neid takistusi läbistades kaotavad haavlid osa oma löögivõimest ega suuda seetõttu enam metsist surmata.

Välismail peetakse otstarbekaimaks tabamuspaigaks seda kehaosa, mis saadakse puul mängivale metsisele sihtides poolpõigiti tagant, jalgade vahelt ülespoole, nii et sihtimisel istuks metsis nagu ratsuti kirbul. Isiklikult ma seda tabamuspaika ei poolda, vaid leian parema olevat lasu, mis juhitakse küljelt (parim) või pool põigiti eest või tagant tiivanukile, sääl leiduvate valgete sulgedele n. n. „peeglile". Kui sellele tabamuspaigale lasta ihumise ajal, siis purustab sinna juhitud lask mitte ainult tiivaluud ja selgroo, vaid haavlid tabavad sageli ka ihumisel ülestõstetud pääd ja kaela. Otse eest või tagant laskmisest tingimata hoiduda, sest esimesel juhtumil pole märk mitte ainult võrdlemisi väike, vaid rinda ja puguala tihedalt katvad elastsed ja kõverdunud suled juhivad haavlid kas kõrvale või kuigi läbistavad selle tugeva sulepadjandi, kaotavad siiski oma löögivõime ega suuda enam metsist surmata. Teisel juhtumil lask ei surma kunagi metsist kohe, vaid purustab kas ainult tüürsulgi või halvemal juhtumil tungib sisikonda, haavates lindu küll rängasti, kuid kes siiski veel küllalt kaugele suudab lennata, et kütile kättesaamatuks jääda. Üldiselt peab ütlema, et haavatud metsist õnnestub vaid harukorril üles leida.

Maas mängivale metsisele tuleb lasta ainult siis, kui ta külje pöörab otse jahimehe poole; teises asendis on teda raske „paugupäält" surmata. Satutakse juhuslikult mängupuu alla, nii et lasta tuleks püstloodis, siis on parem loobuda otse üleslaskmisest ja astuda mõned sammud kõrvale, kust tabamine on igatahes rohkem kindlustatud.

Kui lask metsist tabab nii, et ta puult langeb maha, kuid siiski mitte surmavalt, ja ühtlasi on karta tema põgenemist, tuleb viibimata rutata juure, võtta metsisel tiibadest kinni ja surmata. Kinnivõtmisel kui ka surmamisel püüda ära hoida tiibade lööke ja robistamist, sest see häirib suuresti läheduses mängivaid teisi metsiseid, kes seetõttu võivad mängu pikemaks ajaks katkestada. Mängib aga läheduses veel teine kukk ja antud lask on metsist niivõrd hästi tabanud, et ta juba puult kukkudes on surnud, või niivõrd raskesti haavata saanud, et enam põgeneda ega tiibadega tugevasti robistada ei suuda, on kasulik jääda liikumatult ja vaikselt paigale seniks, kuni läheduses olev kukk rahuneb ja uuesti alustab mängu. Siis lastud metsis üles võtta ja alata juurehüppamist teisele metsisekukele.

Kui olukord vähegi võimaldab, on soovitav puul mängivale metsisele lasta ihumise ajal, sest läheb siis lask täiesti mööda (ükski haavel teda ei riiva), ei pane ta igakord lasku tähelegi ja nii jääb kütile võimalus veel teine lask anda. Mängib esimene kukk teise kuke läheduses ja soovib jahimees ka viimast lasta, tuleb tal esimesele metsisele lasta teise kuke ihumise ajal, et viimane ei märkaks laskmist ja sellest ei ehmuks. Kuna laulu vaheaegadel tuleb täiesti vaikselt ja liikumatult paigal püsida, siis on ka endast-mõistetav, et püssi palgepanek, püssikuke vinnatõmbamine, kaitsevinnast päästmine, köhatamine jne. on võimalik ainult ihumise ajal. Läheneva jahimehe eest lendutõusvale metsisele lasta on täiesti lubamatu, sest hämarikus puult äkki lendutõusvat metsist on väga raske surmavalt tabada, küll võib teda aga kergesti haavata. On kõigi tabamustunnuste järgi otsustades esimene lask metsist tabanud ja teda raskesti haavanud, ei tohi teise lasu andmisega enam viivitada, sest haavata saanud metsise üleslеidmiseks on vähe lootusi. Maasmängivale metsisele ei võimaldu igakord lasta ainult ihumise ajal, sest ta sageli võib ihumisel parajasti mõne puu, põõsa, kännuga jne. varjatud olla. Sel puhul tuleb laskmiseks esimest sobivat silmapilku kasutada. Lastakse maasmängivale metsisele ihumise ajal, tuleb meeles pidada, et ta ihumise kestel umbes kehapikkuselt paigalt liigub.

Teadlik ja õiglane jahimees ei lepi üksi laskmisega, vaid kui pole metsist, kellele ta laskis, kätte saanud, siis ei löö kohe sellele käega, vaid püüab ühel või teisel viisil selgitada, kas lask läks mööda või kui see lindu tabas või haavas, siis millist kehaosa ja kas rängasti või ainult kergesti. Osutub tähelepandud või laskmiskohalt leitud tabamustunnuste järgi haavamine rängaks ja elukardetavaks, püüab ta igaviisi ja igasuguste abinõudega haavatud metsise peatselt leida ja surmata, et teda seega võimalikult kiiresti piinast ja kannatustest päästa.

Kuigi tabamustunnused on kõigil lindudel enam-vähem ühtlased, pole siiski üleliigne peatuda veidi neil tunnuseil, mida vilunud jahimees peab tähele panema, kui lask metsist tabab, kuid ei surma. Kuna ilma tähelepandud tabamustunnusteta pole üldse võimalik lasu tagajärgede üle otsustada, siis tuleb igal metsisekütil, kui hommikune hämarik ja olukord seda vähegi võimalda-

vad, püüda üksikasjaliselt tähele panna, millist mõju lask avaldas metsisele ja kuidas ta käitus pärast seda. Tõuseb metsis, kellele ihumisel lasti, silmapilkselt suure robinaga oksalt nagu kukkudes lendu ja lendab otsejoones edasi, seejuures aga vajudes allapoole ja allapoole ning ühtlasi riivates lennuteel ettejuhtuvaid puid ja oksi, siis on ta kindlasti haavatud. Täiesti terve või lasuga ainult kergesti „riivatud" kukk tõuseb nagu ülespoole hüpates lendu, tõustes peatselt kõrgemale, ei puuduta lennul oksi ega puid ja lendab võrdlemisi tasa, ilma suurt robinat tekitamata. Viimane tunnus on eriti tähtis, sest haavatud metsis lendab alati suure robinaga, kuna haavamise tagajärjel on osa oma jõust kaotanud ja seetõttu peab tiibadega tugevamini ja tihedamini töötama. Tundes lennul jõu kadumist, püüab haavatud kukk lennata puule ja kui tal seks ei jatku jõudu, kukub kas kohe maha või libiseb puud mööda suure robinaga alla, kuhu harilikult jääb ka lamama. Tiivast haavatud metsis langeb küll puult maha, kuid kiiresti toibudes pistab viibimata jooksu, sääljuures niivõrd kiiresti ja osavasti põgenedes, et inimesel on raske talle järele jõuda. Ei õnnestu põgeneda, hakkab ta kohevile aetud sulestikuga nii lähenevale jahimehele kui ka koerale mehiselt ja vapralt vastu, jagades siis hoope noka ja tiibadega ning kriimustades küünistega. Tabab lask ainult sisikonda, tõmbub silmanähtavalt kokku, kuid tõuseb kohe lendu ja võib veel väga kaugele lennata enne kui langeb maha. Tabab lask pääd, kuid ei surma silmapilkselt, tõuseb metsis küll püstloodis lendu, kuid kukub peatselt surnuna maha. Kukk, kel mõlemad jalad on lasuga purustatud, tõuseb nagu kukkudes oksalt lendu ja lendab kaugele enne kui laskub maha; uuesti lendu tõusta suudab ainult suurte jõupingutustega ja lendab siis madalalt edasi. Tabamustunnusteks võivad olla ka laskekohal leiduvad purustatud või läbilastud suled, mille kuju, ehituse ja värvuse järgi võib otsustada, millist kehaosa lask tabas. Lendab metsis pärast lasku ära, ei tule kohe rutata mängupuu juure, et säält otsida leiduvaid tabamustunnuseid, vaid otstarbekam on jääda paigale, jälitades metsise lennu suunda ja kuulata, kas kustki ei kostu robistamist või kukkumist. Kaob metsis küti silmist ega ole enam kuulda ka tema lendu, tähistab kütt metsise lennusuuna ja oma laskekoha ning läheb alles siis mängupuu juure, et säält tabamustunnuseid otsida. Metsise käitumise, lennu ja kohalleiduvate tunnuste varal püüabki kütt selgusele jõuda, kas lask tabas metsist või läks sihist mööda. Tabamuse korral selgu-

sele jõuda, kas lind on rängasti või kergesti haavata saanud. Haavatud, kuid äralennanud metsist on linnukoerata peagu võimatu üles leida, sest hoolimata tema sulestiku silmatorkavast värvusest on teda kändude, põõsaste, kanarbiku, kuivanud taimestiku jne. tõttu väga raske silmata.

On kütil saatja ja viimane jäi kokkulepitud kohta küti tagasitulekut ootama, siis ei tohi ta pärast lasku rutata küti juure, vaid peab paigale jääma ja ootama küti tagasitulekut, sest, võib-olla, pole metsis surma saanud ega ka ära lennanud, vaid katkestas pärast lasku ainult laulu. Ruttaks saatja nüüd kohe küti juure, peletaks tingimata lendu ka metsise, millega võetakse aga kütilt võimalus veel teiskordselt metsisele lasta. Päälegi pole soovitav ilma tungiva vajaduseta mängukohtades käia ja metsiseid asjata häirida.

Kuna meil on jahipidamine metsistele lubatud ainult kevadel mänguajal, siis pole siinkohal vajadust üksikasjalisemalt peatuda teistel jahipidamisviisidel, mida päämiselt tarvitatakse Rootsis, Norras, Soomes ja Venemaal. Nimetatud maades tarvitatavaist jahipidamisviisidest võiks mainida järgmisi: 1) otsijaht linnukoeraga, 2) otsijaht laikaga, 3) varitsemisjaht ja 4) hiilimisjaht (koerata).

Otsijaht linnukoeraga (noorelinnujaht).

Seda jahti peetakse samal viisil nagu meil noortele tetredele. Algab tavaliselt juulikuu lõpp-poolel, kui noored linnud juba enamvähem täiskasvanud, kusjuures lastakse ka ettejuhtuvaid vanu linde, päämiselt küll kukki.

Jaht kestab kuni pesakondade laialiminekuni, mis ajast pääle üksikud metsised tavaliselt koera ja küti lähenemist enam ei kannata, vaid juba kaugelt tõusevad lendu.

Otsijaht laikaga.

Üldjoontes seisab jaht selles, et koer otsib üles kas maas asuvad metsised, ajab nad lendu ning jahimees laseb neid siis lennult; või otsib koer üles puul istuva metsise, hakates teda haukuma, ja kuna metsise kogu tähelepanu pöördub puu all haukuvale ja keer-

levale koerale, kasutab jahimees seda ja hiilib ettevaatlikult metsisele laskekauguseni. Saagirikkaim on jaht laikaga sügisel, kui metsised lehistel ja haabadel käivad söömas.

Varitsemisjaht.

See toimub metsas asuvate väikeste lehise- ja haavasalkade läheduses. Neid salku külastavad metsised, alates augustikuu lõppoolest järjekindlalt, et poolnärtsinud okkaid ja lehti süüa, mis sel aastaajal neile päätoiduks. Kütil tuleb siis metsiseid varitseda sääraste puusalkade lähedusse püstitatud onnis. Alul külastavad lehiseid ja haabu päämiselt küll noored metsised, kuid nädala või paari pärast seltsib neile ka vanemaid linde. Söödal käivad nad kaks korda päevas: esimene kord varahommikul, kusjuures jäävad puudele tavaliselt kuni kell 9—10 ja teine kord pärast lõunat kella 4—5 paigu, millal jatkavad söömist kuni pimeda tulekuni.

Hiilimisjaht (koerata).

Seda jahipidamisviisi kasutatakse lehistel ja haavadel söömaskäivaile metsiseile. Leidub metsiste elutsemiskohtades suuremaid lehise- ja haavapuistuid, siis ei anna varitsemisjaht enam kuigi rahuldavaid tulemusi, sest metsistel pole kindlaid söödakohti, vaid käivad söömas täna siin, homme sääl. Suuremates lehise- ja haavametsades peetakse tavaliselt hiilimisjahti, mis on neis metsades palju saagirikkam varitsemisjahist, eriti kui jahimees põhjalikult tunneb metsa, oskab tasa ja ettevaatlikult hiilida ja omab terava nägemise ja kuulmise. Jahitulemused olenevad suuresti ka ilmastikust. Selge ja külma ilmaga on metsised väga erksad ja märkavad juba kaugelt hiilivat jahimeest, nii et säärase ilmaga õnnestub harva neile laskekauguseni läheneda. Soodsaimaks jahiilmaks on pilvine ja sompjas või isegi väikese vihmaga ilm, millal metsas võib eriti tasa hiilida. Niisuguste ilmadega peatuvad metsised „söödapuudel“ tunduvalt pikemat aega; mõnikord viibivad sääl isegi kogu päeva.

Kohtades, kus metsiseid rohkesti, peetakse neile sügisel jahti ka sõidukeilt. Sõidetakse varahommikul aegamööda metsateid mööda, kuhu metsised ilmuvad väikesi kivikesi otsima, ja kuna

metsised sõidukeid ei karda eriliselt, võimaldub neile hõlpsasti laskekauguseni läheneda.

Inimasulaist kaugel asuvail põldudel varitsetakse metsiseid ka viljarõukude juures, kui need jäävad kauemaks ajaks sinna ja metsised on harjunud sääl söömas käima.

Endises Austrias peeti meeleldi varitsemisjahti metsistele. Neid varitseti mängukohta selleks püstitatud onnides, mis asetsesid kohtades, kus metsised hommikuil meeleldi jatkasid mängu maas. Mängukohta püstitati tavaliselt suurem arv onne, ja kuna igas onnis varitses jahimees, siis õnnestus ikka ühel või teisel metsist lasta. Rahuldavaid tulemusi andis see jahipidamisviis ainult säärastes mängukohtades, kus maas laulvaid kukki oli rohkesti.

Metsisejahil kui ka kuulamisel peab säärast riietust kandma, mis on kerge, soe ega takista hüppamist ja laskmist. Riietuse värvus peab hästi sobima ümbrusega: ei tohi olla liig tume ega liig hele. Sobivaimaks värvuseks tuleb pidada halli, rohekashalli või hallikaspruuni. Kübarat pole soovitav kanda, kuna selle ääred takistavad kuulmist ja kokkupuutel okstega tekitavad krobinat. Pikad, kerged ja lahtiste hõlmadega mantlid pole otstarbekad, sest nende lehvivad hõlmad võivad tuulise ilmaga hõlpsasti äraandjaiks saada. Nahast või kõvast riidest valmistatud riietus metsisejahiks ei ole sobiv, kuna see liigutamisel või kokkupuutel okstega, puudega jne. krõbiseb. Kui jahti peetakse külmanud maaga, siis on kasulik kanda nahata vildikuid või mässida säärikute ümber pehmet (villast) riiet, mis summutaks hüppamisel tekkivat kõla.

Surmatud metsis tuleb võimalikult hoolikalt ja ettevaatlikult koju toimetada, et tema kaunis sulestik ei määrduks verega ega saaks kandmisel kannatada. Võrdlemisi hõlpus on seda suurt lindu korralikult kanda, kui kokkuseotud jalge vahelt pista läbi pikem kepp ja sellega võtta õlale, kõht pöördud kandja selja poole. Kuna metsisel on rohkesti verd, siis, et seljas kandes riided ei määrduks verega, tuleb metsise kurku pista kas puuvilla või selle puudusel kuiv sammaltopp. Tekib vajadus surmatud metsist edasi toimetada kas sõidukeil, rongil, postiga, pagasiga või muul teel, ei tohi linnu välimus sellest kannatada, milleks lind korralikult sisse pakkida kasti või korvi. Pole käepärast sobivat kasti ega korvi, võib linnu edasitoimetamiseks sisse pakkida järgmiselt, mis väga praktiline ja hõlpsasti teostatav. Võtta

1/2 tolli jämedune lauaots, veidi pikem väljasirutatud metsise kogupikkusest. Sellele asetada lind seljali olekus ja kinnitada pää, keha ja saba nööriga. See tehtud, katta metsis üleni tihedalt lauast veidi pikemate kuuseokstega, millede ümber tõmmata nöör ja siduda kokku lauaotstest üleulatuvad okste otsad. Sobiva lauaotsa puudusel võib selleks kasutada ka kepikesi, sidudes need omavahel, et need seisaksid koos. Sääraselt sissepakitud metsis jõuab nägusana kohale ja kõlbab isegi topise valmistamiseks.

Kui surmatud metsist ei vajata topise valmistamiseks, vaid tarvitatakse ainult toiduks, siis on soovitav pärast surmamist sisikond kohe välja võtta ja rinna- ning kõhuõõs kuiva lapiga verest puhtaks pühkida. Sisikonna väljavõtmiseks lõigata kõhualune säärases ulatuses lahti (alates kloaagist), et käsi vabalt mahub kõhuõõnde. On sisikond välja võetud ja metsis täiesti jahtunud, võib soovikorral rinna- ja kõhuõõnde mahutada kadaka- või kuuseoksi. Alalhoiu puhul tuleb surmatud metsis riputada konksule, ninasõõrmeist läbitõmmatud traadi või tugeva nööri abil.

Vastlastud metsist tavaliselt ei tarvitata kohe toiduks, vaid hoitakse olenevalt sööja maitsest lühemat või pikemat aega vilus või külmas ruumis.

Teder (*Lyrurus tetrix tetrix* L.).

(Tetrao tetrix L.; Tetrao peregrinus, juniperorum et ericeus Brehm; Lyrurus tetrix Swains).
Ingl. k. — black game ehk black grouse — kukk — black cock, kana — grey hen, prants. k. — coq de bruyères, petit tétras, saksa k. — das Birkhuhn, Spielhahn, Schildhahn, kleiner Hahn, vene k. — тетерев косач, läti k. — rubenis ja soome k. — teiri.

Teder (perek. teder — Lyrurus Swains.) kuulub samuti kui metsis, rabakana ja laanepüü metsislaste (Tetraonidae) sugukonda. Täiskasvanud tedrekuke sulestik on peagu üleni must, kusjuures pää, kael, selg ja pugu-ala on ilusa tumesinakas-violetse metallläikega. Toreda ilme annab talle mõlemail silmakulmudel asetsev punaste lihanibukeste riba, mis mängu-ajal eriti suur ja hiilgav. Pärast linnu surmamist tõmbub see riba peatselt kokku. Tedre rind, saba ja alapool on musta värvusega; viimasel leidub

sageli valgeid laike. Saba alapoole katesuled valged; harukorril leidub igal sulel väike must laik. Lüürakujuline saba koosneb 18—20 tüürsulest; sirbikujulised äärmised tüürsuled, arvult 3—4, on pikemad (20—22 sm) teistest (10—11 sm) ja pöördud välispoole, kuna keskmised on lühemad (10 sm) ja sirged. Kaenlaaluse ümbruses tiiva eesserval leidub väike valge laik, mis isegi lendaval linnul hõlpsasti nähtav. Jahimehed nimetavad seda „peegliks". Õlasulestik, päältiibade ja saba ülapoole katesuled on kas mustad või pruunikas-mustad. Mõlemal tiival on valge

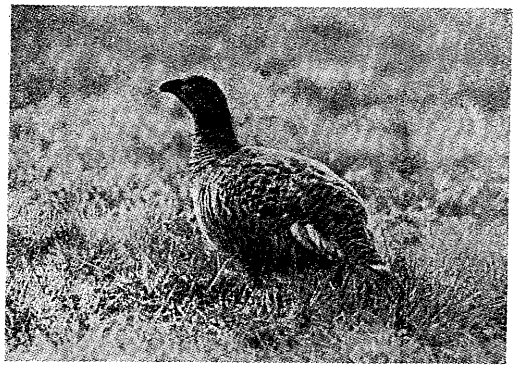

Joon. nr. 58. Tedrekukk.

põikvööt. Täiskasvanud tedrekuke kogupikkus kõigub 58—65 sm, siru-ulatus 90—100 sm ja tiiva pikkus 26 sm; kaal ühes sisikonnaga 1,25—1,75 kg.

Täiskasvanud ematedre sulestik on ülapoolel musta ja roostepruuni põiktähnitusega; alapoolel roostepunakas, pruuni ja musta põikkirjaga. Saba on mõõduka väljalõikega ja äär-tüürsuled ainult üsna vähesel määral pöördud välispoole; saba alapoole katesuled on saba keskkohalt veidi pikemad tüürsulgedest, ulatudes seetõttu üle saba. Ematedre kehamõõdud on järgmised: kogupikkus 43—48 sm, siru-ulatus 80 sm ja tiiva pikkus 23 sm; kaal ühes sisikonnaga 0,85—1,3 kg. Isassulestikuga (kukesulelised) ematedred oma tumeda värvusega sulestikuga ja lüürataolise sabaga pole nii haruldased kui isassulestikuga emametsised. Ka meil on selliseid abnormiteete, samuti nagu individuaalselt erinevaid värvusevarieteete korduvalt lastud. Vastavaid topiseid leidub Tartu ülikooli zooloogiamuuseumis ja Tallinna provintsiaal-

muuseumis. Millest isassulestiku tekkimine emalindudele üldse tingitud, pole senini täpselt teada, kuid paljud teadlased arvavad, et see ebanormaalne sulestik tekib emalindudele ühenduses sigivõime kaotusega või mandumisega. Lühikesed tugevad jalad on varvasteni kaetud karvjate sulgedega. Paljad varbad seevastu on varustatud seespoolt nagu õõnestatud küünistega, mille äärised võrdlemisi teravad. Varba mõlemaid külgi katavad kammitaolised sarvnarmad (nagu metsisel). Mida kaugemal Põhjas tedred elutsevad, seda kergemaks muutub nende kehakaal ja seda rohkem leidub sulestikus valgeid laike kui ka tähnitusi. Noored linnud

Joon. nr. 59. Tedrekana.

omavad alles septembrikuus lõpliku vanusesulestiku, kusjuures sulgimine on väga keeruline ja toimub suvel mitu korda. Suve keskpaigu võib juba noori kukki kanadest eraldada, sest esimeste sulestikus leidub juba rohkesti musta ja tumedama värvusega sulgi. Mängu lõppedes algab kukkedel sulgimine, mis kestab kuni augusti keskpaigani. Sulgimise ajal elutseb kukk päämiselt tihnikus, kus end parimini tunneb vaenlaste eest kaitstud olevat, sest siis ta ei suuda kuigi hästi lennata. Mõnikord kaotab teder sulgimisel kõik hoosuled korraga ja on selle tagajärjel siis mõni aeg täiesti lennuvõimetu, nii et teda võib isegi käega kinni võtta, kui ainult linnukoer leiab ta pelgupaiga.

Teder on väga ettevaatlik ja arg lind, märkab kohe ähvardavat hädaohtu ja põgeneb juba kaugelt. On aga ka taibukas ja kohtades, kus teda vähem häiritakse, muutub peatselt võrdlemisi julgeks. Nii, näiteks, ematedred, kellele ei peeta jahti, on tunduvalt julgemad kukkedest. Teder näeb ja kuuleb haruldaselt hästi

ja vastandina metsisele ei muutu lauluajal kurdiks ega nõrgestu tal ka nägemisvõime. Jahimeestel on tõepoolest õigus, kui nad väidavad, et tedrekukel on igal sulel silm, sest puul istuvale tedrele on äärmiselt raske märgatamatult juure hiilida. Seevastu on aga tema haistmismeel nagu enamikul teistel lindudelgi vist küll väga nõrgasti arenenud. Kuigi mõned jahimehed vaidlevad selle arvamuse vastu, pole siiski põhjust teisele seisukohale asuda. Hoolimata lühikestest hoosulgedest ja ümmardunud tiibadest lendab ta siiski võrdlemisi kiiresti, igatahes kiiremini kui teised metsislased. Lendu tõuseb kaugelekostva robinaga. Teder jookseb võrdlemisi kiiresti. Nii tiivast haavatud tedrele on koerata raske järele jõuda. Teda jälitava linnukoera eest jookseb (vana kukk ja lesk kana) kas kaugele, seejuures tehes osavaid keerdkäike, või (noored tedred) poetub kuhugi põõsasse või puhmasse, kus end meisterlikult varjab, nii et teda on äärmiselt raske silmata. Eriti hästi kannatab teder koera kui ka jahimehe lähenemist suvel palava ilmaga. Säärastel puhkudel õnnestub teda mõnikord isegi käega kinni püüda.

Tavaliselt ei tõuse pesakond korraga lendu, vaid enamikjuhtumeil ükshaaval, kusjuures, kui neid pole liig sageli eksitatud, ei lenda kaugele, vaid esimesel sobival võimalusel laskub jälle. Sügise lõpp-poolel või talve alul kogunevad tedred suurtesse parvedesse, 40—50 või mõnel üksikjuhtumil isegi rohkem lindu parves. Parved koosnevad tavaliselt kas ainult kukkedest või ainult kanadest. Kuid vahel leidub ka kukkede parves üksikuid kanu. Parvedesse jäävad nad kuni kevade tulekuni. Teder samuti kui teised kanalised ei suple vees, vaid soperdab kuivas liivas, mullas või turbas, kuhu seks siblib endale väikese ümmarguse augukese. Meil ööbivad tedred alati maas, põõsaste ja puhmaste all või tihnikuis noorte puude varjus. Talvel, kui maapind sügavasti kattunud lumega, siblivad nad endile lumme auke või käike, kus ööbivad ja leiavad ka küllaldast kaitset käreda külma eest. Tetredel on samad vaenlased kui metsisel; eriti hädaohtlikud on talle rebane, kanakull, rabapistrik ja raudkull (emane); viimane röövib päämiselt tema poegi, kuna aga mäger, tõhk ja loorkullid hävitavad päämiselt mune.

Teder kannatab mitmesugustest haigustest kui ka taudidest, kuid seni pole veel korda läinud nende õiget iseloomu selgitada, mistõttu praegusel ajal on ka võimatu nende vastu võidelda. Samal ajal leidub tetredel ka rohkesti igasuguseid naha-, soolte- ja kopsu-

nugilisi. Kohtades, kus tihe telefoni- või telegraafivõrk, leiavad paljud tedred nagu muudki linnud surma, kui lendavad vastu traati.

Teder põlgab ühetaolisi suuri metsamassiive ja elutseb seepärast meeleldi metsniitudel, karjamail, soode ja rabade serval, metsamata kuid rohtunud raiestikel, lagendikel ja halvasti majandatud talumetsades. Külastab häämeelega elutsemiskoha läheduses leiduvaid nisu-, odra- ja kaerapõlde, kust teri otsib. Vahetevahel külastab ka orasepõlde. Põuaajal, kui vesi alatisest elutsemiskohast ära kuivanud, lahkub teder säält ning asub siis elama kas ojade või kraavide lähedusse või mujale niiskemaisse kohtadesse. Talvel ja kevadel külastab meeleldi kõrgeid üksikult kasvavaid puid, kus end päikesepaistel soojendab või oma armulaulu laulab. Tedre toit on niihästi taimeline kui ka loomaline. Seega sarnleb tema toit suuresti emametsise toidule. Ainukeseks vaheks tuleb lugeda seda, et teder talvel ei söö männiokkaid nagu emametsis, vaid toitub siis päämiselt kaseurbadest, pungadest ja kadakamarjadest; hädasunnil sööb ka teiste lehtpuude pungi. Eriti maias on ta aga metsmarjadele, mistõttu võib teda marjade ajal kohata isegi suuremais metsades, mida ta muidu põlgab.

Teder samuti kui metsis on vastupidav ja vähenõudlik lind, mistõttu pole meil praegusel ajal tarvidust tema toitlustamise eest muretseda. Soovitakse aga tetri ühte kohta koondada, tuleb sinna asutada söödapõlde, kus kasvatada nisu, kaera, otra või tatart. Jäetakse koristatud ja rõukudesse pandud vili söödapõllule, käivad tedred ka talvel sääl söömas. Samuti elutsevad siis söödapõllu läheduses, kui ainult sääl leidub sobivaid kohti. Mis puutub tetrede eest hoolitsemisse, siis seisab see praegu vaid nende vaenlaste hävitamises, sest kui neid rohkeneb ülearuselt, hävivad ka tedred viimseni. Tetrede sigimine oleneb suuresti ilmastikust, ja kui munemise, haudumise ja poegade kasvamise ajal on ilmastik ebasoodus, ei edene nad kuigi jõudsasti. Öökülmad munemise ja haudumise ajal on väga hädaohtlikud, kuna selle tagajärjel hävivad munad. Ka tedre pojad on väga õrnad, mispärast kestvate sadude ja suure põua ajal hukkub neid rohkesti. Endast-mõista, et tedred kui ka muud jahiloomad ja -linnud ei suuda edukalt sigida ja rohkeneda, kui jahipidamist neile ei peeta korralikult ja neid häiritakse alatise tagaajamisega.

Kahtlemata osutub tetrede elus tähtsaimaks sündmuseks

kevadine mäng. Et jahimees on ka sellest suuresti huvitatud, siis peatume sellel veidi üksikasjalisemalt.

Tedremängu algus oleneb ilmastikust. Tuleb kevad varem kui harilikult, algab sellele vastavalt ka mäng varem; hilineb aga kevad tulekuga, hilineb ka mängu algus. Meie oludes algab tedremäng harilikult märtsi lõpp-poolel või aprilli alul ja kestab tavaliselt seni, kuni kased lähevad lehte, mis tavaliselt toimub juuni keskpaigaks. Selge päikesepaistelise ilmaga kudrutavad üksikud tedrekuked mõnikord isegi juba veebruari lõpul, kuid sellest hoolimata ei tule seda siiski mängu alguseks pidada, vaid õige mäng algab ikkagi alles siis, kui kevad juba saabunud ja lõokesed kohale jõudnud. Mängu alustavad vanad kuked, kes selle ka varem lõpetavad kui noored, kes ligikaudu 2 nädalat hiljem ilmuvad mängukohtadesse ja seetõttu sääl ka umbes samavõrra kauem mängivad. Varakevadel, s. o. mängu alul laulavad kuked päämiselt puudel ja alles mänguhooajal, mis tavaliselt algab siis, kui maapind juba suuremalt osalt lumekattest vabanenud, alustavad mängu maas. Varakevadel selge ilmaga algab mäng veidi enne päikesetõusu, kuid mänguhooajal algab see juba pimedikus, umbes kella 2 paigu öösi ja kestab hommikul kella 9—10-ni; pilvise ilmaga aga hilineb mängu algus umbes tunni või poole võrra. Päikesetõusu ajal katkestavad kuked harilikult mängu, kuid pärast sellist väikest vaheaega jatkavad uuesti mängu, nüüd juba päämiselt puudel. Mänguhooajast alates mängivad kuked sageli ka õhtuil, millal mäng algab umbes kella 4—5 paigu ja kestab kuni pimedikuni. Laulab ainult kukk, mitte kana, ja laul koosneb kahest osast: omapärasest puhumisest, mida jahimehed nimetavad „susistamiseks“ ehk „sussilaskmiseks“ ja „kudrutamisest“. Laul algab harilikult „sussilaskmisega“, mis on nagu väljakutse teistele kukkedele, kes sellele kas vastavad ainult „susistamisega“ või lähenevad kohe väljakutsujale, et jõudu katsuda. „Susistamisele“ järgneb peatselt „kudrutamine“, mis päämiselt ongi tema lauluks, mida vahete-vahel katkestab, et oma väljakutset teistele kukkedele saata.

„Susistamine“ kõlab ligikaudu kui „tšu-hui“ või kui „tšiošü“ või kui värisev „šu-š-š“. Mõnikord enne „sussilaskmist“ häälitseb ta veel omapäraselt kähisevalt, mis kõlab ligikaudu kui „kjiru“; teinekord jälle on see lihtne „kukk-kukk-kukk — kukk-kukk-kukk“ või „kukk-tšu-šü“. Noore kuke „susistamine“ on nagu mahedam, sest selles puuduvad need julged ja

väljakutsuvad kõlad, mis omased vana kuke „susistamisele". „Kudrutamist" pole võimalik isegi ligikaudu silpides väljendada, mis on muuseas hääks näiteks, kuivõrd raske ja mõnel juhtumil isegi täiesti võimatu on lindude ja loomade häälitsusi silpides väljendada. Ühed leiavad, et „kudrutamine" kõlab ligikaudu kui „rukutu-kukutu-kur", teised jälle kui „gol-gol-gol-golrei" ja vana Brehm kirjeldab tedrekuke „kudrutamist" kui „ruttru-ruttu-ruikki-urr-urr-urr-rrrutturru-ruttu-ruikki".

Pääle kirjeldatud häälitsuste võime tedrekukelt kuulda ka veel muid häälitsusi ja nimelt: lendu tõustes häälitseb ta lühidalt ja järsult „kukk, kukk, kukk" ning mängukohal kui ka puul istudes häälitseb mõnikord (siiski võrdlemisi harva) omapäraselt, mis kõlab umbes kui „krokatakar". Järele aimates ematedre „naagutamist" või isatedre „susistamist" õnnestub kevadisel mänguajal nii mõnigi kord kukke laskekauguseni juure meelitada. Kuuldes looduses korduvalt tedrekuke susistamist ja ematedre naagutamist, pole raske neid häälitsusi võrdlemisi loomutruult järele aimata, kui jahimehel on vähegi annet lindude häälte imiteerimiseks. Susistamise järeleaimamiseks tuleb puhuda kergesti kokkupigistatud rusikasse, ja et see kõlaks võimalikult loomutruult, on soovitav puhumisel rusikat lühidalt ja järsult liigutada, s. o. nagu väriseks käsi veidi. Naagutamise järeleaimamisel on soovitav ninasõõrmeid veidi kokku pigistada, et „naagutamine" sarnleks võimalikult rohkem ninahäälikule.

Vaiksel ja selgel kevadhommikul on kudrutamist kuni 3 kilomeetrini selgesti kuulda, kuna susistamine seevastu kostab vaevalt $^3/_4$—1 kilomeetrini. Mida lähemale jahimees jõuab laulvale kukele, seda tasemini nagu kostaks kudrutamine, mistõttu nii mõnigi vilumatu tedrekütt on eksiarvamusele tulnud, et kukk temast eemaldub.

Vuhiseval lennul ilmub kukk mängukohas valitud laulupaigale ja kasutab seda igal hommikul järjekindlalt, jäädes sinna esialgu kõrgeletõstetud pääga liikumatult seisma. Selgub kuulatamisel ja ümbruse silmitsemisel, et hädaohtu pole karta, saadab ta väljakutse teistele kukkedele. Ja kui keegi neist ei ilmu jõukatsumisele, hakkab kudrutama. Sattudes mängukohas mõne teise kukega kokku, alustatakse kohe võitlust, mis näib päältvaatajale küll tunduvalt kardetavam kui on tegelikult. Kuigi jõukatsumisel kaotatakse mõni sulg või valatakse tilk verd, ei lõpe kahevõitlused iialgi võitlejate surmaga nagu metsistel, vaid kui asi võtab juba

tõsisema pöörde, laseb nõrgem kiiresti jalga ja hoidub edaspidi tugevamast vastasest aupaklikus kauguses. Mänguajal puhub teder kaela tüsedaks, ajab suled kohevile, laseb tiivad ripakili, laotab saba lehvikutaoliselt laiali ja liigub edasi-tagasi, tehes seejuures vahete-vahel kuni meetrikõrgusi hüppeid. Valib ta aga oma lauluplatsiks mõne kivi, künka, kännu, mutimullahunniku jne., siis püsib ta ka lauluajal paigal ega keerle.

Tedrekuked pole nii riiukad kui isametsised, mistõttu esimesi koguneb ühte mängukohta tunduvalt suuremal arvul kui

Joon. nr. 60. Mängiv tedrekukk.

viimaseid; ka mängivad nad võrdlemisi lähestikku, ilma et sääljuures alalõpmata kakleksid.

Mängukohtadeks valivad tedred harilikult suuremad, lagedamad maa-alad nagu põllud, heinamaad, raiestikud, lagendikud, sood, rabad jne. Suuremais tihedais metsades teder ei mängi, kuid mõnikord mängib mõni üksik kukk ainult ka nende alade servades.

Mängukoha pindala suurus oleneb päämiselt sinna kogunenud kukkede arvust, kuid kohati leidub ka võrdlemisi väikese pindalaga mängukohti suure arvu kukkedega, kes mängivad lähestikku, ilma et segaksid üksteist seejuures. Säärased väikesed mängukohad on jahipidamiseks tunduvalt soodsamad kui suured, kus kuked mängivad üksteisest väga kaugel, laialipillatult üle kogu mängukoha. Jahipidamiseks soodsaid tedremängukohti leidub meil praegusel ajal väga vähesel arvul, sest enamikjuhtumeil mängivad nad kas üksikult või 3—4 kaupa koos. Mängukohti, kus laulab lähestikku 20—30 kukke, leidub nüüd võrdlemisi harva.

Kuna endistel aegadel oli meil häid mängukohti rohkesti, siis peab arvama, et mängukohtade hävimise põhjuseks olid osalt maareform, mille tagajärjel suuremad põllud ja lagedad heinamaad asustati, ja osalt ka mängukohtades tarvitusele-võetud ebaõiged jahipidamisviisid, mille tagajärjel lahkusid kuked säält jäävalt.

Varakevadel kanad mängukohti ei külasta, vaid ilmuvad sinna alles mänguhooajal. Kohale ilmuvad nad lennates või ka maad mööda, kusjuures lähenedes mängivale kukele püüavad tema tähelepanu enesele pöörata maheda naagutamisega, mis kõlab umbes kui „gokk, gokk, geäh", „gokk, gokk, gi-i-ie-ag" või „bakk-bakk-bakk-äek". Mõnel juhtumil nad ei ilmu üldse mängukohta, vaid peatuvad selle läheduses, kuhu ilmuvad pärast päikesetõusu ka üksikud kuked, mis jätab mulje, nagu oleks sugupoolte vahel kohtamiskoha üle juba varem kokku lepitud. Teder elab mitmikabielu, mistõttu ka abielutruudusest ei või kõnet olla. Järsu naagutamisega kui ka lärmika lendutõusuga hoiatavad kanad mängivaid kukki läheneva hädaohu eest, mispärast tuleb hiilival jahimehel võimalikult hoiduda kanadele sattumast. Mänguaja möödudes on kuked lahjad. Samal ajal on ka nende tore sulestik tublisti kannatanud ja seetõttu pole endisest hiilgusest kuigi palju järele jäänud. Ka on siis nende suled võrdlemisi lahtised, mistõttu mänguaja lõpp-poolel lastud kuked ei kõlba enam topiste valmistamiseks. Lahkudes mängukohalt asuvad kuked elutsema tihnikuisse, kus nad veedavad kogu sulgimisaja, mis kestab ligikaudu augusti keskpaigani.

Sugutatud emateder ehitab endale lihtse pesa enam-vähem varjatud kohta mõne põõsa, kännu jne. varju või noore puu alla, kuhu muneb maikuu lõpp-poolel 6—10 muna. Aastaste, samuti ka üle 5 aasta vanade ematetrede munakurn on vähemaarvuline (4—5) kui 2—4-aastastel kanadel. Kui peaks hukkuma esimene kurn, muneb kana samal kevadel veel teiskordselt, kuid siis on munade arv tunduvalt vähem, koosnedes harilikult 3—4 munast. Tedremuna sarnleb üldjoontes metsise munale, kuid on sellest veidi tumedam ja vähem. Muna on helepruunikas-kollasel taustal pruunide täppide ja tähnitusega; muna mõõtmed: pikkus 47——49 mm ja läbimõõt 34—35 mm; haudevältus 24 päeva. Emateder haub väga hoolikalt ja pesalt lahkub ainult hädasunnil. Kui hauduvale tedrele läheneda, ei tõuse ta pesalt otse lendu, vaid püüab sellest võimalikult tähelepandamatult maad mööda eemal-

duda, et jõuda kaugemale ja alles siis lendu tõusta. Haudumise lõpp-poolel kaotab teder osa kõhusulgi, millega vooderdab pesa. Mõni tund pärast munast koorumist lahkuvad pojad juba pesast ja järgnevad emale, kes neile otsib sobivat toitu; ühtlasi õpivad nad hädaohu puhul põgenema ja ennast varjama. Poegade udusulestiku värvus on ülapoolel laiguline, segu hele- ja tumepruunist, mustast ja roostepunasest, kuna alapoolel helekollakas; mustad jutid pääs ulatuvad kiirmikuni. Poegade eest hoolitseb ainult emateder, kuna isatetre järeltulijate saatus ei huvita. Eemaldunud poegi kutsub ema kokku maheda naagutamisega, mis kõlab ligikaudu kui „bakk, bakk" või „djuk, djuk" ja mille pääle pojad jooksevad kohe ema juure või vastavad vilesarnase piuksumisega. Ematedre naagutamist või poegade piuksumist järele aimates võib ükskõik kumba hõlpsasti ligi meelitada.

Paari nädala vanused pojad on juba lennuvõimelised ja seega ongi nende hädaohtlikem aeg möödunud.

Teder on levinud peagu kogu Euroopas, välja arvatud ainult Island ja maad, mis Püreneede, Alpide ja Põhja-Kaukaasia mäestikest asuvad lõuna pool. Itta ulatub leviku-ala üle Põhja- ja Kesk-Aasia kuni Vaikse ookeanini. Eriti rohkesti leidub tetri Skandinaavia poolsaarel, Soomes, Siberis ja mõnedes Lääne-, Kesk- ja Põhja-Venemaa kubermangudes. Meil on teder levinud kogu riigis, välja arvatud Saaremaa, kus teda leidub ainult kohati. Neid leidub meil praegu veel küll võrdlemisi rohkel arvul, kuid on karta, et mida intensiivsemaks muutub metsamajandus ja mida rohkem metsniite ja karjamaid haritakse üles, seda vähemaks jääb tetrede arv.

Tedre iga arvatakse olevat umbes 20 aastat.

Jahipidamine.

Tetredele tarvitatavad jahipidamisviisid on palju mitmekesisemad kui metsistele, keda lastakse ainult mängult. Kõige enam harrastatakse meil jahti tetredele linnukoeraga (noorelinnujaht) ja kevadist jahti mänguajal. Juhuslikult lastakse tedrekukki ka sügisel ajujahi ajal (ematetrede laskmine on sel ajal keelatud), kuna talvel tetredele jahti ei peeta üldse, sest see on kehtiva jahiseadusega keelatud. Vanad ematedred on meil

läbi aasta keelu all, kuna noortele lubatakse pidada jahti ainult 16. augustist kuni 14. septembrini. Tedrekukkedele lubatakse jahipidamist 16. aprillist kuni 31. maini ja 16. augustist kuni 30. novembrini.

Jaht tetredele linnukoeraga (otsijaht ehk noorelinnujaht).

Tetrede pesakonnad elutsevad alates juulikuu lõpp-poolest kuni pesakonna laialiminekuni päämiselt kohtades, kus rohkesti metsmarju, mis ongi sel ajal neile päätoiduks.

Tavaliselt elutseb pesakond haudepaiga lähemas ümbruses, ja kui sääl tarvilisel hulgal kasvab marju, siis ta üldse ei lähe kaugele, vaid muudab ainult peatuspaika vastavalt sellele, millal ühed või teised marjad valmivad. Seepärast tuleb neid ikka otsida pesitsemispaikade läheduses asuvailt metsniitudelt, karjamailt, metsaservadest, vanult põlendikelt, harvikuist, soist ja rabade äärest, kus sel ajal päämiselt nende söödakohad. Seni kui heinamaad niitmata, peatuvad tedred meeleldi sääl, eriti veel, kui sääl kasvab maasikaid või muid marju.

Tetrede pesakondade elutsemispaiku on vilunud jahimehel võimalik leida ka linnukoerata, kuigi viimase abiga on see tunduvalt kergem. Nii on kohtades, kus noored tedred elutsevad, rohi suuresti tallatud. Kui taimestik kastega kaetud, on nende jäljed sääl selgesti nähtavad ning torkavad kohe silma helerohelise radadena tuhmhõbedasel foonil. Samal ajal leidub sääl ka soperdamise asemeid, sulgi ja väljaheidet.

Kui lagedamaist kohtadest metsmarjad lõpevad, siirduvad tetrede pesakonnad metsadesse, kus marjad küpsevad tavaliselt hiljem. Mustikate ja sinikate lõppedes ilmuvad pesakonnad kas nisu-, kaera- või odrapõldude lähedusse või siirduvad koguni kohtadesse, kus leidub pohli või jõhvikaid.

Söödal käivad tedred tavaliselt kaks korda päevas: esimest korda hommikul, päikesetõusust alates kuni kella 9—10 ja teist korda pärast lõunat, kella 4—5 alates kuni päikese loojumiseni. Jahile peab seetõttu minema nimelt ajal, kui tedred viibivad söödal, sest siis leidub jälgi, mis hõlbustavad nende leidmist. Keskpäeval, kui pesakond on tihnikusse puhkama läinud, on neid tunduvalt raskem leida, sest siis puuduvad jäljed, ainult juhuslikult nende lähedusse sattumisel võib koer neid haista. Pilvise või vilu ilmaga tedred päeval tavaliselt ei puhka, olles siis kogu päeva

liikvel toiduhankimise eesmärgiga, kusjuures peatuvad siis ka hõredamais kohtades.

Jahipidamist tetredele tuleb alustada siis, kui kaste vähenenud, sest noored tedred suure kastega meeleldi palju ei soovi liikuda, vaid püsivad rohkem ühes paigas; päälegi on ka linnukoeral säärase kastega tunduvalt raskem töötada. Suure kastega, olgu see siis hommikul või õhtul, peatuvad tedred meeleldi kõrgemais ja metsaga tihedamalt kaetud kohtades, kuna vihmase ilmaga eelistavad seevastu rohkem lagedamaid ja metsaga hõredamini kaetud maid või metsaservi.

Kui tetri otsitakse metsa äärtest, siis on otstarbekam, kui jahimees liigub metsa äärt mööda ja koeral laseb otsida natuke eemalt, rohkem lagedalt maa-alalt. Säärase otsimisega takistatakse tetredel jalgsi põgenemist metsa, ja nad on sunnitud lendu tõusma lagedal maa-alal, kus laskmine hõlpsam. Kui olukord vähegi võimaldab, tuleb jahimehel püüda nii liikuda, et koer otsiks vastutuult või poolpõigiti tuult, kuid mitte tuule suunas, mis takistab koeral korralikku töötamist. Seni, kui pojad on veel noored, hoiduvad nad ikka ema lähedusse, isegi söödal olles ei lähe pesakonna liikmed üksteisest kuigi kaugele. On pojad juba täiskasvanud, lähevad nad ka toiduotsimisel üksteisest tunduvalt kaugemale. Võrdlemisi kaugele emast kui ka üksteisest eemalduvad noored kuked, kuna noored kanad jäävad rohkem ema lähedusse. Kui lähened pesakonnale, tõuseb ikka esimesena lendu ema ja alles temale järgnevad pojad, kõik korraga, kui nad on koos, või ükshaaval, kui asuvad üksteisest lahus. On pojad veel väikesed, tõuseb emateder „naagutades“ lendu ja püüab koera poegadest eemale meelitada, lennates madalalt või joostes koera eest. Kui aga pojad juba täiskasvanud, siis pesakonna juurest lendu tõusev ema nagu lesk emagi tavaliselt enam ei „naaguta“, vaid eemaldub kiiresti.

Mõnel juhtumil on kasulik pärast pesakonna leidmist koera mitte kohe lasta edasi minna, vaid ta tagasi kutsuda ja ka ise sammu 25—30 tagasi minna ning mõni minut oodata ja alles siis asuda tetrede ülesotsimisele. Säärase talitusviisiga saavutatakse, et kui tedred märkavad koera, jooksevad kohe laiali, ja mida rohkem neile antakse selleks aega, seda kaugemale nad eemalduvad üksteisest; siis ei tõuse nad enam korraga lendu.

Kui maastiku iseloom on enam-vähem ühtlane, lendavad ülesaetud tedred kuhu aga juhtub. Leidub aga läheduses mets, tih-

nik või võsastik, siis püüavad meeleldi sinna põgeneda. Seni, kui pojad veel noored, pesakond ei lenda kaugele, kuid mida suuremaks pojad kasvavad, seda kaugemale ka lendavad. Ülesaetud tedred laskuvad kas kohe lähedusse maha ja poevad mõne põõsa jne. varju, kuhu 15—20 minutiks jäävad liikumatult paigale, või lendavad puudele. Mõlemal korral olgu kütil kannatust ja oodaku seni, kuni tedred on pelgupaigast lahkunud või puudelt maha lennanud ning üksteist otsides jälgi jätnud. Varjates endid kõrges rohus, puhmas jne., kannatavad noored tedred hästi ja lasevad koera kui ka jahimeest niivõrd lähedale, et võta kas või käega kinni. Mida suuremaks pojad kasvavad, seda aremaks ja ettevaatlikumaks nad muutuvad; ühtlasi on siis ka raskem neile laskekauguseni läheneda. Septembri lõpp-poolel tavaliselt lõpeb noorelinnujaht, kuna tedred siis enam ei kannata koera lähenemist. Kuid mõnikord sooja ilmaga võib ka veel oktoobrikuus linnukoeraga tetredele jahti pidada, milleks on aga vaja hääd ja kindlat linnukoera, kes kiiresti, kuid ettevaatlikult töötab.

Sobivaimaks tedrejahi ilmaks linnukoeraga on pilvine ja jahe ilm, sest sellise ilmaga on tedred kogu päeva liikvel ega lähe tihnikuisse puhkama. Samuti on säärase ilmaga ka jahimehel kergem käia ja koeral hõlpsam töötada.

Noorelinnujahiks sobib kerge lühikeste raudadega ja mitte liig „kokkujooksev" kaheraudne haavlipüss; laskmiseks kasutada $2^3/_4$ või 3 mm (nr. 6 või nr. 5) haavleid.

Noorelinnujahi alul pole vanad tedrekuked enam viletsad lendajad kui seda olid juunikuus ja juuli esimestel päevadel, millal sulgimine on täies hoos. Vanad kuked ilmuvad söödakohtadesse samal ajal kui noored tedred, kuid päeval peatuvad tingimata tihnikuis ega tee jälgi. Vana kukk koera liginedes harilikult ei peatu, vaid jookseb eest ja ainult hädasunnil tõuseb lendu, kusjuures püüab enne jõuda tihnikusse või mõne puu või võsastiku lähedusse, kust oskab lendu tõusta nii osavasti, et küti eest jääb varjatuks. Ainult kuuma ilmaga või keskpäeval, kui kuumus teeb talle juba liiga, laseb koera kui ka inimest endale mõne sammu kauguseni läheneda. Kuid augustikuu lõpp-poolel on vana kukk jälle nii arg ja ettevaatlik, et talle vaid harukorril õnnestub laskekauguseni pääseda. Vana tedrekuke tabamiseks on vaja kindlat ja kiiresti töötavat linnukoera, kes linnu keerdkäikude harutamisega kaua ei viida aega, vaid otsemat teed viib linnu juure.

Jaht tedrekukkedele mängult.

Kehtiv jahiseadus lubab kevadel pidada jahti ainult tedrekukkedele, alates 16. aprillist kuni 31. maini. Siis neid lastakse päämiselt mängult. Hõlbustuseks varitsetakse neid seks otstarbeks mängukohta püstitatud onnis, varjendis jne. või neile peetakse hiilimisjahti, s. o. neile püütakse mänguajal juure hiilida või juure sõita. Et meil tedremängu-ajal maapind on juba enamvähem sula ja ka kevadised suurveed takistavad sõidukitega mängukohtades liiklemist, siis hiilimisjahti sõidukite abil meil peagu ei peetagi.

Tedremängule tavaliselt ilmastik ei mõju nii suuresti kui metsisemängule, kuid soodsaimaks varitsemisjahi ilmaks tedrekukkedele jahipidamisel mängult on vaikne selge kerge külmaga hommik.

Varitsemisjaht tedrekukkedele on huvitav ja saagirikas ainult säärastes mängukohtades, kus väikesel pindalal mängib rohkesti kukki. Suure pindalaga mängukohtades mängivad kuked enamasti üksikult, asudes üksteisest võrdlemisi kaugel, kuid mõnel juhtumil leidub ka säärastes mängukohtades mänguks eelistatud paiku, kuhu kukki koguneb suuremal arvul, s. o. gruppidena, kus nad siis üksteise lähestikku mängivad. Endast-mõista, et onn või varjend tulebki säärasesse kohta püstitada. Vastava koha ülesleid polegi nii raske, kui kohe mänguaja alul külastatakse mängukohta järjekindlalt nädala kestel.

Mis puutub onni asetusse ilmakaarte suhtes, siis on kasulik asukoht võimalust mööda valida nii, et kukkede kogunemisplats asetseks onnilt läände, mis võimaldaks kukki silmata juba siis, kui on veel võrdlemisi pime ja nad valgustatud idast.

Hommikul ilmuvad kuked mängukohta varakult, ja et kütt oma ilmumisega ei häiriks neid, mida nad panevad väga pahaks, tuleb onni minna vähemalt pool tundi enne mängu algust, s. o. pimeduses. Kui tedred on juba mängukohal, on onni minek täiesti lubamatu, sest säärase hilise minekuga võib neid mängukohalt jäävalt peletada. Onnimineku tee valida nii, et selle kasutamisel võimalikult vähem eksitataks mängukoha läheduses ööbivaid kukki kui ka kanu. Onnis istuda tingimata vaikselt ja püüda mitte millegagi oma säälviibimist tähelepandavaks teha. Lahkuda onnist või välja tulla surmatud linnu äravõtmiseks võib alles siis, kui mäng juba lõpnud ja kõik kuked mängukohalt lahkunud.

Ajal, kui kuked viibivad mängukohas, ei tohi kütt mingil tingimusel onnist välja tulla, isegi haavatud kuke jälitamine tuleb seniks edasi lükata, kuni kõik kuked on mängukohast lahkunud. Ebaõigeks tuleb pidada säärast jahipidamisviisi, kui kütid kohe pärast laskmist, hoolimata et mõned kuked viibivad veel mängukohas, onnist tulevad välja surmatud linde ära tooma või haavatud lindu jälitama. Säärane talitusviis ongi nähtavasti üheks pääpõhjuseks, miks meil nüüd endised hääd tedremängukohad on hävinud ja tedred neid ei külasta enam. Laskmisega tuleb alustada alles siis, kui enamik mänguhoos viibivaist kukkedest laulab ja mäng on, nii-öelda, täies hoos. Lastakse kohe varahommikul, kui mängib vaid mõni üksik kukk, võib jahipidamine selleks hommikuks hõlpsasti nurjuda, sest kuked, kes mängu pole veel alanud, ehmuvad, muutuvad äärmiselt ettevaatlikuks, kuulatavad kaua, ja kuigi hakkavad sel hommikul veel mängima, siis tingimata suure hilinemisega. Sageli aga loobuvad ehmunud kuked üldse mängimast, ja et nad pärast pauku ei tunne end sääl enam küllaldaselt julgena, lahkuvad peatselt mänguplatsilt. On aga mäng täies hoos ja sellest võtab osa enamik mängukohas viibivaist kukkedest, siis nähtavasti pauk ei häiri neid kuigi suuresti, ja kui kütt on küllaldaselt ettevaatlik ega avalda oma kohalviibimist millegagi, ei katkesta nad mõnikord üldse laulmist, või kuigi katkestavad, siis ainult lühikeseks ajaks. Juhtumil, kui kuked asuvad onnist kaugel, mängivad loiult või pärast laskmist vaikivad pikemaks ajaks, tuleb õnne katsuda kuke susistamise või kana naagutamise järeleaimamisega, mille abil nii mõnigi kord õnnestub kukke meelitada uuesti alustama mängu või onnile lähenema. Ühes ja samas mängukohas pole soovitav rohkem kui kord nädalas pidada jahti, sest sagedase laskmise tagajärjel muutuvad kuked araks, hakkavad onni kartma ja võivad lõpuks ka mängukoha külastamisest üldse loobuda. Ühes mängukohas võib pidada jahti ainult üks kütt. Rohkem kütte võivad jahti pidada sääl ainult siis, kui tedremäng võtab enda alla niivõrd suure pindala, et onne või varjendeid on võimalik ehitada ¾ kuni 1 kilomeetrilise vahemaaga.

Jahti pidades tetredele mängu ajal on soovitav, et kasutatakse kokku- ja kaugelelaskvaid ning „hästivõtvaid" haavlipüsse. Hää kuulilaskur võib soovi korral muidugi kasutada ka kuulipüssi, millega võib küll kaugemale lasta kui haavlipüssiga, kuid millega on siiski tunduvalt raskem kukke tabada. Sel puhul tuleb aga

laskmisega seni oodata, kui ilm on valgemaks läinud ja seega täpne sihtimine võimalik. Asjatu paugutamine mänguplatsil kui ka selle läheduses, samuti ka laskmine kaugelt „hää õnne pääle" on täiesti lubamatu, sest sellega kukki rohkem haavatakse kui surmatakse. Iga korralik jahimees peab teadlik olema kasutatava jahipüssi laskevõimest ja seejärgi ka lasu tegema ainult siis, kui kukk asub sobivas kauguses (35—40 sammu) ja ta kindlasti võib oletada, et tabamuse korral lask tingimata surmab kuke.

Kuigi vanad kuked rohkem kaklevad kui noored ja mõnigi neist on vahest vanuse tõttu muutunud suguvõimetuks, ei tule neid siiski kõiki kohe esimesel võimalusel kõrvaldada, vaid igasse mängukohta tuleb tingimata jätta alles mõned vanad kuked, sest noored kuked kogunevad meelsamini säärastesse mängukohtadesse, kus mängivad vanad kuked. See nähtus on nii Skandinaavia kui ka Venemaa elukutselistele tedreküttidele hästi teada ja nad hoiavad sääraseid „eesmängijaid" (rootsi k. „Spel-orre", vene k. — „tokovik") kui oma silmatera.

Välistunnuste järgi, kuigi need olemas, on siiski väga raske vana kukke noorest eraldada, eriti veel hommikuhämaruses, millal need vähesed tunnused pole kaugeltki kuigi selgesti nähtavad. Ainsaiks välistunnuseiks võiksid eluslinnu juures olla tema keha suurus (vana kukk on kehalt suurem kui noor) ja saba, mis üldiselt suurem ja mille äär-tüürsuled on sirbitaoliselt kõverdunud ning kaugele välispoole pöördunud; ka paistavad vana kuke saba alaosa kattesuled lumivalgeina ja üldiselt olevat paremini arenenud kui noorel kukel. Mõnel juhtumil on võimalik ka kukkede käitumise järgi ligikaudu otsustada, kas on tegemist vana või noore kukega. Vana „eesmängija" tunneb end mängukoha peremehena, ei põgene teiste eest, peab jonnakalt kinni kord valitud mängupaigast ega mõtlegi sellest mõne teise kuke kasuks loobuda. Tema susistamine on nagu julgem ja väljakutsuvam kui noorel kukel, kelle käitumises üldse puudub julgus, on palju leplikum ega nori kohe iga tühja asja pärast tüli. Kuigi loeteldud välistunnused mõnel juhtumil aitavad küsimuse õieti lahendada, on eksimused siiski võimalikud, ja nii mõnigi kukk, keda jahimees ei soovinud küll surmata, peab selle eksimuse tõttu ilusaimal eluajal siit maailmast lahkuma. Surmatud linnu juures on välistunnuste abil juba hõlpsam vana kukke noorest eraldada. Need eraldamistunnused oleksid üldjoontes järgmised:

1) N o o r e l k u k e l on keha vähem ja kaal kergem; äär-

tüürsuled tunduvalt vähem kõverdunud; lihanibukeste riba nõrgemini arenenud; sulestiku värvus tuhmim ja metall-läige kaelal ja seljal vähem arenenud; pää- ja seljasuled pruuni palistusega, kuna tiibade kattesuled ja õlasulestik pruuni tähnitusega.

2) Vanal kukel on äär-tüürsuled laiad ja tugevasti sirbitaoliselt kõverdunud ning kaugele välispoole pöördunud; kogu sulestik omab ilusa metall-läike ja kuski ei leidu enam pruuni palistusega või tähnitusega sulgi.

Laskmisest mängukohalt lendu tõusvale tedrele samuti kui metsisekukele tuleb tingimata hoiduda, sest tabamuse võimalused on äärmiselt väikesed. Iseasi, kui kukk on esimese lasuga haavatud ja onn sääraselt ehitatud, et säält ka lendavale linnule võib takistamatult lasta. Kui kuked kauasest ootamisest hoolimata ei lähene, võivad jahimehed lasta neid abiliste poolt lendu ajada, et siis onnist möödalennul neid lasta. Kuigi mõnel üksikjuhtumil see manööver õnnestub, tuleb sellest siiski loobuda, sest säärase teguviisiga võib peatselt mängu täiesti hävitada. On tõsiasi, et vana kukk kasutab järjekindlalt üht ja sama lennuteed mängukohta ilmumiseks kui ka säält lahkumiseks. Seepärast, kui see kütil on teada, siis, varjates end lennutee läheduses — mängukoha serval, võib ka mõnikord lasta kukki ettevaatlikult ette ajada. Seda manöövrit ei tohi aga sageli korrata, sest vastasel korral loobuvad kuked mängukoha külastamisest kui ka harjunud lennuteede kasutamisest.

Nagu juba öeldud, mängivad tedred ka õhtuil, millal võib neile ka jahti pidada. Sel puhul onnis olla, samuti kui hommikulgi, vähemalt pool tundi enne kukkede mängukohta ilmumist. Õhtune jaht pole küll nii huvitav ja saagirikas kui hommikune, kuid on seevastu vähem väsitav ja sobib seepoolest enam vanemaile ja haiglasile jahimeestele. Õhtuti mängukohti külastavate kukkede arv on tunduvalt vähem. Mäng ise pole ka kuigi hoogus ega kesta nii kaua ja vahetpidamatult kui hommikul. Kui tekkinud olukord või erilised asjaolud ei sunni õhtuil jahti pidama, siis on kasulikum sellest loobuda ja oodata hommikut, millal tulemused on igatahes soodsamad. Päälegi näib õhtune jahipidamine tetri rohkem häirivat. Tetrede laskmiseks mängult kasutada 3½ mm (nr. 3) haavleid või kui hää jahipüss, siis ka 3 mm (nr. 5) haavleid.

Hiilimisjaht tetredele.

Meil leidub üksikuid jahimehi, kes tetrede laskmisest onnist (varitsemisjahist) ei pea suurt lugu, vaid parema meelega peavad hiilimisjahti. Kahtlemata peab see olema vilunud ja osav kütt, kel korda läheb tedrele juure hiilida haavlipüssi laskekauguseni, sest see pole tõepoolest kerge ülesanne ja sellega ei tule toime kaugeltki iga jahimees.

Hiilimisjahti tetredele peetakse seepärast kas mänguajal, s. o. kevadel, või kui tedred on juba parvedesse kogunenud, s. o. talvel.

1) Hiilimisjaht tedrekukkedele mänguajal.

Hiilimisjaht tedrekukele mänguajal seisab üldjoontes selles, et talle püütakse kudrutamise ajal märgatamatult laskekauguseni hiilida, kasutades muidugi endavarjamiseks kõiki kohalleiduvaid puid, põõsaid, künkaid, kraave jne. Kõige enam on väljavaateid laskekauguseni hiilida üksikult mängivale kukele, kuna lähestikku mängivate kukkede grupile see õnnestub ainult üksikuil eriti soodsail juhtumeil. Täiesti võimatu on aga kõiki kukki kogu hiilimise kestes vahet pidamata silmas pidada, seepärast juhtub tavaliselt nii, et mõni kukk märkab hiilivat jahimeest ja tõustes järsku lendu, hoiatab sellega ka teisi läheneva hädaohu eest. Juure hiilides ei või piirduda ainult mängiva kuke silmaspidamisega, vaid seejuures tuleb ka arvestada tema läheduses viibivaid kanu, kes märgates lähenevat jahimeest kohe naagutades tõusevad lendu ja meelitavad kukki endiga kaasa. Kuna kanad mänguaja alul kui ka selle lõpp-poolel ei viibi kukkede läheduses, tuleb seda aega päämiselt hiilimisjahiks ära kasutada. Kuigi tedrekukk kudrutamisel kuuleb ega muutu kurdiks nagu isametsis, on siiski kasulikum edasi liikuda kudrutamise ajal, millal ta pole nii ettevaatlik. Ka näib nagu segaks siiski kudrutamise kõla tema kuulmist, olgugi väga vähesel määral. Edasi liikuda tuleb võimalikult tasa ja ettevaatlikult; kui olukord nõuab, siis isegi roomata, hoolimata sellest, et seejuures riided määrduvad või saavad märjaks. Mida valgemaks läheb ilm, seda raskemaks kujuneb talle õige kauguseni juurehiilimine, seepärast kasutada pimedust jahipidamisel. Viimasel puhul tuleb aga teravalt silmad lahti hoida, et kukke juba võimalikult kaugemalt märgata, mis tema musta sulestiku juures

pole sugugi nii kerge, kui saba valged alaosa kattesuled pole nähtavad. Hõlpsasti võib hommikuhämaruses mõnd kändu, kivikest või mullahunnikut tedrekukeks pidada. Juurehiilimisel maasmängivale kukele pidada meeles, et kukk tavaliselt kuigi kaua ühel kohal ei püsi, vaid alatasa liigub edasi-tagasi. Juurehiilimine tuulega on palju kergem, kuna see summutab jahimehe samme. Kui olukord vähegi võimaldab, püüda kukele läheneda ikka vastu- või põikituult, mitte aga tuule suunas. Tuulise ilmaga ei kosta kudrutamine nii selgesti kui vaikse ilmaga, missugune asjaolu raskendabki tunduvalt mängiva kuke asukoha leidmist. Kudrutamise kõla järgi otsustades paistab tuulise ilmaga kukk tavaliselt kaugemal olevat kui ta on tegelikult. Lasta on soovitav kudrutamise ajal, sest siis teder paugule ei pööra erilist tähelepanu. Kui läheduses laulab veel teisi kukki, tuleb pärast laskmist liikumatult ja vaikselt paigale jääda ja seni oodata, kui nad jälle rahunevad ja jatkavad mängu. Hiilimisjahi tulemused olenevad pääle jahimehe oskuse ja osavuse veel suuresti maastiku- ja ilmastikuoludest. Mida rohkem leidub kohal sobivaid puid, põõsaid või muid esemeid hiiliva jahimehe varjamiseks, samuti mida tuulsem ja pimedam ilm, seda suuremad väljavaated on kukele hõlpsamini laskekauguseni hiilimiseks, eriti kui maakate võimaldab tasast edasiliikumist.

Esimeste öökülmade tulekuga algab ka tetrede sügisene mäng, mis kestab kuni suurte külmade või lume tulekuni. Päikese tõusuajal koguneb kukki mängukohta või selle lähedusse, kus siis 3—4 tunni kestel mängivad. Kanad sügisesest mängust ei võta osa ega viibi mängivate kukkede läheduses. Mängivate kukkede arv on sügisel tunduvalt vähem kevadisest, ja sügisesel mängul puudub kevadise mängu hoog. Näib, nagu oleksid kuked sügisel üksköiksemad ja tagasihoidlikumad kui kevadel, millal looduses tärkab uus elu. Susistamise kui ka ematedre naagutamise järeleaimamisele nad siis ei reageeri kuigi suuresti, vaid laulavad harilikult enam-vähem suuremate vaheaegadega; laulu vaheaegu kasutavad sageli söömiseks. Sügisesel mänguajal peetakse tetredele päämiselt hiilimisjahti, ainult mõnel üksikjuhtumil õnnestub neid lasta onnist. Varitsemisjaht ei anna kuigi suuri tulemusi, sest pärast lasku lahkuvad kuked kohe mängukohalt ega tule sel hommikul sinna enam tagasi.

2) Hiilimisjaht tetredele — talvel.

Soodsaim on tetredele pidada hiilimisjahti siis, kui kõik veed on kinni külmanud ja maa paraja lumekorraga kattunud, seega olemas võimalused igale poole hõlpsasti juurepääsuks. Endastmõista, võib hiilimisjahti pidada ka palja maaga, kuid laskekauguseni neile siis läheneda, eriti kui selleks kasutatakse sõidukeid, õnnestub võrdlemisi harva. Talvel, kui maapind on kattunud lumega, õnnestub sõidukiga neile kergemini läheneda kui jalgsi või suuskadel. Juuresõiduks on otstarbekaim kasutada rege, mida tedred on sagedaimini näinud ja seetõttu ka seda sõidukit vähim kardavad. Jahipidamine algab päikese tõusuajal ja kestab terve päeva. Soodsaimaks jahiilmaks on vaikne ja pilvine ilm, kui puud ja põõsad tugevasti härmatunud. Iialgi ei tohi tedreparvele otse pääle sõita, vaid lähemale sõita ikka spiraalides, kusjuures sõõri läbimõõt (diameeter) muutugu aeglaselt ikka vähemaks ja vähemaks (spiraal), nii et tetredel oleks kogu aeg mulje, nagu sõidetaks neist mööda. Kui olukord vähegi võimaldab, on soovitav sõita nii, et tedred jääksid kütist vasakule, kuhu poole on tunduvalt hõlpsam lasta. Mingil tingimusel ei tohi tetredele läheneda selja tagant. Samuti pole otstarbekas sõita otse parve keskusse, vaid kasulikum on ikkagi püüda läheneda parve servadel asuvaile üksikuile tetredele, kes hõlpsamini lasevad laskekauguseni ligineda, kui parve keskuses tihedalt koosistuvad tedred. Seni, kui tedred jatkavad söömist või rahulikult paigalistumist, võib lähedale sõitmist julgesti jatkata, sest kindlasti lasevad nad veel lähemale tulla. Niipea aga, kui teder katkestab söömise ja pää väljasirutatud kaelaga tõstab üles või oksal hakkab liikuma, seejuures ühele ja teisele poole silmitsedes, tuleb viibimata lasta, kui kaugus võimaldab seda, sest lähemale jõuda pole enam mingit väljavaadet. Kui ühel või teisel põhjusel ei saada enam edasi sõita ja kohal leidub sobivaid puid või põõsaid küti varjamiseks, võib õnne katsuda jalgsi juure hiilida. Selleks tuleb kütil parajal silmapilgul tetredele märgatamatult sõidukilt maha minna ja püüda neile juure hiilida, kuna sõiduk aga aeglaselt ja varjamatult neist eemaldugu, millega nende tähelepanu jääb sõidukile. Tõuseb parvest mõni teder lendu, muutuvad ka teised ettevaatlikuks ja võivad peatselt ära lennata.

Kord leitud, kuid äralennanud tedreparvele ei tule jahipidamisest loobuda, vaid püüda võimalikult kiiremini neile järele jõuda, et mitte aega anda söömiseks.

Kuna suurearvulisele parvele ja lähestikku istuvatele tetredele õnnestub võrdlemisi harva laskekauguseni läheneda, siis tuleb püüda sääraseid parvi lõhkuda ja laiali ajada. Üksikuile tetredele või väikesearvulisele parvele õnnestub palju paremini nii juure sõita kui ka juure hiilida. Kui tedred hiilimisjahi tagajärjel on ettevaatlikuks ja araks muutunud, tuleb jahipidamine mõneks nädalaks katkestada, et nad saaksid rahuneda.

Juurehiilimine jalgsi või suuskadel sarnleb üldjoontes juuresõitmisele, kuid esimese jahipidamisviisi tarvitamisel tuleb jahimehel erilist rõhku panna endavarjamisele, kuna sõidukit kasutades pole sel kuigi suurt tähtsust. Juure hiilida tetredele ükskõik millisel aastaajal (kas kevadisel või sügisesel mänguajal või talvel söödal), on äärmiselt raske ja see õnnestub vaid vilunud ja osaval jahimehel, kuid kaugeltki mitte igakord. Peab tähendama, et hiilimisjahi tulemused olenevad rohkesti ilmastikust kui ka jahimaade oludest, kuid üldiselt on jahisaak juurehiilimise korral tunduvalt vähem juuresõitmise omast.

Tedrejaht kujudega. (Peibutisjaht.)

Kujudega jahipidamist võib alata kohe pärast tetrede parvedesse kogunemist, kuid häid tulemusi annab see jahipidamisviis alles siis, kui maapind lumega kattunud. Jahitulemused olenevad suuresti onni asukoha õigest valikust, selle otstarbekast püstitamisest ja kujude asjatundlikust asetamisest. Onn tuleb püstitada otse söödakohta või selle lähedusse.

Onni õige asukoha leidmiseks on vaja teada tedreparvede elutsemis-, ööbimis- ja söödakohad ning võimaluse korral ka need puud, mil nad toitumisel meeleldi peatuvad. Onni võib ehitada harilikul viisil, kuid see peab tingimata olema varustatud tiheda katusega, et tedred ei näeks onnis viibivat kütti.

Kujude ülesseadmisel ja asetamisel puudele tuleb silmas pidada järgmisi nõudeid:

1) Kujupuu, s. o. kepp, teivas, latt jne., millele kuju tahetakse kinnitada, peab olema samast puust, millele kuju kavatsetakse asetada. Meil peab see enamikjuhtumeil olema küll kasest, sest tedred päämiselt kaskedel käivad söömas. Kujupuid võib olla lühikesi või pikki. Esimestele võib kuju küll hõlpsamini kinnitada ja seda ka otstarbekalt puule asetada, kuid kuju ülesseadmiseks tuleb siis puule ronida, mis mõnikord on võrdlemisi tülikas.

2) Kujud asetada asjatundlikult puule, nii et need suuresti sarnleksid rahulikult istuvaile tetredele.

3) Kujud asetada rinnaga hommiku poole ja vastu tuult. Puhub aga tuul teisest ilmakaarest, tuleb kujud asetada poolpõigiti tuult, kuid mingil tingimusel ei või neid puule asetada nii, et tuul puhuks neile otse tagant.

4) Ühele puule pole otstarbekas üle 2—3 kuju asetada, seejuures peavad aga kukkede kujud asetsema kanade kujudest kõrgemal.

Jahimees peab kohal olema vähemalt pool tundi enne tetrede ööbimiskohalt lahkumist, s. o. peab olema kohal juba pimeduses ja samaks ajaks peavad ka kujud olema üles seatud. Onnis tuleb jahimehel vaikselt istuda, ega tohi millegagi enda säälviibimisest märku lasta saada. Lastud lindude äratoomist, samuti ka haavatud tetrede jälitamist võib alata alles pärast jahipidamise lõppu, s. o. kui kujud juba puilt maha võetud.

Kujudega jahipidamine tetredele ei piirdu mitte ainult onni ehitamise ja kujude ülesseadmisega, vaid suuremate tulemuste saamiseks on tarvis veel 2—3 vilunud ajajat, kelle ülesanne seisaks onnist eemal istuvate tetrede kujude suunas ajamises. Muidugi võib ka ajajateta läbi saada, kuid siis tuleb sageli tetrede ilmumist kaua oodata ja jahisaak pole siis harilikult mitte suur. Ajajail ei tule teotseda koos, vaid lahus, kusjuures üks asetugu onnist ühele, teine teisele poole, kohtadesse, kuhu tedred võiksid ilmuda, kui need kustki aetakse lendu. Leiab ajaja kujudest kaugel istuva tedreparve, püüab ta neile tasa ja ettevaatlikult läheneda nii, et parv jääks tema ja kujude vahele. Kogu parve korraga lendu ajada pole mõtet, vaid ajamist alata parve servalt, kus üksikud tedred istuvad. On korda läinud ühe või rohkem tetri nõutavas suunas lendu ajada, peab ajaja jääma kohe seisma ja varjama end hästi ning ootama nii 5—10 minutit, alles siis alata uuesti ajamisega. Ainult vilunud ajaja, kes põhjalikult tunneb maastikku ja teab tetrede elutsemis-, ööbimis- ja söödakohti ning nende harilikke lennuteid, saab oma ülesannetega toime. On tarviline arv vilunud ajajaid kasutada, võib jaht kesta kogu päeva, sest nad ei anna tetredele kuigi kauaks aega paigal püsida, vaid ajavad neid peatselt jälle kujude suunda. Puuduvad aga ajajad, võivad onnist eemalelennanud tedred rahulikult süüa; näljakustutamise järele puhkavad nad keskpäeval tundi 3 või 4, millega ongi

jahipidamine selleks korraks katkestunud. Soodsaks jahiilmaks on vaikne ja pehme talveilm.

Tedrekujusid valmistatakse papist või riidest; viimased on otstarbekamad ja peavad ka kauem vastu.

Jaht lumes ööbivaile tetredele.

Nagu teada ööbivad tedred talvel, eriti käreda külmaga ja tuulise ilmaga sageli lume all; suure tuisu ja sajuga jäävad nad mõnikord sinna kogu päevaks. Teder „kukutab" enda lumme otse lennult või puult ja purustanud keha raskusega lumekoorukese, teeb jalgade ja tiibade abil lumme endale käigu, mille lõppu jääb puhkama. Kukkumisest jääb lumele tedre kehasuurune, ovaalne auguke, mille eesservast veidi lund laiali pillatud. Kui vähema augu läheduses leidub teine, veidi suurem auk ja tiibade jälgi augu mõlemal serval, siis on see kindlaks tunnuseks, et teder on juba lume alt välja lennanud, sest väljalennuks ei kasuta ta endist, s. o. sissetuleku auku, vaid ikka murrab endale käigu lõppu uue augu. Ööbimiskohad asetsevad harilikult metsas leiduvais väikesil lagendikel, raiestikel, tuulest ja sajust varjatud metsaservadel, metsniitudel, karjamail jne. Lume alla ööbimiseks lähevad tedred harilikult tund aega enne päikese loojumist, jäädes sinna kuni koiduni. Hõlpsaim on tetrede ööbimiskohti leida, kui neid õhtu eel ettevaatlikult ja lakkamatult jälitada kohtades, kus harilikult ööbivad. Pole see aga korda läinud ja tedreparv on silmist kadunud, võib „auke" üles leida ka sel teel, et aeglaselt liigelda suuskadel ja seejuures lumekatet tähelepanelikult uurida, sest „augud" torkavad vilunud jahimehele juba kaugelt silma, isegi kui need on veidi kinni tuisanud. On „augud" leitud, tuleb neile võimalikult tasa ja ettevaatlikult laskevalmis püssiga läheneda, sest tedred võivad igal silmapilgul lumest lendu tõusta. On korda läinud tedreparve kuni ööbimiseni vahet pidamata jälitada, ei tule jahipidamisega mitte kohe alata, kui tedred on lume alla läinud, vaid oodata vähemalt pool tundi, et neile anda aega uinumiseks. Harilikult lasevad tedred ettevaatlikult ja tasa hiiliva jahimehe üsna lähedale tulla; kui tedred juba uinunud, siis ei tõuse nad ka enam korraga lendu, vaid ükshaaval.

Jaht tetredele laikaga (koeraga).

Põhjamail peetakse tetredele jahti laikaga, mis üldjoontes seisab selles, et leides tedreparve ajab koer selle lendu ja jälitab neid seni, kuni nad on lennanud puudele. Siis peatub koer puu all ja hakkab puu otsas istuvat tetre haukuma. Koera haukumist teder ei karda, vaid vaatab uudishimulikult päält lakkamatult puu all keerlevat koera, mida jahimees ära kasutagu linnule märgatamatult laskekauguseni hiilimiseks. Kuna tedred kõik tähelepanu pühendavad puu all haukuvale koerale, siis nad mõnikord ei märka isegi pauku ja sel teel õnnestub ühest parvest mitu tetre lasta, eriti kui laskmiseks kasutatakse väikekaliibrilist ja nõrga pauguga kuulipüssi.

Tedrekuningas (*Tetrao hybridus* Sparrm.).

(Urogallus hybridus Klein; Tetrao hybridus L.; Tetrao medius Meyer, Tetrao urogalloides Nilss; Tetrao intermedius Langsd.) Ingl. k. — hybrid grouse, prants. k. — coq des bruyéres piqueté, saksa k. — das Rackelhuhn, das Rackelwild ja vene k. — тетерев-межняк.

Kohtades, kus metsiseid ja tetri elutseb koos, juhtub, et emametsised paarituvad tedrekukkedega või jälle (harva) tedrekanad — isametsistega. Seda kahe eriliigi järeltulijat nimetatakse meil tedrekuningaks, hoolimata sellest, kas isa oli teder või metsis ja kas emaks oli tedrekana või emametsis. Isatedrekuningas sarnleb kujult kui ka sulestikult rohkem isametsisele kui isatedrele, kuigi siin leidub mitmesuguseid individuaalseid erinevusi.

Tedrekuke tüüpi isatedrekuningas on tedrekukest tunduvalt suurem ja kaalub umbes 2,6 kg. Sulestikuvärvus on tal must või mustjaspruun, mis kaelal, pugualal ja rinnal purpurvioletse läikega. Kõhualune on mustjaspruun; üksikuil juhtumeil nõrga purpurvioletse läikega ja valgete laikude või tähnitusega. Tiibadel on kitsas valge põikriba ja õlasulestik moodustab väikese valge „peegli". 18—20 tüürsulest koosnev saba on must või mustjaspruun ja väikese väljalõikega; äärmised tüürsuled on nõrgasti välispoole kõverdunud; kulmul asetsev punaste lihanibukeste riba on nõrgemini arenenud kui tedrekukel.

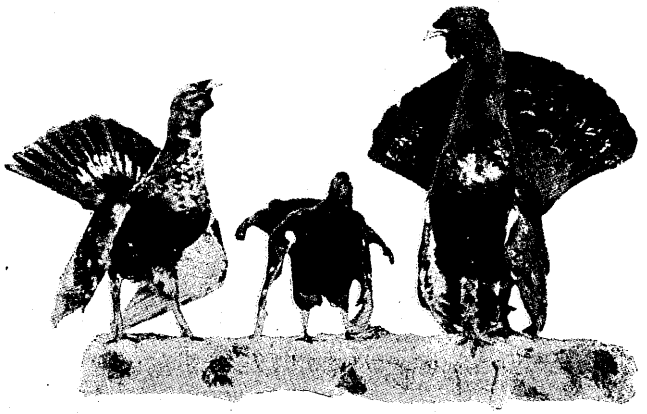
Isametsise tüüpi isatedrekuningas paistab pääliskaudsel vaat-

lusel väikese isametsisena, kuid nokk on tal tunduvalt vähem ja nõrgem kui isametsisel. Saba seevastu võrdlemisi lühike ja sarnleb rohkem emametsise kui isametsise sabale; sabal on väljalõige,

Joon. nr. 61 — I. Isatedrekuningas.

mitte aga ümmardunud. Isametsise kaela, puguala ja rinnasulestikule omane roheline metall-läige on kas äärmiselt nõrgasti are-

a b c

Joon. nr. 61 — II. a — Isatedrekuningas, b — tedrekukk, c — isametsis.

nenud või puudub täiesti. Isatedrekuninga kaal kõigub 3,3 kg ümber.

Ematedrekuningas sarnleb sulestikult niivõrd suuresti ematedrele, et laskja ei aimagi, et on tegemist haruldase värraga. Ta

on küll ematedrest suurem, kuid emametsisest vähem, mispärast teda harilikult peetakse vanaks ja suureks ematedreks. Sabakuju kui ka saba alapoole katesulgede abil võib siiski võrdlemisi hõlpsasti ematedrekuningat ematedrest kui ka emametsisest eraldada. Kui võtta surmatud linnu laialilaotatud saba ja seda veidi ülespoole tõsta, näeme, et emametsisel on saba ümmardunud, seejuures saba alapoole katesuled katavad teda ainult poole saba pikkuseni, kuna ematedrel seevastu on saba väljalõikega ja saba alapoole katesuled ulatuvad umbes 2 sm pikkuselt üle tüürsulgede;

a b c

Joon. nr. 62. a — Emametsise saba alapool, b — ematedrekuninga saba alapool, c — tedrekana saba alapool.

ematedrekuningal on aga saba peagu neljanurgeline, seejuures saba alapoole katesuled ulatuvad kuni $^2/_3$ saba pikkuseni.

Elutsemis- ja toitumisviisid on tedrekuningal samad mis tema isalgi. Tavaliselt tagasihoidlik ja nagu laisavõitu, muutub ta kevadel paarimisajal nagu tema vanemadki laulutujuliseks ja riiukaks. Ilmudes tetrede või metsiste mängukohtadesse segab ta suuresti sääl mängivaid kukki oma lärmika käitumisega. Tedrekuke tüüpi tedrekuningas külastab päämiselt tetrede mängukohti ja laulab maas, kuna aga isametsise tüüpi tedrekuningas meeleldi külastab metsiste mängukohti ja mängib puul. Tema hääl on väga muutlik, kuid üldiselt kähisev, kraaksuv ja niivõrd omapärane, et seda silpidena võimatu väljendada. Ka tema käitumine võib olla isendipäraselt väga erinev.

Meil, kus tetri ja metsiseid elutseb sageli koos või lähestikku, pole tedrekuningas harulduseks, nagu seda harilikult küll arvatakse. Kahjuks ei tunne aga paljud jahimehed seda värda, ja kui see juhuslikult satub neile kätte, peavad teda haruldaselt suureks ja igivanaks tedrekukeks või nooreks ja nõrgasti arenenud isametsiseks. Jahiasjanduse ja Eesti linnuteaduse huvides oleks soovitav, kui kõik surmatud tedred ja metsised, kes erinevad tundu-

valt suuruselt, sulestiku värvuselt, kehaosade ehituselt jne. harilikust tedrest või metsisest, saadetaks Riigimaade ja -metsade valitsusele, et eriteadlased saaksid nende juures toimetada vastavaid uurimusi. Ka on soovitav, et jahimehed jälgiksid metsiste ja tetrede mängupaikadel tedrekuningate mängu, laulu ja käitumist ja koguksid selle kohta andmeid, sest meil on neid seni väga vähe. Ajakirja „Eesti Mets" kaudu võiks neid vaatlusi ka avaldada. Rikkalikem kogu tedrekuningaid on Baltimaadel täistopi-

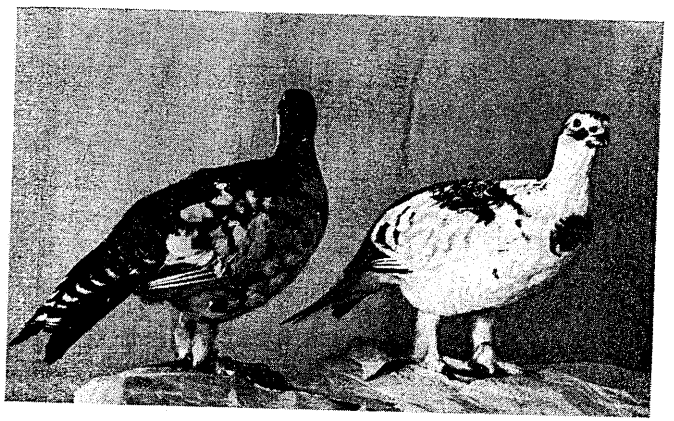

Foto A. Raukas.

Joon. nr. 63. Teder, rabakana.

tult Riia Loodusuurijate Ühingul. Ka Tartu ülikooli zooloogiamuuseumis ja Tallinna provintsiaalmuuseumis on mõned topised sellest linnust, päämiselt isased.

Võrdlemisi rohkesti leidub tedrekuningaid Skandinaavia poolsaarel, Põhja-Venemaal ja Siberis.

Pääleselle teatakse juhtumeid, kus tedred on paaritunud ka rabakanadega, mille tagajärjeks olnud omapärane värd.

Rabakana (*Lagopus lagopus lagopus* L.).

Rabapüü, sookana.

(Tetrao lagopus L., Tetrao albus Gmel., Tetrao subalpinus Nilss, Tetrao saliceti Reichenb., Lagopus subalpinus Brehm, Lagopus albus Keys. u. Blas., Lagopus lagopus — Ogilvie Grant).
Ingl. k. — willow grouse, ripa, willow ptarmigan, prants. k. — gélinotte blanche, saksa k. — das Moorschneehuhn, Morastschneehuhn, Morasthuhn, vene k. — куропатка белая, läti k. — purva teteris ja soome k. — metsäkana.

Selle linnu (kui isa nii ema) sulestik on talvel ühevärviline lumivalge; nokk ja tüürsuled, pääle 2 või 4 keskmise on mustad, valgete tippudega. Valkjad küünised on talvel tunduvalt pikemad kui suvel. Talvsulestiku järgi on väga raske kukke kanast eraldada. Teistel aastaaegadel on rabakana sulestik kirju, ainult

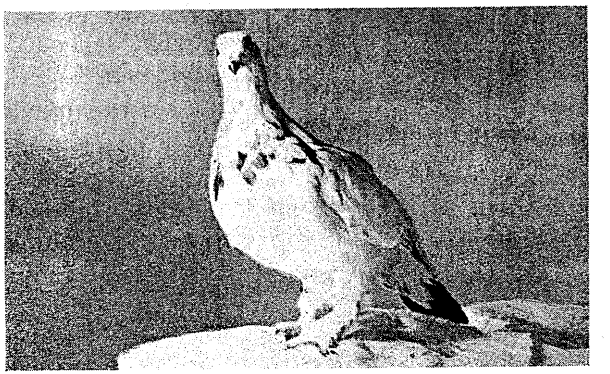
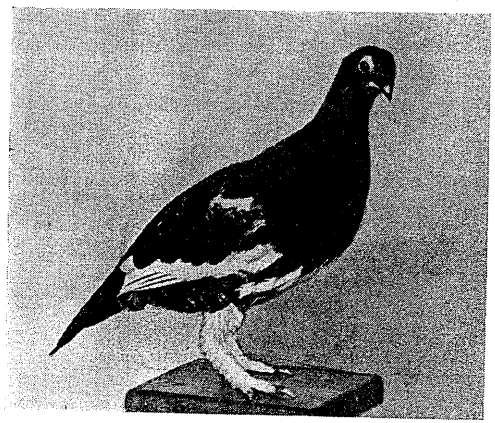

Foto A. Raukas.

Joon. nr. 64. Rabakana talve alul.

saba värvus jääb kogu aastaks muutumata. Umbes märtsikuu lõpul algab kevadine sulgimine, mispuhul tumedama värvusega suled ilmuvad esimestena pähe ja kaelale ja sinnapoole teistele kehaosadele. Väikesed päältiiva katesuled, labahoosuled ja tüürsuled, samuti ka jalgade sulestik jäävad kevadisel sulgimisel endisteks. Maikuu lõpp-poolel on sulgimine nii kanadel kui ka kukkedel lõpule jõudnud, millest pääle kuni septembrini, millal algab sügisene sulgimine, kannab rabakana suvist sulestikku. Üldiselt algab sulgimine kukkedel varem ja toimub ka kiiremini kui kanadel. Suvel on isalinnu laup, kiird ja kurgualune rooste-punane päris ilma või väheste mustade joontega; päälpää, kael ja kogu ülapool kuni saba ülapoole katesulgedeni punakaspruun, mustade ja pruunikaskollaste viirgudega. Väikesed päältiiva katesuled, labahoosuled, kõhualune ja jalgadesulestik jäävad ka suvel valgeks. Rind ja kehaküljed on peagu samuti värvunud kui selg. Kana suvine sulestik sarnleb üldjoontes kuke suvisele sulestikule, kuid kana üldvärvus on heledam, põhivärvus rohkem roostjas ja viirud üldi-

selt tuhmimad kui kukel. Nooremate lindude sulestiku värvus on tunduvalt heledam kui vanemail, kel mustad tähnid, jooned, viirud jne. on selgesti nähtavad, kuna need nooremail on rohkem tuhmid. Septembris algab pää- või sügisene sulgimine, mis harilikult kestab kuni oktoobri lõpuni või novembri alguseni (vahel kauemgi), millal noored kui ka vanad linnud lõpetavad sulgimise, muutudes üleni valgeks. Vanemad linnud lõpetavad sulgimise veidi varemini kui noored. Rabakana kogupikkus on 40—42 sm; siruulatus 60—64 sm ja tiiva pikkus 20 sm.

Joon. nr. 65. Rabakana suvel.

Rabakana elutseb päämiselt suuremais sois ja rabades, kus leidub üksikuid puude või põõsastega kaetud saarekesi ja seljandikke. Samuti peatub meeleldi soode ja rabade servil, kui need on tihedalt kaetud põõsaste ja kidurate puudega ning kui sääl leidub mitmesuguseid marju, nagu sinikaid, murakaid, mustikaid, pohli, jõhvikaid jne. Väga harva juhtutakse rabakanu kohtama ka metsas; talvel pärast pikki tuiske võib neid säält ainult harukorril leida. Toiduks tarvitab rabakana talvel päämiselt vaevakaskede, pajude, kanarbiku ja metsmarjapõõsaste pungi ja jõhvikaid, kui viimaseid läheb korda lume alt välja siblida. Muil aastaaegadel toitub mitmesugustest taimelehist, pungadest ja õitest, igasuguseist putukaist ja ussikesist ning marjaajal päämiselt marjadest. Rabakana elab ainuabielu. Kevadel mänguajal kaklevad kuked emalindude pärast, kui sugupoolte paarimine pole juba varem aset leidnud. Mäng algab tavaliselt märtsi lõpp-poolel ja kestab mai alguseni. Kuigi sugupooled tavaliselt lähevad paari juba enne mängu algust, laseb kukk siiski ka mänguajal kuulda oma mängulaulu. Mänguks valib kukk säärase koha, mis hõredalt põõsastega kaetud. Tema mäng seisab üldjoontes selles, et seistes paigal mõnel mättal või kännul häälitseb valjult ja omapäraselt, mis ligikaudu kõlab kui „gak-ka-ka-ka-a-a-a-a-gak-

ka-ka-ka-a-a-a-a". Vahete-vahel tõuseb ta ka lendu, kusjuures valjult häälitseb „drrrraka-a-a-a-a", kuid laskudes uuesti maha hüüab „kavao" või „ka-au"; alustab ta pärast mahalendu kohe jooksmist, siis sirutades kaela ettepoole ja laotades saba laiali, häälitseb umbes kui „gao, gao". Mäng algab juba hommikuses hämaruses ja kestab kuni päikesetõusuni. Kana peibutushüüd kõlab umbes kui „jakk, jakk, jakk".

Oma lihtse pesa ehitab rabakana põõsa või puhma varju. Sinna muneb maikuus 8—12 muna. Munade põhitaust on kreemjas või ooker-kollane, tihedate tumepunakaspruunide täppidega ja viirudega, mis sageli oma tihedusega varjavad muna põhivärvuse peagu täiesti. Munade mõõtmed on: pikkus 40,7—44,8, läbimõõt 28,9—31,7 mm. Haudevältus 24 päeva. Haudumisajal viibib kukk alati pesa läheduses, millega reedabki sageli pesa asukoha soovimatule külalisele. Munast väljatulnud pojad lahkuvad peatselt pesast, kuid elavad vanematega koos kevadeni, s. o. kuni paarimiseni. Kohtades, kus rabakanu rohkesti, ühinevad 2—3 pesakonda sügisel ühte parve ja jäävad kokku kuni mängu alguseni. Rabakana jookseb ja lendab kiiresti ning osavasti. Lendu tõuseb harilikult suure vurinaga, seejuures ta aga kõrgele ei lenda, vaid hoidub rohkem maa lähedusse. Rabakanal on samad vaenlased nagu tedrel ja metsisel. Hädaohtlikemaks aastaajaks rabakanadele on hilissügis, kui maapind pole veel lumega kattunud, kuid nende suvine kirju sulestik on juba talvise valge vastu vahetatud. Selle valge rüüga torkabki ta juba kaugelt silma, mille tagajärjel neid langeb rohkesti röövloomadele kui ka -lindudele ohvriks.

Rabakanade eest hoolitsemine seisab praegusel ajal vaid tema rohkearvuliste vaenlaste hävitamises, muud tema kasuks ei saa ette võtta. Rabakanade arv väheneb meil aasta-aastalt, kuid vähenemise põhjused pole meile täiesti teada. Kahtlemata mõjub rabade ja soode kuivendamine rabakanade rohkenemisele pidurdavalt, kuid see mõju ei võiks siiski veel nii suur olla, et nad juba ainult selle tagajärjel võiksid nii kiiresti väheneda. Ka viimaseaegsed lumetud talved tulevad rabakanale kahjuks. Tingimata peab aga olema teisigi, veel mõjuvamaid vähenemise põhjusi, mis aga on meile tänini kahjuks teadmatuks jäänud.

Rabakana leviku-ala asub päämiselt Euroopa, Aasia ja Ameerika põhjapoolseis osades. Eriti rohkesti leidub neid praegu veel Rootsis, Norras, Soomes ja Põhja-Siberis. Meil on nad viimase

10 aasta kestel aeglaselt, kuid järjekindlalt vähenenud ja see vähenemine kestab ka praegugi.

Kõige rohkem leidub neid praegu veel Ida-Eesti, Järvamaa, Pärnumaa ja osalt Läänemaa suurtes rabades. Saaremaal on rabakana haruldane. Nagu teistelgi kanalistel nii ka rabakanal leidub mitmekesiseid individuaalseid värvusevarieteete, ka hübriide (ristsugutusi), kuid Eesti piirides on vastav materjal seni väga puudulik.

Rabakana lähemaks sugulaseks on n. n. „Šotimaa rabakana" (Lagopus scoticus Lath), inglise jahimeeste poolt tuntud „Grouse" ehk „Red grouse", kes elutseb ainult Inglis-, Šoti- ja Iirimaal ja on sääl üheks tähtsamaks jahilinnuks. See lind sarnleb üldjoontes meie rabakanale, kuid talveks ei muutu valgeks, vaid kannab kogu aasta ühesugust kirjut sulestikku. Arvatavasti on see omapärane nähtus tingitud sääl valitsevast pehmest merekliimast.

Jaht rabakanadele linnukoeraga (noorelinnujaht).

Kuni septembrikuu lõpp-pooleni elutsevad rabakanad päämiselt soodes ja rabades, sääl leiduvail saarekesil ja seljandikel ning soode ja rabade servil, kui need on tihedalt kaetud põõsaste või kidura metsaga ning kui sääl leidub tarvilisel hulgal marju, alul sinikaid ja murakaid, siis mustikaid ja pohli ning lõppeks jõhvikaid. Kohtades, kus põllud asuvad rabakanade elutsemispiirkonnas, võib neid hilissügisel vahete-vahel kohata ka kesa- ja orasepõldudel, kus käivad söömas.

Umbes septembri lõpuni peatuvad rabakanad tavaliselt haudekoha ümbruses, hakates alles siis pikemaid lende ette võtma. Rabakanade kohalviibimise tunnusteks on nende jäljed, mis niiskel rabasamblal selgesti nähtavad, samuti seljandikel, rabasaarekestel, kraaviäärtel jne. kuivas liivas või turbamullas leiduvad soperdamise asemed ja üksikud suled.

Rabakanade pesakonnad on võrdlemisi julged ja ainult täiesti lagedail rabadel ei lase nad endile igakord laskekauguseni läheneda. Muidugi on üksikuid rabakanu, kes seevastu kannatavad ka lagedail maa-aladel väga hästi ja lasevad koera kui ka jahimeest 10—15 sammuni läheneda. Kui vanad linnud, s. o. kukk ja kana, viibivad koos pesakonnaga ja need aetakse lendu, tõuseb kukk valjult ja omapäraselt häälitsedes peagu alati esimesena

lendu, ja kui pojad on veel väikesed, püüab ta koera kui ka jahimeest pesakonnast eemale meelitada. Kuna vana kukk on pesakonna kaitsja, tuleb tema surmamisest tingimata hoiduda.

Aetakse leitud pesakond esimest korda lendu, tõuseb kogu pesakond, kui kõik liikmed on koos, nagu käsu järgi korraga lendu, kusjuures enne tõusmist pikemat aega linnukoera ees kiiresti joostakse. On aga pesakonna liikmed toiduotsimisel üksteisest eemaldunud ja enne üleslendu enam ei jõua koguneda, tõusevad rabakanad lendu kas üksikult või paari-, kolmekaupa. Seda arvesse võttes tuleb pärast laskmist, kui kogu pesakond pole korraga lendu tõusnud, viibimata püss uuesti laadida ja alles siis minna surmatud linde üles võtma. Korraga lendutõusnud pesakond tavaliselt otsejoones ei lenda kaugele, vaid jõudes 300—400 meetrit kütist eemale pöördub sobivas kohas kõrvale ja laskub peatselt. Järsult laskunud, jäävad nad võrdlemisi kauaks paigale ega tee jälgi. On kogu pesakond uude kohta lennanud ja ka koos laskunud, siis nad jahimeest ei lase enam nii lähedale kui esimesel korral. Üksikud rabakanad seevastu aga kannatavad ka mitmekordseid lenduajamisi hästi ja lasevad sellest hoolimata üsna lähedale tulla. Uude kohta ülelennanud rabakanu tuleb aeglaselt ja põhjalikult otsida, ja kuna nad niipea ei tee jälgi, on soovitav lasta koeral töötada vastu tuult. Otsimisega liig kaua viivitada pole ka soovitav, sest linnud jõuavad siis uuesti koguneda: on pesakond jälle koos, siis nad enam hästi ei kannata.

Leides rabakana pesakonna, tuleb esijoones püüda pesakond laiali ajada, sest üksikud linnud kannatavad paremini kui pesakond, s. o. kui kõik pesakonna liikmed on koos. On ühele ja samale pesakonnale korduvalt jahti peetud, muutub see peatselt väga araks ja enam hõlpsasti ei lase laskekauguseni läheneda. Jahti on kasulikem pidada hommikul kella 4 kuni kella 10—11 ja pärast lõunat kella 4 alates kuni pimeduse tulekuni. Kohtades, kus rabakanu vähe häiritakse ja kus maapind pole liig lage, võib neile jahti pidada kuni lume tulekuni.

Kuigi rabakana pesakond tõuseb korraga lendu ja linnud on seejuures tihedalt koos, pole siiski otstarbekas sihtimata, s. o. ainult hää õnne pääle kogu pesakonnale lasta. Seepärast lendutõusnud pesakonnast üks lind välja vaadata, tavaliselt pesakonna äärest, siis kiiresti sihtida ja ainult sellele lasta. Tingimata hoiduda laskmast kukele kui pesakonna kaitsjale. Lastakse aga kogu

pesakonnale, haavatakse tingimata mõnd lindu, kuid kas ta saadakse kätte, on rohkem kui küsitav.

Rabakanade laskmiseks noorelinnujahil kasutada 2¾ või 3 mm (nr. 6 või 5) haavleid.

Meil peetakse jahti rabakanadele ainult linnukoeraga, kuna seevastu põhjamaades, kus rabakanu rohkesti, lastakse neid ka varitsemis-, hiilimis- kui ka ajujahilt. Loeteldud jahipidamisviise meil, kus rabakanu vähe, tarvitusele võtta pole mõtet, sest need ei anna kuigi häid tulemusi.

Laanepüü (*Tetrastes bonasia bonasia* L.).

Metspüvi.

(Lagopus corylorum Klein; Bonasia lagopus, sylvestris et minor Brehm; Tetrastes bonasia Keys.; Tetrastes bonasa Olphe-Galliard; Bonasa betulina Dresser).
Ingl. k. — hazel grouze, prants. k. — gelinotte, gelinotte des bois, saksa k. — das Haselhuhn, vene k. — рябчик, läti k. — meža irbe ja soome k. — pyy.

Kuigi kuke ja kana sulestik üldjoontes on võrdlemisi ühetaoline, sarnledes teineteisele, on siiski vilunud laanepüü-kütil võimalik sageli isegi lennult täiskasvanud laanepüü sulestiku värvuse järgi nende sugu kindlaks määrata, ilma et oleks vajadust lindu surmata.

Kukel on sügisel pärast sulgimist päälpää pruun, mustjate põikvöötidega; kiirmikusulestik ja osa kõrva-ala sulestikust on tanukujuliselt pikenenud; „tutt" on pikem kui kanal. Esiselg ja kael on pruunikas-hall mustade vöötidega; tagaselg tuhkjas-hall, tumepruuni tähnitusega ja üksikute laialipillatud pikerguste mustjate triipudega. Saba on veidi ümmardunud ja koosneb 16 tüürsulest, millest kaks keskmist tüürsulge on pruunikas-hallid tumepruunide põikvöötidega; ülejäänud 14 tüürsulge on vesihallid, kaetud mustja tähnitusega, tipmikul aga laia musta vöödiga ja palistunud kitsa hallikas-valge äärisega. Ninasõõrmed on kaetud mustade ja pruunide sulgedega, mis laubast eraldunud kitsa valkjaskollase palistusega. Lõua- ja kurgualune on läikiv must valge palistusega. Ülapool silmi on kitsas punane sulitu kulmuriba, silmade taga väike valge laik. Esirind — roostepruun, tume-

date vöötidega, rinnaküljed — punakate, mustade ja valgete suleääristega. Rinna üksikud suled on mustad, tipmikus umbes 1/3 pikkuses laia valge suleäärisega. Need valged suleäärised varjavad lennul rinna musti sulgi, mistõttu paistab, nagu oleksid kukel tagarind ja esikõht täiesti valge. See asjaolu on tähtis jahimehele, sest ta võib selle kehaosa sulestiku omapärase värvuse ja kurgualuse musta laigu järgi eksimatult, isegi lennult linnu soo kindlaks määrata. Kõhu tagaosa on valkjas-hall ilma vöötide ja tähnituseta. Saba alapoole katesuled on suurte mustade ja roostepruu-

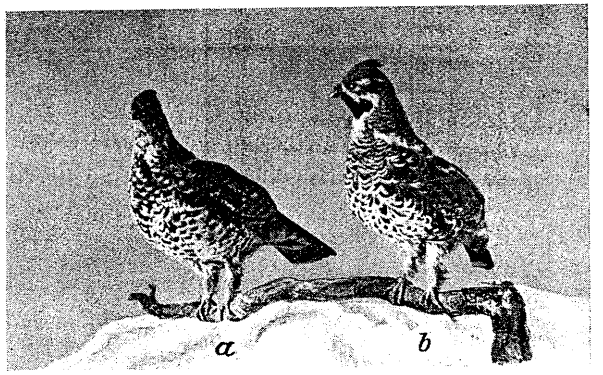

Foto A. Raukas.
Joon. nr. 66. Laanepüü: a — kana, b — kukk.

nide laikudega ning laia valge suleäärisega. Tiivad roostepruunid, üksikute väikeste valgete, järjekindlalt rööbiti paiknenud laikudega. Sääred ja jooksme ülaosa on kaetud hallide sulgedega. Nokk mustjaspruun, küünised veidi heledamad.

Kana sulestiku värvus on üldjoontes sarnane kuke omale, kuid tähnitused ja vöödid on üldiselt tumedamad ja tuhmimad ning vöödid ja palistused harilikult laiemad kui kukel. Ka ei paista tagarinna ja kõhu sulestik mitte nii valgena kui kukel, vaid on pruunikam ja kollakam. Kirjeldatud värvuseerinevuse järgi on vilumatul jahimehel siiski raske sugupooli ära tunda ja seetõttu peab tema rõhku panema kurgualuse sulestiku värvusele, mis kanal on valkjas-hall, kukel aga, nagu juba öeldud, läikiv must. Noort sulginud kukke võib hõlpsasti vanaks kukeks pidada, sest sulestiku värvuselt sarnleb ta vanale. Erineb vanast kukest vaid sellega, et kurgualuse sulestiku värvus pole mitte nii läikiv must kui vanal linnul, vaid on enam pruunikas-must; ka on kurgualuse

must laik vähem kui vanal kukel. Sulgimise alul langevad vanal kukel mustad kurgualusesuled välja ja nende asemele võrsuvad esialgu väikesed hallikasvalged suled, ja alles sulevahetuse toimingu lõpuks kasvavad uued mustad suled. Sulgimise kestusel võib ainult eriteadlane kindlaks teha, kas on tegemist vana või noore kukega. Täiskasvanud laanepüüdel algab sulgimine juulikuu algul ja kestab septembri lõpuni.

Harilikult on lindudel sulestik ilusam ja toredam kevadel, mänguajal, kuid laanepüül on ta kauneim hilissügisel ja talve algul.

Kõikidest kanalistest moodustab laanepüü rikkalikemalt väga erisuguseid värvusevarieteete, mis ei sõltu ei ajast ega kohast, vaid on täiesti isendipärased. Need sulerüüd on nii laialdaselt kõikuvad (kuid kandvale indiviidile muutumatud kogu eluaeg, ka pärast sulgimist), et kaht sarnast leidub vaevalt. Siberi ja Põhja-Venemaa metsades leidub seesuguseid varieteete (teisendeid) sageli, Lääne-Euroopa ja meie aladel aga harva. Suur kogu laanepüü värvusevarieteete Venemaalt leidub täistopitult Riia Loodusuurijate Ühingu muuseumis.

Laanepüü pikkus on 35—37 sm, tiiva pikkus 17 sm ja keskmine raskus talve algul 370—400 gr. Kana on kukest üldiselt veidi vähem ja kergem.

Laanepüü elutseb metsades; suuri lagedaid maa-alasid ta põlgab. Eelistab niiskeid tihedaid kuuse- ja lehtpuude segametsi, kus rohkesti leidub alusmetsa või põõsaid. Männimetsades ta meeleldi kogu aasta ei elutse; leidub sääl aga rohkesti marjukandvaid põõsaid, võime teda marjaajal näha ka noortes ja keskealistes männimetsades „marjul". Noore tiheda kuuse- või segametsa puudusel otsib ta tuulisel ja vihmasel ajal varju ka puht-männitihnikuis. Eriti meelepäraseiks elutsemispaikadeks on talle niisked kuuse- ja lehtpuu-segametsad, mis asetsevad veekogude läheduses või mida läbivad jõed, ojad ja kraavid. Sageli võib teda kohata sügisel ka mustlepa-puistuis, kus ta sööb lepapungi. Imekspanemisväärt kangekaelsusega peab ta kord valitud elutsemispaigast kinni ega lahku säält vabatahtlikult. Toiduotsimise ja ka ilmastiku mõjul lahkub ta vahete-vahel küll oma alatisest elutsemispaigast, kuid see lahkumine on ajutist laadi ja esimesel võimalusel ilmub ta jällegi tagasi, s. o. elutseb kogu aasta oma sünnikoha (haudeala) lähemas ümbruses. Seepärast võib teda lugeda metsade tüüpiliseks paigalinnuks. Kui päämiselt metsas elutsev

lind, on ta harjunud ka tihedaimas metsas osavasti lendama, jooksma ja varjuma. Korraga pikemaid ülelende ta ei soorita, ja peletatud lendu, istub ta peatselt jälle puule. Lendab harilikult 4—5 meetri kõrguselt, kusjuures ka tihedalt kasvavad ja okstega kokkupuutuvad puud ei takista tema lendu. Iialgi ei lenda ta üle kõrgete puude ladva. Lend on võrdlemisi kiire, kusjuures eriti lennu alul, on kuulda omapärast tugevat „vurinat". Kui teda mitu korda järjest hirmutatakse, peletades seega ühelt puult teisele, üritab ta ka pikemaid ülelende ja asetseb siis mitte enam poole puu kõrgusel nagu harilikult, vaid peitub puude latva. Tänu tema sulestiku värvusele ja tarvitatavaile võtteile varjub puul niivõrd osavasti, et isegi vilunud kütile sünnitab tema silmamine (ülesleidmine) sageli raskusi, olgugi et lind võib istuda puul üsna küti ligiduses. Harilikult istub laanepüü põigiti oksal poole puu kõrgusel tüve läheduses, kuid hirmunult konutab ta ka pikuti oksal, millises asendis on teda eriti raske silmata. Ka peitub sageli tüve taha ja ainult ta väike pää teraste mustade silmadega paistab säält. Mõnel juhtumil lendab ta ka puult niivõrd tasa ja vaikselt maha, et üsna ligidalt ei kuule lendu; ta nagu otse kukuks puult maha. Maas olles laanepüü ei jookse kuigi kiiresti (näit.: põldpüü), kuid jooks on siiski küllalt sujuv, osav ja niivõrd tasane, et tema lähenemist mööda maad ei ole kuulda, kui maapind just pole kuivanud lehtedega kaetud.

Vilumatul jahimehel, kes põhjalikult ei tunne laanepüüde eluviise, võtteid, häälitsemist jne. ega oska nende kutsehüüet järele aimata, õnnestub harva seda huvitavat lindu lasta. Laanepüü tabamiseks on vaja teravat silma, hääd kuulmist ja tema elu-olu üksikasjalikku tundmist.

Laanepüü arvatakse segatoitlaste hulka, kuigi tema päätoit on taimeline, mitte aga lihatoidud; viimaseid tarvitab ta ainult elu esimestel päevadel ja täiskasvanud linnuna vaid teatavail aastaajul, kuid siiski väga vähesel määral. Noorte munast vastkoorunud laanepüüde toiduks on mitmesugused putukad, nende munad ja tõugud, keda nad rohult ja põõsailt korjavad. Mõne nädala möödumisel hakkavad nad esialgu vaid lisana tarvitama ka mitmete taimede osi, kuid peatselt siirduvad täiesti taimtoidule. Lume minekust kuni mustikate valmimiseni nad tarvitavad toiduks taimede lehti ja pungi. Meeleldi söövad ka metsmaasika, jänesekapsa, vaarika, mustika ja pohla noori lehti, sarapuu- ja kanarbikupungi jne. Ka söövad laanepüüd rohkesti lepa-,

kase-, haava- ja pajulehti, mida sageli leidub mahalastud linnu pugus kuni 55%. Rohuseemneist ja putukaist nad ei pea suurt lugu. Suvel ja sügisel on mustikad ja pohlad neile päätoiduks, kuid söövad ka vaarikaid, metsmaasikaid, sinikaid ja jõhvikaid. Seetõttu võime neid marjade ajal sageli kohata lagedail maa-aladel nagu raiestikes, soodes ja heinamaadel, kui need asetsevad metsa läheduses. Teravilja nad nähtavasti ei söö või ei pea sellest suurt lugu, sest seni pole veel laanepüüsid nähtud küpses viljas, kuigi põllud asetsevad metsa sees, kus alatiselt elutsevad laanepüüd. Marjaaja möödumisel on nende päätoiduks lepa- ja kaseurvad ja pungad, ja selle toiduga peab ta leppima kuni kevadeni. Leiab ta sel kitsal ajal juhuslikult säilunud pihlaka- ja kadakamarju, sööb ta ka neid meeleldi. Toidu mälumiseks vajab laanepüü samuti nagu mõtus ja teder väikesi kivikesi, mida ta otsib ojade ja kraavide kallastelt või teedelt, kus teda seetõttu võib vahete-vahel näha.

Kehal, sulgede all elutsevad parasiitputukad tüütavad laanepüüsid suvel rohkesti, ja et nendest vabaneda, soperdavad nad kuivas liivas, turbas või tuleasemeil leiduvas tuhas. Leides soperdamise aseme võib kindel olla, et laanepüüde elutsemispaik pole kaugel. Laanepüüd ööbivad harilikult puul, kuid talvel, kui valitsevad käredad külmad, teeb ta lumme väikese augu ja poeb selle kaudu öösiks lume alla, kus leiab hääd varju külma eest. Seda harjumust ei saa kasutada jahipidamiseks laanepüüdele, sest metsatihnikus õnnestub väga harva leida sääraseid lumealuseid ööbimiskohti. Palju hõlpsam on tetrede lumealuseid ööbimiskohti üles leida, kuna need asetsevad harilikult lagedamail maa-aladel nagu heina- ja karjamaadel, raiestikes jne. Laanepüüd parvedesse ei koondu nagu tedred ja osalt ka mõtused, vaid elavad üksikult või paaridena koos. Suuremaks koondiseks on pesakond, mis koosneb kahest vanast linnust (kukest ja kanast) ning nende poegadest. On pojad täiskasvanud, läheb kogu pesakond lahku ja ka pesakonna pää lahkub oma abikaasast. Pesakondade liikmete lahkumine algab harilikult septembrikuus. Detsembriks on rõhuv enamik laanepüüsid juba jälle paari läinud ja kukk ja kana elavad paarina koos kuni järgmise aasta septembrikuuni, välja arvatud haudumine ja sellele järgnev lühike aeg. Et mitte kõikidel ei lähe korda kohe endale eluseltsilist leida või jälle mõne leitud eluseltsilise surma puhul see luhtub, siis kestab paarimine mänguajani. Laanepüüd ei mängi nii kui tedred või mõtused,

kus ühele mänguplatsile koguneb hulk kukki ja kus siis peetakse ägedaid võitlusi kanade pärast. Et laanepüü elab ainuabielus, möödub tema mäng vaikselt ja tasa metsatihnikus alatisel elutsemispaigal, ilma et seda keegi eriti märkaks. Ka mänguaja häälitsused ei erine sügisestest kutsehüüdudest, vaid piirduvad tasase vilesarnase lauluga (vilistamine). Mänguaeg algab laanepüüdel umbes aprilli algul ja kestab mai keskpaigani. Hommikul veidi enne päikesetõusu lendab kukk puule ja laseb säält kuulda oma vilesarnast laulu, millele vastab maas olev kana. Vilistamise ajal on kukel kiirmiku- (tutt) ja kurgusuled kohevil ning tiibade otsad ja tüürsuled liiguvad vile taktis. Lennates maha kana juure kõnnib ja jookseb kukk kana ümber, lahutab saba lehvikutaoliselt ja hoides tiibu sorakil „kriipsutab" nendega maapinda. Hommikune mäng lõpeb umbes kella 10—11 paigu ja algab uuesti õhtupoole, umbes 3—4 tundi enne päikese loojumist ja lõpeb päikese loojumisel. Laanepüü on võrdlemisi truu abikaasa, truudusemurdmist tuleb harva ette, — ja kuigi mõni üksik juhtum leiab vahete-vahel aset, siis sünnib see ajal, kui kana haub. Juhtub, et ka kanale püüab läheneda mõni võõras kukk, kel omal ajal korda ei läinud eluseltsilist leida, siis astub abikaasa kohe oma au kaitseks välja ja selle tagajärjel tekkiv kahevõitlus toimub ilma iseäralise ägeduseta ja lõpeb kiiresti.

On teada vaid mõned üksikjuhtumid, et laanepüüd on paaritunud tetredega. Sääraste värdade topiseid leidub näit. Darwini nimelises muuseumis II Moskva ülikooli juures.

Haudumise ajal elutseb kukk küll pesa ligiduses, kuid haudumisest ise ei võta osa, vaid ilmub alles siis pesakonna juure, kui ta kevadisest mängust on kosunud ja pojad ema ennastohverdava hoolitsemise all on juba pooleldi täiskasvanud. Kukk jääb pesakonna juure kuni selle laialiminekuni ja ühiselt kanaga hoolitseb poegade julgeoleku eest kui vahva ja truu perekonnapää kunagi.

Laanepüü ehitab oma pesa maa pääle kändude või puutüvede ligidusse või põõsaste alla nii, et see oleks hästi varjatud maanilatuvate okstega või sääl kasvava taimestikuga, nii et pesa ei paista igaühele silma ja et haudujal linnul oleks võimalusi tähelepandamatult, vähemalt mõne meetri kaugusele pesast eemale joosta. Ta on ses suhtes palju ettevaatlikum kui näiteks emamõtus, kes ei võta pesa ehitamisel mingeid abinõusid selle vähemalt pääliskaudsekski varjamiseks ette ja isegi pesa asukoha väljavalikul ei toimi küllalt ettevaatlikult.

Oma ehituslaadilt on laanepüü pesa väga lihtne: maasse siblitakse väike lohk, mis puudulikult vooderdatud heinakõrtega, kuivanud lehtedega ja samblaga. Olenevalt ilmastikust, muneb kana mai või juuni algul kuni 12 tuvimuna-suurust (38—42 mm:28—30 mm) roostevärvilist pruunikate täppidega üksikute punakaspruunide laikudega kaetud muna, millest 24 haudumispäeva möödumisel ilmuvad pojad. On esimene munakurn kuidagi hukkunud, muneb kana veel teist korda, millega on ka seletatav, et jahiajal leitakse veel pesakondi varblasesuuruste poegadega. Kana istub niivõrd suure hoolega pesal, et teda võib isegi käega puudutada, ilma et ta lendaks ära. Et ta on jõuetu end kaitsma vähimagi vaenlase vastu, langeb neid haudumisajal sageli vaenlaste ohvriks, millega on ka osaliselt seletatav asjaolu, et kanu leidub üldiselt palju vähem kui kukki; sellega on ka seletatav laanepüüde vähene sigivus.

Pojad kui tüüpilised pesahülgajad lahkuvad peatselt jäävalt pesast ja kui tublid jooksjad asuvad kohe koos emaga toiduotsimisele. Sulestik kasvab neil kiiresti; imejõudsasti arenevad ka tiivad, sest juba kümne päeva möödumisel suudavad nad lennata madalamaile puudele, kus osavasti peituvad ja ka ööbivad.

Elutsedes tagasihoidlikult metsatihnikuis ja osates osavasti varjuda, pole röövlinnud (kanakull, raudkull ja kassikakk) neile nii hädaohtlikud kui röövloomad. Nii võib laanepüüde vaenlasteks lugeda rebast, nugist, tõhku, nirki ja mäkra. Neist kardetavamaks on nugis, kes laanepüüsid püüab maast kui ka puult. Pesade ja munade hävitajaiks on päämiselt mäger, siil, orav ja lindudest pasknäär. Munade röövijaina on tuntud veel ronk, hallvares ja harakas, kuid need harilikult ei elutse laanepüüde alatistes elutsemispaikades ja pole seetõttu neile eriti kardetavad.

Laanepüüde leviku-ala on võrdlemisi laialdane, alates Euroopas Pürenee mägestikust, läheb lõuna poolt Alpi mägestiku, Balkani poolsaare ja Lõuna-Venemaa metsade kaudu kuni Põhja-Hiinani ja Jaapanist kuni Kamtšatka poolsaareni (viimasel poolsaarel neid pole). Põhjapoolseks leviku-ala piiriks on põhjapoolsete maade metsade piir, kuid seegi suur leviku-ala katkestatakse sageli suurte maa-aladega, kus maastiku looduslikkude olude (stepid) või inimese kätetöö (põllumajanduslikult kasutatavad maad, „lakeeritud" metsad) tõttu on muutunud laanepüüdele sääl elamine võimatuks, sest ta on tüüpiline kultuurihülgaja lind. Rohkesti leidub laanepüüsid veel praegu Rootsis, Norras, Soomes ja

Venes, eriti Siberis; ka Karpaadi ja Alpi mägestikes pole nad harulduseks. Samuti leiame neid Saksamaa mägestikes, Ida-Preisimaal, Poolas, Leedus ja Lätis. Meil leidub laanepüüsid keskmiselt ja nad elutsevad üle kogu riigi, välja arvatud saared. Olenevalt maastikust ja metsatüüpidest on neid ühes kohas rohkem, teises vähem. Kuigi meil neile jahti peetakse väga harva ja jahihooajal lastakse vaid mõnikümmend, pole siiski meil nende arvu suurenemist viimase 15 aasta jooksul olnud märgata; meil püsib nende arv enam-vähem ühtlasena, on aga siiski karta, et see hakkab langema. Seda on paljudes teistes riikides viimaseil aastail tähele pandud. Täiesti arusaamatuks jääb, miks laanepüü ei elutse Saaremaal ja Hiiu saarel, kus mitmel pool leida soodsaid metsi nende asumiseks. See küsimus nõuaks selgitamist. Saaremaale veeti neid omal ajal sisse, kuid peagi kadusid nad säält jälle.

Mis puutub laanepüü meeltesse, siis on tal eriti hästi arenenud kuulmine. Juba kaugelt kuuleb ta inimese lähenemist, mida püükütil tuleb tõsiselt arvestada; eriti kuuleb aga teise omasuguse kutsehüüdu. Nägemine seevastu pole aga mitte nii terav, koguni paistab, nagu ei näeks ta hästi kaugele; kuid tegelikult lähemat ümbrust näeb ta väga hästi ja iga liigutust paneb kohe tähele.

Laanepüü praegu meil erilist hoolitsust ja kaitset ei vaja, sest elutingimused meie metsades on seni tal olnud võrdlemisi soodsad ja ka uue aja metsamajandamise viiside tarvituselevõtmine pole tema elutsemisvõimalusi kitsendanud. Meil on laanepüüdele vaenlasteks nugis, rebane, tõhk, nirk, kanakull, raudkull, kassikakk ja pasknäär. Seepärast tuleks laanepüüde kaitseks ainult niipalju välja astuda, et laanepüüde alatistes elutsemiskohtades ja selle ümbruses püüda hävitada eelnimetatud kahjureid, kui neid peaks sääl olema sel määral, et nad laanepüüdele võivad hädaohtlikuks muutuda. Kohtades, kus puuduvad soperdamise võimalused või kus neid leidub vähe, tuleb neid juure soetada, vedades sinna peent liiva või kokku pannes metsas leiduvat risu ja prahti ning ära põletada, jättes tuha põletamiskohale. Meelsasti kasutab laanepüü soperdamiseks tuleasemeid. Puudub laanepüüde alatistes elutsemiskohtades jäme liiv või kruus, millest nad võiksid valida väikesi kivikesi lihasmaos toidu mälumiseks, tuleb soodsatele kohtadele kruusa vedada.

Nagu näha, ei nõua laanepüüde eest hoolitsemine ja kaitse meilt kuigi suuri kulusid ega vaeva, ja kui jahimees tarbekorral

mõne koorma liiva või kruusa toimetab kohale või mõne risuhunniku metsas põletab ettevaatlikult ära, aitab ta juba suuresti kaasa laanepüüde elutingimuste parandamiseks.

Mis puutub röövloomade ja -lindude hävitamisse, siis on see iga korraliku jahimehe pääülesanne, sest nende üleliigne sigimine pole üksnes hädaohtlik laanepüüdele, vaid ka teistele jahiloomadele ja -lindudele.

Jahipidamine.

Laanepüüdele peetakse aju-, peibutus-, otsi- kui ka hiilimisjahti. Saagirikkaim on küll ajujaht, kuid huvitavaim on siiski peibutusjaht s. o. jaht vilega. Põhjamail, eriti aga Põhja-Venemaal ja Siberis, kus laanepüüsid rohkesti, tarvitavad kutselised jahimehed nende surmamiseks või elusalt kinnipüüdmiseks ka mitmesuguseid eneste poolt valmistatud automaatselt töötavaid püüniseid, nagu võrke, linge, korve, silmuseid jne. Et aga sääraste mitteajakohaste püügiriistade tarvitamine on Eestis jahiseadusega keelatud, siis ma neid siinkohal ei käsitele.

Suurt naudingut pakub tõsisele jahimehele jaht laanepüüdele vastavate väikeste vilede abil, millega aimatakse järele laanepüükuke või -kana kutsehüüdu. Vile võib valmistada metallist, puust, luust, linnuluust või hanesulest; neid vilesid on ka müügil, kuid vilunud laanepüü-kütid valmistavad neid harilikult ise, päämiselt hästi kuivatatud ja kauemat aega alalhoitud linnu tiiva- või sääreluust. Jahile minnes peab kaasas olema vähemalt kaks vilet: üks kuke, teine kana kutsehüüu järeleaimamiseks. Üldiselt on aga soovitav vilesid rohkemal arvul kaasa võtta, kuna need hõlpsasti lähevad rikki või külma, hingamise, sülje jne. mõjul kaotavad ajutiselt hääle; viimasel juhtumil pannakse need mõneks ajaks taskusse, kus kehasoojuse mõjul hääl tuleb jälle tagasi. Kukehüüd on kanahüüust veidi madalam ja kõlab umbes kui „tiii-tsi-tsui-tsi“ või „tii-tii-tii-tsiu“, kusjuures kaks esimest nooti on venivad, kuna viimane lõpeb järsu omapärase „sillerdamisega“. Kana hüüd on tasane, kõrgem ja lühem kui kukel, kõlades umbes kui „tii-u-ii“, kusjuures keskmine silp „u“ on tunduvalt pikem kui esimene ja viimne.

Vile pääle tulevad laanepüüd kaks korda aastas, s. o. kevadel mänguajal (aprill, mai) ja alates suve lõpust (augustikuust)

kuni külma ja lume tulekuni. Kevadine jaht laanepüüdele on jahiseadusega keelatud ja neile võib pidada jahti vaid alates 16. augustist kuni 14. detsembrini. Vilega jahipidamine on küll võimalik juba augustikuus, kuid huvitavam ja saagirikkam on see septembrist alates, kui pesakonna liikmed hakkavad üksteisest lahku minema ja algab paarimisaeg. Noored laanepüüd tulevad augustikuus meeleldi vilele, kui pesakond on üles peletatud ja ema pole neid liig kaugele juhtinud. Soovitav on sel puhul järele aimata noore laanepüü häälitsust, vilistades 2—3 korda väikeste vaheaegadega. Tihti juhtub, et säärasele vilele ilmub küti juure kogu pesakond, kuid see leiab aset ainult siis, kui vana lind küllalt ettevaatlik pole olnud ja ähvardavat hädaohtu pole õigeaegselt märganud. Juhtumil, kui kogu pesakond on koos, vastavad harilikult küll üksikud laanepüüd vilele, kuid juure ei tule, ja jahimees peab sel puhul püüdma ettevaatlikult neile kuni laskekaugusenì juure hiilida. Ülespeletatud pesakond harilikult esimesel korral ei lenda kaugele ja asetub lähematele puudele, mispuhul tähelepanelikul ja ettevaatlikul jahimehel õnnestub mõnegi neist ka vileta lasta, kui ta neid ainult silmab, mis pole aga sugugi nii hõlpus, sest laanepüü on enda varjamises ja peitmises väga osav.

On paariläinud kukk ja kana koos, siis nad meelsasti ei lenda vile pääle, sageli isegi ei vasta, mistõttu on otstarbekam pidada jahti siis, kui nad toiduotsimisel teineteisest on lahku läinud, s. o. päikesetõusust kuni kella 10—11 ja siis jälle kella 14—15 kuni videviku tulekuni. Vahete-vahel leidub ka sääraseid soodsaid jahiilmu, kus laanepüüd kogu päeva kestel vile pääle lendavad juure. Vihmase, eriti aga tormise ilmaga, kui puhuvad tugevad ja külmad tuuled, vilega jahipidamine ei anna tulemusi. Soodsamaks jahiilmaks on selge või veidi pilves vaikne soojavõitu ilm; kerge udu üldiselt jahipidamist ei takista, kui ilm ainult pole liig tuuline või kui ei saja rängasti vihma.

Jahile võib minna ka linnukoerata, kui laanepüüde alatine elutsemiskoht on jahimehele enam-vähem teada. Soovitakse aga jahile linnukoer kaasa võtta laanepüüde ülesotsimiseks, mis mõnel juhtumil väga kasulik, siis peab koer olema sääraselt õpetatud, et ta jahipidamist ei sega, s. o. peab nõudmisel jahimehest maha jääma ja sääl niikaua rahulikult lamama, kuni teda kutsutakse.

Laanepüüde elutsemiskohtades liikuda tasa ja tähelepanelikult kuulata, kas pole kuulda laanepüüde häälitsemist või lendu. Niipea, kui üht või teist on kuulda, valida kohe soodus laskekoht,

mis küllaldaselt varjaks jahimeest, kuid ühtlasi võimaldaks säält enam-vähem vabalt laskmist.

Küti asukoha väljavalik nõuab suuri kogemusi ja seda oskab otstarbekalt teha ainult vilunud laanepüü-kütt. Lagedaile kohtadele laanepüü häämeelega ei taha lennata, või kuigi ta mõnel üksikjuhtumil sinna vile pääle peaks tulema, siis mitte lennates, vaid maad mööda joostes. Tihnikus, kuhu laanepüü harilikult lendab, pole aga kütil otstarbekas seista, sest sääl on eriti raske lindu silmata, samuti ka lasta, — ja kuigi teda sääl nähakse, siis on ta harilikult juba niivõrd ligidal, et laeng purustab ta täieliselt. Neid asjaolusid peab laanepüü-kütt tingimata arvestama ja laskekoha vastavalt valima, et mets oleks võrdlemisi tihe, kuid laskevõimalused siiski ei puuduks. Valitud laskekohal peab kütt seisma võimalikult vaikselt ja liigutamata, seejuures kasutades enese varjamiseks puid ja põõsaid, sest kutsehüüet kuuldes silmitseb laanepüü ümbrust väga teraselt ja võib hõlpsasti jahimeest märgata, kui ta pole küllaldaselt varjatud või juhtub end liigutama. Sel puhul hoiduda ka suitsetamisest ja köhimisest.

Laskekohale asetudes seada end kohe laskevalmis, seejärel 2—3 minutit vaikselt oodata ja siis vilistada kana-vilega, sest kukki on arvuliselt ülekaalus. Päälegi tuleb kukk meelsamini vilele kui kana. Kui laanepüü pole kuulnud jahimehe lähenemist, vastab ta peatselt vilele, lendab või jookseb selles suunas, kust kostis vilistamine. Juhtumil, kui vilele vastab kana, vahetada kohe vile ümber, oodata 3—4 minutit ja siis uuesti vilistada, kuid seekord juba kukevilega. Soodsa jahiilmaga ilmub laanepüü sageli juba esimese või teiskordse vilistamise pääle ja seetõttu tuleb liikumata seista ja laskevalmis olla, eriti veel siis, kui on kuulda laanepüü lendamist, sest ta võib igal silmapilgul täiesti ootamatult laskekauguseni ilmuda. On korda läinud vile pääle ilmunud laanepüü maha lasta, oodata kohal rahulikult 5—6 minutit ja alles siis uuesti alata vilistamist, sest tihti õnnestub ühest ja samast kohast lasta mitu laanepüüd. Ei vasta enam laanepüü ega ole ka lendamist kuulda, pole mõtet sääl üle 5—6 korra vilistada, vaid jahimehel tuleb sel puhul edasi minna seni, kuni kuuleb laanepüüde lendamist või vilistamist. Kui laanepüü vilele vastab, kuid ei lenda lähemale, siis on selge, et paar on koos. Säärasel juhtumil peab jahimees tasa ja ettevaatlikult muutma oma asukohta, püüdes laanepüüdest eemalt mööduda ja uuesti katsuda õnne, vilistades nüüd juba teiselt poolt. Kui ka see manööver ei

anna tulemusi, püüda ettevaatlikult neile laskeulatuseni juure hiilida, mis küll harva õnnestub. Nurjub ka see katse, püüda paar lahku ajada, mis ei sünnita erilist raskust ega nõua suurt vilumust. Siis panna tähele suunda, kuhu lahkuläinud laanepüüd lendasid, ja katsuda võimalikult vaikselt ette minna, laskekoht valida, mõni minut oodata ja siis vilistada. Kui jahimees on tasa ja ettevaatlikult ette läinud, nii et laanepüüd pole liikumist kuulnud ega ka kütti näinud, siis tulevad nad võrdlemisi ruttu kutsele. Ei vasta laanepüüd vilele ega ole ka nende lendamist näha-kuulda, siis — kas neid pole üldse sääl olemas või on nad jahimehe lähenemist kuulnud ja olles juba korduvalt vile pääle minnes sisse kukkunud, kardavad endid häälitsemisega avastada. Vihmase ja niiske ilmaga peatuvad laanepüüd päämiselt okaspuu-tihnikuis ja harilikult siis erilist soovi ei tunne lendamiseks. Kui säärase ebasoodsa ilmaga pidada laanepüüdele jahti vilega, siis on küsitav, kas nad üldse sellele reageerivad ja kuigi, siis liginevad kütile mitte lennates, vaid suuremalt osalt maad mööda.

Kui maakate võimaldab tasast edasiliikumist, pole vajadust oodata seni, kuni kuuldub laanepüüde vilistamist või lendamist, et siis alustada vilistamist, vaid liikudes nende alatistes elutsemispaikades tuleb vahete-vahel seisatada, oodata mõni minut ja siis ise esimesena vilistada.

Küttidele, kes jahil ajavad taga rekordarve või jahitagajärgi hindavad kaaluga, see jahipidamisviis muidugi ei meeldi, sest see võimaldab soodsa jahiilmaga neis kohtades, kus laanepüüsid leidub, keskmiselt lasta vile abil ainult 6—8 tükki, harva rohkem, kuid sageli tunduvalt vähem. Seda jahipidamisviisi tarvitatakse meil võrdlemisi vähe ja harrastavad ainult päämiselt vanemad metsa- ja jahimehed, keda metsa ei meelita mitte üksnes jahisaak, vaid ka sügisene loodus oma värviküllusega.

Jahihooaja alul võib nädala või paari kestel pidada laanepüüdele ka otsijahti s. o. jahti linnukoeraga, sest augusti keskpaigal on pesakond veel koos, linnud noorevõitu ja enam-vähem kannatlikud koera lähenemisel. Sellise jahipidamisviisi tarvitamisel tuleb jahile minna hommikul vara või kaks-kolm tundi enne päikese loojumist, sest siis on laanepüüd toiduotsimisel ja pesakonna liikmed üksteisest ajutiselt lahku läinud. Neid tuleb siis otsida metsa läheduses asetsevaist harvikuist, väikesilt lagendikelt, raiestikest jne., kus kasvab marju, päämiselt mustikaid. Koera

lähenemisel püüavad laanepüüd harilikult joostes pääseda metsatihnikusse ja meeleldi ei tõuse lendu. Et neid sundida lendu tõusma, tuleb taganemist metsa takistada ja seepärast käia metsa äärt mööda. Selleks jahiks noor ja äge linnukoer ei kõlba, vaid kasutada saab vanemat koera, kes pikkamisi otsib ja kiiresti ei tungi linnule pääle. Säärase jahipidamisviisi kasutamisel õnnestub jahihooaja alul mitugi laanepüüd lasta.

Põhjamaades kasutatakse jahipidamisel laanepüüdele eritõugu ja jahipidamiseks eriti väljaõpetatud koeri nn. „laikasid", kes leides puul istuva laanepüü tasase haukumisega või vingumisega teatavad leiust jahimehele, kes siis ettevaatlikult läheneb kuni laskekauguseni. Vanemate ja põhjalikult väljaõpetatud „laikade" hulgas leidub ka sääraseid, kes laanepüüsid leides ei haugu, vaid ilmub viibimata jahimehe juure ja juhib teda linnu asukohale, s. o. koer anonseerib.

Liikudes laanepüüde elutsemiskohtadel satutakse sageli nende pesakondadele, mispuhul nad kohe säält lendavad lähemate puude otsa, et varju leida. Jäädes aga siis kohale seisma ja tähelepanelikult vaadeldes puid, kuhu nad lendasid, õnnestub vilunud jahimehel neid silmata ja ka lasta. Kui maakate võimaldab tasast edasiliikumist ja puud ja põõsad annavad küllaldast varju, läheb mõnel juhtumil korda ka noortele laanepüüdele tarvilise kauguseni juure hiilida; vanadele laanepüüdele õnnestub see väga harva.

Laanepüü kui väike lind, keda päälegi harilikult lastakse võrdlemisi lähedalt, ei vaja tugevat laengut. Seetõttu on otstarbekaim laanepüüde jahil tarvitada haavleid nr. 7 (2½ mm) või nr. 5 (3 mm).

Põldpüü (*Perdix perdix lucida* [Brehm]).

Nurmkana, põldpüvi.

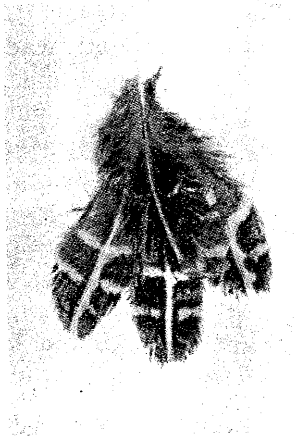
(Tetrao perdix L., Perdix cinerea Lath.; Perdix vulgaris Leach; Starna cinerea Bonap.; Perdix perdix Grant).
Ingl. k. — common partridge, prants. k. — perdrix, perdrix grise, saksa k. — das Rebhuhn, das Feldhuhn, vene k. — куропатка серая, läti k. — lauku irbe ja soome k. — peltopyy.

Põldpüü kuulub kanaliste (Galli) seltsi, faasanlaste (Phasianidae) sugukonda ja perekonda põldpüü (Perdix Briss.).

Vanal põldpüükukel on päälpää pruun; laup, külgpää ja kurgualune roostjad; kael, puguala ja esirind õrn sinakas-tuhkhallid kitsaste ja lainetaoliste mustade põikviirudega, kusjuures päälkael on nagu õrnasti pruuni tolmukorraga kaetud. Kehaküljed seevastu tuhkhallid selge punakaspruuni põikvööditusega.

Joon. nr. 67. Põldpüü-kuke päältiiva katesuled (ilma põikvööditüseta).

Joon. nr. 68. Põldpüü-kana päältiiva katesuled (põikvööditusega).

Alarinnal asetseb suur kabjarauakujuline tumepunakas-pruun laik, mis mõnel isendil on kitsa valge äärisega. Kõhualune ja saba alapoole katesuled on hallikas-valged. Tagakael ja esiselg hallid, kitsa musta viirukujulise kirjaga, muu seljaosa on hele- või hallikas-pruun, tumedama kirjaga. Õlasulestik ja päältiiva katesuled on hele- või hallikas-pruunid tumeda tähnitusega, kusjuures suuremad suled on mustade ja punakaspruunide laikudega ning roostekollaka rootriibuga, kuid ilma roostekollase põikvööditusetà. Hoosuled tuhmpruunid roostekollase põikvööditusega; alatiiva katesuled valged. Neli keskmist tüürsulge on heleroostjad musta ja pruuni tähnitusega, teised ilusad roostepunased, kitsa heleda äärisega suletipul; saba enam-vähem ümmardunud.

Vana põldpüü-kana sarnleb pääliskaudsel vaatlusel suuresti kukele, mistõttu ka paljud jahimehed ei oska sulestiku järgi kana kukest eraldada. Suurest sarnasusest hoolimata on välised eral-

dustunnused siiski olemas ja osa neist isegi niivõrd iseloomustavad, et jahimehele, kes neid tunneb ja kelle silm harjunud neid tähele panema, sugupoolte eraldamine sulestiku järgi ei tekita raskusi. Kana sulestiku üldvärvus on pruunikam ja tumedam kui kukel, mis on tingitud sellest, et tema ülapoolel on roostepruun tähnitus ja põikvööditus enam arenenud kui kukel. Selja põhivärvus on pruun musta ja roostekollase tähnitusega; tagaseljal puudub roostepunane põikvööditus. Õlasulestikul ja päältiiva katesulgedel puuduvad mustad ja punakaspruunid laigud, mis on kukel, kuid seevastu kulgevad roostjal rool mõlemale poole kitsad samavärvuselised põikvöödid. Enamik jahimehi on arvamusel, et kana alapoole keskalal puudub alati kabjarauakujuline tumepunakas-pruun laik, mis alati leidub kukel. See arvamus on aga ekslik, sest leidub ka rohkesti kanu, kel laik olemas; eriti tihti leidub seda vanadel kanadel, nooremail on see laik nõrgemini arenenud ning vähem. Seda asjaolu arvestades ei või nimetatud laiku igakord sugupoolte väliseks eraldustunnuseks võtta, kuid üks on kindel, et kui seda laiku põldpüül ei leidu, on ta tingimata kana. Leitakse aga surmatud linnul kabjarauakujuline täpp, tuleb sugupoolte selgitamiseks uurida õlasulestiku, selja- ja päältiivasulgede värvust ja kirja.

Noka kui ka jalgade sulgedeta osade värvus oleneb vanadusest. Noortel põldpüüdel on nokk tumerohekas-hall, muutudes aeglaselt sinakashalliks, vanadel aga sinakashall. Jalgade sulita osad on noortel põldpüüdel ookerkollased, muutudes aeglaselt tumedamaks ja hallimaks, kusjuures varbatallad püsivad kõige kauem kollastena. Jalgade värvus vanadel lindudel on tinahall, jooksmeluu ilma sulgedeta.

Põldpüü kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 28—30 sm; siru-ulatus 47—52 sm ja tiivapikkus 16,5 sm; raskus keskmiselt — 370 gr.

Põldpüü, nagu nähtub seda juba nimetusest, on põldude tüüpiline elanik, järgneb samuti kui halljäneski sahale. Kuigi ta põldudeta ei suuda elutseda, ei meeldi talle siiski suured ühetaolised lagedad põllud, kus alates hilissügisest kuni kevadeni tavaliselt puudub igasugune sobiv taimestik enda varjamiseks. Meelsamini elutseb ta neil põldudel, kus kasvatatakse mitmesugust vilja ja kus põllud vahelduvad väikeste metsasalkade, nurmede, heina- ja karjamaadega, eriti kui viimastel leidub tihedaid puhmaid, kuhu põldpüüd tarbekorral saaksid peituda. Päevasteks

peatuspaikadeks kasutavad põldpüüd meeleldi ka põldude läheduses asetsevaid tihnikuid, kultuure, rohtunud raiestikke ja lagendikke. Ei põlga nad isegi soid ja rabu, kui need vaid asetsevad põldude läheduses ja on rohu, kanarbiku, marjavartega jne. niivõrd kaetud, et nad tunnevad sääl endid hästi varjatud. Kõrgeid ja alusmetsata puistuid põlgavad, ja kui põldude läheduses sobivaid kohti ei leidu päevaseks peatuspaigaks, jäävad hädasunnil ka lagedale põllule, varjates sääl endid kas kinnikasvanud kraavides, vagudes, umbrohutukkades või pugedes aedade, kivide, mullahunnikute jne. varju.

Põldpüüd elavad ainuabielu ja, välja arvatud paarimis- ja haudumisaeg, elavad kogu aasta koos pesakondadena või salkadena. Kevadel, kui maapind suuremalt osalt lumekattest vabanenud, algab põldpüüdel paariheitmine. Muutub aga ilm pärast põldpüüde paariminekut pikemaks ajaks külmaks või maapind kattub sügavasti lumega, ühinevad põldpüüd uuesti parvedesse ja lähevad uuesti paari alles siis, kui ilmad muutuvad soojemaks. Kuna kukki leidub tavaliselt rohkem, siis ei toimu paariminek ilma omavaheliste tülideta, mille järeldusena kuuldakse ja nähakse varahommikul kui ka hilja õhtul nende kaklemist ja riidlemist. Kord paariläinud kukk ja kana elavad koos eluaja.

Põldpüüde „mäng“ seisab selles, et varahommikul või hilja õhtul hakkab kukk häälitsema, millele kana vastab. Kui mõlemad sugupooled on veidi aega häälitsenud, jookseb või lendab kana kuke juure, kes ripakil tiibadega ja laotatud sabaga kana ümber jookseb, seejuures pääga noogutab ja tasaselt „kurr-kurr-kurr“-taoliselt häälitseb. Põldpüüde kui kana nii kuke kutsehüüd on vali ja kaugelekostev „gürrhikk“, „girhik“, „girhäkk“, „zirreb“ või „zirritt“-taoline hüüd, kusjuures paistab, et kana häälitsemise teises silbis leiduv „i“ selgemini kuuldub kui kukel, kel see rohkem läheneb „e“ või „ä“-le. Ehmudes lendu tõusnud täiskasvanud põldpüüd häälitsevad heledalt „riprip-rip....“, kuna väikesed pojad piuksuvad kodukana poegadele sarnlevalt. Põldpüü muneb üldiselt võrdlemisi hilja, tavaliselt mai lõpp-poolel või isegi juuni algul. Oma lihtse pesa ehitab ta kas põõsa, rohu või vilja varju, kuhu muneb 10—20 muna. Munade arv kurnas kõigub üldse suuresti, nii keskmiselt 12—16 ümber, kusjuures noorte kanade kurn on arvuliselt vähem parajas eas olevate kanade kurnast. Vahel ületab munade arv kurnas aga ka 20, mis meie oludes on siiski haruldane nähtus. Nii on leitud 30. mail 1936 Mat-

salu lahe ääres kurn 24 munaga. Sellejuures ei saa öelda, kas munad pärinevad ühelt või kahelt linnult. Kanadel, kes pesa hävimise tõttu munevad samal kevadel veel teiskordselt, on munade arv tunduvalt vähem, kõikudes harilikult 6—8 ümber. Võrdlemisi ovaalümmarad vähese läike ja sileda koorega munad on täiesti ühevärvuselised hallikasrohelised. Munade mõõtmed on 33—36 mm:26—27 mm. Haudekestus on 26 päeva; munadest kooruvad pojad on võrdlemisi hästi arenenud ja lahkuvad peatselt pesast. Kogu haudumisaja vältel viibib kukk pesa läheduses. Märgates lähenevat hädaohtu hoiatab tasase hüüuga kana, kes siis kohe hiilides pesast eemaldub. Kukk haudumisest ei võta osa. Mõlemad vanemad, niihästi kukk kui kana, hoolitsevad poegade eest, kaitstes neid ennastsalgavalt vaenlaste eest, kusjuures vähemaile vaenlasile hakatakse vastu, kuna suuremaid seevastu püütakse kavalusega poegadest eemale meelitada. Põldpüüde rohkearvulisist vaenlasist on eriti varesed, kassid ja nirgid väikestele poegadele äärmiselt hädaohtlikud; samuti hukkub neid rohkesti ka külmade ja sajuste ilmade tagajärjel.

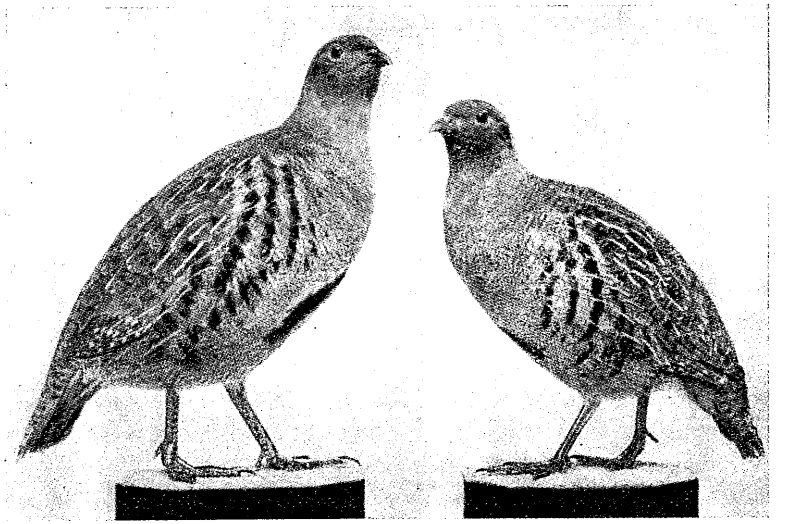
Nagu meie allpool näeme, on täiskasvanud põldpüüde toiduks päämiselt taimelised ollused, seevastu aga väikeste poegade toiduks sipelganukud ja mitmesugused putukad, ussikesed, teod jne., millist asjaolu poegade kunstlikul üleskasvatamisel tuleb silmas pidada. Soodsa ilmastikuga kasvavad pojad võrdlemisi jõudsasti, ja kui nad on varblasesuuruseks saanud, suudavad juba lühemat maad lennatagi. Enne vanale linnule omase sulerüü omandamist sulgivad nad mitu korda, kusjuures sulgimiskäik on väga keeruline.

Nagu juba öeldud, elutseb kogu pesakond kuni kevadeni koos, kusjuures lähestikku elutsevad pesakonnad talveks sageli ühinevad salkadeks, et hõlpsamini raskest aastaajast üle saada. Ka vanad, pesakonnata põldpüüd kogunevad talveks salkadesse, ja kui ebasoodsa ilmastiku tagajärjel pojad on suvel hukkunud, kohatakse talvel sageli parvi, koosnevaid ainult vanadest lindudest. Aetakse pesakond laiali, kogunevad nad uuesti kokku niipea, kui nende arvates hädaoht on möödunud. Kogunemine sünnib kutsehüüete abil. Põldpüüd ööbivad meeleldi lagedamail maaaladel, kusjuures nad kogunevad niivõrd tihedalt kokku, külgkülje vastu, et on päriselt hunnikus koos.

Kuigi põldpüüde toiduks on päämiselt taimelised ollused, ei põlga nad siiski ka putukaid, ussikesi, tigusid jne., keda suvel

võrdlemisi rohkesti söövad. Alates suve lõpp-poolest on põldpüüdele päätoiduks umbrohuseemned ja mahavarisenud viljaterad, mida põllult otsivad. Talvel lepivad aga orase ja põõsaste pungadega. Toiduna ei või puududa ka taimede rohelised osad (lehed), mida põldpüü vajab seedimiseks. Toidu mälumiseks vajab põldpüü, samuti kui teisedki kanalised, väikesi kivikesi või kruusateri.

Põldpüü kuju on aeglasel edasiliikumisel lühike, jässakas,

Joon. nr. 69. Harilik- (suurem) ja rändpõldpüü (vähem).

sissetõmmatud kaelaga, kõverdunud selja ja rippuva sabaga; jooksul aga, mis väga kiire, on ta kael pikalt ette sirutatud, seejuures kuju tunduvalt saledam ja pikem. Lend on põldpüüdel võrdlemisi kiire, kusjuures lendu tõustes tekitavad oma lühikeste ja jäikade tiibadega tugevat vurinat. Põldpüüd tavaliselt kõrgelt ei lenda, vaid hoiduvad rohkem maa lähedusse. Kuid kui nad sagedase häirimise tagajärjel on araks muutunud, lendavad ka üle puude ja majade.

Põldpüüdel on rohkesti vaenlasi. Eriti hädaohtlikud on neile meie oludes kassid, tõhud, varesed, kana- ja raudkullid; pesad ja lennuvõimetud pojad saavad kannatada pääle nimetatud vaenlaste veel suuresti harakate, loorkullide, viude, nirkide, siilide ja hulkuvate koerte läbi.

Põldpüüd on levinud peagu üle kogu Euroopa, välja arvatud ainult põhjapoolsemad osad ja kõrged mägestikud, kus ta külma ja lume tõttu ei suuda elutseda. Edasi leiame teda veel Lääne- ja Kesk-Siberis kuni Altai mägestikuni, siis Kaukaasias, Väike-Aasias — ja Põhja-Pärsias. Üldiselt peab mainima, et põldpüü levikuala põhjapoolne piir on suuresti kõikuv, sest on juhtumeid, kus mõnel talvel hukkuvad põhjamaadel külma ja tuiskude tagajärjel kõik põldpüüd, mispuhul levikuala põhjapoolne piir nihkub tugevasti lõunasse. Möödub enne rida aastaid, kui lõuna pool elutsevad põldpüüd jälle põhja poole tungivad.

Lõpuks olgu veel mõni sõna öeldud nn. „ränd-põldpüüde" kohta, kes olenevalt ilmastikust kas hilissügisel või talve alul äkki ilmuvad suuremaile lagedaile maa-aladele, säält aga niisama äkki jälle lahkuvad. Need rändpüüd rändavad väga suurtes seltsingutes — sadu ja rohkem linde parves, kusjuures nad kaua ei peatu ühes paigas. Harilikust põldpüüst on nad vähemad, seejuures on nende jalgade sulgedeta osad kollakad; on väga arad ja ainult juhuslikult õnnestub neile laskekauguseni läheneda. Neid on tähele pandud Lõuna-Venemaa ja Kesk-Euroopa lagendikel, kuid päritolu ei ole saadud määrata ega tagasirännet konstateerida.

Nagu meie juba teame, on põldpüül rohkesti vaenlasi nii looma- kui ka linnuriigist, kuid kardetavaimaiks vaenlasiks on siiski ebasoodus ilmastik, eriti aga talv, kui see juhtub olema kestva käreda külma, sügava lume ja suurte tuiskudega. Looma- ja linnuriigist pärinevate vaenlaste vastu on jahimehel võimalik edukalt ja tagajärjekalt võidelda, kuid ilmastiku mõjude vastu on ta peagu võimetu midagi ette võtma, sest kõik tema tegevus piirdub vaid otstarbeka talvtoitluse korraldamise, soodsate varjupaikade asutamise, äärmisel korral ka põldpüüde kinnipüüdmise ja nende sobivais ruumes ületalve hoidmisega.

Põldpüü on võrdlemisi vastupidav lind, ja seni, kui ta leiab toitu tarvilisel määral ja häid varjupaiku, pole käre külm talle eriti hädaohtlik. Kõige rohkem kannatavad põldpüüd siis, kui lumeta talvel paljas maa külma vihma tagajärjel kattub jääga või kui lumi tugevasti jäätub, millal nad enam ei suuda jääkoorukese alt toitu kätte saada. Jätab jahimees põldpüüd säärasel raskel ajal täiesti saatuse hoole, ei korralda neile talvtoitlust, sureb neid massiliselt. Ka suured tuisud on põldpüüdele äärmiselt hädaohtlikud, sest lastes end kinni tuisata ei jõua nad enam lumehangest välja tulla ning surevad nälga. Samuti võib kevade lõpp-

poolel ja suve alul valitsev ebasoodus ilmastik takistada tunduvalt põldpüüde sigimist, kuid siiski mitte nii suurel määral kui talvine ebasoodus ilmastik. Kevadisest ja suvisest ebasoodsast ilmastikust ei kannata vanad linnud kuigi suuresti, kuid see osutub äärmiselt hädaohtlikuks pesades leiduvaile munadele ja noortele poegadele. Sajab munemise kui ka haudumise ajal kestvalt külma vihma, hukkub rohkesti pesi, mille tulemusena pole ka häid väljavaateid põldpüü-jahiks. Väikestele poegadele on äärmiselt hädaohtlikud suvised rängad hoovihmad ja rahesajud; selle tagajärjel hävib mõnikord kõigest pool tundi kestnud saju korral valdav enamik poegi. Nende sadude eest inimene ei suuda põldpüüsid kaitsta, kuna seevastu talvel võib inimene nende häda pehmendada neile toitlustamist korraldades ja selle eest hoolt kandes, et põldpüüdel oleks kasutada sobivaid varjupaiku, kus nad külmade tuulte ja suurte tuiskude eest leiaksid kaitset.

Vaatleme nüüd lähemalt, kuidas tuleks talvtoitlustamist põldpüüdele korraldada, et see võimalikult paremini täidaks oma otstarvet ja seejuures ei läheks kulukaks.

Toitluspaiga asukoht tuleb valida nii, et see oleks võimalust mööda kaitstud tuulte ja lumetuiskude eest, s. o. toitluspaiga peab asutama metsa serva, võsastikku, mõne üksiku suurema põõsa lähedusse, kõrvalhoonete varju jne., kus põldpüüd leiaksid varju ebasoodsa ilmastu ja teataval määral ka kaitset röövlindude eest. Kui kohalike olude tõttu ollakse sunnitud toitluspaiku asutama lagedaile väljadele, heina- või karjamaadele, siis on tarviline sinna püstitada ka varjend põldpüüdele. Lihtseim on seda teha 1—1,5 m pikkustest kuuskedest, okaspuude okstest või kadakaist, asetades neid nii, et nad moodustaksid ühe suurema põõsa või põõsaste grupi, seejuures oksad sügavasti maasse torgata, et tuul ei saaks neid ümber paisata. Et põldpüüd talvel toituvad päämiselt orasest, siis on soovitav, kui kohalikud olud seda vähegi võimaldavad, asutada toitluspaiku orasepõldude lähedusse või isegi orasepõldudele, sest kui küllaldaselt ka põldpüüsid ei toitlustataks, vajavad nad siiski toor-toitaineid. Toitluspaikade asutamisest teede lähedusse tuleb tingimata hoiduda, sest sääl hirmutatakse põldpüüsid sageli teekäijate poolt. Ka võib siis põldpüüde kogunemine, mis alati kõigile nähtav, kergesti meelitada nõrga iseloomuga inimest seadusevastasele jahipidamisele. Seepärast, mida paremini toitluspaik valitud ja varjatud kutsumata külaliste eest, seda parem.

Päänõudeks on siin, et koht, kuhu toitu asetatakse, olgu kuiv ja kaitstud vihma ning lumesadude eest. See on kättesaadav, kui toitluspaigad kaetakse vastava katusega või toitlustamist teostatakse eriti selleks püstitatud ehitises, nn. „toitlusonnis".

Toitlusonne on mitmesuguseid tüüpe — alatisi ja ajutisi, — ja et ka ajutised, lihtsed ehitised täidavad oma ülesannet, siis võtame vaatlusele, kuidas säärast onni ehitada. Ajutistel toitlusonnidel on see hää omadus, et neid on võimalik püstitada ka orasepõldudele või heinamaadele, ilma et see põllule või heinamaale sünnitaks kahju, sest varakevadel, kui põldpüüde toitlustamine lõpetatakse, on võimalik neid ilma suurema vaevata jälle koristada. Keskmise, ühe sülla läbimõõduga onni ehitamiseks vajatakse umbes 12—15 teivast, üks koorem okaspuude oksi või õlgi ja paarkümmend meetrit vana traati või lehtpuuvitsu (paju, kask, pihlakas jne.). Teibad tuleb lüüa tugevasti maasse ja siduda ülalt traadi, nööri või vitstega kokku. Seejärel punuda kõik teibad 2—3 kohast traadi või vitstega (sidetraat) läbi ja saadud võrestik katta põhjalikult okste või õlgedega, kinnitades neid peenikese nööriga teivaste ja sidetraadi või vitste külge. Onni sein, mis peab asetsema valdavate tuulte pool, katta okste või õlgedega maani, kuna vastaspoolne sein jätta 25—30 sentimeetri kõrguses, arvates maapinnast, katmata, et seda kaudu võimaldada põldpüüdele juurepääsu toitlusonni. Kuna toitlust korraldajal on vahete-vahel tarvis ka onni pääseda (toiduks kõlbmatute jäänete kõrvaldamiseks, toitluspaiga puhastamiseks, toidu mahapanemiseks jne.), tuleb osa seinast katta sääraselt, et katte kõrvaldamine ei tekitaks raskusi, ei rikuks ehitust ja oleks vajaduse möödumisel hõlpsasti kohaleasetatav (luuk — okstest). Harilikult koguneb vareseid ka toitlusonni juure ja istudes onni otsas peletavad nad põldpüüd toitluspaigast eemale. Et seda vältida, on soovitav onni otsa paigutada teravaid 10—15 sm pikkusi traadiotsi, mis takistaksid sääl varestel olemist.

Toitlusonne võib ehitada ka viljakuivatusredeleist, milleks need veidi lamedamalt üles seada; ülesseatud redelid katta tihedalt kas õlgede või okaspuude okstega. Toitlusonnid võivad olla väga mitut tüüpi ja nende ehitamiseks võib kasutada samuti mitmekesist materjali. Pääasi, kui aga püstitatud onn kaitseb väljapandud toitu sadude eest. Mõnel juhtumil võib väga hääde tagajärgedega toitlusonni ülesannet täita ka elumajast eemal asetsev kuur või sara. Et põldpüüd pääseksid sinna pandud toidule, tuleb uksed või väravad kas lahti jätta või alt 25—30 sm võrra lühendada. On toitlusonn valmis, viia sinna mõni kott viljapeksujääneid, pühkmeid, heinaküünides leiduvaid heinaseemneid, ristikheinapuru jne., mil pole küll majapidamises nimetusväärset väärtust, kuid väga hästi kõlbavad toiduks põldpüüdele. Need toitained raputada keset onni laiali, lisades mõne peotäie otri, kaeru või nisu sinna juure ja segada rehaga kõik põhjalikult läbi. Segades teri pühkmetega sunnitakse põldpüüsid siblima ja seega end rohkem liigutama, mis külmal ajal neile eriti tähtis. Toitlusonni tuua ka mõni korvitäis kuiva jämedavõitu või kruusakat liiva, kust põldpüüd leiaksid väikesi kivikesi, mida nad vajavad toidumälumiseks. Et põldpüüdel oleks hõlpsam toitluspaiku üles leida ja et nad ei kardaks onni, peab alul mõne kotitäie viljapeksujääneid raputama onni ümbrusse. On orasepõllud juba kattunud paksu lumega, eriti aga, kui lumel jääkate pääl, tuleb vahetevahel ka mõni kapsaleht, tükkideks lõigatud loomapeet, kaalikas, kartul jne., koos muu toiduga panna onni, sest ilma toortoiduta põldpüüd ei saa läbi. Ühes sellega on soovitav vahete-vahel mõni ruutmeeter orast lumest puhastada, võimaldades sellega põldpüüdele juurepääsu orasele; viimasele sellega küll kahju ei tekitata. Paar korda nädalas tuleb toitlusonnid järele vaadata, sissetuisanud lumi kõrvaldada, külmanud toidukuhi ja liivahunnik läbi rehitseda ja tarbekorral lisada uut toitu juure. On ajajooksul onni kogunenud liig palju toiduks kõlbmatuid jääneid, tuleb need kõrvaldada, plats pühkida puhtaks ja alles siis panna sinna uut toitu.

Toitlustamisega võib teha algust juba enne lume tulekut, et põldpüüd harjuksid aegsasti püstitatud ehitustega ja et nad teaksid, kust nad napil ajal võiksid toitu leida.

Juhtumil, kui ühte toitluspaika koguneb liig palju põldpüüsid (mitu parve või pesakonda), mis ebasoovitav, siis tuleb lähedusse asutada veel mõni teine toitlusonn.

Ilmub toitluspaiga ümbrusse kanakull ja valib selle endale alatiseks elukohaks, tuleb kõik abinõud tarvitusele võtta selle rööviku kõrvaldamiseks. Vastasel korral võib ta lühikese ajaga viimse kui põldpüü hävitada. Kanakulli kui ettevaatlikku lindu pole kerge surmata püssi abil, kuid kullikorviga on teda võrdlemisi kerge kinni püüda, eriti talvel, millal kull elutseb alatiselt teatavas kohas.

See oleks üldjoontes kõik, mis põldpüüde toitlustamiseks

talvkuudel ette võtta. Nagu kirjeldusest nähtub, et nõua see kuigi palju aega ega ka nimetamisväärseid kulutusi. Igatahes hääl tahtmisel on põldpüüde toitlustamist võimalik korraldada igal jahimehel kui ka loodustarmastajal põllupidajal.

Põllupidajad peaksid ka põldpüüde hääolust huvitatud olema, sest põldpüüd toituvad päämiselt põllule kahjulike tigude, putukate ja umbrohuseemnetega, aidates seega põllupidajaid võitlemisel põllukahjurite vastu.

Meil juhtub küll ka talvi, millal põldpüüsid, hoolimata asjatundlikult ja otstarbekalt korraldatud toitlustamisest siiski hulgaliselt hukkub. Hukkumise põhjusteks on siis sagedased ja suured tuisud ning vahet pidamata kauemat aega kestvad erakordselt käredad külmad. Kevadise ja suvise ebasoodsa ilmastiku mõju vastu, mis mõnigi kord hävitab peagu kõik põldpüüde munakurnad kui ka pojad, pole jahimehel vähimatki võimalust võidelda, kuid talvtuiskude kui ka külma eest võib ta soovikorral põldpüüsid siiski kaitsta. Hukkumise ärahoidmiseks tuleb põldpüüsid talve alul kinni püüda ja kevade tulekuni kinni pidada selleks sisseseatud kütmata ruumes. Hoiuruumeks sobivad pööningud, rehealused, aidad, kuurid, jne., kui neisse vaid tarvilisel määral pääseb päevavalgust. Hoiuruumid varustada kindla põrandaga ja piirata tiheda traatvõrguga nii külgedelt kui ka ülalt, et tõhud, kassid ja teised röövloomad ei pääseks sinna, samuti et põldpüüsid takistada vastu aknaid, lagesid ja seinu lendamast, missugusel korral nad lööksid endid surnuks. Hoiuruum ei tarvitse üle $^1/_2$—$^3/_4$ meetri kõrge olla, kuna ruumi põranda pindala suurus olenegu muidugi hoiuruumis peetavate põldpüüde arvust. Endast-mõista, mida suurem ruumala, seda parem, kuid silmas pidada, et iga põldpüü kohta langeks vähemalt ½ ruutmeetrit põrandapinda. Põrand katta paksu liivakorraga ja hoiuruumi panna veidi õlgi või kuuse-, kadaka- jne. oksi, mille all põldpüüd võiksid end varjata. Soovitav on osa hoiuruumi seinu ja lage katta tihedalt kuuseokstega, neid traatvõrgu külge kinnitades, millega saadakse pimedam nurk, kuhu põldpüüd võiksid varju pugeda, kui inimene läheneb hoiuruumile. Hoiuruumi puhastamiseks, põldpüüdele toidupanemiseks jne. tuleb ruumi lakke chitada vastava suurusega luuk, kust sinna vabalt pääseks. Talvel kinnipeetavaile põldpüüdele anda neidsamu toitaineid, mis ettenähtud toitlustamiskohtadesse panekuks. Otstarbekam on vee asemel anda lund.

Kevadel, kui lumi kohati kadunud või kui põldpüüd hakkavad kaklema, on õige aeg nad hoiuruumist välja viia ja vabaks lasta. Väljaviimiseks püüda põldpüüd kinni ja paigutada paarikaupa (kukk ja kana) riidega kaetud korvi, seejärel nad vabaks lasta kas hommikul vara või õhtul hilja. Korvidega linde kohale viies ei tohi neid kätte võtta ja õhku visata, vaid korvid vabastada ettevaatlikult pooleni katteriidest ja jätta selles seisukorras paigale. Mõne aja möödudes rahunevad põldpüüd ja tulevad ise korvist välja.

Lõpuks olgu tähendatud, et põldpüüde kinnipüüdmine talvel pole kuigi keeruline toiming ja sellega saab igaüks hõlpsasti hakkama. Kinnipüüdmisel kasutada võrke, korve, sarju jne., kuid ükskõik milliseid püügiabinõusid tarvitatakse, tuleb püüdmist siiski ettevaatlikult teostada, et linde mitte vigastada või koguni surmata.

Jahipidamine põldpüüdele.

Meil peetakse põldpüüdele otsijahti koeraga, kuna ajujahid, mida võrdlemisi sageli pannakse toime välismail, meie jahimeeste peres ei ole leidnud poolehoidu. Päälegi puuduvad meil ajujahiks sobivad maa-alad, samuti pole meil nii rohkesti põldpüüsid, et ajujaht huvitavaks kujuneks ja end tasuks.

Olgu kohe öeldud, et põldpüüdele linnukoerata jahti ei tohiks pidada üldse, sest kuigi jahimehel läheb korda neid lendu ajada ja lasta, tuleb säärasest jahipidamisviisist siiski loobuda. Igale jahimehele on ju hästi teada, kuivõrd raske on isegi linnukoera abil kartulisse, kõrgesse rohtu, vilja, põõsastikku jne. surnult mahakukkunud põldpüüsid üles leida; haavata saanud põldpüüst ei maksa üldse kõneldagi, sest koerata jahimehele jääb ta harilikult ikka kätte saamata. Mis mõte on siis üldse looma-lindu lasta, kui juba teatakse ette, et vähemalt 90 % neist läheb kaduma ja muutub raipeks.

Samuti olgu veel tähendatud, et põldpüüjahist linnukoeraga võib korraga osa võtta mitte üle kahe jahimehe, s. o. ühe koera pääle võib äärmisel korral tulla ainult kaks kütti, mingil tingimusel rohkem. On kütte aga rohkem, ei paku põldpüüjaht teadlikule jahimehele enam mingit naudingut, sest kuidas ka laskmise suhtes ei lepita kokku, lastakse siiski enamikjuhtumeil kor-

raga, mispuhul iialgi ei teata, kelle lask tabas ja kes laskis mööda. Ei tohita ka ära unustada, et korraga ja tihedalt koos lendutõusva pesakonna pihta antavate kogupaukudega haavatakse rohkesti linde ja ei teata siis isegi ligikaudu, palju neist sai haavata.

Põldpüüjahti võib alata pärast kõrsviljade koristamist, sest siis juba on nende päevasteks peatuspaikadeks koristamata kartuli- ja juurviljaväljad või põldude läheduses asetsevad võsastikuga käetud heina- ja karjamaad. Juhtumil, kui kesapõldudel leidub sobivaid varjumiskohti, viibivad põldpüüd mõnikord ka kogu päeva sääl. Hommikul vara, koidikul ja õhtu eel enne päikese loojumist lahkuvad pesakonnad päevastest peatuspaikadest, ilmudes siis kesapõldudele söödale. Ainult kõva tuulega nagu kardaksid nad põõsastikke ja veedavad säärasel korral meeleldi päeva lagedamail maa-aladel; sajuse ilmaga viibivad aga kõrgemais kohtades. Kestva põua ajal, kui veed on põldude läheduses ära kuivanud, samuti ka pärast kasteta öid tuleb põldpüüsid otsida rohkem niiskemaist kohtadest, nagu luhtade ja soode servilt, ojade lähedusest jne. Muutuvad toitlustamisolud raskeks, võib neid talvel sageli näha teedel, kust toitu otsivad.

Põldpüüjahti on otstarbekaim pidada päeval, mitte aga hommikul vara, kui kaste maas ja nad veel hästi ei kannata. Kuigi põldpüüd kahtlemata parimini kannatavad vaikseil ja palavail ilmul, on siiski soodsaimaks jahiilmaks soe pilves nõrga tuulega ilm, sest siis on jahimehel kergem käia ja koeral hõlpsam töötada. Tuulise ilmaga pesakond koera kui ka jahimeest ei lase endale läheneda, tõustes juba kaugelt lendu. Põldpüüsid tuleb otsida päämiselt päevastest peatuspaikadest, kuhu nad söödalt tulles on puhkama läinud.

Jahi alul, s. o. septembrikuus kannatavad pesakonnad hästi ja neile võimaldub siis hõlpsasti laskekauguseni läheneda. On ühele ja samale pesakonnale korduvalt jahti peetud või kui pojad juba täiesti välja kasvanud, õnnestub harva lagedamais kohtades, kus põldpüüdel puudub varjumiseks sobiv taimestik, kohe esimesel ülesleidmisel pesakonnale laskekauguseni läheneda. Tavaliselt hakkavad nad siis juba kaugelt koera eest kiiresti jooksma ja jõudes sobivasse kohta, tõusevad äkki lendu. Siis ei jää muud, kui kohe esimesel võimalusel püüda pesakond laiali ajada, sest üksikult või paari-kolmekaupa koos viibivad põldpüüd kannatavad tunduvalt paremini kui kogu pesakonnana. Isegi hilissügisel, kui enam mingit väljavaadet pole pesakonnale lähenemiseks,

võivad jahitulemused olla siiski rahuldavad, kui ainult korda läheb ülesleitud pesakond laiali ajada ja üksteisest lahusviibivaid põldpüüsid üles leida. Hõlpsaimini õnnestub pesakonda laiali ajada siis, kui märgatakse, et koer on põldpüüde jälil, käskse teda paigale jääda, kuna jahimees ise ruttab neile vastu, et põgenemisteed ära lõigata. Et etteminekuga pesakonda mitte kohe lendu ajada, tuleb neist tarvilikust kaugusest ja ettevaatlikult mööduda. See korda läinud ja põldpüüd koera ja küti vahele jäänud, läheneda neile paigalseisva koera suunas, millal pesakond ei jookse siis enam tagasi ega ka kõrvale, vaid tõuseb lendu, kusjuures pesakonna liikmed lähevad tavaliselt üksteisest lahku. Mida lagedam maa-ala ja mida vähem leidub sääl varjavat taimestikku ning mida vanemad on pojad, seda kaugemale nad lendavad. Laialilennanud põldpüüd kogunevad võrdlemisi ruttu, mistõttu ei tule üksikult viibivate põldpüüde ülesotsimisega liig kaua viivatada, sest vastasel korral on pesakond jälle koos ja tuleks uuesti alata pesakonna laialiajamise protseduuri, millega aga kaotatakse rohkesti aega ja mis ei lähe ka mitte igakord täielikult korda.

Juhtumil, kui pesakonnad juba niivõrd arad, et neile enam kuidagi ei saa laskekauguseni läheneda, katsuvad mõned jahimehed õnne sellega, et üht ja sama pesakonda lakkamatult jälitavad ja tagaajamisega väsitavad lõppeks põldpüüd nii ära, et nad enam pikemaid üleslende ei võta ette, vaid sobivasse kohta laskuvad ja ühtlasi siis ka jahimehe lähenemist kannatavad. Pesakonna lakkamatut jälitamist hõlbustab muidugi suuresti jahimaaala üksikasjaline tundmine.

Välismaal püütakse araksmuutunud pesakonnale laskekauguseni läheneda sel viisil, et kohal, kus neid arvatakse olevat, lastakse õhku lohe, mida põldpüüd peavad kulliks ja seetõttu jahimehe lähenedes kaugelt ei tõuse lendu. Jahipidamine põldpüüdele lohega ei anna igakord küll soovitud tulemusi, sest väljaaetud põldpüüd, olles väga hirmunud, lendavad väga madalalt ja laskuvad ka peatselt, nii et laskma peab väga kiiresti. Lohe häirib suuresti põldpüüsid, ja kui seda sageli kasutatakse ühel ja samal kohal, lahkuvad põldpüüd säält jäävalt.

Vist mitte ühelgi jahil ei haavata nii rohkesti linde kui just põldpüüjahil ja pääle partide vist pole ka muid linde nii raske üles leida kui haavatud põldpüüd. Ta oskab haavatuna end niivõrd osavasti ära poetada või varjata, et isegi hää linnukoer peab

kogu oma oskuse ja vilumuse kokku võtma, et teda leida. Haavamise tagajärjel lennuvõimetuks muutunud põldpüü jookseb kiiresti ja põgeneb kaugele. Et nüüd jälgede rägastikust õiged jäljed leida, selleks peab linnukoer olema küllaldaselt vilunud ja taibukas.

Iga teadliku jahimehe pühaks kohuseks on kõik võimalused ära kasutada haavatud põldpüüde kättesaamiseks, aga mitte kohe pärast esimest äpardunud katset otsimisest loobuda. On koer ägedaks läinud, tuleb ta tagasi kutsuda ja anda aega rahunemiseks, et siis uuesti jatkata haavata-saanud põldpüü otsimist. Küti kohuseks on seejuures võimalikult täpselt märgata kohta, kuhu põldpüü kukkus, et võimalduks koera sinna juhtida. Haavatud põldpüü ülesotsimisel kui ka jälitamisel on mõnikord üpris tähtis teada, millist kehaosa lask tabas. Tabamustunnused on põldpüüdel peagu samad nagu teistel lindudel. Kui neid tähele panna, võib nii mõnigi kord eksimatult otsustada, millist kehaosa lask tabas ja kuivõrd rängasti sai lind haavata. Tabab lask mitut kehaosa korraga, on tabamustunnused juba niivõrd keerulised, et neil pole enam praktilist tähtsust. Kui aga lask purustab ainult ühe kehaosa, on tabamustunnused niivõrd kindlad, et nende järgi võib eksimatult otsustada, millisest kehaosast sai lind haavata.

Tabab lask ainult ühe tiiva ja purustab seejuures tiivaluu keha lähedusest, kukub haavatud põldpüü maha kui kivi. On tiivaluu rohkem otsapoolt purustatud, sünnib kukkumine aeglasemalt, kusjuures lind keerleb õhus, langedes libamisi maha. Kui lask tabab lindu tagaseljast, laseb põldpüü mõlemad jalad ripakili ja lendab kõikudes ja madalalt eemale, et siis surnuna maha kukkuda. Mõnel juhtumil tõuseb ta küll veel enne surma veidi kõrgemale, kuid langeb siis kohe surnult maha. Kui haavlid purustavad sisikonna, tõmbab põldpüü end silmanähtavalt kokku ja laseb sageli ka jalad mõneks hetkeks ripakili, seejuures lendu jatkates ainult suurte jõupingutustega; pärast laskumist sureb peatselt. Kui kopsud läbi lastud, jatkab lind silmanähtavalt haavatuna lendu ja jõudnud tüki maad eemale, püüab ikka aeglasemaks muutuvate tiivalöökidega otse taeva poole tõusta. Tõusnud aga mõne meetri järsult õhku, kukub surnult maha. Samuti hakkab ka peast haavatud põldpüü taeva poole „ronima", kuid teeb seda kohe pärast lasku ja maha kukkudes pole ta veel surnud. Tabab lask üht või mõlemat jalga, laseb ta lennul sellele vastavalt ka ühe või mõlemad jalad ripakili, seejuures aga

lennates keha ei kõigu nagu see toimus tagaselga tabamuse korral. Pääst või jalust haavatud lindudele lähenedes tuleb alati laskevalmis olla, sest haavamise tagajärjel pole nad veel lennuvõimet kaotanud, vaid jahimehe lähenemisel võivad uuesti lendu tõusta.

Puhkudel, kui põldpüüde päevased peatuspaigad pole jahimehele isegi ligikaudu teada, on mõnikord kasulik enne jahipidamist minna hommikul vara „kuulatama". Seks olla juba pimedikus põldpüüde söödakohtade — kesapõldude läheduses ja hästivarjatuna kohal oodata nende ilmumist söödale. Veidi aega enne päikesetõusu lahkuvad põldpüüd ööbimiskohast ja lendavad häälitsedes söödakohta, kus nad ülestõstetud pääga tüki aega kuulatavad ja ümbrust uurivad, enne kui hakkavad sööma. On nad nälja kustutanud, lendavad päevasesse peatuspaika puhkama, kuhu jäävad peatuma harilikult kogu päevaks, kui neid säält ei peletata eemale. Igakord nad küll ei lenda otse peatuspaika, vaid laskuvad vahete-vahel maha veendumiseks, kas koht ka selleks küllalt sobiv. Leiavad selle olevat vastuvõtmatu, jatkavad uue ja parema otsimiseks lendu. Kui „kuulatamisel" pannakse tähele, kuhu põldpüüd lendavad, on neid üsna hõlpus linnukoeraga üles leida.

Põldpüüjahiks sobib parimini kerge kaheraudne haavlipüss, millega jahimees on harjunud laskma ja mida ta oskab ka kiiresti käsitseda. Kal. 20 püsse võivad kasutada ainult osavad laskurid, kuna vähem-vilunuil on kasulikum tarvitada kal. 12 või 16.

Põldpüüde laskmiseks on otstarbekaim kasutada haavleid $2^1/_2$ mm (nr. 7) või $2^3/_4$ mm (nr. 6).

Luiged.

[Selts: hanelised (Anseres), sugukond: partlased (Anatidae), perekond: luik (Cygnus Bechst.).]

Meie kodumaad külastavad luiged kaks korda aastas: kevadisel ja sügisesel läbilennul. Ilmuvad meile juba varakult, niipea kui merelahtedes jäässe tekivad suuremad praod või augud. Kevadel peatuvad nad meil harilikult kuni aprilli lõpuni, millal lahkuvad, et jatkata rännakut kaugele põhjamaale, kus pesitsevad. Nende haudeala algab Islandist ja läheb läbi Põhja-Euroopa

ja Põhja-Siberi kuni Kamtšatkani. Talve veedavad Vahemere ümbruses, Põhja-Aafrikas, Kesk-Aasias, Lõuna-Hiinas ja Jaapanis. Sügisene läbilend algab oktoobrikuus ja kestab tavaliselt kuni novembri lõpuni. Läbilennul peatuvad luiged meil pikemat aega madalais merelahtedes, kuna mannermaa veekogudel viibivad ainult lühikest aega, kasutades säälviibimist ainult hädavajaliseks puhkuseks ja toitumiseks. Hulgana ja pikimat aega peatuvad nad kevadisel läbilennul, nimelt Läänemaa lahtedes ja Saaremaa lõunarannikul. Luikede toiduks on päämiselt veetaimed, nende juured ja seemned; pääle nende tarvitavad igasuguseid veeselutsevaid limuseid ja selgrootuid. Kalu luiged ei püüa, kuigi söövad juhuslikult muu toidu hulka sattunud kalu.

Meid külastavad kui laululuik nii väikeluik, esimesed küll tunduvalt suuremal arvul. Kühmnokk-luike (Cygnus olor Gm.) meil praegu metsikult ei esine; üle 10 aasta tagasi pesitses 1 paar Saaremaa Linnulahes.

Laululuik (*Cygnus cygnus* L.).

(Cygnus ferus, Anas cygnus L.; Cygnus melanorhynchus Wolf; Cygnus olor major Pall; Olor musicus Wagl; Cygnus xanthorhynchus Naum; Olor cygnus Gray; Cygnus musicus Bechst.)
Ingl. k. — whooper swan, whooper, wild swan, prants. k. — cygne sauvage, cygne à bec jaune, saksa k. — der Singschwan, vene k. — лебедь кликун, läti k. — ziemeļu gulbis ja soome k. — iso joutsen.

Laululuik on kõikidele niivõrd tuntud lind, et tema kirjeldus oleks siinkohal üleliigne, seepärast märgin temast vaid olulisema.

Vanadel lindudel on kogu sulestik üleni valge ja ainult päälpääl ja kiirmikul on see mõnikord kollakas; noorte lindude sulestik seevastu aga hallikas-pruun. Jalad on mustad.

Täiskasvanud laululuige kogupikkus on 1,5 meetrit, sirulatus 2,5 m ja tiiva pikkus 64 sm.

Nagu suurele ja raskele linnule omane, tekitab lendutõusmine luigele raskusi, kuid jõudnud kord õhku, lendab pidevalt. Olles tugevajõuline lind, võib ta puhkamatult sooritada pikki lende ühtjärge. Vees ta ei sukeldu ja maad mööda jõuab vaid aeglaselt edasi. Täiskasvanud luik kaalub 15—20 kg.

Selge ilmaga lendab luik kõrgelt, kuna uduse või sajusega laskub madalamale. Laululuigel on lennates kael ette sirutatud, vees ujudes hoiab aga kaela sirgesti ülespoole, mitte nagu kühmnokk-luik, kel kael ilusasti kõverdunud. Parvena lennates sünnib luikede lend teatavas rivikorras, moodustades kallakjoone. Laululuige häälitsemist kuuldub harilikult lennu ajal, sagedamini küll kevadel, millal nad peagu ööd kui päevad häälitsevad. Eemalt kuulates on nende häälitsus meloodiline, kõrge ja pasundav „klukk-, klukk-“ või „ang-hõ“-taoline. Laululuik on väikeluigest suurem ja teda on hõlpus ära tunda noka värvuse järgi. Laululuigel ulatub nokaküliku kollane ala ninasõõrmeteni, kuna väikeluigel see sinna ei ulatu, vaid lõpeb vähemalt 1 sm kaugusel ninasõõrmeist.

Väikeluik (*Cygnus bewickii bewickii* Yarr).

(Cygnus olor var. minor Pall; Cygnus minor Vieill; Cygnus melanorhynchus Naum; Cygnus Altumi Baedeker).
Ingl. k. — Bewick's swan, prants. k. — cygne de Bewick, petit cygne à bec jaune, saksa k. — der Zwergschwan, vene k. — лебедь малый, läti k. — mazais gulbis ja soome k. — pikku joutsen.

Väikeluike peetakse sageli laululuigeks, kuigi ta on kehalt silmanähtavalt vähem. Tema kogupikkus on 110—120 sm, sirulatus 2 m ja tiiva pikkus 51 sm. Väikeluik samuti kui laululuik on läbirändaja ja meil ei pesitse. Rändab sageli laululuikedega koos. Tema häälitsemine kõlab „kuk-, kuk-“ või „bung-tong“-taoliselt.

Jaht luikedele.

Rõhuvale enamikule kodumaa jahimeestest on luik juhuslikuks ja haruldaseks jahisaagiks, milleks jääb ka tulevikus. Ainult Lääne- ja Saaremaa jahimeeste peres leidub kirglikke luigekütte, kes järjekindlalt igal kevadel ja sügisel käivad luigejahil ning saagita ei tule kunagi koju.

Tavaliselt peetakse luikedele varitsemisjahti; teised jahipidamisviisid ei anna rahuldavaid tulemusi, olles enam-vähem juhuslikud.

Võib ütelda, et luikedele õnnestub vaid harukorril laskekauguseni hiilida või paadiga lähedale sõita, sest kui äärmiselt ettevaatlikud linnud silmavad nad juba kaugelt lähenevat hädaohtu ja tõusevad kohe lendu.

Varitsemisjahi tulemused olenevad suuresti ilmastikust kui ka jääoludest, kuid üldiselt on kevadine jaht saagirikkam sügisesest.

Luiki tuleb varitseda nende sööda- ja puhkekohtades, kuid kui on olemas kindlad ülelennukohad (kaugele merre ulatuvad karid, lahes asuvad väikesed saarekesed, rahud jne.), s. o. kust nad järjekindlalt lendavad üle, varitseda neid ka sääl.

Esimesed luiged ilmuvad kohe, kui lahtede jäässe tekib juba auke või suuremaid pragusid. Seepärast ehitada jääaukude lähedusse jääpankadest onnid või varjendid, mis olgu aga niivõrd kindlad, et ülelendavad ja enne vettelaskumist augu ümber tiirlevad luiged ei silmaks kütti. Luikede juuremeelitamiseks panna onni lähedusse vette luigekujusid. Neile lendavad luiged kohe juure, hoolimata oma argusest ja ettevaatlikkusest. Mõned vilunud luigekütid, kui luiged kujudest lendavad mööda ja ei lasku nende juure, püüavad neid juure meelitada häälitsemist järele aimates. Enne vettelaskumist teevad luiged mitu tiiru õhus, laskudes kord-korralt ikka madalamale ja madalamale. Luiki on otstarbekaim lasta, kui nad juba vette laskunud, kuid enamikjuhtumeil ei suuda vilumatu jahimees nii kaua kannatada, vaid laseb luiki, kui nad alles tiirlevad õhus. Et luige sulestik on väga tugev ja vastupidav, ei tule teda kaugelt lasta, vaid haavlitega lastes võib maksimaalseks laskekauguseks olla 30—35 sammu. Kui luike lastakse paraja maa päält, võib kasutada $3^1/_2$ (nr. 3) või 4 (nr. 1) mm haavleid. Kuigi rentkuulid jooksevad kaugemale kui haavlid, pole sellest hoolimata siiski soovitav neid kasutada, sest nendega haavatakse rohkem linde kui surmatakse. Kevadel, kui jää habras ja auke täis, on haavatud ja kaugele mahakukkunud luigele peagu võimatu juure pääseda, mispärast ta ka enamikjuhtumeil jääb kütile kätte saamata. Iga luigekütt peab tingimata meeles pidama, et luik on haruldane jahilind ja liig kallis selleks, et iga jahimees võiks oma laskekirge tema arvel rahuldada.

Mis puutub küti riietusse, siis on üpris tähtis, et kevadel luigejahil olles ja neid varitsedes lumega kattunud maal või jäast püstitatud onnides oleks kütt valgesse riietatud. Endast-mõista

tuleb ka luikedele varitsemisjahti pidades olla nende lähenemisel paigal vaikselt ja liikumatult.

Kohati peetakse luikedele jahti ka sel viisil, et vees puhkavale luigeparvele püütakse purje- või mootorpaadiga võimalikult lähedale jõuda. Et luiged tõusevad lendu tavaliselt ikka vastu tuult, siis sõita kiiresti nende poole, mispuhul ei puudu võimalused, et mõni parv lendab mööda ka laskekauguselt. Enamikjuhtumeil on küll tabamus õnneasi, sest nad lendavad paadist ikka niivõrd kaugelt mööda, et haavlipüssiga ei saa lasta. Seepärast neil kordadel kasutada vaid kuulipüsse, lastes seejuures kogu parve keskusse, kus neid tihedaimini koos; kõikuvast paadist tabada üksikut lindu kuuliga on võimatu.

Kui luik saab ainult kergesti haavata, tuleb ta ettevaatlikult kinni võtta arvesse võttes, et ainsa tugeva tiivahoobiga võib ta inimest raskesti vigastada.

Noore luige liha sarnleb hanelihale, seevastu vana luige liha pole kuigi maitsev.

Metshaned.

(Selts: hanelised — Anseres, sugukond: partlased — Anatidae, perekond: hani — Anser Briss).

Meil pesitsevaist ja läbilendavaist metshanedest on jahi suhtes tähtsaimad hallhani ja raba- ehk põldhani. Esimene pesitseb ka meil, kuna teine ainult külastab meid rohkel arvul kui kevadel nii sügisel.

Mõlemail rändejärkudel meie kodumaad külastavaist metshanedest tuleks veel nimetada suurt ja väikest laukhane, kuid jahimajandusele pole nad kuigi tähtsad.

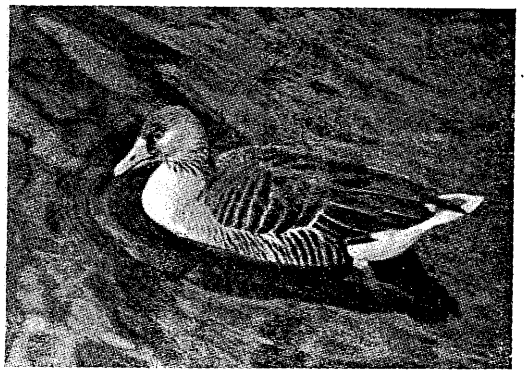
Hallhani (*Anser anser* L.).

Roohani.

(Anas anser ferus L.; Anser ferus Brünn; Anser vulgaris Pall; Anser palustris Flem; Anser silvestris Frisch; Anser cinereus Reichenb.).

Ingl. k. — grey lag-goose, wild goose, prants. k. — oie sauvage, oie cendrée, saksa k. — die Graugans, vene k. — гусь серая, läti k. — meža zoss ja soome k. — harmaa hanhi.

Hallhani, koduhani esivanem, sarnleb kõige enam rabahanele, ja paljud jahimehed, kes ainult juhuslikult peavad metshanedele jahti, ei suuda neid teineteisest eraldada. Tõeliselt aga neid ära tunda pole sugugi nii raske kui seda harilikult arvatakse. Hallhane üldvärvus, nagu seda ütleb juba nimetuski, on heledam hall, kuna rabahane üldvärvus on pruunikam. Pääleselle on hallhani nokk helelihakarva või oranž valge küünega [1]), kuna rabahane nokk üleni must (ka noka küüs) kitsa oranživärvi põikvöödiga nokakülikul. Hallhane jalgade värvus on roosakas, seevastu rabahane jalad oranži värvi või helekollakaspruunid; samuti on esimene teisest kehaliselt veidi suurem.

Joon. nr. 70. Hallhani.

Hallhane pää ja kael on pruunikashall; selg ja küljed peagu sama värvi, kuid veidi tumedamad ja pruun-valgete ääristega. Päranipu-ala on tuhkhall. Rind on hall, kõhualune aga valge. Vanadel lindudel leidub rinnal must tähnitus, kuna noortel see puudub. Hoosuled on tal tavaliselt mustjaspruunid. Hallhane kahemõõtmed on järgmised: kogupikkus — 80 sm, siru-ulatus 150 sm ja tiiva pikkus 45 sm.

Hallhani on rändlind ja ilmub meile, olenevalt ilmastikust kas märtsi lõpul või aprilli algul, vahel aga veel varemgi. Osa hallhanedest jääb meile pesitsema, osa neist lendab aga edasi põhja poole. Meil pesitseb neid päämiselt Matsalu ja Haapsalu lahe ümbruses, Suurväinas asuvail rahudel ning Saaremaa lõunarannikul. Tema haudealaks on veel Šotimaa, Skandinaavia, Daani, Saksamaa, Ungari ja Kagu-Euroopa; Balkani poolsaarel aga leitakse teda vaid talvitajana. Pehme talve veedab ta Kesk- ja Lõuna-Euroopas, kuid külma talvega rändab rohkem lõunasse, talvitades siis Vahemere rannikul ja Põhja-Aafrikas.

[1]) Haneliste esindajail on nokka kattev tupp pehme nahkmoodustis; ainult selle tipposa on sarvunud ning esineb küünetaolise moodustisena, mistõttu kutsutakse seda ka „nokaküüneks".

Oma elutsemispaigaks valib ta ikka veerikkaid kohti, kus leida soodsaid ja lagedaid rohumaid või põlde, kus söömas käib.

Hallhani toitub päämiselt sääraseist taimedest, mis kasvavad maapinnal. Seepärast on ta sunnitud sääl ka rohkem viibima kui, näiteks, pardid või luiged, kes endile toitu hangivad ujudes madalas vees. Hane jalad on tugevad, seega hästi sobivad ka maad mööda liikumiseks. Hani kõnnib maad mööda tunduvalt paremini ja osavamini kui part, kes ainult vankudes võib edasi liikuda; hani jookseb ka võrdlemisi kiiresti, nii et talle jalgsi järele jõuda pole sugugi kerge. Pääle rohu, orase ja muude taimede sööb meeleldi ka kaeru, otri, nisu, herneid, kartuleid jne., isegi tammetõrusid ei põlga. Kohtades, kus elutseb rohkesti hallhanesid, võivad nad põldudele kahju tekitada. Pesa ehitab hallhani roostikku või saarekesele hästivarjatud ja raskesti juurepääsetavasse kohta. Aprilli lõpp-poolel muneb ta meil tavaliselt 5—6 muna, millest pärast 29-päevast haudumist pojad kooruvad. Karedakoorelised ja läiketa munad on täiesti valged, haudumise vältel muutuvad tuhmkollakas-valgeks. Munade mõõtmed: 8,1—9 sm : 6,2 m. Haned kui ainuabielus linnud hoolitsevad mõlemad poegade eest. Kui hanesid lendab suuremal arvul koos, moodustavad nad kolmnurga kuju, millel aga tagakülg lahtine. Lendavad lähestikku ja hoiduvad nii üksteise taha lühikeste ja kindlate vahekaugustega, et kolmnurga haaradesse lünki ei teki; haarad pole aga alati ühepikkused, vaid tihti vahelduvad.

Hallhani, samuti ka tema poegade häälitsemine on koduhanele sarnane. Hallhanel on nägemis- ja kuulmisvõime väga hästi arenenud ja olles seejuures veel äärmiselt ettevaatlik ja arg lind, pole jahipidamine talle kerge.

Rabahani (*Anser fabalis fabalis* Lath).

Põlluhani, parvehani.

(Anas segetum Gmel; Anser segetum Bechst).
Ingl. k. — bean goose, prants. k. — oie des moissons, oie vulgaire, saksa k. — die Saatgans, vene k. — гуменник, läti k. — sējas zoss ja soome k. — iso hanhi.

Nagu meile juba teada, on rabahane üldvärvus silmanähtavalt pruunikam kui hallhanel, kellest teda on hõlpus ära tunda noka kui ka jalgade värvuse järgi. Selle linnu ülapool on pruun, seljal heledamad suleäärised, kuna kurgualune ja rind valkjashall, ilma mustja tähnituseta, kõhualune valkjas. Nokaalune ja küüs must, nokakülik aga oranž; väga sageli on ka nokk üleni must, kitsa oranživärvi põikvöödiga keskosal. Isalinnul tiiva pikkus — 45 sm, emalinnul — 42 sm. Sulestiku järgi sugupooli eraldada ei saa.

Rabahani on tunduvalt põhjapoolsem lind kui hallhani. Tema haude-ala asetseb kaugel Põhjas — Islandis, Teravmägedel, Skandinaavias, Lapimaal, Põhja-Venemaal ja Siberis. Meilt lendavad nad mõlemail rändejärkudel hulgaliselt läbi; esimesed parved ilmuvad kevadel märtsi-aprillikuus, peatuvad siin mõned nädalad ja jatkavad aprilli lõpp-poolel rännakut põhja.

Endisil ajul, kui meil leidus veel suuri ja lagedaid põlde, peatusid rabahaned läbilennul hulgaliselt ka sisemaal, kusjuures ööbisid ja puhkasid päeval rabades leiduvais laugastes, kuna õhtul ja varahommikul lendasid orasepõldudele sööma. Nüüd, kus suured põllud on asustatud ja sinna hooned püstitatud, rabahaned sisemaal peatuvad märksa harvemini. Praegu võib vaid juhuslikult mõnd üksikut parve mandril kohata, kes suuremas veekogus või rabas peatub lühemat aega; ülelendajana on ta aga sagedane.

Sügisläbilend algab meil umbes septembri keskpaigas ja kestab kuni oktoobri lõpuni. Pehmel talvel peatuvad rabahaned pikemat aega Lääne-Euroopas. Sageli talvitavad nad ka Saksamaal, Daanis, Belgias ja Hollandis, elutsedes siis suuremais veekogudes, millede läheduses on suuri nurmi või põlde, kus olemas võimalused söömaskäimiseks. Endast-mõista, kui suured haneparved alatasa orasepõlde külastavad, võivad nad suuri kahjusid tekitada. Karmil talvel nad ei jää Lääne-Euroopasse peatuma, vaid rändavad edasi Lõuna-Euroopasse kui ka Põhja-Aafrikasse. Rabahane toit ei erine kuigi palju hallhani omast. Kuna haned sulgimisel kaotavad korraga kõik hoosuled, ei suuda nad seepärast mõne nädala kestel üldse lennata. Seda olukorda kasutavad põhjamaalased, kes siis tuhandeid lennuvõimetuid rabahanesid püüavad võrkudega.

Rabahanede häälitsemist kuuldakse eriti sageli lennul. Häälitsemine koosneb valjust tuututavast häälest, mis kord kõlab kui madal „keiak-kaiaiaa“, kord jälle kui kõrge „käkka-klirra“.

Suurlaukhani (*Anser albifrons albifrons* Scop.).

Rägahani, rädihani, kaeraräga.

(Branta albifrons Scop.; Anas albifrons Gmel).
Ingl. k. — white-fronted goose, prants. k. — oie rieuse, saksa k. — die Blässgans, Weissstirngans, Lachgans, vene k. — казарка белолобая, läti k. — baltgalvas zoss ja soome k. — iso kiljuhanhi.

Suurlaukhane nokk on heleoranž valge küünega; jalad oranži värvi. Ümber päälnoka aluse on valge vööt, mis aga silmadeni ei ulatu. Ülapool on päämiselt tumepruun, seljal heledamate suleääristega. Alapool helehall musta tähnitusega. Noortel lindudel on nokaküüs pruunikas ja päälnoka aluse valge vööt nõrgemini arenenud, samuti must tähnitus keha alapoolel, mis vaevu märgatav.

Suurlaukhane kehamõõtmed: kogupikkus — 68—75 sm, siru-ulatus — 110—115 sm ja tiiva pikkus — 42 sm.

Suurlaukhaned on läbirändajad ja külastavad meie kodumaad nii kevadisel kui ka sügisesel rännakul, kuid tunduvalt vähemal arvul rabahanedest. Kevadine läbilend algab aprilli algul ja kestab mai keskpaigani. Sügisel ilmuvad esimesed parved septembri keskpaigu, kuid suurem läbilend toimub sama kuu lõpul. Üksikuid hilinenud ja väikesearvulisi parvi nähakse järjekindlalt veel oktoobrikuus. Nende haude-ala asetseb kaugel põhjas, alates Gröönimaalt ja Islandist ning ulatudes peagu Kamtšatkani. Põhja-Aasias pesitsevad suurlaukhaned talvitavad Indias ja Lõuna-Hiinas, kuna Põhja-Euroopas hauduvad suurlaukhaned rändavad talveks Vahemere-maile. Nende rännak toimub päämiselt mererandu kaudu, palju vähearvulisemalt lendavad ka üle mandri. Eestis sünnib nende rännak siis päämiselt Narvajõge, Peipsit ja Emajõge mööda. Nende häälitsemine läheb teistest hanedest lahku, olles lühem ja kõlades ligikaudu kui kõrge ja hele „klikk, klikk, kläkk, kläkk“ või „kling, kling, kläng, kläng“ või „klenk, klenk“; (N a u m a n n i järgi kui „krjenk“).

Väikelaukhani (*Anser erythropus* L.).

(Anas erythropus L.; Anser Temminckii Boie; Anser brevirostris Brehm; Anser minutus Naum; Anser finmarchicus Gunn).

Ingl. k. — little goose, lesser white-fronted goose, prants. k. — petite oie rieuse, saksa k. — die Zwerggans, vene k. — казарка малая белолобая, läti k. — mazā zoss ja soome k. — pieni kiljuhanhi.

Väikelaukhani sarnleb üldiselt suurlaukhanele, kuid on tunduvalt vähem. Päälnoka alune valge vööt ulatub veidi kaugemale kui tema suurel vennal. Nokk on lühike (3—3,5 sm) ja lihavärvi valkja nokaküünega. Keha alapoolel leiduvad mustad tähnid on suured ja asetsevad tihedalt koos.

Väikelaukhane kehamõõtmed on: kogupikkus — 48—55 sm, siru-ulatus — 90—95 sm ja tiiva pikkus 37,5 sm.

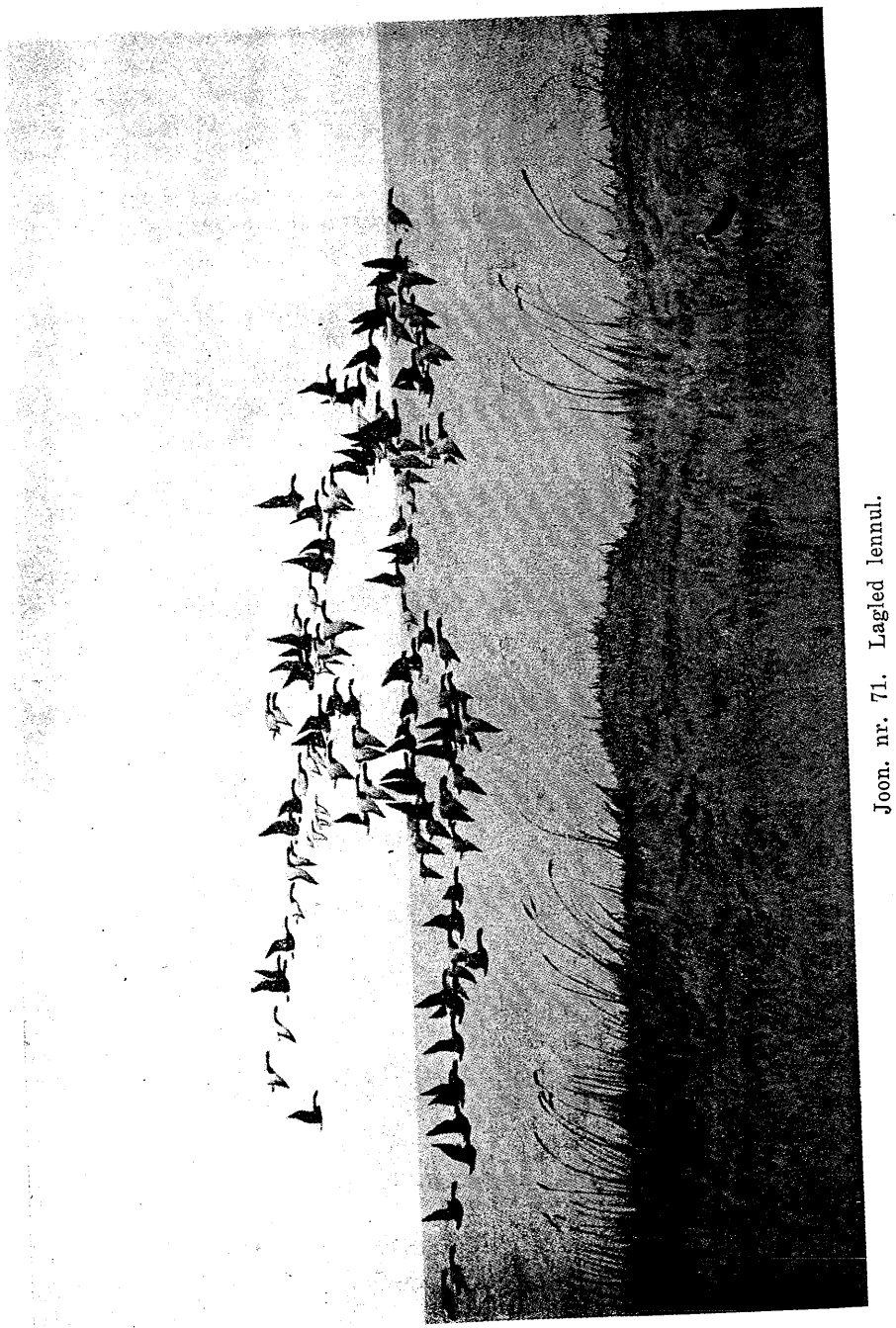
Väikelaukhane, kelle haudeala asub päämiselt Põhja-Lapimaal ja Põhja-Soomes, nähakse meil järjekindlalt mõlemail rändeperioodidel nii mereranniku kui ka Peipsil. Kevadine läbilend kestab aprilli keskpaigast mai keskpaigani, sügisene läbilend seevastu aga septembri lõpp-poolest kuni oktoobri keskpaigani. Talvel asub tema pääkorter küll Ida-Euroopas ja Aasias, kuid vähesel arvul rändab neid talveks ka Lääne- ja Lõuna-Euroopasse. Väikelaukhani häälitseb harva, mispärast teda kohati nimetatakse „tummaks haneks"; ainuke hääl, mis temalt kuuldub, on tasane „kaa".

Lagled.

(Selts: hanelised — Anseres, sugukond: partlased — Anatidae, perekond: lagle — Branta Scop).

Lagled sarnlevad kujult suuresti hanedele, mistõttu mõned jahimehed neid nimetavadki merihanedeks. Nende väike nokk (3—3,5 sm) on üleni must, kuna aga hanedel see kunagi pole täiesti must. Sulestiku värvus koosneb päämiselt mustast ja hallist.

Laglesid ilmub meile mõlemail rändejärkudel kaunis suurel arvul, kusjuures lend toimub päämiselt mereranda mööda. Meil peatuvad nad ainult mõned nädalad, kevadel küll pikemat aega kui sügisel, kusjuures peatuspaikadeks on päämiselt Lääne- ja Saaremaa rannik, lahed ning sääl asuvad saared ja rahud.

Joon. nr. 71. Lagled lennul.

Mustlagle (*Branta bernicla bernicla* L.).

(Anser torquatus Frisch; Anas bernicla L.; Anser brenta Pall; Anas monacha Besecke; Bernicla monacha A. Brehm; Bernicla torquata Boie; Brenthus berniclus Sund; Bernicla brenta Dresser; Branta bernicla Reichw.).
Ingl. k. — brent goose, prants. k. — cravant, saksa k. — die Ringelgans, Rottgans, Meergans, Bernikelgans, vene k. — казарка черная, läti k. — melngalvas zoss ja soome k. — sepelhanhi.

Mustlagle on kergesti tuntav sulestiku järgi. Pää ja kael kuni pugualani, samuti hoosuled ja saba on must; kaela küljed valge põikvöödiga. Selg, tiivad ja rind tumehallid (kiltkivi värvi), kusjuures ülapoole suled pruuni ääristega ja helehalli palistusega. Kõhualune valge; sama värvi on ka saba üla- ja alapoole katesuled, mis pääleselle veel väga pikad. Nokk ja jalad mustad. Noore linnu sulestik on üldiselt rohkem ühetaoline; valged põikvöödid kaelakülgedel puuduvad. Ka lennust on mustlaglet hõlpus ära tunda tema peagu üleni musta sulestiku ja valge kõhualuse järgi.

Mustlagle kehamõõtmed: kogupikkus — 60 sm, siru-ulatus — 120—125 sm ja tiiva pikkus — 34 sm.

Mustlagle haudeala asetseb Põhja-Siberis, Novaja Zemlja saarel, Teravmägedel ja Põhja-Gröönimaal. Eestis rändab ta läbi päämiselt lääneosa rannikualadest. Kevadel ilmuvad esimesed parved aprilli lõpul, kui mererannikul noor rohi juba tärganud, mida söövad lagled häämeelega. Sügisene läbilend algab septembrikuus ja kestab kuni oktoobri lõpp-pooleni. Läbilend meilt toimub päämiselt merd mööda; ainult sügisel kui ka kõva tormiga võib neid vähesel arvul näha lendamas Peipsi järve kui ka mandrit mööda. Vaikse ilmaga rändavad nad väga suurtes parvedes, mispuhul lend toimub juba lahtist merd mööda, rannast eemal. Tormise ilmaga on parvede arvuline koosseis tunduvalt vähem, ja kui tuul puhub merelt, sünnib lend ranna lähedalt. Talve veedavad mustlagled kas Lääne-Euroopa rannikul või, kui talv muutub liig külmaks, Vahemerel, Põhja-Aafrikas, Rumeenias ning Kreeka- ja Türgimaal. Toiduks tarvitavad kui taimelisi nii loomalisi olluseid nagu noor rohi, meres kasvavad taimed, vetikad, meres elutsevad selgrootud, limused jne., mistõttu tema liha omab mõnikord omapärase mõru maigu.

Sulgimisel, millal lagled täiesti lennuvõimetud, püüavad põhjamaalased neid võrkudega, kusjuures tuhandeid linde aetakse korraga võrku.

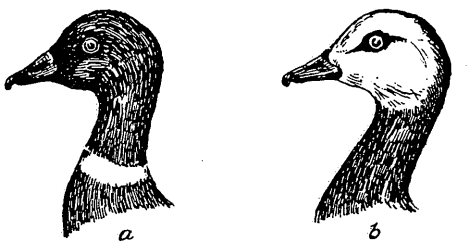
Mustlagle häälitsemine on valjultpasundav ja kõlab ligikaudu kui „rott-rott-rott...“ või „rakk, rakk, rakk...“.

Mustlagled on mõnel pool julgemad kui haned, mistõttu neile on ka jahipidamine hõlpsam.

Valgepõsklagle (*Branta leucopsis* Bechst.).

(Anas erythropus L.; Branta bernicla Scop; Anser bernicla Pall; Anser leucopsis Bechst.; Anas leucopsis Temm; Bernicla leucopsis Brehm.; Leucopareia leucopsis Gray; Branta leucopsis Salvadori).
Ingl. k. — bernacle goose, clakis goose, prants. k. — bernache, bernache nonnette, saksa k. — die Weisswangengans, Nonnengans, Seegans, vene k. — казарка белощекая, läti k. — baltvaigu zoss ja soome k. — valkeaposkihanhi.

Valgepõsklagle sarnleb kujult mustlaglele, kellest teda hõlpus eraldada värvuse järgi. Laup, pääküljed ja kurgualune on tal valge või võikvalkja värvusega, valjasriba, kiird, kael, keskselg, pugu-ala ja saba on must; õlasulestik on must valge põikvööditusega. Küljed helehallid; saba üla- ja alapoole katesuled ning kõhualune on valged. Nokk ja jalad mustad. Väliseks eraldamistunnuseks on veel see, et valgepõsklaglel saba ala- ning ülapoole katesuled ei ulatu kaugeltki sabatipuni, kuna need aga mustlaglel kas täiesti või peagu täiesti ulatuvad sabatipuni. Isa- ja emalinnu sulestik on ühesugune. Noortel lindudel on aga värvid nagu segasemad ja pääkülgedel leiduv must riba on laiem.

Joon. nr. 72. Lagled: a — mustlagle pää, b — valgepõsklagle pää.

Valgepõsklagle kehamõõtmed: kogupikkus — 65—70 sm, siru-ulatus — 140 sm ja tiiva pikkus — 40 sm; seega on ta veidi suurem oma mustast vennast.

Valgepõsklaglet kohatakse ainult mererannikul, kui mitte lugeda neid juhtumeid, kus üksikud isendid eksivad kaugemale

mandrile. Valgepõsklagle ilmub meile kevadel aprilli lõpul või mai algul, kuid palju üldisemalt kui mustlagle. Sügisel algab nende läbilend septembri lõpul ja kestab oktoobri lõpp-pooleni. Tema häälitsemine, mida kuuldakse tavaliselt lennu ajal, kõlab ligikaudu kui kähisev „gra-gra-ga . . .“.

Jahipidamine hanedele ja lagledele.

Varitsemisjaht hanedele.

Enne maareformi teostamist, kui meil leidus rohkesti suuri lagedaid mõisapõlde, peatusid haned läbilennul mõned nädalad ka mandril. Nüüd, kus endistele mõisapõldudele on tekkinud hoonestatud talundid, peatuvad haned sobivate söödakohtade puudusel mandril harva, enamasti külastavad rannikute läheduses asuvaid lagedaid rohu-alasid. Üksikuid hanede parvi kohatakse nüüd sisemaal vahete-vahel peatumas lühikest aega suuremail lagedamail soil.

Endisil ajul, kui haned rändepeatusel külastasid ka mandrit, peeti neile jahti tunduvalt suuremas ulatuses kui praegu. Nüüd, kus nad läbilennul peatuvad päämiselt Lääne- ja Saaremaa rannikul ja lahtedes ning sääl asuvail saartel ja rahudel, sünnib jahipidamine enamalt jaolt vaid selles ümbruskonnas.

Hanedele peetakse tavaliselt varitsemisjahti, sest muud jahipidamisviisid on enam-vähem juhuslikud, mistõttu ka väheste tulemustega. Hanesid varitsetakse kas nende sööda- ja puhkepaikadel või järjekindlalt kasutatavais ülelennukohtades. Läbilendavate hanede puhkepaikadeks on tavaliselt kas madalad lahed või suured laialt üleujutatud lagedad maa-alad nagu luhad, rannaäärsed niidud, karjamaad jne. Peatuspaigas ööbivad nad ja veedavad suurema osa päevast, kusjuures meeleldi kasutavad puhkamiseks veest väljaulatuvaid lagedaid maa-alasid, saarekesi jne. Kui juba rohi tärganud, käivad nad vahete-vahel ka päeval sääl söömas.

Hommikul päikese tõusuajal lahkuvad haned ööbimiskohast ja lendavad sööma kas orase- või kesapõldudele või veest üleujutamata lagedaile rohumaile. Ööbimiskohast ei lahku haned mitte kõik korraga, vaid üksikute parvedena väikeste vaheaegade järele, kusjuures kohe tõusevad järsku kõrgele ja ka lendavad kõrgelt

üle vee. Jõudes söödakohta, lendab parv järsku madalamale, teeb veel mõned tiirud õhus ja laskub maha. Ilmudes söödakohta üksikute parvedena, venib lend pikale, mis kestab tavaliselt umbes tunni ümber. Uduse või sajuse, samuti ka tuulise ilmaga lendavad haned madalalt, mistõttu säärane ilm on ka soodsaimaks jahiilmaks. Söödakohta lennuks kui ka säält tagasi puhkepaika kasutavad haned ikka üht ja sama lennuteed, millist harjumust tuleb kasutada hanedele jahipidamiseks. Söödal olles haned ei lähe üksteisest kaugele, vaid viibivad ikka lähestikku, kusjuures üks hani, harilikult vana isalind, täidab valveposti ülesandeid. „Valvurhani“, kes tavaliselt ise ei söö või ainult vahete-vahel võtab mõne iva või rohuraasu, seisab kõrgemal kohal ülestõstetud pääga ja vaatleb teravalt ümbrust. Märkab lähenevat hädaohtu, annab ta sellest kohe teistele häälitsemisega märku, misjärel kõik haned katkestavad viibimata söömise ning jäävad valvele. Äkitselt hirmudes jooksevad haned kõik hunnikusse kokku ja tõusevad siis järsku kõrgele õhku. Kõige rohkem ehmuvad haned, kui mõni ese, eriti aga inimene ilmub täiesti ootamatult silmapiirile. Koduloom, veoriista ja sõiduki aeglaselt ja varjamatult lähenemine ei häiri neid eriliselt. Hommikuti viibivad haned söödakohal umbes kuni kella 8—9-ni ja lendavad siis tagasi ööbimiskohta, kus veedavad päeva. Õhtu eel, umbes kella 4—5 paigu lendavad nad uuesti põllule, kuhu jäävad kuni pimeduse tulekuni. Õhtul ööbimiskohta tagasi jõudes nad enam ei häälitse, vaid 15—20 minutilise ootamise järele ujuvad veest väljaulatuvaile saarekesile, kus veedavad öö. Ööbimiskohast ülelendavaid haneparvi kutsuvad sinna „valvur-haned“, kes sel puhul lasevad kuuldavale oma kutsehüüdeid. Kõik teised haned aga puhkavad kogu öö vaikselt ja alles hommikul enne söödakohta äralennu algust hakkavad valjult ja vahet pidamata häälitsema.

Nagu juba eespool öeldud, varitsetakse hanesid kas nende puhke-, ööbimis- või söödakohtades või kindlail lennuteil. Seepärast on haneküti esimeseks ülesandeks aegsasti selgitada nende puhke- ja söödakohad ning lennuteed. On see korda läinud, tuleb asuda onni või varjendi asukoha väljavalimisele, mis pole sugugi hõlpus, ja selle otstarbekast valikust olenevad päämiselt jahitulemused.

Haned peatuvad harilikult suuremais ja lagedamais veekogudes, kus leidub mõningaid üleujutamata väikesi maa-alasid või saarekesi, kus nad võiksid puhata. Kasvab viimastel põõsaid,

või leidub kive, tuleb onn või varjend nende juure püstitada ning veele võimalikult lähemale. Kui aga põõsad puuduvad, ei jää muud, kui varjend ehitada maasse. Et aga maasse kaevetud auk ei täituks veega, paigutada sinna tingimata veekindel kast või tünn. August väljakaevetud liiv aga kohalt eemale toimetada, sest varjendi asukoha ümbrus ei tohi millegagi eralduda muust ümbrusest. Onn kui ka auk jätta katmata, s. o. katuseta, kuid onni seintesse teha väikesi auke, et hanede lendu jälgida. Soovitav pole onne või varjendeid ehitada saarekesile, kus haned tavaliselt ööbivad või päeval puhkavad, sest lastes esimesele söödalt sinna lennanud parvele, lendab see eemale, kellele järgnevad siis ka kõik teised haned. Kui olukord võimaldab, on otstarbekas varjend või onn ehitada peatus- või ööbimispaigast vähemalt $^1/_2$ km eemale. Pole see mõningal põhjusel võimalik, on parem varitseda lennuteel, mitte aga puhkepaigal. Kasutavad haned neid puhkepaiku vaid rännakuajal ja pikemat aega ei peatu kohal üldse, siis muidugi on kasulikum onn või varjend ehitada otse sinna, kus nad harilikult meelsaimini viibivad. Juhtumil, kui haned aastast aastasse kasutavad ikka üht ja sama kohta peatumiseks ja sääl puuduvad põõsad, kivid jne., mille varju võiks onni püstitada, siis on soovitav juba talve lõpp-poolel, kuid enne hanede kohalejõudmist mõned oksad sääl maasse pista ja nende juure ehitadagi onn või varjend. Kui ööbimis- ja peatuskohad saavad teatavaks alles pärast hanede kohalejõudmist ja seetõttu puudub võimalus varem ettevalmistusi jahipidamiseks teha, võib hädakorral ka siis veel onni ehitada, kuid see peab juba võimalikult vähem, madalam ja vähem märgatav olema. Ehitustöö tuleb ette võtta hommikul vara, pärast hanede söödakohta lendu, kusjuures aga töö peab lõpetatud olema enne nende tagasitulekut.

Varitsemisjahti hanedele sööda- ja puhkepaikades võib pidada kas kujudega või ilma. Kasutades hanede juuremeelitamiseks kujusid, on jahipidamine tunduvalt saagirikkam ja ka huvitavam. Kujud, mis asetatakse vette, tuleb valmistada puust või korgist, kuna kujud, mis paigutatakse vaid kuiva kohta, võib valmistada ka riidest. Pääle kujude kasutatakse hanede juuremeelitamiseks ka veel n. n. „profiile“ (hane külgvaade), mida valmistatakse vineerist ja samuti kui kujudki kaetakse õlivärviga, vastavalt hane sulestiku värvusele. Kujud kui ka „profiilid“ peavad kujutama nii sööjaid kui ka puhkajaid hanesid, kusjuures sööjate hanede kujud ja „profiilid“ asetada kuivale maale, kõrgemale kohale,

kuna teised vee ääre või koguni vette. Mida rohkem kujusid ja „profiile“, seda kasulikum; alla 10—15 kuju pole mõtet välja panna, sest väikesearvulise hanesalga juure ei lasku parved meeleldi.

Kujud ja „profiilid“ seada üles onni või varjendi lähedusse, umbes 15—20 sammu kaugusele. Veel huvitavamaks ja saagirikkamaks muutub aga varitsemisjaht hanedele, kui pääle kujude ja „profiilide“ kasutatakse parvede juuremeelitamiseks veel elushanesid, n. n. „peibutushanesid“. On kujusid ja „profiile“ tarvilikul arvul olemas, piisab ühest „peibutushanest“, kes paigutada kujude lähedale nii, et ta võib vabalt liikuda nii vette kui ka kõrgemale kohale, ilma et ta jala külge kinnitatud nööriga kujusid tõmbaks ümber. „Peibutushanedeks“ kasutatakse tavaliselt hall- või rabahanesid, kuid kasulikum on võtta seda liiki hani, millisele liigile peetakse jahti. Vahel leidub koduhanede hulgas ka sääraseid, kes oma sulestiku värvuselt suuresti sarnlevad metshanedele, mispärast hädakorral võib ka neid peibutushanedeks kasutada.

Kütt peab ilmuma varitsemiskohta hommikul pärast hanede äralendu ja asetama kujud, „profiilid“ ja peibutushaned kohale. Seejärel tuleb tal minna onni või varjendisse ja oodata parvede tagasitulekut. On parajasti pääränu-aeg, juhtub sageli, et kogu päeva kestel võib jahti pidada, sest alatasa tuleb uusi ja uusi parvi juure, kes koos varem tulnud hanedega õhus tiirlevad. Kui nad siis varitsemiskohast lendavad mööda ja kuulevad peibutushane häälitsemist, ühtlasi silmates ka sääl viibivaid kujusid, pöörduvad kohe nende poole ja lendavad varitsemiskohast üle. Peibutushanede puudusel ja kui kütt oskab ise hanede häälitsemist järele aimata, tuleb tal seda tingimata kasutada, sest kuuldes omasuguste häälitsemist, tulevad haned meelsasti kujude juure.

Enamikjuhtumeil taipavad haned juba lennul, et tegemist on pettusega, misjärel ehmunult ning valjult häälitsedes tõusevad sagedaste järskude tiivaliigutustega kõrgele üles. See silmapilk, kui hirmunud haned kuhjuvad tihedalt kokku, ongi laskmiseks sobivaim.

Päätingimuseks hanejahil on — mitte end näidata lähenevaile hanedele, samuti ei tohi millegagi avastada enda viibimist onnis või varjendis kuni laskmise silmapilguni. On haned jõudnud laskekauguseni ja kütt laskmiseks püsti tõusnud, seega ka haned teda märganud, ei tarvitse siiski veel laskmisega tõtata.

Just vastuoksa, tuleb sekundit paar oodata ja lasta alles siis, kui jahimehe ootamata ilmumisest ehmunud linnud on tihedalt kokku kuhjunud.

Kui hani sai ainult haavata, tuleb ta kohe teise lasuga surmata; surmatud linnud tingimata kujude juurest ära tuua.

Varitsetakse hanesid ööbimiskohtades või sääl läheduses, võib kohalt lahkuda alles siis, kui haned juba söödakoha poole lennanud.

Lahkuks kütt varitsemiskohast, kui haned söödalt juba tagasi jõudnud ja ööbima asunud, häirib see neid rohkesti, mistõttu nad sageli loobuvad selle puhkepaiga edaspidisest külastamisest, asudes kaugemale.

Kohtades, kus maa on niivõrd kõrgelt veega üle ujutatud, et sinna onni ega varjendit pole võimalik püstitada, võib selle aset täita ka väike ja madal, kuid lai paat, mida maskeerida okste, roo või rohuga, olenevalt sellest, milline materjal rohkem ümbruskonnale sarnleb.

Kui kohalikud olud võimaldavad, on kasulikum varitsemisjahti hanedele pidada kolme-neljakesi, ja kui varitsemiskohad asetsevad üksteisest parajal kaugusel, lendavad haned kui mitte ühe, siis teise küti kohale ikkagi.

Nagu teada, on haned väga arad ja ettevaatlikud linnud ja näevad inimest juba väga kaugelt, seepärast pole soovitav onnist ilma mõjuva põhjuseta välja tulla, kuigi hanesid silmapiiril pole näha.

Hane sulestik on tihe, tugev ja vetruv, mistõttu tuleb hanejahil kasutada häid tugeva löögiga haavlipüsse või kiikriga varustatud täpsus-kuulipüsse. Hanesid lastakse harilikult 4 mm (nr. 1) haavlitega, kuid hääst haavlipüssist võib ka $3^1/_2$ mm (nr. 3) haavlitega lasta.

Varitsemisjahti hanedele võib pidada ka nende söödakohtades, s. o. kas orase- või kesapõldudel või koguni lagedail, üleujutamata rohumail. Päeval, kui haned ei viibi söödakohal, tuleb sääl üles otsida paik, mida nad sagedaimini ja ka meelsaimini külastavad. Seda kohta pole raske leida, sest sääl leidub rohkesti hanede väljaheiteid. Kui veel selle koha läheduses kasvab põõsaid, ehitada onn tingimata sinna lähedusse, vastasel korral ehitada aga varjend maasse.

Vastav auk tuleb kaevada vähem silmatorkavasse kohta, nagu vagude vahele, kivide juure, umbrohutukkadesse jne.

Augu mõõdud oleksid järgmised: pikkus — 1 m, laius — 70 sm ja sügavus — 120 sm.

August väljakaevetud liiv tuleb ära kanda või ajada augu ümber laiali ja see päält paksu mullakorraga kinni katta, nii et see ei erineks millegagi ümbruskonnast. Onni või varjendi läheduse asetada kujud ja „profiilid", ja kui on olemas, siis ka peibutushani. Endast-mõista tuleb varitsemiskohas olla enne hanede kohalejõudmist. Põldude kohal lendavad haned tavaliselt väga kõrgelt, kuid kui silmavad kujusid ja kuulevad peibutushane häälitsemist, hakkavad kohe järsult madalamale laskuma, ning lennates kujudest üle, laskuvadki peatselt. Üldiselt peab aga tähendama, et söödakohas on haned veel ettevaatlikumad kui puhkekohas ja, lennates kujudest madalalt üle, märkavad harilikult kohe pettust, mille tulemusena tõusevad järsult suure kisaga kõrgemale.

Jaht võib alata veidi enne päikesetõusu ja kesta umbes kuni kella 8—9 hommikul, s. o. ajani, kui kõik haned juba söödakohalt lahkunud ja jälle puhkepaika tagasi lennanud. Pärastlõunane jaht võib alata umbes kella 4—5 paigu ja kesta kuni pimeduseni. Ka söödakohas on kasulikum pidada jahti mitmekesi ja mitmel kohal korraga.

Kui hanede alatise peatuspaiga läheduses asub orasepõlde, kus nad käivad tavaliselt söödal, võib talve lõpp-poolel kõrgemailt kohtadelt lund kõrvaldada, mille tagajärjel neis kohtades oras tuleb varem nähtavale kui mujal, kus lumi sügavam. Kui nüüd sinna viia veel mõni mõõt otri või nisu, on sellega loodud parim varitsemiskoht, millist haned järjekindlalt kasutavad niikaua, kuni teised põllud vabanevad lumest. Olukorra võimaldades on soovitav juba sügisel tulevasele varitsemiskohale püstitada onn või varjend.

On hanede söödakohtadeks suured lagedad maa-alad, võib õnne katsuda ka ajamisega, kui selleks vaid vilunud ajajat leidub. Kui kõik parved on hommikul söödakohta lennanud, tuleb ajajal hakata neile lähenema kas jalgsi või ratsahobusel nii, et haned jääksid tema ja varitsemiskoha vahele. Liikudes kogu aja peatuseta ja aeglaselt edasi ja tagasi, nagu tahaks hanedest mööda minna, tegelikult aga neile lähenedes, sunnib ajaja neid lendu tõusma ja lendama küttide suunas. Hommikul, kui haned eriti näljased, nad ei tee harilikult pikemaid ülelende, vaid peatselt laskuvad uuesti, nii et ajaja peab sageli veel teiskordselt alustama

ajamist, enne kui haned lähenevad varitsemiskohale laskekauguseni.

Ajaja osavus seisab selles, et ta hanedele läheneb kavakindlalt, kuid nii, et neile jääks mulje, nagu läheks ta neist mööda. Pääleselle peab ajaja kogu aja hanedele nähtav olema ega tohi hetkekski end nende silme eest varjata. Kui ta seda peaks tegema ja uuesti jälle nähtavale ilmuma, ehmuvad haned niivõrd, et lendavad söödakohalt ära. Ajukorral tuleb ühtlasi ka meeles pidada, et tuulise ilmaga sammuvad haned päämiselt vastutuult.

Kui ettevaatlikult ka puhke- ja söödakohtades ei peeta jahti, häirib see lõppeks siiski hanesid, ja kui uusi parvi ei tule juure ning jahti peetakse korduvalt ikka ühele ja samale parvele, loobuvad haned puhkepaiga kasutamisest ega külasta enam selle läheduses asuvaid söödakohti.

Et vältida hanede peatset edasirändu, on kasulikum kohtades, kus maastikulised ja kohalikud olud võimaldavad seda, pidada jahti mitte sööda- või puhkepaigus, vaid lennuteel, mida mööda haned järjekindlalt lendavad söödakohta kui ka säält tagasi puhkekohta. Vilunud jahimehele lennuteede leidmine ei tekita raskusi, sest juba mõne päeva jooksul peaksid tal need teada olema. Ühtlasi tuleb aga tähele panna, kust haned madalaimalt lendavad üle. On see koht teada, ehitada sinna mõne põõsa varju väike onn, kust neid siis hommikul kui ka õhtul varitseda. Mida kaugemal asub varitsemiskoht sööda- kui ka puhkepaigast, seda vähem häiritakse jahti pidades hanesid — ja kuigi uusi parvi ei tule juure, kestab jaht kuni hanede äralennuni põhja poole. Varitsemisjahti pidades lennuteedel pole kujusid ega „profiile“ mõtet välja panna, kuna haned ikkagi sinna ei lasku maha.

Hiilimisjaht hanedele.

Hanedele hiilitakse juure nende viibides nii puhkepaikades kui ka söödakohtades. Mõned kütid kasutavad juurehiilimise korral enda varjamiseks rohust, roost jne. valmistatud kilpe, kuid neid peab oskama osavasti kasutada. Läheneda tuleb aeglaselt ja äärmiselt ettevaatlikult, kasutades edasiliikumiseks silmapilku, millal hani-valvuri tähelepanu on mujale pöördud. Juure hiilida tuleb roomates, kusjuures edasiliikumine peab toimuma vastu tuult ja võimalikult tasa; kilpi tuleb hoida kogu aeg otse,

et see ei kõiguks ühele ega teisele poole. Niipea, kui haned, eriti aga „hani-valvur“ muutub rahutuks, tuleb kohe liikumatult paigale jääda. Edasiroomamist jatkata alles siis, kui kõik haned on täiesti rahunenud ja uuesti asunud sööma.

Kohati kasutatakse juurehiilimise otstarbeks ka hobust või lehma, kelle keha varjus püütakse hanedele laskekauguseni läheneda. Kohtades, kus haned alatasa näevad koduloomi ja nende säälviibimisega harjunud, õnnestub nii mõnigi kord parvele isegi haavlilasu kauguseni läheneda.

Harilikult kasutatakse aga juurehiilimisel kohalleiduvaid loomulikke varjendeid nagu põõsaid, kive, künkaid, lohke, kraave jne., mille varjus kütt ettevaatlikult hiilib edasi. Hiilimisjaht pole kaugeltki nii saagirikas kui varitsemisjaht, sest et hani on äärmiselt ettevaatlik ja arg lind. Paremaid tulemusi saavutatakse siis, kui haavlipüssi asemel kasutatakse kiikriga varustatud täpsus-kuulipüssi.

Söödakohtades, kus hanesid eksitatakse vähem, võib neile ka juure sõita, kasutades selleks säärast sõidukit, millist nad on harjunud alatasa nägema, nagu näiteks ühe- või kahehobuse töövankrit. Sel puhul tuleb läheneda mitte sõites otse haniparvele, vaid hobust juhtida, nagu tahaks neist mööda sõita, seejuures aga kogu aeg tähelepanelikult jälgida hanede, eriti aga „valvurhane“ tegevust. Niipea, kui viimane häälitseb hoiatavalt, tuleb kohe parvest kaugemale sõita ja uuesti lähenemist alata alles siis, kui haned on täiesti rahunenud. Sõiduk peab lähenemisel kogu aeg hanedele nähtav olema, sest selle ootamatu ilmumine mõne varjendi tagant (rehi, viljarõugud jne.) või lohust peletaks haned kohe lendu. Jõudes hanedele laskekauguseni tuleb kütil sõidukilt maha hüpata ja kohe lasta hanedele, kus neid tihedaimalt koos.

Mõnel juhtumil püütakse ujuvaile või veekogu rannal puhkavaile hanedele juure sõita ka maskeeritud paadiga, kusjuures peab aga lähenemine tingimata toimuma vastu tuult. Pean aga tähendama, et sel viisil õnnestub hanedele vaid harukorril laskekauguseni jõuda, mispärast enamalt jaolt ka jahitulemused juhuslikud ja mitte suured.

Jahipidamisel lagledele kasutatakse üldjoontes samu jahipidamisviise, kuid et lagled on hanedest julgemad, siis kujunevad ka jahitulemused tavaliselt paremaks hanejahi omist.

Sügisrände ajal, millal laglede läbilend toimub meil päämi-

selt merd mööda, peetakse neile kohati varitsemisjahti, mis toimub rännuteedel. Vaikse ilmaga lendavad lagled kaugel rannast, kuid tormi ja „meretuulega“ toimub nende läbilend ranna lähedusest. Sel puhul lendavad üle ka merre ulatuvaist karidest, neemedest, meres asuvaist väikestest saarekestest ja rahudest.

Tähendatud ülelennukohtadel tulebki neid varitseda kividest, adrust või mõnest teisest sobivast materjalist püstitatud varjendis. Ühes lagledega lendab neist kohtadest üle ka mitut liiki meriparte ja kosklaid.

Ristpart (*Tadorna tadorna* L.).

Kivipart, ristlind.

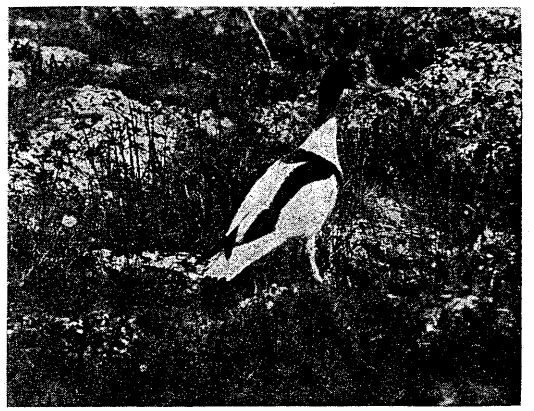
(Anas tadorna L.; Anas cornuta Gmel.; Tadorna cornuta Leach.; Tadorna vulpanser Flem.; Tadorna familiaris Boie; Vulpanser tadorna Keys.; Tadorna damiatica Reichw.).
Ingl. k. — shled duck ehk shieldrake, prants. k. — tadorne, saksa k. — die Brandente, Höhlengans, vene k. — пеганка, läti k. — sāmsalas pīle ja soome k. — ristisorsa.

Ristpart (perekond — ristpart — Tadorna Fl.) on, nii-öelda, üleminekuvorm hanest pardile. Oma tugevate ja võrdlemisi kõrgete jalgadega sarnleb ta hanele, kuid päälnokal leiduv kitsas „nokaküüs“ ja „peegel“ tiibadel (nagu jahimehed tiivaküüdust nimetavad) on omased pardile.

Ristpardi päälnokk on tugevasti nõgus ja nokaküüs ulatub alanokast üle, moodustades konksu. Isalinnu nokaalusel on selgesti nähtav kühm, mis eriti silmatorkav kevadel paarimisajal. Noorel emalinnul puudub kühm nokaalusel, ainult vanal emal on see nõrgasti arenenud. Ristpardi sulestik on väga kirju. Pää ja esikael on ilus läikiv mustroheline, selle taga valge kaelus, millele järgneb lai punane või roostepruun vööt, mis ulatub üle esiselja ja rinna. Muu üla- kui ka alapool on valge; viimasel käib üle keskala rinnast alates kuni kloaagini lai must pikivööt. Osa sulestikust moodustab tiibadel musta pikiriba; tiivaküüdus on metallroheline tagapoolt roostepunase palistusega. Tüürsuled on valged mustade tippudega. Saba alapoole katesuled on roostjad. Nokk kirsspunane; jalad — helepunakad.

Ristpardi kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 65——70 sm, siru-ulatus — 110 sm ja tiiva pikkus 34 sm. Veidi vähem emalind sarnleb isalinnule, ainult sulestiku värvus on veidi tuhmim. Noore linnu sulestik pole kaugeltki nii nägus kui vanal linnul: esiseljal ja rinnal puudub punapruun vööt ja mustad läikivad suled on asendatud tuhmpruunidega; valgete sulgede asemel on hallikaspruunid; jalad hallid.

Haudelinnuna elutseb ta ainult mererannikul. Teda leiame Inglismaa, Rootsi, Norra, Prantsusmaa, Hollandi, Saksamaa ja Daani rannikuil. Meile ilmub ta aprillikuu esimestel päevadel ja lahkub siit oktoobris. Pesitseb meil päämiselt lääneranniku l ja saartel, üpris harva ka põhjaranniku l. Pesa ehitab maas leiduvaisse koopaisse, inimasulaist eemal asuvate heinaküünide põranda või katuse alla; puude õõsi kasutab pesa ehitamiseks harukorril. Olles üldiselt väga arg lind, harjub siiski peatselt inimese poolt talle kaevetud haudumiskoopaga, mida rannaelanike poolt tavaliselt tehakse, et hiljem korjata pesast mune ja udusulgi. Juunikuu keskpaigu muneb ristpart 7—12 muna. Need on tuhmvalkjaskollased, mille mõõtmed 62—68 mm : 44—50 mm. Munadest koorunud pojad viib ema peatselt merre, kusjuures neil selleks tuleb tihti pikk tee käia. Ristpardi toit on väga mitmekesine: kalad, vähid, teod, karploomakesed, meres elutsevad selgrootud jne. Isalinnu häälitsus on madal „korr, korr, korr“, kuna emalind häälitseb vaakuvalt, emapardi-taoliselt. Paarimisajal kuuldub „tattatt“ või „goggogg“-taolist mänguhäälitsust. Kirju sulestiku tõttu on ristparti hõlpus ära tunda kui ujumise nii lennu ajal.

Joon. nr. 73. Ristpart.

Jahilinnuna ristpardil meil tähtsust pole; päälegi on ta looduskaitse alla võetud.

Pardid.

(Selts — hanelised — Anseres; sugukond — partlased — Anatidae).

Rõhuv enamik jahimehi kui meil nii välismail liigitab parte kahte gruppi või rühmitusse: metspartideks ja meripartideks, leides, et säärane liigitus, kuigi see ei vasta ornitoloogilisele süsteemile, on jahipraktikas siiski otstarbekam ja ülevaatlikum kui ornitoloogide ja zooloogide poolt tarvitatud liigitus. Jahimeeste liigituse aluseks on arvatavasti olnud teatava pardi elutsemispaiga iseloom, seejuures ühtlasi on arvestatud ka kohta, kus teatav part meelsamini ja sagedamini elutseb ning peatub. Nii, näiteks, meripartide hulka arvatud pardid elutsevad päämiselt meredes ja suurtes roostikuta järvedes, kuna seevastu metspardid põlgavad lagedaid suuri veekogusid, elutsedes meeleldi roostikus, kinnikasvanud veekogudes, väikestes metsas asuvais järvedes jne. Pääle selle on meripardid kujult jässakad ja töntsakad (metspardid — saledamad), paksu pää ja kaugele tagapoole ulatuvate jalgadega. Seistes maapinnal hoiavad nad keha rohkem püsti kui metspardid; ujudes istub nende keha sügavamini vees, nii et saba kogu oma ulatuses puudutab vett. Ujuvad ja sukelduvad suurepäraselt, mistõttu eelistavad rohkem lagedaid veekogusid, kus taimestikku ei kasva. Meripardil on tagavarvas laia, metspardil aga kitsa ujulestaga.

Joon. nr. 74. 1 — Sinikaelpart, 2 — roopart, 3 — sõtkas, 4 — aul, 5 — ristpart, 6 — valgesilm-vart, 7 — piilpart, 8 — rägapart, 9 — luitsnokk-part, 10 — rääkspart, 11 — punapää-vart.

Jahimeeste liigituse järgi kuuluksid esimesse, s. o. metspartide rühmitusse: sinikaelpart, viupart, pahlsabapart, rääkspart, piilpart, rägapart ja luitsnokkpart, kellest esimesed kuus kuuluvad perekonda „part" — Anas L., kuna viimane kuulub perekonda „luitsnokkpart" — Spatula Boie.

Teise või n. n. meripartide rühmitusse kuuluksid: valgesilmvart, punapäävart, merivart, tuttvart (perekond: vart — Nyroca Flem), sõtkas (perek.: sõtkas — Bucephala Baird), aul (perek.: aul — Clangula Leach), tõmmu- ja mustvaeras (perek.: vaeras — Oidemia Flem.).

Tähtsamaiks jahilindudeks on meil metspartidest kahtlemata sinikaelpart ja meripartidest aul. Kohati on ka teised mets- kui ka meripardid (eriti vardid) üpris tähtsaiks jahilindudeks, kuid üleriiklikult lastakse siiski suurimal arvul sinikaelparte ja aule.

Sinikaelpart (*Anas platyrhyncha platyrhyncha* L.).

Metspart, sinikael, talvpart, jääpart, jääkas.

(Anas boschas L.).

Ingl. k. — mallard; prants. k. — canard, canard sauvage, saksa k. — die Stockente, Wildente, Märzente, vene k. — кряква, läti k. — meža pīle, mercene ja soome k. — sinisorsa.

Sinikaelpart on jahimeestele niivõrd tuntud lind, et tema kirjeldusel ei tarvitse üksikasjadesse laskuda. Isalind kannab oma ilusat hundsulestikku või pulmarüüd oktoobrist kuni juunini, millal tavaliselt algab sulgimine. Tema pulmarüüs äratavad tähelepanu suurepärane metallroheline pää ja esikael, mis kastanpruunist pugu-alast ja esirinnast lahutatud valge kaelusega, mis läheb ringi ümber kaela. Esiselg halkjaspruun; tagaselg, saba üla- ning alapoole katesuled mustad. Tüürsuled halkjad, välja arvatud kaks keskmist paari, mis mustad ja ülespoole rõngasse käändunud. Alapoolel, pugualast alates, muutub pruun pikkamööda õrn-helehalliks (kitsad lainetaolised mustad põikviirud valkjal taustal). Nokk on kollakasroheline, jalad kollakaspunased. Tiivaküüdus (jahimehe keeles „peegel") on isa- kui ka emalinnul ilus purpursinine violetse läikega, musta ja valge palistusega. Emalind on isalinnust vähem; sulestik ülapoolel päämiselt kollakaspruun musta tähnitusega, mis pääl ja kaelal vähem ja peenem kui kehal;

alapool heleroostepruunikas mustja täpitusega. Nokk rohekashall, nokaseljakul pruunim; jalad tuhmkollakaspunased. Peagu sama värvusega sulestiku omab isapart suvel, sulgimise möödudes; emalinnust võib teda siis hõlpsaimini ära tunda kollakasroheka noka ja tumedama selja järgi. Sulgimisel kaotab isapart kõik hoosuled korraga, muutudes nii täiesti lennuvõimetuks. Jahi algul sarnlevad noored isapardid suuresti emalinnule ja alles sügispoole omandavad isalinnule omase sulestiku.

Sinikaelpardi kehamõõtmed on kõikuvad: keskmine kogupikkus — 50—55 sm, siru-ulatus — 90—95 sm, tiiva pikkus — 29 sm ja noka pikkus 5,4—6,0 sm.

Sinikaelpardi levikuala on väga laialdane. Euroopas elutseb ta Põhja-Skandinaaviast kuni Vahemereni ja Aasias Kesk-Siberist kuni Hiina ja Jaapanini. Meil on neid kui ränd- nii hulgulinnuna, kes veekogude kinni külmates rändavad kas läände või leides meil sobivaid allikarikkaid järvi või jõgesid veedavad talve ka siin. Sinikaelpart ilmub meile juba kevadel varakult, niipea kui jäässe tekib auke või kui kuski paistab lahtist vett. Haub ja elutseb järvedes, jõgedes, merelahtedes jne. ning isegi väikestes soolaukais ja turbaaukudes kohtame teda, kui sääl ainult küllaldaselt kasvab roogu, osja, tarna või muid veetaimi, mis pakuvad talle tarvilist varju.

Paaritumine leiab aset aprillikuus, ja et isaparte on harilikult tunduvalt rohkem kui emalinde, siis ajavad nad viimaseid alatasa taga, mistõttu kõik pardid on kogu aja liikvel ja ärevil. Pesa ehitab emapart hästivarjatud kohta, võimalust mööda veekogu lähedusse, kuid kui sääl ei leidu sobivat kohta, siis ka eemale.

Tavaliselt asetseb pesa maapinnal, kuid mõnel üksikjuhtumil on leitud sinikaelpardi pesi ka puudelt ja hoonete katuste alt. Aprilli lõpul või mai alguses leidub pesas 8—12 läikivat kahvatuhallrohekat või sinirohekat muna, mille mõõtmed 5,5—6,1 sm : 4,1—4,3 sm. Haudekestus on sinikaelpardil 28 päeva. Munast koorunud pojad on ülapoolel oliivpruunikad nelja suure kollase laiguga seljal, kuna alapoolel valkjaskollakad. Pojad järgnevad emale kohe vette ja viimane hoolitseb nende eest, kuna isalind ei võta sellest osa. Poegadel ilmuvad esimesed pärissuled alapoolel ja külgedel ning lõpuks alles seljal ja tiibadel. Pärast paaritumist kogunevad isapardid esialgu suurtesse parvedesse ja siirduvad sulgimiseks raskesti juurepääsetavaisse kohtadesse, kuhu jäävad augustikuuni, killustudes vahepääl väikestesse salkadesse.

Sinikaelpardi toit on väga mitmekesine, koosnedes kui taimelistest (rohelised taimed, marjad, seemned, terad, juurvili jne.) nii loomalistest (putukad, ussikesed, konnad, teod, kalad jne.) ollustest.

Marjaajal, kui veekogu läheduses leidub mustikaid, sinikaid või pohli, võib sageli kohata sinikaelparti marjul. Veest toitu hankides sinikaelpart nagu teised metspardid, luik ja hani ei sukeldu, vaid pistab ainult keha esiosa vette, kuna saba taeva poole tõstab. Sel põhjusel saavad nad toitu otsida ainult madalast veest, kus nokk ulatub põhja. Sinikaelpart sukeldub küll väga hästi, kuid teeb seda päämiselt hädasunnil, kui ta, näiteks, on haavata saanud või muidu aetakse taga. Pojad sukelduvad sagedamini ja vabatahtlikult. Tiivast haavatud sinikaelpart sukeldub tavaliselt kohe, ujub vee all tüki maad eemale, et siis sobivasse kohta peitu pugeda. Mõned vaatlejad on konstateerinud juhtumeid, kus haavatud part vee all olles on taimedest nokaga kinni võtnud ja sinna ka surnud, kuid seda on esinenud siiski võrdlemisi harva. Et part seda teeks hoidumiseks vee pääle tõusmast, on vähe usutav; nähtavasti on säärasel korral tegemist olnud surma-krampidega, mis on rohkem tõenäoline.

Aeglaselt maapinnal liikudes käib sinikaelpart samuti kui kodupartki, kuid haavatuna põgenedes suudab siiski võrdlemisi kiiresti ja osavasti joosta. Tema lend on kiire, mille juures laseb kuuldavale omapärast vihinat: „vih-vih-vih“. Isapardi häälitsus sarnleb suuresti isakodupardi häälitsusele, kõlades ligikaudu kui „rrüp, rrüp“ või „räb, räb“. Emalinnu häälitsus koosneb tuntud „prääksumisest“, mis kõlab ligikaudu kui „präät, präät, präät . . .“ või „kvuääk, kvuääk . . .“.

Kinnipüütud noored sinikaelpardid kodunevad üsna ruttu.

Piilpart (*Anas crecca crecca* L.).

Priitsakas, prikspart, lasn, piilak.

(Nettion crecca Kaup; Querquedula crecca Steph.; Querquedula crecca, subcrecca, creccoides Brehm).

Ingl. k. — teal, prants. k. — petite sarcelle, saksa k. — die Krickente, Kricke; vene k. — чирок свистунок, läti k. — krīklis ja soome k. — tavallinen tavi.

Piilpart on meil hauduvaist metspartidest vähim. Kevadel on isapiilpardi sulestik väga tore. Pää ja esikael on punakaspruun; mõlemal pääküljel kulgeb silmadest kuni tagakaelani läikiv kuldrohekas pikivööt, mis valkjaskollasega palistatud; puguala kollakal taustal tihedalt kaetud ümmarguste tumedate tähnidega. Selg, rind ja küljed on kaetud peenikeste mustade ja helehallide põikviirudega. Pikad ja kitsad õlasuled tuhkhallid, mustade rootriipudega. Tiivaküüdus on üldiselt läikiv sametmust ja kuldroheline (esipool must, tagapool läikroheline), ülapool — roostekollasega, esipool süsimustaga ja alapool kitsalt valgega palistatud. Kõhualune valge ja saba alapoole katesuled mustad. Nokk must, jalad tumehallid. Suvel sarnleb isalinnu sulestik emalinnu omale, kuid tiivaküüdus on niisama ilus kui kevadel. Emalinnu sulestik on ülapoolel päämiselt hallpruun, heledamate suleääristega; alapoolel valkjas tumepruuni tähnitusega. Tiivaküüdus sarnleb suuresti isalinnu omale, kuid on üldiselt tuhmim.

Piilpardi kehamõõtmed on: kogupikkus — 32—35 sm, siru-ulatus — 57—60 sm ja tiiva pikkus — 18,5 sm.

Piilpardi haudeala ulatub Islandist läbi Skandinaavia, Põhja-Venemaa ja Põhja-Aasia kuni Beringi väinani, lõuna pool kuni Vahe- ja Musta mereni, kuid haudelinnuna kohatakse teda sääl võrdlemisi vähesel arvul. Talve veedab Vahemere rannikul, Põhja-Aafrikas, Indias, Hiinas ja Jaapanis. Meile ilmub aprillikuu algul ja elab siin haudelinnuna üle kogu maa, leppides sageli ka väikeste veekogudega. Pesa ehitab veekogu lähedusse, kuhu muneb mai lõpp-poolel 8—12 kollakasvalkjat sileda läikiva koorega muna, mille mõõtmed 4,3—4,6 sm : 3,2—3,3 sm.

Juulikuu jooksul kogunevad üksikud pesakonnad parvedesse ja algavad ümberlendu ühest veekogust teise. Viimased piilpardid lahkuvad meilt oktoobri lõpul.

Piilpart on väga elav lind; ta lend on osav ja kiire, kusjuures teeb ootamatuid pöördeid nii ühele kui teisele poole. Tema tiibade tekitatud hääl pole mitte vilistav nagu näiteks sinikaelpardil, vaid tume ja vuhisev, kõlades ligikaudu kui „fufufufu . . .“, mida ainult lähedalt kuuldakse. Hädas olles oskab osavasti sukelduda, kuid vabatahtlikult seda siiski teeb harva. Piilpardi toit on väga mitmekesine, koosnedes kui taimelistest nii loomalistest ollustest. Häälitsemine on tal kõrge „kvääk“, kuna isalinnu peibutushüüd on jahimehele tuntud kui „krükk, krükk“ või „krikk, krikk“, millest ta endale saanudki saksakeelse nimetuse.

Piilpardile peetakse jahti samal viisil kui teistele metspartidele. Meeleldi tulevad piilpardid ka kujudele, ja et neid suve lõpp-poolel tavaliselt suurearvuliste parvedena lendab ümber, on jaht kujudega väga saagirikas.

Piilpartide laskmisel kasutada haavleid 2½ või 3 mm (nr. 7 või nr. 5).

Rägapart (*Anas querquedula* L.).

M u d a p a r t, piripart.

(Querquedula circia Steph.; Querquedula circia, glaucopteros, scapularis Brehm; Cyanopterus querquedula Eyton; Pterocyanea circia Bonap.).
Ingl. k. — gargancy, prants. k. — sarcelle, crivet, criquart, cercelle, saksa k. — die Knäkente, vene k. —чирок трескунок, läti k. — prīkšķe ja soome k. heinätavi.

Isarägapardil on kevadel päälpää tumepruun, mida mõlemalt poolt piiravad laiad valged kuklani ulatuvad pikivöödid. Pääküljed ja esikael on halkjad — punakaspruunid rohke peene valge täpitusega; lõuaalune must, puguala ja rind kollakaspruun musta põikvööditusega. Selg on tumepruun pruunikashalli suleääristusega; päältiiva katesuled sinikas-tuhkhallid; üksikud õlasuled pikad ja kitsad helesinihalli värvusega ning musta ja valgete pikivöötidega. Väike tiivaküüdus on tumehall-pruun nõrga roheka läikega, esipoolel laia ja tagapoolel kitsa valge palistusega; kõhualune valge; saba alapoole katesuled on rooste-kollakad tumeda tähnitusega. Emalinnu ülapool on tumepruun heledamate suleääristega; alapool valkjas mustade tähnidega; tiivaküüdus tunduvalt tuhmim kui isalinnul. Viimase suvisulestik sarnleb emalinnu omale, kuid päältiiva katesuled on sinkjashallid, kuna need emalinnul on hallid või halkjaspruunid.

Isalinnu nokk on kevadel mustjas-pruun, suvel aga nagu emalinnul rohkem tinahall; jalad tinahallid.

Rägapart on piilpardist veidi suurem. Tema kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 35—39 sm, siru-ulatus — 60—65 sm ja tiiva pikkus — 19,5 sm.

Haudealaks on tal päämiselt Kesk- ja Lõuna-Euroopa ning

Kesk-Aasia, kuid see ei ulatu siiski nii kaugele põhja poole kui piilpardi haudeala.

Meile ilmub rägapart piilpardist veidi hiljem, olles harilikult kohal umbes aprilli keskpaigas. Vee suhtes on ta õige vähenõudlik, leppides isegi väikeste loikude ja kraavidega; kuid nii piiratud aladel ta siiski ei elutse kui piilpart.

Rägapart ehitab pesa vee lähedusse ja selles leidub mai lõpul 8—12 läikivat helekreemkollakat muna, mille mõõtmed 4,7—4,9 sm : 3,3—3,4 sm. Rägapardi toit ei erine milleski piilpardi toidust. Rägaparte pesitseb meil peagu samal arvul kui piilpartegi. Lahkub meilt tavaliselt oktoobri esimesel poolel. Isa- ja emalinnu häälitsus on ühesugune, mis kõlab umbes kui kähisev „kväk" või „knäk". Isalinnu peibutushüüd paarimisajal kõlab ligikaudu kui plärisev „klerrreb". Rägapardi lend sarnleb piilpardi omale: on kiire ja osav, kuid seejuures lendab peagu vaikselt, vuhinata.

Rääkspart (*Anas strepera* L.).

(Chauliodus streperus Gould; Chauliodus streperus et cinereus Brehm; Ktinorhynchus streperus Eyton; Querquedula strepera Macgill).
Ingl. k. — gadwall, prants. k. — chipeau, saksa k. — die Schnatterente, vene k. — утка серая, läti k. — peleka pile ja soome k. lõrppösorsa.

Rääkspart on meil üpris haruldaseks haudelinnuks, kelle uuemaaegse faktilise pesitsemise kohta puuduvad igasugused andmed. Tema haude-ala asub meist tunduvalt lõuna pool; siiski pesitseb aga ka Soomes.

Isalinnul on kevadel pää ja esikael punakaspruunhall peenikese musta täpitusega; pääküljed veidi heledamad; tagakael, pugu-ala ja selg must valkja vööditusega; päranipuala, saba üla- ja alapoole katesuled süsimustad. Väikesed päältiiva katesuled on pruunid, keskmised punakaspruunid. Tiivaküüdus on valge. Nokk must, jalad punakaskollased, ujulestad tumedad.

Suvel on isalinnul pää ja kael hallpruun musta täpitusega, muu sulestik punakas- või kollakaspruun tumeda tähnitusega; päranipuala ja saba üla- ja alapoole katesuled mustjaspruunid; tiivaküüdus — valge; nokaääris kollakaspunane. Emalinnu sulestik on helepruun tumepruuni tähnitusega; tiivaküüdus hall, mõnel juhtumil vähese valgega. Üldiselt peab tähendama, et emarääkspart sarnleb suuresti emasinikaelpardile, kuid on viimasest hõlpus ära tunda erineva tiivakükduse järgi.

Rääkspardi kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 47—50 sm, siru-ulatus — 85—90 sm ja tiiva pikkus — 26 sm.

Jahilinnuna rääkspart meile tähtis pole tema suure haruldase tõttu.

Viupart (*Anas penelope* L.).

(Mareca (Marica) penelope Steph.; Anas fistularis Dubois).
Ingl. k. — wigeon, prants. k. — canard siffleur, saksa k. — die Pfeifente, vene k. — свияз, läti k. — švukšķis ja soome k. — haapana.

Viupardi nokk on lühem kui pää, kuid nokaalusel on noka kõrgus veidi suurem laiusest. Nokk on hallsinise värvusega ja musta tipuga. Tiivaküüdus on isalinnul läiktumeroheline musta palistusega, kuna emalinnul tumehall valkja palistusega.

Pulmarüüs isaviuparti on teistest partidest hõlpus ära tunda. Pää ja ülakael on ilus kastanpruun, välja arvatud päälpää, mis roostekollane. Kurgualune ja puguala on punakashall; rind ja kõhualune valge; saba alapoole katesuled mustad. Selg, õlasulestik ja keha küljed sinakashallid, kaetud peenikeste mustade ja valgete viirudega; tagaselg ja päranipuala tumepruunhall. Päältiiva katesuled on vanadel isalindudel valged, nooremail seevastu aga rohkem hallikad. Mõned õlasuled on kitsad ja pikad, mustad ja valge äärisega. Suvel on isalinnu pää ja ülakael tumekastanpruun, peene mustrohelise tähnitusega; pugu-ala kollakaspruun tumeda põikvööditusega; rind ja kõhualune valge; kehaküljed roostjad; selg mustpruunikas roostja joonestikuga. Emalinnu pää, kael ja puguala on tumeroostepruun musta tähnitusega; puguala alaosa valge, ülaosa tumepruun roostjate viirude ja suleääristega.

Noored linnud sarnlevad sügisel emalinnule, kuid noored isalinnud eralduvad juba siis emalindudest oma roheka metalse läikega tiivakükdustel ja roostepunaka hõngega pääl ja kaelal.

Viupardi kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 46—50 sm, siru-ulatus — 85—90 sm, tiiva pikkus — 25 sm ja noka pikkus 3,5—4 sm.

Viupart on üldiselt põhjamaa lind. Haudeala ulatub Islandist kuni Kamtšatkani. Haudelinnuna elutseb viuparte meil arvatavasti piiratud arvul, kuid see nõuab veel faktilist tõestamist. Talveks rändavad kaugele lõunasse ja elutsevad siis Madeira saarel, Abessiinias, Põhja-Indias ja Hiinas.

Läbilend algab kevadel aprilli algul ja kestab mai keskeni. Sügisene läbilend algab juuli lõpul ja hoogsustub augustis. Kuna nad aga tagasilennul viibivad kauemat aega meil, siis lahkuvad viimsed viupardid meilt tihti alles veekogude kinnikülmamisel. Rännaku puhul hoidub viupart rohkem mererannikuile, kuigi ta oma haudealal on tüüpiline mageveepart. Lennates teeb ta väga kiireid tiivaliigutusi ega lenda sirgjooneliselt, vaid kaares.

Isalinnu häälitsus on hele kahesilbiline viletaoline kõlav „vi-viu" või „vid-vii" (rõhk esimesel silbil), millest ta ongi oma nimetuse saanud; emalind häälitseb lühemalt, mis kõlab umbes kui „huik".

Pahlsabapart (*Anas acuta acuta* L.).

Soopart, sork, pajupart.

(Anas caudacuta Leach.; Phasianurus acutus Wagl.; Dafila acuta Eyton; Trachelonetta acuta Kaup).

Ingl. k. — pin-tail, vanemates teostes sea-pheasant, cracker, prants. k. — pilet, saksa k. — die Spiessente, Fasanente, Pfeilschwanz, vene k. — шилохвост, läti k. — garkaklis ja soome k. — jouhisorsa.

Selle linnu tüürsuled on põikkirjaga, kusjuures mõlemad kesktüürsuled on isasel 6—9 sm, emasel 2—3 sm pikemad kui teised tüürsuled. Pikemad tüürsuled on silmatorkavalt teravad. Kael pikk ja peenike. Tiivaküüdus on isalinnul pronksrohelise metalse läikega, esipoolel helepunakas-kollase, tagapoolel esmalt kitsa musta ning siis laiema valge palistusega. Emalinnu tiivaküüdus on tuhmpruun metalse läiketa.

Isalinnul on hundsulestikus pää ja osa esikaelast pruun peenikese rohekalt läikiva tähnitusega; kiirmikul must pikiriba, mida mõlemalt poolt piiravad valged triibud; kael valge, selg ja küljed õrnade peenikeste mustade ja hallide põikviirudega; rind ja kõhualune valge; saba alapoole katesuled rohekasmustad. Päältiiva katesuled hallid; osa õlasulgedest on pikad ja teritatud (lantsetjad) ning värvuselt mustad valge äärisega; mõlemad pikad kesktüürsuled on mustad. Suvel on isalinnu värvus peagu ühesugune tume, päämiselt hallikaspruun, kahvaturoostekollase joonestusega, kusjuures alapool tunduvalt heledam ülapoolest. Emalinnu sulestik sarnleb rohkesti isalinnu suverüüle: ülapool on hallikas või tumepruun võikroostjate suleääristega, alapool pruunikasvalge või valkjas tumeda täpitusega. Küüdus on metalse läiketa ja seetõttu ka ebaselge. Nokk on sinihall musta pikiribaga päälnoka seljakul; see pikiriba on noortel ja emalindudel tugevamini arenenud kui vanadel ja isalindudel. Jalad sinihallid, ujulestad mustad. Pahlsabapardi kehamõõtmed on: isalinnu kogupikkus, mõõdetud ühes pikkade tüürsulgedega — 65—72 sm, emalinnu kogupikkus — samal viisil mõõdetud — 56—58 sm, siru-ulatus — 80—90 sm ja tiiva pikkus — 27 sm.

Pahlsabaparte pesitseb väga suurel arvul Lapimaal, Põhja-Venemaal ja Siberis. Meil on ta küll harilikuks haudelinnuks, kuid pesitseb siin siiski tunduvalt vähemal arvul kui kas või sinikaelpart. Ilmub meile aprilli keskpaigu ja lahkub oktoobri lõpp-poolel. Pahlsabaparte elutseb merelahtedes, suuremais järvis ja sois, kui viimaseis leidub rohkesti suuri laukaid. Pahlsabapart on väga arg ja ettevaatlik lind. Nägemisvõime on tal hästi arenenud, mistõttu pole jahipidamine talle kerge. Pesa ehitab veekogu kaldale ja muneb sinna maikuu lõpp-poolel 7—10 helehallikas-rohekat muna. Pahlsabapardi toit sarnleb üldjoontes teiste metspartide toidule, koosnedes putukaist, ussikestest, tigudest, taimede rohelistest osadest, seemneist jne. Mõnikord ilmub pahlsabaparte ka viljapõldudele, et säält mahavarisenud teri otsida. Isalinnu häälitsemine on mahe ühesilbiline „krükk" või „krõkk", kuna kevadel kuuldub veel õrna vilistamist ja omapärast piuksumist; emalind seevastu prääksub samuti kui emasinikaelpart, kuid veidi kõrgemini. Üldiselt on aga pahlsabapardi häälitsemist harva kuulda.

Meil lastakse pahlsabaparte päämiselt sügisrände ajal, kas juhuslikul kohtamisel või varitsemisjahil — kujudega.

Õppe- ja Kata...

Luitsnokkpart (*Spatula clypeata* L.).

Lusikanokk. Koostnokk.

(Anas clypeata L.; Rhynchaspis clypeata Steph.; Rhynchaspis clypeata, platyrhynchos, pomarina, brachyrhynchos, platyurus Brehm).

Ingl. k. — shoveller, prants. k. — souchet, saksa k. — die Löffelente, Spatelente, vene k. —широконоска, läti k. — platknābis ja soome k. — lapasorsa.

Kõikidest meil elutsevaist partidest on luitsnokkparti hõlpus ära tunda tema otsapoole tublisti luitsataoliselt laienenud noka järgi.

Pulmarüüs isalinnul on pää ja ülakael mustroheline ilusa metall-läikega; muu osa kaelast ja puguala on valge; rind ja kõhualune punapruun; saba alapoole katesuled mustrohekad, mille ees asetseb suur valge laik. Selg on pruunikasmust, kuna päranipuala ja saba ülapoole katesuled tumedamad. Õlga ümbritseb suur valge kilp; päältiiva katesuled, samuti mõned suuremad suled tiivaküüduse taga sinihallid; tiivaküüdus elav heleroheline metall-läikega ja esipoolel valge palistusega; pikad ja kitsad õlasuled pruunmustad või tumesinkjashallid valgete pikitriipudega. Nokk must, jalad kollakaspunased. Suvel sarnleb isalind emalinnule, kes omakord jälle suuresti sarnleb emasinikaelpardile. Isaluitsnokkpart suvisulestikus eraldub emaluitsnokkpardist oma ilusa tiivaküüduse ja emasinikaelpardist noka ehitusega. Nagu juba öeldud, sarnleb emalind rohkesti emasinikaelpardile, kuid eraldub viimasest sellega, et tema päältiiva katesuled on sinkjashallid ning tiivaküüdus läikiv mustjasrohekas, esipoolel laia ja tagapoolel kitsa valge palistusega. Emalinnu nokk on oliivroheline kollakaspunase äärisega; jalad tuhmkollakaspunased. Sügisel võib noori isalinde noortest emalindudest ära tunda tiivaküüduse värvuse järgi.

Luitsnokkpardi kehamõõtmed on: kogupikkus — 44—48 sm, siru-ulatus — 80—85 sm ja tiiva pikkus — 24,5 sm.

Luitsnokkpardi levimisalaks on päämiselt Kesk-Euroopa ja Põhja-Euroopa alad kuni 68°, Kesk-Aasia kuni Kamtšatka poolsaareni. Euroopas pesitsevad luitsnokkpardid rändavad talveks Vahemere maile ja Põhja-Aafrikasse, kuna Kesk-Aasias pesitsevad pardid rändavad Väike-Aasiasse, Hiina, Indiasse ja Jaapanisse. Meile ilmub luitsnokkpart aprilli keskel, elutsedes siin suuremais järvedes ja merelahtedes, kus leidub rohkesti kõrkjastikke ja roostikke.

Pesa ehitab vee lähedusse; maikuu alguses või keskel leidub pesas 8—12 siledakoorelist rohekas- või valkjaskollakat muna, mille mõõtmed 50—56 mm : 35—37 mm.

Luitsnokkpardi toit koosneb päämiselt loomalistest ollustest

nagu putukaist, ussikesist, tigudest, limuseist jne., kuid kodustunult sööb ka viljateri. Luitsnokkpardi häälitsus sarnleb teatava määrani emasinikaelpardi häälitsusele, kuid on sellest tunduvalt mahedam, kõlades ligikaudu kui „hhatt, hhatt . . .“; emalinnu häälitsus on kõrgem.

Luitsnokkpardi lend on kiire ja kerge, kusjuures pääle hariliku partidele omase vihina kuuldub sageli ka veel omapärast kõla, mis ligikaudu kostab kui madal ja tume „tuk, tuk . . .“. Üldiselt on luitsnokkpart julgem kui teised metspardid, ja kui ta korduva paugutamise tagajärjel pole araks muutunud, on talle hõlpus jahti pidada. Luitsnokkpardid ei kogune iialgi suurtesse parvedesse; samuti hoiduvad nad päämiselt omasuguste juure. Tema liha peetakse väga maitsevaks. Rõhuv enamik luitsnokkparte lahkub meilt oktoobrikuu keskpaigu, ainult üksikuid hilinenud eksemplare kohatakse ka oktoobrikuu lõpul ja novembri algul.

Punapäävart (*Nyroca ferina ferina* L.).

Rohupart.

(Anas ferina L.; Anas ruficollis Scop.; Nyroca ferina Flem.; Platypus ferinus, Aythya erythrocephala Brehm; Aythia ferina Boie; Fuligula ferina Steph.).
Ingl. k. — pochard, prants. k. — millouin, saksa k. — die Tafelente, vene k. — нырок красноголовый, läti k. — brūnkaklis ja soome k. — punasotka.

Punapäävart on kehaehituselt jässakas, paksu pääga.

Kevadel on isalinnul pää ja kael kastanpruuni värvusega, puguala, rind, tagaselg ja saba üla- ning alapoole katesuled mustad. Selg ja küljed on halkjasvalged peente mustade põikviirudega; allkeha valge. Ülatiiva katesuled tumehallid, tiivaküüdus helehall. Nokk must laia hallsinise vöödiga; jalad sinihallid tumehallide ujulestadega; vikerkest (iiris) — kollakaspunane. Suvisulestikus on isalinnu pää ja kael punakaspruun; puguala ja kehaküljed mustjaspruunid kollakaspruunide ääristega; rind valge ja kaetud tumedate laikudega; selg, õlad ja päranipuala mustjashallid; kõhualune valge. Emalinnu pää, kael ja puguala on tumepunakaspruuni värvusega, kuna allkeha hallikasvalge ja selg tumepruun heledamate suleääristega.

Punapäävardi kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 40 sm, siru-ulatus — 70 sm ja tiiva pikkus — 21,5 sm.

Punapäävart haub Saksamaal, Baltimere rannikul, Donau jõel, Lõuna-Venemaal, Kaspia mere põhjarannikul ja Lõuna-Siberis.

Meile ilmub ta rändlinnuna kevadeti aprilli alguses ja lahkub oktoobri lõpul. Haudelinnuna elutseb neid rohkel arvul Matsalu lahe ümbruses, vähemal arvul Saaremaa lõuna- ja idarannikul ja mitmel pool mujal. Meeldivamaks elutsemispaigaks valib endale suuremaid roostiku-alasid, kus ka lage vesi ei tohi puududa. Pesa ehitab punapäävart vee lähedusse või veest väljaulatuvasse kuiva rootukka või heinamaarohtu, mistõttu veetõusuga pesi ka rohkesti hukkub.

Maikuu lõpp-poolel leidub pesas 8—12 tuhmi hallrohekat ja sileda koorega muna, mille mõõtmed 54 mm : 30 mm.

Punapäävart toitub päämiselt taimelistest ollustest, mistõttu ka tema liha on traanimaiguta. Lendab võrdlemisi raskepäraselt, kuid seevastu ujub ja sukeldub hästi. Lennates ei pea parved mingit korda, vaid lendavad korratult — hunnikus. Isalinnu häälitsus on kärisev ja kraaksuv, kõlades ligikaudu kui „kharr, kharr", kuna seevastu emalinnu häälitsus on veidi kõrgem, kõlades umbes kui „khörr, khörr".

Talve veedab punapäävart niihästi Vahemere rannikul kui ka pehmel talvel Põhjamerel.

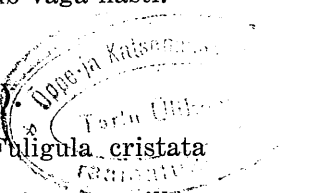
Valgesilmvart (*Nyroca nyroca nyroca* L.).

(Anas nyroca Güld; Anas leucophthalmos Borkh; Anas glaucion Pall.; Aythyia nyroca Boie; Platypus leucophthalmos Brehm; Nyroca leucophthalma Reichenb.; Fuligula leucophthalma Reichw.).
Ingl. k. — white-eyed duck, prants. k. — fuligule nyroce, sarcelle rousse, saksa k. — die Moorente, Weissaugen-Ente, vene k. — нырок белоглазый, läti k. — baltaču pile.

Valgesilmvardil on viisiks oma päälpää- ja kiirmikusulgi ajada kohevile, mistõttu pää paistab paksuna. Kevadel on isalinnu pää ja kael kuni esirinnani tumepunakas-pruun. Selg mustjas-pruun; tagaselg ja saba ülapoole katesuled on mustad; päältiiva katesuled oliivrohekad; allkeha valge roostepruunide külgedega.

Tiivaküüdus valge, tagapoolel mustaga palistatud. Nokk sinihall, kusjuures nokaküüs mustjas; vikerkest — valge; jalad tumesinkjashallid mustjate ujulestadega. Emalinnu sulestiku värvus on üldiselt tuhmim isalinnu omast. Emalinnu pää, kael ning puguala on pruun punaka valendusega. Rind ja kõhualune pole mitte puhtvalge, vaid pruunika valendusega. Tiiva pikkus — 19 sm.

Valgesilmvardi levikuala on päämiselt Kesk- ja Lõuna-Euroopas; meil on ta üpris haruldane, kuna siin pesitsevad oletatavasti vaid mõned üksikud paarid. Valgesilmvart haub päämiselt Daanis, Saksas, Hispaanias, Itaalias, Balkani poolsaarel, Doonau, Doni ja Volga jõgedel, Põhja-Aafrikas, Süürias, Palestiinas, Turkestanis jne. Elutsemispaigaks eelistab tihedaid roostikke magedais veekogudes. Toitub ainult taimelistest ollustest. Munakurn koosneb 8—12 hallkollakast munast, mille mõõtmed 50—55 mm : 37—38 mm. Valgesilmvart on võrdlemisi julge lind, kes tasa ja vaikselt elutseb tihedas roostikus. Ainult paarimisajal häälitseb isalind sageli, mis kõlab umbes kui kärisev „kõrr, kõrrr, kõrrr . . ."-taoline krooksumine. Tema lend on võrdlemisi kiire, kuid maad mööda suudab liikuda väga raskepäraselt; sukeldub väga hästi.

Tuttvart (*Nyroca fuligula* L.).

(Anas fuligula L.; Aythyia fuligula Boie; Fuligula cristata Steph.; Aythyia cristata Brehm).
Ingl. k. — tufted duck, tufted scaup duck, prants. k. — morillon, saksa k. — die Reiherente, vene k. — чернеть хохлатый, läti k. — cekula pīle ja soome k. — jouhisotka.

Kevadel on isalinnul pää, kael ja puguala süsimust, sinkjasroheka metall-läikega pääl ja kaelal. Päälpääl leidub tutt 5—6 sm pikkusi sulgi; rind ja kõhualune valge; selg ja saba üla- ja alapoole katesuled pruunikas-mustad; rind ja õlad kaetud peenikese kollakas-halli tähnitusega; tiivaküüdus on valge alaserval mustaga palistatud. Nokk hall-sinine, tipposas must; silma värvkile on helekollane; jalad sinkjashallid tumedate ujulestadega. Emalinnul on musta asemel pruun sulestik ja tutt palju lühem, kuid siiski veel selgesti nähtav. Tiiva pikkus — 20 sm.

Tuttvardi haudeala asetseb Põhja-Euroopas. Nii leiame teda haudelinnuna Skandinaavias, Põhja-Venemaal ja Siberis; Islandis ta puudub.

Talveks rändab ainult nii kaugele, kui leidub vaba vett; osa

jääb meile lahtise mere puhul. Meile ilmub tuttvart aprilli alguses ja lahkub novembris või mere külmamisel. Läänemaa rannikul ja saartel on ta harilikuks haudelinnuks, ei puudu aga ka mitmel pool mujal, ka sisemaa järvedes. Pesa ehitab kõrkjastikku, rohtu, mahalangenud roomättale või kuhjale, kust võib juuni algul leida 8—12 kahvatut oliivrohekat või oliivpruunikat siledakoorelist muna, mille mõõtmed 58 mm : 42 mm. Et tuttvardi pesa asetseb vee läheduses, siis, kui haudumise ajal juhtub tulema veetõus, hukkub rohkesti ka nende pesi. Tuttvart toitub päämiselt loomalistest ollustest ja väikestest kaladest, mistõttu tema liha omab traanimaigu. Sügisel veidi aega enne äralendu kogunevad tuttvardid suurtesse parvedesse ja peatuvad siis meeleldi suuremais ja lagedamais veekogudes. Lennuajal on teda võrdlemisi hõlpus ära tunda tema must-valge sulestiku, jässaka ja lühikese keha ning kitsaste tiibade tõttu. Tuttvardi häälitsus on kärisev „karr-karr" või „kurr-kurr".

Merivart (*Nyroca marila marila* L.).

(Anas marila L.; Fuligula marila Steph.; Platypus marilus Brehm.; Aythyia islandica, marila, leuconotos Brehm.; Fuligula Gessneri Eyton; Marila frenata Bonap.).
Ingl. k. — scaup, prants. k. — milouinan, saksa k. — die Bergente, vene k. — чернеть морская, läti k. — ķerra ja soome k. — tunturisotka.

Kevadel on isalinnu pää, kael, puguala ja esiselg must, seejuures pää roheka metall-läikega. Rind ja kõhualune valge; küljed osalt kollakaspruuni valendusega, osalt peente mustade viirudega; saba ala- ja ülapoole katesuled mustad. Selg kaetud peente hallide ja mustade viirudega, paistes seetõttu eemalt tuhkjashallina; päältiiva katesuled hallid heleda tähnitusega; tiivaküüdus valge tagaserval laia musta vöödiga. Nokk ilus hallsinine musta nokaküünega; jalad tinasinised tumedate ujulestadega; silma värvkile (iiris) kollane. Suvel on isalinnu pää ja kael tumepruun; nokka ümbritseb kitsas valge vööt ja vaevalt märgatav valge täpp kõrva-alal. Saba üla- ja alapoole katesuled, samuti ka päranipuala pruunikasmustad. Rind valge; selg ja tiivad tumepruunid peente pruunikasvalgete viirudega ja kollakaspruunide tähnidega. Emalinnu sulestik sarnleb suuresti isalinnu suvisulestikule, kuid on üldiselt tuhmim. Ülapool on päämiselt pruun, selg peente valgete viirudega; nokka ümbritsev valge vööt on tunduvalt laiem kui isalinnul; valge täpp kõrva-alal selgesti nähtav; alakeha rinnast alates valge.

Merivardi kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 44—47 sm, siru-ulatus — 70—75 sm ja tiiva pikkus — 22 sm.

Merivart haub päämiselt Islandis, Skandinaavias, Põhja-Venemaal ja Põhja-Siberis kuni Kamtšatkani.

Meil pesitseb teda väga piiratud arvul oletatavasti rannikualadel, kuid seevastu aga lendab neid meilt väga palju läbi. Kevadine läbilend algab aprilli keskel ja kestab mai lõpuni; viimsed linnud lahkuvad meilt sügisel mere külmamisel, lahtise mere puhul nähakse lindu aga terve talv läbi. Saksamaa rannikul talvitab suur osa põhjapoolseid merivarte. Merivart peatub päämiselt merel, kust lahkub ainult hädasunnil, kuid tuleb esimesel võimalusel sinna jälle tagasi. Toiduks tarvitab mitmesuguseid meres ja selle põhjas elutsevaid selgrootuid, keda sügavalt vette sukeldudes otsib ja püüab. Pesa on tal suur ja padjandatud rikkalikult sulgedega. Emalind istub pesal niivõrd tugevasti, et teda haudumise ajal võib käega kinni võtta. Meilt ei ole seni veel kindlaid pesaleide.

Merivardi tavaline häälitsus on vali ja kärisev „karr, karr, karr ...", kuna paarimisajal kuuldakse veel omapärast kurisevat häälitsust.

Merivarte peatub meil läbilennu-ajal väga suurel arvul just lääneranniku l: Haapsalu lahes, Suures väinas, Vormsi saare ümbruses jne. Sellal ongi ta merijahti harrastajaile jahimeestele tähtsaks jahilinnuks.

Sõtkas (*Bucephala clangula clangula* L.).

Käristi, uplik.

(Anas clangula L.; Anas hyemalis Pall; Clangula glaucion Boie; Clangula glaucion, peregrina et leucomelas Brehm; Clangula chrysophthalmos Steph; Glaucion clangula Kaup.; Fuligula clangula Bonap.; Glaucionetta clangula Stejneger. Nyroca clangula L.).
Ingl. k. — golden-eyed duck, golden eye, prants. k. — garrot, saksa k. — die Schellente, Kolbenente, Dickkopf, vene k. — гоголь, läti k. — gaigala ja soome k. — selkätelkkä.

Sõtkas on väga paksu pääga (koheva pika pääsulestiku tõttu) lühikese mustja nokaga ja punakaskollaste jalgadega meripart.

Pulmarüüs isalinnu pää ja esikael on mustjasroheline metallläikega. Eespool silmi asetseb suur valge täpp; alapool valge; õlasulestik valge mustade pikitriipudega; selg, päranipuala ja saba on must. Osa kõhualuse valgeist sulgedest on peente mustade ääristega. Silma värvkile (iiris) on hele oranž-kollane; jalad punakaskollased mustade ujulestadega. Emalinnu pää ja osa ülakaelast on tumepruuni värvusega, valge täpita eespool silmi; mõnikord leidub küll ka sääl veidi heledam tuhmkollakaspruun täpp; muu ülapool on pruunikashall. Alapool pugualast alates on valge, kuna kehaküljed tumehallid; tiivaküüdus valge; tagaselg ja saba mustjashall.

Sõtka kehamõõtmed on: kogupikkus — 45—48 sm, siru-ulatus — 70—75 sm ja tiiva pikkus — 22,5 sm.

Sõtkas pesitseb päämiselt Skandinaaviast kuni Jäämereni, Põhja-Venemaal ning Kesk-Siberist kuni Kamtšatkani, Amuuri jõe ümbruskonnas ja Põhja-Jaapanis, kuid ka Saksamaal. Meile ilmub sõtkas harilikult aprilli algul, kusjuures kevadisel läbilennul nähakse neid väikearvuliste salkadena kui mererannal nii suuremais järvedes ja jõgedes. Suveks jäävad meile vaid mõned üksikud paarid, kes oletatavasti pesitsevad Põhja-Eesti järvedes ning Lõuna-Saaremaa rannikul. Pääle pesitsevate lindude nähakse meil kogu suve kestel mererannal ka vähemaid mittepesitsevaid sõtkaste salku. Hoolimata sellest, et sõtkas pesitusalal eelistab rohkem mageveekogusid, lepib ta ka merelahtedega. Hilissügisel kui ka talvel elutsevad sõtkad päämiselt meredes ja merd mööda toimub nende kulgemine jää sunnil aegamööda lõuna poole. Sügisene läbilend algab septembri esimestel päevadel ja kestab veekogude kinnikülmamiseni. Märkimisväärt on, et sõtkas häämeelega oma pesa ehitab õõnsasse puusse. Seda omapärasust kasutatakse kohati haudumiskaste üles seades, et kerge vaevaga saada sõtka mune ja udusulgi. Sõtkas lendab väga kiirete tiivalöökidega, kusjuures lennuajal tekib hele ja helisev kõla. Toitub päämiselt loomalistest ollustest. Oskab sukelduda ja hästi vee all ujuda; suudab ka väikesi kalu püüda. Liha on traanimaiguga.

Maikuu lõpp-poolel võib leida tema pesas 10—12 hallrohekat või helesinirohekat muna, mille mõõtmed 58 mm : 40 mm. Kui pesa asub puus, toimetab ema poegi vette sel viisil, et poega kaelaga rinna vastu surudes lendab koos alla. Sõtka harilik häälitsus kõlab kui kärisev „krraa, krraa . . .“.

Aul (*Clangula hyemalis* L.).

(Anas hyemalis L.; Anas glacialis Gmel.; Anas longicauda Briss; Anas brachyrhyncha Besecke; Harelda glacialis Leach; Harelda glacialis, hiemalis, Faberi, megauros Brehm; Pagonetta glacialis Mev.; Fuligula glacialis Seebohm; Fuligula hiemalis Reichw.; Nyroca hiemalis L.).

Ingl. k. — long-tailed duck, prants. k. — canard de miclon, saksa k. — die Eisente, vene k. — морянка, läti k. — kaupa ja soome k. — alli.

Pulmarüüs isalinnu pää, kael, esiselg ja puguala on valge; pääküljed ja silmade ümbrus punakashall, mille all, külgkaelal poolkuutaoline tumepruun täpp. Rind on mustjaspruun, muu alapool valge. Tagaselg, päranipuala ja pikenenud tüürsuled on pruunmustad. Tiivad tumepruunmustad vaevalt nähtava punakasmusta tiivaküüdusega; pikad kitsad õlasuled on valged. Kesktüürsuled on 16—20 sm pikad, sellele järgnevad aga 10—12 sm, kuna teised tüürsuled vaid hariliku pikkusega. Lühike nokk on mustjashall pruunikaspunase põikvöödiga keskalal; jalad sinakasrohelised või -hallid mustade ujulestadega; iiris punane. Suvisulestik on isalinnul tumepruun, alapool esirinnast alates valge. Emalinnu päälpää on mustpruunikas, kukal ja tagakael rohkem hallpruun; pää- ja kaelaküljed valged, kuna kurgualune, valjasriba ja kõrva ümbrus on tumehall-pruunikas; puguala pruunikashall roostjate suleääristega; muu alapool valge. Sabal kui ka õlal puuduvad pikenenud suled; vaevalt märgatav tiivaküüdus tumepunakaspruun. Nokk tumehall, kusjuures vanemail lindudel on sääl tuhmkollakas-punane täpp; iiris pruunpunane. Noortel aulidel puudub kollakaspunane täpp ja iiris on pruun.

Auli kehamõõtmed on: isalinnu kogupikkus ühes pikkade sabasulgedega 55 sm, emalinnul — 32—34 sm, siru-ulatus — 70—75 sm, nokk — 2,8 sm ja tiiva pikkus — 22 sm.

Aul on Põhjamaa lind, kes meil ei pesitse. Haub Põhja-Ameerikas, Gröönimaal, Islandis, Põhja-Skandinaavias, Põhja-Venemaal ja Põhja-Siberis kuni Kamtšatkani. Talvitab nii Lääne- kui ka Põhjameres ja ainult eriti külmal talvel rändab kuni Vahemereni. Siberis hauduvad aulid rändavad talveks Kaspia merre, Baikali järve, Hiinasse ja Jaapanisse. Suvel elutsevad aulid üksikpaaridena ja ainult rändeks kogunevad suurearvulistesse parvedesse. Auli pesa on võrdlemisi mahukas (nagu koobas), asetse-

des tihti veest kaugel. Kevadel, millal läbilend toimub päämiselt merd kaudu, ilmuvad esimesed parved kohe pärast jäälagunemist, s. o. niipea, kui jäässe tekivad suuremad augud. Vähehaaval koguneb neid siia ikka rohkem ja rohkem ja enne äralendu põhja poole ühinevad väikesed salgad määratusuurteks parvedeks. Kevadel lahkuvad auliparved meilt tavaliselt maikuu lõpp-poolel. Kuigi üksikud vigastatud aulid jäävad siia ja kogu suve elutsevad merelahtedes ranniku läheduses, ei pesitse nad siiski meil. Oktoobri esimestel päevadel algab aulide tagasilend, millal neid nähakse mitte ainult merel, vaid väikeste salkadena ka Peipsil, Narva- ja Emajõel. Viimsed aulid lahkuvad meilt vee kinnikülmamisel. Auli häälitsus on kõlav „a-a-aulik, a-a-aulik".

Mere läheduses elutsevad jahimehed peavad aulidele rohkesti jahti kui kevadel nii sügisel, seejuures tarvitades väga mitmesuguseid jahipidamisviise. Varakevadel võib neid varitseda jäässe tekkinud aukude juures või väljapandud kujude läheduses. Neile võib juure hiilida, kui ilmuvad varahommikuti ranna lähedusse sööma. Samuti võib püüda neile mootorpaadiga vastu tuult laskekauguseni läheneda. Ka ülelennuajal, eriti tormisel sügispäeval, kui nad suurte parvedena rändavad lääne poole, võib neile hääde tagajärgedega jahti pidada, varitsedes neid ülelennu-kohtadel.

Aulist saab küll rohkesti häid sulgi, kuid liha on traanimaiguline.

Tõmmuvaeras (*Oidemia fusca fusca* L.).

(Anas fusca L.; Fuligula fusca Nills, Oidemia fusca Degl. et Gerbe; Melanitta fusca L.).
Ingl. k. — velvet scoter, prants. k. — grande macreuse, mourette, canard brun, saksa k. — die Sammetente, vene k. — турпан, läti k. — tumšā pīle ja soome k. — pilkkasiipi.

Tõmmuvaeras erineb mustvaerast oma valge tiivaküüdusega. Vana isalinnu sulestik on sametmust vaevalt märgatava violetse ja rohelise läikega pääl ja kaelal. Silmade all leidub valge täpp. Nokk on must oranžpunaka nokaseljaku ja luukollase küünega. Jalad on punased; ujulestad mustad; silma värvkile (iiris) valkjas. Emalinnu sulestik on tuhmtumepruun. Noka ja silmade vahel ning kõrva ümbruses leidub valkjas täpp. Nokk üleni must; jalad tuhmkollakad.

Tõmmuvaera kehamõõtmed on: kogupikkus — 55—58 sm, siru-ulatus — 94—97 sm ja tiiva pikkus — 27 sm. Emalind on isalinnust veidi vähem.

Tõmmuvaeras pesitseb põhjamaadel ja tema haudeala lõunapoolne piir kulgeb Kesk-Rootsist ja Eestist Kirde-Siberini.

Tõmmuvaeras on meil tüüpiliseks merilinnuks, pesitsedes rohkel arvul kui mererannikul nii saartel. Pesa ehitab tavaliselt põõsa alla, kus juunikuus leidub 6—10 muna.

Tõmmuvaeras ilmub meile aprilli esimesel poolel, kusjuures läbilend põhja poole kestab mai keskpaigani. Sügisel lahkuvad viimsed mere külmamisel. Tõmmuvaera häälitsus on madal „kraaa, kraaa . . .".

Mustvaeras (*Oidemia nigra nigra* L.).

(Anas nigra L.; Fuligula nigra Nilss.; Melanetta nigra Boie; Platypus niger Brehm; Melanita nigripes, megauros, gibbosa, nigra Brehm; Oidemia nigra Dege. et Gerbe).
Ingl. k. — common scoter, black scoter, prants. k. — macreuse, grisette, bisette, saksa k. — die Trauerente, vene k. — синьга, läti k. — melnā pīle ja soome k. — merilintu.

Mustvaerast on hõlpus tõmmuvaerast eraldada selle poolest, et tal puudub valge tiivaküüdus. Isalinnu sulestik on üleni must, samuti ka tiivaküüdus. Nokk on must oranžkollase täpiga keskalal; sama värvusega on ka silmalaud. Nokaalusel tugev mühk. Iiris tumepruun; jalad rohekasmustad mustade ujulestadega. Emalinnu sulestik on päämiselt tumepruun; pääküljed ja kurgualune veidi heledamad. Nokaalusel leiduv mühk on tunduvalt vähem kui isalinnul.

Isalinnu kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 45—47 sm (38—42 sm), siru-ulatus — 80—85 sm (72—76 sm) ja tiiva pikkus — 24 sm (sulgudes emalinnu kehamõõdud).

Mustvaeras meil ei pesitse; haub kaugel Põhjamaal. Talvitab päämiselt Põhjameres ja Atlandi ookeanis, mitte harva ka meie meredes. Mustvaerad külastavad meie kodumaad eriti arvukalt mõlemail rändejärkudel, s. o. nii kevadel (maikuus) kui ka sügisel. Viimasel puhul kestab läbilend juuli keskelt või lõpust kuni

novembri keskeni. Kuigi sügisesel läbilennul mustvaerast nähakse ka kodumaa suuremais siseveekogudes, toimub läbilend siiski päämiselt merd mööda. Tarvitatava toidu tõttu, mis päämiselt koosneb meres elutsevaist selgrootuist ja limuseist, on lihal traanimaik, mistõttu söögiks vähekõlvuline.

Perekond: K o s k e l (*Mergus* L.).

Kujult sarnlevad kosklad partidele, kuid neid on viimaseist hõlpus ära tunda noka järgi, mis kosklail on kitsas, küljelt enam kokkusurutud kui lame. Nokk on liistakuteta, kuid varustatud teravate tagapoole pööratud hammastega. Tagavarvas on laia nahklestaga; päälpääl ja kiirmikul leidub harilikult pikendunud suletutt; tiivad on kitsad ja teravad. Meil leidub kolme liiki kosklaid: jääkoskel, rohukoskel ja väikekoskel. Neist kaks esimest pesitsevad meil, kuid võrdlemisi rohkel arvul lendab neid meilt ka läbi. Väikekoskel meil ei pesitse, kuid läbilennu ajal nii kevadel (aprilli lõpul) kui ka sügisel (oktoobris) külastavad üksikud väikekosklad meie kodumaad.

Jääkoskel (*(Mergus merganser merganser* L.).

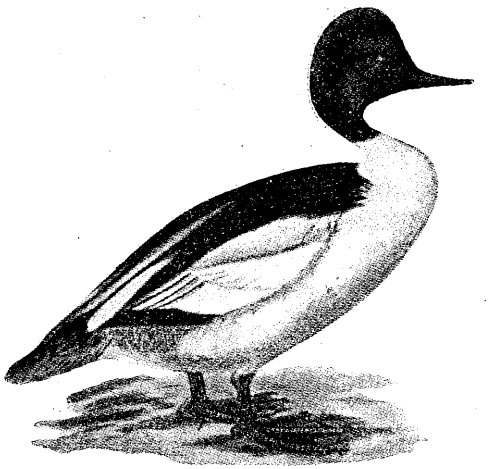
Suur koskel, kosklane, kostal.

(Mergus rubricapillus Brünn. Mergus gulo Steph. Mergus vastor Keys).
Ingl. k. — goosander, prants. k. — harle, herle, saksa k. — der Gänsesäger, Grosser Säger, gemeiner Säger, vene k. — крохаль большой, läti k. — lielā gaura ja soome k. — iso koskelo.

Jääkosklal on tiivaküüdus valge ilma mustade põikvöötideta. Päälnoka servadel küünest alates kuni ninasõõrmete eelservani asetseb 13—15 hammast. Nende tunnuste järgi on teda hõlpus rohukosklast eraldada.

Pulmarüüs isa-jääkosklal on pää ja esikael must rohelise metall-läikega; pääd kaunistab kohevil seisev suletutt. Esiselg ja õlasulestik on must, kuna tagaselg ja saba tuhkjashall. Tiivad on valged, välja arvatud labahoosuled, mis mustjad. Alapool ja kitsas riba päältiival on õrnkollakasroosa. Topistel pleekub see värvus peatselt ja muutub tuhmvalgeks.

Emalinnu pää ja esikael on punapruun; kurgualune valge; peas leiduv suletutt on kitsam ja teravam kui isalinnul. Ülapool ja küljed on heletuhkjashallid, kuna alapool, küünra-katesuled ja tiivaküüdus on valged.

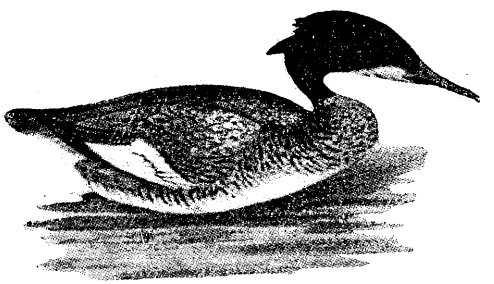

Joon. nr. 75. Isakoskel. („Eesti Mets").

Suvel sarnleb isalinnu sulestik üldiselt emalinnu omale, kuid hall värvus on siis tumedam. Noore jääkoskla sulestik sarnleb sügisel emalinnu omale. Nokk ja jalad on punased; vikerkest (iiris) — pähklipruun.

Jääkoskla kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus umbes 70 sm, siru-ulatus 1 m, tiiva pikkus 28 sm ja noka pikkus 6—7 sm.

Jääkoskla haudeala asub põhjapoolsetes laiustes — Islandis, Põhja-Skandinaavias ja Põhja-Siberis, ka meil. Talvel võib teda Lääne-Euroopas kui ka Aasias kohata. Lahtise mere puhul on meil kogu talve.

Joon. nr. 76. Emakoskel. („Eesti Mets").

Jääkoskel elutseb suuremais veekogudes, olgu see siis järv või meri. Olenevalt maastikust ehitab pesa puuõõnde, koopasse, kivide ja kaljude varju, kuhu muneb maikuus (meil, põhja pool aga alles juunis) 8—12 kahvatuhallroosakat või hallkollakat muna. Tema munad sarnlevad koorelt kodupardi munadele. Munade mõõtmed on 70—75 : 48—50 mm.

Kohtades, kus teda vähe eksitatakse, harjub peatselt inimestega ja pesitseb sageli isegi elamute läheduses kasvavais õõnsais

puis kui ka tema jaoks ülesseatud kastides, korvides jne. Põhjamaades, kohati ka meil, kasutatakse seda harjumust ning neile seatakse üles pesitsemiskastid, et säält korjata mune ja pesas rohkesti leiduvaid udusulgi, millega pesa padjandatud.

Haudelinnuna elutseb jääkoskel meil päämiselt mererannikuil ja saartel. Ta ilmub meile kohe pärast mere lahtiminekut ja lahkub veidi enne veekogude kinnikülmamist. Ujub ja sukeldub suurepäraselt, mis on talle suureks kasuks toiduhankimisel. Toiduks on päämiselt kalad, kusjuures ei lepi mitte ainult väikestega, vaid püüab ka suuremaid — kamalupikkusi kalu, keda suudab vabalt alla neelata.

Välja arvatud haudeaeg elutsevad jääkosklad koos suurtes salkades ja püüavad siis ka ühiselt kalu. Et nad söövad palju kalu, võivad nad kohati kalandusele, kui neid elutseb ühes kohas rohkel arvul, kahjulikuks muutuda.

Kuigi jääkoskla lend näib raskepärasena, jõuab ta siiski kiiresti edasi, mida tuleb jahimehel arvestada, eriti veel, kui lend sünnib pärituult.

Koskla häälitsus on kärisev „karr". Liha on tugeva traanimaiguga.

Rohukoskel (*Mergus serrator* L.).

(Merganser cristatus Brisson; Mergus cristatus Brünn). Ingl. k. — red-breasted merganser, prants. k. — harle huppé, saksa k. — der mittlere Säger, langschnäbliger Säger, vene k. — крохаль длинноносый, läti k. — garknābja gaura ja soome k. — pikku koskelo.

Selle linnu valgel tiivaküüdusel on üks must kitsas põikvööt. Päälnoka servadel, alates nokaküünest kuni ninasõõrmete eesservani, asetseb 17—19 hammast.

Pulmarüüs olev isarohukoskel sarnleb küll jääkosklale, kuid esimest on viimasest siiski võrdlemisi hõlpus ära tunda. Rohukoskla päälpää ja kiirmik on läikiv-mustroheline. Pääl leiduv tugevasti pikendunud suletutt jaguneb pikisihis pooleks. Keskkaela ümbritseb 4—5 sm laiune valge rõngas. Selg ja õlasulestik on mustad, kusjuures eespool õlga leidub väike kogumik valgeid musta äärisega sulgi, mis kohe torkavad silma. Kurgualune ja puguala on roostepruun musta tähnitusega; rind ja kõhualune

on valged; kehaküljed, tagaselg ja saba ülapoole katesuled on peene halli lainetaolise tähnitusega.

Emarohukoskla pää on punapruun, tutiga; ülapool — hallpruun, alapool — valge halkjate tähnidega pugualal ja kehakülgedel.

Suvel sarnleb isalind suuresti emalinnule. Siis võib sugupooli teineteisest eraldada vaid anatoomilise lahkamise teel. Jalad ja nokk on punased, kusjuures nokaseljakut mööda kulgeb kitsas tume joon. Vikerkest on vanadel lindudel punakaspruun.

Rohukoskla kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus 55—60 sm, siru-ulatus 85 sm, tiiva pikkus 22,5 sm ja noka pikkus — 6—7 sm.

Rohukoskla haudealaks on päämiselt Island, Iirimaa, Skandinaavia poolsaar, Põhja-Venemaa, eriti Siber. Ka meil pesitseb teda võrdlemisi rohkel arvul mererannikuil ja saartel. Talve veedab Lääne-Euroopas ja Kesk-Aasias. Pesa ehitab tavaliselt vee lähedusse maapinnale, kas tiheda põõsa alla või tihedasse rohtu, kuid hästivarjatud ja peidetud kohta. Juuni teisel poolel muneb rohukoskel 7—10 (harva rohkem) hallkollakat, vähese roheka varjundiga ja läikiva koorega muna. Munade mõõtmed on: 63—68 : 43—45 mm.

Seni, kui teda ei häirita alatasa, on rohukoskel võrdlemisi julge lind, kuid sagedasel eksitamisel muutub peatselt väga araks ja ettevaatlikuks. Toitub päämiselt kaladest, mistõttu ka tema lihal on tugev traanimaik. Kui teda aetakse taga, sukeldub kohe ja ujub vee all võrdlemisi kaugele.

Rohukoskla häälitsus on kärisev ja vali „kõrr", „kõrr" või „gerr", „gerr".

Rohukoskel ilmub meile jääkosklast tunduvalt hiljem — aprillikuus ja lahkub oktoobris või novembris.

Kosklaile peetakse jahti päämiselt rändeajal, kusjuures neid rohkem lastakse sügisel kui kevadel. Sügisel, kui nad hulgaliselt lendavad meilt läbi, õnnestub neid päämiselt lasta tormise ilmaga, mil nad ei lenda liig kõrgelt, ja hoiduvad ka rohkem merekalda lähedusse. Selge ilmaga lendavad nad niivõrd kõrgelt, et kindlat lasku neile ei saa anda. Rohukoskel lendab väga kiiresti, eriti kui lend sünnib pärituult. Et teda siis tabada, tuleb väga palju „ette võtta".

Kuna kosklate sulestik on väga „kõva", siis, kui ta mitte üsna madalalt ei lenda, on otstarbekam teda lasta enne mööda lennata

ja siis lasta tagant või küljelt. Koskel kui väga visa lind nõuab tugevat lasku. Kergesti haavata saanud koskel sukeldub kohe, mistõttu teda kätte saada on väga raske.

Seni, kui rohukosklate pesakond on veel koos ja nad juhuslikult viibivad kohas, kus leidub üksikuid rootükke, mille taha võib juure sõites paati varjata, õnnestub mõnikord neile üsna lähedale sõita ning ühe lasuga mitu lindu surmata.

Partide eest hoolitsemine.

Mis puutub partide eest hoolitsemisse, siis võib seda meil sõna otseses mõttes teostada vaid sinikaelpartide suhtes, kuna teiste metspartide ja meil pesitsevate meripartide eest hoolitsemine seisab praegusel ajal vaid nende pesade ja poegade kaitses.

Üpris tähtis on, et kevadel partide paarimis-, munemis- kui ka haudumisajal valitseks nende elutsemiskohtades täielik rahu. Metspartide suhtes on see osalt juba kehtiva jahiseadusega kindlustatud, sest neile jahipidamine kevadel on keelatud. Meripartidele võib kevadel küll merel, mere- ja saarterannikuil jahti pidada, kuid suuremais mereäärseis jahipiirkondades, kus ka metsparte alatiselt elutseb ja ranniku läheduses pesitseb, jahiseadusega antud õigust ei kasutata tavaliselt, et jahipidamisega mitte häirida sääl hauduvaid metsparte.

Kardetavaimaiks vaenlasiks täiskasvanud partidele on kana- ja rooloorkull, poegadele ja munadele — tõhk, vesirott, ronk, vares ja harakas. Kanakull on eriti hädaohtlik metsas asuvais veekogudes elutsevaile partidele, kuna rooloorkull teotseb rohkem lagedamais ja suuremais veekogudes.

Õnnestub tõhul, rongal, varesel või harakal üles leida pardipesa, on see tingimata kadunud, sest enne nad ei jäta oma hävitustööd, kui viimne muna on pesast viidud. Kuigi part varest ja harakat ei karda, ja nad hauduvat parti pesalt ei suuda ära ajada, pole pesa sellega siiski veel päästetud. Kord leitud pesa need „röövikud“ ei unusta, vaid varitsevad pesa läheduses seni, kuni part vabatahtlikult lahkub säält. See oodatud juhus kasutatakse siis kohe pesa tühjendamiseks.

Et jahipüssiga üksinda ei suudeta pardi vaenlasi vaos hoida, tuleb nende hävitamiseks kasutada kullikorve, raudu ja mürgitatud mune, ühtlasi püüdes lõhkuda nende pesi.

Kuigi juhtutakse metspardipesi leidma võrdlemisi kaugel veekogust, ei tähenda see veel, nagu ei hauks metspart veekogu läheduses. Just vastuoksa: metspart ehitab pesa meeleldi veekogu rannikule või selle lähedusse, kui sääl leidub vaid selleks sobivaid kohti. On aga veekogu kaldad ja lähim ümbrus lage ja sääl puudub ka vastav taimestik pesa kui ka hauduva linnu varjamiseks, on part sunnitud veekogu lähedusest eemalduma, et endale soodsam pesitsemiskoht mujalt leida.

Partidele veekogu lähedusse pesitsemispaikade loomiseks on soovitav veekogu kaldale või rannale soetada tihedaid põõsastikke. Põõsastikud ei tarvitse olla pindalalt kuigi suured, vaid 25—50 rm suurusest platsist jatkub, kuid need peavad olema võimalikult tihedad. Pesitsemispaikade asutamiseks sobivad hästi ka suuremad kraaviääred, tiikide lähem ümbruskond, veekogus asuvad väikesed saarekesed jne. Madalais kohtades, kus munemis- ja haudumisajal on karta uputust, tuleb tarvilise kõrgusega künkaid valmistada, kuhu vajalisi põõsaid istutada. Põõsastike asutamiseks on otstarbekaim kasutada pajude pistoksi ja valge- ning mustlepa seemneid. Kui maapind ka võimaldab kuuskede istutamist, siis on soovitav ka neid istutada, kuna need annavad hää ja tiheda varjendi. On kuused umbes poole meetri kõrguseks kasvanud, tuleb neid aeg-ajalt pügada ja kärpida, et need jääksid tihedaks.

Välismail on katseid tehtud haudekastidega sinikael-partide jaoks, ja nagu selgunud, on viimased neid haudekaste meeleldi kasutanud. Haudekastideks kasutati sääl harilikke puukaste (pakk-kastid), mil üks otsapoolne külg jäeti lahtiseks.

Kasti põhi oli seespoolt umbes 5 sm paksuse savikorraga kaetud ja sinna tehtud kuivast rohust pesa. Kastid asetati veekogu kaldale kuiva ja hästivarjatud kohta, kusjuures kasti avaus oli pöördud vee poole. Kui mõningail põhjusil polnud võimalik haudekaste kaldale asetada, löödi vaiad vees kasvavasse roostikku, kõrkjastikku jne. ning haudekast paigutati vaiadele nii, et part veest hõlpsasti sinna pääsis. Tuli aga haudekast muutuva veeseisu tõttu asetada kõrgemaile vaiadele, siis, et pardile võimaldada kastile juurepääs, oli see trepiga või lauaga varustatud, mida mööda part pääsis üles. Kohati olid haudekastid ka täiesti lagedasse vette paigutatud ja ainult okste, rooga jne. varjatud, kuid sellest hoolimata kasutasid sinikaelpardid neid kaste haudumiseks. Osa haudekaste olid ujuvad, s. o. olid jämedaile pakkudele asetatud ja

ujusid vees, kusjuures pakud olid nööriga kinnitatud vettelastud kivi või sinna löödud vaia külge.

Meie oludes on üpris tähtis korraldada talvel sinikaelpartide toitlustamist. See võib muidugi aset leida kinnikülmamatuis allikais, kuhu sinikaelparte koguneb talveks. Toiduks tuleb neile anda otri, kaeru kui ka kartuleid, mis peenendada ja jahuga segada. Toit panna kas veekogu kaldale või visata madalas kohas vette, kui karta pole, et veevool kannab selle laiali.

On jahipidamisel võimalik emaparte noortest partidest eraldada, on soovitav hoiduda emalindude surmamisest. Emapart hoiab imestusväärse järjekindlusega kord valitud haudekohast kinni, ja kui ta jääb ellu, elutseb ja pesitseb ka järgneval aastal samas veekogus.

Vana emapardi munakurn on tavaliselt suurem kui noortel; ka oskab vana emapart poegi paremini kaitsta, olles ühtlasi kuni lahkuminekuni pesakonnale asendamatuks juhiks ja kaitsjaks.

Sügisel, kui võimalik isaparte talvsulestiku järgi ära tunda, tuleb ainult neid lasta, jättes emapardid nii vanad kui ka noored puutumata.

Kui sügisel lastakse ainult isaparte, vähendatakse sellega nende arvu, mispuhul nad pole paarimisajal emapartidele enam hädaohtlikud.

Leidub väikestes veekogudes isasinikaelparte tunduvalt rohkem kui emaparte, on soovitav nende arvu vähendada, mida otstarbekaim teha kas talvel, lastes neid kuuliga, või kevadel, pidades neile jahti emasinikaelpardi kujudega.

Jahipidamiseks isasinikaelpartidele kui talvel nii kevadel peab olema eriluba (JS § 42 p. 1).

Jahipidamine partidele.

Partidele jahti pidades tarvitatakse väga mitmekesiseid viise olenedes sellest, millisel aastaajal jahti teostatakse ja kas seda peetakse mets- või meripartidele. Kehtiv jahiseadus lubab kevadel pidada jahti ainult merel ja selle rannikul, meres asuvail saartel ning nende rannikuil peatuvaile meripartidele, mitte aga metspartidele, kellele on kevadel jahipidamine kogu riigis keelatud. Jahiseaduse § 22 p. 11 sõnastusest tuleb järeldada, et kevadisel rännakuajal jõgedes ja järvedes peatuvaile või mandrile sattunud meripartidele jahipidamine pole lubatud ja seda võib pidada vaid jahiseaduses ettenähtud kohtades.

Kevadel peetakse meil jahti päämiselt aulidele ja ainult kohati lastakse ka veel varte, sõtkaid, vaeraid ja kosklaid. Jahipidamine metspartidele algab 26. juulil ja kestab kuni 30. novembrini, kusjuures sügisel, kui põhjamaades pesitsevad meripardid on meile jõudnud, peetakse jahti ühiselt kui mets- nii meripartidele. See leiab aset päämiselt merelahtedes ja rannikuil.

Nüüd vaatame lähemalt, milliseid jahipidamisviise partidele tarvitatakse, kusjuures peatume vaid neil viisidel, mis meil päämiselt tarvitusel või mis meie oludes osutuvad otstarbekaimaiks. Neid jahipidamisviise, mis ainult kohaliku tähtsusega või mida vaid mõned üksikud jahimehed harrastavad teatava pardiliigile, ma siinkohal ei käsitele.

1. Otsijaht metspartidele.

Läheneva jahimehe eest lendutõusvaile partidele peetakse jahti kahel viisil: jalgsi käies või paadiga sõites. Madalais veekogudes, kus põhi võimaldab käimist ja kus taimestik pole kõrge, tarvitatakse päämiselt esimest viisi, hoolimata sellest, et jahimees seejuures satub sageli puusadeni vette. Ehkki mõningais kohtades peab jahimees kogu aja vees käima, on paadita edasiliikumine siiski vabam, kuna see toimub tunduvalt tasemini kui paati kasutades. Päälegi on paadist laskmine ikkagi veidi takistatud; teiseks, pidades jahti vees käies ei vajata abilist — paadimeest. Ojades, väikestes jõgedes, kitsaste kaldaäärsete roostiku-ribadega järvedes jne. võib pardijahti üksinda pidada, mis on võrdlemisi hõlpus, sest käia võib sageli kuiva kallast mööda. On aga veekogu laiem või pardid väga julged, et inimese lähenemisel ei tõuse lendu, tuleb jahti pidada rohkema arvu küttidega, kusjuures üks kütt peab edasi liikuma aeglaselt üht, teine teist kallast mööda, kuna ülejäänud liikugu vees tarviliste vahekaugustega üksteisest. Et kõiki edasiliikuvate jahimeeste eest lendutõusvaid parte ei saa lasta ja ka kõiki loomulikult ei tabata, on kasulik kohtades, kus olud seda võimaldavad, asetada ettepoole tarviline arv kütte, kes laseksid nende laskekohtades ülelendavaid parte.

Veekogudes, kus vee sügavus ja põhja olustik võimaldavad koerale edasiliikumist, on soovitav pidada otsijahti partidele koe-

raga, mis tunduvalt huvitavam ja ka saagirikkam koerata pardijahist. Häält pardikoeralt nõutakse, et ta ei kardaks vett, oleks vastupidav, sõnakuulelik ja jahimehe loata ei eemalduks kaugele, oskaks haavatud parte üles otsida ja surmatuid ära tuua (aporteerima). Koera seismajäämisest rohtu põgenenud pardi ees pole erilist kasu.

Veekogudes aga, kus vesi niivõrd sügav, et koeral tuleb suuremalt jaolt ujuda, pardijahti koeraga ei saa pidada, sest ka tugevaim ja vastupidavaim koer väsib säärastes oludes varsti.

Kui vesi on sügav või põhi niivõrd pehme ja mäda, et sääl ei saa jalgsi käia, tuleb edasiliikumiseks kasutada paati, kui veekogus kasvav taimestik vaid võimaldab seda. Et paat vees tihedalt kasvavast taimestikust pääseks võimalikult hõlpsasti läbi, ei jääks kinni sellesse ning et sellega pääseks ka madalamaisse kohtadesse, kus pardid peatuvad päämiselt, peab paat olema kitsas, kerge, ja madalalt vees „ujuma". Ülaltoodud nõudeist hoolimata peab jahipaat siiski hoidma niivõrd tasakaalu, et iga vähemast liigutusest ei kõiguks ega läheks ümber.

Et ühel isikul on täiesti võimatu ühel ja samal ajal paati vastavalt edasi lükata ning olla laskevalmis, on jahipidamiseks vaja kaht isikut: kütti ja lükkajat — paadimeest, kellest esimene asetuks paadi ninaossa ja teine seisaks paadi päraosas. Vees kasvava taimestiku tõttu tavaliselt ei saa sõuda, vaid paati tuleb lükata, kasutades selleks eriti valmistatud aeru, millega võidakse ühtlasi ka tüürida. Paat peab sujuvalt edasi liikuma, ning lükkaja osavus seisabki selles, et lükkamine toimuks võimalikult tasa ilma järskude tõugeteta. Jahimees peab seisma või istuma paadi ninaosas, näoga kas otse liikumise suunas või veidi paremale. Viimases asendis on hõlpus kui paremale nii vasakule lasta. Suudab ja oskab jahimees liikuvas paadis seista, tuleb tal seda ära kasutada ja lasta seistes, sest sellest asendist on üldiselt parem märki tabada kui põlvelt või istudes lastes. Kasutades istmeks harilikku pinki võib takistamatult lasta vaid sinna poole, kuhu ollakse näoga, kuna laskmine paremale kui ka vasakule on raskendatud. Tahetakse aga paadist igale poole enam-vähem takistamatult lasta, tuleb kasutada, eriti selleks valmistatud madalat ja keerlevat istet.

Liikuda tuleb vastu tuult või äärmisel korral põiki tuult, kuid mitte milgi tingimusel tuulega (pärituult), sest pardid kuulevad juba kaugelt paadi liikumist ega lase laskekauguseni läheneda.

Kõva tuulega, kui veeskasvav taimestik kohiseb tugevasti, õnnestub isegi sagedase jahipidamise tagajärjel araks muutunud partidele laskekauguseni hõlpsasti läheneda. Kui olukord võimaldab, on soovitav kaasa võtta linnukoer, kes tihedasse taimestikku kukkunud pardid otsiks üles ja tooks ära, millega hoitakse rohkesti aega kokku; päälegi läheb koeraga pardijahti pidades tunduvalt vähem haavatud parte kaotsi.

Soodsate edasiliikumise tingimuste puhul ja kui veeskasvav taimestik ei ulatu üle jahimehe rinna, on huvitav pidada jahti 3—4 kütiga korraga, kusjuures paadid liigelgu rööbiti 50—60-meetriliste vahekaugustega. Säärase ühise jahipidamise tulemused on tunduvalt suuremad, sest mitte ükski part ei jää vahele ega pääse ilma lasuta; ka on surmatud ja haavatud partide ülesleid hõlpsam ja vähem aegaviitev.

Jaht paadist lendutõusvaile partidele võib kesta kuni partide äralennuni, kuigi sügisepoole nad jäävad väga araks ja seepärast jahipidamine võimaldub vaid tuulise ilmaga, millal roostik ja muu veeskasvav taimestik kohiseb tugevasti.

2. Jaht partidele õhtuse ja hommikuse lennu ajal.

Metspartidel on harjumuseks lahkuda õhtul päevasest peatuspaigast ja lennata söödakohta, kuhu jäävad terveks ööks; säält lendavad tagasi peatuspaika hommikul. Partide söödakohad on väga mitmekesised ja olenevad kohalikest oludest. Mõnes kohas külastavad pardid päämiselt vilja-, kesa- ja õrasepõlde, teises eelistavad jälle roostikke, soostunud rohumaid, veekogude rannikuid jne., kui sääl leidub vaid küllaldaselt toitu. Üldiselt juhtub aga üpris harva, et pardid jäävad ka ööseks sinna, kus nad viibisid päeval, vaid harilikult lendavad nad ööseks ikka mujale.

Söödakohtade külastamine algab peatselt pärast noorte partide täiskasvanuks-saamist ja kestab külma tulekuni. Suve lõppoolel algab lend söödakohta mõnikord isegi enne päikese loojumist, kuid harilikult toimub see ikkagi pärast. Peab aga tähendama, et mida lühemaks muutuvad sügispäevad ja mida varem päike loojub, seda hiljem algab neil lend söödakohtadesse, nii et hilissügisel leiab see aset juba pimedikus, mis aga raskendab tunduvalt laskmist. Esimestena alustavad õhtul lendu piil- ja rägapardid, siis sinikael- ja lõppeks viu- ja teised pardid.

Pardid lendavad söödakohta kas üksikult, paarikaupa või väikesearvuliste salkadena. Suve lõpp-poolel kestab lend söödakohta tunduvalt pikemat aega kui hilissügisel, millal see on tunduvalt lühem: kestab vaevalt pool tundi. Tagasilend söödakohalt sünnib samuti kas üksikult või väikeste salkadena, kuid mida lühemaks muutuvad sügispäevad, seda kauemini kestab hommikune tagasilend. Hilissügisel, kui pardid on kogunenud eelseisvaks ühiseks rännakuks suurtesse parvedesse, toimub õhtune lend söödakohta korraga ja suurearvuliste parvedena, kuid hommikune tagasilend toimub ikka endisel viisil.

Jahimehe esimeseks ülesandeks on üles leida ja selgitada partide lennuteed, mida nad kui õhtusel nii hommikusel lennul järjekindlasti kasutavad. On need teada, tuleb valida sobiv koht varitsemiseks, et kütt oleks sääl küllaldaselt varjatud. Tarbekorral võib sinna kas onni või varjendi püstitada või teisel viisil varitsemiskohta korrastada nii, et lähenevad pardid ei märkaks varitsevat jahimeest. Söödale lennates on pardid võrdlemisi kõrgel, mistõttu varitsemiseks valida selline koht, kust nad madalaimini lendavad üle.

Kui kohalik olustik võimaldab, on soovitav varitsemiskoht valida mitte söödakohale, vaid sellest võimalikult kaugemale, sest kui sääl lastakse korduvalt, hakkavad pardid söödakohta kartma ega lenda enam sinna, või kuigi jatkavad külastamist, siis niivõrd hilja pimedikus, et ei saa enam hästi lasta. Ka on kasulik varitsemiskohta võimalikult tihti muuta, eriti suve lõpp-poolel, kui tegemist on ikka ühtede ja samade partidega, kes elutsevad püsivalt selles piirkonnas. Algab aga partide rännak ja kohale ilmub parte ka kaugemalt, pole varitsemiskoha muutmisel enam olulist tähtsust. Kui silmatakse lendavaid parte, tuleb kütil liikumatult paigal püsida, sest päevavalgel märkavad pardid juba kaugelt iga vähimatki liigutust, mispuhul pöörduvad lennuteelt kohe kõrvale. Samal ajal ei tohi ka püssi enne palgesse panna, kui part pole lähenenud laskekauguseni. Tugeva tuulega, samuti ka pilves ja sajuse ilmaga lendavad pardid madalamini kui selge ilmaga, kusjuures ka lend kestab tunduvalt kauem. Õhtuse lennu ajal, eriti kui pardid käivad söömas põldudel või kuival maal, kujusid tavaliselt ei kasutata. Juhtumil, kui parte varitsetakse hommikul mitte nende lennuteedel, vaid päevases peatuspaigas, on kasulik kujud varitsemiskoha lähedusse välja panna, sest söödalt tagasilendavad pardid laskuvad meeleldi kujude juure.

3. Jaht partidele kujudega.

Partidele peetakse jahti kujudega harilikult hommikuti, kui pardid lendavad söödakohtadest tagasi päevastesse peatuspaigusse. Suve lõpp-poolel, samuti ka sügisel tuleb kujusid rohkemal arvul välja panna kui kevadel. Peatub varitsemiskoha läheduses meriparte ning soovitakse ühtlasi ka neile pidada jahti, tuleb pääle metspardi-kujude ka veel meripardi-kujusid välja panna. Emasinikaelpardi-, piil-, räga- ja teiste metspartide kujud võivad koos olla, kuna meripardi-kujud peavad tingimata asetsema neist veidi eemal, sest meripardid harilikult ei seltsi metspartidega. Tavaliselt kasutatakse emasinikaelpardi-kujusid, kuid hilissügisel, kui isasinikaelpart on juba „talvmundris", võib emapardi-kujude hulgas ka mõned isapardi-kujud välja panna. Mida rohkem pannakse kujusid välja, seda parem. Et aga suure arvu kujude edasitoimetamine ja ülesseadmine on tülikas, võib hädakorral leppida 3—4 emasinikaelpardi, 5—6 piil- või rägapardi- ja 8—10 meripardi-kujuga. Välja panna võib ainult nende partide kujusid, kes veel viibivad kohal. Pannakse aga välja sääraste partide kujusid, kes ei viibi enam kohal, toob see rohkem kahju kui kasu. Eriti hästi tulevad kujude juure piil- ja rägapardid, kes mitte ainult omasuguste, vaid laskuvad ka teiste partide kujude juure. Meripardid, eriti aga sõtkad, ei lasku teiste partide kujudele meeleldi.

Kujud tuleb asetada vette liikide viisi, seejuures seades neid mitte korrapäraselt ritta, vaid ühe siia, teise sinna nii, nagu pardid harilikult toiduotsimisel või puhkamisel vees ujuvad. Kujud pannakse välja 10—15 meetrit varitsemiskohast eemale, kusjuures need kohal püsivad põhjalastud kivi abil, mille külge kujud kinnitada nööriga; nöör kinnitada kujude põhja löödud naela või konksu külge.

Märgatakse partide lähenemist, on üpris kasulik järele aimata nende häälitsust, sest kuuldes „vendade" häält ja nähes neid vees ujuvat laskuvad nad kohe. Häälitsusele lähenevad meeleldi piil-, räga-, sinikael-, luitsnokk- ja pahlsabapardid. Tunduvalt paremini laskuvad pardid kujudele, kui nende lähedusse vette asetatakse ka üks eluspart n.n. „peibutuspart".

Varitseb jahimees parte selleks püstitatud onnis või varjendis või kasutab ta selleks paati, tuleb viimane peita roostikku või maskeerides seda roo, rohu, kõrkjatega jne. olenevalt sellest, milline

taimestik kasvab päämiselt varitsemiskohal. Tuleb onn või varjend ehitada täiesti lagedale kaldale, on kasulik see juba talve lõpp-poolel teha, s. o. enne partide kohalejõudmist, et nad juba aegsasti võiksid onni või varjendiga harjuda. Mitte iga part ei lasku tingimata kujude juure, sest kui kujudest ülelendamisel märkab pettust, lendab laskumata edasi. Seda asjaolu arvestades on üldiselt kasulikum mitte jääda ootama pardi laskumist vette, vaid lasta teda juba lennult. Et laskmine võiks onnist või varjendist takistamatult sündida, tuleb onn või varjend püstitada kas täiesti katuseta või hõreda katusega. Kujusid on soovitav asetada vette nii, et need asetseksid jahimehest allatuule, s. o. jahimees oleks näoga pööratud otse kujude poole, seljaga vastu tuult. Kui kujude juure laskunud pardid tõusevad lendu, lendavad nad (eriti meripardid) alul vastu tuult, lähenedes seega päälpool tuule varitsevale jahimehele. Kui karta pole, et mahalastud pardid võiksid tugeva tuule, lainetuse või veevoolu tagajärjel kaotsi minna, siis ei tarvitse kohe iga surmatud pardi järele sõita, vaid need korjata alles siis, kui neid kujude läheduses on juba niivõrd rohkesti, et pardid võiksid hakata kartma ja seetõttu kujude juure ei lasku enam.

Pardijaht kujudega algab meil tavaliselt suve lõpp-poolel ja kestab partide äralennuni. Jahipidamist võib alustada veidi enne koitu, kusjuures selge ilmaga võib see kesta kuni kella 8—10 hommikul. Tuulise, sajuse või pilves ilmaga, samuti hilissügisel kui ka kohtades, kus parte häiritakse kogu aeg või kus neid meelega aetakse lendu, võib jahipidamine kesta kogu päeva.

Huvitav ja saagirikas on pardijaht kujudega suuremais veekogudes, kui seda teostatakse ühiselt 3—4 kütiga ja tarvilise arvu ajajate-paadimeestega. Säärase ühise jahipidamise korral tuleb sobivad varitsemiskohad valida nii, et need asetseksid üksteisest niivõrd eemal, et naaberküttide laskmine ei häiriks teistesse varitsemiskohtadesse lendavaid parte.

On varitsemiskohad korda seatud, kujud välja pandud, paadid, kui need kohale jäetud, hästi varjatud ja kütid onni või varjendisse läinud, tuleb ajajail-paadimeestel alustada partide ajamist, igaüks talle määratud veekogu osas. Et ajamine õnnestuks, peavad ajajad-paadimehed veekogu üksikasjaliselt tundma ja teadma, kus pardid päeval meeleldi peatuvad. Ajaja ei tohi kogu parve korraga lendu ajada, vaid peab esijoones ikka püüdma suurearvulist parve lõhkuda väikesteks salkadeks, et neid siis ajada

varitsemiskohtade suunas. Selleks tuleb ajajal-paadimehel ettevaatlikult ja targu teotseda. Parte silmates peab ta võtma suuna otse neile, lähenedes seejuures aeglaselt ja sujuvalt. Muutuvad pardid paadi lähenemise tõttu rahutuks, tuleb kohe peatuda ja mitte enam edasi sõita. Paadi lähenemisel eemalduvad tavaliselt mõned pardid parvest ja, ujunud teistest eemale, tõusevad lendu. Kui kohalejäänud pardid on rahunenud, jatkab ajaja uuesti lähenemist, korrates seda seni, kui kõik pardid on lendu tõusnud. Seega seisabki ajaja osavus ja ajamise oskus selles, et suurearvulisi parvi lõhkuda ja neist moodustunud väikesi salku ajada varitsevate jahimeeste suunda.

Soodsaim on jahti pidada kujudega, kui ilm vaikne, pilves või sajune. Sellal pardid ei lenda kaugele, vaid laskuvad meeleldi kujude juure. Meil seni on sagedaimini kujudega peetud jahti meripartidele, eriti kevadel, kui jahipidamine metspartidele on keelatud. Kuigi jahipidamine meripartidele kujudega toimub üldjoontes samal viisil, läheb see üksikasjades siiski veidi lahku, mistõttu on vahest kasulikum, kui siinkohal juhtida nende erinevustele jahimeeste tähelepanu.

Peab kohe tähendama, et saagirikkaim on jaht meripartidele kujudega kevadel kohe pärast partide siiajõudmist. Samal ajal on soodsaimaks jahiilmaks vaikne ja pilves ilm. Nõrk vihm ei takista jahipidamist, kuid udune ja külm hommik pole jahipidamiseks soodus. Külmal hommikul alustavad meripardid lendu võrdlemisi hilja, umbes kella 8—9 paigu. Meripardi-kujusid tuleb välja panna lagedasse vette, võimalikult kaugemale roostikust, kõrkjastikust, rohust jne. Kui olukord vähegi soodus, on kasulik varitsemiskoht valida nii, et tuul puhuks säält (onnist või varjendist) otse kujude suunas või äärmisel korral poolpõigiti neile. Sest nagu teada, laskuvad meripardid vette ja tõusevad säält ka lendu päämiselt vastu tuult. Nii ongi, et kui varjend asetseb päältuule kujusid, ei märka ka pardid lennul varjendit ja tõustes lendu lähenevad varitsemiskohale. Tuulise ilmaga olgu aga kujud püstitatud tuulest varjatud kohta, kus tugev lainetus puudub. See asjaolu on esiteks tingitud sellest, et partidele lainetus ei meeldi ja teiseks ujuvad ja kiiguvad lainetuse tagajärjel kujud niivõrd ebaloomulikult, et need parte ei meelita juure, vaid peletavad eemale. Mida rohkem kujusid, seda meelsamini meripardid lendavad nende juure. Igatahes ei võiks kujude arv alla 10 olla. Jahipidamine võib alata enne koitu, kusjuures pilves

ilmaga võib see kesta kuni kella 10—12 päeval. Keskpäeval, kui meripardid meeleldi ei lenda, katkestada ka jahipidamine; seda alustada uuesti 3—4 tundi enne päikese loojumist ning pidada pimedani.

Üldiselt peab ütlema, et kujude juure laskunud meripartidele ei tarvitse laskmisega rutata. Just vastuoksa: on kasulikum veidi oodata ja anda neile aega kokku ujuda. Esimene lask teha kaugemal ujuvaile partidele ja teine lask lendutõusvaile. Ujuvaid parte on otstarbekaim lasta tagant või küljelt, mitte eest, sest viimasest asendist on tabamuseks, eriti surmamiseks, vähe väljavaateid.

Märkavad kujudele laskunud pardid, et tegemist on pettusega, hakkavad nad aeglaselt kujudest eemale ujuma. Siis enam ei tohi laskmisega viivitada, sest kujude juure nad enam nii-kuinii ei tule tagasi. Punapäävart, märgates hädaohtu, ujub kohe kujudest eemale ja tõuseb ühtlasi kiiresti lendu, mispärast talle laskmisega üldiselt ei tarvitse viivitada.

Kui kujude juure laskunud meripardid ei uju koomale, vaid viibivad üksteisest eemal, siis õnnestub mõnikord neid koomale ajada tasase vilistamisega. Ehmunud pardid ujuvad tavaliselt kohe kokku, kuid siis tuleb ka ilma viivituseta lasta, sest nad võivad igal silmapilgul lendu tõusta.

Haavatud pardid tuleb tarbekorral teise lasuga surmata, kusjuures on soovitav end mitte näidata, vaid varjendisse edasi jääda. Kui part ei tea, kust ähvardab teda hädaoht, ujub sageli varitsemiskoha suunas, lähenedes seega jahimehele ilma sukeldumata, mida aga teeb kohe, kui märkab jahimeest. Varitseda võib parte kaldalt kui ka paadist, kusjuures viimase kasutamisel tuleb see peita roostikku või maskeerida nii, et see torkaks partidele võimalikult vähem silma.

4. Jaht partidele rännuteel — sügisel.

Septembrikuus tavaliselt algab partide rände põhjast lõunasse. Metspartidest alustavad esimesina rännakut räga- ja luitsnokkpardid, siis piilpardid, pahlsabapardid ja teised, viimseina sinikael-pardid. Meripartide läbilend algab meil harilikult septembrikuus ja kestab olenevalt ilmastikust novembrikuu lõpuni. Sügisene rännak toimub partidel suurte parvedena; eriti suurearvuliste parvedena lendavad meripardid. Läbilennul kasutavad nad harilikult ikka üht ja sama lennuteed. Läbilend toimub kui merd nii jõgesid mööda, kusjuures ühest kohast lennatakse kõrgelt üle, teises jälle laskutakse maa või vee lähedusse. Sügisel peetakse metspartidele jahti rännuteedel ainult mõnes üksikus kohas, sest meil järjekindlat ja püsivat läbilendu pole. Meripartidele seevastu peetakse jahti rohkesti, eriti põhjatormide ajal, millal nad lendavad ranniku läheduses ja ka merreulatuvaist karidest ja neemedest ning väikestest saarekestest madalalt üle. Jahimehe ülesandeks jäägu selgitada, kus asetsevad partide sügisesed rännuteed ja kus parved tavaliselt laskuvad madalalt maa- või veepinnale. On need kohad jahimehele teada, ehitada sinna ka vastav varjend. Kujusid välja panna pole mõtet, sest rännakul olevad pardid ei lasku kujude juure. Et lasta tuleb lennult ja enamikjuhtumeil võrdlemisi kaugelt, peab püss olema tugevajõuline ja kaugele võtma.

5. Jaht meripartidele juuresõitmisega.

Seda jahipidamisviisi tarvitatakse päämiselt suuremais veekogudes, merel ja merelahtedes, kuhu sügisesel läbilennul on jäänud suurearvulisi meripardiparvi peatuma. Juuresõitmiseks võib kasutada aeru-, mootor- või purjepaati. Mida madalam paat ja mida tasemini töötab mootor, seda lähemale saab partidele sõita. Kaugelt põhjamaalt siia ilmunud meripardid, eriti noored, kes inimestega pole veel kokku puutunud, on niivõrd julged, et neile võib laskekauguseni paadiga hõlpsasti juure sõita. Kohtades, kus pardid sagedase häirimise tagajärjel juba araks muutunud, võib kasutada juuresõitmiseks maskeeritud paati, mida teha veeskasvava taimestikuga (roostik, kõrkjastik jne.) või paadi ninale anda kivi kuju. Endast-mõista, et vastavalt veekogule maskeeritud paati võib kasutada ainult säärastes veekogudes, kus olemas üksikuid rootükke või veest väljaulatuvaid kive.

Paadiga partidele lähenemine võib toimuda tuulega, kusjuures hoida kogu aeg paadi nina otse partide poole. Sõitma peab aeglaselt. Mida lähemale partidele jõutakse, seda vähema kiirusega tuleb sõita. Igatahes paat liikugu võimalikult sujuvalt, seejuures jahimees kui ka sõudja või lükkaja püüdku end võimalikult paremini paadis varjata. Kui siiski pardid peaksid muutuma

rahutuks, tuleb juuresõitmine katkestada ja seda jatkata alles siis, kui nad rahunenud. Kasutatakse juuresõiduks kiirmootorpaati, võib sellega lõppeks, kui pardid on rahutuks läinud, täie kiirusega parvele pääle sõita. Päikesepaistelise ilmaga on kasulik partidele juure sõita päikese poolt, sest nad samuti kui inimenegi ei näe vastu päikest hästi. Vastlaskunud partidele pole soovitav kohe läheneda, vaid neile anda aega rahunemiseks ja ümbruskonna silmitsemiseks. Sobivaim aeg jahipidamiseks on varahommik, millal pardid näljased, sest toitu otsides kannatavad nad paadi lähenemist tunduvalt paremini kui õhtupoolikul.

Juure sõites on meripartidele parim lasta nende lendutõusmisel, kui neil kõht ja jalad veel puudutavad vett. Et nad lendavad siis aeglaselt, on neid sel silmapilgul võrdlemisi kerge tabada. Ujuvale pardile püüda lasta võimalikult tagant või küljelt, mitte aga eest, sest selles asendis surmavalt tabada on väga raske.

Meripartidele juuresõitmise korral võib neile sageli lasta ka möödalennu ajal. Olenevalt möödalennu kaugusest ja tuule suunast ja kiirusest tuleb tingimata tublisti „ette hoida", sest meripartide lend on võrdlemisi kiire. Tabamuse hõlbustuseks on soovitav kasutada haavleid $3^1/_2$ või 3 mm (nr. 3 või 5), mis rohkem surmavalt mõjuvad kui neist jämedamad haavlid.

Ranna läheduses peatuvaile partidele võib ka juure hiilida, kusjuures kasutada enda varjamiseks sääl kasvavat taimestikku, kive ja muid esemeid. Juurehiilimine partidele haavlipüssi laskekauguseni pole aga sugugi kerge, sest tuleb tihti edasi liikuda põlvili või roomates. Ranna läheduses ujuvaile meripartidele õnnestub mõnel juhtumil juure joosta, kui selleks kasutatakse aega, millal pardid toiduotsingul viibivad parajasti vee all.

Tutkas (*Philomachus pugna* L.).

Riiukukk, sopakukk, hatukukk, nõgikikas.

(Totanus pugnax L.; Tringa pugnax L.; Machetes pugnax Cuv.; Machetes alticeps, planiceps et pugnax Brehm; Pavoncella pugnax Sharpe).

Ingl. k. — ruff, prants. k. — combattant, saksa k. — der Kampfhahn, Kampfläufer, vene k. — турухтан, läti k. — gugatnis, ja soome k. — suokulainen.

Isatutkast, kui ta on pulmarüüs, tuntakse hõlpsasti ära tema toredate ja omapäraste suleehete järgi, mis teda kevadel ehivad. Need suleehted koosnevad:

1) kiirmiku mõlemail külgedel rippuvaist pikenenud suletuttidest ja
2) pääkülgi ja allkaela ümbritsevast suurest kilbitaolisest sulgkraest. Pääle selle on noka ümbrus sulgedeta ja kaetud kollaste lihanibudega.

Sulgkrae koosneb jäikadest tipposas kähardunud sulgedest,

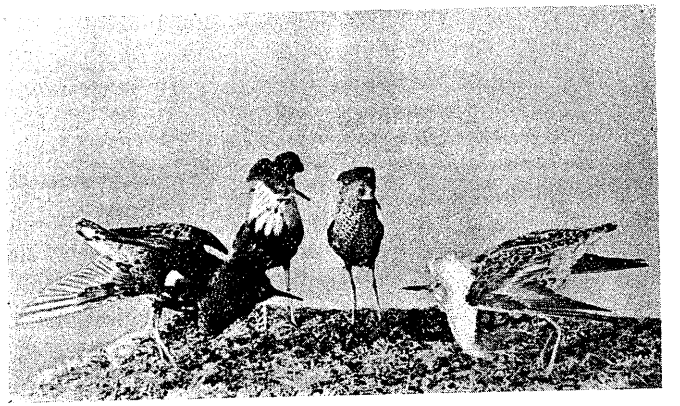

Foto A. Raukas.

Joon. nr. 77. Tutkas pulmarüüs.

mille värvus väga vahelduv (must, pruun, roostepruun, roostekollakas, liivakarva ja valge, kord tähnidega ja laikudega, kord jälle triipudega), — ja päälegi igal isalinnul erilaadne, nii et üldkirjeldust anda on täiesti võimatu. Muutlik on ka kogu muu sulestik, välja arvatud ainult kõhualune ning saba alapoole katesuled, mis alati valged. Sidenahk välis- ja keskvarba vahel on väga väike; sirge ja tugev nokk on pääst pikem. Kaheteistkümnest tüürsulest koosnev saba on lühike ja veidi ümmardunud, tiivad on kitsad ja teravad, õlasuled pikad. Sügiseks pole aga neist toredaist suleehteist enam midagi järel, ja isalind sarnleb siis sulestiku värvuselt suuresti emalinnule. Kummalgi sugupoolel on tollal ülapool hallikaspruun tumeda tähnitusega, alapool aga valge, rinnal ja kehakülgedel pruunika valendusega. Siiski on isalind alati emalinnust tunduvalt suurem. Emalinnul puudub ka isalindu iseloomustav sulgkrae ja tema pulmarüü on ülapoolt pruuni-

kasmust laiade helepruunide suleääristega, allkael ja rind on aga pruun-must, seejuures hallpruunil põhjal roostepunane tähnitus; muu alapool on valge.

Noka ja jalgade värvus oleneb nähtavasti sulestiku üldvärvusest, sest mida tumedam see on, seda tumedamad on ka jalad ja nokk. Nende värvus vaheldub pruunkollasest kuni oranžkollaseni ja helekollakani.

Tutka kehamõõtmed on: isalinnul — kogupikkus 29—30 sm, siru-ulatus 58—60 sm, noka pikkus 3,3—3,6 sm ja tiiva pikkus 20 sm; emalinnul — kogupikkus 20—21 sm, siru-ulatus 45—48 sm, noka pikkus 3 sm ja tiiva pikkus 16 sm.

Haudelinnuna elutseb tutkas Kesk- ja Põhja-Euroopas ja Aasias. Talve veedab Aafrikas, Hiinas, Indias, Jaapanis ja Lõunamere saartel. Meil leidub neid eriti rohkesti Matsalu lahe ümbruses. Elutseb ka suuremais soodes, luhtades ja mereranniku il. Ilmub meile aprilli lõpu poole ja lahkub siit septembris. Väga elav läbiränne on mais. Peatselt pärast kohalejõudmist algavad isatutkastel omavahelised kaklused, mispärast neid nimetatakse ka riiukukkedeks.

Väikesele platsikesele kogunevad ümbruskonna isalinnud ja peavad sääl umbes kuni keskjuunini omavahelisi võitlusi. See toimub nii, et loodishoitud kehaga tormatakse teineteise vastu, kusjuures jagatakse nokaga hoope. Kuigi seejuures mõni sulg lendab, lõpevad võitlused siiski verevalamiseta. On nad üksteise kallal meelt lahutanud, võtavad uuesti aset võitlusplatsi ääres päältvaatajaina, sest nende asemele astub välja uus paar, et jõudu proovida. Tutkaste võitlusmänge võib vaadelda turniiridena, mitte vihaavaldusena. Emalinnud sageli kakluste juures ei viibi. Umbes juuni keskpaigu langeb riiutuju, mille järel algab sulgimine. Sellega ühtlasi langeb neil välja kena sulgkrae.

Vähese kuiva rohuga padjandatud madalas pesas leidub mai lõpul 4 võrdlemisi suurt pirnikujulist sileda koorega muna. Munade põhivärvus on tuhm-oliivroheline rohekashallide ja pruunikasrohekate laikudega, mis rohkem kogunenud tömbile poolusele. Munade mõõtmed on: 40—45:32—33 mm. Tutkas toitub päämiselt igasuguseist putukaist, tõukudest, tigudest jne., kuid sööb ka taimelisi olluseid.

Tutka häälitsust on väga harva kuulda ja see kõlab umbes kui tasane „kakk, kakk, kikk, kakk...". Tema lend on kiire; hädasunnil võib ka ujuda.

Ränne toimub neil suurtes parvedes, kusjuures isalinnud rändavad eraldi emalindudest. Tutkas on võrdlemisi julge lind, mispärast teda pole raske lasta. Et nad rändel lendavad tihedasti koos, õnnestub neid siis lasta ühe lasuga sageli 6—8 lindu.

Noorte tutkaste liha peetakse maitsvaks.

Suurkoovitaja (*Numenius arquata arquata* L.).

Koovitaja, koov, kooviski, kroonnepp.

(Scolopax arquata L.; Numenius arquata Lath.; Numenius assimilis, rufercens et medius Brehm; Numenius major Steph; Numenius arquatus Reichenb.).
Ingl. k. — common curlew, prants. k. — courlis, courlis cendré, saksa k. — der grosse Brachvogel, Kronschnepfe, vene k. — кроншнеп большой, läti k. — kuitala ja soome k. — iso kuovi.

Sulestik on koovitajal ülapoolel päämiselt helepruunikashall mustjaspruunide triipudega, seevastu tagaselg ja päranipuala valge üksikute pruunikate pikitriipudega. Saba on musta ja valge põikvööditusega, kusjuures kaks kesktüürsulge on hallikad. Kael ja rind on savihallikas mustjaspruunide triipudega, kurgualune valge, muu alapool valkjas pruunitriibuline. Noka pikkus 12—16 sm; nokk on peenike ja tipuosas tugevasti allapoole kõverdunud. Alaosas on nokk hele, muutudes tipu poole aeglaselt pruunikamaks, kuna tipul on ta juba mustjaspruun, jalad hallsinakad. Kuna koovitaja sulgib ainult sügisel, on tema sulestik kõige kaunim veidi enne rände algust, kevadel on sulestik pleekinud ja kulunud.

Koovitaja kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus 48—60 sm, siru-ulatus 1 m, tiiva pikkus emalinnul 31 sm, isalinnul 29 sm. Üldiselt on emalind isalinnust suurem. Sulestiku värvuse järgi sugupooli ei saa eraldada.

Suurkoovitaja levimisalaks on Põhja-Euroopa ja Aasia kuni Baikali järveni. Talveks rändab Vahemeremaile, Aafrikasse, Madagaskari saarele, Pärsiasse, Indiasse jne. Meile ilmub ta harilikult aprilli alul. Lahkub siit juba augustikuu lõpp-poolel. Suurkoovitaja on meil harilik haudelind ja kui äärmiselt ettevaatlik lind valib ta oma elutsemispaigaks suuremad ja lagedamad

maa-alad, kust võimalik juba kaugelt märgata hädaohu lähenemist. Need lagedad maa-alad ei tarvitse ilmtingimata olla vesised või niisked, sest hädakorral lepib ta ka kuivema maaga. Meil on talle meelsamaks elutsemispaigaks lagedad heinamaad, luhad, sood jne. Suurkoovitaja lend on pidev ja osav, kuigi tiibade liigutused võrdlemisi aeglased. Lennul tõmbab ta kaela õlgade vahele ja sirutab pikad jalad kaugele välja. Maas kõnnib ja otsib toitu aeglaselt ja rahulikult. Oma meloodilist kaugelekostvat kutsehüüdu laseb tihti kuulda, millega aga avastab oma peatuspaiga. See kutsehüüd kõlab umbes kui „taü, taü, tläuid, traüüt, tloi . . . .". On nad parves koos, häälitsevad tasemini, mis kõlab umbes kui „tvi, vi, vi . . . . .". Hädakisa on kähisev ja kraaksuv „krüü"; mängulaul, mida kuuldakse lennul kui ka maas olles (kui isalind mänguseisakus jookseb emalinnu ümber), on kõige kaunim soolinnuhääl ja kõlab kui sillerdav „hüi, trüi, trütrü . . . . . trüi".

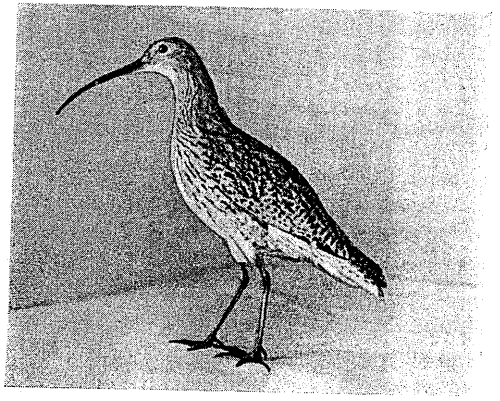

Foto A. Raukas.
Joon. nr. 78. Suurkoovitaja.

Pesa ehitab koovitaja kas mättale või põõsa varju ja muneb sinna aprilli lõpul või mai alguses 4 suurt pirnikujulist muna, mille mõõtmed 63—66 mm:45—50 mm. Munad on tugeva ja väheläikiva koorega, nende põhivärvus on oliivkollakasroheline või pruunikas punakashallide laikudega, oliivpruunide ja mustjaspruunide laigukestega ja joonekestega.

Suurkoovitaja toitub ussikesist, putukaist, tõukudest, tigudest ja isegi marjadest. Elutsedes mererannikul sööb vahetevahel ka mereheitest kalu. Mõni aeg enne sügisrände algust kogunevad pesakonnad parvedesse, et siis ühiselt alustada lendu lõunasse. Suurkoovitaja on arg lind, mistõttu on väga raske talle laskekauguseni juure hiilida. Märkab üks parves viibivaist lindudest lähenevat inimest, tõuseb ta kohe valjult häälitsedes lendu, kellele järgnevad viivitamata ka teised. Koovitajaile peetakse tavaliselt varitsemisjahti. Neid varitsetakse söödakohtades, kus-

juures jahimees peab olema hästi varjatud. Mõnikord õnnestub neid ka juure meelitada, järele aimates nende kutsehüüdu. Koovitajaid lastakse meil väga vähesel arvul ja päämiselt juhuslikul kohtamisel.

Väikekoovitaja (*Numenius phaeopus phaeopus* L.).

See lind sarnleb rohkesti suurkoovitajale, kuid on tast tunduvalt vähem. Tema kogupikkus on 38—42 sm, siru-ulatus 73—78 sm, tiiva pikkus 24 sm ja noka pikkus 6—8,5 sm. Ta on meil haruldaseks haudelinnuks. Mõned üksikud paarid pesitsevad Petserimaa sois ja Loode-Saaremaa rannikul. Jahilinnuna pole ta meile tähtis, päälegi on ta looduskaitse all.

Kuigi rüütlaste hulgas leidub veel rohkesti linde, kellele kohati või juhuslikult peetakse jahti, nagu põldrüüt, kiivitaja, tildrid jne., loobun siinkohal nende kirjeldamisest, sest neil meie jahimajanduses pole peagu mingit tähtsust.

Tikutaja (*Capella gallinago gallinago* L.).

Bekass, mökutaja, möhutaja, taevasikk.

(Scolopax gallinago L. Scolopax stenura Temm; Scolopax caelestis Frenzel; Scolopax sakhalina Vicill; Scolopax Brehmii Kaup; Gallinago media Koch; Telmatias gallinago Boie; Ascolopax gallinago Keys; Gallinago scolopacinus Bonap.; Gallinago gallinaria Gray; Gallinago caelestis Dresser; Gallinago gallinago Lichtst.).
Ingl. k. — common sniep, prants. k. — bécassine, saksa k. — die Bekassine, Himmelziege, vene k. — бекас, läti k. — mērkaziņa ja soome k. — isompi taivaanvuohi.

Tikutaja samuti kui rohukurvits (Capella media Lath) kuulub rohukurvitsa (Capella Frenz.) perekonda. Tikutaja on igale vanemale jahimehele hästituntud lind, kuid algaja jahimees vahetab ta tihti ära rohukurvitsaga, kes üldiselt sarnleb tikutajale, kuigi on viimasest kehalt tunduvalt suurem. Siis veel: rohukurvitsa nokk on tüsedam ja lühem (58—63 mm, tikutajal 65—74 mm) kui tikutajal. Tikutajal on äärtüürsuled tipposas pruunikas-val-

ged või roostjad, kuna need rohukurvitsal aga päris valged. Rohukurvitsa lend on tunduvalt aeglasem ja raskem kui tikutajal, kes lendab kiiresti ja pärast lendutõusu teatava kauguseni sik-sakis, tehes lennus äkilisi pöördeid kord ühele, kord teisele poole.

Sugupooli sulestiku järgi ei saa eraldada. Piki üle pruunmusta päälpää kulgeb kaela poole ookerkollane riba, samasugune riba on ka üle silmade. Kurgualune on tikutajal valkjas, kael roostekollakas pruunikasmusta pikilaigustusega, puguala helepruunikaskollane pruuni pikitähnitusega, muu alapool valge ja küljed pruuni põikvöötidega. Esiselg on pruunmust tumeroostja põikvööditusega ja sik-sakkidega ning helekollaste suleääristega, mis seljal moodustavad neli mittekorrapärast pikiriba. Tagaselg seevastu pruunikasmust valkja tähnitusega. Saba ülapoole katesuled on roostjaspruunid musta põikkirjaga. Saba alusosa on must, tipposa aga roostjas kahe musta põikvöödiga. Nokk pruunikas, muutudes nokatüviku pool heledamaks; jalad tumerohekad. Noored linnud sarnlevad sulestiku värvuselt suuresti vanadele; kuigi üldtoon on veidi roostepunakam kui vanadel, on neid värvuse järgi siiski raske viimaseist eraldada.

Tikutaja kehamõõtmed on järgmised: kogupikkus — 21—25 sm, siru-ulatus — 40—45 sm ja tiiva pikkus — 13,5 sm. Emalinnud on üldiselt kehalt veidi suuremad, kuid see vahe on nii vähe märgatav, et kehasuurust sugupoolte välise eraldustunnusena ei saa kasutada.

Tikutaja on rändlind; haudelinnuna elutseb neid peagu kogu Euroopas. Nii ulatub tikutaja levikuala põhjapoolne piir Euroopas kui ka Aasias kuni 70. laiusekraadini. Siberis hauduvad tikutajad rändavad talveks Indiasse, Lõuna-Hiina, Jaapanisse, Tseiloni jne., kuna Euroopas hauduvate tikutajate talvkorteriks on Vahemere ümbrus, Põhja-Aafrika, Lõuna-Türgimaa jne. Sobivail elualadel leidub meil tikutajaid võrdlemisi rohkesti, kuid maaparandustööde tagajärjel jäävad nende elutsemiskohad ikka vähemaks ja kitsamaks. Nagu lindude ränne tavaliselt, nii oleneb ka tikutaja ränne ilmastikust. Kevadel ilmub ta meile harilikult aprilli algul, kuna sügisränne lõunasse algab tavaliselt septembrikuus, kestes kuni oktoobri lõpuni. Sageli juhtutakse kohtama ka üksikuid isendeid, kes meilt lahkuvad alles esimeste külmade tulekuga.

Tikutaja elualaks on suuremad luhad, niisked heinamaad, rabad, madalad rohtunud veekogude kaldad, mudased maa-alad

jne., kui sääl kasvav taimestik pole liig kõrge ega tihe. Rändel peatuvad nad sageli ka üsna piiratud aladel, kuid haudumiseks eelistavad siiski avaramaid ja lagedamaid maa-alu. Pesa ehitab tikutaja mättale rohtu või põõsa varju, kus maikuu alguses leidub 4 pirnikujulist muna sileda ja väheläikiva koorega. Munade põhivärvus on pruunikaskollakas rohekaspruun või valkjasroheline tuhm-rohekashallide laikudega ja punakaspruunide või mustjaspruunide laigukestega, mis tõmbi pooluse suunas sagenevad (kuhjuvad) ja sääl vahel pärjataoliselt ringnevad. Munade mõõtmed on 37,5—42 mm : 27,8—31 mm.

Väga omapärane on tikutaja mängulend, mis päämiselt aset leiab õhtul ja varahommikul. See seisab selles, et tõustes vaikselt kõrgele õhku, laskub lind pärast tiirlemist laialisirutatud tiibadega ja laiutatud sabaga järsku allapoole ja madalale jõudes tõuseb uuesti kõrgele õhku. Seda mängulendu kordab ta vahet pidamata kas lühemat või pikemat aega, kusjuures allalennul kuuldub omapärast „mökitamist", mis pole mitte kurguhääl, vaid tekib vibreeruvaist tüürsulgedest.

Ajal, millal isalind tiirleb õhus ja sooritab oma huvitavat mängulendu, istub emalind maas ja kutsub teda rütmilise peibutushüüuga, mis kõlab ligikaudu kui „tiküpp, tiküpp . . . . . ".

Lenduaetuna häälitsevad vanad linnud „käätš" või „ätš". Sügisel, kui linnud rasvunud, ei lenda nad kuigi kaugele, vaid laskuvad peatselt. Tikutaja eelistab üksildust ja elutseb seepärast erakuna, kuigi rändel võib neid soodsais peatuspaigus kohata lähestikku ka rohkemal arvul. Päeval tikutaja harilikult on väheliikuv, puhates kogu päeva vaikses ja hästivarjatud kohas. Alles pimeduse tulles läheb toiduotsimisele. Toiduks tarvitab ta mitmesuguseid niiskemais kohtades elutsevaid ussikesi, väikesi tigusid, putukaid ja nende tõuke. Sügisel, kui tikutaja tublisti rasvunud, on tema liha eriti maitsev. Asjatundjad peavad seda isegi metskurvitsalihast paremaks.

Jaht tikutajaile linnukoerata.

Jahi algul, s. o. juulikuu lõpp-poolel ja augusti alguses on vanad tikutajad veel arad ega „kannata" hästi, kuna noored linnud seevastu on julged, lastes koera kui ka inimese üsna lähedale. Sügise poole, s. o. septembri-oktoobrikuus, millal vanad linnud

rasvunud, on nad tunduvalt julgemad. Augusti keskpaigast alates, kui vanad linnud on sulgimise lõpetanud ja pesakonnad laiali läinud, peatuvad tikutajad päämiselt luhtades, rabade servil, niiskeil niitudel, veekogude läheduses asuvail mätlikel karja- ja heinamail, roostikus leiduvate mudalompide juures jne. Vaikse ja sooja ilmaga, eriti lõuna ajal, „kannatavad" tikutajad hästi või igatahes tunduvalt paremini kui tuulise ja vilu ilmaga. Ka suuremail lagedamail niidetud heinamail „kannatab" tikutaja palava ilmaga võrdlemisi hästi, eriti kui sääl kasvab kõrge ädal, kus end saab päeval varjata.

Üldiselt peab aga tähendama, et suuremail lagedamail maaaladel „kannatavad" tikutajad siiski tunduvalt halvemini kui säärastes kohtades, kus maapind on hõredalt kaetud sobiva taimestikuga.

Sobivaim on tikutajaile pidada jahti hommikul kella 9 või 10 kuni kella 4 või 5 pärast lõunat, sest sel ajal nad kannatavad tunduvalt paremini kui hommikul vara või õhtu eel. Hommikul vara kastega lahkuvad tikutajad tihti rohust, kogunedes siis rohuta kohtadesse nagu loikude, lompide, veekogude mudaseile kaldaile jne., kust otsivad toitu. Sääl on neile äärmiselt raske laskekauguseni läheneda, sest nad on siis väga arad ja ettevaatlikud. Niipea kui üks neist tõuseb lendu, järgnevad talle viibimata ka teised.

Tikutajajahile kõlbab vaid ettevaatlik, hää haistja ja osavasti töötav linnukoer, kes ka palava ilmaga ei väsi niipea või ei loobu otsimisest.

Tänu tikutaja omapärasele ja kiirele lennule on teda väga raske tabada, eriti sääl, kus maapind jalge all kõigub. Algajal või vilumatul jahimehel tuleb kaua harjutada ja sadu laske teha, enne kui jõuab nii kaugele, et pooledki lasud tabavad märki. Siiski ei olene jahitulemused mitte üksnes küti laskeosavusest, vaid ta peab pääle selle ka põhjalikult tundma maastikku, tundma selle huvitava jahilinnu harjumusi, omama kogemusi ja tarvilist jõudu mädases pinnases pikemat aega käimiseks.

Jaht tikutajaile linnukoeraga kestab kuni nende äralennuni lõunasse. Eriti huvitavaks ja ühtlasi ka saagirikkamaks muutub jaht septembris, kui rasvunud linnud hästi „kannatavad" ja jõuab kohale ka põhjamail hauduvaid tikutajaid.

Parimini sobib tikutajajahiks kerge mitte liig kokkujooksev kaheraudne haavlipüss. Laskmiseks kasutada 2 mm (nr. 9) kuni $1^1/_2$ (nr. 11) haavleid.

Jahipidamine tikutajale linnukoeraga.

Tikutajaile peetakse jahti ka linnukoerata, kuid päämiselt sääl, kus tikutajaid on rohkesti või kus töötamine koerale leiduvate veelompide tõttu raskendatud. Neis raskesti läbipääsetavais kohtades võib inimene tunduvalt tasemini ja ettevaatlikumalt liikuda kui koer, kes otsides võib sattuda veeloiku, kust suure sulistamisega ronib välja, sellega aga tikutajad juba kaugelt peletab lendu. Endast-mõista, on koerata tikutajajahil olles tabamus tunduvalt vähem. Koeraga tikutajajahil olles on kütil palju rohkem aega end laskevalmis seada ja ka laskmiseks sobiv koht valida, kuna koerata jahti pidades need võimalused puuduvad, sest laskma peab täiesti ootamatult, mis aga omakord takistab suuresti tabamusi, kuna asend laskmiseks pole alati kuigi sobiv, eriti veel, kui maapind kõigub jalge all. Selle jahipidamisviisi juures on jahisaak ka vähem, sest koera abita jääb rohkesti surmatud linde üles leidmata.

Sel jahil olles tuleb käia aeglaselt ja võimalikult tasa, olles kogu aeg laskevalmis. Kuigi vastutuult edasi liikudes ei kostu jahimehe sammumine nii kaugele ettepoole kui tuulega, on sellest hoolimata siiski otstarbekam liikuda tuulega, sest olgugi et tikutaja juba eemalt kuuleb lähenevat jahimeest, pole sel siiski erilist tähtsust, kui silmas pidada, et tikutaja tõuseb lendu alati vastutuult. Nii võib ta küll temani kostvate sammude tõttu veidi kaugemalt lendu tõusta, kuid lendab siiski algul jahimehe poole.

Rohukurvits (*Capella media* Lath.).

Dopelnepp.

(Gallinago media Frisch; Scolopax major Gmel; Scolopax paludosa Retz; Scolopax palustris Pall; Scolopax media Meyer; Telmatias major Boie; Ascolopax major Keys; Telmatias brachyptera, uliginosa, major, nisoria, robusta et salicaria Brehm; Gallinaga major Leach).

Ingl. k. — great snipe, prants. k. — double bécassine, saksa k. — die grosse Sumpfschnepfe, Doppelschnepfe, Pfuhlschnepfe ehk die grosse Bekassine, vene k. — дупель, läti k. — ķikuts ja soome k. — heinäkurppa.

Nagu juba eespool öeldud, sarnleb rohukurvits pääliskaudsel vaatlemisel suuresti tikutajale, kelleks teda sageli peetaksegi.

Vilunud jahimees aga võib teda juba lennul hõlpsasti tikutajast eraldada, sest ta on viimasest suurem, lend aeglasem ja raskem ilma sik-sakita. Lendu tõuseb alati vaikselt, häälitsemata. Surmatud rohukurvitsat on veel hõlpsam tikutajast ära tunda tema 16 tüürsulest koosneva saba järgi, mil neli külgmist sulge tipposas valged, kuna tikutajal on need pruunikasvalged või roostjad.

Et rohukurvitsa sulestiku värvus suuresti sarnleb tikutaja omale, ei tarvitse sellel siinkohal üksikasjalisemalt peatuda. Olgu ainult niipalju öeldud, et tema alapoole vööditus on palju laiema ulatusega kui tikutajal ja et tal on valge ainult kõhualuse keskala.

Rohukurvitsa mõõtmed on järgmised: kogupikkus 24—27 sm, siru-ulatus 50 sm, tiiva pikkus 14,5 sm ja noka pikkus 5,8—6,3 sm. Kuigi emalind on harilikult isalinnust pisut suurem, ei saa sugupooli siiski ei kehasuuruse ega sulestiku värvuse järgi eraldada.

Rohukurvitsa levimisala ühtub üldjoontes tikutaja levimisalaga, kuid ulatub veidi kaugemale itta. Talve veedab peagu samades kohtades kus tikutajagi, ainult Aafrikas siirdub veel rohkem lõunasse. Meil on rohukurvits tunduvalt vähem levinud kui tikutaja. Ilmub rändel tavaliselt perioodiliselt, ühel aastal võrdlemisi suurel arvul, teisel seevastu vaid üksikute eksemplaridena. Erakordselt rohkesti oli neid meil 1936. a. sügisel, kusjuures suurem osa neist olid läbilendajad, kes ilmusid põhjamailt, kuid kohe rännakut ei jätkanud lõunasse, vaid soodsa ilmastiku tõttu jäid siia pikemaks ajaks peatuma. Seda juhtub aga harva.

Rohukurvits jõuab meile kevadel veidi hiljem tikutajast, olenevalt ilmastikust kas aprillikuu keskel või lõpul. Äralend algab augustikuus, kestes septembri lõpuni. Elutsemiskohtadeks eelistab veidi kuivemaid kohti kui tikutaja, elutsedes meeleldi lühikese rohuga kaetud rabades, veekogude läheduses asuvail heinamail jne. Pesa ehitab kuivemasse kohta rohtu, kuhu juuni algul muneb 4 pirnikujulist siledat ja tuhmi muna. Munade mõõtmed on 44—48 mm : 31—33 mm, kusjuures nad värvuselt sarnlevad suuresti tikutaja munadele, kuid on neist suuremad.

Omapärane on rohukurvitsa mäng, mis leiab aset hilja õhtul ja hommikul vara. Teatavaisse kohtadesse, mida nad järjekindlalt aastast-aastasse kasutavad mänguks, kogunevad kokku hämariku ajal kõik isalinnud lähemast ümbruskonnast. Sääl, kus rohukurvitsaid rohkesti, võib mängukohal sageli näha mitmeid ja mitmeid kümneid isalinde, kes ripakilelastud tiibadega ja laialiaetud sabadega kannavad ette oma armulaulu. Rohukurvitsate mängulaul ei kosta kuigi kaugele, on omapärane vidistamine ja sillerdamine, mida silpides raske väljendada. Mänguks seavad nad end kõik ühele joonele ritta, ja kui kohal juhtub olema mõni maaslamav puu, siis lähevad meeleldi sellele, kus seisavad peagu külgkülje vastu. Mäng toimub kindlas järjekorras: kui esimene lõpetab oma armulaulu, algab kohe teine ja nii edasi kuni viimseni. Vahete-vahel katkestatakse mängulaul ja klõbistatakse nokkadega. Millegipärast satuvad nad mõnikord omavahel siiski tülli, kuid võitlused on süütud ja lõpevad peatselt. Huvitav on veel nende mängu juures see asjaolu, et nad lähenevale inimesele ei pööra kuigi suurt tähelepanu, sest mängulaulu katkestavad alles siis, kui neile ollakse lähedale jõutud 15—20 sammuni. Rohukurvitsate mäng kestab juuni keskpaigani, ja kui neid mänguajal ei eksitata liig sageli, külastavad järjekindlalt kord valitud mängukohti.

Rohukurvits toitub samaselt nagu tikutaja. Lend on tal aeglane ja raske, eriti sügisel, millal lind on niivõrd tugevasti rasvunud, et surnult maha kukkudes lõhkeb tal mõnikord pugu-ala kattev nahk. Rohukurvitsa liha peetakse väga maitsevaks.

Jaht rohukurvitsaile linnukoeraga.

Augustikuuks lõpetavad vanad linnud sulgimise ja samaks ajaks on ka noored linnud juba täisikka jõudnud. Siis peatuvad nad häämeelega rohusoode servil, niitmata vesistel heinamail, luhtades jne. On aga ilmad kestvalt sajused, elutsevad nad kuivemais kohtades ja siis võib neid leida põõsastega kaetud karjamailt, põldude läheduses asuvaist puhmastikest ja isegi kesalt. On suvi hiline ja põllud seetõttu kaua koristamata, peatuvad päeval ka viljas, kui see liig kaugel ei ole söödakohast. Söödakohta lendavad hilja õhtul.

Rohukurvits on väga julge lind, eriti palava ilmaga. Siis võidakse talle mõne sammu kauguseni läheneda. Satutakse aga jahti pidades ühele rohukurvitsale, tuleb tingimata ka lähem ümbruskond põhjalikult läbi otsida, sest kuigi rohukurvits teiste omasugustega ei viibi üheskoos (puhkab päämiselt üksi), võib siiski tema läheduses leiduda ka teisi.

Linnukoer, kellega rohukurvitsaile peetakse jahti, peab olema hää haistja, põhjalikult otsija ja kiiresti linnule pääle minema. Kui ta kaua jälgedel „tuhnib“, suudab lind juba niivõrd kaugele

joosta, et lendu tõustes teda ei saagi enam lasta. Et koeral hõlpsam oleks töötada, tuleb talle võimaldada otsimist vastu tuult.

Nagu juba öeldud, on rohukurvits väga julge lind, sest kuigi ta aetakse lendu, ei lenda isegi pärast pauku kuigi kaugele, vaid laskub peatselt. Seepärast, kui lask pole mõningail põhjusil kindel, pole mõtet ainult hää õnne pääle lasta, vaid parem juba laskmisest üldse loobuda, sest kaugele ta nii-kui-nii ei lenda, nii et tema uuesti leidmine pole raske.

Ilmastik jahitulemustele ei avalda kuigi suurt mõju. Palava ilmaga „kannatab" rohukurvits eriti hästi, kuna ta siis sageli koera nina eest ei tõuse üles, aita kas või jalaga.

Rohukurvitsa laskmiseks kasutada 2 või 2½ mm (nr. 9 või nr. 7). haavleid.

Jaht rohukurvitsaile nööri abil.

Lagedamail maa-aladel, kui sääl leidub rohkesti rohukurvitsaid, võib neile hääde tulemustega jahti pidada ka ilma koerata. Peetakse jahti üksinda, tuleb kütil endal neid välja ajada, milleks laskevalmis püssiga aeglaselt edasi liikuda, seejuures põhjalikult läbi otsida kõik mättad, rohutukad ja põõsad, mille varjus nad päeval harilikult puhkavad. Otstarbekam ja muidugi ka huvitavam on jahti pidada kahekesi. Selleks võtta umbes pliiatsijämedune ja 15 meetri pikkune nöör, mille otsad kinnitada endile keha ümber. Seejärel üksteisest tarviliselt eemalduda ja hakata rööbasjoones aeglaselt edasi liikuma, seejuures nööri eneste vahel maad mööda lohistades. Endast-mõista võib seda jahipidamisviisi tarvitada vaid lagedal maa-alal, kus puud ja põõsad ei takista nöörivedamist. Säärasel viisil võib viimse kui linnu rohust välja ajada, kuna sahisevalt lähenev nöör häirib neid suuresti.

Nööri võib vedada ka kaks abilist, kuid sel puhul peab jahimees käima nööri taga ja ühtlasi laskmisega olema ettevaatlik, et lasuga mitte nöörivedajaid tabada.

Jaht rohukurvitsaile kogunemiskohal.

Teatava rajooni või haudeala rohukurvitsad kogunevad mõni nädal enne ränne teatavasse kohta nagu ettevalmistusteks pikemale reisile. Leidub sobivaid kogunemiskohti vähe, koguneb neid

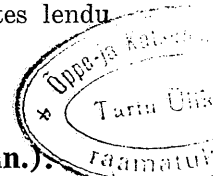
sinna isegi väga kaugelt. Säärasel korral ja kui aasta soodus, võib neid säält leida väga suurel arvul. Kogunemiskohtadeks on luhad, rabade servad, põõsastega hõredasti kaetud niidud ja mätlikud karjamaad. Kui maastiku-olud meeldival kogunemiskohal ei muutu, külastavad rohukurvitsad aastastaastasse ikka üht ja sama kohta. Ja kuigi sääl peetakse neile jahti, peavad nad siiski kord valitud kohast imestusväärse visadusega kinni ega taha kuidagi lahkuda.

Meilt läbilendavate põhjamail hauduvate rohukurvitsate kogunemine toimub nende päärände ajal kas augusti lõpul või septembri algul. Tavaliselt peatuvad nad kogunemiskohas 10—12 päeva, kuid juhtub ka seda, et puhkavad kõigest päeva või kaks, jatkates siis jälle lendu lõunasse. Harilikult kasutavad läbirändavad rohukurvitsad neidsamu kogunemiskohti, mida kohalikud rohukurvitsadki, kuid rändeajal valitsev ilmastik kui ka tuuled sunnivad neid mõnikord uusi kogunemiskohti otsima.

Hulgalised kogunemised meil leiavad aset aastail, kui haudeaeg oli soodus, kuid põhjamaile tuli ootamatult külm, meil aga seevastu soe ja puhuvad läänekaare tuuled. Juhtub ka sääraseid aastaid, millal ränne sünnib tähelepandamatult ning kogunemiskohas peatub vaid mõni üksik rohukurvits.

Kogunemiskohas on rohukurvitsad väga julged, eriti aga läbilendavad, kes veel rohkem rasvunud kui kohalikud, s. o. meil hauduvad. Kogunemiskohtades võib rohukurvitsaile pidada jahti linnukoeraga ja ka ilma. Võimaldab maastik nöörivedamist, võib ka seda kasutada nende lenduajamiseks.

Üldiselt peab tähendama, et rohukurvitsaid on väga kerge lasta, sest nad lasevad endile hästi läheneda ning tõustes lendu lendavad aeglaselt ja raskesti.

Mudakurvits (*Lymnocryptes minimus* Brünn.).

Mudanepp, väike nepp.

(Scolopax gallinula L.; Gallinago gallinula L.; Gallinago minima Leach; Philolimnos gallinula, stagnatilis et minor Brehm; Ascolopax gallinula Keys. Lymnocryptes gallinula Reichenb.).
Ingl. k. — jack snipe, prants. k. — becot, bequot, saksa k. — die kleine Sumpfschnepfe, die stumme Schnepfe; Haarschnepfe, kleine Bekassine, Moorschnepfe, vene k. — гаршнеп, läti k. — vistilbe ja soome k. — pienempi taivaanvuohi.

lenda kaugele, vaid laskub varsti. Lend on aeglane ja madal ning kurvits sarnleb üldiselt tikutajale, kuid on viimasest vähem — umbes kuldnoka suurune. Tema selja sulestik on metallrohelise läikega ja pääl puudub hele pikiriba. Nokk on lühem, pikkusega kõigest 40 mm.

Päälpää ja kuklatagune on pruunikasmust üksikute roostekollaste laikudega. Silmade all leidub roostekollane riba. Nokast kuni silmadeni ulatub aga tume riba. Kael on tal kollakashall tumedamate pikivöötidega, kurgualune ja puguala on roostekollane mustjate pikilaikudega, muu alapool on valge. Selg kaetud musta ja roostepruuni kirjaga; kordaseatud ja silutud sulestiku juures on seljal näha neli laia roostekollakat pikivööti, mille vahel asetseb kolm metallrohelist „välja". Saba on tuhm-must roostepruunika palistusega, kusjuures kesktüürsuled tunduvalt pikemad teistest ja roostja põikvööditusega. Seda ilusat metallrohelist läiget seljal ei ole noortel lindudel.

Sugupooli sulestiku järgi ei saa eraldada. Mudakurvitsa kogupikkus on 16—18 sm, siru-ulatus 35—38 sm ja tiiva pikkus 10 sm.

Mudakurvits on meil võrdlemisi haruldane haudelind. Haudeala asetseb tal Põhja-Euroopas ja Aasias. Talveks rändavad Vahemere maile, Türgimaale, Turkestani, Pärsiasse, Indiasse, Lõuna-Hiina ja Jaapanisse. Kevadel ilmuvad nad meile võrdlemisi hilja, tavaliselt mai esimesel poolel; läbi- kui ka äralend algab augusti lõpp-poolel ja kestab tavaliselt oktoobrikuu lõpuni. Üksikuid linde võib küll veel hiljem kohata. Mudakurvitsad elutsevad luhtades, niiskeil niitudel, rabade servil jne. Pesa ehitab ta hästivarjatud kohta, kuhu muneb mai-juunikuus 4 muna, mis kujult, värvuselt ja kirjalt sarnlevad tikutaja munadele, olles aga viimaseist siledamad ja vähemad. Mudakurvitsa muna mõõtmed on: 37—40 mm : 26—27 mm.

Mudakurvitsa mängulend on omapäraselt kõikuv ja nagu ebakindel, mistõttu mõned leiavad selles sarnadust nahkhiire- või liblikalennule. Mängulennul häälitsevad mõlemad sugupooled lühidalt ja omapäraselt klõbistavalt, mis kõlab umbes kui „lokk-toggi, lokk-toggi" või kui „tettettettettett.....", Mudakurvitsa peibutushüüd on kõrge „püts" või „küts". Ülesajamisel lendu tõustes laseb ta vaid harukorril „ätš"- või „etš"-taolise häälitsuse kuuldavale. Olles julge ja laisk lind, tuleb teda palava ilmaga tihtigi koera nina eest jalaga välja ajada. Ülesaetuna aga ei

lenda kaugele, vaid laskub varsti. Lend on aeglane ja madal ning toimub otsejoones ilma sik-sakita. Toiduks tarvitab pääle putukate, ussikeste, tigude jne. ka veel taimelisi olluseid, päämiselt mitmete veetaimede seemneid.

Jahti mudakurvitsaile eriti ei peeta, vaid neid lastakse juhuslikult kohates tikutaja- või rohukurvitsajahil. Vaikse sooja ilmaga on teda väga hõlpus lasta, sest laseb siis väga lähedale ja ka lend on aeglane, ühtlase kiirusega. Tuulise ilmaga on teda juba raskem tabada, kuna siis lend kõikuv nagu liblikal, kusjuures muutub sageli ka lennu kiirus. Lendu tõuseb alati vastu tuult. Et aga selleks lennuks ei jatku tal kuigi kauaks jõudu, teeb äkilisi pöördeid kõrvale, et siis jälle uuesti jatkata võitlust tuulega. Tabada on teda hõlpsaim pärast kõrvalepöörde tegemist, kui uuesti alustab lendu vastu tuult, sest selle alul ta püsib õhus paigal peagu liikumatult.

Metskurvits (*Scolopax rusticola rusticola* L.).

Valdsnepp, korbits, kurvits, metsnepp.

(Scolopax rusticola L., Scolopax major Leach; Rusticola vulgaris Vieill; Scolopax europaea Less; Scolopax sylvestris et pinetorum Brehm).
Ingl. k. — woodcock, prants. k. — bécasse, saksa k. — die Waldschnepfe; vene k. — вальдшнеп, лесной кулик, läti k. — solka ja soome k. — lehtokurppa.

Metskurvits kuulub kurvitsaliste (Limicolae) seltsi rüütlaste (Charadriidae) sugukonda. Nimetatud sugukond on perekondadelt väga rikas, kuid peatume vaid metskurvitsa (Scolopax L.) ja rohukurvitsa (Capella Frenz) perekondadesse kuuluvail lindudel, sest need on meile võrdlemisi tähtsad ja ka huvitavad jahilinnud. Samasse sugukonda kuuluvail teistel lindudel pikemalt ei peatu, kuna neil kui jahilindudel on ainult kohalik tähtsus.

Metskurvitsa säär on üleni sulgedes ja tagavarvas üpris lühike. Nende kahe tunnuse järgi on teda hõlpus teistest rüütlastest ära tunda. Metskurvitsa sulestikuvärvus on väga kirju, mille üldtoon varieerub suuresti.

Metskurvitsa keha ülapool on üldiselt tumeroostepruun, rohke pruuni, musta ja halli tähnitusega ning põikviirudega. Otsa-

esine on kollakashall, tagapääl kolm musta roostekollakat põikvööti. Ülapool silmi kulgeb helekollakas joon. Kurgualune valkjas, muu alapool kollakashall rohkete tumepruunide põikvöötidega. Mustjate tüürsulgede otsad on ülapoolt hallid, alapoolt aga hõbevalged. Esimese suure hoosule ees asetseb kaks väikest teravat jäika sulge, millest suurem on n.n. „maalrisulg", mida kurvitsa-

Joon. nr. 79. Metskurvits.

kütid trofeena hoiavad alal või kasutavad jahikübara kaunistamiseks. Nokk on hele- või rohekaspruun, muutudes aeglaselt otsapoole tumedamaks. Jalad on lihavärvi-hallikad, hallikas-kollased või pruunikad.

Metskurvitsa kehamõõtmed on järgmised: keha pikkus 27—30,5 sm, siru-ulatus 60—66 sm ja tiiva pikkus 19,5—20,5 sm; nokk 6,6—8,2 sm, jooksmeluu 3,6—3,9 sm ja keskvarvas 3,8—4,6 sm pikkused.

Sulestiku värvuselt kui ka keha suuruselt sugupooli ei saa eraldada, sest nii isa- kui ka emalind on ühesuurused, kusjuures ka sulestik on neil ühevärvuseline, nii et sugu võib eksimatult kindlaks teha vaid lahkamise teel.

Nagu mõnel teisel linnul nii varieerub ka metskurvitsail kehasuurus, raskus ja sulestiku kui ja jalgade värvus võrdlemisi suuresti. Nende väliste, kuid selgesti nähtavate erinevuste tõttu on paljud jahimehed asunud arvamisele, et Euroopas elutsevaid metskurvitsaid ei või lugeda ühte liiki kuuluvaks, vaid tegemist on kahe eri liigiga, kusjuures esimesse liiki kuuluvad suuremad, teise vähemad metskurvitsad.

„Suur" metskurvits (Saksamaal nimetatakse teda „Eulenkopf" — kaku- või öökullipää) on, nagu juba nimetusest nähtub, kehalt tunduvalt suurem ja kaalult raskem kui tema „väike" vend (Saksamaal „Dornschnepfe", s. o. okasnepp ehk „Blaufuss" — sinijalg). Esimesel on pääle selle ka veel suurem pää, jalad kollakad ja sulestiku üldvärvus elavam kui „väikesel" metskurvitsal. Viimase sulestiku värvus on tuhmim ja jalad sinakas-hallid. Et erinevused suuruses kui ka värvuses tõeliselt on olemas, seda ei saa salata, kuid et siin oleks tegemist kindla eriliigiga, selle on süstemaatilis-ornitoloogilised uurimused ümber lükanud. Muu hulgas on korduvalt tähele pandud, et „suured" metskurvitsad ilmuvad kevadel haudealale varemini.

Omapärane on metskurvitsa pikk nokk, mis varustatud pehme ja närvirikka nahkkattega ja sisaldab rohkesti kompimiskehakesi, mistõttu see on ka väga tundlikuks kompimisorganiks, mis metskurvitsale üpris tähtis toiduhankimisel.

Tähelepanu väärib noka ehitus ka seepoolest, et lind suudab noka otsapoolset osa ülespoole painutada, ilma et ta seejuures oleks sunnitud nokka avama. Liigutades maasse, mulda, sõnnikusse jne. pistetud noka otsa, puudutab ta sellega sääl olevaid ussikesi ja putukaid ja on neid võimeline siis tabama.

Metskurvits on rändlind. Ilmub meile harilikult kevadel aprilli alguses, harva varemini. Nende ilmumisaeg oleneb suuresti valitsevast ilmastikust kui ka tuulte suunast. On kevad varane ja soe ning puhuvad kestvalt lääne- või lõunatuuled, ilmub ta meile varemini; on aga kevad hiline ja külm põhja- või idatuultega, hilineb ka metskurvitsa tulek. Viimane on ühenduses teiste rändlindude ilmumisega, mispärast jahimehed on arvamisel, et kui on nähtud esimest linavästrikku või kuuldud esimest laulurästast, võib julgesti kurvitsajahile minna, sest tema mängulend on kindlasti juba alanud.

Metskurvitsate tagasiränd sügisel oleneb samuti ilmastikust ja teatava määrani ka tuultest. Algab tavaliselt septembrikuu

lõpp-poolel, kuid pika sooja sügise puhul lahkuvad viimsed metskurvitsad meilt alles novembris.

Metskurvits veedab talve päämiselt Lõuna-Euroopa poolsaartel, Põhja-Aafrikas, Türgimaal, Pärsias, Indias ja Lõuna-Hiinas. Olenevalt ilmastikust ja tuultest rändab ta kas kiiresti või aeglaselt. Rännakuid sooritavad tavaliselt üksikult ja päämiselt öösiti, kusjuures ainult suuremaist veekogudest ülelennul võib väikesi salku tähele panna. Rännakut alustavad harilikult sobiva lennusuunas puhuva tuulega, mistõttu jõuavad ka väga kiiresti edasi. Lennates üle suurtest meredest ja järvedest väsivad linnud tublisti, mille tagajärjel kuivale maale jõudes laskuvad kohe rannikule, hoolimata sellest, kas koht selleks sobiv või mitte. Sageli hävib neid siis rohkesti, sest jõuetud linnud ei suuda enam läheneva hädaohu eest põgeneda. Nii, näiteks, ilmusid detsembrikuus 1917. a. Trapesundi lõpmatud suured parved metskurvitsaid ja põldvutte, kes olid Musta mere ülelennust niivõrd väsinud, et nad enam lendu jatkata ei suutnud ja otse linna aedadesse, parkidesse ja puiesteedele laskusid, kus kohalikud elanikud neid õhtul laterna valgusel püüdsid kätega elusalt kinni või kepiga nottisid maha.

Metskurvitsa lihtne pesa, mis mõningaist kuivanud kõrtest ja lehist ehitatud, asetseb tihedas niiskevõitu metsas mõne puu, põõsa jne. varjul, kuid alati säärases kohas, kust hauduv emalind võib takistamatult lendu tõusta. Maikuu alguses leidub pesas 4, harvemini 3 või 5 võrdlemisi ümmargust ja kõhukat muna. Munakoor on sile, kuid vähe läikiv; taust hallkollakas tuhk-hallide laikudega, millel leidub mitmesuguses suuruses roostepruune laigukesi, tähnitusi ja joonekesi. Munade mõõtmed on 42—45 mm : 30—38 mm. Haudekestus 17—18 päeva; seejuures haub ainult emalind. Pojad lahkuvad peatselt pesast ja järgnevad emale, kes nende eest päämiselt hoolitsebki. Ema kaua poegade juures ei viibi, vaid lahkub neist juba kesksuvel. Emata pesakond jatkab veel mõni aeg kooselamist. Väga huvitav on, kuidas metskurvits oma väikesi poegi ükshaaval kannab ühest kohast teise, kui neid peaks hädaoht ähvardama. Selleks võtab ta poja jalgade vahele või pigistab noka abil vastu rinda ja tõustes lendu kannab nii kardetavast kohast eemale.

Kas metskurvits meil üks või kaks korda aastas haub, on veel selgitamata. Kuigi mõnikord hilissuvel on munast vastväljunud poegi leitud, ei õigusta see veel järelduse tegemist, et metskurvits ka meil aastas hauks kaks korda kavakindlalt.

Eluviiside järgi otsustades tuleb metskurvitsat pidada kui mitte täiesti öölinnuks, siis vähemalt hämarikulinnuks. Kogu päeva puhkab ta rahulikult varjatud kohas metsas ja alles pärast päikese loojumist läheb sööma. Tema toiduks on ussikesed, väikesed teod, putukad ja nende tõugud. Toitu otsib niiskemais kohtades, kus sääl leiduvaid puilt langenud lehti pöörab nokaga ümber. Et ussikesi ja putukaid kätte saada, torkab noka pehmesse mulda, mudasse, koduloomade sõnnikusse jne., kust neid kas kohe võtab kinni või nokaotsa liigutusega ajab maa pääle, säält neid osavasti kinni püüdes. Sügisel kui ka kevadel võib teda toiduotsimisel sageli kohata ka metsa läheduses asuvail niiskevõitu põldudel, karjamail, ojade ja kraavide kaldail jne.

Häirimata olekus liigub metskurvits maas võrdlemisi aeglaselt, kuid hädasunnil suudab ka võrdlemisi kiiresti joosta. Tema lend on väga mitmekesine, kord aeglasem, kord jälle kiirem. Lendu tõustes plaksutab ta sageli tiibadega, mis kõlab nagu raputaks koer kõrvu. Metsas lendab osavasti, osates ühtlasi alati varjumiseks leida sobiva puu või põõsa. Suuremaist, täiesti lagedaist kohtadest päeval häämeelega ta ei lenda üle, vaid teeb seda ainult hädasunnil.

Kevadel paarimisajal lendab isaseid õhtul hilja ja varahommikul teatavais kohtades ringi, otsides emalinde, kusjuures nad omapäraselt häälitsevad. See lend ongi metskurvitsa mäng. Isakurvitsa „mängulaul" koosneb kahest osast, nimelt „krooksumisest" ja „piuksumisest". Krooksumine kõlab umbes kui aeglaselt ja madalalt häälitsetud „kvorr, kvorr" või „kvog, kvog", kuna piuksumine sarnleb rohkem vilistamisele ja kõlab ligikaudu kui „pswst, pswst" või „pskk, pskk". Mõlemad sugupooled piuksuvad ja see on arvatavasti nende peibutushüüd; emalind ei krooksu. Juhtub, et kaks isalindu ajab teineteist taga, siis kuuldakse mitte krooksumist, vaid piuksumist. Piuksumine kostab tunduvalt kaugemale kui krooksumine, kuid esimest ei panda igakord kohe tähele, sest see kõla sarnleb mõne laululinnu häälitsusele, mistõttu ka raske vahet teha. Kui võetakse haavatud metskurvits kinni, siis ta vidistab. Ema kutsub poegi mahedalt „dakk, dakk, dakk . . . . .".

Metskurvitsa levikuala on väga laialdane ja haudelinnuna tuntakse teda peagu kogu Euroopas. Tema haudeala ulatub ida sihis Inglismaalt Vaikse ookeanini. Kaugeimale põhja poole ula-

tub haudeala Skandinaavia poolsaarel, umbes 70. laiuskraadini. Venemaal ulatub see põhjapoolsel piiril kuni 66. laiuskraadini, Siberis aga 64. ja 62. laiuskraadide vahel. Haudeala lõunapoolseks piiriks on Püreneed, Alpid, Balkani mägestik, Must meri, Kaukaasia, Pärsia, Himaalaja mägestik ja Jaapan. Ka haub ta veel paljudel Vaikse ookeani saartel ja Põhja-Aafrika mägestikus. Põhja- ja Kesk-Euroopas hauduvate metskurvitsate talvkorteriks peetakse Hispaaniat, Itaaliat, Põhja-Aafrikat, Türgimaad ja osalt Pärsiat; Siberis hauduvad metskurvitsad talvitavad osalt Pärsias, osalt aga Indias ja Lõuna-Hiinas.

Nagu nägime, on metskurvitsa levimisala haudelinnuna väga laialdane, kuid selles leidub ka rohkesti suuri maa-alu, kus ta ei hau sobimatuse tõttu. Meil on metskurvits levinud üle kogu riigi ja olenedes elutsemistingimustest haub neid ühes kohas rohkem, teises vähem. Samuti olenedes rändeajal valitsevast ilmastikust ja tuultest peatuvad meil läbilendavad metskurvitsad mõnel aastal kui kevadel nii sügisel pikemat aega, mispuhul ka neile jahti pidades on jahitulemused harukordselt hääd. Üldiselt siiski lastakse metskurvitsaid meil võrdlemisi vähe.

Jaht metskurvitsaile mängulennult.

Metskurvitsa mäng erineb tedre- ja metsisemängust sellega, et see ei toimu mitte maas või puul, vaid õhus. Mängulend leiab aset õhtul ja hommikul. Meelsaimini sooritab metskurvits oma mängulende üle metsniitude, karjamaade, metsas asuvate väikeste lagendike ja raiestike, kuid lendab sageli ka niiske metsa ja soostunud maade servi, metsateid, sihte, kraave jne. mööda. Mängukoha suhtes pole metskurvits küll kuigi nõudlik, kuid siiski põlgab suuri ja täiesti lagedaid maa-alu mängulennu sooritamisel. Kord mängulennuks valitud kohta kasutab ta järjekindlalt aastastaastasse.

Selge ilmaga algab õhtune lend, mis kestab tavaliselt umbes 45 minutit, peagu kohe pärast päikese loojumist. Pilves ilmaga algab õhtune lend umbes poole tunni võrra varem. Hommikune lend algab juba pimedikus ja lõpeb harilikult juba enne päikest. Et õhtune mängulend kestab kauem hommikusest ja ka osavõtjaid esimesest lennust on tunduvalt rohkem, siis on sobivam metskurvitsaile jahti pidada õhtuse mängulennu ajal. Lennu kõrgus oleneb päämiselt mängukohas kasvavate puude kõrgusest, s. o. kui puud on kõrged, lendab ka metskurvits kõrgelt. Ilmastik mõjub võrdlemisi suuresti mängulennule. Selge ja külma ilmaga lendavad metskurvitsad kõrgel ja kiiresti, kuna seevastu pilvise ja sooja ilmaga on lend aeglasem ja toimub ka madalamalt. Soodsaimaks jahiilmaks on vaikne ja soe õhtu, kui veidi sajab peent n.n. „uduvihma"; tuulisel ja külmal õhtul on lend tavaliselt vilets, seega ka jahipidamiseks vähem soodus. Näib, nagu mõjuks metskurvitsa mängulennule ka eelseisev ilmamuutus, sest kui seda on oodata, puudub lend kas täiesti või on äärmiselt vilets.

Laskekohale on soovitav ilmuda umbes pool tundi enne päikese loojumist, et jatkuks aega sobiva laskekoha valikuks. See valida nii, et kütt oleks mõne puu või põõsaga niivõrd varjatud, mis takistaks läheneval linnul teda juba eemalt märkamast. Ka peaks laskekoht asetsema sääraselt, et lastud lind ei kukuks kohta (tihnik, tihe põõsastik, kõrge ja tihe taimestik jne.), kust teda isegi linnukoeraga raske leida. Laskekohal tuleb vaikselt seista ja oodata metskurvitsa ilmumist, kes tavaliselt alustab mängulendu, kui ehatäht on taevas näha. Linnu lähenemist on juba eemalt kuulda, sest mängulennul häälitseb ta omapäraselt, mis vaiksel õhtul kostab kaugele. Tavaliselt lendab metskurvits üksinda, ainult kui nad ajavad üksteist taga, lendavad ka 2—3 lindu koos, kusjuures isalinnud siis ei „krooksu", vaid valjusti ja peagu vahet pidamata „piuksuvad". Kostab metskurvitsa krooksumine või piuksumine, tuleb püüda lendav lind kõla järgi üles leida, seejuures aga äkilisist liigutusist hoiduda, sest mängulennul olev metskurvits märkab juba eemalt iga vähimatki liigutust ning pöördub võetud suunast kohe kõrvale. Püssi võib palgesse panna alles siis, kui lind on laskekauguseni lähenenud ja laskmiseks sobivam hetk saabunud.

Pole metskurvits küti asukohale laskekauguseni lähenenud, vaid kõrvalt mööda lennanud, ei tarvitse seetõttu kohe sinna tõtata, sest tema lennuteed käivad tavaliselt võrdlemisi laialt, mispärast tagasilennul võib ta siiski laskekauguseni läheneda. On aga juba mitmed metskurvitsad kõrvalt ühest ja samast kohast üle lennanud, pole endast-mõista enam mõtet valitud laskekohta jääda, vaid otstarbekam on säält lahkuda ja uus ning soodsam koht valida. Üldiselt peab siiski tähendama, et õhtusel mängulennul kasutavad metskurvitsad enam-vähem üht ja sama lennuteed, kuna hommikune lend seevastu toimub tunduvalt laiemal

maa-alal, mistõttu siis ka kasutatavate lennuteede suhtes pole enam mingit kavakindlust märgata.

Kõrvalt möödalendavaid metskurvitsaid õnnestub mõnikord ka lähemale meelitada, kui järele aimata piuksumist või kui müts või mõni muu sobiv ese visata õhku poole puu kõrguseni nii, et see lendaks kaares, mitte aga otse üles ja alla. Silmates õhkupaisatud eset, peab isametskurvits seda õhkutõusnud emalinnuks ja pöördub kohe teelt ning lendab laskudes eseme suunas. On olnud ka juhtumeid, et mütsi õhkuviskamise tagajärjel lennuteelt kõrvalepöördunud metskurvits on isegi maasoleva mütsi juure laskunud. Lendavad metskurvitsad väga laialt, õnnestub mõnikord nende lennuteid suunata teatavasse kohta sel viisil, kui sobivas kohas pannakse mõned haohunnikud põlema. Tulekumale läheneb metskurvits meeleldi.

Mängulend algab tavaliselt nädal pärast esimeste metskurvitsate kohaleilmumist ja kestab meil kuni juuni-, üksikuis kohtades isegi juulikuuni. Nii oli, näiteks, Sagadi metskonnas 1933. a. 14. juuli õhtul ja 15. juuli hommikul haruldaselt hää lend.

Pikemaid mängulende võtab ette päämiselt vaid isalind. Emalind tõuseb õhku tavaliselt ainult lühikeseks ajaks ja lendab veidi maad koos isasega. Siis laskuvad mõlemad maha, et sääl paarituda. Mõnel üksikjuhtumil sooritab ka emalind pikemaid lende, kas üksinda või isalindude poolt tagaaetuna. Lendab emalind üksinda, sünnib see harilikult vaikselt ja madalalt, harukorral kuuldakse küll ka piuksumist, kuid nagu juba teada, emalind ei krooksu üldse. Kui mängulennul ei soovita emalinde surmata, tuleb lasta ainult neile metskurvitsaile, kes krooksuvad, sest need on tingimata isalinnud. Ajab kaks metskurvitsat teineteist taga, tuleb lasta taga-lendajale, kes enamikjuhtumeil isalind.

Metskurvitsa lennujahile minnes tingimata kaasa võtta linnukoer, eriti kui jahipidamine toimub kohas, kus maapind on tihedalt kaetud põõsaste või kõrge ja kuivanud taimestikuga. Säärasesse kohta või tihnikusse mahakukkunud metskurvitsat, kuigi ta täiesti surnud, on linnukoerata äärmiselt raske leida. On lind aga saanud ainult haavata, jääb ta laskjale üles leidmata, sest ta oskab end niivõrd osavasti ära poetada, mis teeb tema ülesleidmise linnukoerata täiesti võimatuks.

Kuna meil kevadel käiakse metskurvitsajahil tavaliselt linnukoerata, siis läheb igal aastal lastud lindudest väga suur protsent kaotsi. Kui lask ei taba metskurvitsat, seejuures haavlid jooksevad aga temast lähedalt vingudes mööda, laskub metskurvits järsult peagu maani ja jatkab siis lendu üsna maa läheduses.

Keskmise häädusega jahipüssi kasutades ei tohi laskekaugus üle 35—40 sammu olla. Metskurvitsate laskmisel on otstarbekaim kasutada haavleid 2¾ mm (nr. 6).

Jaht metskurvitsaile linnukoeraga.

Augusti keskpaigu, kui jahipidamine metskurvitsaile jahiseadusega lubatud, on pojad juba täiskasvanud; siis kui noored nii ka vanad linnud peatuvad niiskevõitu metsades. Meeldivamaks elutsemispaigaks on neile sellal vaiksed okaspuutihnikud ja sanglepapuistud. Jahitulemused pole aga augustikuus samuti ka septembri algul kuigi suured, sest siis on metskurvitsaid raske üles leida. Päälegi ei lähe siis keegi ainuüksi metskurvitsajahile, vaid neid lastakse juhuslikul kohtamisel noorelinnujahil olles. Tegelik jaht metskurvitsaile linnukoeraga algab septembri lõpp-poolel, millal nad on juba tihedamaist metsadest lahkunud ja asunud elama hõredamaisse metsaosadesse nagu karjamaile, metsniitudele, metsaservadesse, põldude läheduses asuvaisse lepistikesse jne. On sügis kuiv, jäävad metskurvitsad nimetatud kohtadesse peatuma kuni äralennuni, kuid kui ilm sajune, lähevad nad veidi aega enne äralennu algust metsa tagasi.

Jahitulemused on rahuldavad ainult sel korral, kui kasutatav linnukoer on hää haistja ja ühtlasi ka kindlalt töötaja ning kui kütt tunneb maastikku ja teab, kust metskurvitsaid otsida. Endastmõista peab metskurvitsakütt olema ka osav jahilaskur ja igas olukorras suutma kiiresti otsustada, kuhu asetuda, et lendutõusvat lindu saaks takistusteta lasta, mis pole igakord sugugi nii lihtne, sest enamikjuhtumeil tuleb viivitamatult lasta, sest lendutõusnud metskurvits oskab end kiiresti mõne puu või põõsa taha varjata.

Soodsamaks jahiilmaks on uduvihmataoline ilm, millal puudele kogunenud vihmavesi langeb suurte üksikute tilkadena. Säärase ilmaga lahkuvad metskurvitsad tihnikuist, viibides siis rohkem lagedamail maa-aladel. Ka lasta pole neid siis raske, kuna nad tõusevad lähedalt lendu ja lendavad väga aeglaselt ja raskesti. Jahipidamine ei kesta tavaliselt kaua, sest niipea, kui vihm

lakkab ja puudelt ei tilgu enam alla, lendavad ka metskurvitsad tagasi metsa.

Jaht metskurvitsaile linnukoeraga võib kesta kuni nende äralennuni. Eriti huvitavaks ja saagirikkaks muutub see jahipidamisviis siis, kui saabub meile põhjamaadel elutsevaid metskurvitsaid, kes siia jäävad valitsevate soojade ilmade tõttu peatuma pikemaks ajaks. Säärane hulgaline ja äkiline metskurvitsate ilmumine leiab meil aset, kui põhjamaadel ilmad muutuvad äkki külmaks ja põhja-idatuuled puhuvad, meil aga seevastu soe sügis ja puhuvad ainult läänepoolsed tuuled.

Jaht metskurvitsaile õhtuse ülelennu ajal.

Septembri lõpp-poolel algab metskurvitsate õhtune lend söödakohtadesse, mis kestab kuni rännakuni. Lend algab pärast päikest, s. o. kui ilm juba võrdlemisi pimedaks läinud. Söödale lendavad nad alati vaikselt (häälitsemata), madalalt ja võrdlemisi kiiresti, kusjuures lennuteest ei peeta kinni, vaid täna lennatakse siit, homme säält. Päevasest peatuspaigast lendavad nad metsateid, sihte, hõredamat metsa jne. mööda niiskemaile karjamaile, orase- või loomasõnnikuga väetatud põldudele, lehtpuuraiestikele jne., kust loodetakse sobivat toitu leida. See jahipidamisviis pole kuigi saagirikas, sest ainult kohtades, kus metskurvitsaid erakordselt rohkesti, õnnestub mõnikord mõne linnu lasta ja sedagi ainult siis, kui metskurvitsate päevased peatuspaigad kui ka söödakohad on jahimehele teada.

Söödalelendavaid metskurvitsaid tuleb jahimehel varitseda lennuteedel, kasutades enda varjamiseks mõnd sobivat puud või põõsast.

Jaht metskurvitsaile sügiseselt lennumängult.

Metskurvitsate sügisene lennumäng, mis samalaadne sügisesele tetrede ja metsiste mängule, algab tavaliselt septembri lõpp-poolel, kuid kaugeltki mitte igal pool ühel ajal ja igal aastal. Söödalelendav metskurvits ei häälitse, seevastu aga sügisesel lennumängul ta krooksub ja piuksub samuti nagu kevadelgi; ka on tema lend siis aeglane. Sügisene lennumäng leiab aset kevadistes lennukohtades, kuid lennuteedest ei peeta enam kinni, vaid lend sünnib tunduvalt laiemal maa-alal. Sügisel lennumängust võtab osa tunduvalt vähem isalinde kui kevadel; emalinnud aga puuduvad. Jaht on enam-vähem juhuslik ega ole seetõttu ka kuigi saagirikas.

Ajujaht metskurvitsaile.

Kohtades, kus elutseb rohkesti metskurvitsaid või kuhu neid ilmub rändel suuremal arvul korraga ja valitseva ilmastiku tõttu jääb mõneks ajaks peatuma, võib neile ka ajujahti korraldada. Ajujahti peetakse harilikus korras, kuid ajud tuleb võtta vähemad kui, näiteks, jäneseile, seejuures aga peab ajajaid tunduvalt rohkem olema, sest rasvunud metskurvitsad ei tõuse hõlpsasti lendu, vaid jooksevad ikka ajajate ees. Ja kui leiavad tiheda põõsa, poetuvad sinna ning lasevad ajajaid üsna lähedalt mööda minna. Sobivaiks kohtadeks metskurvitsaile ajujahti pidades on põldude vahel asuvad väikesed metsasalud tiheda alusmetsaga, valgelepa ja kadakatega kaetud niisked karjamäad ning põõsastega kaetud niiskevõitu metsniidud.

Meil ajujahti eriti metskurvitsaile ei peeta, sest neid leidub liig vähe, vaid neid lastakse juhuslikult jäneseile, tetredele ja laanepüüdele korraldatavail ajujahtidel.

Sookurg (*Megalornis grus grus* [L.]).

Kurg, hallkurg.

(Ardea grus L.; Grus nostras Klein; Grus communis Bechst; Anthropoides grus Vieill.; Grus cinerea Bechst; Grus vulgaris Pall; Grus cinerea et cineravea Brehm; Grus grus Sharpe). Ingl. k. — common crane, prants. k. — grue, grue cendrée, saksa k. — der gemeine oder graue Kranich, vene k — журавль, läti k. dzērve ja soome k. — kurki.

Kuigi jahipidamine sookurgedele on lubatud ja meil neid elutseb peagu igas suuremas soos ja rabas, lastakse aastas neist siiski vaid mõned üksikud. Sookurg on küll äärmiselt ettevaatlik ja arg lind, kellele lagedal maa-alal laskekauguseni juure hii-

lida pole hõlpus, kuid kannatlikul jahimehel pole siiski raske teda lasta, kui ta sookurgi varitseb nende sööda- või puhkekohtades. Paistab, et mitte sookure ettevaatus pole põhjuseks, miks meil lastakse neid nii vähesel arvul, vaid selleks on nähtavasti asjaolu, et teadlikul jahimehel on lihtselt kahju seda huvitavat ja suurt lindu surmata.

Sugupooli sulestiku värvuse järgi teineteisest ei saa eraldada. Sulestiku päävärvus on õrn-tuhkhall. Paljas laup ja kiir-

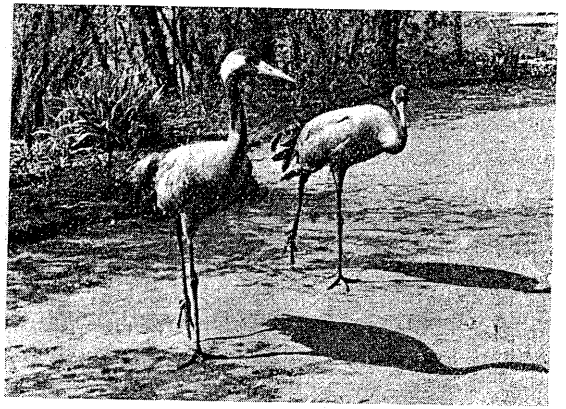

Foto A. Raukas.

Joon. nr. 80. Sookurg.

mik on must, kaetud hõredalt harjasetaoliste sulgedega; kiirmiku taga-alal asetseb tulipunane täpp. Silmade tagant algab lai valge riba, kulgedes kaelakülgi mööda ja ulatudes umbes kuni keskkaelani. Lõua- ja kurgualune ning ees- ja tagakael on tumemustjashall. Muu üla- ja alapool on tuhkjashall. Laba- ja välised küünrahoosuled on mustad, kuna pehmed ja osalt kähardunud õlasuled on hallid, tipposas mustad. Need sirbikujulised „ehtesuled" on tugevasti pikenenud ja rippudes allapoole katavad (kui lind rahulikus olekus) saba- ja tiivaotsi, mistõttu paljud peavad neid sulgi kure sabaks. Nokk, mis ligikaudu niisama pikk kui pää, on hallroheline; jalad mustad.

Sookure kehamõõtmed on: kogupikkus kuni 180 sm, siruulatus $2^1/_4$ m, tiiva pikkus 60 sm ja noka pikkus 10,5—12 sm.

Sookure haudealad asuvad kogu Euroopas ja Aasias, välja arvatud vaid põhjapoolseimad osad. Üldiselt on teda idas rohkemal arvul kui läänes. Talve veedab Põhja- ja Kesk-Aafrikas,

Pärsias, Hiinas ja Indias. Meil elutseb ta suuris lagedais sois. Esimesed sookured ilmuvad meile harilikult aprilli algul, kuid pääläbilend toimub aprilli keskpaigu. Sookurgede tagasilend lõunasse algab augusti lõpp-poolel ja kestab harilikult septembri keskpaigani. Üksikuid parvi juhtutakse mõnikord nägema ka veel septembri lõpul.

Sookurgede ränne on juba ammust ajast inimestes huvi äratanud, sest nad lendavad rohkearvulistes parvedes, seejuures valjusti ja heledalt häälitsedes „kruu, kruu". Kevadel paarimisajal on varahommikuti ja hilisõhtuti kaugele kuulda nende pasundavat häälitsemist, mis kõlab emalinnul umbes kui „rih" ja isalinnul kui „rah". Vahete-vahel on kuulda ka tasast „rrr-rrr"-taolist häälitsust. Rände- kui ka haudeajal on sookurg väga ettevaatlik ja arg. Pesal istuvale linnule ei õnnestu kunagi juure hiilida, sest ta silmab juba kaugelt lähenevat inimest ja põgeneb pesalt märgatamatult. Sookure pesa asub vaikses ja hästivarjatud kohas. Pesa on aga väga raske üles leida, sest et lind kunagi pesa lähedusse ei lasku, vaid laskunud eemale, läheneb pesale hästivarjatult ja hiilides. Sookurg muneb meil maikuu jooksul ja tema kurn koosneb 2 munast. Munakoor on võrdlemisi tugev ja läiketa ning selle põhivärvus on heleoliivrohekas või kollakasrohekas, millel leidub punakashalle ja pruune tähne ja laike. Pojad jäävad mõneks ajaks pesa ümbrusse, kuid ei ole pesaga väga vahenditult seotud. Nad õpivad vanade lindude viisi häälitsema alles aasta pärast. Sügisel rändeajal juhtutakse tihti kuulma nende omapärast piuksumist.

Sookure lend on osav, kuid lendutõusmiseks peab ta enne maad mööda mõned sammud jooksma. Hädakorral suudab ka väga kiiresti joosta, nii et inimene talle ei jõua ligi.

Sookure toiduks on päämiselt taimelised ollused nagu rohi, marjad jne. Käib ka põldudel, kus meeleldi sööb herneid ja muid vilju, millega võib sääl kahju tekitada, kui neid sinna koguneb suuremal arvul. Pääle taimeliste olluste sööb ka mitmesuguseid putukaid, tigusid, konni, sisalikke jne.

Pojana kinnipüütult kodustub sookurg peatselt. Kui tema kasvatamisele pühendatakse pisutki aega, muutub peagi väga taipavaks linnuks ning pakub oma „mängu" ja „tantsuga" kasvatajale rohkesti lõbu ja rõõmu.

Sookurg kuulub sugukonda kurglased (Balearicidae) ja perekonda sookurg (Megalornis Gray).

II. Ulukite eest hoolitsemine.

Iga jahimees ulukeile jahti pidades soovib ka neid lasta, kuid teadlik jahimees pole ainuüksi huvitatud laskmisest, vaid tunneb samasugust, kui mitte veel suuremat huvi ka ulukite eest hoolitsemise vastu. Ta peab seda isegi tähtsamaks toiminguks kui jahipidamist ega keeldu ka jõukohaselt kulude kandmisest ja vaevanägemisest, kui vaid suudab sellega luua jahimaadel sääraseid elutsemistingimusi ulukeile, et nad võiksid sääl edukalt areneda ja sigida.

Säärane jahimees aga, kes huvitub ainult ulukite surmamisest ja ei liiguta sõrmegi nende eest hoolitsemiseks, ei vääri jahimehe nime, vaid on põlatud lihakütt ja paugutaja.

Kuigi elutsemistingimused ulukeile on meil praegu üldiselt võrdlemisi soodsad, oleme siiski sunnitud nende eest hoolitsemisele mõtlema, sest mõned ulukid vajavad ka nüüd, päämiselt küll talvel, teadliku jahimehe hoolitsevat ja aitavat kätt.

Vaatame nüüd lähemalt, milles seisab ulukite eest hoolitsemine.

Ulukite eest hoolitsemise all selle sõna laiemas mõttes mõistetakse kõiki neid korraldusvõtteid, samme ja abinõusid, mis tehakse, astutakse või võetakse tarvitusele, et jahimaadel luua ja säilitada säärased elutsemistingimused, mis sobivad ulukeile kõige enam. Nende eest hoolitsemise pääpunktiks on: ulukite kaitsmine inimeste, kahjulike jahiloomade ja -lindude, kasside ja hulkuvate koerte eest, toitlustuse korraldamine ja varjupaikade loomine; haiguste ja taudide vastu võitlemine ja jahimaadel elujõuliste ulukite kasvatamine ja säilitamine säärasel hulgal, mis vastab jahimaade suurusele, sääl leiduvate ulukite elutsemistingimusile ja kohalikele oludele.

Raskeim on ulukeid kaitsta salaküttide eest, kes igasuguste abinõudega ja mitut viisi püüavad neid tabada. Salakütte võib

jahimaadelt eemale hoida ainult hoolas julge asjast huvitatud jahijärelevalvet teostaja, kes ööd kui päevad viibib tema valve alla usaldatud jahimaadel ja kes ei karda oma elu ja tervist kaalule panna, kui seda nõuab ametikohuste täitmine. Ei suuda jahimees oma jahimaadel ise jahijärelevalvet teostada, peab ta tingimata selleks ametisse palkama vastavaid isikuid, sest västasel korral ei saa ta sääl iialgi tarvilist korda luua ega ka ulukite eest hoolitsemist teostada.

Jahijärelevalvet teostaja suudab tagajärjekalt teotseda vaid siis, kui ta võib metsas viibida, millal ta peab seda tarviliseks ja keegi ega miski ei takista teda selles. Seepärast, pannes ametisse jahivahi või jäägri, peab peremees talle ka ajakohast palka maksma, et ta oleks igapäevaseist leivamuredest täiesti vaba ja kogu oma aja võiks pühendada ulukite eest hoolitsemisele. Peab ta sissetulekute hankimiseks ka veel muul alal töötama, ei saa kõige tublimgi jääger oma kohuseid korralikult täita sel lihtsel põhjusel, et tal pole seks küllaldaselt aega. Jahivahiks või jäägriks kõlbab isik, kes huvi tunneb ulukite kui ka looduse vastu, ei pea aga seda ametit mitte ainult leiva pärast. Jahipersonaalile tuleb lubada jahipidamist kahjulikele ulukeile ja nende hävitamise eest maksta preemiat, kusjuures nende poolt surmatud jahiloomade nahad kuuluksid ka neile. Et nemadki on jahimehed, siis tuleb neil vahete-vahel lubada osa võtta jahipidamisest kasulikele ulukeile. Ei ole nende osavõtt suuremail jahtidel võimalik, siis korraldada aastas mõned jahid eriti jahipersonaali jaoks.

Endast-mõista tuleb jahijärelevalvet teostada kogu jahimaadel, kuid päärõhku seejuures panna siiski tähtsamaile ja hädaohtlikumaile kohtadele, nagu külade ja piiri läheduses asuvad jahimaad, paaritumis- ja mängukohad, ulukite päevased peatuspaigad, sööda-, poegimis- ja pesitsemiskohad jne., kus salakütid päämiselt teotsevad. Neid kohti tuleb võimalikult sagedamini ja kõigile täiesti ootamata külastada, nii et salakütt peab alati, olgu see päeval või öösi, arvestama jahipersonaali ootamatu kohtamise võimalust. Jahijärelevalvet teostaja ei tohi valvekäike ette võtta kindla aja järele, vaid peab igale poole täiesti ootamatult ilmuma; täna ilmub ta teatavale kohale varahommikul, järgmisel päeval ilmub ta sinna õhtu eel, kolmandal päeval jälle keskpäeval jne. Jahijärelevalve teostamine pole kerge ja selle juures tuleb arvestada paljusid asjaolusid. Kuidas ja mil viisil otstarbekaimalt jahijärelevalvet teostada, selle kohta üldisi juhiseid ei saa üles

seada, sest sel alal tarvitatavad korraldusvõtted olenevad päämiselt kohalikest oludest, millest tubli jahijärelevalve teostaja taipab peatselt, kuidas ja mis suunas teotseda ning milliseid abinõusid tarvitada, et salaküttimisele riiv ette lükata.

Meie oludes vajavad ulukid esijoones kaitset hulkuvate koerte, kasside, kanakullide, vareste, harakate, tõhkude, rebaste ja kohati ka veel teiste kahjulike jahiloomade ja lindude eest, kui neid on sääl niivõrd palju, et muutuvad hädaohtlikuks kasulikele ulukeile.

Ka kahjulike ulukite vastu võitlemisel tuleb inimlikult talitada, loobudes kõigi sääraste võitlusvahendite tarvitamisest, mis sünnitavad loomale-linnule rohkesti piina ja valu; kui seda siiski ei saa täiesti vältida, püüda vähemalt piinaaeg võimaluseni lühendada. Mürgi tarvitamisest tuleb üldiselt loobuda, välja arvatud juhtumid, kui varestest püssi ja muude püünistega ei suudeta jagu saada.

Jahipidamisel kahjulikele ulukeile pidada silmas ka jahiseaduse ja selle seaduse teostamiseks antud määruse eeskirju, sest osa kahjulikest ulukeist on kas täielise või osalise kaitse alla võetud.

Ühtlasi olgu siinkohal tähendatud, et võitluses kahjulike ulukitega ei tohi ainuüksi lähtuda ühe või teise uluki kasulikkusest, vaid seejuures arvestada ka seda, kuivõrd üks või teine jahiloom või lind ilustab ja elustab loodust.

Ja kuigi mõned neist on kasulikele ulukeile äärmiselt hädaohtlikud, ei tule neid siiski viimseni hävitada, vaid nende arvulist koostist püüda hoida nii, et nad jahimajandusele ei saaks üleliigselt kahjustavalt mõjuda.

Jahitulemused kahjulikele, samuti kui ka kasulikele ulukeile olenevad päämiselt sellest, kuivõrd põhjalikult tuntakse ulukite elu-olu ja nende harjumusi. Jahti pidada kahjulikele ulukeile pole sugugi nii kerge nagu algaja jahimees tavaliselt arvab. Tagajärjekalt suudavad nendega võidelda vaid kogemusrikkad ja vilunud jahimehed hoolimata sellest, millist relva või vahendit kasutatakse nende hävitamiseks.

Võitluses kahjulike ulukite vastu on õiglaseimaks relvaks jahipüss. Kuid siiski ollakse sunnitud mõnede kahjulike ulukite tabamiseks (kana- ja raudkull, tõhk, nirk, vares, rooloorkull) kasutama ka muid võitlusvahendeid, sest üksi jahipüssiga ei suudeta neid vaos hoida. Rõhuv enamik meie jahimehi võitleb kahjulike ulukite vastu jahipüssiga, ainult viimaseil aastail on metsa-

mehed hakanud tarvitama ka mitmesuguseid muid püüniseid, esialgu päämiselt küll kulliliste püüdmiseks.

Kassid ja hulkuvad koerad hävitavad päämiselt kasulike ulukite poegi ja pesi, millega sünnitavad jahimajandusele rohkesti kahju. Terveid ja elujõulisi ning täiskasvanud ulukeid õnnestub neil harva tabada, välja arvatud vaid pesal istuv emalind, kui see aegsasti ei märka nende lähenemist. Eriti kardetavad on meil hulkuvad koerad metskitsedele talvel sügava lumega, kui viimane veel kattunud jääkoorukesega.

Hulkuvaid koeri on väga raske tabada, sest nad on tavaliselt väga ettevaatlikud ja kavalad, eriti need koerad, keda kord juba lastud ja seejuures haavatud. Kardetavaimad on aga need hulkuvad koerad, kes vaikselt, s. o. häält tegemata ajavad ulukeid taga või kes ühiselt, kahe-kolmekesi koos peavad jahti. Ühisel jahipidamisel tavaliselt ajab üks koer ulukit, kuna teine jookseb ette, et sobival silmapilgul sellele kallale karata. Sageli ei tea koera omanik ega ka jahijärelevalvet teostaja, et koer, kes päeval rahulikult puhkab kodus, öösi hulgub ümber ja ajab ulukeid taga. Hõlpsaimini õnnestub hulkuvaid koeri tabada varahommikul, enne päikesetõusu, varitsedes neid asulate või talude läheduses sinna viivate teede ääres. Mürki kui ebaausat võitlusvahendit ei tule isegi hulkuvate koerte hävitamiseks tarvitada; päälegi võivad mürgi läbi hõlpsasti kannatada saada ka süütud koerad kui ka mõned ulukid. Hädakorral, kui püssi abil hulkuvaist koertest ei saada jagu, tuleb neile hõrgutist (kodulooma või ulukite korjused, sisikonnad jne.) välja panna, ja kui nad on harjunud sääl söömas käima, siis neid selle läheduses hästivarjatud kohas varitseda.

Et kohaliku rahvaga mõne kassi või hulkuva koera pärast mitte vastollu sattuda, tuleb püüda need nii kõrvaldada, et nende hukkumisel ei oleks päältnägijaid ja et kassi või koera omanikud ei saaks sellest midagi teada.

On jahijärelevalvet teostajal kasutada tubli jahi- või mõni muu koer, kes ei aja kasse mitte haukudes taga, vaid murrab nad kohe tabamisel ilma pikema jututa, õnnestub säärase koeraga rohkesti kasse hävitada, kui õhtupimeduses sellise koeraga liikuda külade läheduses sinna viivail teedel. Kasse on ka hõlpus püüda kastlõksudega, eriti kui hõrgutiseks tarvitatakse lõksu mahutatud palderjani.

Tõhk ja nirk lähevad hõlpsaimini kastlõksu, kui need üles

seatud nende poolt tarvitatavaile radadele; neid õnnestub püüda ka astmeraudadega, kui rauad on vaid asjatundlikult üles seatud.

Rebaseile peetakse meil jahti päämiselt hagijatega ja lippudega; kohati varitsetakse neid ka väljapandud sööda juures ning juhuslikult lastakse ka jäneseile peetavail ajujahtidel. Kui loeteldud jahipidamisviisidega ei suudeta rebaste arvu tarviliselt vähendada, tuleb õnne katsuda mägrakoeraga, kes ajab koopasse peitu pugenud rebase välja. Äärmisel korral võib rebaste arvu vähendada ka veel nende poegade koopast väljakaevamisega. Rebaste püük raudadega on meil vähe levinud, sest suvel, kui tema nahk on alaväärtuslik, keegi ei hakka teda püüdma, talvel aga takistavad püüki lumi ja külm. Soovitakse siiski rebaseid püüda raudadega, tuleb talvel kasutada „tõmbe-", mitte aga „astmeraudu", sest esimesed rauad töötavad ka külma ja lumega enam-vähem rahuldavalt. Päälegi surmavad „tõmberauad" rebase kohe, kuna „astmeraudadesse" sattunud rebane peab kuni „püünisküti" tulekuni, kes tema surmab, suurt valu ja piina kannatama. Üldiselt peab veel tähendama, et põldudel lähevad rebased hõlpsamini rauda kui metsas. Rebaste kui ka muude kahjulike ulukite raudade ülesseadmise kui ka nende püügi võib ära õppida ainult praktiliselt, vilunud „püünisküti" juhatusel, mitte aga raamatuist, sest püüdmisel tuleb arvestada mitmeid asjaolusid ja võtteid, mida kirjalikult hästi ei suudeta üle anda ega selgitada.

Kana- ja raudkulle on hõlpus püüda kas „kullikorvidega" või nende elusalt ja vigastamatult püüdmiseks eriti ehitatud „kullipüüsidega". Hõrgutiseks või n.n. „peibutuslinnuks" on tavaliselt elus tuvi. Talvel, millal maapind lumega kattunud, tarvitada tumedamat või kirjut, suvel aga valget tuvi. Kuivõrd suuri tulemusi võib asjatundlikult korraldatud püük anda, näitab kujukalt Kabala metskond, kus kulliliste püük toimub rev.-metsaülema Hellati (end. Rosen) juhatusel ja tema poolt konstruitud „kullipüüsidega". Nii on Kabala metskonnas 1935. aastal püütud 77 kana- ja 22 raudkulli ning 1936. a. 54 kana- ja 13 raudkulli.

Kui jahimaadel elutseb alatiselt niivõrd rohkesti vareseid ja harakaid, et nende arvu laskmise ja pesade hävitamisega ei suudeta vähendada, jääb ainsaks võitlusvahendiks mürk, mida siis tahtes või tahtmata tuleb tarvitada. Kuigi meie praegu suudame vareseid vaos hoida jahipüssi abil ja nende pesade lõhkumisega, peatume siinkohal siiski ka mürgitarvitamisel.

Mürgitarvitamisel tuleb olla piinlikult ettevaatlik. Mürki vabalt ei saa osta, vaid seks tuleb nõutada vastav luba politseilt.

Vareste mürgitamiseks ei kõlba kiiresti mõjuvad mürgid nagu strühniin, sest niipea kui üks vareseist sureb kohal, põgenevad teised säält eemale ja seega väljapandud mürki ei võta enam. Parimini sobivad vareste mürgitamiseks vosvorist valmistatud preparaadid, sest need mõjuvad aeglaselt. Sagedaimini kasutatakse vosvorpreparaati, mille valmistamiseks kulub 25 gr pulkvosvorit, mis sulatatakse 250 gr glütseriinis ja sellele lisatakse nii palju Bolus albust, et saadakse siirupitaoline mass. Et vosvorisulatamine on hädaohtlik, tuleb see preparaat lasta valmistada apteegis, mingil tingimusel aga mitte seda ise kodus teha. Valmistatud mürki alal hoida vilus kohas hästi kinnikorgitud pudelis.

Kui vareste mürgitamist teostatakse talvel, siis valmistada looma verest ja nisukliidest puder, millele mürki juure lisada (1 liiter looma verd, 2 supilusikatäit mürki ja sellele vedelikule juure lisada nii palju kliisid, et saaks pudrutaolise massi). Puder tuleb panna põllule veetud sõnnikuhunnikule, kus varesed söömas käivad ja katta õhukese sõnnikukorraga.

Talve jooksul muidugi ei lähe korda kõiki vareseid jahimaadelt hävitada, sest kevadepoole — lindude pesitsemise ajal ilmub neid sinna ka mujalt, kaugemalt. Kevadel on kasulikem vareste ja harakate mürgitamiseks kasutada mürgiseid mune. Selleks tuleb puurida muna tömpotsa väike auguke, kust kaudu puhuda või imeda silma- või mõne teise väikese pritsi abil veidi munavalget välja. Siis võtta pudelist väikese pritsiga mürki ja lasta seda munasse 8—10 tilka. Enne mürgi võtmist, pudelit hästi loksutada. On mürki tilgutatud munasse, sulgeda munakoore puuritud auguke kohe tihedalt puuvill-tropiga ja viimane katta sula vahaga. Mürgi laialivalgumiseks tuleb muna tugevasti loksutada, seejärel varustada muna tindipliiatsiga kirjutatud päälkirjaga „mürk".

Kohtadesse, kus varesed varahommikul päämiselt viibivad, nagu põlluäärad, heinamaa-servad jne. ehitada kuivast rohust, lehtedest ja samblast pesa, kuhu paigutada 2—3 mürgitatud muna. Pesade asukohad tuleb juba päeval välja valida ja need siis ka valmis ehitada, kuna munade pessapanekut on otstarbekas teostada hilja õhtul või hommikul vara, et nägijaid poleks. Pesade asukohad tuleb endale üles märkida, et need üles leida kontrollimiseks. Munad, mida varesed pole võtnud ja kui nende järele

pole enam tarvidust, hävitada, mattes need sügavalt maasse. Mune ei või välja panna talude lähedusse, kus kanad ja sead käivad, sest need võivad mune kergesti süüa, mille tagajärjel aga lõpevad.

Ulukeile korraldatakse toitlustamist: 1) kohtades ja aastaaegadel, kus ja millal nad kannatavad toidupuudust, ja 2) juhtumeil, kui soovitakse ulukeid teatavaisse kohtadesse koondada või vältida nende söödalkäimist jahimaade naabruses asuvaile põldudele, kus nad võiksid kahju sünnitada. Ulukite toitlustamiseks tuleb asutada ja pidada korras söödapõlde ja -aasu, mis omakord jagunevad alatisiks ja ajutisiks. Söödapõldudel kasvatatava viljaga talitatakse järgmiselt:

1) kogu põld jäetakse ulukeile vabaks kasutamiseks, kus nad kogu aasta võiksid söömas käia;

2) põld antakse ulukeile vabaks söödalkäimiseks osade kaupa, s. o. põld jaotatakse osatükkidesse; kui vili ühelt osalt on ära söödud, antakse vabaks järgmine osatükk jne.; põld on seepärast piiratud hõlpsasti lahtivõetava ja ülekantava aiaga;

3) põld jääb kuni sääl kasvava vilja koristamiseni ulukeile suletuks, kuna säält kogutud vili kasutatakse nende talviseks toitlustamiseks.

Ulukeile asutatud aasadel kasvatatakse neile toiduks sobivaid ja meeldivaid rohte. Aasad jäetakse tavaliselt aiaga piiramata ja ulukeile võimaldatakse sääl söödalkäimist, kuna neist järelejäänud rohi ja ädal koristatakse ja kasutatakse ära talvtoitlustamisel. Ulukite jaoks asutatud söödapõlde ja -aasu tuleb niisama hästi harida ja väetada kui harilikke põlde ja aasu. Praegusel ajal asutatakse meil söödapõlde ja -aasu päämiselt metskitsedele, hirvedele ja jänestele, ning kui soovitakse tetri koondada vähemaile jahimaile, siis ka neile. Arvestades meie kliimaolusid, võib söödapõldudel kasvatada harilikku rukist, jaanirukist, kaera, segatist, ristikut, loomakapsaid ja -peete, porgandeid ja naereid ning mitmesuguseid rohte; tetredele aga otri, kaeru, nisu ja tatart.

Nagu lugejal teada, tuleb meil karmidel ja lumerikkail talvedel korraldada talitoitlustamist hirvedele, metskitsedele, jänestele, faasanitele ja põldpüüdele.

Kuidas seda korraldada, milliseid toitaineid anda, kui palju jne., selle kohta leiab lugeja üksikasjalisemaid andmeid raamatu I osast vastava uluki elu-olu kirjeldusest.

Kõigil vabas looduses elutsevail loomadel ja lindudel on vajadus aeg-ajalt end peita või varjata, ja näib, et kui neil seks sobivad varjupaigad (tihnikud, põõsastikud jne.) puuduvad, nad küllaldaselt edukalt ei sigi ega arene. Ulukid vajavad varjupaiku ka endakaitseks vaenlaste, ilmastiku mõjude kui ka igasuguste häirimiste ja eksitamiste vastu; ka kasutavad nad sageli neid varjupaiku poegimiseks kui ka pesitsemiseks. Kunstlikke varjupaiku asutatakse päämiselt ulukite päevaste peatuspaikade ja söödakohtade lähedusse, kui sääl puudub sobiv mets, põõsastik jne. Arvestades meie kliimastikku võib ulukite alatiste varjupaikade asutamiseks, olenevalt maapinnast, kasutada esijoones järgmisi puid ja põõsaid: kuusk, kadakas, mäemänd, tamm, paju, lepp, pappel, pihlakas, vaarikas, põldmari, põõsas-enelad jne. Neid puid ja põõsaid tuleb aeg-ajalt kärpida ja pügada, et varjupaik oleks võimalikult tihe. Jäneste, faasanite ja põldpüüde kaitseks tuleb suuremail ja lagedamail põldudel või maa-aladel, kui sinna mõningail põhjusil ei saa alatisi varjupaiku asutada, soetada ajutisi varjupaiku. Viimased on pindalalt tunduvalt vähemad ja nende soetamiseks kasutatakse päämiselt kraavide ja aedade ääri, kivihunnikute ümbrust, sööti jäetud põllulapikesi jne. Ajutiste varjupaikade soetamiseks tuleb istutada või külvata loomakapsaid, topinambure, Helianthus saltsifis ja mõnel korral ka segatist (kaer, hernes ja oder), mis hiliskevadel külvata ja talveks koristamatult põllule jätta.

Ulukite varjupaiku asutada vähekäidavaisse kohtadesse ja kus maapind ei kannata liigniiskusest.

Kuigi metsikult elutsevad loomad on tunduvalt tervemad koduloomadest, tuleb nende juures siiski ette mitmesuguseid haigusi, mis tihtigi lõpevad surmaga. Vabas looduses elutsevate loomade haigusjuhtumeid õnnestub harva kohe tähele panna, ja kuigi juhtutakse üksikuid ulukite korjusi leidma, siis tavaliselt ei selgitata surmapõhjusi, vaid korjus maetakse maha. Et võhik surma põhjusi ei suuda kindlaks teha, vaid seda võib teha asjatundja loomaarst või vastav asutis, tuleks meil leitud jahiloomade korjused saata Tartu ülikooli bakterioloogia laboratooriumi, kes ei keeldu surmapõhjusi kindlaks tegemast.

On surmapõhjused kindlaks tehtud, selgub ka, kuivõrd kardetava haigusega või taudiga on tegemist, millest olenevalt tuleb otsustada, millised abinõud tarvitusele võtta haiguse või taudi leviku tõkestamiseks ning kuidas korraldada ja teostada taudivastast võitlust.

Ulukite hulgas tekkinud haiguste või levinud taudide vastu

on üldiselt väga raske, kui mitte täiesti võimatu võidelda. Teatavaid tulemusi saavutatakse vaid siis, kui kõikidel jahimaadel, kus taud on levinud, teostatakse ühiselt tõrjet ning selle läbiviimine ja juhtimine usaldatakse asjasthuvitatud loomaarsti kätte. Meie oludes jääb tähtsamaks ja peagu ainsaks korraldusvõtteks taudide vastu võitlemisel haigete ulukite mahalaskmine ja korjuste kahjutu kõrvaldamine, s. o. nende põletamine või sügavale matmine.

Teatav ulukite liigi arvuline koostis jahimaal oleneb päämiselt maa-ala suurusest ja sääl leiduvaist elutsemistingimusist. Paljudel juhtumeil oleneb see ka kohalikest oludest, ja nii mõnigi kord tuleb ulukite arvulise koostise kindlaksmääramisel teatava maa-ala kohta tahtes või tahtmata arvestada ka kohalikke olusid, sest pole mingit mõtet ulukite arvu nii kõrgele viia ja hoida, et see osutuks kahjulikuks kui põllu- nii metsamajandusele. Teadlikule jahimehele on palju tähtsam ulukite, nii-ütelda, omanduslik (kvalitatiivne) kui koguslik (kvantitatiivne) külg. Teda ei huvita suurearvulised ulukite karjad, kui need koosnevad päämiselt kiratsevaist ja alaväärtuslikuks muutunud ulukeist, vaid ta tunneb tõsist rõõmu ainult tugevaist ja elujõulisist jahiloomist, kuigi neid leidub tema jahimaadel tunduvalt vähem. Hoolimata küllaldasest toitlustamisest on alaväärtuslikuks muutunud (degenereerunud) ulukid kaalult kergemad kui normaalselt arenenud ulukid. Degenereerunud ulukeil on üksikkehaosad, eriti aga sarved nõrgasti arenenud; ka on nende sigimisvõime väike ja vastupanu haigusile ning ilmastiku mõjudele äärmiselt nõrk. Ulukite puudulikku arenemist ja alaväärtuslikkust põhjustavad mitmed asjaolud.

1) Jahimaa-ala on sääl elutsevaile ulukeile pindalalt liig väike.

Edukaks arenemiseks kui ka sigimiseks vajavad ulukid võrdlemisi suuri maa-alasid, igatahes sääraseid, kus nad saaksid vabalt liikuda, ilma et igal sammul kohtaksid omasuguseid. Isegi küllaldaselt ja otstarbekalt korraldatud toitlustamine ei paranda seisukorda, kui ruumipuudus hakkab teravasti ilmnema.

2) Jahimaade geograafiline asend, maapinna omadused, kliima, toitumis- kui ka elutsemistingimused ei sobi teatud uluki liigile.

3) Ebaõige jahipidamine, näiteks: vanemad loomad surmatakse enne, kui pojad suudavad täis kasvada; jahti peetakse päämiselt tugevamaile ja elujõulisemaile ulukeile, kuna põdurad ja nõrgasti arenenud loomad jäetakse ellu; jahti peetakse erandina ühele sugupoolele jne.

4) Kroonilised haigused.

5) Sisearetus.

Metsikult elutsevail ulukeil pole sisearetuse hädaoht kuigi suur, sest selle eest hoolitseb juba targalt loodus ise, et lähedased sugulased pikapääle omavahel ei paarituks. Jooksuajal on ulukeil, eriti isaseil rändetung niivõrd suur, et ainult vähemail jahimail või aiaga piiratud jahiloomade kasvandusis võib lähedaste sugulaste pidev paaritumine aset leida, kuna sinna võõra vere juuretulek on takistatud.

Peagu kõigis riiges on jahipidamine emaseile ulukeile, kui neid on hõlpus isaseist eraldada, kas täiesti keelatud või tunduvalt piiratud. Sellise keelu tagajärjel tekkis meil omal ajal põdralehmi tunduvalt rohkem kui pulle, kuna tolleaegne jahiseadus ei näinud ette sugupoolte arvulise koostise reguleerimist, mille tagajärjel hakkas lehmade arvuline ülekaal mõjuma pullide arenemisele: nende sarved jäid aasta-aastalt nõrgemaks ja vähemaks ega arenenud enam kühvliteks, vaid jäid pulgataolisteks. Sama nähtus tuli omal ajal ilmsiks ka välismaal, kus lasti vaid hirve-pulle ja sokke, kuna hirvelehmad ja ema-metskitsed olid kogu aja kaitse all. Ajakohased jahiseadused on seda pahet arvestanud, lubades ka emaseile ulukeile pidada jahti juhtumeil, kui nende arv on niivõrd suur, et see takistab teatava uluki liigi edukat sigimist ja arenemist.

Et meil on elutsemistingimused ulukeile võrdlemisi soodsad ja ka jahti neile on seni peetud otstarbekalt, siis pole meil ulukid ala-väärtuslikeks muutunud ega pole ka sugupoolte arvulist koostist rikutud. Üksikuis kohtades leidub vaid isasinikaelparte tunduvalt rohkem kui emaparte, kuid kas see on pidev või ainult ajutine nähtus, selle kohta puuduvad veel täpsemad andmed.

Ulukite eest hoolitsemise teostamine kui ka selle tulemused olenevad suuresti jahimaade suurusest, jahipiirkonna kujust ja naaber-jahimaade kasutajaist.

Mida suurem on jahimaa-ala, seda otstarbekamalt, kavakindlamalt ja odavamalt võib ulukite eest hoolitseda ning saada ka paremaid tulemusi tehtud tööst ja kantud kuludest. Suurel jahimaa-alal on ulukite eest hoolitsemise tulemused selgesti nähtavad, sest need on vabad igasugustest kõrvalmõjudest, olgu need

hää- või pahatahtlikud. On aga jahimaa-ala niivõrd väike, et ulukid sääl ei saa püsivalt elutseda, vaid sunnitud on ka naaberjahimail käima, siis on nende eest hoolitsemise tulemused väga kahtlased, mispärast alati enne tööleasumist selgitada, kas kavatsetud töö end üldse tasub ja kuivõrd suuresti võib mõjuda naaberjahimaade kasutaja ühel või teisel viisil töötulemustele.

Ulukite eest hoolitsemise tulemused olenevad suuresti ka jahipiirkonna kujust. Kui see on ebasoodus, siis ei saa isegi suurtel jahimaa-aladel ära kasutada neid soodustusi, mis jahimajandusele pakuvad suured jahimaad. Mis kasu oleks, näiteks, mitmetuhande hektaari suurusest jahimaast, kui see endast kujutab kitsast ja pikka riba, mis igast küljest võõraste jahimaadega piiratud või mis mitme kilomeetri pikkuselt tungib kitsa ribana võõrasse jahimaasse?! Säärase ebasoodsa kujuga jahimaalt satuvad ulukid alatasa võõraile maile, hoolimata sellest, kuivõrd hääd elutsemistingimused neil ei oleks ka oma jahimaadel. Ainult veekogudest moodustatud jahipiirkondade kujul pole erilist tähtsust, sest et vesilinnud on oma elutsemistingimustega juba enam-vähem tihedalt seotud sääraste kitsaste veeribadega ja seepärast säält nii hõlpsasti võõraile jahimaile ei lenda.

Üldiselt peab tähendama, et ulukite eest hoolitsemiseks nähtud vaev ja kantud kulud annavad siis parimaid tagajärgi, kui selle mõju langeb osaks päämiselt ühtedele ja samadele ulukeile.

Seepärast olgu iga teadliku jahimehe püüe endale moodustada säärane jahipiirkond, mis suuruselt ja kujult võimaldab teostada ulukite eest hoolitsemist otstarbekalt ja rippumatult naaberjahimaade kasutajaist. Osutub see võimatuks, siis astuda ühendusse naaberjahimaade kasutajatega, ja kui nad on teadlikud ja ausad jahimehed, siis endast-mõista ei keeldu jõukohaselt osa võtmast ühisest ulukite eest hoolitsemistööst. Mida paremini naaberjahimaade kasutajad saavad omavahel läbi ja mida tihedamini nad töötavad ulukite eest hoolitsemise alal koos, seda kasulikum on see ulukeile.

III. Jahipidamise abinõud ja vahendid.

1. Jahipüssid.

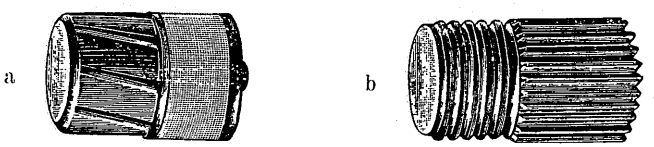
Jahipüssideks nimetatakse püsse, mida tarvitatakse päämiselt jahipidamiseks. Need peavad olema kõigiti kõlvulised jahipidamiseks. Spordipüssi ehitamisel, näiteks, pannakse päärõhku tabamuse täpsusele, mitte niivõrd aga haavlite või kuuli läbilöögi- või sissetungivõimele ega ka sellele mõjule, mis tabamusel kuul või haavlid avaldavad ulukile; viimased omadused on aga jahipüssile tähtsamad kui tabamuse täpsus.

Olenevalt sellest, kust laeng asetatakse püssi, kas raua tagaosast, valmislaenguna — padrunina selleks sinna eriti ehitatud padrunipessa, või püss laetakse otsast — suudmest, — jagunevad püssid tagant- ja eestlaetavaiks. Et eestlaetava püssi laadimine, laengute vahetamine ja väljavõtmine kui ka püssi puhastamine on tülikas ja aegaviitev, siis on ka arusaadav, miks nüüdisaja jahimehed eelistavad tagantlaetavaid jahipüsse. Kuna praegusel ajal eestlaetavate jahipüsside järele pole enam nõudmisi, siis suuremad tööstused ei valmistagi enam neid, vaid teevad neid ainult eritellimiste pääle.

Vastavalt sellele, kas jahipüss on ehitatud laskmiseks haavlite (resp. rentkuulidega, s. o. $4^1/_4$ mm ja suurema läbimõõduga haavlid) või kuuliga, jagunevad jahipüssid veel haavli- ja kuulipüssideks. Haavlipüssi rauaõõs on siledapinnaline, kuna aga kuulipüssi rauaõõnde on puuritud keerdkäiguga vindid.

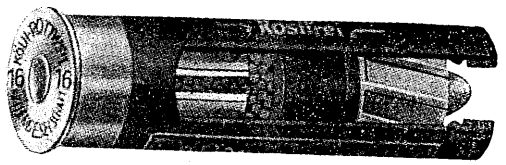
Et jahipidamiseks tarvitatavad kuulipüssid oma ehituselt ja tarvitatava laskemoona (püssirohu ja kuuli) poolest suuresti erinevad sõjaväes kasutatavaist kuulipüssidest ja padruneist, siis et neid kaht kuulipüssi tüüpi mitte teineteisega ära vahetada, nimetatakse sõjaväes tarvitatavaid kuulipüsse vintpüssideks, jahipidamiseks valmistatud kuulipüsse aga lihtselt kuulipüssideks.

Hädakorral, või kui laskekaugus ei küüni üle 50—60 meetri, võib ka haavlipüssist kuuliga võrdlemisi rahuldavate tagajärgedega lasta, kui selleks tarvitada mitte harilikku ümmargust kuuli, vaid haavlipüssist laskmiseks eriti valmistatud kuuli n. n. „haavlirauakuule" nagu Brenneke, Witzleben, Stendebach, Sauer, André-Charleroi ja teised. Ajujahil metsas, kus tavaliselt ei lasta kaugele ja kus tegemist on puude vahel kiiresti liikuva jahiloomaga, on vähevilunud kuulilaskuril otstarbekam kasutada kuulipüssi

Joon. nr. 81. Haavlirauakuulid: a — Witzleben, b — Brenneke.

asemel haavlipüssi, lastes viimasest haavlirauakuuliga. Haavlipüssiga on aga tunduvalt hõlpsam sihtida ja kergem märki leida kui kuulipüssiga, sest esimesel teostub sihtimine vaid kirbu abil, kuna teisel tuleb õigeks sihtimiseks kasutada kirpu ja sihikut. Päälegi ei lenda haavlirauakuul nii kaugele kui kuulipüssist lastud kuul, seepärast on ka vähem hädaohtlik kui ajajaile nii teistele

Joon. nr. 82. Haavlirauakuuliga laetud padrun.

ajujahist osavõtjaile. Eriti häid tagajärgi saavutatakse laskmisel haavlirauakuuliga sel korral, kui haavlipüss on eriti seks valmistatud. Viimasel ajal on müügile lastud haavlipüsse, mis niisama hästi lasevad haavlitega kui haavlirauakuuliga. Varemail ajul võis haavlirauakuuliga lasta vaid tsilinderrauast, s. o. säärasest püssirauast, mille õõne läbimõõt oli kogu ulatuses ühesuurune. Nüüd on haavlirauakuule ka juba sääraselt valmistatud, et nendega võib lasta mitte ainult poolčokk-, vaide isegi täisčokkraudadest. Poolčokk- või täisčokkraudadeks nimetatakse püssiraudu, mil rauaõõne läbimõõt pole kogu ulatuses mitte ühesuurune, vaid muutub suudme lähedusest enam-vähem kitsamaks.

Poolčokkraudadel väheneb õõne läbimõõt niivõrd vähe, et see palja silmaga on vaevalt märgatav, kuna täisčokkraudadel seevastu õõne kitsendus on silmaga selgesti nähtav. Haavlirauakuul mahutatakse harilikku pappkesta, kuid padruni laadimiseks ei tarvitata mitte harilikku suitsuga püssirohtu, vaid haavlirauakuuliga laskmiseks eriti valmistatud püssirohtu. Haavlirauakuuliga laetud padruneid pole soovitav endal laadida, vaid parem on need tellida vastavast töökojast, kusjuures tuleb tingimata nõuda, et padrunid laetaks ka haavlirauakuuli jaoks ettenähtud püssirohuga.

Jahipüsse valmistatakse ühe-, kahe- ja ka kolmeraudseid. On valmistatud ja müügile lastud isegi neljaraudseid jahipüsse, kuid jahimeeste hulgas pole need poolehoidu leidnud.

Üheraudsed püssid on päämiselt kuuli- ja spordipüssid ning iselaadivad (automaat) haavlipüssid, kuna harilik haavlipüss on tavaliselt kaheraudne. Kolmeraudsel jahipüssil on harilikult kaks ülarauda — haavlirauad, kuna nende all asetsev raud on kuuliraud.

Valmistatakse ka sääraseid kolmeraudseid jahipüsse, mil mõlemad ülarauad on kuulirauad, kuna alumine haavliraud.

Kaheraudseil haavlipüssidel asetsevad mõlemad rauad tavaliselt kõrvuti, kuid viimasel ajal on hakatud tegema ka sääraseid kaheraudseid haavlipüsse, mil rauad ei asetse enam kõrvuti, vaid üksteise all. Neid haavlipüsse kasutatakse päämiselt sportlaskmiseks.

Tehakse ka niisuguseid kaheraudseid jahipüsse, mil üks raud on kuuli-, teine haavliraud. Neil haavli-kuulipüssidel asetsevad rauad kas kõrvuti või üksteise all. Kaheraudseid püsse, mil rauad asetsevad mitte kõrvuti, vaid üksteise all, nimetatakse „pukkpüssideks" (Bockwaffen).

Rõhuv enamik kuulipüsse on üheraudsed ja ainult mõned üksikud jahimehed kasutavad ajujahil suuremaile jahiloomadele, nagu põdrad, karud, hirved ja metssead, kaheraudseid kõrvuti asetsetud raudadega kuulipüsse. Et aga ka üheraudsest kuulipüssist oleks võimalik anda teine ja järgmine lask võimalikult kiiremini, on konstruitud n. n. „poolautomaat-" ja „automaatkuulipüssid". „Poolautomaat-" või „magasinkuulipüssid" on ehitatud üksiklasuks, s. o. iga lasu järel on tarvis tühi kest käeliigutusega padrunipesast välja tõmmata ja sinna saata uus padrun salvest (magasinist), mis tavaliselt asetseb püssi allpoolel, päästiku kaitserauast veidi ettepoole. Salve mahub harilikult 5 padrunit.

Tuntumaiks „poolautomaatkuulipüssideks“ on Euroopas „Mauser“ (Saksas) ja „Mannlicher-Schönauer“ (Austrias) ning Ameerikas — Winchester, Merlin, Savage, Remington ja teised.

Automaat- või iselaadivaiks kuulipüssideks nimetatakse sääraseid püsse, mil iga lasu järel sünnib kesta väljaheitmine ja padruni pessaviimine tagasipõrke jõul, s. o. automaatselt, ilma laskja kaasabita. Padrunite tagavara on mahutatud kas püssiraua all olevasse püssirauataolisse magasini või püssilae kaela (Winchester, Browning).

Euroopa jahimeeste hulgas, eriti Saksamaal ja Austrias on rohkem poolehoidu leidnud „poolautomaatkuulipüssid“, kuna Ameerika jahimehed eelistavad iselaadivaid kuulipüsse.

Välismais, kus rohkesti faasaneid, põldpüüsid ja jäneseid ja kus neile peetakse ka ajujahte, on paljude „laskurite“ (jahimeesteks neid küll nimetada ei saa) hulgas poolehoidu leidnud üheraudsed iselaadivad haavlipüssid või õigemini „haavlipildujad“. „Rekordimehed“, paugutajad ja lihakütid on sääraseist „haavlipildujaist“ otse vaimustatud, kuid teadlike jahimeeste poolt pole need iselaadivad haavlipüssid võitnud poolehoidu, sest nendega tunduvalt rohkem haavatakse jahiloomi-linde kui hariliku kaheraudse haavlipüssiga. Teades, et tagavaras on 5 lasku, mida võib peagu katkestamatult järgemööda välja lasta, ei sihita tavaliselt enam nii kui kord ja kohus, vaid lastakse rohkem hää õnne pääle. Ja kuna niipea laskudest ei tule puudus, siis ei tarvitse nendega ka kokkuhoidlik olla, mispärast lastakse ka siis veel jahiloomadelelindudele, kui need on juba niivõrd kaugele põgenenud, et isegi hääl tabamusel ei suudeta neid nii-kui-nii enam surmata.

Välismais tarvitatakse iselaadivaid haavlipüsse sageli ka jahipidamiseks hanedele ja partidele. Iselaadivaist haavlipüssidest on jahimeeste hulgas suurima poolehoiu osaliseks saanud haavlipüss „Browning“ (Ameerika), kuna teisi nagu „Winchester“, „Sjoegren“ (Rootsi) ja „Walther“ (Saksa) tarvitatakse väga harva.

Poolautomaat- ja automaatpüssidel on enamuses rauad laega kruvide abil pidevalt ühendatud nii, et raua äravõtmiseks tuleb kruvid lahti keerata. Teistel jahipüssidel on aga raud resp. rauad ühendatud laega vastava seadise abil, mis võimaldab hõlpsasti raudu laest eraldada (püssi lahti võtta) kui ka püssi „lahti murda“, millega avaneb võimalus mahutada padruneid padrunipessa ja säält kesta välja tõmmata. Neid jahipüsse nimetatakse

„lahtimurtavaiks“. Kesta padrunipesast võimalikult kiiremaks eemaldamiseks on kallihinnalised jahipüssid varustatud „kestaheitjaga“ (Ejektor), mis püssi avamisel kesta padrunipesast automaatselt heidab välja. „Lahtimurtavaid“ jahipüsse on kaht tüüpi: 1) „kukkedega“ (vanem tüüp) ja 2) „kukkedeta“.

Välispool lukku asetsevate kukkedega jahipüssi nimetatakse „kukkedega“ püssiks, kuna luku sees olevate kukkedega (õigemini löökosadega) jahipüssi kutsutakse „kukkedeta“ püssiks. Esimest tüüpi jahipüssidel toimub kuke vinnatõmbamine pöidla abil, kuna „kukkedeta“ püssidel mõlemad kuked lähevad korraga vinna püssi „lahtimurdmisel“, s. o. lukustikus on eriseadis, mis kukki tõstab vinna, kui püss „lahti murda“. „Kukkedeta“ jahipüssil on see paremus, et seda võib kiiremini laskevalmis seada, sellest kiiremini laske teha ja on käitlemisel vähem hädaohtlik kui „kukkedega“ jahipüss. Ehkki „kukkedeta“ jahipüssid on varustatud automaatkaitsega, mis laadimisel püssi kohe kaitsevinnastab ja kuigi neil puuduvad „väliskuked“, mida võib kogemata puudutamisel hõlpsati vinna tõmmata, tuleb siiski kõigist neist paremusist hoolimata ka „kukkedeta“ jahipüssi käsitsemisel nagu iga teisegi tulirelva juures olla äärmiselt ettevaatlik ega tohi iialgi unustada, et vilunuimagi jahimehe käes jääb püss ikkagi hädaohtlikuks esemeks.

Haavlipüssi rauaõõne läbimõõt märgitakse kaliibreis, s. o. kaliiber on rauaõõne diameetri mõõtüksus. Tähendatud mõõtüksuse aluseks on tinakuulide arv, mis võrdub ühe vanaaegse inglise tollinaelale (453,59 gr). See tähendab: kui ühest tollinaela tinast valatakse, näiteks, 12 ühesuurust ümmargust tinakuuli ja ühe sellise läbimõõduga kuulile valmistatakse vastava õõnega püssiraud, kuhu üks neist kuulidest mahub vabalt, siis on püssi kaliiber nr. 12. Kaliibrid märgitakse alati paarisarvudega — 10, 12, 14, 16 jne. Järelikult, mida suurem haavlipüssi kaliibri number, seda vähem on rauaõõne läbimõõt; nii, näiteks, on kal. 12 haavlipüssi rauaõõne läbimõõt 18,20 mm, kuna see kal. 20 on kõigest 15,70 mm.

See vanast ajast pärit haavlipüsside rauaõõnte mõõtüksus on küll omapärane ja ebatäpne, kuid sellest hoolimata on ta peagu kogu maailmas tarvitamist leidnud ja seda peetakse ka veel praegugi otstarbekaks mõõtüksuseks.

Vastavate kaliibritega haavlipüsside rauaõõne läbimõõt milli-

meetreis, mõõdetud 15 mm kauguselt padrunipesast suudme poole, oleks ligikaudu järgmine:

kal.	10	haavlipüssidel —	19,30 mm
„	12	„	18,20 „
„	14	„	17,20 „
„	16	„	16,80 „
„	20	„	15,70 „
„	24	„	14,70 „
„	28	„	13,80 „
„	32	„	12,70 „

Tarvitatavamad kaliibrid on 12 ja 16, kuna daamid ja mõned hääd jahilaskurid kasutavad linnujahil ka kal. 20 haavlipüsse.

Haavlipüssi ostmisel kerkib muude küsimuste hulgas esimesena kaliibri-küsimus. Sageli aga ollakse kahevahel, kas võtta kal. 12 või kal. 16. Kui arvesse võtta, et kal. 12 jahipüssi haavlilaeng kaalub 35 gr, kal. 16 — 32 gr ja kal. 20 — 26—28 gr, siis tuleb sellest järeldada, et kal. 12 lask suurema arvu haavlite tõttu peab mõjusam ja võimsam olema. Ekslik on paljude jahimeeste arvamus, nagu jookseks vähemast kaliibrist lastud haavlilaeng koomalt ja kataks seetõttu ka tihedamini märki.

Tehtud katselaskmised on vastuvaidlematult näidanud, et kaliibri suurus ei mõju haavlite hajumisele (laialijooksule), vaid see oleneb hoopis muist asjaoludest. Kui kal. 12 ja 16 püssirauad on ühesuguselt puuritud, siis on haavlite hajumine (hajumise sõõr) mõlemail kaliibreil peagu ühesugune. Kuna aga kal. 16 laeng sisaldab arvult vähem haavleid kui kal. 12, siis on iseendast arusaadav, et kal. 16 kattumus või kattevõime, s. o. haavlite arv teatavale mõõtüksusele — pinnale peab vähem olema kui kal. 12.

Kaliibri valik oleneb päämiselt sellest, missuguseile ulukeile kavatsetakse muretsetava jahipüssiga pidada jahti. Kasutatakse jahipüssi päämiselt jahipidamiseks tetredele, põldpüüdele, ajujahtidel metsas ja metspartidele suvel, siis sobib hästi kal. 16. Peetakse aga jahti ka hanedele, lagledele, meripartidele kui ka partidele ülelennu ajal, millal tavaliselt tuleb kaugemalt lasta, siis on kasulikum osta juba kal. 12, sest sellest lastud haavlite kattumus kui ka läbilöögivõime on suurem. Küll võib kal. 16 laengut soovikorral suurendada, kuid siis peavad ka rauad vastavalt paksemad olema, seejuures padrunipesa peab puuritud olema mitte hariliku pikkuse (65 mm), vaid pikemate (70 mm) kestade jaoks. Sellega aga palju ei võideta, sest sääraste tugevate ja paksude raudadega jahipüssi (kal. 16) kaal läheneb juba hariliku kal. 12 haavlipüssi kaalule.

Viimasel ajal eelistavad paljud jahimehed kergeid, võimalikult vähema kaaluga jahipüsse, olles arvamusel, et säärased on otstarbekamad. Tõsiasi on, et kerget jahipüssi on küll hõlpus kanda, kuid sel on ka teatav piir, millest allapoole ei või minna, ilma et sellest ei kannataks jahipüssi kasutaja julgeolek kui ka laskeosavus. Üldiselt peab tähendama, et kaheraudne kal. 12 haavlipüss peab kaaluma vähemalt 2,8 kg, kal. 16 — 2,6 kg ja kal. 20 — 2,5 kg. Kolmeraudse jahipüssi, kal. 16 haavliraudadega ja 8 mm kuulirauaga, raskuseks peaks olema vähemalt 3,3 kg. Samal ajal ei tohi aga unustada, et raskema (kuni teatava määrani) jahipüssiga lastakse tavaliselt paremini kui liigselt kerge püssiga.

Enamikule jahimehist on tülikam jahipüssi tagasipõrge kui selle kaal. Tagasipõrge pole aga mitte ühe või teise püssi halb omadus, vaid see tekib enamikjuhtumeil sellest, et püssi ja laengu kaalude vahekord pole normaalne. Mida kergem on püssi kaal ja mida suurem on tarvitatava laengu kaal püssi jaoks ettenähtud normaallaengu kaalust, seda tugevam on tagasipõrge. Eriti tugevasti tundub see laengute vahe ülemäära kergete jahipüsside juures. Tagasipõrget põhjustavad ka veel liigselt kõver laad või liig lühikesed rauad. On püssi tagasipõrge niivõrd tugev, et see muutub juba tülikaks, mõjudes tabamusele, tuleb vähendada laengut, esijoones haavleid. Ei aita laengute vähendamine, tuleb püss anda püssimeistrile, kes selgitab tagasipõrget tekitavad põhjused. Raudade puurimisega tagasipõrget ei saa kõrvaldada, olgu siis, et padrunipesa on tarvitatava kesta jaoks liig lühike.

Rauaõõne läbimõõdu vähendamisega suudme läheduses (čokirauad) saavutatakse haavlilaengu tihedamat jooksu ja kattumust kui kogu pikkuses ühesuuruse läbimõõduga raudadest (tsilinderrauad). Haavlipüssid on harilikult nii ehitatud, et parem raud on kas tsilinder- või vaevalt märgatav čokkraud, kuna vasak raud on tugev čokkraud.

Mis puutub haavlipüssiraudade pikkusse, siis peaksid need olema kal. 12. — 72—75 sm ja kal. 16. — 68—72 sm pikad. Et jahipüssidele anda võimalikult kergem kaal ja hõlbustada nende käsitsemist, on viimasel ajal ehitatud väga lühikeste raudadega (raua pikkus 45 ja 55 sm) jahipüsse, kuid hoolimata ehitajate

kiidulauludest pole need siiski otstarbekad. Kes endale võib lubada, sellele soovitan osta haavlipüssi kahepaari raudadega: ühed 75 sm pikad čokkrauad, mida kasutada jahipidamisel hanedele, lagledele ja partidele ülelennu ajal, ning teised 65 sm pikad tsilinderrauad — noorelinnujahiks, ajujahiks metsas, jahipidamisel põldpüüdele, tikutajaile jne. Kolmeraudse jahipüssi raudade pikkus on harilikult 65 sm.

Kuulipüssi kaliibri all mõistetakse rauaõõne läbimõõtu, mõõdetud vindi harjast vastasoleva vindi harjani; kaliiber märgitakse harilikult millimeetreis. Ainult Ameerikas ja Inglismaal ei märgita kuulipüsside kaliibreid millimeetreis, vaid selleks tarvitatakse ühe inglise tolli (= 25,4 mm) murdosi. Ameerikas märgitakse kuulipüssi kaliiber $^1/_{100}$ ja Inglismaal $^1/_{1000}$ tolli täpsusega, seejuures pannakse numbrite ette punkt, mis tähendab, et tegemist on tolli murdosaga.

Nii on

Ameerikas:		Inglismaal:	
kal. .22 =	5,6 mm	kal. .303 =	7,70 mm
„ .25 =	6,35 „	„ .360 =	9,1 „
„ .30 =	7,62 „	„ .380 =	9,65 „
„ .32 =	8,1 „	„ .400 =	10,1 „
„ .35 =	8,9 „	„ .450 =	11,4 „
„ .38 =	9,6 „	„ .500 =	12,7 „
„ .44 =	11,15 „	„ .577 =	14,65 „
	jne.	„ .600 =	15,2 „

Praegusel ajal kasutatakse sagedaimini 8 ja 9,3 mm kuulipüsse. Kuulipüssi kaliibri valik oleneb teatava määrani sellest, missuguseile ulukeile kavatsetakse kuulipüssiga jahti pidada, kuid üldiselt võib tähendada, et mida suurem jahiloom, seda suurem peab olema ka kaliiber. Suurendades rohulaengut ja kuuli kaalu, võib ka vähemast kaliibrist suurema jahilooma surmata, kuid otstarbekam on siiski jahipidamisel suuremaile jahiloomadele tarvitada suuremakaliibrilist kuulipüssi. Meie oludes lastakse kuuliga sokke, kohati ka hülgeid, luiki ja hanesid. Sokkude laskmiseks võib hääde tagajärgedega kasutada $6^1/_2$, 7, 8 ja isegi 9,3 mm kuulipüssi, kui laskmiseks valitakse vaid sobiv kuulipadrun, mis laetud vastava rohulaenguga ja sobiva kuuliga. Lindude laskmisel võib hääde tagajärgedega kasutada 5,6 mm (Ameerika kal. 22) kuulipüssi.

Paljudel juhtumeil lõhkevad haavlipüsside rauad just seetõttu, et ei teata, kas püssist võib lasta suitsuta rohuga või ainult suitsuga (musta) rohuga. Uuemal ajal ehitatud püssidel leiduvate katsetus- ja proovimismärkide varal, mis lüüakse püssiraudadele pärast proovimist, võib iga jahimees ise hõlpsasti kindlaks teha, kas püssist võib lasta suitsuta või ainult suitsuga püssirohuga. Peagu igas riigis, välja arvatud Ameerika, kus valmistatakse tulirelvi, on püsside proovimine sunduslik, ja seni, kui rauad pole varustatud vastava proovijaama märkidega, pole lubatud püsse müügile lasta. Püsse proovitakse vähemalt kaks korda (mõnes riigis isegi kolm korda). Esimest korda tavaliselt, kui rauad on poolvalmis, teist korda, kui püss on juba kokku pandud ja müügivalmis. Samuti on igas riigis erinevad proovimärgid, mis raudadele lööduna tähendavad: mitu korda on püssi proovitud, millist püssirohtu ja kui suurt rohulaengut on proovimisel tarvitatud, kas rauad on suitsuta rohu tarvitamiseks kõlvulised, kas rauaõõs on puuritud kitsendusega (čokk) või ilma (tsilinder), kaliiber, proovijaama asukoht jne. Suitsuta püssirohuga laskmiseks kõlvulised jahipüsside rauad kannavad järgmisi märke:

Saksamaal (Suhl, Zella-Mehlis, Frankfurt O. ja Oberndorf): täht „N“ ja sellel kroon või sõna „Nitro“ ja selle pääl kroon.

Belgia (Lüttich): joon (kriips), millel püstiseisev lõvi ja joone all tähed „P. V.“ või „E. C“, millega tähendatakse, millist püssirohtu on proovimisel tarvitatud.

P. V. = Poudre vive (proovimise püssirohi); E. C = inglise E. C. püssirohi.

Inglismaa (London ja Birmingham): tähed NP — krooniga.

Püssiraudade lõhkemist põhjustab sageli ülemäära suur gaaside surve, mis tekib rauaõõnes, kui laskmiseks tarvitatakse ülenormi suuri rohulaenguid või kui padrunite laadimiseks tarvitatakse püssile mittesobivat püssirohtu või kuuli. Kui püssiraudade lõhkemise põhjuseks on gaaside surve, siis lõhkevad rauad kas padrunipesa lähedusest või puruneb viimane ise, kusjuures rauad kisutakse kas ainult lõhki või purunevad osaliselt tükkideks. Seepärast peab õnnetuste vältimiseks iga jahimees teadma kasutatava jahipüssi vastupidavust, laengute (rohu, haavlite resp. kuuli) normaalkaalu ja kas püssist võib lasta ainult suitsuga või ka suitsuta rohuga. Puudub püssiraudadel suitsuta püssirohu

proovimärk, ei tohi säärasest püssist suitsuta rohuga lasta (nõrgad teras- ja damastrauad). Sageli on aga jahimehed just ise süüdi kuulipüssi raudade lõhkemises, sest tarvitavad kuulipüssipadrunite laadimiseks mitte vastavate raudade või kuuli jaoks ettenähtud püssirohtu. Mingil tingimusel ei tohi haavlilasu jaoks valmistatud suitsuta püssirohtu tarvitada kuulipadrunite laadimiseks, sest see rohi põleb liig kiiresti, mille tagajärjel kuulirauda de lõhkemine on vältimatu.

Kuulipüssi rauaõõnes leiduvad võõrkehad tekitavad laskmisel harilikult raua paisuvuse, kuid juhtumeil, kui võõrkeha vastupidavus on eriti suur, võib ka raud lõhkeda.

Pääle gaaside surve põhjustavad haavliraudade lõhkemisi ja paisumisi ka veel rauaõõnde sattunud võõrkehad nagu liiv, lumi, paks määre jne. kui need raua suudme ummistavad. Samuti võib seda juhtuda ka siis, kui pärast laskmist (teise) rauda jääb padrunist väljapõrunud tropp või rauaõõne kaitseks raua suudmele pandud kaitsekapsel või rauda pistetud tropp ja need unustatakse enne laskmist rauast välja võtta. Mida suurem takistus, mida tugevamini võõrkeha rauas püsib ja mida lähemal suudmele see asub, seda suuremad on võimalused raua paisumiseks või lõhkemiseks.

Omapäraseid paisumisi on viimasel ajal ette tulnud väga suurte suudmekitsendustega čokk-raudades otse kitsenduse ees. Säärase paisuvuse põhjuseks on nähtavasti liig kõvad või suured „haavlitropid", mis ei jookse mitte tarvilise kiirusega kitsendatud kohast läbi ja sellega takistavad haavlilaengu korrapärast liikumist.

Haavliraua hernesuuruste paisuvuste tekitajaiks on lahtised haavliterad, mis enne laskmist rauaõõnde sattunud nõrgasti ääres tatud padrunist.

Iga jahimees peaks seepärast endale külge harjutama, et enne püssi laadimist vaataks rauad järele, kas sääl ei juhtu olema sääraseid võõrkehi, mis võiksid põhjustada raudade lõhkemise või paisumise. Kukub jahimees ühes püssiga või on ta lumega kaetud tihedast tihnikust läbi pugenud, siis enne laskmist püssirauad tingimata järele vaadata, kas sinna pole sattunud mulda, liiva, lund jne.

2. Laskemoon.

a. Püssirohi.

Jahilaskmisel tarvitatakse meil mõlemaid kui suitsuga (musta) nii ka suitsuta püssirohtu.

S u i t s u g a p ü s s i r o h i on segu, mis koosneb salpeetrist, puusöest ja väävlist. Sellest segust pressitakse erineva läbimõõduga terad. Olenevalt terade suurusest jaguneb suitsuga püssirohi harilikult kolme sorti: peenike, keskmine ja jäme. Suitsuga püssirohu häädeks pääomadusteks tuleb pidada seda, et see on võrdlemisi odav, sütib hõlpsasti igasugusest sütikust ja püsib kaua tarvitamiskõlvulisena, kui ainult niiskus ei pääse ligi. Samuti on selle rohuga padrunite laadimine üldiselt lihtne, sest ei tarvitse rohulaengut kaaluda, vaid võib mõõta vastava mõõduga. Ka põlemisel tekkiv tahm on vähem kahjulik rauaõõnele. Selle rohu puudusteks aga tuleb pidada seda, et ta suuresti kardab niiskust, tahmatab põlemisel tugevasti püssirauda ja tekitab tugevakõlalise paugu rohke suitsuga.

S u i t s u t a p ü s s i r o h t u valmistatakse väga mitut sorti olenevalt sellest, millisele tulirelvale see on ette nähtud. See püssirohi jaguneb: kahuri-, kuulipüssi-, haavlipüssi-, spordipüssi, püstolite ja revolvrite rohuks. Eriti rohkesti on suitsuta püssirohu sorte valmistatud kuulipadrunite jaoks.

Omadustelt kui ka valmistusviisidelt jaguneb suitsuta püssirohi kolme gruppi:

1) želatineeritud nitrotselluloosrohi, milles pääaineks on nitreeritud taimekiud (puuvill, puu jne.); kujund mitmesugune, nagu libled, kilbikesed, ribad, terad, vürflid (kandik), nuudlid ja torukesed;

2) nitroglütseriinrohi — erineb esimesest sellega, et lahustusvahendiks on nitroglütseriin, mis püssirohtu jäetakse; kujund mitmesugune, nagu vürflid, kepikesed ja torukesed;

3) s e g a r o h i — valmistatakse želatineerimata nitrotselluloosist, millega segatakse rohkesti hapnikku sisaldavaid aineid; rohu kujund — terad.

Suitsuta püssirohule ühe või teise kujundi andmisega kas kiirendatakse või pidurdatakse rohu põlemist, seega ka gaaside hulga tekkimist.

Jättes siinkohal kõrvale mainitud suitsuta püssirohu sortide omaduste analüüsimise, tähendan vaid niipalju, et praegusel ajal

valmistatud želatineeritud nitrotselluloospüssirohi sobib hästi jahilaskmisel ja rahuldab püssirohu suhtes esitatud nõudeid täiel määral.

Suitsuta püssirohi kannatab tunduvalt vähem niiskusest kui suitsuga rohi, kuid temperatuur mõjub esimesele siiski rohkem viimasest. Suitsuta püssirohtu ei tohi, näiteks, nädalateviisi hoida ruumis, kus temperatuur on alla 0°. Seni, kui suitsuta püssirohu temperatuur püsib veidi üle 0°, ei lange rohu põlemisvõime ka niivõrd, et sel oleks praktilist tähtsust. Tõuseb temperatuur aga üle +30°, siis ei mõju see veel niivõrd lasule kui just gaaside surve suurendamisele, nagu seda on korduvalt troopikamail tähele pandud. Seega ei tule suitsuta rohtu ka palavas ruumis või kohas hoida.

Suitsuta püssirohu hääks omaduseks tuleb pidada seda, et ta põleb väga vähese suitsuga ja rauaõõs seejärel peagu sugugi ei nõgistu. Samuti on ka see rohu hääks omaduseks, et on lahtises olekus täiesti hädaohutu. Puuduseks tuleks lugeda rohu rasket süttivust, mistõttu vajatakse erisütikuid; samuti hõlbustab rauaõõne roosteminekut ja on hinnalt kallis.

b. Kuulipüssipadrun.

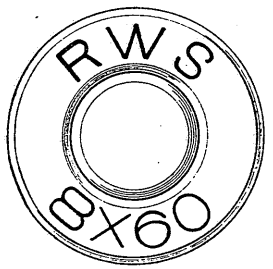
Kuulipüssipadrun (kuulipadrun) koosneb neljast osast: padrunikestast, sütikust, rohulaengust ja kuulist.

Padrunikest ühendab padruni üksikosi ja valmistatakse eranditult valgest vasest. Teised metallid kas üldse ei kõlba kesta valmistamiseks või pole seks küllaldaselt otstarbekad.

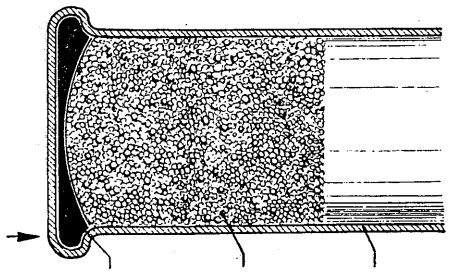
Kuulipüsside padrunipesad on kahjuks väga mitmekesised, ei erine üksteisest mitte ainult läbimõõdu ja pikkusega, vaid suuresti ka veel vormilt ja kujult. Padrunikesta väliskuju aga peab igas suhtes täpselt vastama kuulipüssi padrunipesa kujule, milleks ta valmistatud. Seetõttu leidubki ühe ja sama kaliibri jaoks lõpmatu palju mitmesuguseid padrunikesti, milline asjaolu äärmiselt tülikas ja padrunite tellimisel tekitab hõlpsasti eksitusi. Kõige enam on levinud pudeli-, tsilindri- ja koonusekujulised padrunikestad. Kesta tagaosa lõpeb kübaraga, mille äärtpidi kest või padrun tõmmatakse padrunipesast välja. Kuulipüssi padrunikesti valmistatakse ka ääreta, ja et tõmbiku hammas haaraks kesta, on viimane varustatud sissepoole pressitud ringitaolise vööga, mis asetseb kübarast veidi ettepoole, ulatusega ümber kogu kesta. Kestakübara keskel on sütikupesa ja selle põhjas alas,

mille vastu lüües lööknõela ots lööb sütiku plahvatama. On alas mahutatud sütikusse, puudub viimane sütikupesas. Sütiku plahvatusest tekkinud säde süütab rohulaengu.

Kestakübaral leiduvad märgid näitavad tavaliselt kaliibrit, kesta pikkust ja vabrikut, kus padrun valmistatud. Mõnedes riikides märgitakse kübarale ka veel padruni valmistusaasta, missuguse rohuga padrun laetud, rohulaengu ja kuuli kaal jne. Näide: Saksamaal valmistatud kuulipadrunil leiduvad märgid (joon. nr. 83) tähendavad kal. 8 mm, kesta pikkus 60 mm ja padrun valmistatud „Rheinisch-Westfälische Sprengstoff Actien-Gesellschaft,

Joon. nr. 83. Padrunikübaral leiduvad märgid.

Joon. nr. 84. Äärtulepadrun.

Nürnberg = N); ehk märk 7 × 57R = kal. 7 mm, kesta pikkus 57 mm ja kest äärega (R = Rand = äär). Täht „R" on selleks juure lisatud, et tähendatud padrunit eraldada teisest samasugusest padrunist (7 × 57), mille kest on aga ääreta. Või võtame näiteks veel padruni 8 × 57 J. R., kus täht „J" eraldab selle padruni teistest padruneist, mil kaliiber ja kesta pikkus samasugune kui padrunil 8 × 57 J. R., kuid mille kestal on aga teine kuju.

Ammust ajast on jahimehed püüdnud kuulipadrunikesti ühtlustada ja nende tüüpe vähendada, kuid seni pole see korda läinud, mispärast endine segadus kestade kui ka kuulipadrunite alal kestab.

S ü t i k. Sütik koosneb sütikukestast ja sellesse mahutatud süütesegust, mis tõuke saamisel plahvatab. Siis, kui padrunite laadimiseks tarvitati hõlpsasti süttivat ja kiiresti põlevat suitsuga püssirohtu, polnud erilist vajadust rõhku panna süütesegule. Nüüd, kus suitsuta rohi on suitsuga rohu peagu juba välja tõrjunud, on ka sütiku suhtes tunduvalt suuremad nõudmised üles seatud kui varem, sest suitsuta rohi nõuab süttimiseks hoopis teiste omadustega sädet kui suitsuga rohi. Rohulaengu õigest süttimisest aga

oleneb suuresti padruni häädus; mõned kõrge häädusega suitsuta püssirohu sordid nõuavad isegi erisütikuid. Üldiselt on siiski kasulikum suitsuta püssirohu jaoks tarvitada häid, kuigi veidi kallimaid sütikuid, sest rohulaengu puuduliku või mitteotstarbeka süttimise tagajärjel kannatab lask.

Äärtulepadrunil puudub sütik ja süütesegu mahutatakse otse kestakübarasse.

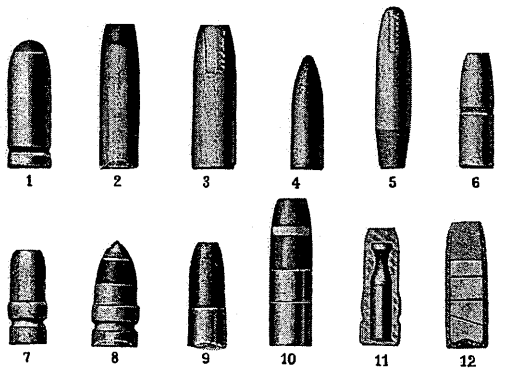
P ü s s i r o h i. Rõhuv enamik kuulipüssipadruneist laetakse nüüd suitsuta rohuga.

Õnnetuste vältimiseks tuleb üksikuid rohusorte piinlikult üksteisest eraldada ega tohi neid padrunite laadimisel mingil tingimusel ära vahetada. Seepärast on suitsuta püssirohuga padrunite, eriti kuulipadrunite laadimine võhiku poolt ikka teatava kahjuohuga laskjale seotud. Paljudel juhtumeil on õnnetused lihtselt seetõttu aset leidnud, et padrunite laadimisel pole õiget või vastavat püssirohtu tarvitatud. Näiteks, on tarvitatud kuulipüssipadrunite laadimiseks haavlilasu jaoks ettenähtud suitsuta rohtu. Ainult vilunud ja oma eriala hästitundja laadija on suuteline teadma, millist sorti püssirohtu tarvitada kuulipadrunite laadimisel, sest püssirohu valik oleneb pääle muu ka veel kaliibri suurusest, kesta kujust, kuuli kujust ja kaalust ning veel sellest, mis materjalist kuul valmistatud. Nii nõuavad, näiteks, tinakuulid sootu teist püssirohtu kui teraskestaga varustatud kuulid, lühiraudadega kuulipüsside jaoks ette nähtud padruneid tuleb teise rohuga laadida kui pikemate raudadega kuulipüssipadruneid, peenemad kaliibrid nõuavad jälle teist tüüpi püssirohtu kui suuremad, üks sort püssirohtu nõuab, et rohulaeng ulatuks kuuli põhjani, teisel sordil aga peab kuuli põhja ja rohulaengu vahele jääma vaba ruum jne.

Sütiku tugev säde peab küll kogu rohulaengu korraga sütitama, kuid rohupõlemine peab siiski sündima järk-järgult ning lõplikult ära põlema ja gaasiks muutuma alles selleks silmapilguks, kui kuuli põhi on jõudnud raua suudmeni. Kui rohi plahvataks korraga, tekiks silmapilkselt määratu gaaside hulk, mille surve aga hakkaks kohe lagunema, niipea kui kuul hakkab rauas suudme poole liikuma. Gaaside surumine peab aga kuulile kestma seni, kui kuuli põhi on jõudnud raua suudmeni. Et kuulipüssidest lastakse väga mitmekujuliste kui ka väga mitmekesisest materjalist valmistatud kuulidega ja kuna kõikidele kuulidele üks ja sama sort püssirohtu ei sobi hästi, on ka arusaadav, miks jahi-

laskmiseks on valmistatud nii mitmeid ja mitmeid sorte püssirohtu. Kuna võhikul on võimatu tunda kõiki suitsuta püssirohtude omadusi ja kuulipadrunite laadimisel ebakohase rohu valik võib hõlpsasti esile kutsuda õnnetusi, tuleb kodusest kuulipadrunite laadimisest tingimata loobuda.

K u u l. Jahilaskmisel pole tähtis üksnes, et kuul hästi tabab märki, vaid veel tähtsam on, kuidas kuuli tabamus mõjub uluki kehale. Sportlaskmisel on päänõudeks, et kuul võimalikult vähem

Joon. nr. 85. Jahilaskmises sagedamini tarvitatavad kuulid: 1 — osaliselt teraskestaga kaetud ümmardatud pääga kuul, 2 — osaliselt teraskestaga kaetud lameda pääga kuul, 3 — auguga varustatud kuul, 4 — teravaotsaga kuul, 5 — torpeedo — õõsotsaga kuul, 6—8 — mitmesugused vaskkestaga kaetud kuulid, 9 — „ratsionaalne" kuul, 10 — „vööga" kuul, 11 — teras-tuumaga kuul, 12 — üksikuist osist koosneva tuumaga kuul.

hajuks, kusjuures laskurit sugugi ei huvita küsimus, millist mõju kuul avaldab tabamisel märgile; suudab kuul märklauale kinnitatud paberi läbistada, jatkub sellest küllaldaselt. Vintpüssist lastud kuulilt aga nõutakse, et ta lendaks võimalikult kaugemale, lendjoon oleks võimalikult lame, kuuli hajumine väike ja kuul võimalikult suurema läbilöögivõimega. Vintpüssist lastud kuulilt ei nõuta, et ta tingimata surmaks vaenlase, vaid jatkub sellest, kui see vaid haavab vastast ja teeb võitlusvõimetuks. Jahimees seevastu aga nõuab kuulilt, et see tabades kohe surmaks, või kuigi kuul ei surma suuremat jahilooma silmapilkselt, siis vähemalt haavaks niivõrd rängasti, et ta ei suudaks enam kaugele põgeneda. Et kuul mõjuks kohe surmavalt, peab see omama vastavat läbilöögi- (sissetungi), lõhke- kui ka kildumisvõimet. Et need võimed kuulile anda, valmistatakse jahipidamiseks tarvitatavaid kuule

väga mitmekesisest metallist, kusjuures kuulidele antakse ka mitmesugused kujud; eriti mitmekesised on kuulide esiotsa kujud ja vormid.

Jahipidamiseks tarvitatakse sea- ja kõvemast tinast valmistatud kestata kui ka kestaga kaetud kuule.

Seatinast valmistatud kuule pressitakse vastava läbimõõduga traadist või kangist või valatakse. Nende kuulide laskmiseks tarvitatakse päämiselt suitsuga kuulipüssirohtu või kui seks soovitakse võtta suitsuta rohtu, siis ainult säärast, mis eriti tinakuulide jaoks valmistatud. Ka peab kuulipüssiraud tinakuuliga laskmiseks vastavalt puuritud olema: vindid sügavamad ja kruvikäike (keermikke) vähem kui kuuliraual, millest lastakse kestaga kaetud kuuliga. Üleliigse hõõrumise kui ka püssirauaõõne „tinatuse" vähendamiseks katta tinakuulid rasvaga.

Tinakuulil on aga järgmised puudused: võrdlemisi väike lennukiirus ja sellest olenev suuresti kõverdunud lendjoon, ühekülgne mõju ja rauaõõnte tugev „tinatumine". Kehha tungides muutub küll tinakuuli kuju (omab seenetaolise kujundi), kuid suurt lõhkemõju see ei tekita siiski, tavaliselt läbistab tinakuul siledalt keha, välja arvatud juhtumid, kui satub kondile. Kiiresti ja surmavalt mõjub tinakuul vaid siis, kui kuuliga on otsekohe tabatud mõni tähtsam siseelund.

Kõvatinakuulid valmistatakse metallisegust, mis koosneb sea- ja kõvatinast ning antimoonist. Sellest veidi kõvemast metallisegust valmistatud kuulid võimaldavad lennukiiruse suurendamist ja laskmiseks kasutada rohkearvuliste keermikega kuuliraudu, mille tagajärjel kuul võib olla natuke pikem ja kaliiber pisut vähem.

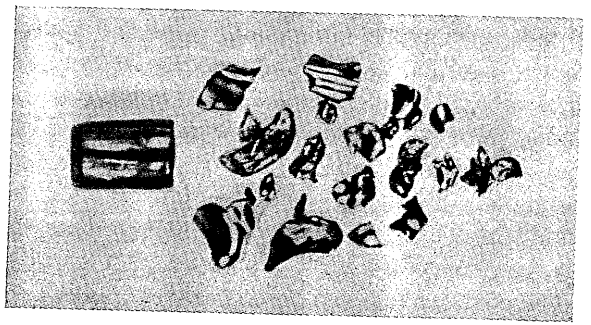
„Kestkuulideks" (mantelkuulid) nimetatakse sääraseid, mil kuulituum (kuul ise) on kaetud kõvema metallkestaga. Kuulikest valmistatakse kas nikeldatud raua-, vase- või terasplekist, kuna kuulituum valmistatakse harilikult kas sea- või kõvatinast. Kuulituum kaetakse seepärast kõvemast metallist valmistatud kestaga, et suure lennukiiruse puhul hakkab tina sulama, mille tagajärjel muutub kuuli kuju, mis jälle omakord suuresti mõjub kuuli lennujoonele. Kuulituum kaetakse kas üleni kestaga või osa esiosast jäetakse katmata. „Täis-kestkuulid", s. o. kuulid, mil tuum on kogu ulatuses kaetud kestaga, ei sobi hästi jahipidamiseks, sest need läbistavad liig kergesti ja takistamata keha ning seetõttu aga ei mõju kiiresti surmavalt. Surmavalt mõjub

see kuul vaid siis, kui tabab kohe mõnd tähtsat elundit; neid kuule tarvitatakse vaid jahipidamisel lindudele. Jahipidamisel tarvitatavail „kestkuulidel" jäetakse tavaliselt $^{1}/_{12}$ kuulituumast katmata, kuna $^{11}/_{12}$ kaetakse kestaga. Kestast väljaulatuv tuuma esiosa on kas ümmargune või lamedapäine. Viimasel ajal on jahipidamise otstarbeks müügile lastud ka „täis-kestkuule", kuid neil on kuuli esiossa puuritud trehtrikujuline õõs. Jahilaskmisel, kus laskekaugus ei ulatu tavaliselt üle 100—150 meetri, pole kuuli esiosa kujul nii suurt tähtsust kui, näiteks, sõjategevusel, kus lastakse harilikult tunduvalt kaugemale. Üldiselt võib tähendada, et lamedapäise kuuliga, mida jahimehed eelistavad, võib märki niisama hästi tabada kui ümmarguse pääga kuuliga. Ainult säärastel kuulidel, mille esiosa on juba niivõrd suuresti lamendunud, et kuul omab seetõttu tsilindritaolise kuju, langeb lennukiirus kui ka tabamustäpsus. Siinkohal olgu veel tähendatud, et kui lamedapäised kuulid satuvad lennul isegi nõrga takistuse vastu, nagu peenike oks, pilliroog, jäme rohukõrs jne., põrkavad nad lennujoonest hõlpsamini kõrvale kui terava otstega kuulid. Kuuli lennule avaldab teatavat mõju ka kuuli tagaosa kujund, mistõttu on viimasel ajal hakatud vähendama ka kuuli tagaosa läbimõõtu. Neid n. n. „torpeedo-kuule", mida tarvitatakse sõjaväes, on hakatud tarvitama ka jahipidamisel, kuid jahilaskmisel pole neil erilist tähtsust, sest see soodus mõju, mida säärane tagaosa kujund avaldab kuulilennule, ilmneb alles laskmisel kaugelasuvaile märkidele, mitte aga laskmisel 100—150 meetri kaugusele, nagu harilikult lastakse jahipidamisel.

Kuuliga lastes tuleb olla äärmiselt ettevaatlik, sest kuul lendab väga kaugele, ja isegi uluki keha läbistanud kuul, kui see pole kehas killustunud, võib veel kaugele lennata ning inimese surmata. 30—33° nurga all lastud kuul lendab tavaliselt kuni 4 kilomeetrini. Kui kuul lennul satub vastu mõnd kõvemat takistust, põrkab lennuteelt kõrvale, ja kui seejuures ei killustu, võib isegi kaugelviibivaile inimesile saada hädaohtlikuks. Jahipidamiseks tarvitatavad kuulid pole nii hädaohtlikud kui „täis-kestkuulid", sest kestast väljaulatuv tuumaots kui ka kest ise deformeeruvad ja kilduvad takistusele sattudes võrdlemisi kergesti. Et jahilaskmisel kuuliga hädaohtu veelgi vähendada, on viimasel ajal valmistatud sääraseid kuule, mille tuum koosneb üksikuist tinaosadest ja kest valmistatud säärasest metallist, mis takistusele sattudes kergesti killuneb, mille tagajärjel aga ka tuum puruneb. Suuremaile jahiloo-

madele see kuul pole otstarbekas, sest see kildub enne, kui suudab sügavalt tungida kehha; sokkudele on see kuul küllaltki sobiv.

Jahijärelevalve teostajaid, kel kokkupõrkeid relvastatud salaküttidega, arvatavasti huvitab küsimus, kuivõrd üks või teine kuul suudab kasvavat puud läbistada. Olenevalt kaliibrist, kuulikesta vastupanust, rohulaengu suurusest jne. läbistavad kestaga osaliselt kaetud kuulid 14—22 sm läbimõõduga okas- kui ka pehmeid lehtpuid. Terava otsaga „täiskestkuulid" pole puude läbistamiseks nii hääd kui ümmara pääga „täiskestkuulid", mis läbistavad 60—80 sm läbimõõduga okaspuid.

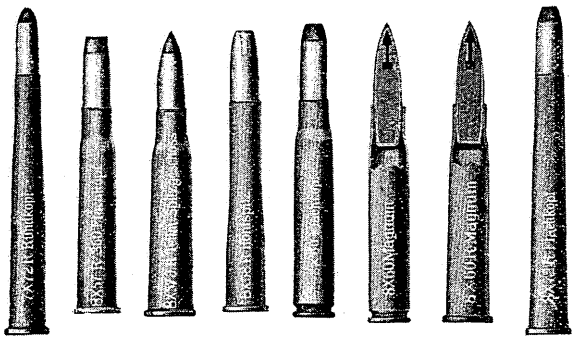
Joon. nr. 86. Osadesse kildunud kuul.

Jahipidamisel suuremaile jahiloomadele tarvitatavalt kuulilt nõutakse: 1) et see tabades lõikaks võimalikult rohkesti karvu ära, mis hõlbustab selle koha leidmist, kus loom oli lasuandmise ajal, 2) et kuul keha läbistades seda üleliigselt ei purustaks ja 3) et kuul võimalikult kiiremini surmaks looma.

Kuuli läbistamisvõime on suhteliselt suurim mittekilduvail kuulidel, s. o. tina- ja täis-kestkuulidel. Mida vähem on kuuli läbimõõt (püssikaliiber) ja mida suurema jõuga see tabab märki, seda sügavamini tungib kuul sisse. Et kestaga osaliselt kaetud kuulid suudaksid enne kildumist tarvilise sügavuseni kehha tungida, tehakse kuuli tagaosa niivõrd massiivne ja tugev, et see ei purune, vaid jääb terveks; päälegi antakse neile kuulidele väga suur lennukiirus. Igatahes on soovitav, et kuul keha läbistaks, sest siis jookseb verd mõlemaist haavadest, mis suuresti hõlbustab haavatud jahiloома jälitamist.

Kuuli lõhkevõime uluki kehale tekib seeläbi, et kuuli lennukiirus antakse tabamisel üle kehasleiduvale vedelikule, mis siis selle tagajärjel paiskub määratu suure jõuga laiali. See n. n. „hüdrodünaamiline" võime on seda suurem, mida rohkem vedelikku sisaldab tabamuskoht ning mida suurema jõuga kuul tabab seda kohta.

Kehasleiduva vastupanu tõttu kildubki kuul (joon. nr. 86), kusjuures kest kui ka suurem osa tuumast puruneb väikesteks kildudeks (mõnedel kuulidel jääb kuuli tagaosa kildumata). Need killud purustavad närviteid — ja mõjudes ühtlasi hüdrodünaamiliselt, kutsuvad esile niivõrd tugeva närvišoki, et loom ei suuda sageli enam paigastki liikuda.

Joon. nr. 87. Kuulipüssipadrunid.

Et kuulipüsside kaliibrid on väga mitmesugused ja igale kaliibrile on valmistatud mitukümmend üksteisest suuresti erinevat padrunit, siis kuulipüssi tellimisel või ostmisel tuleb ära tähendada, millisele jahiloomale selle püssiga tahetakse päämiselt jahti pidada, et püssisepp teaks, millise padruni jaoks ta padrunipesa peab puurima.

Algajaile jahimeestele olgu öeldud, et sokkude ja suuremate lindude laskmiseks võib kasutada ka kal. 6,5 mm püssi. Soovitakse kuulipüssi tarvitada ühiselt nii sokkudele kui ka põtradele või teistele suuremaile jahiloomadele, võtta püss kal. kas 8 või 9,3 mm ja ühtlasi valida ka vastavad padrunid. Nagu juba öeldud, on käidavaimad kal. 8 ja 9,3 mm kuulipüssid.

Kuivõrd mitmekesised võivad kuulipadrunid olla, selgub juba sellest, et Saksamaal üksinda valmistatakse ainult kal. 8 mm püssi jaoks 42 üksteisest suuresti erinevat kuulipadrunit. Seepärast peab iga kuulipüssi omanik tingimata meeles pidama oma kuulipüssipadruni nimetuse kui ka teised üksikasjalised andmed, et padrunite tellimisel ei tekiks eksitusi. Pole need talle teada või

on ta need ära unustanud, tuleb tal tellimisele juure lisada padrun või vähemalt kest, seejuures ühtlasi teatades ka kuulipüssi nimetuse ja kus see tehtud. Nii tuleb kuulipadrunist märkida järgmised andmed:

1) kaliiber, kesta pikkus ja kas kest on äärega või ilma,

2) püssirohulaengu suurus grammides ja millise nimetusega rohtu on laengu valmistamiseks tarvitatud,

3) kuuli nimetus (täiesti või osaliselt kestaga kaetud, torpeedo, tinakuul jne.), kuuli pikkus millimeetreis ja kaal grammides,

4) püssiraua pikkus millimeetreis ja

5) kuuli algkiirus, kui see teada.

c. Haavlipadrun.

Haavlipadrun koosneb järgmisist osadest: padrunikestast, sütikust, rohu- ja haavlilaengust ning vilt- ja papptropist.

Padrunikest (kest). Vastandina kuulipüssikestale on haavlipüssikest palju üksuslikum, erinedes vaid läbimõõdu (kaliiber) ja pikkusega, kuna väliskuju (päämiselt küll „kübara-ääre" kõverdus, paksus jne.) on nüüd neil kõigil ühesugune. Haavlipadruni kest on tsilindrikujuline toruke, mille üks ots on suletud „kübaraga"; „kübara" äär takistab padrunit liig sügavale padrunipessa minekut ja selle äärtpidi tõmmatakse ka padrun või kest padrunipesast välja. „Kübara" keskel on vastava läbimõõduga auguke — „sütikupesa", kuhu paigutatakse sütik.

Kesti valmistatakse nüüd päämiselt kokkuliimitud paberist koosnevast papist, kuid endisel ajal valmistati neid ka metallist (valgest vasest). Papist valmistatud kesti nimetatakse „pappkestadeks", metallist aga — „metallkestadeks". Pappkesta vastupidavuse suurendamiseks on see seespoolt selles osas, kuhu mahutatakse püssirohi — „rohuruum" — varustatud vastava kõrgusega papprõngaga, mis paremail kestadel veel terasplekiga vooderdatud. Pappkestadel on kübar valmistatud vasest, kusjuures kübara põhja tugevdamiseks on sissepoole mahutatud paberimassist pressitud põhjakatend või „punn", mis kallihinnalisemail kestadel on kaetud terasplekist vooderdisega. Kesta valmistamiseks tarvitatud materjali häädusest oleneb, kui kaua suudab kest püssirohugaaside survele vastu panna, et ei praguneks. Hädaohtlikem on, kui kest lõhkeb põigiti, sest selle tagajärjel võib hõlpsasti raud

lõhkeda; lõhkeb kest aga pikuti, siis mõjub see vaid lasule, kuna osa gaase valgub kasutamata laiali. Kestakübarale märgitakse harilikult kaliiber, kestatööstuse „märk" või nimi ja tööstuse asukoht. Sageli märgitakse kestale ka mõningad andmed kesta kohta. Haavlikesta pikkus on kõikidel kaliibreil ühesugune, harilikult 65 mm. Kal. 12, 16 ja 20 jaoks valmistatakse ka veel 70 mm ja kal. 10 ja kal. 12 isegi 75 mm pikkusi kesti. Sääraseist pikist kestist suurendatud laengutega valmistatud padrunid nõuavad aga eriti tugevaid ja paksude raudadega haavlipüsse; harilikust haavlipüssist säärase suurendatud laenguga ei või lasta.

Suurema kaliibrilise haavlipüssiga saavutatakse tavaliselt paremaid tagajärgi. Kui vähema kaliibri jaoks soovitakse tarvitada suurema kaliibri laenguid, suureneb selle tagajärjel gaaside surve tunduvalt, ja et vähema kaliibrilise püssi rauad suudaksid suurendatud survele vastu panna, peavad nad paksemad ja tugevamad olema kui vastava kaliibri harilikud rauad. Kui vähema kaliibri jaoks tarvitada pikemaid kesti (70 mm), siis, nagu juba öeldud, peab haavlipüss ka sellele vastavalt ehitatud olema, kuid tugevama ehituse ja paksemate raudade tõttu on püss kaalult peagu niisama raske kui suurema kaliibriga püss.

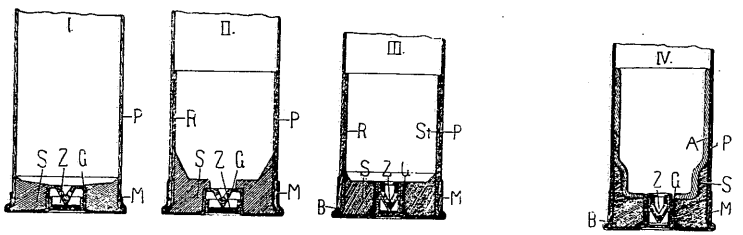
Väga hädaohtlikuks kujuneb laskmine haavlipüssist, mille padrunipesa pikkus on 65 mm, kuid tarvitatakse 70 mm pikkadest kestadest valmistatud padruneid. Laskmisel, kui ääristatud padruni äär tropiga lükatakse sirgeks, ulatub pika kesta ots „ülemineku koonusesse" (s. o. kitsendatud üleminekukoht padrunipesast — rauda), mille tagajärjel haavlid sääl surutakse ülemääraliselt tugevasti kokku ja seetõttu tekib sääl suur ja järsk gaaside surve, mis raua vastupidavusele võib hädaohtlikuks saada. Päälegi halveneb tunduvalt püssi laskevõime, kui laskmiseks kasutatakse padrunipesale mittevastavaid kesti.

Kesta sisekuju kui ka mahutavus olenevad päämiselt kesta põhjakatendi paksusest ja rohuruumi vooderdisest. Rohuruumi plekkvooderdis või papprõngas on aluseks rohutropi äärtele. Joonises nr. 88 ja 89 on toodud nelja haavlikesta iseloomustavad osad. Kest I on tüüpiline suitsuga rohu kest. Kesta seina „P" ühendab kübaraga „M" madal papp-punn „S"; viimases leidub sütikupesa alasiga „G"; sütik asetatakse alasile. Kest II on ette nähtud suitsuta rohu jaoks, kusjuures rohuruumi mahutavuse vähendamiseks on punn „S" kõrgem. Rohuruum on pääleselle vooderdatud papprõngaga „R", mis suurendab kesta seina vastu-

pidavust ning on ühtlasi rohutropi-ääre aluseks, et sellega rohu kokkusurumist tropi poolt vältida. Tähendatud kahest haavlikesta sordist erineb kest III, alumise teraspõhjaga „B" ja seesmise terasplekist vooderdisega „St", mis eriti suurendavad kesta vastupidavust. Kest III on varustatud „Gevelot" sütikuga.

Eriti vastupidav ja tugev on kest IV, mil rohuruumiks on alumiiniumist valmistatud tugev kausike „A", milles rohi on hästi kaitstud nii temperatuuri kui ka niiskuse mõju eest.

Kesta valikul ei tohi mõõduandvaks olla selle odavus, vaid

Joon. nr. 88 ja 89. Haavlipadrunikesta tähtsamad osad.

päärõhk panna häädusele, sest hääst kestast valmistatud padrun ei kaitse laskmisel mitte ainult püssi mehhanismi paremini, vaid annab ka paremaid laske; päälegi võib häid pappkesti ka palju kordi uuesti laadida.

20—30 aastat tagasi, kui laskmiseks tarvitati suitsuga rohtu, kasutati metallkesti tunduvalt rohkem kui nüüd, millal kasutamist leiavad päämiselt pappkestad. Metallkesti võib lugemata kordi uuesti laadida, mistõttu endisil ajul jahimehed eelistasidki neid, sest tolleaegset pappkesta ei saadud uuesti laadida. Metallkesti on tülikam laadida kui pappkesti, sest haavlitropp tuleb kas vahaga, parafiiniga või mõne teise sobiva ainega kinni valada.

Jäetakse metallpadrunil haavlitropp kinni valamata, võib hõlpsasti juhtuda, et ühest rauast lastes, libiseb teises rauas asuval padrunil põrutuse tagajärjel haavlitropp padrunist välja ning satub püssi rauda, mis sellest rauast lastes võib püssiraua lõhkemise esile kutsuda. Metallkesta õõne läbimõõt on veidi suurem kui pappkestal, mistõttu tuleb nende laadimisel tarvitada suurema kaliibriga padrunitroppe. Nii, näiteks tuleb kal. 12 kestade laadimisel kasutada troppe, mis ette nähtud pappkesta kal. 10 jaoks; kal. 16 jaoks võtta tropp, mis ette nähtud kal. 12 jaoks ja kal. 20 jaoks — kal. 16 tropid. Kui jahipüssil pole padrunipesad täpselt

ühesuurused, siis tuleb metallkestad enne uuestilaadimist tingimata kalibreerida, sest muidu võib kergesti juhtuda, et padrun ei mahu rauda. Metallkestade kalibreerimiseks tuleb kasutada metallist „kalibraatorit", milles leidub padrunipesale vastava läbimõõduga õõs, kuhu pistetakse kest. Kui kest sinna ei mahu vabalt, ajada see sinna puuhaamri löökidega. Endisi metallkesti ei võinud suitsuta rohuga laadida, kuid nüüd on ka sääraseid metallkesti valmistatud, mida võib suitsuta rohuga laadida. Kestasse on mahutatud vastav papprõngas, mis vähendab rohuruumi mahutavust; ka on kest varustatud erisütikuga.

Padrun peab alati vabalt „padrunipessa" minema, hoolimata sellest, kas padruni valmistamiseks kasutatakse papp- või metallkesti. Ei lähe padrun vabalt padrunipessa, ei tohi seda mingil tingimusel sinna jõuga suruda, sest sellest kannataksid suuresti püssi ühendusosad kui ka lukustik.

S ü t i k. Suitsuga rohi ei nõua süttimiseks erisütikut; suitsuta rohi aga vajab seevastu suurt ja tugeva sädemega sütikut, sest vastasel korral ei süti rohulaeng korrapäraselt ja annab seetõttu ebanormaalse lasu. Nõrk süttimine annab haavlilaengule madala gaaside surve ja väikese lennukiiruse. Liigselt tugev ja äge süttimine aga võib hõlpsasti esile kutsuda rohulaengu plahvatuse, või kuigi see ei leia aset, siis tõuseb gaaside surve niivõrd suuresti, et haavlilaeng ei jookse enam koos, vaid paiskub laiali juba raua suudme läheduses.

Haavlikestade sütikuid on väga mitmesuguseid, mis erinevad üksteisest suuruselt, kujult ning selleltki, kas sütik on varustatud alasiga või mitte. Alasiga varustatud sütik on küll kallim, kuid seevastu tunduvalt parem, sest ei anna peagu iialgi tõrkeid ja seejuures on neil suur ja tugev säde.

Mõni aasta tagasi oli sütikuil veel see puudus, et sütikusegu plahvatamisel tekkinud gaasid mõjusid halvavalt terasraudadele ja kutsusid esile rauaõõnes roostetumise. Nüüd on leiutatud uus sütikusegu, mis ei mõju enam kahjulikult terasele, ja kõik kallihinnalisemad sütikud on nüüd laetud selle seguga.

Kui haavlipadruneid laetakse suitsuta rohuga, siis tuleb ka säärased sütikud muretseda, mis sobivad vastavale rohule. Praegusel ajal tarvitatakse päämiselt n. n. „kinniseid — Gevelotsütikuid", mis on varustatud alasiga. Inglismaal ja Ameerikas tarvitatakse vähemaid ja kitsamaid „Eley-sütikuid" kui ka mitmesuguses konstruktsioonis „kinniseid" sütikuid.

P ü s s i r o h i. Haavlipadrunite laadimiseks tarvitatavate püssirohtude kohta võiks siinkohal veel tähendada, et ka meil hakkab suitsuta püssirohi suitsuga (musta) rohtu välja tõrjuma. Nagu juba teada, tekib musta (suitsuga) rohu põlemisel rohkesti tihedat suitsu, mis metsas, eriti aga vaikse ja niiske ilmaga teeb täiesti võimatuks teise lasu andmise ning takistab nägemast, kas lask tabas ulukit või mitte. Kuigi suitsuga rohi annab tugevama tagasipõrke ja paugule suurema kõla, on pääpõhjuseks, miks jahimehed selle tarvitamisest loobuvad, ikkagi rohke ja tihe suits.

Jahilaskmiseks sobib parimini keskmise terasuurusega ($^1/_5$—$^3/_4$ mm läbimõõduga terad) suitsuta püssirohi, kuna jämedateraline rohi põleb liig aeglaselt ja annab väikese gaasisurve, mille tagajärjel haavlite lennukiirus on liig väike; peeneteraline rohi põleb aga liig kiiresti ja ägedalt, võides seetõttu hõlpsasti raudadele saada hädaohtlikuks. Mitmesuguste terasuurustega, s. o. jämedat, keskmist ja peent püssirohtu pole soovitav segada, kuna säärane püssirohulaeng mõjub halvasti lasule. Veel vähem tohib aga suitsuta rohtu segada suitsuga rohuga, sest selle tagajärjel võib „segarohu" põlemisel hõlpsasti tekkida niivõrd suur gaaside surve, et purustab raua.

Praegusel ajal valmistatakse väga hääd mitut sorti suitsuta püssirohtu. See suur valik peaks rahuldama nõudlikemagi jahilaskuri soovi täiel määral. Meil tarvitatakse praegu kõige enam Saksamaal valmistatud suitsuta püssirohtu ja päämiselt „Rottweil" (Jagdblättchenpulver — libledes) ja „Walsrode" (Blättchenpulver der Pulverfabrik Wolf u. Co).

T r o p i d. Kuulipadrunite laadimisel troppe ei tarvitata enam tavaliselt, sest kuul ise, õigemini: selle põhi asendab troppi.

Peetakse tarviliseks pehmendada gaaside mõjustust kuuli põhjale, jätta rohulaengu ja kuuli põhja vahele õhuruum, n. n. „õhupadjandus", millega vähendatakse gaaside esialgset survet kuuli põhjale. Isegi kuulipadrunite laadimisel suitsuga rohuga ja tinakuuliga on loobutud tropi tarvitamisest, ainult juhtumeil, kui kesta üleliigselt suure mahutavuse ja rohulaengu vähesuse tõttu jääb liig suur „õhupadjandus", asetatakse õhuke puuvillast tropp rohulaengule.

Haavlipadruneid aga tropita ei saa üldse valmistada, sest tropid eraldavad rohulaengut haavlilaengust ja hoiavad ühtlasi haavleid kestas. Pääleselle on aga haavlipadruni tropil veel see tähtsus,

et rohulaengule päälepandav tropp n. n. „rohutropp" peab pehmendama gaaside esialgset tõuget haavlilaengule, millega hoitakse ära haavlite kahjulik kokkusurumine ja deformeerimine (haavliterade kujundi muutumine). Ka peab rohutropp takistama gaase tungimast haavlilaengusse ja oma vastupanuga kiirendama rohu põlemist ning gaaside tekkimist. Häält rohutropilt nõutakse ka, et see puhastaks rauaõõnt rohu põlemisel tekkivaist jääneist ning ühtlasi õlitaks rauaõõnt.

Hää rohutropp peab olema kerge, tihe, elastne, mitte hõlpsasti süttiv ja puhas igasuguseist kõvust kõrvalkehist, mis võiksid rauaõõnt kriimustada. Rohutroppe tuleb valmistada ainult hääst tihedast vanutatud karvvildist, misjuures mida puhtam ja ühepaksusem vilt, seda paremad on sellest löödud tropid. Et rohutropp suudaks gaaside survele tarviliselt vastu panna, kangendatakse vilt kas liimiga, dekstriini või mõne muu sobiva ainega. Rauaõõnes hõõrumise vähendamiseks kui ka rohujäänete paremaks kõrvaldamiseks katta rohutropi ääred või immutada kogu rohutropp sobiva rasvainega. Rohutropi kõrgus või paksus oleneb vildi häädusest; mida vastupidavam ja elastsem vilt, seda vähem võib rohutropi kõrgus olla, kuid alla 10—12 mm ei tohiks see siiski minna. Rohutropp kaetakse tavaliselt mõlemalt poolt eripaberiga, millega välditakse rohu kokkupuude tropis leiduva immutusainega; sääraste rohutroppide tarvitamine hõlbustab ka tunduvalt padrunite laadimist. Rohutropi läbimõõt peab olema suurem ½—1 mm võrra rauaõõne läbimõõdust (kaliibrist). Padrunite laadimisel suitsuga rohuga püütakse lasuvõimet sel viisil parandada, et laadimiseks tarvitatakse suurema kaliibri rohutroppe, s. o. kal. 12 kestade laadimisel võetakse kal. 10 jaoks ettenähtud rohutropp. Suitsuta püssirohu tarvitamisel tuleb suurema kaliibri jaoks ettenähtud rohutroppide tarvitamisest tingimata loobuda, sest gaaside surve tõuseb seeläbi kiiresti ülemäära suureks ning võib tekitada raua lõhkemise.

On katseid tehtud vildi asemel tarvitada rohutroppide valmistamiseks ka pressitud paberimassi, puust valmistatud villa jne., kuid tagajärjed olid väherahuldavad.

Haavlilaengule päälepandav tropp n. n. „haavlitropp" peab vastama kaliibrile ja olema võimalikult kerge ja õhuke. Mida hõlpsamini haavlitropp puruneb laskmisel või mida kergem tropp, seda parem, sest siis langeb või puruneb haavlitropp juba raua suudme läheduses ega sega enam haavlite lendu. Kõvad ja tuge-

vad haavlitropid mõjuvad halvasti lasule ja võivad hõlpsasti tekitada raua paisumist, eriti čokkraudades.

Haavlitropile märgitakse padrunisse mahutatud haavlite number või läbimõõt mm.

H a a v l i d. Haavleid valmistatakse kas puhtast tinast või metallisegust, mis koosneb päämiselt tinast, millele on lisatud mõningaid aineid (antimoon, arseen jne.), mis segule annab teatava kõvaduse. Sellest segust valmistatud haavleid nimetatakse harilikult „karastatud" haavliteks, kuigi see nimetus hästi ei sobi, sest tina ei saa üldse karastada. Otstarbekam oleks sääraseid haavleid nimetada kõvadeks haavliteks.

„Karastatud" haavleil on see paremus, et nende läbilöögi-, purustamis- kui ka sissetungivõime on suurem kui harilikel või „pehmeil" haavleil. „Karastatud" haavlid ei deformeeru lasu ajal nii suuresti, s. o. ei mulju ega muutu nii loperguseks kui harilikud haavlid. On „karastatud" haavlid päälegi veel hästi poleeritud, „tinastavad" nad rauaõõnt võrdlemisi vähe. Katsetamisel on kindlaks tehtud, et nikeldatud kui ka liig kõvast metallist valmistatud haavlid ei kõlba laskmiseks.

Teatava haavlisordi häädus oleneb: 1) haavlite ühesugusest kõvadusest, 2) terade ühesuurusest ja 3) terade kuju ühtlusest. Hääd haavlid peavad olema täiesti ümmargused ja hästi siledaks poleeritud. Padruneid pole soovitav laadida n. n. „segahaavlitega", s. o. erineva läbimõõduga (mitme numbri) haavlitega, sest selle tagajärjel muutub lasu kattumus korratuks ja hõredaks ning läbilöögivõime nõrgemaks.

Ainult lasu tagajärjel (mitte aga vastu mõnd kõva takistust sattudes) deformeerunud haavleil võime tähele panna kahesugust kujumuutumist: ühtedel on üks külg nagu ära lõigatud või käiatud (lihvitud) ja omab säält kohalt heleda metallise tinaläike, teistel leiame aga mitmesuguseid sissevajutusi või muljumisi, kusjuures aga haavlite harilik värvus on püsima jäänud. Esimene terade vigastus tekib haavlite hõõrumisest vastu rauaõõnt, mille tagajärjeks on rauaõõne „tinastumine". Vigastus on seda suurem, mida pehmemad on haavlid, mida suurem nende lennukiirus rauaõõnes ja mida karedam rauaõõs. Teine terade vigastus tekib sellest, et gaaside esialgse survega surutakse haavlid tugevasti kokku. Siin võime ütelda, et mida kiiremini rohu põlemisel tekivad gaasid, mida vähem kaliiber ja mida pehmemad haavlid,

seda suurem on terade muljumine ja rohkem muljutud haavleid. Seni, kui laengus on vigastatud ja muljutud haavleid vähem terveist, terade vigastused ei avalda lasule mõju.

Et haavleid valmistatakse väga mitmeis suurusis, s. o. erinevate läbimõõtudega, siis terade suuruse äramärkimiseks ja haavlite eraldamiseks kasutatakse vanast ajast pärit numeratsiooni, mis pole aga kuigi praktiline. Kindlasti on parem, kui haavlite numeratsiooni aluseks või mõõtüksuseks võetakse millimeeter ja selle murdarv. Rahvusvaheline Jahinõukogu esines kõikidele riikidele ettepanekuga — võtta tarvitusele ühine haavlite numeratsioon, kuid Inglismaal ja Ameerikas see ettepanek ei leidnud poolehoidu. Saksamaal, Prantsusmaal, Belgias ja Rootsis valmistatud haavliterade läbimõõt suureneb iga järgmise numbriga ¼ mm võrra. Alltoodud võrdlustabelist nähtub, et igas riigis on oma teistest riikidest suuresti erinev haavlite numeratsioon, mis jahimeeste hulgas tekitab rohkesti segadusi.

Tabel nr. 1.

Haavlite numbrid ja läbimõõdud millimeetr. (m/m).

Millimeeter	Saksamaa nr.	Inglismaa nr.	Belgia nr.	Prantsusmaa nr.	Austria nr.	Rootsi nr.	Millimeeter
5 3/4	—	SSSSG	—	—	—	—	5 3/4
5 1/2	6/0	SSSSSG od. AAAA	—	—	—	—	5 1/2
5 1/4	5/0	AAA	4/0	C. 9	—	12	5 1/4
5	4/0	AA	3/0	0000	1	11	5
4 3/4	3/0	—	00	000	2	10	4 3/4
4 1/2	2/0	A od. BBBB	0	00	4	9	4 1/2
4 1/4	0	BBB	1	0	5	8	4 1/4
4	1	BB	2	1	6	7	4
3 3/4	2	B	3	2	7	6	3 3/4
3,65	—	1	—	—	—	—	3,65
3 1/2	3	2	4	3	8	5	3 1/2
3 1/4	4	3	5	4	9	4	3 1/4
3	5	4	Gr. 6	5	10	3	3
2,85	—	5	—	—	—	—	2,85
2,80	—	5 1/2	—	—	—	—	2,80
2 3/4	6	5 1/2 (m. g.)	Kl. 6	6	11	2	2 3/4
2 1/2	7	6 1/2	7	7	12	1	2 1/2
2,4	—	7	—	—	13	—	2,4
2 1/4	8	8	8	8	14	0	2 1/4
2	9	9	9	9	15	00	2
1 3/4	10	10	10	10	—	—	1 3/4
1,7	—	11	—	—	—	—	1,7
1 1/2	11	12	11	11	—	—	1 1/2
1 1/4	12	Dust	12	12	—	—	1 1/4
1	—	—	—	—	—	—	1

Tabel nr. 2.

Saksamaa haavlite tabel.

Haavlite arv	Haavlite läbimõõdud mm	Üksiktera kaal gr	Haavliterade arv			
			10 gr	25 gr	30 gr	35 gr
00	4,50	0,540	18,5	47	56	66
0	4,25	0,423	23,7	59	71	83
1	4,00	9,375	26,7	67	80	94
2	3,75	0,312	32	80	96	113
3	3,50	0,253	39,5	99	118	139
4	3,25	0,200	50	125	150	175
5	3,00	0,160	61,6	155	188	219
6	2,75	0,123	81,2	208	245	285
7	2,50	0,093	107	268	321	375
8	2,25	0,065	153	382	460	538
9	2,00	0,048	107	518	621	725
10	1,75	0,031	324	809	971	1133
11	1,50	0,021	466	1166	1400	1635

Kui soovitakse kindlaks teha haavlitera keskmine läbimõõt millimeetreis, tuleb talitada järgmiselt: võtta väike paberileht ja panna see keskelt kokku nii, et lehe pooled moodustaksid rennikese, kuhu asetada 10 haavlitera reastikku ja mõõta ära üksteisega kokkupuutuva haavliterade rea pikkus sentimeetreis, mille tulemusena saamegi terade läbimõõdu millimeetreis.

Lindude ja vähemate jahiloomade nagu jäneste, rebaste, tõhkude, nugiste jne. surmamiseks tarvitatakse tavaliselt haavleid. Et uluk, nii-ütelda, „hetkelt" surmata, on vajaline, et teatud arv haavleid tabaks tema keha. Ühtlasi peab aga tähendama, et haavlilasu päämõju ei seisa mitte uluki keha läbistamises, vaid närvišoki tekitamises, mis sünnib seda kiiremini, mida rohkemal arvul haavleid tabab korraga keha. Endast-mõista, et sellest on vähe, kui haavlid vaid õrnalt puudutavad uluki keha, vaid need peavad niivõrd sügavale tungima kehha, et suudaksid purustada närviteed ja tähtsamad siseelundid.

Milliseid haavleid jahipidamisel tarvitada, oleneb sellest, millistele ulukitele kavatsetakse jahti pidada. Haavlinumbri valik oleneb pääleselle teataval määral ka veel laskekaugusest, ilmastikust, aasta-ajast ja ka haavlipüssist. Üldiselt võib tähendada, et mida suurem ja haavamisele vastupanevam uluk, seda jämedamad peavad olema ka haavlid. Asub uluk lähedal, nagu seda ajujahtidel metsas juhtub tavaliselt, siis võib hääde tagajärgedega tarvitada võrdlemisi peeni haavleid. On aga laskekaugus suurem, tuleb võtta jämedaid haavleid, mis lendavad kaugemale kui peened.

Haavlite valikul ei tule aga mitte ainult arvestada laengu lennukaugust ja haavlite sissetungivõimet, vaid ka seda, kuivõrd tihedalt suudavad need märki katta. Suurendada aga laengu lennukaugust ja läbilöögivõimet (suurem rohulaeng ja jämedamad haavlid) lasu kattumuse (tiheduse) arvel pole otstarbekas.

Haavlinumbreid on väga palju, igatahes tunduvalt rohkem kui neid vajatakse tegelikuks jahipidamiseks. Nii on, näiteks, Inglismaal 30 ja Saksamaal 24 haavlinumbrit, s. o. 30 resp. 24 erineva läbimõõduga haavlisorti.

Meie oludes, kus rõhuv enamik jahimehi peab jahti päämiselt jänestele, partidele, tetredele, laane- ja põldpüüle ning metskurvitsaile, peaks 3—4 haavlinumbrist piisama.

Põld- ja laanepüüde, metskurvitsate, piil- ja rägapartide laskmiseks, samuti ka noorelinnujahil võib jahi algul hääde tagajärgedega kasutada kas 2¾ või 2½ mm (nr. 6 või nr. 7) haavleid. Sügise poole, kui linnud täiskasvanud ega „kannata" enam hästi, võib võtta 3 mm (nr. 5) haavleid. Partide laskmiseks pardijahi algul kui ka sügisel ajujahil metsas, kus päämiselt lastakse jäneseid, laanepüüsid, tetri ja metskurvitsaid, võib tarvitada 3 mm (nr. 5) haavleid. Jahipidamisel metsistele, jänestele (talvel) ja partidele (sügisel) võib hääde tulemustega tarvitada 3½ mm (nr. 3) haavleid; jämedamaid haavleid tarvitada mainitud ulukite laskmiseks pole otstarbekas. Kui jahipidamisel rebastele, hanedele ja lagledele on kasutada tugeva laskevõimega haavlipüss, võib nimetatud ulukite laskmiseks julgesti tarvitada 3½ mm (nr. 3) haavleid. Vastasel korral, või kui lastakse kaugelt, võtta haavlid kas 3¾ mm (nr. 2) või 4 mm (nr. 1). Luikedele piisab 4 mm (nr. 1) haavleist; pole ka mingit vajadust neile lasta rentkuulidega, s. o. haavlitega, mille läbimõõt on 4¼ mm (nr. 0) ja rohkem. Meie oludes, kus nüüd iga teadlik jahimees laseb sokke kuuliga, pole rentkuulideks üldse mingit vajadust. Jahipidamisel tikutajaile, rohukurvitsaile ja teistele sugukonda „rüütlased" kuuluvaile lindudele tarvitada 2 mm (nr. 9) — 1½ mm (nr. 11) haavleid.

Ajujahtidel metsas tarvitatakse meil üldse liig jämedaid haavleid. Eriti meeleldi tarvitavad neid vanemate tsilinderraudadega haavlipüsside omajad, olles arvamusel, et jämedama haavlilaenguga suudetakse parandada püssi nõrka laskevõimet. Tegelikult on just vastuoksa. Seepärast sääraste jahipüsside kasutamisel on otstarbekas tarvitada peeni haavleid.

Vähemaist kaliibreist (kal. 20, 24 ja 28) tuleb võimalust

mööda peenemate haavlitega lasta, sest nende jahipüsside laskevõimsus harilikult langeb jämedamate haavlite tarvitamisel. Kal. 12 kasutamisel võib juba ennem jämedamaid haavleid tarvitada (eriti, kui padrunite valmistamiseks kasutatakse 70 mm pikki kesti), sest kal. 12 haavlilaeng sisaldab tunduvalt rohkem haavliteri kui, näiteks, kal. 20, mistõttu võib loota, et ka jämedamad haavlid suudavad veel küllaltki tihedalt märki katta.

Lõppeks olgu veel tähendatud, et mitte iga püssiraud ei lase kõigi haavlinumbritega ühetaoliselt hästi. Näib, et ühe läbimõõduga haavlid on rauale rohkem kohased kui teise läbimõõduga. Sagedaimini lasevad püssid halvemini 3¼ mm (nr. 4) haavlitega. Võttes aga haavlilaengu valmistamiseks järgmise suurema või vähema haavlinumbri võib selle puuduse kõrvaldada.

d. Padrunite laadimine.

Nagu juba öeldud, on kuulipüssi-padrunite laadimine tunduvalt tülikam haavlipüssi-padrunite laadimisest, sest see töö nõuab äärmist täpsust ja asjatundlikkust. Laadija peab põhjalikult tundma kuulipadrunite jaoks valmistatud püssirohu sorte ja nende omadusi, peab teadma, milline püssirohi ühele või teisele kuulile sobib. Kuuli valikul peab arvestama kuulipüssi raua pikkust, vintide keermikke jne. Eksitakse kuulipadrunite laadimisel rohu või kuuli valikuga, ei mõju see mitte ainult lasu tulemusile, vaid võib isegi jahimehele hädaohtlikuks saada. Seepärast tuleb kuulipüssipadrunite kodusest laadimisest tingimata loobuda ja neid tellida kas vastavaist tehaseist või padrunite laadimiseks eriti sisseseatud töökodadest, kus laadimine toimub masinate abil.

Et meil puuduvad vastavad vabrikud ja töökojad haavlipadrunite laadimiseks ja neid laevad laskemoonaga kauplejad, kel pole sel alal erilisi teadmisi ja kogemusi, siis on meil haavlipadrunite kodune laadimine rohkesti levinud. Kui haavlipadrunite laadimine toimub asjatundlikult ja piinliku täpsusega, siis ei või meie oludes nende koduse laadimise vastu midagi olla.

Haavlipadrunite laadimiseks vajatakse järgmisi abinõusid:

1) rohukaal (suitsuga püssirohtu võib ka vastava mõõduga mõõta);

2) tropipanija (laengule troppide päälepanemiseks);

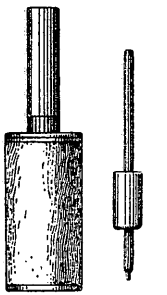
3) laadimislaud, kuhu kest asetatakse troppide päälepanemisel;

4) haavlilaengu mõõt;

5) ääristamismasin (pappkestade laadimisel);

6) „sütiku vahetusmasin“ — lastud padrunite uuestilaadimiseks. Viimaseid on väga mitmesuguseid.

Lastud papp-padrunid, kui need pole lõhkenud ega pragunenud, võib uuesti laadida kui suitsuta nii suitsuga rohuga. Selleks tuleb kõrvaldada tarvitatud kestast vana sütik ja asendada uuega. Sütiku väljalöömiseks asetada tarvitatud kest „sütiku vahetusmasinale“, kusjuures kesta pista „mulguraud“ ja kerge haamrilöögiga lüüa sütik sütikupesast välja. Uue sütiku sütikupessa asetamiseks pista kest „sütiku vahetusmasina“ teises otsas leiduvasse õõnde ja asetanud sütiku sütikupessa, ajada see kerge haamrilöögiga paigale. Sütiku plahvatamist pole seejuures karta.

Joon. nr. 90. Sütiku „vahetusmasin“.

Suitsuga püssirohtu võib soovikorral mõõta ka mõõduga, kuna suitsuta rohtu tuleb alati kaaluda, sest ühel ja samal mahul pole igakord üht ja sama kaalu, mistõttu võivad mõõduga mõõdetud rohulaengud osutuda kord liig nõrgaks, kord jälle liig tugevaks. Rohulaegu kaal oleneb rohu omadusist ja püssi kaliibrist, kuid üldiselt võib öelda, et s u i t s u g a r o h u tarvitamisel on laengute (rohu ja haavlite) maksimaal-kaal järgmine.

kaliiber	12	—	5½ gr	püssirohtu ja	33 gr	haavleid
„	16	—	5 „	„	28 „	„
„	20	—	4 „	„	25 „	„

S u i t s u t a r o h t u tarvitades oleneb laengu kaal pääle rohu omaduste (sort) ja püssi kaliibri ka veel sütiku omadusest ja kesta pikkusest (mõnikord isegi haavlinumbrist), kõikudes järgmistes piires:

kaliiber	12	—	2,1—2,2	püssirohtu ja	35 gr	haavleid
„	16	—	1,7—1,8	„	30 „	„
„	20	—	1,5—1,6	„	26 „	„

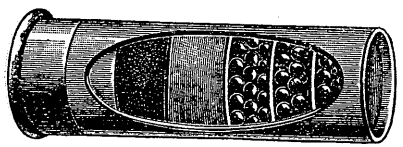
70 mm pikkustest kestadest valmistatud padruneil on rohulaeng harilikult 0,05—0,01 gr ja haavlilaeng 1,5—3,5 gr võrra raskem kui 65 mm pikkustest kestadest valmistatud padruneil.

Harilikult leidub iga suitsuta püssirohupakendil andmeid rohu- kui ka haavlilaengu kaalu kohta (grammides). Samuti on

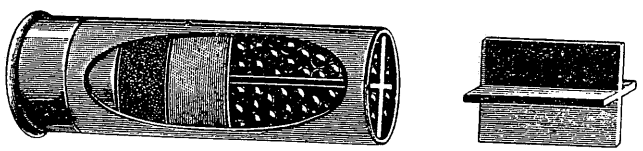
sääl märgitud, kas rohutropp tuleb tugevasti või kergesti rohulaengule vajutada, või peab koguni tropi ja rohulaengu vahele jätma väikese õhuruumi („õhupadjandus").

On rohulaeng kaalutud, tuleb see kallata kesta ja laengule panna pääle rohutropp. Kui viimane on hää, s. o. vähemalt ühelt poolt tiheda paberiga kaetud, mis ei lase tropi immutamiseks kasutatud rasvainet läbi, siis pole enam vajadust rohutropi alla panna eri-„papptroppi", mis hoiaks ära rohulaengu kokkupuute immutusainega.

Olenevalt suitsuta püssirohu omadusist, tuleb ühele rohulaen-

I

II

Joon. nr. 91 — I ja nr. 91 — II. Laia külvi- ehk hajumispinnaga haavlipadrun (hajumispadrun).

gule tropp võrdlemisi tugevasti pääle vajutada, teisele — vaevalt, et rohuga puutuks kokku, kuna kolmandale — tuleb jätta „õhupadjandus". Suitsuga püssirohulaengule tuleb tropp alati tugevasti pääle vajutada.

Seejärel võib alata vastava mõõduga haavlilaengu mõõtmine; mõõtmise järel kallata haavlid kesta. Kui peetakse tarviliseks ka haavlilaengu kaalumist, siis laadimistöö lihtsustamise mõttes kaaluda ainult mõned haavlilaengud ära ja nende laengute alusel seada haavlilaengu mõõtmiseks tarvitatav mõõt (on seatav) nii, et sellega saaks võtta soovitud kaaluga haavlilaengut. Haavlilaengule asetada siis „haavlitropp" ja pappkesta-ääred ääristada ääristamismasinaga. Haavlitropile tuleb märkida veel haavliterade läbimõõt kas millimeetreis (mm) või vastavais numbreis — ja haavlipadrun ongi valmis.

Enne suurema arvu padrunite laadimist on soovitav laskmise

teel selgusele jõuda, kas võetud laengu suurused on otstarbekad ja hästi sobivad püssile.

Õigusega soovivad jahimehed, et haavlilask kataks võimalikult tihedamini märki. Kuid jahipidamisel tuleb siiski ette juhtumeid, näiteks jahipidamisel tikutajaile, põldpüüdele, noorelinnujahil jne., kus tihedalt jooksev haavlilask on kahjulik ja otstarbekam oleks kui lask jookseks laiemini. Et haavlilasule laiem „külv" anda, jaotada haavlilaeng kahe lisatropiga kolme ossa, nagu see jooniselt nr. 91 — I näha. Veel laiem „külv" saadakse, kui haavlilaeng jaotatakse vastava pappristiga neljaks (joon. nr. 91 — II). Sääraselt laetud padruni juures on „külv" 20 meetri kaugusel niisama suur kui normaalselt laetud padrunil 35 meetri kaugusel.

3. Jahilaskmine.

Jahilaskmine, s. o. laskmine elavaile olevusile — ulukeile ja sportlaskmine, s. o. laskmine eluta märkidele on kaks iseasja, mispärast ei saa igakord hääd sportlaskurit lugeda ka hääks jahimeheks. Kuid sellest hoolimata, et jahilaskmine erineb suuresti sportlaskmisest, tuleb algajale jahimehele siiski soovitada püssilaskmist õppida ja laskeharjutusi teha lasketiirul, mitte aga metsas, sest jahiloomad-linnud on selleks liig kallid, et olla märklauaks jahilaskmis-kunsti õppimisel. Alles siis, kui algaja jahimees on üksikasjaliselt tutvunud oma jahipüssiga, õppinud tundma põhjalikult ka selle mehhanismi ja üksikosade töötamist ning omandanud hoolsa harjutamisega lasketiirul teatava laskeosavuse, võib ta jahile minna ja õnne katsuda jahilaskmisega, kus ta aga peatselt veendub, et elusmärgi tabamine, päälegi metsas on tunduvalt raskem kui tabada elutut märki lasketiirul. Igal jahimehel peab aga tingimata olema teatav laskeosavus ja seda võib ka iga terve inimene hoolsa õppimisega ja harjutamisega vilunud jahilaskuri juhatusel saavutada, kui tal jatkub seks vaid hääd tahtmist ja püsivust.

Püssilaskmine koosneb reast laskevõtteist, nagu asendivõtt, palgepanek, sihtimine, kuke lahtipäästmine, püssi laadimine, tühjendamine jne.

Nüüd, kus iga terve meeskodanik on kohustatud sõjaväes sundaega teenima, saadakse säält ka põhjalikke teadmisi laskmise alal.

Neil kodanikel, kes on ajateenistusest vabastatud, võimaldub püssilaskmist põhjalikult õppida kaitseliidus. Seega peaks enamik laskmisest huvitatud jahimeestest olema juba tuttavad lasketeooria algmõistetega ja omama ka teatavaid oskusi kui ka kogemusi laskeasjanduse alal. Seepärast pole siinkohal vajadust üksikasjaliselt käsitella üldist laskeasjandust, vaid piirdun jahilaskmisel tarvitatavate laskevõtete tutvustamisega ning algaja tähelepanu juhtimisega neile tähtsamaile asjaoludele, mida jahilaskmisel paratamata tuleb arvestada.

Et jahilaskmisel häid tulemusi saavutada, peab püss jahimehele hästi „sobima". Jahipüssi „sobivus" oleneb päämiselt lae ja laekaela pikkusest, nende kõverusest ja laekaela kujust. Pikad käed ja pikk kael nõuavad pikemat laadi, lühikesed — vastupidist.

Laskuri vanasõna ütleb, et „laskur sihib, kuid laad juhib kuuli märki", tähendab, jahipüssi ostmisel tuleb erilist rõhku panna sellele, et laad oleks hästi sobiv. Püssilaed valmistatakse tavaliselt keskmise kasvuga inimese käte ja kaela pikkuse järgi, mistõttu, kui püssile soovitakse normaallaest erinevat laadi saada, tuleb sellest tellimisel teatada ja vastavad andmed püssimeistrile anda.

Jahilaskmisel olenevad lasketulemused küll esijoones püssi „sobivusest", kuid ka jahipüssi teised omadused avaldavad sellele teatavat mõju. Üpris tähtis on jahilaskmisel jahipüssi tasakaalsus, s. o. püssi kaalu õige jaotamine. Õige tasakaalsusega jahipüssidel peab raskuse keskkoht asuma 6—10 sm eespool päästiku kaitserauda. Püssi raskuse õige jaotamine on jahilaskmisel tähtsam kui püssi koguraskus, sest kas püssi kaal on pisut suurem või vähem, seda märgatakse alles püssi kandmisel, mitte aga laskmisel. Asub püssi raskuse keskpunkt üleliia rauaotste pool, siis lastakse säärase püssiga hõlpsasti märgist madalamale.

Lasketulemused, eriti kui lastakse kuulipüssidest, olenevad nii kukepäästmise mehhanismi töötamisest kui ka kukepäästmisest endast. Kukepäästmise mehhanism töötab väga mitut moodi: ühtedel püssidel tuleb päästik enne vajutada tõmbepunktini ja siis täiendava vajutusega päästikule päästa kukk vinnast; teistel jälle sünnib kukepäästmine ainsa vajutusega päästikule. Ühtedel püssidel toimub kukepäästmine kergemini, teistel jälle raskemini. Liig raske kukepäästmine viib püssi hõlpsasti lasu andmise hetkel õigest sihtjoonest välja, kuna aga liig kerge kukepäästmine

omakord võib hõlpsasti tekitada enneaegseid laske. Soovitav on kukepäästmist sobitada oma käe järgi, reguleerides seks päästiku lahtipäästmise veopinget, mis aga ei tohi sedavõrd kergeks muutuda, et kaheraudsel püssil esimese lasu andmise tagajärjel tekkinud põrutus ka teise kuke vinnast päästaks. Jahipüssidel peab kukepäästmine sündima tunduvalt kiiremini kui vintpüssidel ja seetõttu on esimestel kukepäästmise mehhanism sääraselt konstrueeritud, et sõrmel pole vaja seks pikka liigutust teha ega päästikut kaugele tagapoole tõmmata. Vintpüssidel sünnib kukepäästmine tavaliselt kahes osas: enne tõmbepunkti võtmine ja alles siis päästmine. Jahilaskmisel aga ei saa niikaua kukepäästmisega viivitada, sest märk võib igal hetkel jahimehe silmist kaduda, mistõttu jahipüssidel on kukepäästmise mehhanism konstrueeritud nõnda, et kukepäästmine sünnib tavaliselt ainsa vajutusega päästikule. Et kukepäästmist veelgi kiirendada ja kergendada, on kuulipüssidel kukepääste mehhanism nii konstrueeritud, et teise või sama päästiku abil võib trikli päästmise veopinget reguleerida ja niipalju vähendada, et kukk päästetakse vinnast kohe, kui aga sõrm vaevalt puudutab päästikut. Kukepäästmise mehhanismi võib kergeks päästmiseks seada vaid hetk enne laskmist, mingil tingimusel aga ei tohi seda teha kohe püssi laadimisel, sest pärast kergeksseadmist on kukepäästmine juba niivõrd kergeks muutunud, et vaevaltmärgatav põrutus võib kuke vinnast päästa. Pole pärast päästiku kergeksseadmist lasku antud, tuleb päästik viivitamata endisse seisukorda viia, mida olenevalt päästiku mehhanismi konstruktsioonist võib mitmel viisil teostada. Iga jahimees, kes kuulipüssiga lastes soovib kasutada kerget kukepäästmist, peab enne jahileminekut põhjalikult tutvuma oma kuulipüssi kukepäästmise mehhanismiga ja selle töötamisega, sest kui seda kuni viimse peensuseni ei tunta, võib hõlpsasti õnnetusi juhtuda.

Lastakse kuulipüssist kergendatud kukepäästmise mehhanismi kasutamata, tuleb kukepäästmisel meeles pidada, et päästikule tuleb vajutada sujuvalt, s. o. ladusasti ja ühetaoliselt, mitte aga rebides. Haavlipüssil sünnib kukepäästmine küll järsema vajutuse või tõmbega, kuid see ei tohi siiski olla nii tugev, et selle tagajärjel sihtjoon viiakse märgist kõrvale.

Lasketagajärjed olenevad veel püssi palgepanekust kui ka laskeasendist.

Õige palgepanek toimub järgmiselt:

a) püss tõmmatakse vastu õlga nii, et laekaba satub õlaõõnde, mitte aga vastu õlaluud või käsivarre lihast; õlg peab jääma paigale ega tohi seda litsuda ettepoole vastu laekaba; samuti ei tohi püssi palgepanekul õlga tõsta;

b) püss tõstetakse üles umbes kamalulaiuselt eespool keha ja kui see on jõudnud silma ja märgi kõrgusele, tõmmatakse püss vastu õlga.

Õige palgepaneku õppimiseks tuleb teha harjutusi kinniste silmadega. Selleks asetada kinnisilmi püss tugevasti vastu õlga, õigesse kohta niiviisi, et pääd veidi langetades (kuni põsk puutub kergesti vastu laepära nagu sihtimiselgi) ja siis silma avades oleks silma ees „tasane kirp". Pääle selle olenevad lasketulemused ka veel sellest, kuidas laskur hoiab oma keha lastes. Keha peab olema sellises asendis, kust laskmine sobivaim (laskeasend). Laskeasendeid on mitmesuguseid: püsti käelt, püsti toelt, lamades käelt, lamades toelt, põlvelt, istudes jne.

Laskeasendid peavad vastama järgmisile põhinõudeile:

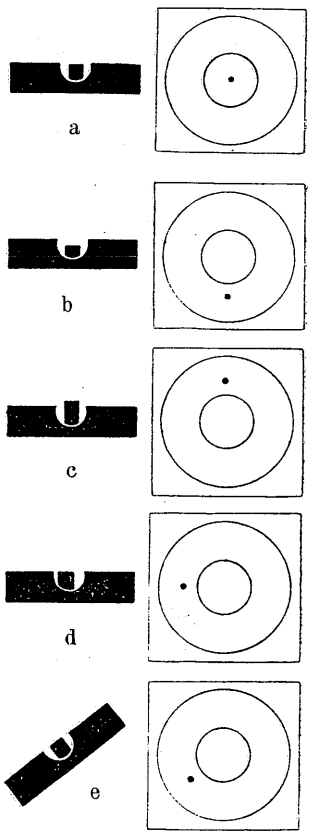
a) asend peab võimaldama püssi nõuetekohast palgepanekut ja sellega sihtimist;
b) laskuri keha peab olema säärases asendis, et see oleks kindlaks toeks püssile ja hääks vastuvõtjaks püssi tagasipõrkele;
c) asend peab olema kindel ja võimalikult loomulik; ei tohi olla üleliia pingutav ja väsitav.

Jahilaskmisel kasutatakse päämiselt esimest laskeasendit, s. o. püsti käelt, teisi vaid harukorral.

Lastes püsti käelt seisab laskur kas otse või poolpöördes laskesuuna vastu. Jalad peavad olema harali umbes õlgade laiuses või, kuidas kellegi kehaehituse järgi soodsam; ristluid ei tohi painutada; keharaskus peab lasuma ühetaoliselt mõlemal jalal või rohkem vasakul jalal, kaelalihased ei tohi olla pingul; parem küünarnukk tuleb tõsta umbes õlakõrgusse, kusjuures pää veidi ettepoole longus, puutega kergesti vastu laepära.

Et jahipidamisel tuleb kiiresti lasta, mistõttu sihtimiseks ja kukepäästmiseks aega on vaid mõni hetk, siis on otstarbekam püssi hoida kaugele ettepoole väljasirutatud vasaku käega, umbes püssi raskuse keskkohalt või veel eespooltki (kauge haare), mitte aga päästiku kaitseraua juurest (lühike haare). Endast-mõista, et märki tabatakse vaid siis, kui hästi sihitakse.

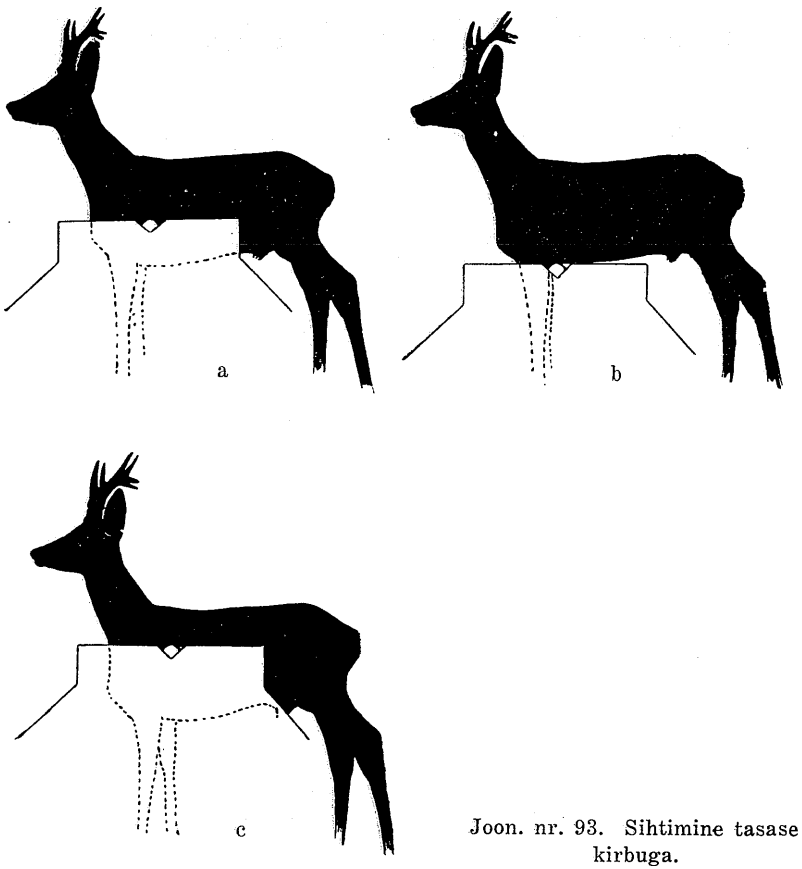
Kuulipüsside sihtimisabinõudeks on sihik ja kirp, kuna haavlipüssidel „raua latt" ja kirp. Kogemused näitavad, et kuulipüssil oleneb sihtimise täpsus suuresti sihikusälgu ja kirbu kujust. Seega ühele jahimehele sobivad paremini ühed, teisele — teised sihtimisvahendid. Igal jahimehel tuleb aga kuulipüssi jaoks valida tema silmale sobivaim sihikusälk ja kirp. Haavlipüssidel tarvitatakse tavaliselt nupukujulisi kirpe („nuppkirbud"). Jahilaskmisel kuuliga, millal sageli peab kiiresti laskma, kuigi valgus pole igakord hää, on avarad sihikusälgud otstarbekamad kitsaist. Milline kuju sihikuil ka ei oleks, ei tohi selle sälk iialgi nii kitsas olla, et see takistaks kiiret „tasast kirbuvõtmist" ja annaks sihtimisel varje.

Joon. nr. 92. Sihtimisvigade mõju tabamusele.

Lihtseim kuulipüsside sihtimisviis on sihtimine „tasase kirbuga"; „tasase kirbu" võtmine on ka õige sihtimise alus. Kirp on tasane, kui kirbu hari on sihikusälgu keskkohal ja sihiku ülemiste äärtega loodis. Kõik kuulipüssid on teatava laskekauguseni — kas 80, 100, 150 jne. meetrini sisselastud „tasase kirbuga", see tähendab, et kui tasase kirbuga õieti sihitakse, jookseb kuul täpselt märki (joon. nr. 92-a), kui laskekaugus vastab võetud sihikule (sihikul on märgitud püssi sisselaskekaugus). Jääb laskekaugus ja sihik endiseks, kuid sihtimisel võetakse „tasase kirbu" asemel „madal kirp", jookseb kuul märgist madalamale (joon. nr. 92-b); võetakse samadel lasketingimustel sihtides „jäme kirp", jookseb kuul märgist kõrgemale (joon. nr. 92-c). „Madala kirbu" juures on sihikusälgus näha kirbust vaid osa, kuna kirbu hari ei ulatu sihiku ülemise ääreni. „Jämeda kirbu" juures ulatub aga kirbu hari üle sihiku ülemise ääre. Vähevilunud kuulilaskureile võib soovitada laskmisel võtta alati „tasane kirp" ja olenevalt laskekaugusest sihtida kas otse soovitud tabamuskohta või sellest veidi madalamale või kõrgemale. Et märki tabada, tuleb sihtimisel arvestada järgmisi asjaolusid:

1) asetseb märk kütist ligikaudu „püssi sisselaskekaugusel“, võtta sihtimiseks vastav sihik ja „tasane kirp“ ning sihtida otse sinna, kuhu soovitakse kuul juhtida (tabamuspunkt) (joon. nr. 93-a);
2) on kaugus kütilt märgini vähem kui „püssi sisselaskekaugus“

Joon. nr. 93. Sihtimine tasase kirbuga.
(Raesfeld'i järgi)

ja püssil pole säärast sihikut, mis vastaks kaugusele, võib kaht viisi toimida: võtta „madal kirp“ ja sihtida otse tabamuspunkti, või võtta „tasane kirp“ ja sihtida märgist (soovitud (tabamuspunktist) veidi allapoole (joon. nr. 93-b);
3) kui kaugus on kütilt märgini suurem kui „püssi sisselaskekaugus“ ja püssil puudub säärane sihik, mis vastaks kaugusele, võib kaht viisi toimida: võtta „jäme kirp“ ja sihtida otse

tabamuspunkti või võtta „tasane **kirp**“ ja sihtida märgist (soovitavast tabamuspunktist) **veidi** kõrgemale (joon. nr. 93-c). Milline neist sihtimisviisidest **ühele** või teisele kütile rohkem meeldib ja sobib, oleneb **muidugi** harjumusest.

Sihtimisel peab kirbu hari alati **olema** sihikusälgu keskuses. Hoitakse kirpu sihikusälgu vasaku **külje** poole, jookseb kuul vasakule, vastasel korral aga paremale (joon. nr. 92-d).

Laskmisel peab püssile alati õige **asendi** andma ega tohi seda hoida längus paremale või vasakule. **Hoitakse** püss längus vasakule, jooksevad kuulid märgist vasa**kule** ja madalamale (joon. nr. 92-e); paremale poole längus hoitud püssil jooksevad kuulid aga märgist paremale ja madalamale.

Jahipidamisel lastakse küll üpris **harva** kõvalt toelt (kivilt, kännult), kuid sagedamini juhtub, et **enne** lasuandmist najatatakse püss vastu puud. Toe mõju vähendamiseks ei panda või ei najatata püssi otsekohe toele, vaid toe **ja** püssi vahele asetatakse mõni pehmem ese või püssihoidev käsi.

Ka valgus mõjub sihtimisele. **Kui** valgus paistab paremalt poolt, on kirbu parem külg heledamini valgustatud (kiirgab), mida laskur võtab kirbu harjana, sest **kirp** on tegelikult vasakule surutud, mille tagajärjel kuulid jooksevad vasakule. Kui valgus on vasakult, hoidub kirp tegelikult **pare**male, kusjuures kuulid jooksevad paremale.

Halbade valgustusolude puhul paistab kirp vähemana kui on tegelikult; kui laskur võtab selle „tasaseks kirbuks“, on tal tegelikult „jäme kirp“ ja kuulid jooksevad märgist ülespoole.

Heleda valgustuse puhul ülalt hakkab kirbu hari kiirgama, ja kui harja kiirgavat osa võtta kirbu tõelise harjana, saame sihtimisel tegelikult „madala kirbu“, **mis**puhul kuulid jooksevad madalamale.

Kui ühel või teisel viisil pole võimalik valguse mõju kõrvaldada, tuleb sihtpunkt võtta valguspoolsesse külge, ülalt valgustuse korral sihtides kõrgemale, halva valgustuse korra aga madalamale.

Kuigi kõva tuul, mis puhub risti laskesuunale mõjub kuulilennule, ei tarvitse meil siinkohal siiski arvestada tuule kõrvaleviivat mõju, sest jahipidamisel kuulipüssist lastes laskekaugused tavaliselt ei ulatu üle 100—150 meetri; päälegi toimub laskmine päämiselt metsas, kus tuul nii suuresti ei avalda oma mõju kuuli-

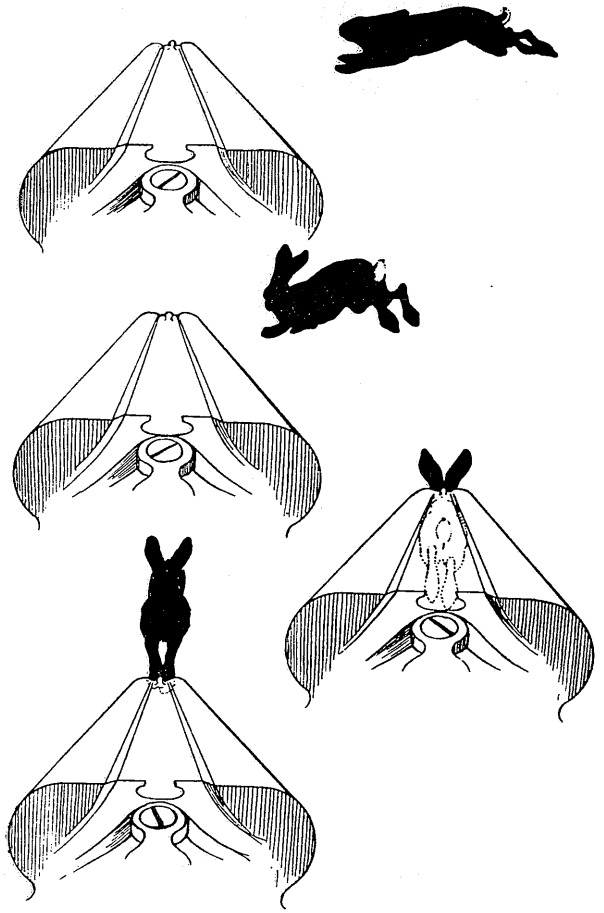
lennule. Kardetakse tuule mõju, siis sihtida märgist veidi sinnapoole, kust tuul puhub.

Nüüd peab jahimees selgusele jõudma, kas laskekaugus, s. o. kaugus jahimehest kuni märgini vastab ka kasutatava jahipüssi laskevõimsusele. Täiesti lubamatu on lasta jahiloomadele-lindudele, kui need jahimehest viibivad niivõrd kaugel, et lastud laeng ei mõju neile enam surmavalt, vaid ainult haavab. Jahilaskmisel määratakse kaugus kindlaks silmamõõduga, mis iga jahimees peab endale kätte harjutama. Selleks tuleb jahimehel valida mingi kindlakaugusega mõõt, näiteks 50 või 100 sammu ja harjutada seda mõõtu maastikul täpselt kindlaks määrama. Seejuures peab meeles pidama, kuidas see mõõt näib otse enda ees ja kaugemal, metsas ja lagedal maa-alal, hää ja halva valgusega jne. Vilunud jahimehed hindavad kaugust ka uluki kuju ja suuruse järgi, püüdes neid kindlakauguse mõõdu juures meeles pidada. Ka pannakse siin rõhku sellele, kuivõrd selgesti ja üksikasjaliselt on nähtavad uluki kehaosad (sarved, kõrvad, silmad, karvkatte ja sulestiku värvus jne.). Kauguse kindlaksmääramine või hindamine pole kerge, sest sellele mõjuvad nii mitmedki asjaolud. Seepärast tuleb meeles pidada, et metsas paistab kõik olevat kaugemal kui on tegelikult; lagedal maa-alal on see just vastuoksa; hämarikus ja udus paistavad esemed suuremaina kui on tegelikult, tähendab, asuvad kaugemal kui silmamõõduga võib hinnata. Kui päike paistab heledasti ulukeile, on nende kehaosad selgemini nähtavad kui pilves ilmaga, mispärast näib uluk lähemal olevat kui on tegelikult. Et silmi harjutada kaugust hindama, on kasulik pärast iga uluki lasuga surmamist ära mõõta (sammudes) laskekaugus.

Haavlipüssiga lastes ja teades püssi laskevõimsust tuleb meeles pidada ainult üht kaugust, s. o. püssi laskekaugust, üle mille ei tohi lasta. Haavlipüsside laskekaugus oleneb püssi laskevõimsusest, kaliibrist ja haavlilaengu numbrist, kõikudes 35—50 meetri vahel; üle 50 meetri võib lasta ainult kaugelaskmiseks eriti valmistatud haavlipüssidest.

Kuulipüssiga lastes tuleb laskekaugus võimalikult täpselt kindlaks määrata, sest iga kaugus nõuab omaette sihikut, ja kui sellele vastavat sihikut pole püssil, tuleb sihtpunkt muuta. Kuigi nüüdisaja kuulipüssid lasevad mitme kilomeetri kauguseni, ei tohi jahilaskmisel siiski üle 120—150 meetri lasta. Lastakse aga kaugemale ja loom ei jää kohe hetkelt maha, on väga raske otsustada, kas kuul tabas märki või jooksis mööda, sest kaugelt on võimatu tabamustunnuseid tähele panna. Ka kiikriga varustatud kuulipüssist ei tohi jahipidamisel kaugemale kui 150 meetrit lasta. Seepärast tuleb igal jahimehel lasuandmisest loobuda, kui talle paistab, et kaugus märgini ei vasta tema püssi laskevõimsusele. Jahilaskmisel kuuliga lastakse enamikjuhtumeil paigalpüsivaile või aeglaselt edasiliikuvaile ulukeile, kuna jahilaskmisel haavlitega lastakse päämiselt liikuvaile jahiloomadele ja kiiresti lendavaile lindudele. Jahimehe eetika keelab laskmist pesas puhkavale jänesele, samuti ka maasviibivaile põldpüüdele, rabakanadele, tetredele jne. Selle tagajärjel ongi ainult maasviibivaile või puudelistuvaile laanepüüdele, tedre- ja metsisekukkedele lubatud laskmist teostada mänguajal või juurehiilimise ja -sõitmise korral, Vesilinde võib lasta nii maas kui ka vees viibimise ajal. Et liikuvat märki tabada, tuleb sihtimisel „ette hoida", s. o. sihtida mitte liikuvale ulukile, vaid teatava kauguseni ette. Kui palju just ette hoida või n.n. „ettehoidmise määr" oleneb uluki liikumise kiirusest, jahimehe kaugusest ulukist ning sellest, kas uluk liigub jahimehest põigiti mööda või põgeneb teatava nurga all (poolpõigiti). Haavlilaengul oleneb „ettehoidmise määr" ka veel haavlinumbrist, sest jämedamad haavlid jooksevad kiiremini kui peenemad. Nii jooksevad 3½ mm (nr. 3) haavlid 237 meetrit, seevastu aga 2 mm (nr. 9) haavlid kõigest 173 meetrit sekundis. Teoreetiliselt on küll „ettehoidmise määr" võrdlemisi täpselt määriteldud, kuid praktilist tähtsust pole neil arvudel siiski. Kui palju ette hoida, seda tuleb igal jahimehel endal praktiliselt õppida, mida hoolsa harjutamisega polegi nii raske saavutada. Algaja jahimees võiks vahest järgmisi andmeid ligikaudseks näpunäiteks võtta: laskmisel täie kiirusega jahimehest põigiti möödajooksvale jänesele tuleb 30 sammu kaugusel umbes pool, 45 sammu kaugusel terve ja 60 sammu kaugusel umbes kaks jänese kogupikkust ette võtta. Jahimehest põigiti möödalendavaile põldpüüdele, rabakanadele ja partidele tuleb 30 sammu kauguselt — 35 sm, 45 sammu kauguselt — 75 sm ja 60 sammu kauguselt vähemalt 150 sm ette võtta. „Ettevõtmise määr" lindudele laskmise puhul oleneb ka sellest, kas nad lendavad vastu- või pärituult. Esimesel korral tuleb vähem „ette võtta", teisel aga tunduvalt rohkem. Olgu tähendatud, et toodud „ettevõtmise määrad" on tarvitatavad vaid siis, kui uluk jookseb või lendab jahimehest põigiti mööda. Toimub see aga poolpõigiti või teatava nurga all, tuleb endast-mõista

vähem „ette võtta“. Otse jahimehe pääle jooksvale jänesele tuleb sihtida esijalgade käppadele, kuna põgenevale jänesele tuleb sihtida veidi üle kõrvade, nagu tahaks päästa üle lasta. Et mõle-

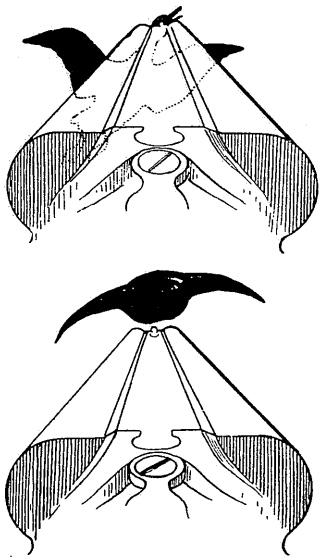
Joon. nr. 94 — I. Õige sihtimine põgenevale jänesele.
(Raesfeld'i järgi)

mail juhtumeil on märk väike, siis ei tohi otse jahimehe pääle jooksvale kui ka temast eemalduvale jänesele kaugema maa pääle lasta kui 25—30 sammu. Joon. nr. 94 I—III aitavad algajale jahimehele „ettevõtmise“ ja „õiget sihtimise“ küsimust selgitada.

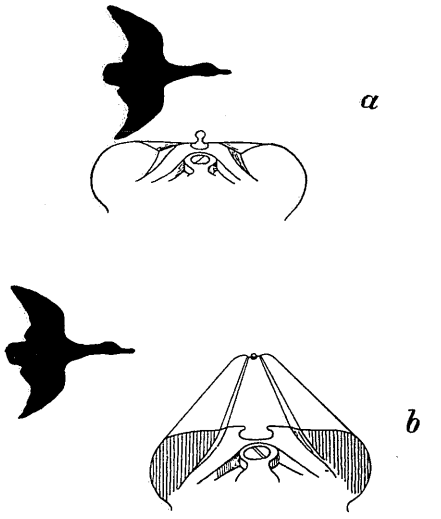
Üldiselt peab tähendama, et lastes liikuvale ulukile, hoitakse harilikult liig vähe ette, mistõttu laeng kas jookseb mööda või tabab ulukit tagaosast. Eriti tihti võib seda tähele panna jänese-

jahil: lastud jänestel on enamuses purustatud tagajalad, kuna pähetabamusega jäneseid leidub jahisaagi hulgas vaid üksikuid.

„Ettevõtmist“ võib kahel viisil teostada. Esimene viis seisab selles, et palgepandud püssiga sihitakse alul ulukile, siis viiakse püssikirp (tegelikult sihtjoon) püssiraudade kiire edasiviimisega uluki liikumise suunda tarvilise kauguseni uluki ette ja antakse lask. Säärast „ettevõtmise“ viisi kasutades ei tohi

Joon. nr. 94 — II. Õige sihtimine lendutõusvale pardile või põldpüüle.

Joon. nr. 94 — III. a — Ebaõige sihtimine jahimehest möödalendavale pardile. (Lask jookseb tagant mööda), b — Õige sihtimine.

püssi sihtpunkti võttes seisma jääda, vaid püssi tuleb kuni lasuandmiseni edasi viia uluki liikumise suunda, et võetud „ettevõtmise“ määr jääks endiseks. Jääks püss enne lasuandmist vaid hetkeks paigale ega liiguks edasi uluki liikumise suunas, väheneks võetud „ettevõtmise“ määr ja ulukit ei tabaks haavlilaengu vihu südamik, vaid ääred, mis aga ulukit ei surmaks, vaid haavaksid ainult. Teine „ettevõtmise“ viis seisab selles, et palgepandud püssiga ei sihita ulukile üldse, vaid kohe võetakse sihtpunkt tunduvalt kaugemale ette kui vajatakse tabamiseks, et siis parajal hetkel, kui „ettevõtmise“ määr näib jahimehele õige olevat, anda lask. Esimene mainitud „ettevõtmise“ viis näib otstarbekam olevat, ja kui sellega ollakse harjunud, õnnestuvad ka n. n.

„viskelasud". „Viskelask" on välkkiiresti antud lask jahimehe silmist kaduvale märgile.

Kuigi enamik jahimehi on harjunud „ette võtma" esimesena mainitud „ettevõtmise" viisi järgi, tuleb laskmisel kitsail sihtidel ja radadel tihedas metsas jne. kasutada ka teist „ettevõtmise" viisi. On, näiteks, siht kitsas ja kütt silmab jahilooma alles siis, kui see juba sihile tulnud, siis muidugi ei jatku enam aega kirpu (sihtjoon) juhtida jahiloomale, vaid see juhitakse sihi teisele äärele, kohta, kust küti arvates loom peaks läbi jooksma.

Algajal jahimehel on väga raske end „lahti kiskuda" märgist, mispärast ta ei suuda kuidagi lasku juhtida kohta, kus uluk ei viibi lasuandmise hetkel. Lasu „tühja kohta" juhtimine tundub talle laskmisena õhku, seepärast peavad paljud algajad jahimehed kõik oma tahtevõime kokku võtma, et sihtimisel liikuvast ulukist end „lahti kiskuda" ja tarvilise määrani ette võtta.

Jahimehed, kes „ettevõtmise" vajadust eitavad või kes soovivad seda ära õppida, peaksid minema tuulise ilmaga meripartide jahile, kus nad peatselt veenduvad, et ilma „ette võtmata" ühtki parti ei suudeta tabada.

Nagu juba öeldud, olenevad lasketagajärjed ka õigest ja kiirest püssi palgepanemisest, sihtimisest ja kuke päästmisest.

Haavlipüssist lastes on eriti tähtis, et need laskevõtted toimuksid võimalikult kiiresti ja osavalt, kuna jahipidamisel tuleb sageli väga kiiresti lasta, seejuures mitte ainult enda ette, vaid edasiliikumise suunast kas vasakule või paremale. Mõnikord tuleb isegi kiiresti ümber pöörduda, et lask anda selja taha. Et saada osavaks jahilaskuriks haavlipüssist, tuleb hoolsasti harjutada ja enne tegelikule laskmisele asumist põhjalikult õppida ja kätte harjutada üksikud laskevõtted. Seda ei pea tegema ainult algajad jahimehed, vaid vahete-vahel ka vanemad kütid, et õla- ja käteliigendid ei jääks kangeks. Harjutused, mis valmistavad ette haavlipüssist laskmist, erinevad neist harjutusist, mis sooritatakse ettevalmistamiseks kuulipüssist laskmiseks.

Haavlipüssiga harjutades tuleb suurt rõhku panna ka üksikute laskevõtete kiirele teostamisele, sest jahipidamisel on ulukeid harilikult vabalt näha vaid mõni sekund, millise aja kestel tuleb laskeasend võtta, püss palgesse panna, sihtida ja lasta.

Vaatame lühidalt, millises laskeasendis, kuidas ja millises järjekorras tuleb teha harjutusi haavlipüssiga, et sellega teatav laskeosavus saavutada.

Jahimehel, kes paneb haavlipüssi paremalt poolt palgesse, lasub keha raskus tavaliselt vasakul jalal, mis ühtlasi valmisolekul ka sagarpunktiks (poolus) keha pööramisel ühele või teisele poole, kui seks tekib uluki edasiliikumise tõttu vajadus. Parem jalg olgu ka tugevasti paigale surutud, kuid seda võib siiski hõlpsamini paigalt nihutada kui vasakut. Vasak jalg peab asuma umbes jalapikkuselt parema jala ees. Ülakeha tuleb hoida veidi ettepoole. Kui ollakse küll laskevalmis, kuid püssi pole veel palgesse pandud, hoida püssilaad parema puusa ja parema küünarnuki vahel või veidi kõrgemal. Laekael võtta parema käega tugevasse haardesse, kusjuures põial olgu laekaela päälpool, esimene sõrm päästiku kaitseraual (mingil tingimusel päästikul) ja kolm viimast sõrme laekaela all. Püssi hoidev käsi (vasak) sirutada kaugele ettepoole ja hoida umbes püssi raskuse keskkoha all (kauge haare). Võtnud sellise laskeasendi, harjutada esmalt püssi palgepanemiset, kusjuures selle eest hoolt kanda, et mõlemad rauad oleksid loodis (mitte längus — serviti) ja et harjutaja parema silmaga mööda „raualatti" vaadates näeks keskjoonel olevat kirpu. Algul tuleb täita harjutust aeglaselt, kuni harjutakse püssi õieti palgesse panema, alles siis võib siirduda kiiremale püssi palgepanemisele. On püssi palgepanemine seistes selge, asuda harjutusi tegema ka käies, algul otse suunas edasi liikudes, siis pööretega liikumise suunast paremale ja vasakule.

On püssi palgepanemine selge ja harjutaja suudab laskevõtteid igas laskeasendis tarvilise kiirusega sooritada, tuleb tal siirduda sihtimise ja kuke päästmise harjutusele. Et püssilukud kukepäästmise harjutusel ei kannataks, laadida püss lastud (tühjade) padrunitega. Siis sihtida esmalt paigalpüsivale märgile (võimalikult vähemale), mis algul toimugu aeglaselt. Mida hoolsamini ja kauemini harjutatakse sihtimist, seda kiiremini see lõppeks toimub. Kõigi nende laskevõtete harjutamisel peab esimene sõrm olema päästiku kaitseraual. Kui aga püss pannakse juba palgesse, tuleb esimene sõrm panna kergesti päästikule ja sellele vajutada hetkel, millal kirp katab märki. Kuke päästmisel püüda parem silm lahti hoida ja päästikule vajutades püssi õigest asendist mitte välja viia. Kui on ka neis laskevõtteis (paigalpüsiva märgi pihta) saadud tarviline osavus, tuleb veel harjutada sihtimist liikuvaile märkidele.

Esimesiks harjutusiks sobib parimini pikal nööril rippuv ümmargune ese (puust kuul, kivi, kaalikas jne.), mis tuleb panna

edasi-tagasi liikuma. Esmalt sihtida otse põigiti möödaliikuvale esemele, siis poolpõigiti ja pärast otse küti pääle tulevale kui ka temast eemalduvale märgile. Igakord, kui kirp katab märgi, päästa ka kukk („ette võtta" siin ei tule veel). Sihtimisharjutusi tehes liikuvaile märkidele võib märklaudadeks kasutada ka madalalt lendavaid pääsukesi (endast-mõista, et seejuures ei tohi neile lasta).

On ka see laskevõte enam-vähem selge, siirduda tegelikule laskmisele, algul paigalpüsivaile ja siis liikuvaile märkidele.

Märklauaks õppelaskmisel paigalpüsivaile märkidele võib võtta lehe paberit, sellele joonistada 75 sm läbimõõduga (raadius = 37,5 sm) sõõr, mille keskusse teha musta värviga täpp, millele sihtimisel tulebki juhtida kirp. Säärase suurusega märklaud on selles mõttes hää, et siis nähakse, kas märklaua keskust tabas haavlilaengu vihu südamik või ainult vihu äär.

Õppelaskmisel liikuvaile märkidele tuleb aga kasutada abilist, märgiviskajat. Märklauaks võib siis kasutada säärast eset (puutükk, kartul, naeris jne.), millelt oleks selgesti näha, kas lask tabas märki või mitte. Algul tuleb püüda püstloodis õhkuvisatud märki tabada sel hetkel, kui see on kõrgeimale jõudnud ja jääb sinna hetkeks paigale, et siis alata langemist. Edasiharjutamisel püüda õhkuvisatud märki tabada ka õhkutõusmisel või kukkumisel. Õhkuvisatud märkide tabamisega harjutakse laskma linde. Et õppida laenguga tabama ka liikuvaid loomi, tuleb märklauaks õppelaskmisel kasutada laudadest valmistatud 30—35 sm läbimõõduga ratast. Pärast iga lasu andmist ja märgi tabamust katta märklaud uue paberiga. Vähema läbimõõduga märklauda pole otstarbekas kasutada, sest siis ei selgu, kas märki tabas haavlilaengu vihu südamik või ainult vihu ääred. Tähtis on, et märki tabatakse vihu südamikus jooksvate haavlitega, sest ainult need mõjuvad loomale surmavalt, mitte aga need haavlid, mis vihu südamikust kaugemini jooksevad (vihu ääred). Veerevat märklauda tuleb harjutust alustades visata nii, et see põigiti veereks harjutajast mööda; pärast võib ratast ka ühe või teise nurga all harjutajast mööda visata.

On harjutusiks võimalusi kasutada lasketiiru, kus olemas mitmeid liikuvaid märklaudu (õhkuvisatud savist „tuvid", liikuvad jänesekujulised märklauad jne.), tuleb endast-mõista seda võimalust kasutada ja hoolega kõik õppelaskmised sääl sooritada.

Lõppeks olgu tähendatud, et isikud, kes jahilaskmises pole

tarvilist osavust harjutamisega saanud, ei tohiks enne üldse tegelikule jahipidamisele asuda, kui üksikud laskevõtted pole neil täiesti selged. Meie ei teosta ju ulukite eest hoolitsemist ja kaitset selleks, et need oleksid õppemärklaudadeks isikuile, kelle rahakott võimaldab küll jahipüssi ostmist ja jahimaade rentimist, kuid kes ei võta vaevaks või pea tarviliseks hoolsa harjutusega omandada tarvilist osavust jahilaskmises.

Peetagu seda ikka meeles, et seda suurem on teadliku jahimehe „jahirõõm", mida osavama lasuga ta uluki surmas ning mida suuremat jahinduslikku oskust ja osavust temalt nõudis uluki tabamine.

4. Jahipüssi puhastamine ja käitlemine.

Ajal, kui kasutati eestlaetavaid jahipüsse ja laskmiseks tarvitati suitsuga rohtu, ei pandud rauaõõne puhastamisele kuigi suurt rõhku. Paljud jahimehed olid tol ajal isegi arvamusel, et rauaõõnt ei tohigi puhastada, sest mida rohkem sinna koguneb tahma ja mida tugevamini rauaõõs roostetanud, seda paremini „võtab" püss. Pääleselle aga, kui jahilaskmiseks hakati tarvitama suitsuta püssirohtu, tuli pärast lasku rauaõõne roostetamise vältimiseks tahtes või tahtmata kohe põhjalik puhastus ette võtta. Kuigi jahilaskmiseks valmistatud nüüdisaegsed kõrges hääduses olevad suitsuta püssirohud ja sütikusegu ei tekita enam roostet ning isegi püssiraud valmistatakse roostevabast terasest, ei või siiski püssi pärast laskmist puhastamata jätta, sest õhuniiskus tekitab ikkagi rauaõõne roostetamise. Kuiva ilmaga võivad püssirauad, millest lastud suitsuta rohuga ja roostevaba sütikuga laetud padruneist, ilma roostetamise kartuseta seista puhastamatult umbes 24 tundi. Niiske või sajuse ilmaga tuleb aga püss esimesel võimalusel puhastada ja õlitada. Laskmisel koguneb rauaõõnde tahma ja kuulikestast või haavleist väikesi metallosakesi (rauaõõne „nikeldumine" ja „tinastumine"), millega õõne sein kattub kas kohati või üleni õhukese korraga. Et aga see „kord" mõjub halvasti kuuli — resp. haavlilaengu lennule ja takistab ka rauaõõne puhastamist, tuleb see säält tingimata kõrvaldada. Päälegi koguneb laskmisel püssi ühendosisse igasugu mustust, mis tingimata kõrvaldada, et see ei takistaks ühendosade korralikku töötamist.

Rauaõõne esialgse puhastamisega kõrvaldatakse säält rohu põlemisel ja lasu tagajärjel õõne seina külge jäänud laengute jääned. Tavaliselt õnnestub säält need jääned kõrvaldada sel viisil, et rauast tõmmatakse või lükatakse 2—3 korda läbi tihedalt liikuv kuiv tropp (paberist, takkudest, riidest jne.). Ei anna see puhastamisviis soovitud tulemusi, tuleb rauaõõne puhastamiseks kasutada kas püssiõli või tulist vett, lisades viimasele juure veidi pesusoodat, nii et saaks 5—10 % soodalahundi (ühe liitri kohta umbes 1 supilusika täis). Nende puhastamisviiside tarvitamisel tuleb enne puhastamist kuiva tropiga kõrvaldada rauaõõnest lasu tagajärjel sinna kogunenud jääned ja tahm. Sellele esialgsele puhastamisele järgneb puhastamine õliste troppidega, kusjuures mustunud õliseid troppe tuleb vahetada vajaduse järgi. Ei ole tropil enam näha mustust, jatkata puhastamist kuiva tropiga seni, kuni rauaõõs on õlist täiesti kuiv ja tropile jääb ainult kerge metallisina.

Rauaõõne puhastamine tulise soodaveega on kasulikem ja otstarbekaim puhastamisviis, kuid on veidi tülikas ja nõuab äärmist täpsust. Kui rauaõõnest rohutahma kõrvaldamiseks on kuiv tropp paar korda läbi lükatud, mähkida nühise ümber kalts- või takktropp, mis tihedalt rauaõõnes liiguks. Seejärel raua suu pista patta tulisesse vette ja lükata puhastusvarras ühes tropiga padrunipesa kaudu ettepoole kuni raua suudmeni. See tehtud, tõmmata puhastusvarras tropiga kümmekond korda rauaõõnt mööda üles ja alla, troppi rauaõõnest välja tõmbamata. Tuline soodavesi peseb rauaõõne täieliselt puhtaks ja vabastab selle igasuguseist happeist. Pärast pesemist tuleb rauaõõs täiesti kuivaks pühkida ja siis hää püssiõliga sisse määrida. Rauaõõne kuivatamiseks tuleb seda kuiva tropiga niikaua edasi-tagasi hõõruda, kui tropp on täiesti kuiv, kusjuures troppe vahetada vajadust mööda.

Raua sisseõlitamiseks, kui pole kasutada vastavat harja, võtta puhas linane või puuvillane riidelapp, mis mähkida säärase lt nühise ümber, et see kergesti surudes liiguks vabalt õõnt mööda. Troppi tuleb niisutada püssiõliga ja õline tropp lükata rauaõõnest läbi, kuni pool troppi suudmest ulatub välja, siis jälle tagasi tõmmata. Ka püssi teised osad, kuhu ilma kruvisid lahti keeramata pääsetakse juure, tuleb põhjalikult puhtaks pühkida ja kergesti õlitada, nii et pinnale jääb vaevalt märgatav õlikord.

On püssist suitsuta rohuga lastud või jäetakse püss kauemaks ajaks kasutamatult seisma, on tarviline veel kord ette võtta rauaõõne puhastamine, s. o. „järelpuhastus“. Rauaõõne järelpuhastus tuleb ette võtta mitte varem kui 12 tundi pärast esialgset puhastamist, sest alles selle aja jooksul eralduvad rohugaasid lõplikult õõne seintest.

Järelpuhastust alata kuiva tropiga. Troppe, kui neile ei teki mustust, vahetada seni kuni tropp jääb täiesti kuivaks rauaõõnes leiduvast sisseõlitamiseks kasutatud õlist, nii et pärast tropil leidub ainult kerge metallisina. Tekib aga tropile mustust, tuleb puhastamist jatkata õliste troppidega seni, kui mustus kadunud. Siis hõõruda rauaõõs puhastamiseks kasutatud õlist kuivaks. Nüüd võib juba jahimees kindel olla, et rauaõõs on puhas, mispärast õõs uuesti sisse õlitada. Välispoolt on rauad kui ka püssi teised välismetallosad roostetamise eest kaitstud n. n. „pruunistamisega“, nii et need nii suurt hoolitsust ei nõua kui rauaõõs. Kuid sellest hoolimata tuleb püss ka välispoolt kuivaks ja puhtaks pühkida ning siis kergesti õlitada. Samuti vajavad püssi puuosad hoolitsemist, kui need on märjaks või niiskeks saanud. Need tuleb lapiga kuivaks pühkida ja siis tulise linaseemneõliga nii kaua hõõruda, kuni puu läheb täiesti siledaks ja läike omandab. Enne püssi ärapanemist kappi, püssikohvrisse või muusse hoiukohta tuleb kuked löökvedrude nõrgenemise vältimiseks vinnast päästa. Kui püssi mehhanism ei võimalda kukkede vinnast päästmist, ilma et need lööksid löökraudadele, tuleb löökraudade rikkumise vältimiseks panna padrunipessa tühjad kestad.

Lukk ja teised mehhanism-osad on nüüdisaja jahipüssidel niivõrd kaitstult paigale pandud, et harilikel kasutamistingimusil niiskus neile ei pääse juure. Kallihinnalisemail jahipüssidel on lukud roostetamise ärahoidmiseks isegi üle kullatud.

Tekib jahimehel vajadus püssilukku lahti võtta mehhanismi järelevaatuse või puhastuse otstarbel, tuleb tal seda mitte endal teha, vaid püss viia püssimeistri juure, kes teeb seda igatahes paremini.

Et jahipüss peaks kauemini vastu, on soovitav, kord aastas „vaiksel ajal“ anda püss püssimeistri kätte, kes võtaks selle lahti, vaataks üksikud osad järele, puhastaks ja vastava õliga määriks sisse. Jäetakse jahipüss kauemaks ajaks kasutamatult seisma, tuleb teda paksemalt õlitada ja vahete-vahel järele vaadata, kas õli pole ära kuivanud ja kas seepärast ei tuleks püssi uuesti puhas-

tada ja õlitada. Rauaõõs tuleb enne jahileminekut või laskmist õlist täiesti kuivaks pühkida, sest õline raud nõrgendab tavaliselt püssi laskevõimet.

Ka parimast materjalist ning parimagi püssisepa poolt valmistatud püss ei pea kaua vastu, kui sellega oskamatult käiakse ümber või kui püssi eest ei hoolitseta küllaldaselt. Iga jahimees peab alati meeles pidama: 1) et püssi tuleb hoida kukkumise, löökide kui ka tugeva põrutuse ja tõugete eest (vankril sõites hoida süles), 2) et püssi tuleb hoida kuivas ja köetavas ruumis katte all, et tolm ja niiskus ei pääseks juure (püssikotis, -kohvris või -kapis), 3) et roostetamise vältimiseks ei tohi külma ilmaga püssi mitte kohe sooja ruumi tuua, vaid hoida mõni aeg jahedamas ruumis „väljahigistamiseks" ja alles siis, kui püssi temperatuur on tõusnud, tuua püss eluruumi, 4) et kui püss vabalt ei lase end avada või sulgeda või kui mehhanism või selle üksikosad ei tööta sujuvalt, ei tohi jõudu tarvitada, vaid püss järele vaadata, ja kui ise rikkeid parandada või töötamise takistusi ei suudeta või ei osata kõrvaldada, viia püss asjatundja meistri kätte. Püssi kallal „nokitsemine" kui ka „kodune tohterdamine" on püssile surmaks, sest püssi rikkeid kui ka vigu suudab kõrvaldada vaid asjatundja, kel seks relvatehnilisi teadmisi ja kel kasutada vastavad riistad ja seadised.

Asjatundlikust käitlemisest ning hoolikast puhastamisest ja hoidmisest oleneb püssi iga. Sügavad roosteaugud rauaõõnes vähendavad püssi laskevõimet ja soodustavad hõlpsasti raua lõhkemist, kuna mustus ühendosades ja mehhanismis takistab üksikosade ladusat koostöötamist ja nõrgendab nende vastupidavust.

5. Ettevaatusjuhised jahipüssi käsitsemisel.

Tulirelva käsitsemine on inimesele alati seotud teatava hädaohuga ja seetõttu peab ka iga jahimees jahipüssi käsitsemisel olema piinlikult ettevaatlik. Üksikjuhtumeil võib küll õnnetusi juhtuda, ilma et selles võiks süüdistada püssiehitajat või jahimeest, kuid enamikjuhtumeil põhjustab õnnetusi ikkagi jahimees ise, kas ettevaatamatuse või puudulike teadmiste tõttu relvatehnilisis küsimusis. Õige palju tekib õnnetusi seeläbi, et vanemaist, nõrga või kulunud ühendosadega püssidest lastakse suitsuta rohuga, kuigi säärased püssid ei kõlba enam selle rohuga laskmiseks.

Rohkeim õnnetusi aga juhtub seltskondlikel jahtidel, kus jahist osavõtjate arv (kütid, ajajad jne.) on suur, mistõttu peab jahikorraldaja või juhataja kõikidelt jahist osavõtjailt nõudma ettevaatuse reegleist piinlikku kinnipidamist ja korralduste täpset täitmist. Kõik kergemeelsed laskurid ja ettevaatamatud jahimehed tuleb seltskondlikust jahist viibimata kõrvaldada, kui nad antud ettevaatusjuhistest ei pea kinni ega reageeri tehtud hoiatustele. Kahjuks peab ütlema, et seltskondlikel või mõningail muil põhjusil viivitatakse ikka sääraste kergemeelsete jahimeeste korralekutsumisega seni, kuni on juba hilja.

Peatume nüüd lähemalt ettevaatuse reeglitel, mida peaksid jahimehed õnnetuste vältimiseks jahipüssi käsitsedes meeles pidama ja täpselt täitma.

Iga tulirelva tuleb alati nii käsitseda, nagu oleks see laetud, ega tohi seetõttu iialgi hoida või kanda nõnda, et juhuslikult tekkinud lask võiks tabada inimest või looma.

Keelatud on inimese suunas püssiga sihtimine, isegi siis, kui ollakse kindlasti teadlik, et püss pole laetud. Püssi kätte võttes tuleb igakord viivitamata järele vaadata ja veenduda, kas püss on laetud või mitte.

Võõras püss, mille konstruktsioon ja mehhanism tundmata, jätta puutumata.

Ajujahil olles püss laadida alles siis, kui ollakse laskekohale asunud ning naaberküttide asukohad teada. Laskekohalt lahkudes või kui tegelik jahipidamine lõpnud või ajutiselt katkestatud (kogunemiseks, puhkuseks, üleminekuks, einetamiseks jne.), padrunid püssist välja võtta. Samuti talitada, kui edasiliikumiseks, mitte aga jahipidamisel (pardijaht paadil, juuresõitmine ulukeile jne.), kasutatakse sõidukeid või suuskadel mäest joostakse alla.

Kogunemis- ja einetamiskohtades, samuti ka üle minnes uude laskekohta on soovitav tühjendatud püssid „lahti murda" ja sääraselt rihmal kanda, et igaüks näeks, et padrunid on püssist välja võetud.

Einetamisel on soovitav tühjendatud ja „lahti-murtud" püssid riputada puude okstele, mitte aga asetada vastu puid, kust need võivad hõlpsasti maha kukkuda.

Püssi laadimisel või tühjendamisel ei tohi raudu nii suunata, et juhuslikult tekkinud lask võiks inimest tabada. Raua suu tuleb seepärast hoida allapoole, jalgadest veidi kaugemale. On padrunid padrunipessa pandud, tuleb püss ettevaatlikult sulgeda,

mitte aga kõvasti „kinni lüüa", sest viimasel korral, kui kukkede päästemehhanism töötab kergesti, võib hõlpsasti tekkida juhuslik lask. Üle suuremate takistuste nagu aedade, kraavide jne. ronides tuleb püss tühjendada.

Otsijahil, kus tavaliselt käiakse laskevalmis püssiga, tuleb äärmiselt ettevaatlik olla, et juhusliku või ootamatu lasu tekkimisel mitte ennast või naaberkütte vigastada. Hoitakse vinnastatud püssi mõlema käega või kantakse õlal, tuleb rauad suunata otse üles. Kantakse aga püssi ainult ühe käega (kaenlas), tuleb rauad hoida allapoole, jalgadest ettepoole. Kõnnib kaks või rohkem jahimeest pikemat aega üksteise järel, tuleb teistel, pääle esimese, püssid tühjendada. Eriti tarviline on see, kui käiakse pimedal ajal või libedat teed mööda.

Rihmalevõetud püssi, olgu see laetud või tühjendatud, tuleb nii kanda, et rauad oleksid ülespoole suunatud. Allapoole pöördud raudadega kantakse püssi ainult sajusel ajal või tihnikust läbiminekul, kusjuures püss peab olema tühjendatud. Kas rihmalevõetud püssi kanda õla ees või taga, on maitse asi, kui ainult rauad pole loodjoones ette- või tagapoole suunatud.

Paljud metsamehed kannavad rihmalevõetud jahipüssi meeleldi rauad eespool, kusjuures loodjoones asetsevad rauad on nagu toeks vasakule käele. Sääraselt rihmalevõetud jahipüssi on küll kergem kanda, kui metsas käiakse kogu päeva, kuid võib hädaohtlikuks saada teistele, mispärast võiks püssi sääraselt kanda vahest ainult siis, kui üksi ollakse. Täiesti lubamatu on peopesa või sõrmi hoida püssiraua suu ees või raudade otsast käega kinni võtta. Rihmalevõetud jahipüssi tuleb kanda vasakul õlal.

Kuigi haavlid ei jookse nii kaugele kui kuul, tuleb siiski igakord enne laskmist tingimata veenduda, kas selles suunas on inimesi.

Väga hädaohtlikuks võivad muutuda n. n. tagasipõrganud (rikošett) haavlid, s. o. haavlid, mis satuvad mõne kõva või sileda takistuse vastu (jääga kaetud või külmanud maa, kivid, veepind jne.) ja säält põrkavad tagasi. Niisuguste haavlite kohta ei või iialgi teada, mis suunas või kuhu need lendavad. Ajujahtidel, nagu juba varem öeldud, võib haavlitega ajju lasta vaid seni, kui ajajad viibivad veel kaugel; kuuliga ei tohi aga ajajate suunda üldse lasta. Veepinnast hõlpsasti tagasipõrkavate haavlite tõttu on pardijahil väga hädaohtlik lasta veepinna läheduses lendavaile partidele, kui ees või veekogu kallastel asuvad teised jahimehed.

õnnetuste vältimiseks tuleb säärasel korral lasta vaid tagasi või kõrgelt lendavaile partidele.

Igakord enne lasu andmist tuleb kindlasti veenduda, kas ja millise ulukiga on tegemist. Seni, kui ei lähe korda seda kindlaks teha, tuleb laskmisest loobuda. Täiesti lubamatu on laskmine, kui märgatakse vaid „liikumist" põõsas või kõrges rohus. Seepärast pidagu iga jahimees alati meeles, et parem on uluk lasku andmata läbi lasta kui kergemeelse lasuga inimest vigastada või isegi surmata.

6. Jahikoerad.

Iga teadliku jahimehe lahutamata kaaslaseks ja abiliseks jahil on hästi õpetatud jahikoer, kelleta kunagi ei minda jahile. Et igale vilunud jahimehele on väga hästi teada, kuivõrd tarviline on hää jahikoer jahipidamisel, siis peab oskama ka koera tööd ja võimet väärilisel hinnata.

Juba ulukite ülesotsimisel ja jälitamisel vajatakse jahikoera abi, sest jahimehel üksi on koerata väga raske neid leida; jahikoera puudusel jäävad aga ulukid sageli leidmata.

Veel rohkem vajatakse hääd ja osavat jahikoera haavatud või surmatud ulukite ülesotsimiseks, sest mitte iga lask, mis ulukile antakse, ei surma teda nii-ütelda „paugu päält", vaid enamikjuhtumeil jatkub tal siiski veel niipalju jõudu, et jahimehe silmist kaduda, olgugi et hiljem kuski eemal langeb surnult või haavatult maha. Poleks säärasel korral jahimehel kasutada hääd ja osavat koera, jääksid tihti isegi surnud ulukid, haavatud ulukeist rääkimata jahimehele leidmata. See oleks aga üldsuse huvides täiesti lubamatu, kui ulukid roiskuvad.

Koerata jahti pidades läheb eriti rohkesti kaotsi sinikaelparte, põldpüüsid, metskurvitsaid ja tikutajaid.

Toodust peaks vist igaühele küllaltki selguma, kuivõrd rängasti patustatakse ulukite vastu, kui jahti peetakse jahikoerata. Selline jahipidamine, kus teatakse ette, et jahikoerata suur osa surmatud kui ka haavatud ulukeist läheb kaotsi, on täiesti lubamatu, mispärast iga teadlik jahimees hoidugu sellest; ka on säärane jahipidamine jahieetika vastane.

Täie õigusega nõuab kehtiv Saksa jahiseadus, et igal jahipiirkonna omanikul olgu jahikoer, kes ametlikult korraldatud

katseil on oma võimeid näidanud, kus nõutakse kindlaksmääratud omadusi ja vastavat väljaõpet.

Jahipidamisel tarvitatavate koerte omadusile, eriti haistmise arengule on jahimehed ja koerte kasvatajad juba vanast ajast pääle tähelepanu pöörnud ja püüdnud neid omadusi kui ka ühteist võimet ristsugutamisel parandada ning tarvilisele kõrgusele viia, mis neil ka õnnestunud. Tulemusena on nüüd terve rida kindlaid jahikoerte tõuge.

Viimasel ajal on ka Eestis rohkem tähelepanu pöördud jahikoerte kasvatamisele. Nii on asjaarmastajad koondunud „Eesti Kennelklubisse", kelle eesmärgiks koerte tõupuhtuse säilitamine ja jahikoerte omaduste ja võimete arendamine, milleks klubi poolt korraldatakse koerte näitusi ja jahikoerte katsetamisi.

Et aga igal jahikoera tõul on oma iseloomustavad ja teistest tõugudest enam-vähem erinevad omadused ja võimed, siis tuleb jahikoera valikul seda arvestada. Olenedes sellest, millisele ulukile ja mis viisil kavatsetakse koeraga jahti pidada, valida ka sellist tõugu koer, kes oma looduslikelt omadusilt ja võimeilt sobib selleks kõige enam.

Endast-mõista oleks ju hää, kui rahakott võimaldaks pidada 2—3 linnukoera, kellest ühel oleks erialaks jaht põldpüüdele ja rabakanadele (lagedamail maa-aladel), teisel — jaht tetredele ja metskurvitsaile (metsas ja tihnikuis) ning kolmandal — jaht partidele, tikutajaile ja mudakurvitsaile (roostikus ja vees). Kuna aga sääraseid jõukaid jahimehi leidub üldse väga vähe, kes võivad endale mitme linnukoera pidamist lubada, siis on enamik jahimehi sunnitud leppima vaid ühe linnukoera pidamisega, sest pääleselle on sageli veel tarvis pidada ka mõnd teist jahikoera nagu hagijat, mägrakoera jne. Seda asjaolu arvestades on aastakümnete kestes püütud teatavast jahikoera tõust, nimelt saksa linnukoerast („seisukoer") arendada ja kasvatada n. n. „jahi-tarbekoera", s. o. säärast jahikoera, kes igas olukorras, hoolimata sellest, kas jahti peetakse jahiloomadele või -lindudele, toimugu jaht siis roostikus, lagedail maa-aladel või tihedas metsas, — suudaks jahikoera suhtes ülesseatud nõudeid rahuldavalt täita.

Koerakasvatajate kavakindel töö ja visa tahe on häid tulemusi andnud, sest nad nüüd on seatud eesmärgi saavutanud ja saksa linnukoera aretusega niikaugele jõudnud, et „jahi-tarbe-

koera" võimed on niivõrd mitmekülgsed, et seda jahikoera võib hääde tulemustega tarvitada jahipidamiseks mitte ainult kõikidele lindudele, vaid ka jänestele ja isegi haavatud rebaste ja sokkude jälitamiseks. Eriti suures lugupidamises on „jahi-tarbekoerad" Saksa ja end. Austria metsa- ja jahimeeste peres, sest see koer pole mitte ainult mitmekülgseks jahikoeraks, vaid ka hääks ja osavaks haavatud ulukite ülesotsijaks ja kättetoojaks (apporteerija) ning ühtlasi ka jahimehe truuks jahiseltsiliseks ja tihtigi tema vapraks kaitsjaks.

Jahikoerte kirjeldamisele asudes olgu siinkohal tähendatud, et peatume vaid nendel jahikoerte tõugudel, mida tavaliselt sagedaimini tarvitatakse jahipidamisel, mis meil enam levinud ja meie jahioludele vastavad kõige enam.

Olenevalt jahikoerte tööalast võib need liigitada kolme päärühma: 1) linnu- ehk seisukoerad, 2) hagijad ehk ajukoerad ja 3) mägra- ehk maa-alused koerad.

I. Linnu- ehk seisukoerad.

Nagu selle koeraliigi nimetuski näitab on sellesse rühmitusse kuuluvate jahikoerte ülesandeks üles otsida jahilinde (mõnel juhtumil ka -loomi) ja leitud jahilinnu ees seni seista, kui jahimees jõuab tema juure. Jahimehe käsul algab siis koer aeglaselt lindude jälitamist ja neile lähenemist, kuni linnud tõusevad lendu, millal jahimees lasebki neid. Sageli nõutakse linnukoertelt, eriti saksa seisukoertelt, et nad surmatud linnu tooksid jahimehele kätte (apporteeriks), kukkugu lind siis vette või kuivale maale.

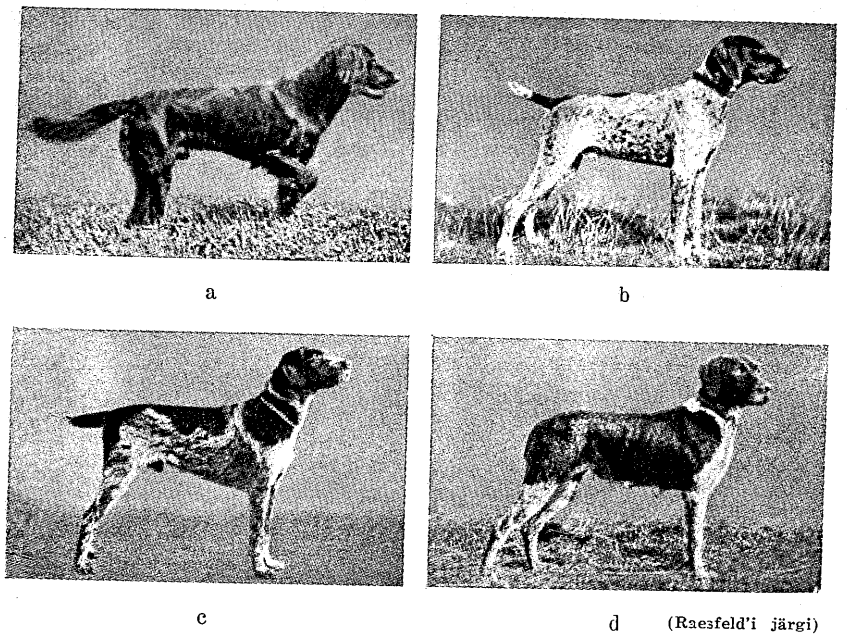
Linnukoertest olgu siinkohal nimetatud järgmised:

1) S a k s a l i n n u k o e r a d. Need koerad kuuluvad laialt tuntud ja jahipidamisel laialt tarvitatavate jahikoerte hulka, kes oma võimeilt ja looduslikelt omadusilt on väga mitmekülgsed ja seetõttu võib neid tarvitada jahipidamiseks niihästi lagedal maaalal ja metsas kui ka roostikus. Nimetatud koerad sobivad seetõttu ka parimini väljaõpetamiseks „jahi-tarbekoerteks".

Saksa linnukoeri on kolme eriliiki: pika-, lühi- ja karedakarvalised. Neisse eriliikidesse kuuluvad koerad erinevad üksteisest ainult karvastusega või õigemini karvade pikkusega, mitte aga

karvkatte värvuse või jahiliste omaduste ja töövõimete poolest. Karvkatte värvus võib neil koertel olla ühetaoline. Nii leiame nende hulgas üleni pruune, hall-pruunikirjusid, valgeid pruunide laikudega, üleni musti kui ka musti valgete laikudega.

Saksa linnukoeri leidus meil endisil ajul rohkesti, kuid Maailmasõja ajal vähenes nende arv suuresti, nii et praegusel ajal on

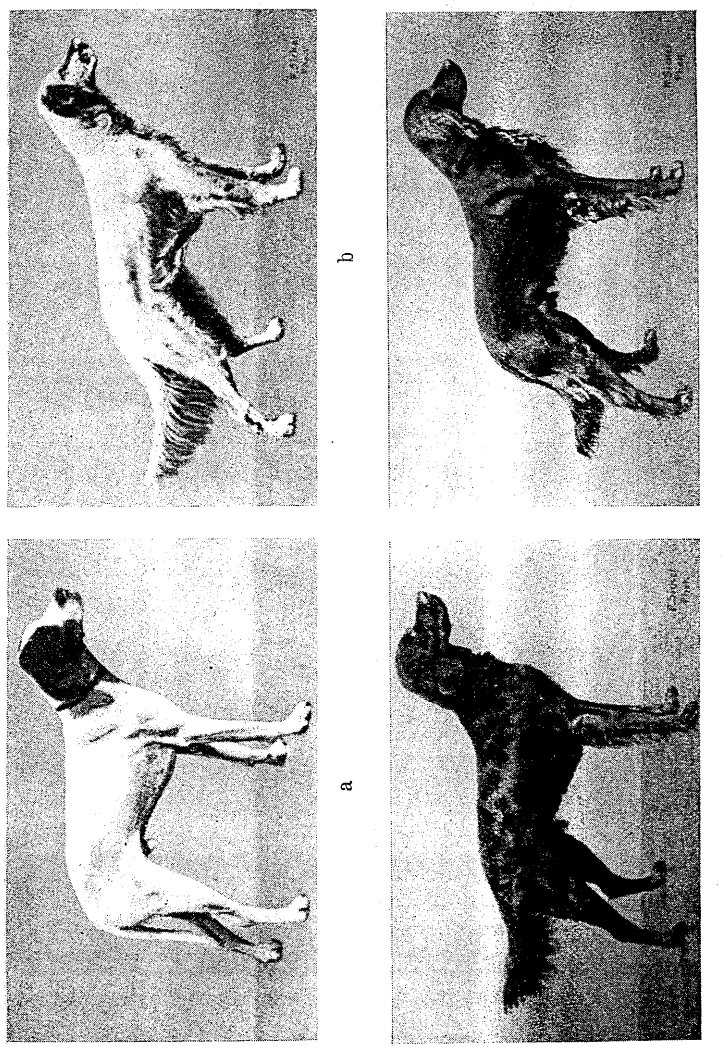
a b c d (Raesfeld'i järgi)

Joon. nr. 95. Saksa linnukoerad: a — pikakarvaline, b — lühikarvaline, c ja d — kareda- ehk ohekarvaline.

need jahikoerad Eestis võrdlemisi vähe levinud. Need jahikoerad väärivad, et neile pöördaks rohkem tähelepanu, eriti just metsaametnike poolt, kellele need asendamatuiks jahiseltsilisiks.

2) Inglise linnukoerad. Praegu on Eestis enam levinud inglise linnukoerad, kes leiavad laialdast tarvitamist jahipidamisel. Neid loetakse linnukoerteks selle sõna täies ja otseses mõttes. Kauge ja kiire otsimine, hää haistmine, imestamisväärne püsivus, väsimatus ja kindel „seis" lindude ees, need on inglise linnukoerte silmapaistvad ja iseloomustavad omadused. Nimetatud jahikoerte puuduseks võiks vahest pidada asjaolu, et nad ei taha surmatud linde meeleldi kätte tuua (apporteerida), või kuigi

üksikuile inglise linnukoertele õnnestub see lõppeks õpetada, nõuab see siiski tunduvalt rohkem tööd ja vaeva kui saksa linnukoerte juures, kel surmatud ulukite kättetoomise tahe juba veres.

a b c d (Raesfeld'i järgi)

Joon. nr. 96. Inglise linnukoerad: a — pointer, b — inglise setter, c — gordon setter, d — iiri setter.

Karvastuse järgi liigitatakse inglise linnukoeri lühikarvalisteks — pointer ja pikakarvalisteks — setter. Pointerite karvastu värvus on üleni ühesugune pruun, kollane või must, võib nende põhivärvus olla koguni valge — kollaste, pruunide

või mustade laikudega või täppidega; kirjusid koeri eelistatakse rohkem ühevärvilistest. Setterite liigituse aluseks on seevastu nende karvastu värvus; olenedes sellest jagunevad setterid kolme liiki:

1) inglise setter — valge, kollaste (lemon belton) või mustade (blue belton) täppide ja laikudega, või kolmevärviline — valge-musta-kollasekirju;

2) gordon setter — üleni must, pruunikaskollaste põskedega, silmakulmude ja käppadega;

3) iiri setter — üleni tumepunane.

II. Hagijad ehk ajukoerad.

Hagijaid tarvitatakse meil päämiselt jahipidamisel jäneseile ja rebaseile ning üksikuil juhtumeil ka ilveseile. Hagija üles-

Foto A. Raukas.
Joon. nr. 97. Eestis levinud hagijate tüüpe.

andeks on ulukit üles otsida ja seda jälgi mööda kilgates lakkamatult taga ajada, kuni jahimees jõuab selle surmata.

Hagijaid on väga mitut liiki, kuid kahjuks peab tähendama, et meil seni hagijate tõupuhtusele pole üldse rõhku pandud, mistõttu puhtaverelisi hagijaid meil peagu ei leidugi. Näiteks olgu asjaolu, et Eesti Kennelklubi koerte tõuraamatus pole ühtki hagijat registreeritud, ega ole ka välimuselt tähelepanuväärseid hagijaid koerte näitustele toodud.

Rohkem levinud on meil n. n. „poola hagijad", kellest põlv-

neb arvatavasti suurem osa ka neid koeri, kes meil praegu kannavad hagija nimetust. Poola hagijas on võrdlemisi suur, 50——65 sm turja kõrgusega, kelle karvastu värvus on must-pruunikas, kollaste või pruunikate ja valgete laikudega.

Kõrgejalgseist hagijaist võiks veel nimetada vene ehk kostroma hagijat ja inglise hagijat ehk n. n. „Foxhound". Arvesse võttes, et nimetatud hagijate kui ka poola hagijate turja kõrgus on üle 45 sm, meil aga alates 28. veebrua-

Foto A. Raukas.
Joon. nr. 98. Inglise väikehagijas — beagle.

rist 1939 on keelatud jahipidamisel tarvitada hagijaid, kelle turja kõrgus ületab 45 sm, siis pole enam vajadust siinkohal nendel peatuda. Nüüd huvitavad meid rohkem väikesekasvulised ja madalajalgsed hagijad.

Väikesekasvulisist ja madalajalgseist hagijaist nimetaksin järgmisi:

1) šveitsi (helveetsia) hagijad (Schweizer Laufhund — šveitsi jooksukoer). Need on keskmise suurusega 38——50 sm turja kõrgusega siledakarvalised ajukoerad. Šveitsi hagijail on hää haistmine, on tugeva kehaehitusega ja väga vastupidavad jahikoerad, kes pidevalt ajavad. On targad, sõbralikud ja elavaloomulised koerad. Emased koerad on tavaliselt veidi nõrgema kehaehitusega isaseist; eriti tugev ja hästi arenenud on viimaseil rind.

Šveitsi jooksukoerte klubi (C. C. C. Section — Schweiz) jaotab šveitsi jooksukoeri liikidesse järgmiselt: a) harilik šveitsi jooksukoer (põhivärvus valge, kollaste või puna-

kaspruunide laikudega); b) luzerni jooksukoer (halli-valge- või mustavalgekirju, suurte tumedate või mustade laikudega); c) kolmevärviline berni jooksu-koer (must, valge ja pruunikaskollane, valgete ja mustade laikudega) d) juura jooksukoer (eelmisist tugevaim ja raskeim hagijas, kollakaspruuni või punakaspruuni värvust, musta seljaga ning musta ja kollaste laikudega).

2) Inglise madaljalgsed hagijad (Beagle).

Joon. nr. 99. Taksbrakk (mägrik-hagijas).

Need on 25—40 sm turja kõrgusega siledakarvalised koerad, kes värvuselt sarnlevad šveitsi jooksukoertele (valged, mustad ja pruunid suurte kollakaspruunide laikudega), kuid kel karvkate tihedam ja veidi karedam viimaseist; leidub ka karmikarvalisi „Beagle'sid", kuid võrdlemisi harva. „Beagle'd" jagunevad kahte liiki: a) „Pocket Beagle" — vähemad koerad, kel turja kõrgus ei ületa 25 sm, ja b) harilik „Beagle" turjakõrgusega kuni 40 sm. Inglise madalajalgsete hagijate keha on lühidavõitu, kuid tugeva rinnaga; pää on keskmise pikkusega, tugev, kuid siiski mitte üleliia paks; kõrvad pikad - allapoole rippuvad; esijalad täiesti sirged, käpad ümmargused ja tugevate taldadega; saba keskmise pikkusega. Need koerad on vastupidavad, targad, sõbralikud ja väsimata ajajad. Neid tarvitatakse Inglismaal ja Ameerikas päämiselt ajukoertena jäneseile ja rebaseile, kuid samahästi ajavad ka suuremaid ulukeid nagu põtru, hirvi, metssigu ja -kitsi.

3) Saksa madalajalgsed hagijad (Dachsbracken). See liik hagijaid on saksa hagija (Bracke) ja mägrakoera ristsugutamisest kujunenud koeratõug. See madalajalgne 32—40 sm turjakõrgusega hagijas on väga hää haistma, ühtlasi

vastupidav ja tugev, kes pidevalt ei aja mitte ainult jänest ja rebast, vaid ka suuremaid ulukeid; teda võib hääde tagajärgedega tarvitada ka haavatud ulukite jälitamisel.

Selle hagija esikeha on tugevam tagakehast; jäsemed kõrgemad, tugevamad ja sirgemad kui mägrakoeral. Karvkate lühike ja kare. Karvastu värvuselt jagunevad need hagijad järgmisse rühmitusse: a) mustad — (roostepunaste või kollaste põskede, silmakulmude ja käppadega); b) pruunid — (sama värvust põsed, kulmud ja käpad nagu eelmisel, kuid nina pruun); c) roostepunased või punakas-kollased, valge täpiga rinnal või ilma selleta; d) kirjud hagijad, kel kõigi eesnimetatud (kolme rühmituse) värvused võivad esineda.

III. Mägrakoerad (mägrik) või maa-alused jahikoerad.

Mägrakoerad on laialt tuntud koertetõug ja neid tarvitati endisil ajul tunduvalt rohkem kui nüüd, kus neid peetakse päämiselt toakoerteks. Õnneks leidub veel pragugi üksikuid jahimehi, kes mägrakoeri kasvatavad ja õpetavad neid jahipidamise otstarbeks põhjalikult välja. Kuigi mägrakoeri tarvitatakse päämiselt maa-aluse jahipidamise puhul mäkradele ja rebastele, võib neid hääde tagajärgedega tarvitada ka hagijana(jänestele) kui ka haavatud ulukite (sokkude, põtrade ja hirvede) jälitamisel. Mägrakoerad on üldiselt väga targad ja „intelligentsed", kuid sellest hoolimata on neid siiski võrdlemisi raske välja õpetada, sest nad on äärmiselt kangekaelsed ja iseseisvad, mistõttu selle raske tööga tuleb toime vaid jahimees, kel rohkesti kannatust ja armastust koerte vastu.

Maa-aluseks jahipidamiseks sobib mägrakoer hästi, sest tema pikk ja sale keha ning madalad ja välispoole kõverdunud jäsemed hõlbustavad talle edasiliikumist mägra- ja rebasekoopais.

Mägrakoeri on kolme liiki: lühi-, pika- ja karedakarvalisi. Seejuures leiame aga igas liigis nii suurema ja jässakama kui ka vähema ja saledama kehaehitusega koeri. Viimane sobib rohkem maa-aluseks jahipidamiseks, kuna esimene kõlbab rohkem ulukite tagaajamiseks ja jälitamiseks. Pikakarvalisi mägrakoeri kasutatakse päämiselt jahipidamisel partidele. Suurem osa mägrakoeri on ühevärvilised: punakad, punakaskollased, mustad või pruunid, kuid leidub ka mustahallikirjusid kui ka pruunikate laikudega.

a

b

c

Joon. nr. 100. Mägrakoerad (mägrikud): a — lühikarvaline, b — karedakarvaline, c — pikakarvaline.

Pääle nimetatute on veel terve hulk teise tõugu kuuluvaid koeri, nagu hurdad, jälitamis- (vere) koerad, otsikoerad (vutikoerad, spanielid, Cocker-spanielid), foxterrierid jne., keda ka tarvitatakse jahipidamiseks.

Ülaltoodud lühidast jahikoerte tõu kirjeldusest nähtub, kui võrd suuresti erineb oma välimuselt, looduslikelt omadusilt jne. üks tõug koeri teisest. Neid rohkeid erinevusi tulebki jahimehel ära kasutada jahikoera valikul. Mis tõugu jahikoer endale valida, oleneb, nagu juba öeldud, esijoones sellest, millisele ulukile kavatsetakse selle koeraga jahti pidada.

On koera tõu suhtes otsusele jõutud, tuleb jahikoera valikul arvestada ka jahimaade iseloomu, sest ka need avaldavad mõju koera töötamisele. Samuti oleneb jahimehe maitsest sageli jahikoera valik.

Ühe või teise koera jahiline kõlvulisus oleneb mitte ainult tõu looduslikust omadusest ja koera võimeist, vaid vähemalt samal, kui mitte veel suuremal määral, koera väljaõppest ja tema juhtimisest jahipidamise korral.

Kahtlemata on jahimees rohkem rahul koeraga, keda ta ise kasvatanud ja jahipidamiseks välja õpetanud. See on ka täiesti arusaadav, sest siis tunneb jahimees üksikasjaliselt oma koera iseloomu ja koer jälle on harjunud maast-madalast oma peremehega. Kahjuks pole aga paljudel jahimeestel võimalik oma jahikoeri isiklikult kasvatada ega välja õpetada, sest neil seks puuduvad vastavad teadmised, aeg või ka sobiv juhus. Enamik jahimehi on seetõttu sunnitud ostma endale väljaõpetatud jahikoeri, kellega võiks kohe jahile minna. Sellest on aga veel vähe, et jahikoer on hästi välja õpetatud. Uus koeraomanik peab oskama koera jahipidamisel õieti juhtida ja kohelda. Ebaõige juhtimise ja kohtlemisega võib isegi parima jahikoera peatselt ära rikkuda. Eriti ettevaatlik ja tähelepanelik olla noori jahikoeri juhtides ja neid koheldes, sest kui nad kord juba „käest läinud", on äärmiselt raske neid õigele teele juhtida.

Et sel alal mitte ränki vigu teha, mis pärast rasked parandada, on tarviline, et jahimees väljaõpetatud jahikoera ostmisel või oma jahikoera tagasivõtmisel pärast väljaõpetamist, tutvuks koera dresseerija poolt tarvitatud juhtimisviisidega kui ka koera käitumisega. Sest alles neid teades võib ta koeraga iseseisvalt jahile minna kartuseta, et ebaõige juhtimisega jahikoera ära rikuks. Kui jahikoer uue peremehe juhtimisel ei tööta küllalt

rahuldavalt, pole selles igakord süüdi koera dresseerija, vaid sagedamini just koera uus peremees, kes koera õieti juhtida ei osanud või koeralt nõudis seda, mida viimasele üldse pole õpetatudki.

Tuleb ka arvesse võtta, et ühe jahihooaja kestel noort jahikoera täieliselt ei suudeta välja õpetada, vaid selleks vajatakse vähemalt kaks hooaega, sest tarvilise vilumuse suudab jahikoer omandada ainult pärast küllaldast jahipraktikat, kui tal olnud võimalusi töötada mitmeile ulukeile ja mitmeis oludes.

Lõppeks olgu tähendatud, et jahikoera töövõime oleneb suuresti, kuidas teda üldiselt koheldakse. On see halb ja toores, mõjub see halvavalt mitte ainult koera tervisele, vaid ka iseloomule, mille tagajärjel tihtigi meie truu jahiabiline ei suuda enam täita temale pandud lootusi ja kohustusi.

7. Püünised.

Kehtiva jahiseadusega on kasulike jahiloomade-lindude püük keelatud, ja ainult Põllutööministri eriloal võib neid püüda teaduslikuks, aklimatiseerimise, jahiloomade kasvanduste ja loomaaedade elusloomadega varustamise otstarbel. Kaitsealuseiks tunnustamata röövloomade ja -lindude püügi suhtes pole kehtiva jahiseadusega mingeid kitsendusi maksma pandud põhjusel, et üksi püssi abil on võimatu teatavate röövloomade-lindude (tõhk, kärp, nirk, kana- ja raudkull jne.) liigset rohkenemist piirata, seepärast tuleb olude sunnil nende arvu vähendamiseks tarvitada mitmesuguseid püüniseid.

Kahjulike ulukite püük pole jahimajanduse seisukohalt vaadatuna mitte üksnes vajaline, vaid ka väga huvitav jahiline tegevus, sest see nõuab kütilt rohkesti osavust, oskust, kannatust ja kõikide ulukite elu-olu põhjalikku tundmist.

Kahjulike ulukite püüki loetakse ka jahipidamiseks, mistõttu tuleb ka siin kinni pidada jahipidamise kombeist ja jahi eetikast, s.o. võimalikult hoiduda sääraste püüniste tarvitamisest, mis sünnitavad ulukeile rohkesti piina ja valu. Säärased püünised pole enam teadliku jahimehe jahipidamise abinõudeks, vaid on loomadele-lindudele piinariistadeks, mispärast neid jahipidamisel ei tohiks kasutada. Sellest seisukohast lähtudes peatume vaid neil püüniseil, mis ulukeid kas kohe surmavad või hoiavad neid

suuremaid vigastusi tekitamata kinni või täiesti vigastamatult (elusalt) püüavad kinni. Sääraste püüniste hulka kuuluvad päämiselt lõksud ja võrgud. Teiste püüniste kirjeldusel, nagu korvid, sarjad, augud, nöörist või traadist valmistatud mitmesugused püünised (nöörid, lingud, silmused, linnupaelad jne.) pole vajadust peatuda, kuna meie oludes pole soovitav neid tarvitusele võtta.

a. Lõksud.

Rauad on selles süüdi, et praegusajal lõkse tunduvalt vähem tarvitatakse kui endisil aastail. Raudade lihtne konstruktsioon ja käsitsemine, nende odavus ja kerge kaal, mis võimaldab neid hõlpsasti ühest kohast teise paigutada, on Lääne-Euroopas kui ka Põhja-Ameerikas lõksud peagu täiesti välja tõrjunud; praegu tarvitatakse neid vaid Põhja-Soomes ja Venemaal, eriti Siberis.

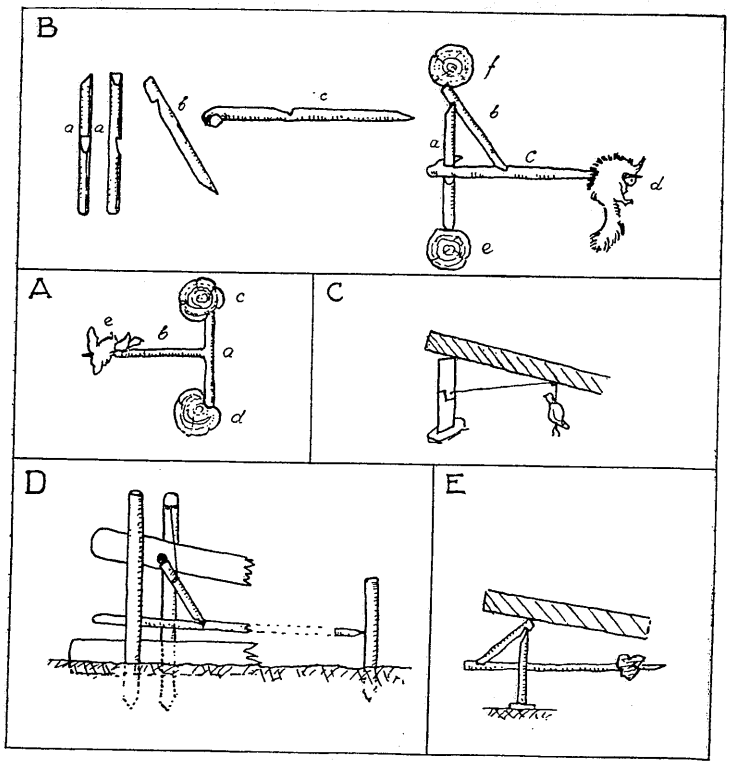
Enamik lõkse ehitatakse puust, kusjuures mõnd tüüpi lõksu võimaldub isegi nii ehitada, et selleks ühtki naela ega traadiotsa ei vajata. Olenevalt sellest, milliseid materjale lõksu pääosade valmistamiseks kasutatakse, s. o. kas palke, pooleks lõhutud puuhalge, latte, laudu, mättaid või kaste, nimetatakse ka lõkse vastavalt sellele palk-, halg-, latt-, laud-, mätas- ja kastlõksudeks.

Lõksude valmistamiseks püügikohal — metsas, võib püüdja kasutada koorimata puumaterjali, kuna see sobib hästi ümbrusega ja sellest valmistatud lõks ei ärata jahiloomas kahtlust, mille tagajärjel loom ei karda ehitust. Vajatakse lõksu valmistamiseks laudu, on otstarbekas võtta seks sääraseid, mis pikemaaja väljasseismise tagajärjel on tuhmiks muutunud. Materjalide lõike- ja tahumiskohad tuleb mudaga määrida, et need ei valendaks; sageli kardab loom just neid valgeid kohti, mistõttu ei lähene lõksule.

„Lööklõksud", s. o. lõksud, mis looma kohe surmavad, on konstruitud ühe ja sama põhimõtte järgi, nimelt, et lõksu liikuvat (allalangevat) osa, s. o. „löökpuud", olgu see palk, halg, laud, latt, katus jne., saadakse tõsta üht otsapidi üles tarvilisele kõrgusele ja hoida säärases asendis teatava seadise abil, mille külge tavaliselt kinnitatakse hõrgutis. Puudutab loom seadist või hõrgutist, langeb lõksu ülestõstetud löökpuu loomale ja surmab ta oma raskusega. Kui lööklõksu löökpuud pole võimalik valmistada sää-

rasest jämedast puust, palgist jne., mis alla langedes oma kaaluga surmaks looma, siis et löökpuule tarviline raskus anda, koormata see kivide, mätaste või koorimata puuhalgudega.

Lööklõkse võib hääde tagajärgedega kasutada vaid metsas või tuulestvarjatud kohtades, sest juba keskmise kiirusega tuul võib hõlpsasti ülesseatud löökpuu allakukkumisele viia. Kait-

Joon. nr. 101. Püüniste seadised.

seks sadude eest varustatakse lööklõkse lattidest, teivastest või okstest valmistatud katusega. Täidab aga katus ise löökpuu ülesandeid, siis muidugi pole enam vajadust erikatust ehitada. Püstitatud katus ei varja mitte üksnes ülesseatud lõksu saju eest, vaid see meelitab kohale ka kärplasi, kes talvel meeleldi külastavad lumest vabu kohti, kus neil kõige enam lootusi mõnd hiirt kohata.

Mitmetüübilistest seadistest, mis hoiavad lööklõksu ülestõstetud löökpuud ülal, on parimad need, mis valmistatud ainult puust. Seadised, kus valmistamiseks kasutatakse pääle puu-

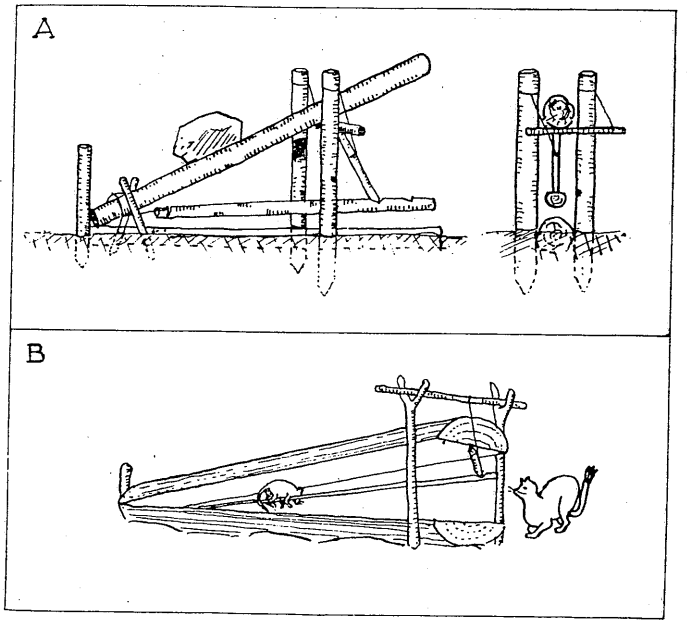
materjali ka nööri, pole nii hääd, sest niiskuse mõjul tõmbub nöör kokku, võides seega hõlpsasti ka löökpuu allakukkumisele viia. Kui mõnede lööklõksude seadiste valmistamisel siiski ei saa nöörita läbi, on kasulikum hariliku nööri asemel võtta jõhvist nöör, millele niiskus ei mõju nii suuresti.

Joon. nr. 101-A kujutab lihtseimat seadist, mis koosneb vaid tugipuust (a) ja selle keelest (b). Löök- (c) kui ka aluspuu (d) ühele küljele tuleb lõigata poolümmargune sile sälk (säpp), kuhu lööklõksu ülesseadmisel asetada veidi ümmardatud otstega tugipuu (a) nii, et löökpuu oma kaaluga hoiaks selle paigal. Umbes 40 sm pikkuse ja 3—4 sm läbimõõduga kuiva ja koorega kaetud tugipuu keskel peab asuma sama pikkusega loodis oks n. n. „keel" (b), mis ei tohi vetruda; keelele tuleb kinnitada „hõrgutis" (e). Püüab loom hõrgutist keelelt ära tõmmata, nihkub tugipuu paigalt, otsad libisevad sälkudest välja ja löökpuu (a) kukub alla ning surmab oma raskusega looma.

Veidi keerulisem on järgmine seadis (joon. nr. 101-B), mis koosneb kolmest osast: seadpuust (a), tõkkepuust (b) ja keelest (c). Selle seadise üksikosad valmistatakse kuivast ja koorimata puust. „Seadpuu" (a) on umbes 30 sm pikkune ja 3—4 sm läbimõõduga, asetades alaotsaga aluspuule (e) kohas, mis seks otstarbeks siledaks tahutud. Seadpuu keskele tuleb lõigata sälk, mis alaosas längu lõigata, kuid ülapool järsult sisse lõigata. „Tõkkepuu" (b) on sama läbimõõduga kui seadpuugi, kuid viimasest veidi lühem, umbes 25 sm pikkune. Tõkkepuu ülaots on järsult ja siledalt ära lõigatud, kuna alaots on ühelt poolt lamedalt, kiilitaoliselt teritatud. Ülaotsast veidi alapool leidub tõkkepuus sälk, mis alapool lamedalt, ülapool aga järsult sisse lõigatud. Konksuga varustatud umbes 40 sm pikkusele „keelele" (c) on lõigatud umbes 15 sm kauguselt konksupoolsest otsast sälk nii, nagu see joon. nr. 101-B näidatud. Samast joonisest selgub ka, kuidas seda seadist üles seada, et lõks seisaks püügivalmis. Puudutatakse keelt või sellele kinnitatud hõrgutist (d), libiseb seadpuu paigalt ja lõksu löökpuu (f) langeb alla. Joonistel N 101-C, D ja E on toodud veel teisiti konstruitud lööklõksude seadised. Nagu joonistelt nr. 102 — A ja B nähtub, võib lööklõkse väga mitut viisi ehitada, kuid kuidas neid ka ei ehitata, jääb lööklõksu tähtsamaks osaks ikkagi seadis, mille täpsest ja ladusast töötamisest oleneb lööklõksu töötamine. Selgituseks olgu veel

tähendatud, et löökpuuks ei tarvitse olla ainult üks puu (palk, latt), vaid see võib koosneda mitmest, üksteisega tugevasti ühendatud puust või selleks kasutada isegi lööklõksu katust.

Tunduvalt tähtsamaks kui lööklõksud on meie oludes „kastlõksud". Et nendega on väga hõlpus püüda tõhke, nirke, kärpe ja isegi kasse, siis ei tohiks need üheski jahipiirkonnas puududa. Kastlõks on laudadest valmistatud kast, mille mõlemad lahtised otsad on varustatud „langustega", mis silmapilkselt langevad

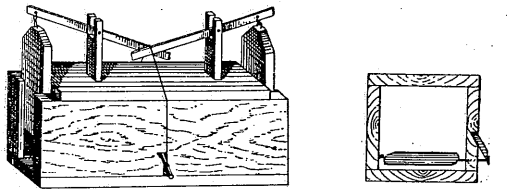
Joon. nr. 102. Püüdmiseks ülesseatud lööklõksud.

maha, kui lõksu pugenud loom astub sääl leiduvale „astmelauale".

Kastlõkse on väga mitmeid. Uuemal ajal valmistatud kastlõksudel on languksi ja astmelauda ühendav seadis veidi keerukam kui endisil ajul valmistatud kastlõksudel, kuid ühesuguselt hästi püüavad kui ühed nii teised, kui ainult seadis ladusalt töötab.

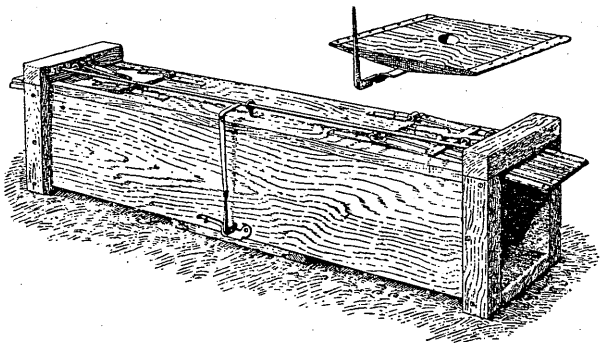
Iseäranis lihtne on joon. nr. 105 näidatud kastlõks, mida tarvitatakse nirkide ja kärpide püügiks, ja seda võib hõlpsasti ka kodus valmistada. See kastlõks koosneb samuti kastist, millesse on mahutatud ja kinnitatud kerge laud (a) nii, et selle otsad tõusevad vabalt alla ja üles, olenevalt sellest, kus pool lauaassist

asub raskus. Kui lõks on püügivalmina üles seatud, peab ukse pool asetsev lauaots olema maas ja vastaspoolne ülal. On lõksu-läinud loom lauaassini jõudnud, langeb looma raskuse tõttu laua

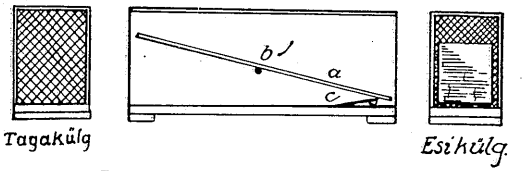
Joon. nr. 103. Kastlõks (vanem tüüp): a — külgvaade, b — läbilõige.

see ots, mis seni oli ülal, alla ja teine ots tõuseb üles, sulgedes sellega ühtlasi ka loomale lõksust väljapääsu. Et laud, kui loom hakkab ukse poole liikuma, ei langeks endisse asendisse tagasi,

Joon. nr. 104. Kastlõks (uuem tüüp); väljavõetud astmelauaga.

on laua all leiduva aasa külge kinnitatud vastava pikkusega nael, mis lauaotsa kerkides tõuseb üles ja jääb püsti, tõkestades sellega laua tagasilangemist.

Joon. nr. 105. Lihtne kastlõks.

Kui kastlõks ehitatakse ainult ühe languksega, siis ei tohi vastasolevat avaust laudadega kinni lüüa, vaid see tuleb traatvõrguga sulgeda, et ka vastaspoolsest küljest rohkesti valgust

paistaks, sest pimedasse lõksu nirk ega kärp ei lähe häämeelega. Kastlõksude ülesseadmisel tuleb sellele rõhku panna, et need seisaksid täiesti loodis.

Kastlõksude mõõdud olenevad sellest, millise looma püügiks need on ehitatud.

On kastlõksud üles seatud kahjulike ulukite käidavaile radadele nii, et ulukid ei pääse lõksust hõlpsasti mööda, vaid on sunnitud kastlõksust läbi minema, siis pole tarvis hõrgutist lõksu panna. On aga käepärast mõni hää hõrgutis, võib seda endastmõista kastlõksu panna.

b. Püügirauad.

Konstruktsioonilt jagunevad püügirauad või rauad, nagu jahimehed nimetavad harilikult püügiraudu, kahte tüüpi: astme- (taldrik) ja tõmberaudadeks. Esimesse tüüpi kuuluvad kõik need rauad, mil vinnastatud rauavedru pääseb lahti vajutusel väikesele plaadile (taldrikule), mis asetseb püügivalmina seatud raudade kaarte vahel.

Teise tüüpi kuuluvad need rauad, mil vinnastatud rauavedru pääseb lahti tõmbe jõul.

Nagu joon. nr. 106-A nähtub, koosneb astmeraud järgmistest pääosadest: a) kaared, b) rauavedru, c) plaat (taldrik), d) seadik ja e) kaitsepöörik. Rauavedru asetseb plaadi all (joon. nr. 106-A) välispool seda (joon. nr. 107). Viimane konstruktsioon on vanem ja pole nii otstarbekas kui esimene, sest välispool kaari asetseva vedruga rauad nõuavad rohkem ruumi, mis mõnikord raudade ülesseadmisel osutub aga tülikaks; ka on sääraseid raudu raskem maskeerida. Samuti võib juhtuda, et loom astub välispool kaari asetsevale vedrule enne kui plaadile.

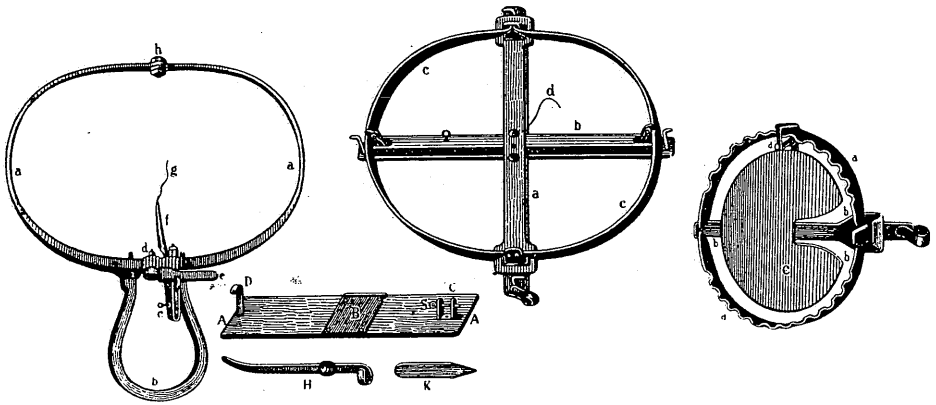
Astmerauad on tavaliselt varustatud keti ja ankruga, et takistada rauda-sattunud loomal ühes raudadega põgenemist.

Joon. nr. 106-B on toodud tõmberaud, mil vedru asetseb seespool lahtikäänatud kaari. Selle raua pääosad on: a) vedru, b) seadik, c) kaared, d) tõmbenöör ja e) kaitsepöörak.

Hõrgutis või „püügipala" kinnitatakse tõmbenööri külge, ja niipea, kui loom püüab „püügipala" ära võtta, päästab tõmbenöör vinnastatud raua lahti, kusjuures kaared löövad silmapilkselt kokku, haarates loomast kinni.

Joon. nr. 106-C on näidatud tõmberaud, mil vedru asetseb välispool kaari: a) kaared, b) vedru, c) lukk, d) pöörik, e) seadik, f) tõmbenööri toru, g) tõmbenöör, h) kaarte kruvi ja AAHK — seadis.

Kas kaared on sõõrikujulised või neljanurgelised, pole tähtis, kuid nende ääred ei tohi liig õhukesed ega ka teravad olla, sest vastasel korral need võivad raudasattunud looma jalad hõlpsasti läbi lõigata. Otstarbekaimad on need astmerauad, mil kaared lainetaoliselt välja lõigatud ja kaarte ääred veidi ümmardatud.

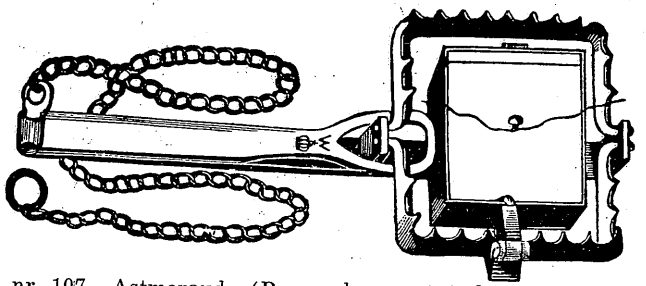
C B A

Joon. nr. 106. A — astmeraud, B ja C — tõmberauad.

Häält „tõmberaualt" nõutakse, et ta oleks üleni poleeritud ja roosteplekkidest vaba, kokkulöömisel kaared puutuksid tihedalt üksteisega kokku, püügivalmina raual asetseksid kaared loodis või isegi veidi allapoole, kuid mingil tingimusel poleks ülespoole pööratud, ja et tõmbenöörist kergesti tõmmates kaared silmapilkselt lööksid kokku, kusjuures aga kogu raud ise umbes 10—15 sm kargaks maast üles. Ei saa salata, et kõik astmerauad on ja jäävad ikkagi loomade piinariistadeks. Ja kuigi nendega on üldiselt lihtsem ja hõlpsam püüda kui tõmberaudadega, tuleb neid raudu tarvitada vaid neil juhtumeil, kus tõmberaudu ei saa kasutada. Astmeraudu tarvitatakse päämiselt saarmaste ja kulliliste püüdmiseks. On astmerauad saarmaste püüdmiseks üles seatud üsna kalda ääre ja seejuures varustatud niivõrd pika ketiga, mis võimaldab raudasattunud saarmal koos raudadega põgenemist vette, kus ta peatselt upub, siis nende raudade tarvitamise vastu ei saa vaielda.

Kuigi tõmberauad on tunduvalt kallimad ja ka hädaohtlikumad astmeraudadest, tuleb neid siiski eelistada juba seetõttu, et need kohe surmavad raudasattunud looma. Päälegi töötavad need ka külma ja lumega, mis meie oludes üpris tähtis. Tõmberaudade ülesseadmisel tuleb aga äärmise ettevaatlikkusega toimida, seades neid üles ainult kohtadesse, kuhu inimestele ja koduloomadele juurepääs raskendatud, sest kui väga tugeva vedruga rauad on need äärmiselt hädaohtlikud kõikidele.

Veel on olemas n. n. „lattrauad", mida kasutatakse kulliliste püüdmiseks. See on väike astmeraud, mil plaadi aset täidab 4—5 sm läbimõõduga ümmargune puutükk. Need rauad peab

Joon. nr. 107. Astmeraud. (Rauavedru asetatud välispool plaati).

kinnitama lati otsa ja püügivalmina asetama latiga kas puulatva, heinakuhja otsa jne., s. o. säärastesse kohtadesse, kuhu kullilised harilikult lendavad puhkama. „Lattraudu" pole aga soovitav kasutada, kuna neisse satuvad mitte ainult kahjulikud, vaid ka kasulikud linnud, kellele jahipidamine keelatud. Päälegi kannatavad „lattraudadesse" sattunud linnud rohkesti piina ja valu, kui neid ei surmata peatselt.

Loorkullide, vareste, harakate ja pasknääride püüdmiseks võib kasutada ka astmeraudu n. n. „pesaraudu", mille plaadile ehitada pesa, kuhu hõrgutiseks panna kana või mõne teise linnu mune.

Roo-loorkulle ja muid kahjulikke vesilinde püütakse n. n. „ujuvraudadega", mis pole tegelikult muud kui korkplaadile või lauale asetatud väikesed astmerauad, kuna hõrgutiseks pannakse mune, surnud linde, kalu jne.

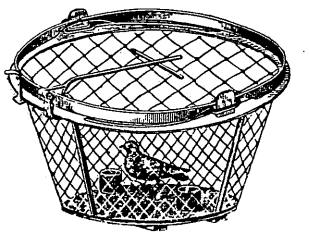
Meil, kus kana- ja raudkulle rohkesti, tuleb tahtes või tahtmata nende arvu vähendamiseks tarvitada vastavaid püüniseid, sest üksnes jahipüssi ja pesade hävitamisega ei suudeta neid vaos hoida.

Kullide püüdmiseks tarvitatakse kas „kullikorve" (joon. nr. 108) või „kullipüüse" (joon. nr. 109).

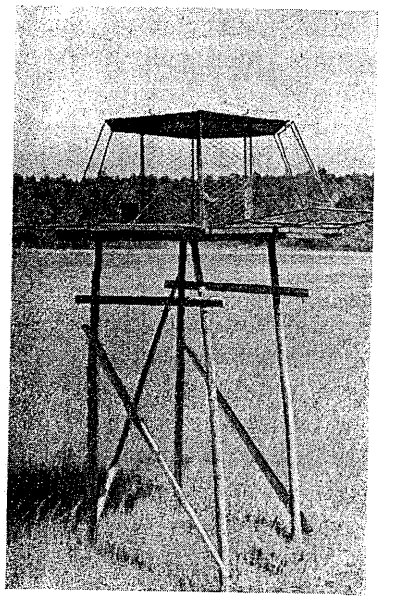
Kullikorv koosneb traadist punutud korvist, mille kaanele paigutatud kerge astmeraud. Korvi on paigutatud tuvi, kes ongi kullikorvis „peibutuslinnuks". Talvel, kui maapind on lumega kattunud, on otstarbekam „peibutuslinnuks" kasutada tumedama, muil aastaajul valge sulestikuga tuve. Et kaared raudasattunud linnul ei purustaks jalgu, on soovitav tugeva vedruga raudade kaarte ümber mähkida pehmet riiet.

Tunduvalt otstarbekamad on n. n. „kullipüüsid", mis püüavad linde elusalt ja vigastamata.

Ka neis on „peibutuslinnuks" elustuvi. „Kullipüüsid"

Joon. nr. 108. Kullikorv.

Joon. nr. 109.
Kabala rev. mets. J. Hellat'i poolt konstruitud „kullipüüs".

on nii ehitatud, et kui tuvile laskuv kull puudutab vastavat seadist, pääseb lahti vinnastatud uks, mis sulgeb silmapilkselt avause. Nende püüniste paremus seisab päämiselt selles, et kui satub lõksu mõni säärane lind, keda ei soovita surmata, võib ta jälle vabaks lasta, kuna ta kinnipüütuna on täiesti vigastamata jäänud.

Siinkohal olgu vaid niipalju öeldud, et enne „kullipüüside" ülesseadmist tuleb selgusele jõuda, kus kullid päämiselt elutsevad ja kus asuvad nende alatised lennuteed. Elustuvi asemel tarvitatakse „peibutuslinnuks" ka vastavaid topiseid, mis nõrga spiraalvedru abil on korvi kaane külge seatud, nii et kiigub alla-üles. Kuigi kullid mõnikord laskuvad ka topisele, saavutatakse siiski

paremaid tulemusi, kui „peibutuslindudeks“ kasutatakse elustuve.

Samasuguste, kuid vähemate püünistega püütakse raudkulle, kusjuures „peibutuslindudeks“ on tavaliselt varblased.

Ulukite püük on kunst, mida üksinda raamatust ei saa ära õppida. Et sel alal hääks kütiks saada, peab seda jahipidamisviisi õppima praktiliselt mõne vilunud „püüniseseadja“ juhatusel.

Kahjulike ulukite püüdmisel raudade või lõksudega, samuti ka muil juhtumeil tuleb sageli tarvitada „hõrgutist“ kui ka „lohistist“.

„Hõrgutiseks“ nimetatakse kõiki neid toitaineid nagu loomade ja lindude liha, sisikond, veri, kalad, mitmesugused marjad, taimed, raiped jne., mida tarvitatakse ulukite meelitamiseks ülesseatud püünistesse.

Hõrgutisi, mis kinnitatakse otse püügiraudadele, nagu näiteks tõmberaua tõmbenööri külge seatud hõrgutis, nimetatakse tavaliselt „püügipaladeks“.

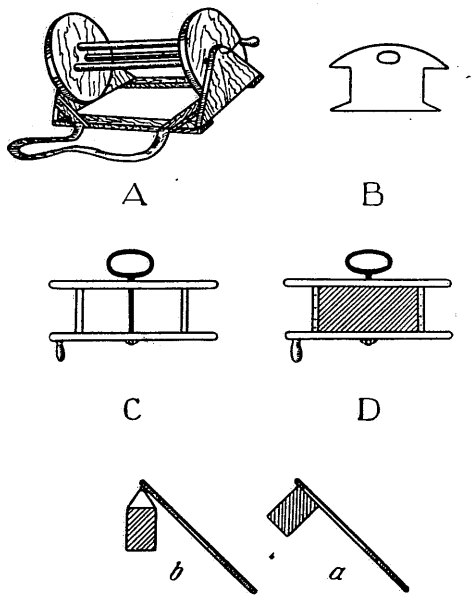
Söödaks aga nimetatakse kõiki neid toitaineid, mida inimene paneb ulukite toiduseks, mitte aga nende kohalemeelitamiseks.

Rebaste, metsnugiste, tõhkude, eriti aga hulkuvate koerte püügikohta meelitamiseks kui ka neile selle leidmise hõlbustuseks tarvitatakse „lohistist“. „Lohistis“ on nööri külge kinnitatud hõrgutis, mida jahimees lohistab enda järel maad mööda. Lohistist vedades tuleb selle järele valvata, et sellest suuremaid tükke ei pudeneks maha, sest kui juhtub seda, võimaldub rebasel osaliselt kustutada oma nälga, mistõttu ta aga sageli siis enam püügikohas ei võta „püügipala“. Lohistise valmistamiseks tarvitatakse tavaliselt jäneste või metskitsede sisikondi, surmatud ja lahtilõigatud kõhuõõnega kasse, vareseid jne. Lohistise vedamisega tuleb alata püügikohalt ja tehes lühema või pikema ringi, tulla jälle sinna tagasi. Lohistist vedades on soovitav seda kepi abil hoida jälgedest veidi eemal ning liiklemiseks kasutada suuski, kuna on teada, et suusajäljed äratavad rebases kui ka hulkuvas koeras tunduvalt vähem kahtlust kui inimesejäljed.

8. Jahilipud.

Üheks jahipidamise vahendiks on n. n. „jahilipud“, mida jahimehed tavaliselt nimetavad kas lihtselt lippudeks või „rebaselippudeks“.

Lipud, mille laius ja pikkus on väga mitmesugune, valmistatakse värvilisest, päämiselt punasest puuvillriidest ja kinnitatakse kas nöörile või peenikestele keppidele. Rebaste, ilveste ja huntide sissepiiramiseks kasutatavate lippude laius on 15—22 sm ja pikkus 25—35 sm. Veel pikemaid lippe pole otstarbekas valmistada, sest need mässuvad kergesti värtna ümber või jäävad üksteise külge kinni. Kui ulukite sissepiiramist teostatakse metsas, siis kasutada nöörile kinnitatud lippe, kuna lagedail mail, kus

Joon. nr. 110. Rebaselipu värtnad (A—D) ja kepile kinnitatud rebaselipp (a ja b).

võimalused puuduvad lipunööri okstele riputamiseks, on otstarbekam kasutada kepikestele kinnitatud lippe. Viimaseid võib aga ainult siis tarvitada, kui lumi on niivõrd sügav, et lummetorgatud kepp jääb sinna ka püsima ning tuul seda ei suuda ümber paisata. Lipud kinnitatakse nöörile 80 sm vahedega. Lippude nöör peab olema võimalikult peen, kuid seejuures tugev ja vastupidav. Peenel nööril on see paremus, et võib ühele „lipuvärtnale“ kerida kilomeetri ja isegi rohkem lippe, millist lippude komplekti suudab üks inimene hõlpsasti kanda.

„Lipuvärtnad“ on väga mitmekesised (joon. nr. 110 A—D), kuid otstarbekaimaks tuleb pidada värtnat, mis näidatud joonisel nr. 110-A.

Lippe puntrasse siduda või kerra kerida pole soovitav, sest nöör, eriti peen nöör läheb seejuures sageli sõlme, mistõttu lipud mässuvad üksteise ümber ja nende lahtiharutamine lippude panekul viidab rohkesti aega.

Joon. nr. 110-A näidatud lippude värten koosneb raamist ja kahest tugipuust, mis hoiavad telge, millele kinnitatud kaks vineerist tehtud ratast. Rööbasjoones teljele lähevad kolm peent keppi, mille ümber keritakse lipud värtnat keerates. Rattad hoiavad nööri värtnal, et see säält ei libiseks maha. Raami laius on 30—35 sm ja pikkus 55—60 sm; ratta läbimõõt 25—30 sm. Raami külge kinnitatakse rihm, mille abil võimaldub värtnat seljas kanda.

Lipukeppide pikkus on harilikult 1,25 m. Et neid oleks kergem kanda, valmistatakse need umbes 1 sm läbimõõduga sarapuu- või pajukeppidest. Keppide külge kinnitatavad lipud võivad olla veidi laiemad ja veidi lühemad kui nööril olevad lipud (laius 25 sm, pikkus 22 sm), või ka ühesuguse laiuse ja pikkusega (25 × 25 sm). Lipud kinnitatakse kepile kas harilikul viisil, s. o. ühe äärega (joon. nr. 110-a) või nii, nagu see joon. nr.110-b näidatud.

Koju jõudes tuleb lipud kohe värtnalt lahti kerida ja sooja ruumi kuivamiseks riputada. Lippe on soovitav hoida eluruumis, kus need imbuvad läbi inimese lõhnaga, mil on samasugune, kui mitte veel suurem tähtsus kui lippude värvusel.

9. Kõrg-istmed.

Peagu kõikide jahipidamisviiside juures tuleb jahimehel tahtes või tahtmata arvestada tuult, sest see on tema tähtsaim, kuid kahjuks ühtlasi ka väga tujukas liitlane, kes sageli ajab jahimehe hääd lootused nurja. Ootamatult suunda muutes võib tuul mõne hetkega kõik jahipidamiseks tehtud ettevalmistused luhta ajada ja ainsa väikese tuulepuhanguga kulutatud aja ja nähtud vaeva asjatuks teha. On päevi, eriti metsas ja lainelise reljeefiga maaaladel, kus tundub nagu puhuks tuul igast küljest; hoolimata jahimehe osavusest tuleb säärase ilmaga isegi vilunud kütil jahisaagita koju tagasi pöörduda.

Et vähemalt peibutus- ja varitsemisjahil tulemused mitte täiesti ei oleneks tuulest, on soovitav kasutada kõrg-istmeid, sest kuna need asetsevad 6—8 meetri kõrgusel maapinnast, pole enam

karta, et tuul hõlpsasti kannaks jahimehe lõhna läheneva ulukini. Mõningail üksikjuhtumeil paiskab küll tugev ja järsult allalangev tuulepuhang iga lõhna õhust otse maa pääle, kuid sääraseid tuulepuhanguid, mis mägedes võrdlemisi sagedased, tuleb meil üldiselt harva ette ja seetõttu ollakse kõrg-istmeil siiski küllaldaselt kaitstud tuule tujude eest. Mitte üksnes varitsemis-, vaid ka peibutusjahil sokkudele on kasulik kasutada kõrg-istet, sest viimase jahipidamisviisi juures ei või iialgi kindel olla, kust poolt sokk ilmub. On aga jahimees kõrg-istmel, pole ka tähtis, kas sokk läheneb päri- või vastu tuult, sest kõrg-istmel peibutavat jahimeest ta ei haista. Peibutamine kõrg-istmelt kostab ka tunduvalt kaugemale ja palju selgemini kui maast. Samal ajal avaneb kõrg-istmel olevale jahimehele palju avaram vaateväli ja, mida kõrgem on ehitis, seda kaugemale võimaldub näha. Pääleselle kõrg-istme kasutamisel pole kõrge rohi või võsa enam nii suureks takistuseks jahipidamisele, sest ka kõrge taimestikuga kaetud maa-alal ei suudaks uluk end igakord küllaldaselt hästi varjata kõrg-istmel asetuva jahimehe silme eest ja annab sellega ikkagi paremaid võimalusi laskmiseks, kuna selle vastu maas varitsedes isegi paarikümne sammu kaugusel olevat ulukit ei märgataks. Kõrg-istmel on ka see paremus, et säält võib rahulikult lasta ega ole enamikjuhtumeil vajadust laskmisega eriti tõtata, kuna pole karta, et loom kaob niipea jahimehe silmist; sääl on ka võimalusi toelt laskmiseks, mis üpris tähtis kiikriga varustatud kuulipüssist lastes. Kõrg-istmel olles on jahimees rohkem kaitstud ka parmude, sääskede ja kihulaste eest, kuna maas põõsa varjus varitseval jahimehel pole mingit kaitset, mispärast ta mõnigi kord peab varitsemisjahist loobuma mainitud piinajate tõttu.

Kõrg-istme asukoha valik oleneb sellest, mis otstarbeks kavatsetakse seda kasutada. Kui seda vajatakse ainult vaatlusteks või ulukite elu-oluga tutvumiseks, siis on otstarbekam kõrgiste püstitada söödapõldude, -aasade või toitluspaikade lähedusse, kus ulukid sageli viibivad. Täiesti lubamatu on aga säärastesse kohtadesse püstitatud kõrg-istet kasutada jahipidamiseks, mida ka ükski õiglane jahimees ei tee, silmas pidades, et laskmisega peletatakse ulukid toitluspaigast.

Kõrg-istmeid, mida kavatsetakse kasutada jahipidamiseks, püstitada loomuliku söödakoha või uluki liikumise raja lähedusse. Et aga on võimatu ja ka otstarbetu iga metsniidu, kultuuri, lagen-

diku jne. lähedusse kõrg-istet püstitada, siis valigu jahimees asukohaks säärane koht, kus ulukid sagedaimini viibivad, kus ehitise püstitamiseks ja varjamiseks leidub sobivaid puid ja kuhu jahimehel oleks juurepääs võimaldatud ulukeid enam-vähem häirimata. Tahetakse ulukeid varitseda nende radadel, siis on otstarbekaim kõrg-iste püstitada sammu 40—50 rajast eemale. Väga sobivaiks kohtadeks, kuhu kõrg-istmeid püstitada, on laiade sihtide ääred ja metsaservad. Kui kõrg-istet soovitakse kasutada mäkrade või rebaste varitsemiseks, tuleb see püstitada nende poolt tarvitatavate koobaste või väljapandud sööda lähedusse.

Jahimehel tuleb kõrg-istmele asuda võimalikult aegsasti, vähimalt tund enne ulukite tulekut, et neid mitte oma tulekuga häirida. Viibivad ulukid kõrg-istme läheduses, pole säält igakord ilma neid häirimata hõlpus lahkuda. Püüe ulukite poolt märgatamatult kõrg-istmelt tasa ja vagusi hiilides lahkuda õnnestub vaid mõnikord kõva tuulega. Tavaliselt aga märkavad ulukid peatselt pimeduse katte all hiilivat jahimeest, ja see ootamatu öine kohtumine häirib neid eriti seetõttu, et sel ajal inimesed harilikult ei liigu metsas. Oodata aga kõrg-istmel senikaua, kui kõik ulukid oleksid lähedusest lahkunud, pole igakord võimalik, sest sageli tuleks siis kütil sääl poole ööni istuda. Pole aga mingeid võimalusi märgatamatult kõrg-istmelt lahkumiseks, siis on otstarbekaim säält ära minna päris kuuldavalt, seejuures ise tasakesi vilistades mõnd viisi, mida jatkata varjamatult seni, kuni ollakse kõrg-istmest sammu 400—500 eemale jõudnud.

Kõrg-istmeid on kujult kui ka konstruktsioonilt mitmesuguseid. Üks jahimees lepib kasvava puu okstele asetatud lauaga, kui sääl on vaid võimalusi istumiseks ja takistamatult laskmiseks, teine seevastu aga ei lepi säärase lihtse ehitisega, vaid nõuab kõrg-istmelt veel teatavaid mugavusi. Olenevalt kõrg-istme kasutaja nõudmisest ja maitsest võivad kõrg-istmed olla üsna lihtsed, koosnedes ainult istevõimalusest ja harilikust redelist, mida mööda jahimees pääseb istmele, või jälle niivõrd ruumikad ja kindlad ehitised, et sarnlevad postidele asetatud väikesile jahimajakesile, kus ei puudu isegi teatavad mugavused. Konstruktsioonilt jagunevad kõrg-istmed jahikantsleiks, redel-istmeiks ja üksik-istmeiks.

Olenedes kõrg-istmete ehitusviisidest ja seks kasutatud materjalidest võib nende kaalu niivõrd vähendada ja neid sääraselt konstruida, et isegi kõrvalabita saab neid hõlpsasti kokku panna

ja ilma suurema vaevata ühest kohast teise viia. Redel-istmed ja üksik-istmed on tavaliselt kantavad, kuna jahikantslid on niivõrd soliidsed ehitised, et neid jahimees üksinda, ilma kõrvalabita ei suuda ümber paigutada.

Viimasel ajal on välismaades valmistatud küll ka hõlpsasti lahtivõetavaid kergekaalulisi jahikantsleid, kuid jahimeeste poolt on need võrdlemisi vähe tarvitamist leidnud.

a. Jahikantslid.

Jahikantsel on kõrg-iste, mil kantslitaoline ülaosa, mis asetseb jämedaist lattidest või peenist palkidest ehitatud toestikul või mis kinnitatud kasvavate puude külge. Seda kasutatakse ulukite varitsemiseks, kusjuures sinna pääseb treppi või redelit mööda.

Jahikantsleid on lahtisi ja kaetuid või kinniseid. Lahtisteks nimetatakse niisuguseid, kus põranda ümber on ehitatud ainult barjäär (võre või poolsein), kuna seinad ja katus puuduvad täiesti (joon. nr. 111). Kui barjääriga varustatud jahikantsel on kaetud katusega, kuid seinad puuduvad, nimetatakse seda — kaetud jahikantsliks. Ehitatakse aga barjääri asemele seinad, mis ulatuvad katuseni, nimetatakse seda kinniseks jahikantsliks (joon. nr. 112).

Kinnised jahikantslid on muidugi mugavamad, sest sääl on jahimees kaitstud tuule, sadude ja osalt isegi külma eest. Kinnisel jahikantslil on veel see paremus, et lahkudes säält võib ruumi lukustada, nii et kõrvalised isikud ei pääse hõlpsasti sisse. On jahikantsel ruumikas, võib tarbekorral sääl ka ööbida, mis üpris tähtis, kui jahimaad asetsevad kaugel inimasulaist või kui vara hommikul kavatsetakse varitsemisjahti jatkata. Sel juhtumil ei häiri jahimees oma minekuga ega tulekuga ulukeid. Ühtlasi on kindel, et mida mugavam on jahikantsel, seda sagedamini jahimees külastab seda.

Jahikantsli kõrgus, s. o. kaugus maast kuni põrandani oleneb maastikust, kuid harilikuks kõrguseks on 6—8 m. Toestiku postideks võib kasutada 15—20 sm läbimõõduga (rinnakõrguselt) koorimata okaspuid. On aga postid ja ka muu puumaterjal, mis jahikantsli ehitamiseks tarviline, kooritud, tahutud või saetud, ja need pole seismise tagajärjel ise küllaldaselt tuhmunud, tuleb

need üle värvida rohelise või pruunika värviga või niiske mudaga üle määrida. Igal juhtumil ei tohi uus ehitis oma heledusega ulukeis tähelepanu äratada. Et jahikantsel püsiks kindlalt kohal, ei kõiguks tuulega, on tarviline postid vähemalt ½ m sügavuselt maasse lüüa ja palgijuppidega või kividega tugevasti kinni

Joon. nr. 111. Lahtine jahikantsel.

kiiluda. Poste täiesti püstloodis üles seada pole ehitise tugevuse mõttes otstarbekas, sest säärase ehitusviisi puhul tuleks jahikantsli tugevdamiseks suuremal arvul tarvitada tugi- ja põikpuid. Seetõttu on ka kasulikum postid püstitada veidi längus, väikese nurga all. Näiteks, kui jahikantsli põrandapind on 1×1 m, peaks ehitise tugevdamise mõttes postide alusotsade vahekaugus olema umbes 2 m. Oleks see kõigest 1 m, tuleks jahikantsli tugevdamiseks igale postile panna veel 2 tugipuud ja 3—4 põikpuud, mis aga teeks toestiku liig keeruliseks. Et maasse asetatud postiosade kiiret mädanemist vältida ja nende vastupidavust pikendada, on soovitav postiotsad ära koorida ja tõrvaga katta. Riigi põlevkivitööstuse poolt valmistatud immutusvahendeid (fenolaat, karbolineum, immutusõli jne.) jahikantsli postide immutamiseks ei saa kasutada, sest need lõhnavad liig tugevasti. Jahikantsli postideks võib ka kasvavaid puid kasutada, kui need niivõrd üksteise lähedal, et nende vahele on võimalik jahikantsli põranda aluspuid kinnitada (joon. nr. 112). Kasvavate puude kasutamisel jahikantsli postideks on vaid see pahe, et need tuulega kergesti kõiguvad ja ühes sellega kõigub ka jahikantsel, mis kuuliga laskmise teeb peagu võimatuks. Selle kõrvaldamiseks tuleb jahikantsli postideks kasutatavad kasvavad puud ladvata.

Joon. nr. 112. Kinnine jahikantsel.

Jahikantsli põrandapinna suurus oleneb sellest, mitu jahimeest kavatseb korraga seda kasutada. Ühe-kahe jahimehe jaoks jatkub tavaliselt ühe ruutmeetri (1×1) suurusest põrandapinnast; vähemaid kui 80×80 sm põrandapinnaga jahikantsleid pole otstarbekas üldse ehitada.

Põranda ehitamiseks võib kasutada laudu või pakse pindu. Kui nende puudusel tuleb põrand ehitada lattidest, siis on soovitav neid vähemalt ühest küljest tahuda, sest ümmargusist puist ehitatud põrandal on väsitav seista. Tehakse aga põrand laudadest, tuleb lahtiste ja kaetud jahikantslite põrandalaudade vahele jätta väikesed vahed vihmavee ärajooksuks. Põranda aluspuud kinnitada tugevasti postide külge, sest need päämiselt hoiavadki ehitist koos. Põranda aluspuud on otstarbekaim kinnitada postide külge pikkade raudkruvidega, tehes seda võimalikult põhjalikult, kuna sellest olenebki kogu ehitise tugevus ja vastupidavus. Soovikorral võidakse muidugi ka põranda aluspuud teisel viisil postide külge kinnitada (posti külge kruvitud raudklambritega, raudvitsade, traadi jne. abil), kuid kinnitamine peab olema põhjalik. Tarvitada naelu aluspuude kinnitamiseks pole lubatav, sest need võivad jahikantsli kõikumise puhul hõlpsasti välja kukkuda, ilma et seda pandaks aegsasti tähele. Tarbekorral võidakse siduda

postid üksteisega põikpuude abil ja varustada veel tugedega, mis annab ehitisele kindlasti suurema tugevuse ja vastupidavuse.

Jahikantslisse pääsuks kasutada redelit või treppi, mis ehitada eraldi jahikantslist, kui seks ei saa kasutada jahikantsli poste. Jahikantsli postidele ehitatud redelil on see halb omadus, et ta on veidi liig püstakas ja pole äravõetav, mistõttu ka kõrvalised isikud võivad kergesti jahikantslisse pääseda. Äravõetavat redelit võib aga ära viia või peita. Lahtise või kaetud jahikantsli põranda ümber ehitada tugev 90—100 sm kõrgune barjäär või sein. Selle kõrgus oleneb istme kõrgusest, kuid see peab igal juhtumil olema säärane, et istudes oleks võimalusi püssi barjääri käsipuule või seina ülemisele äärele vabalt najatada ja säält lasta. Barjäär olgu tingimata tugev ja kindel, et juhtumil, kui jahimees nõjatub sellele, see peaks ka vastu. Et tarvilist tugevust saada, tuleb barjääri postidele anda säärane pikkus, et need vähemalt 30—40 sm võrra ulatuksid allapoole põranda aluspuid, mis võimaldaks barjääri postid kahe tugeva kruviga kinnitada jahikantsli postide külge. Käsipuud kinnitada barjääri postide külge seespoolt, sest selliselt kinnitatud käsipuud on vastupidavamad ega lähe nõjatumisel hõlpsasti lahti.

Soovitakse jahikantsli ülaosa tihendada, võib põranda ümber ehitada seina või barjääri, mis siis vooderdada koorimata keppidega, punuda vitsadega või koguni tõmmata mõlemale poole käsipuid tihe traatvõrk nii, et võrkude vahele jääks kitsas ruum, mis hiljem samblaga täis toppida. Et ulukid ei märkaks lahtisel jahikantslil varitsevat jahimeest, võidakse jahikantslit soovi korral tihendada ka sellega, et ülaosa, barjääri või seina külge kinnitatakse oksi. Et lehtpuude oksad kuivavad kiiresti ära, kuivad lehed aga puudutamisel krabisevad, siis on otstarbekam maskeerimiseks tarvitada okaspuude oksi, kuid tingimusel, et need puud kasvaksid jahikantsli ümbruses. Männioksad on varjendiks paremad, sest neil ei varise okkad nii kiiresti maha kui kuusel.

Pikemat aega kantslis seismine on väsitav, seepärast tuleb jahikantslisse muretseda ka mõni istevõimalus.

Et enamik jahimehi on ka suitsetajad, siis on soovitav jahikantsel varustada mõne plekktoosikese või kastikesega, kuhu võiks paberossiotsad visata.

Jahikantslitele võib ehitada ka katuse, milleks kasutada kuusekoort, kui seda olemas käepärast. Selle puudusel aga võidakse katuste katmiseks tarvitada ka muid materjale nagu mättaid, pilliroogu, õlgi, laaste jne. Kinnistel jahikantslitel peab olema igas seinas madal, kuid lai lahtikäiv aken, mida varitsev jahimees saaks laskmise korraks tasa avada.

On jahikantsel lõplikult valminud, tuleb üksikasjaliselt kontrollida ehitise tugevust ja vastupidavust. Selleks mitu korda käia redelit mööda üles ja alla ning järele vaadata põrand ja barjäär, kas ka need on küllaldaselt tugevad ja käimisel või nõjatumisel ei nigise ega nagise. Pole jahikantsel küllaldaselt tugev ja kõigub või on käimisel kuulda üksikute osade üksteise vastu hõõrumist, tuleb puudused kohe kõrvaldada.

b. Redel-istmed.

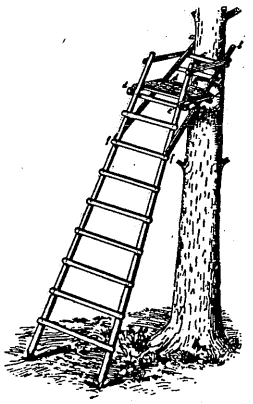
Redel-iste on harilik redel, millele ühel või teisel viisil kinnitatud mõni istevõimalus. Redel-istmel on küll see paremus, et seda saab hõlpsasti ühest kohast teise paigutada, kuid seevastu on jälle redel-istmel asetseval jahimehel vajalised liigutused veidi takistatud: ei ole võimalusi vabalt igale poole pöörduda nagu jahikantslis olles. Hoolimata sellest võib siiski redel-istmeid kasutada, eriti kohtades, kus maastiku-olud ei võimalda jahikantsli püstitamist või kus ulukid oma söödakohti või radu muudavad võrdlemisi tihti. Päälegi on redel-istmete valmistamine väga lihtne, millega tarbekorral saab ka jahimees hakkama, kuna selle ehitamine ei nõua kuigi palju aega ega kulu. Kasutades redel-istme ehitamiseks kerget materjali (bambus, õõnsad terastorud jne.) ja seejuures redel konstruida sääraselt, et seda vajadusel võib ka lahti võtta ja uuesti kokku panna, siis ei oleks jahimehele mingit kõrvalabi tarvis redel-istme ühest kohast teise kandmiseks. Kokkupandavaid redel-istmeid ei ole aga jahimehel endal kerge ehitada, sest need läheksid tavaliselt kallimaks kui neid mõni vilunud meister valmistaks või kui neid välismaalt tellida.

Redel-istme pääosaks on redel, mis tuleb valmistada kahest 5—6 m pikkusest ja 8—10 sm läbimõõduga okaspuulatist, mis üksteisega ühendada vastavas jämeduses redelipulkadega. Et üles-seatud redel-iste püsiks kindlamini paigal, on soovitav redel nii ehitada, et selle alaosa oleks laiem ülaosast, s. o. redelipuude alusotsade vahekaugus peab olema suurem kui ülal. Istmeid, mis kinnitatakse redeli ülaosa külge, on väga mitut tüüpi; samuti on

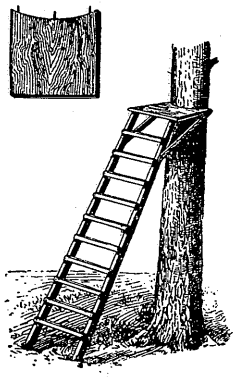
nende kinnitamisviis väga mitmekesine. Ühed istmed kinnitatakse redelile nii, et iste asetseb redelipuist eespool (joon. nr. 113), teised jälle kinnitatakse sääraselt, et iste asetseb redelipuist tagapool (joon. nr. 114), kuna kolmandad istmed kinnitatakse otse redelipuude otstele (joon. nr. 115). Samal ajal on mõnedel redel-istmetel isted äravõetavad, teistel jälle mitte. Ettepoole kinnitatud istmetega redel-istmed pole praktilised, kuna siis istmeile

Joon. nr. 113. Redel-iste redelipuist ette-poole asetseva ist-mega.

Joon. nr. 114. Redel-iste redelipuist taga-poole asetseva ist-mega.

Joon. nr. 115. Redel-iste redelipuude ots-tele kinnitatud ist-mega.

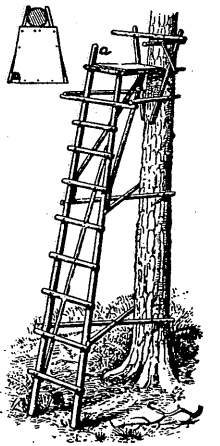
pääs oleks teatavate raskustega seotud, millega vanemad jahimehed ei saa nii hõlpsasti hakkama.

Praktilisemad ja lihtsemad on need redel-istmed, kus iste on kinnitatud redelipuude otstele. Istmelaua taha, sisepoole ümmardatud küljele tuleb kinnitada 3—5 teravate otstega raudnaela või pulka, mis redel-istme puu najale panemisel tungiksid puusse. Et redel-iste liikumatult püsiks paigal, on soovitav see igaks juhtumiks ka veel köie või rihmaga puu külge kinnitada.

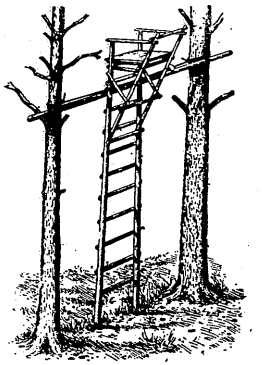
Puuduvad puul, mille najale redel-iste asetatud, sobivad oksad jahimehe varjamiseks, kõrvaldada see puudus nii, et mõned oksad pista istmelaua ääre puuritud aukudesse.

Tunduvalt mugavam on muidugi joon. nr. 116 näidatud redel-iste. Sel redel-istmel on kolmes küljes tugipuud, nii et istuda võib pöördega kolme külge. Kindlaim on istuda pöördega paremale poole, kusjuures aga istuda nii, et redelipuu ots „a", mis

umbes 25 sm pikkuselt ületab istmelaua, asetseks reite vahel ja selg nõjatuks istmelaua ja puu külge kinnitatud barjääri vastu. Istmelaua pikkus võib olla umbes 55 sm, laius eest 50 ja tagant 45 sm; barjääri kõrgus istmelaualt umbes 40 sm. Jalgade tugipuude kui ka barjääri ehituseks kasutatavate lattide pikkus olgu 1,10 sm, kusjuures jalgade tugipuude ja istmelaua vahekaugus 40 sm, kahe ülemise redelipulga vahekaugus 30 sm ja teiste redelipulkade vahekaugus 35 sm.

Joon. nr. 116. Kas-vava puu külge kinnitatud redel-iste.

Joon. nr. 117. Kas-vavate puude vahele ülesseatud redel-iste.

Kui kindlasti puule najatatud redel-iste ka ei püsi paigal, on õnnetuste vältimiseks siiski soovitav seljatugi köie või rihma abil puu külge kinnitada. Et jalad, toetudes ümmargusele redelipulgale, kiiresti väsivad, on kasulikum see redelipulk, mis toeks jalgadele, teha jämedam või laiem (lauast).

Kohtades, kus pole kasvavaid puid, mille najale redel-istet panna, kasutada sääraseid redel-istmeid, mis seisavad najatamatult. Konstruktsioonilt sarnlevad säärased redel-istmed maalri harilikule redelile.

Nagu joonisest nr. 117 nähtub, võib redel-istmeid ka kahe lähedal kasvava puu vahele üles seada, mis võimaldab ka peenemaid puid ära kasutada redel-istmete ülesseadmiseks. Redel-istmed püsivad paigal tugeva põikpuu abil, mis suurte naelte,

köie või traadiga kinnitatud puude kui ka redel-istme külge. See põikpuu võib ühtlasi olla ka tugipuuks jalgadele. Et sääraselt ülesseatud redel-iste püsiks kindlamini ega nihkuks paigalt, on soovitav lüüa kaks vaia maasse redelipuude kõrvale ja viimased kinnitada nööri või köiega vaiade külge. Kui redel-istme ülesseadmise kohas kasvab sääraseid puid, mille alumistele okstele saab põikpuud hästi asetada ja mis ühtlasi ka tarviliselt varjaksid istet, siis tuleb endast-mõista kasutada sääraseid puid redel-istme ülesseadmiseks.

c. Üksikistmed.

Üksikistmeks loetakse harilikult säärast kõrg-istet, mis koosneb ainult istevõimalusest ja pole ühendatud redeli ega ka toestikuga. Üksikiste tuleb asetada puuokstele või kinnitada mõnel teisel teel puu külge. Üksikiste on tavaliselt tehtud ainult ühest lauast, mis asetatud puu okstele, või lauast ja mõnest latist, mille abil laud kinnitatud puu külge (joonis nr. 118). Kui üksikistmele pääsuks ei taheta kasutada redelit, tuleb see asetada säärasele puule, kuhu ronida poleks liig tülikas. Säärased kõrg-istmed on küll väga lihtsed ja primitiivsed, kuid mõnelgi juhtumil suudavad oma otstarvet küllaldaselt täita.

Joon. nr. 118. Üksikistmed.

Olgu tähendatud, et on olemas veel väga mitut tüüpi üksikistmeid (mõned küll väga keerulise konstruktsiooniga), mis vastavate töökodade poolt valmistatud ja müügile lastud, kuid kas need on ka praktilised ja lihtsed, nagu neid kiidetakse, on rohkem kui küsitav.

10. Jahivarjendid.

Ulukeil pole üksnes hästi arenenud haistmine, vaid enamik neist paneb ka hästi tähele ja silmitseb teravalt kõike, mistõttu peab jahimees mõningate jahipidamisviiside tarvitamisel end põhjalikult varjama, et ulukid ei märkaks teda enneaegselt. Näiteks, hiilimisjahil olles peab jahimees enda varjamiseks iga sobivat puud ja põõsast püüdma ära kasutada, nende puudusel aga pole tal muud võimalust ulukeile juurehiilimiseks, kui peab kasutama kantavat jahivarjendit.

Selle vastu varitsemisjahil, kus lage maa-ala, peab jahimees kasutama enda varjamiseks kõrg-istet või vastavat varjendit. Varjend kui niisugune kaitseb jahimeest ainult ulukite nägemise eest, kuna kõrg-iste kaitseb teda ühtlasi ka haistmise eest.

Meil kasutatakse varjendeid sagedaimini kevadisel tedrejahil ja jahipidamisel luikedele, lagledele, hanedele ja partidele. Varjendita poleks kohati jahipidamine nimetatud vesilindudele üldse mõeldav. Ka rebasejahil lippudega ei saa varjendita läbi, ja kuigi meil jahimees ise valmistab enne jahi algust hädavajalise varjendi, ei ole see muidugi nii otstarbekas kui aegsasti valmis tehtud varjend.

Mis puutub varjendi jaoks sobiva paiga leidmisse, siis oleneb see sellest, mis otstarbeks ja milliseile ulukeile jahipidamiseks kavatsetakse seda kasutada. Kui varjendit tahetakse kasutada ulukite elu-olu uurimiseks või jahipidamiseks sokkudele, tuleb asupaiga valikul talitada samade põhimõtete järgi nagu kõrg-istme asupaiga valikulgi. Soovitakse aga varjendit kasutada kevadiseks tedrejahiks või jahipidamiseks vesilindudele, tuleb see püstitada tetrede mänguplatsile või vesilindude peatus-, sööda- või ülelennukohtadesse. On tarvidus varjendeid püstitada suuremaile, kuid lagedaile maa-aladele (põllud, lagedad heinamaad, kanarbiku-alad, sood, jne.), lugeda otstarbekamaks ehitada sinna mitu varjendit laialipillatult üle kogu maa-ala, kuigi neid kõiki korraga ei kasutata. Suuremale maa-alale rohkemal arvul püstitatud varjenditega harjuvad ka ulukid kiiremini, eriti aga vesilinnud, või nad on lihtsalt sunnitud varjendeile lähenema, kuna need asetsevad igal pool ulukite peatus- või söödakohtades. Leidub lagendikel puid, põõsaid, künkaid, kive, heinakuhje jne., tuleb neid võimalust mööda ära kasutada varjendi püstitamiseks, sest siis ei torkaks uus ehitis ulukeile väga silma ega ärataks ka neis erilist kahtlust. Päälegi sobib varjend siis rohkem ümbruskonnaga või on sellega vähemalt kooskõlas, eriti kui selle püstitamiseks on kasutatud kohalleiduvaid materjale (rohi, hein, pilliroog, mättad, kivid jne.).

Varjendeid, mida kasutatakse jahipidaimseks rebastele ja

mäkradele, püstitada nende loomade radade, koobaste või söödakohtade lähedusse. Vajalised varjendid kevadiseks tedrejahiks tuleb aga püstitada mänguplatsidele. Et viimased on juba eelmisist aastaist teada, siis võib ka varjendid kohale ehitada aegsasti, talvel või hiljemalt varakevadel, igal juhtumil aga enne kukkede mänguplatsile kogunemist, et neil oleks aegsasti võimalusi harjuda sääl leiduvate onnidega. Tekib aga maastiku muutuse tagajärjel uus mänguplats, kuid see avastatakse alles mänguajal, on muidugi varjendi ehitamine hilinenud. Säärasel korral tuleb varjendi ehitamisest üldse loobuda, teostades seda alles eeloleval talvel. Kui aga mõningail põhjusil ollakse sunnitud ka mänguajal varjend püstitama, ehitada juba mitu varjendit ja neid üles lüüa üle kogu mänguplatsi laialipillatult, sest kuigi siis tedred peaksid uusi ehitusi kartma ja püüdma neist eemalduda, on nad lõppeks ikkagi sunnitud mõnele varjendile laskekauguseni lähenema, kuna nad üle öö tekkinud onnide puhul mänguplatse ei jäta harilikult maha.

Vastavalt varjendi otstarbele ja selle kasutaja maitsele on varjendid oma kujult, ehitusviisilt kui ka suuruselt väga mitmekesised. Üks jahimees lepib enda varjamiseks hariliku põõsaga, nagu see vabas looduses kasvanud, kõrvaldab säält tarbekorral vaid takistavad oksad või pistab mõne oksa põõsa tihendamiseks maasse; teine jahimees seevastu on jälle väga nõudlik, soovides viimse peensuseni väljaehitatud varjendit, kus oleks ka teatavaid mugavusi. Olgu varjend ehitusviisilt mihuke tahtes, kuid otstarbekaimaks ja parimaiks osutuvad ikkagi need, kus saab küllalt vabalt istuda või seista ja takistamatult igale poole lasta. Ülesseatud nõudeid võib enam-vähem täita ainult ruumikas, ilma kindla katuseta varjend, mis ülalt vaid okstega hõredalt kaetud. Need oksad võidakse ka kergesti kõrvaldada, kui tekib vajadus laskmiseks üle varjendi-ääre. Varjendi seinad ei tarvitse olla liig tihedad, kuid varjendis viibivat jahimeest ei tohi ka väljast näha. Seinte kate peab võimaldama igalt poolt püssiraua läbi pista. Nagu juba öeldud, tuleb varjendi püstitamiseks kasutada võimalust mööda kohalleiduvaid materjale, sest neist ehitatud varjend rohkem sobib ümbruskonnaga ja nagu sulaks sellega kokku, mistõttu ka ulukites ei ärata kahtlust.

Varjendid, mis niivõrd püsivalt maaga ühendatud või maasse ehitatud (augud) või konstruktsioonilt niivõrd rasked, et nende ümberpaigutamine on väga tülikas, võib kasutada ainult paigas,

kuhu need püstitatud. Säärast varjendit nimetatakse püsivarjendiks. Neid varjendeid aga, mis niivõrd kerged, et jahimees üksinda suudab neid hõlpsasti ühest kohast teise kanda ja üles seada, nimetatakse ümberpaigutatavaks varjendiks. Varjendit, mida jahimees ulukite juurehiilimisel, s. o. jahipidamise ajal enda varjamiseks kannab kaasas, nimetatakse kantavaks varjendiks.

Püsivarjenditel on see paremus, et need võivad olla ruumikamad kui ümberpaigutatavad varjendid. Viimased on aga selles suhtes otstarbekamad, et neid saab hõlpsasti ühest paigast teise paigutada, mistõttu ka vähema arvu varjenditega saab läbi.

Püsivarjendid ehitatakse maa pääle — kõrg-varjendina või maasse — sügav-varjendina (augud). Milline varjend otstarbekam, oleneb täiesti maa pinnasest, maastiku iseloomust, otstarbest ja ajast, millal varjend ehitatud. Kohtadesse, kus pinnas vesine või põhjavesi lähedal, ei saa endast-mõista sügav-varjendit harilikul viisil ehitada. On aga säärasesse kohta siiski tarvis sügav-varjend ehitada, tuleb kaevetud auku mahutada sobiv ja veekindel tünn või kast, kus jahimees võiks istuda. Ajujahil sügav-varjendit ei saa kasutada. Millist tüüpi varjend püstitada tetrede mänguplatsidele, oleneb veel pääle muude asjaolude ka sellest, millal varjend püstitatakse. Kui mänguplatsid püsivad kauemat aega ühes ja samas kohas, on muidugi otstarbekamad kõrg-varjendid, sest püsides aasta läbi mänguplatsidel harjuvad tedred nendega ega pööra seetõttu varjenditele enam kuigi suurt tähelepanu. Hoopis ise lugu on siis, kui mänguplats avastatakse alles mänguajal ja varjend on tarvis veel samal mängu-hooajal platsile ehitada. Siis on üheks päätingimuseks, et uuesti püstitatud varjend olgu võimalikult vähem tähelepanuäratav, sest igale vähemale muutusele, mis mänguajal mänguplatsil aset leidnud, suhtuvad tedred esialgu väga kahtlaselt. Arvestades seda, tuleb säärases olukorras eelistada sügav-varjendit, mida saab päälegi hästi maskeerida, nii et see sarnleb lamedale mullahunnikule. Kõrg-varjendil, mis täiesti maa pääl, on see paremus, et säält on jahimehel tunduvalt avaram vaade ümbruskonnale kui, näiteks, sel jahimehel, kes kasutab sügav-varjendit. Viimasel juhtumil on ka kauguse hindamine tunduvalt raskem, ja et selle juures ei esineks suuri eksimusi, mis võiksid jahitulemusile halvavalt mõjuda, on soovitav teatavale kaugusele varjendist paigutada mõned oksad, kepikesed, kivid jne., mille varal on juba kergem kaugust õieti hinnata.

a. Kõrg-varjendid.

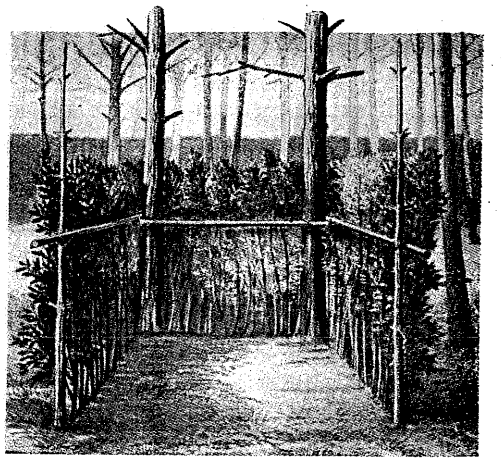
Kohtades, kus maa- ja jahiolud võimaldavad, tuleb varjendite püstitamiseks kasutada esijoones sääl kasvavaid puid ja põõsaid, kui need selleks vähegi sobivad. Kasvavaist puist või põõsaist tehtud varjendeil on see paremus, et need peavad väga kaua vastu, ei nõua iga-aastast parandust ega erine oma loomulikkuse tõttu ümbruskonnast, mispärast ka ulukid sääraseile varjendeile ei pööra üldse tähelepanu. Päälegi on nende korrashoid väga lihtne, seistes vaid okste ja latvade kärpimises ja pügamises. Eriti sobivad kadakad varjendeiks, kuna need on läbi aasta tihedalt okastega kaetud, mis ühtlasi kannatavad hästi pügamist. Samaks otstarbeks võib ka kuuski kasutada, kui neid juba noorelt kärbitud ja põetud.

Kuigi looduslik (puud, põõsad) varjend takistab veidi vaatlust, peab jahimees siiski istuma varjendi taga, kus ta ikkagi paremini kaitstud kui varjendi ees olles.

Ülelendavaile vesilindudele jahipidamise puhul, samuti kui ka ajujahtideks kasutatavad varjendid ei või olla üleni kinnised (katusega), vaid nende kõrgus peab olema säärane, et jahimees oleks rinnani hästi varjatud, kuid seejuures saaks ikkagi üle varjendi takistamatult igale poole lasta.

Kui jahimeestel pole kombeks saanud kokkupandavaid jahitoole kaasas kanda, tuleb varjendite püstitamisel hoolt kanda ka istevõimaluse eest, varustades varjendeid mõne lihtse pingi või kännuga, kiviga, mättaist valmistatud istmega jne. Kui varjendit kasutatakse varitsemisjahiks, kus sageli tuleb ulukite ilmumist pikka aega oodata, siis, et kauemat aega ühes kohas istumine ei muutuks liig väsitavaks, on soovitav, et iste oleks varustatud seljatoega; selleks võib olla ka varjendis kasvav puu.

Ei leidu valitud kohas sobivaid puid või põõsaid, mida võiks varjendi ehitamiseks kasutada, võib neid sinna istutada. Meie oludes on selleks sobivaim kuusk; kadakas on küll kuusest parem, kuid selle istutamine on kahjuks väga tülikas ja päälegi võib see tihtigi ebaõnnestuda. Kuuski tuleb istutada tulevase varjendi kuju kohaselt, 2—3 reas nii, nagu põõsastarasidki. On istutatud puud hakanud jõudsasti kasvama ja omandanud tarvilise kõrguse, tuleb neid pügada ja kärpida. Kui seda tööd tehakse asjatundlikult ja puude eest tarviliselt hoolitsetakse, saadakse peatselt väga hää varjend, mida aastakümneid võib kasutada. Kuna üldiselt on aga siiski otstarbekam, et varjend oleks ka ülalt natuke varjatud, siis, kui valitud kohas leidub mõni suurem puu, mis

Joon. nr. 119. Lehtpuist püstitatud varjud — ajujahiks.

pakub tarvilist varju, tuleb varjend säärase puu alla ehitada. Puuduvad aga varjendi asupaigas sobivad puud, tuleks ühes kuuskedega istutada ka mõned kiirkasvuga puud (võivad ka lehtpuud olla), mida mitte kärpida ega pügada, et need peatselt võiksid anda soovitud varju. Kui varjendit kasutatakse ainult sellal, kui puud lehis, võib varjendiks edukalt kasutada ka lehtpuid või põõsaid, sääljuures eelistades selliseid liike, mis kiiremini ja jõudsamini kasvavad, hästi kannatavad pügamist ja rohkesti kasvatavad võsusid (pajud).

Joon. nr. 120. Okstest püstitatud varjend (onn).

Endast-mõista ei saa igas kohas kasvavaid puid ja põõsaid kasutada varjendiks, mispuhul tuleb need ehitada, kasutades seks puumaterjale (latte, teibaid, okse) või kohalleiduvaid muid sobivaid ehitusmaterjale nagu kanarbik, pilliroog, rohi, kivid, jääpangad, mättad jne. Nimeta-

tud materjalidest püstitatud kõrg-varjendid pole küll kuigi vastupidavad, kuid selle eest on nende püstitamine kiiresti läbiviidav ega nõua kuigi suuri kulusid.

Jahipidamisel vesilindudele tuleb sageli varjendeid püstitada ka vette või vesisele maa-alale, nii et varitsev jahimees peab sel korral kogu jahipidamisaja seisma vees. Pikka aega veesseismine on aga väsitav, seepärast tuleb säärased varjendid varustada põrandaga, mille ehitamiseks kasutada kohalleiduvaid kive, kõrkjaid, pilliroogu jne. või sobiva materjali puudusel puumaterjale. Puumaterjalist ehitatavad põrandad võivad olla ujuvad või kindlad (postidele kinnitatud). Ujuvpõrandal on see paremus, et suurvesi ei ujuta seda üle, sest vastavalt veetõusule tõuseb ka põrand. Seepärast tuleb kohtades, kus veeseis suuresti kõikuv, eelistada ujuvpõrandaid.

b. Sügav-varjendid.

Sügav-varjendeid (auke) kasutatakse meil võrdlemisi harva, leides vaid kohati tarvitamist jahipidamisel hanedele, lagledele ja rebastele. Sügav-varjendeil on see paremus, et need ei ulatu maapinnast kuigi kõrgele ja kui augu ümber tekkinud vallike asjatundlikult maskeerida, ei erine need kuigi palju ümbruskonnast.

Sügav-varjend kujutab endast maasse kaevetud säärase suuruse ja sügavusega auku, kus varitsev jahimees võib end mitte üksnes vajaliselt varjata, vaid kust ta võib ka laskekauguseni lähenenud ulukitele takistamatult lasta. Sügav-varjendite ehitamine on niivõrd lihtne, et sellel pikemini ei tarvitse peatuda. Olgu vaid öeldud, et enne augu kaevamist tuleb selgusele jõuda, kas põhjavee seis võimaldab tarvilise sügavusega varjendit harilikus korras ehitada, või tuleb põhjavee tõttu erilised abinõud tarvitusele võtta. August võetud muld panna augu ümber lameda vallina ja maskeerida kohalleiduva materjaliga, nii et see ümbruskonnast ei erineks millegagi. Ehitatakse sügav-varjend põllule, tuleb vallile istutada või külvata samu taimi või vilju, mis kasvavad põllulgi.

Ühtlasi tähendan, et sügav-varjend on soovitav ülalt varjata, ja kui seda ei soovita teha vastava katusega, tuleb vähemalt ümber augu tarvilisel arvul oksi pista. Katuse ehitamiseks tuleb lüüa

augu ümber maasse lühikesi vaiu ja nende külge kinnitatud lattidele asetada lauad, mis katta mätaste või mullaga.

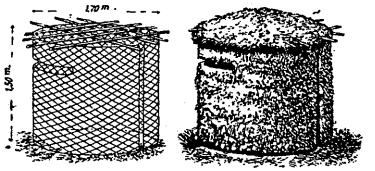
Sügav-varjendeid on kaht tüüpi: ühed ehitatakse nii, et lasta saab ainult ühele poole, teised jälle sääraselt, et laskmiseks on võimalusi ette, kõrvale või selja taha.

c. Ümberpaigutatavad varjendid.

Nagu juba eespool tähendasin, on pääle paigalpüsivate varjendite ka veel tarvitusel ümberpaigutatavad varjendid.

Need on tegelikult ka kõrg-varjendid, kuid valmistatud kaalult niivõrd kerged, et jahimees ise kõrvalabita võib neid hõlpsasti üles seada, lahti võtta ja ühest kohast teise paigutada.

Ümberpaigutatavate varjendite toestik valmistatakse peenikestest keppidest, traadist või traatvõrgust, kuhu ka seinte kate

Joon. nr. 121. Ümberpaigutatav varjend.

ja katus kinnitatakse. Seinte ja katuse katteks võib olla kaitsevärvi riie või tarvitada seks kohalleiduvaid materjale (rohi, kanarbik, pilliroog, oksad jne.).

d. Kantavad varjendid.

Nagu nägime, tuleb ümberpaigutatavad varjendid kohale asetada enne jahipidamise algust, kuid on ka sääraseid variendeid, mida jahimees jahipidamisel kannab enda varjamiseks kaasas. Neid varjendeid nimetataksegi kantavaiks varjendeiks.

Neist varjendeist on lihtseimaks tarvilise suuruse ja tihedusega puuoks, mida jahimees jahipidamisel saab kaasas kanda ja mille taga ta varjab end hiilimisel. Oksa alumine ots on vajaline ära teritada, et seda oleks võimalik maasse pista, kui vajadus peaks tekkima mõlemaid käsi laskmiseks, kiikriga vaatlemiseks

jne. vabastada. Oksa asemel võib hiilimisel ka väikest kilbikest kasutada, mis valmistatud kanarbikust, okstest, rohust jne. ja terava otsaga kepile kinnitatud.

Neid lihtseid varjendeid kasutatakse päämiselt juurehiilimiseks sokkudele, kuid edasi liikuda võib jahimees ainult siis, kui sokk sööb või kui tema pää on mõne põõsa või puuga varjatud. Kui sokul on pää üles tõstetud, et ümbruskonda silmitseda, ei tohi edasi liikuda, sest ta märkab kohe liikuvat oksa ja — põgeneb.

Mõned jahimehed kasutavad küll kantavaid varjendeid ka kudrutavaile tedrekukkedele juurehiilimiseks, kuid tulemused pole igas kohas ja ajal ühesugused, vaid olenevad suuresti maastikust kui ka ilmastikust. Lausa lagedal maa-alal õnnestub selgel hommikul vaid harukorral kantava varjendi abil tedrekukele kuulilasu kauguseni juure hiilida, kuna üksikute põõsastega kaetud maa-alal ja pilvise ilmaga läheb see juba hõlpsamini korda.

IV. Jahipidamise viisid.

Olenevalt aastaajast, ilmastikust, jahieesmärgist, jahiloomade-lindude liigist, nende harjumusist, elutsemisviisidest jne. tarvitatakse jahipidamisel mitmeid üksteisest erinevaid viise. Jahipidamisviisi all mõeldakse teatud plaanipärast tegevust, mille eesmärgiks on ulukite tabamine või surmamine. Jahipidamisel ühe ja sama jahilooma-linnu liigile tarvitatavaist mitmeist viisidest ei vali teadlik jahimees siiski igakord kergeimat või suurimat jahisaaki taotlevat, vaid selle valikul arvestab ta ikka seda, kuivõrd üks või teine viis on sobiv jahimehe eetikale ja kombeile. On mõeldav säärane juhtum, kus jahiseaduse eeskirjad võimaldavad küll teatava jahipidamisviisi tarvitamist, kuid sellest hoolimata loobub teadlik jahimees selle kasutamisest ülaltoodud kaalutlusil. Noorelinnujahil, näiteks, ükski teadlik jahimees ei mõtlegi laialilennanud noorte tetrede juuremeelitamiseks järele aimata nende kutsehüüdu, kuna see ei sobi praegusaja jahimehe eetikaga, kuid seevastu võib ta tedremängul täie õigusega tedrekuke juuremeelitamiseks järele aimata kas viimase või tedrekana häälitsust. Samuti ükski kütt, kes peab end teadlikuks ja õiglaseks jahimeheks, ei lase jänest pesalt või maas hunnikus koos viibivaid põldpüüsid, tetri jne., kuigi see seadusega pole keelatud.

Teadlik jahimees tarvitab mitmeist jahipidamisviisest säärast, mis ühtlasi ka otstarbekaim ja kasulikem jahimajandusele.

Et jahipidamisviisidega võib põhjalikult tutvuda ainult praktikas, s. o. tegeldes vabas looduses, siis pole erilist vajadust neid kirjeldades tungida pisiasjusse, vaid tuleb piirduda ainult sääraste asjaolude märkimisega, millele peaksid noored kütid või algajad jahimehed erilist tähelepanu pöörama ja mis võiksid neile kasulikeks näpunäiteiks olla jahipidamisviiside õppimisel.

Üksikuid jahipidamisviise kirjeldades puudutame siinkohal

ainult neid üldisi põhijooni, mis üht või teist viisi iseloomustavad, jättes kõrvale üksikasjalised andmed, mis olenevad sellest, kus, millal ja missuguse uluki puhul üht või teist viisi tarvitatakse. Lähemaid andmeid selle üle leiab lugeja I osas vastava jahiloomalinnu kirjelduse lõpposas.

1. Ajujaht.

Hästi läbiviidud ajujaht pakub jahimeestele tõsist rõõmu ja suurt naudingut, eriti kui jahiilm on ajujahiks soodus. Kuigi seejuures ajujahi hää kordaminek oleneb kõigi osavõtjate kavakindlast teotsemisest, on päätegelasiks siiski ajujahi juhataja ja ajajad. Kui need oma ülesandeis on vilunud ja võtavad seda tõsiselt, on ajujahi hää kordaminek kindlustatud isegi raskeis maastiku-oludes ja teatava määrani ka ebasoodsa ilmaga.

Kuna pääliskaudselt ettevalmistatud ja puudulikult juhitud ajujaht ei paku kellelegi kuigi suurt naudingut, vaid peatselt kutsub küttide hulgas esile tüdimuse ja meelepaha, siis vaatleme siinkohal üksikasjalisemalt, kuidas ajujahti ette valmistada ja juhtida, et see igapidi hästi läheks korda.

Ajujahi ettevalmistamisel on esijoones vaja teada osavõtjate — küttide arvu, et selle alusel määrata kindlaks küttide laskeraja (küttide joone) pikkus, millest omakord oleneb aju laius ja teataval määral ka ajukoha valik. Küttide laskekohtade kindlaksmääramisel laskerajal peaks arvestatama ainult maastiku iseloomu, laskeraja laiust ja selle jahiloomade liiki, kellele päämiselt peetakse ajujahti, mitte aga ainult küttide arvu, nagu see harilikult kombeks saanud. Ajujaht on päämiselt seltskondlik jaht, kus küttide arv oleneb sageli paljudest asjaoludest, mistõttu kahjuks pole igakord võimalik laskekoha valiku suhtes ülesseatud nõudeist täiel määral kinni pidada, sest osavõtjad — kütid tuleb ikkagi püüda nii laskerajale paigutada, et see ei veniks liig pikaks. Ülemäära laia aju (üle 1 km) teostamine on suuresti raskendatud, väga aegaviitev ja võib kergesti ebaõnnestuda, eriti kui ajujahi juhataja ja ajajad pole küllaldaselt vilunud.

Ajujahist osavõtjate-küttide arvu tuleb jahiperemehel kutsete saatmisel tõsiselt arvestada, sest nende arvu ei määra mitte ainult seltskondlikud kohustused ja eespoolloeteldud asjaolud, vaid seejuures peab arvestama ka jahimaadel leiduvat jahiloomade

ja -lindude rohkust, sest mitte iga jahimees ei nõustu ühe või paari jänese pärast ajujahist osa võtma. Metsas peetavast ajujahist võiks osa võtta kõige rohkem 10 kütti, kuna lagedail mail võiks nende arv veidi suurem olla, keskmiselt umbes 12—14. Pole jahimajapidamise kui ka küttide huvides, et jahikülaliste arv ajujahil oleks liigselt suur. Ajujahi juhataja oskus ja osavus ajujahi ettevalmistamisel ja juhtimisel seisabki selles, et võimalikult vähema arvu küttidega oleksid ajujahi tulemused võimalikult suuremad.

On maapind tasane, mets hõre ja sääl puudub alusmets ning laskerada on lai ja sirge, võib küttide laskekohtade vahekaugus suurem olla (I juh.) kui, näiteks, künklikul või lainetaolisel maapinnal, tihedas metsas ja murdjoonelise laskeraja juures (II juh.). Juhtumil, kui laskerada on õige kitsas ja eesseisev mets niivõrd tihe, et vaba vaade ette puudub täiesti või kui laskerajale on tarvis paigutada võimalikult suuremal arvul kütte (laskerada lühike, kuid küttide arv suur III juh.), siis võib laskekohtade vahekaugust veelgi vähendada sel teel, et kütt võtab külgseisandi vaatega vasakule, s. o. nägu pööratud harilikust seisandist (vastuseisand — kus kütt seisab, nägu pööratud ajajate suunas, ja laseb mõlemale poole) umbes 90 kraadi võrra vasakule; selles seisandis laseb kütt ainult vasakule. Nagu juba eespool öeldud, tuleb küttide laskekoha valikul arvestada mitte ainult maastiku iseloomu ja laskeraja laiust, vaid ka veel selle jahiloomade käitumist ja harjumusi, kellele esijoones peetakse ajujahti.

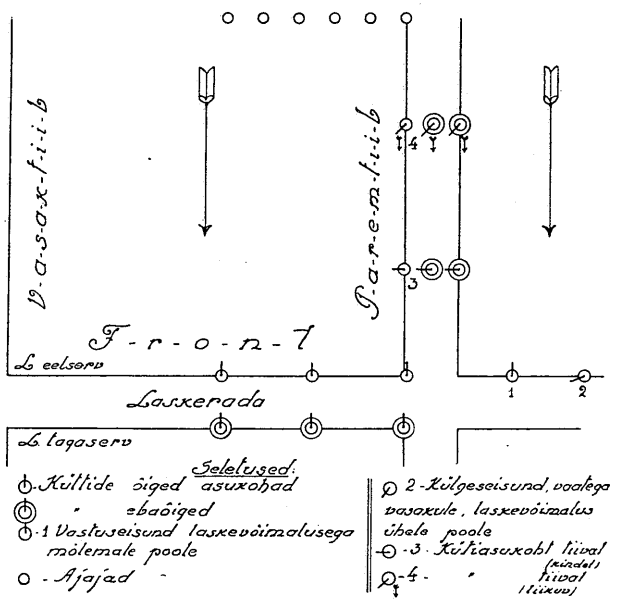
Nii, näiteks, võib ajujahil jäneseile küttide laskekohtade vahekaugus esimesel (I) juhtumil olla umbes 80—100 sammu, teisel (II) 50—70 sammu ja kolmandal (III) kõigest 25—30 sammu. Ajujahil põtradele, kus kuuliga lastakse, võivad vahekaugused olla vastavalt umbes 200—250, 150—175 ja 50—75 sammu. Kui kardetakse jahiloomade ilmumist tiibadele, tuleb ka sinna paigutada tarvilisel arvul kütte, alates umbes 80—100 sammu laskerajalt ajajate poole. Mõnel juhtumil on otstarbekas tiibadele määratud kütte mitte paigutada kindlaile laskekohtadele, vaid neid lasta liikuda tiibu mööda, umbes 100—150 sammu ajajate ees. Kütid, kes asuvad tiibadel, seisku siis kas kindlail laskekohtadel või liikugu ajajate ees, peavad ajamisel seisma või liikuma nii, et nad laskeraja nurgale paigutatud kütte ei takistaks laskmises, s. o. peavad seisma või liikuma ajamisele võetud metsa ääres või äärt mööda, kuid mitte mingil tingimusel keset või vastaspool

sihti, teed jne. Jahiloomade läbijooksmist tiibadelt võib teatava määrani vältida, kui tiibadele tõmmatakse nööridele kinnitatud lipud, mida hoiavad ja liigutavad sinna paigutatud ajajad.

Arvestades jahimaa-ala suurust, kuju, maastiku iseloomu, kus ajamist kavatsetakse teostada, kui ka laskeraja laiust ja jahiloома tõugu ning teades ajujahist osavõtjate — küttide arvu, määrab ajujahi ettevalmistaja, kes ühtlasi ka eelseisva ajujahi juhatajaks, küttide laskekohtade vahekaugused ligikaudselt kindlaks ja viimaste alusel ka laskeraja ligikaudse üldpikkuse. On laskeraja ligikaudne pikkus teada, valib jahijuhataja metsaplaanilt ajujahi kohad välja ja määrab kindlaks ka ajude järjekorra, seejuures püüdes neid määrata nii, et küttidel kui ka ajajail ei tuleks uude ajukohta minnes asjatult edasi-tagasi käia ning palju aega viita. Arvestades kohalikke jahiolusid, võib mõnel juhtumil siiski osutuda tarviliseks mõne aju, mis oma asendilt peaks küll tulema esimeses järjekorras ajamisele, esialgu jätma ajamata ja võtma ajamisele kaugemal asuv aju (sageli tuleb seda teha rebaste tõttu), olgugi et seks tuleb nii küttidel kui ka ajajail rohkem käia ja aega kulutada. Igatahes tuleb võimalust mööda püüda ajukohad valida ja ajamise järjekorrad määrata nii, et järgmise aju teostamiseks kuluks võimalikult vähem aega. Kauemat aega asjata ootamine on igav ja rikub kui küttide nii ajajate tuju. Küttide kui ka ajajate ümberpaigutamine teostub tunduvalt kiiremini, kui seks kasutatakse liiklusvahendeid. Ajamised aga järgnevad kiiresti üksteisele siis, kui ajamisi teostatakse kahe grupi ajajatega, kellest üks grupp liigub uuele ajule ja seab sääl end ajamiseks valmis, kuna teine grupp ajab sel ajal. Ajamine kahe grupi ajajatega on küttidele väga huvitav, kuna neil sel juhtumil ei tule kuigi kaua uut aju oodata.

On ajukohad ja ajamise järjekorrad plaani järgi enam-vähem kindlaks määratud, peab ajujahi juhataja ühes ajajate juhiga ja tarvilise arvu töölistega minema kohale, et sääl üksikasjaliselt veel selgitada, kuivõrd otstarbekalt on ajud valitud ja ajamiste järjekorrad määratud. Ühtlasi määrab ajujahi juhataja siis lõplikult kindlaks küttide laskekohad. Töölisi vajatakse laskeraja mõõtmiseks, küttide laskekohtade tähistamiseks, kordaseadmiseks ja järjekorra numbritega varustamiseks. Kui paiklikul ülevaatusel selgub, et ajukohtades muutusi pole enam vaja ette võtta või kui need on tarbekorral läbi viidud, asub jahijuhataja küttide laskekohtade lõplikult kindlaksmääramisele ja nummerdamisele.

Küttide laskekohad tuleb tingimata looduses enne ajujahi algust kindlaks määrata, sest nende valimine alles ajamise eel on tüütav, aegaviitev ja takistab tunduvalt ajujahi hääd kordaminekut. Selle teostamiseks jagab jahijuhataja laskeraja üldpikkuse (millest osa võib ka tiibadele langeda), mis saadud kas plaanilt või mõõtmise teel looduses, ühe võrra vähendatud laskerajale paigutatavate küttide arvule ja nii saadud andmeil määrab esialgsed laskekohad laskerajal kindlaks. Näide: ajujahist kavatseb osa

Joon. nr. 122. Skeem küttide paigutamiseks ajujahil.

võtta 13 kütti; neist kaks paigutatakse tiibadele, kuna 11 laskerajale, mis asub otse ajajate ees; võttes laskeraja üldpikkuseks 750 sammu, jääb laskekohtade vahekauguseks 750 : (11 — 1) 10 = = 75 sammu. Nüüd on küll kõik laskekohad kindlaks määratud ja seega ka kõik kütid laskerajale paigutatud, kuid enne küttide asukohtade lõplikku kindlaksmääramist ja järjekorra numbritega varustamist tuleb veel iga üksiku laskekoha suhtes jõuda selgusele, kas see vastab ka neile nõudeile, mis esitatud küti laskekoha kohta. Vaadeldes alljärgnevaid päänõudeid, mida tuleb silmas pidada küti laskekoha valikul, peame püüdma neid ka võimalust mööda täita.

Kõik kütid tingimata paigutada laskeraja ette või selle eesserva nii, et laskerada ja ka selle taga olev maa-ala oleks kõikidele küttidele laskmiseks vaba, teiste sõnadega: küti laskekoht peab asetsema laskeraja selles ääres, mis ajajaile lähemal (joon. nr. 122).

Kütid paigutatakse laskeraja eesserva selleks, et neil võimalduks takistamatult lasta laskerajale, ilma et neil tarvitseks sääljuures karta laskude hädaohtlikuks-saamist naaberküttidele. Asuksid kütid aga laskeraja tagaserval, peaksid nad looma ilmumisel laskerajale väga kiiresti laskma ja seejuures ühtlasi ka pidama meeles naaberküttide asukohti, et mitte nende suunas lasta. Ei suudeta aga nii kiiresti lasta ja loom on juba laskeraja keskpaigast üle joosnud ning läheneb laskeraja tagaservale, siis ei tohi tulistada enne, kui loom naaberküti laskejoonest möödunud, sest laskmine naaberküti suunas on täiesti lubamatu. Samuti on täiesti lubamatu palgepandud püssi suunata naaberküti asukohale; jõuab loom selle joonele, tuleb sihtimine katkestada ja püss palgest võtta ning see uuesti palgesse panna ja sihiotsimist alustada alles siis, kui loom naaberküti laskejoonest üle jõudnud. On loom laskerajast, kus lasketingimused soodsaimad, jõudnud üle laskeraja taga asetsevale maa-alale, on tema tabamine juba tunduvalt raskem. Kuna see kõik mõjub närveerivalt kütti ja takistab tunduvalt tema laskevabadust ning on päälegi veel hädaohtlik naaberküttidele, tuleb küttide paigutamisest laskeraja tagaserva üldse loobuda.

Laskekohalt peab kütil igal juhtumil olema takistamatu laskevõimalus laskerajale ja võimalust mööda ka selle taga olevale maa-alale. Samal ajal on soovitav, et kütile jäetaks osaline laskevõimalus ette, olgugi kõigest mõnekümne sammu kaugusele, sest seni, kui ajajad on veel kaugel, võib haavlitega lasta ka ajajate suunas. Kuuliga laskmisest ajajate suunas tuleb aga igal tingimusel hoiduda, sest kui ettevaatlik ka kütt ei oleks, võib õnnetus siiski juhtuda väga kergesti. Kui arvesse võtta, et hääst jahipüssist jookseb haavel nr. 3 (3,5 mm) kuni 300 ja nr. 7 (2,5 mm) kuni 200 meetri kauguseni, peab ka haavlitega laskmisel ajajate suunas olema ettevaatlik. Olgugi et haavel nii suures kauguses ei surma inimest, võib see teda siiski vigastada ja eriti silmadele muutuda hädaohtlikuks. On ajajad lähenenud küttidele 100—120 sammuni, tuleb ka metsas laskmine haavlitega ajajate

suunas lõpetada, lastes siis ainult laskerajale ja selle taga olevale maa-alale.

Küti laskekoht peab teataval määral olema varjatud, iseäranis hoolsasti tuleb sellest nõudest kinni pidada ajujahil rebaseile. Kui laskerada murdjooneline, püüda võimalust mööda kütid paigutada nurkadele või käänakuile nii, et nende asukohad oleksid naaberküttidele nähtavad. Tuleb neid siiski mõnel juhtumil paigutada nurga või käänaku taha, siis valida küti laskekoht sääraselt, et see puude ja põõsastega oleks küllaldaselt kaitstud naaberküttide laskude eest. Õnnetuste vältimiseks juhtida ka naaberküttide tähelepanu säärasele laskekohale. On maastik künkliku või lainetaolise reljeefiga, paigutada kütid ikka mõne künka tippu või seljandikule. Künka või seljandiku taha võib küti paigutada ainult sel korral, kui küngas või seljandik on niivõrd kõrge, et varjab teda täiesti ja suudab küllaldaselt kaitsta teiselt poolt küngast või seljandikku tema suunas lendavate haavlite eest.

Neid päänõudeid silmas pidades asubki ajujahi juhataja mõõtmise teel kindlakstehtud küttide laskekohtade täiendavale ülevaatusele ja lõplikult kindlaksmääramisele. Selgub küttide laskekohtade üksikasjalisel ülevaatusel, et koht ei vasta ülesseatud algnõudeile, näiteks: laskmine on takistatud okste või põõsastega, puudub tarviline varjend, laskekoht on sattunud mõne sammu võrra nurga (teekäänaku) taha või künkatipust allapoole jne., — siis tuleb need puudused kõrvaldada. See on hõlpsasti teostatav, kui küti laskekoht mõne sammu võrra ümber paigutada paremale või vasakule laskeraja eesserva mööda, kuid mingil tingimusel laskeraja eesservast ette- või tahapoole üleviimisega. Ei lähe korda kõiki puudusi ja takistusi sel lihtsel viisil eemaldada, tuleb võtta appi kirves ja kõrvaldada oksad ja põõsad, mis takistavad laskmist. Tarbekorral sisse raiuda üks või rohkem lühikesi (50—60 sammu) ja kitsaid (1—2 sammu) pindsihte („vaatlussihid"), mis oleksid laskekohast suunaga kas otse ette, paremale või vasakule, seejuures aga päärõhk panna ikkagi sellele, et küti laskekohast võiks takistamatult lasta laskerajale ja võimalust mööda ka selle taga olevale maa-alale. Satub küti laskekoht metsas asetsevale heinamaale või lagendikule, kuhu jahiloomad ajamisel ei tule tavaliselt välja, pole mõtet laskekohta sinna jätta, vaid see tuleb tingimata ümber paigutada. Küti laskekoha väljajätmise ja uude kohta üleviimise tõttu tuleks kindlaks-

määratud laskerada pikendada või küttide laskekohtade vahekaugused vastavalt vähendada. Osutub mõningail põhjusil üks või teine võimatuks, siis ei jää muud kui lagendikule sattunud küti laskekoht viia üle laskekoha vastas oleva metsa serva või isegi mõni samm metsa sisse. Sel juhtumil tuleb aga säärane, eraldi paigutatud küti laskekoht naaberküttidele tingimata teha teatavaks ja juhtida sellele nende tähelepanu (õnnetuste vältimise mõttes). Kui küttide laskekohad lõplikult kindlaks määratud ja korda seatud, lüüa iga laskekohta vai, millele märkida küti laskekoha järjekorra number. Küttide laskekohtade järjekorra numbrid algavad aju paremalt tiivalt minnes edasi vasakule. Paremaks tiivaks loetakse seda aju külge, mis asetseb küti laskekohast paremal, kui kütt seisab laskerajal, nägu pööratud ajajate poole. Laskekohtade varustamine järjenumbritega võib ka ära jääda juhtumil, kui ajujahist osavõtjate — küttide arv on väike, näiteks 4—5 isikut, või kui jahiperemees soovib vanemaid ja vilunud kütte või eesõigustatud jahikülalisi paigutada soodsamaile laskekohtadele. Võtab aga ajujahist osa rohkem kui 4—5 kütti, on ajujahi hääks kordaminekuks tingimata tarvis juba enne ajamiste algust kindlaks määrata küttide laskerajale asumise järjekord (numbrid), varustades iga laskekoha vastava numbriga. See võimaldab küttidele uuel ajukohal neile ettenähtud laskekohad leida, ilma et nad oleksid sunnitud selles asjas ajujahi juhatajat tülitama, kel juba niigi on küllalt tegemist. Laskekohtade jaotus küttide vahel toimub meil tavaliselt liisu teel, kusjuures võetud laskekoha number jääb kütile kogu jahipäevaks. Sääraselt laskekohti jaotades on paremuseks, et enne iga uut ajamist pole vajadust jälle laskekohti jaotada või määrata, mis suurema arvu küttide juures pole mitte üksnes aegaviitev, vaid ka tülikas. Teisest küljest on aga säärasel laskekohtade jaotusel pahemuseks, et kui naaberkütiks satub mõni mittesoovitav kütt, siis temast kogu jahipäeva kestel ei saa enam lahti, mis pole kuigi meeldiv ja võib sageli ka jahituju kogu jahiajaks rikkuda. Selle puuduse võib osaliselt kõrvaldada sel teel, et jahiperemees, mõni daam või kütid ise võtavad enne ajujahile minekut nii mitu korda liisku, mitu aju on päevas ette nähtud, ja iga aju kohta väljatõmmatud laskekoha number märgitakse neile antud jahi-skitsile. Siis tingimata vahelduvad jahinaabrid ja kuigi mitte kogu jahipäevaks, siis vähemalt mõneks ajuks saadakse lahti ebameeldivast naabrist. Viimasel mainitud laskekohtade jaotusel on aga pahe-

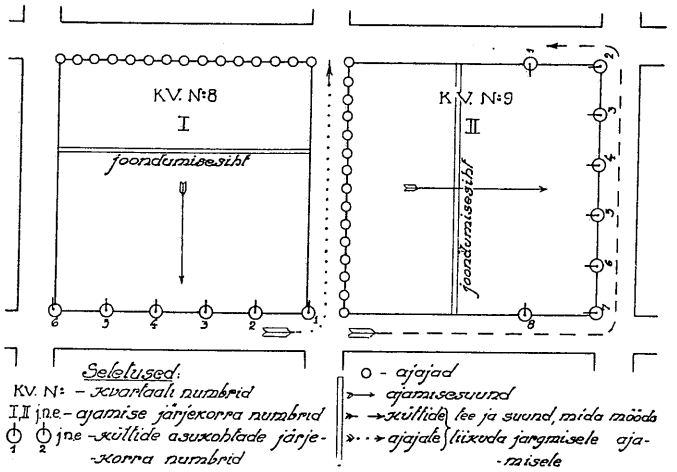
museks, et järgnevaile ajamisile asudes tuleb küttidel tavaliselt tunduvalt rohkem edasi-tagasi käia, sest järgneval ajul ei juhtu alati uus laskekoht ainult ühe numbri võrra vasakule või paremale nihkuma, vaid võib sootuks kaugemale nihkuda; halvimal juhtumil aga peab kütt ühest tiiva otsast teise minema, mis sõidukite puudusel nõuab aga rohkesti aega. Sellisel küttide laskekohtade jaotusel pole enam vajadust järgnevas ajus vaiadele märgitavaid laskekohtade numbreid ühe numbri võrra vasakule ümber paigutada, vaid järjekorra numbrid panna siis juba igas ajus omaette, alates paremalt tiivalt ikka ühe ja sama numbriga, näiteks nr. 1.

Meil on kombeks enne ajujahi algust järjekorra numbritega varustatud laskekohad küttide vahel välja loosida, kusjuures väljatõmmatud laskekoha number jääb kütile kasutada kogu jahipäevaks. Et aga kütt kogu jahipäeva kestel ei seisaks laskerajal alati ühel ja samal kohal, vahelduvad meil laskekohad iga uue ajuga, paigutades neid ühe numbri võrra vasakule, alates paremast tiivast. Näide: esimesel ajul asetseb laskekoht nr. 1 paremalt tiivalt esimesena ja teiste laskekohtade numbrid lähevad järjekorras edasi vasakule tiivale. Kui nüüd laskekohti on kogusummas 10, asetseb teisel ajul laskekoht nr. 1 kohas, mis on teise laskekohana paremast tiivast, esimene aga märgitakse juba nr. 10, kuhu tuleb kütt nr. 10, kes esimesel ajul seisis vasakul tiival viimsena. Nii kütt nr. 1, kes esimesel ajul oli paremalt tiivalt esimene, on teisel ajul juba nr. 2, sest nüüd on tema laskekoht ühe numbri võrra nihkunud vasakule ja varustatud nr. 1. Et küttidel oleks uutel ajamistel hõlpsam neile ettenähtud laskekohti leida, siis, nagu eespool öeldud, on iga laskekoht vastava numbriga varustatud ja kütil tuleb laskerajal üles otsida laskekoht, mis kannab tema numbrit. Kõik need ettevalmistused ei vabasta siiski ajujahi juhatajat selle eest hoolt kandmast, et kõik kütid asuksid neile määratud laskekohtadele, teaksid, kuhu pärast ajamist koguneda või mis suunas ja teid mööda uude ajukohta minna. Selleks tuleb ajujahi juhatajal tarbekorral küttidele üksikasjalisi näpunäiteid ja juhatusi anda enne laskekohtadele minekut.

Üldiselt on soovitav ettevalmistustööd ajujahiks võimalikult aegsasti läbi viia, mitte aga jätta viimasteks päevadeks. Kui veel peaks tarvis olema laskekohtade kordaseadmiseks suuremas ulatuses ette võtta metsaharvendamisi, põõsaste ja võsa ära koristamisi, okste laasimisi ja varjendite ehitamisi, püüda need

tööd läbi viia juba paar kuud enne ajujahi algust, et jahiloomad metsas tehtud muutustega harjuksid ega kardaks neid ajamise korral. Kasutatakse mõningaid metsaosi alatiselt ajujahtide pidamiseks, siis on soovitav küttide laskekohti ja nende lähimat ümbrust hoida alatiselt korras ja neid mitte lasta kinni kasvada.

Kohal viibides peab ajujahi juhataja tutvustama ajajate juhti ajukohtade, ajamiste järjekordade ja liikumiseks tar-

Joon. nr. 123. Ajujahi skitsi vorm.

vitatavate teeradadega ning andma temale üksikasjalisi juhatusi ja näpunäiteid ajamiste korralikuks teostamiseks.

On ajukohad, ajamiste järjekorrad ja küttide laskekohad lõplikult kindlaks määratud ning viimased vastavate numbritega varustatud ja need ajujahi skitsile märgitud, ajajate juhti ajukohtadega tutvustatud ja talle antud tarvilisi juhatusi ja näpunäiteid, — on seega ka ajujahi ettevalmistustööd kohapääl lõpnud.

Eelolevaks ajujahiks tarvilisel arvul valmistatud ajujahi skitsid antakse jahijuhatajale, ajajate juhile ja kõikidele küttidele enne ajujahile minekut, kusjuures tarbekorral võib veel täiendavaid seletusi anda. Ajujahi skitsid teha väikeses mõõdus, et neid taskusse mahutamisel tarvitseb ainult keskelt kokku murda. Ajujahi skitsil peavad olema tähendatud ilmakaared (N—S), kvartaalide numbrid (araabia numbritega), suuremad teed ja kraavid, ajamiste järjekord (rooma numbritega) ja suund, teed ühes suuna

näitamisega, kust kaudu küttidel ja ajajail liikuda järgmisse ajukohta ja küttide laskekohtade järjekorranumbrid (joon. nr. 123).

Ajajate arv oleneb laskeraja pikkusest, s. o. ajamisele võetava maa-ala laiusest, metsa koosseisust, maastiku iseloomust, ilmastikust ja ka selle jahilooma tõust, kellele kavatsetakse jahti pidada. Harilikes oludes võib 10 küti kohta arvata keskmiselt 25 ajajat. On aga mets tihe ja alusmetsaga, maastik künklik, ilm soe, vihmane või mets paksult lumega kattunud, tuleb ajajate arvu suurendada. Hõredas metsas, tasase maapinnaga ja külma ilmaga võib ajajate arv olla ka veidi vähem, ilma et see mõjuks halvasti ajamise tagajärgedele. Igatahes peab ajajate vahekaugus olema säärane, et nad suudaksid ajus leiduvaid ulukeid üles ajada, nende tagasijooksu ära hoida ja neid ajada laskerajal seisvate küttide ette. Endast-mõista, mida rohkem vilunud ajajaid, seda saagirikkamaks kujuneb ajujaht.

Ajajate juhiks määrata võimalust mööda säärane isik, kes ajamiste juhtimise alal kogenud, metsa ja maastikku, kus ajujaht pannakse toime, põhjalikult tunneb (jääger, metsavaht, metsnik). Ajajate juhi pääülesandeks on: ajajate nimestiku pidamine, neile enne ajujahi algust ajamiste teostamiseks üksikasjaliste seletuste ja juhiste andmine, kohalepaigutamine ja ajamiseks ülesseadmine (vahekauguste määramine ja kohtade kättenäitamine), neile liikumiseks või peatumiseks signaalide andmine jne., ühe sõnaga: ajajate juht peab selle eest hoolt kandma ja valvama, et ajamine toimuks korralikult ja kavakindlalt. On ajajaid rohkem kui 10—12 inimest, kujuneb ajajate juhil üksi raskeks neid kõiki tarviliselt juhtida, mistõttu on soovitav ajajad jaotada vähemaisse rühmadesse, kusjuures igasse rühma kuuluks 6—8 inimest ning iga rühma jaoks määrata vanem, kes siis oma rühma kuuluvate ajajate suhtes täidab juhi ülesandeid. Neile vanemaile annab korraldusi ja juhatusi ajajate juht; vanemad omakord annavad edasi korraldusi rühma kuuluvaile ajajaile. Vanema pääülesandeks on ajajate ülesseadmine, valvamine selle järele, et ajajad liiguksid edasi võimalust mööda ühel joonel ja antud suunas, s. o. et üksikud ajajad ei jookseks ette ega jääks ka teistest maha, et nad ei koguneks kokku, mida juhtub sageli, kui neile satub ette tihnik või märjem koht, peatumiseks antud signaali järgi jääksid seisma, joonduksid ja edasiliikumiseks antud signaali järgi hakkaksid korraga edasi liikuma. Et ajamine läheks kõigiti korda, panna rõhku sellele, et ajajad oleksid

otstarbekalt ajujoonele ära jaotatud (tihemaisse kohtadesse määrata rohkem ajajaid, hõredamaisse — vähem), nad aegamööda, kuid ühetaolise kiirusega liiguksid edasi, seejuures püüaksid jääda ühele joonele ja peaksid kinni antud vahekaugustest ning suunast. Et ajajad ajades kogu aja liiguksid ühesjoones edasi, peab neid vahete-vahel mõneks minutiks peatama ja siis uuesti laskma joonduda. Joondumise hõlbustuseks oleks soovitav, kui olud seda võimaldavad, ajamisele-võetud metsast läbi raiuda mõned pindsihid rööbasjoones laskerajale n. n. „joondumissihist", umbes 75—100 meetri vahekaugustega. Jõudes „joondumissihile" peavad ajajad jääma seisma ja endid uuesti üles seadma tarviliste vahekaugustega, mille järel saades ajajate juhilt signaali edasiliikumiseks jatkavad ajamist. Mis puutub häälitsemisse, siis pole mingit vajadust ajamisel kõigest jõust karjuda või teha „põrgukisa" ja kära, vaid jatkub küllaldaselt, kui hariliku häälega hõisatakse, vilistatakse ja vahete-vahel kepiga vastu puid klopitakse (päämiselt laanepüüde ajamisel). Otstarbekam on ajajaid varustada vastavate riistadega nagu käristajad, lokulauad, õhukesed lauakesed, mida lüüakse üksteise vastu jne. Täiesti lubamatu on ajajail nende eest, lähedalt üleskaranud jahiloomade järele joosta; äärmisel korral võib ta ainult naaberajajate ja küttide tähelepanu juhtida sellele hüüdega „jänes", „rebane" jne. Samuti pole mingit mõtet vastu joosta rööbasjoones ajajate ahelikule jooksvale jänesele või rebasele, sest need näevad hästi iga ajajat, ja kui see lahkub omalt kohalt, tekib sinna „auk", mida jänes või rebane oskab ära kasutada ajust läbipääsuks. Jõudes ajamisega laskerajale 50—75 sammu kauguseni, tuleb tingimata ajajaid veel mõneks minutiks peatada, kusjuures aga häälitsemist jatkata, et ka neid ulukeid küttide ette välja ajada, kes laskerajal seisvaid kütte on juba märganud ja seetõttu kardavad edasi liikuda. Laskeraja eesserva välja jõudes jäävad ajajad sinna seisma ega astu enne laskerajale välja, kui ajujahi juhatajalt pole järgnenud küttidele signaali laskmise lõpetamiseks. Pärast vastavat signaali tulevad kõik ajajad laskerajale välja, kust iga rühma vanem koondab kõik oma rühma kuuluvad ajajad kokku, kontrollib, kas kõik on ka välja jõudnud ja viib nad siis võimalikult kiiresti määratud teid mööda otse uude ajukohta või ilmub nendega enne ajajate juhi juure, kes annab korralduse, kuhu ja milliseid teid või sihte mööda minna. Uude ajukohta liikumine, samuti ka ajajate ülesseadmine ajamisjoonele peab toimuma võimalikult vaikselt, mida

peavad valvama hoolsasti nii ajajate juht kui ka rühmavanemad. On ajajate hulgas poisikesi, tuleb need üles seada vahelduvalt vanemate ajajatega. On kõik ajajad üles seatud ajamisjoonele, peavad nad vaikselt seisma jääma neile määratud kohtadele seniks, kui järgneb ajajate juhilt signaal aju algamiseks. Ajajad peavad alati püüdma kiiresti minna uude ajukohta, kuid ajamine peab toimuma aegamööda ja rahulikult.

Kütt, asudes temale määratud laskekohta, peab viivitamata selgusele jõudma naaberküttide asukohtade suhtes ja ühtlasi neile ka oma asukoha märguandmisega teatavaks tegema. Teades neid kohti, selgub talle ka, missugusesse suunda ta ei tohi lasta ega ka palgepandud püssi suunata. Nimelt juhtub tihti ajujahil metsas, et uluk on küll lähenenud kütile laskekauguseni ja kütil on ka püss juba palgesse pandud, kuid puud või põõsad takistavad laskmist, mistõttu ollakse sunnitud edasiliikuvat ulukit jälitama palgepandud püssiga, s. o. püssi ots juhitakse edasi paremale või vasakule, vastavalt uluki liikumisele, et siis sobival silmapilgul lasta. Läheneb uluk nüüd naaberküti laskekoha suunale, ei tohi mingil tingimusel jatkata jahilooma jälitamist palgepandud püssiga ega seda suunata naaberküti asukoha poole, vaid püss tuleb kohe võtta palgest. Uuesti võib selle palgesse panna ja sihiotsimist alustada alles siis, kui loom on juba naaberküti laskekoha suunast möödunud ja laskerajale välja jõudnud. Ühtlasi peab laskekohta asunud kütt valima endale sobiva koha, mis suunas ta võib ajusse kui ka laskeraja tagalasse lasta, tarbekorral kõrvaldades mõningad oksad või võsa, mis laskmist takistavad; see peab aga toimuma vaikselt. On sobiv laskeväli valitud, kõrvaldada tarbekorral laskekohalt sääl leiduvad kuivad lehed ja oksad, et need ei praksuks, kui tarviliseks osutub mõni samm ühele või teisele poole astuda. Seejärel laadida püss, seada end laskevalmis, hoolimata sellest, kas ajamine on juba alanud või mitte, ja jääda liikumatult uluki ilmumist ootama. Sageli juhtub, et juba ajajate ülesseadmisel põgeneb mõni uluk; eriti kergesti lahkub oma puhkepaigast rebane, mistõttu on soovitav võimalikult kohe laskevalmis olla, et „reinuvader" terve nahaga ei pääseks ajust. Kuiva ja vaikse ilmaga on sageli juba kaugelt kuulda uluki lähenemist, kuigi teda ennast pole veel näha. Säärasel puhul on otstarbekas, kui püss juba aegsasti pannakse palgesse, et siis, kui loom ilmub nähtavale, saaks sobival silmapilgul kohe sihtida ja lasta. Kui nüüd alles peaks püssi palgesse panema, märkab seda loom kindlasti, eriti rebane,

kui kütt puude või põõsastega pole varjatud, ja põgeneb lasuta. Nii näeme, et püssi palgesse-paneku eesmärgiks pole mitte pikaldane sihtimine, nagu seda hõlpsasti võidakse arvata, vaid sellega saadakse varjata seda liigutust, mida kütt on sunnitud tegema püssi palgesse pannes.

Endast-mõista, et korralik kütt laseb ainult neid ulukeid, kes tulevad tema laskekohale või selle suunas välja. Lasta ulukeid, kes lähenevad naaberküti laskekohale, keelab juba elementaarne viisakus. Et mõnikord isegi pehmest maapinnast põrkavad haavlid tagasi, tuleb õnnetuste vältimiseks eriti ettevaatlik olla laskmisel külmanud ja palja maaga. Et ka iseendaga ei juhtuks õnnetusi ja et naaberküttide jahipidamist mitte segada, on kõvasti keelatud enne jahijuhataja vastava signaali andmist laskekohalt lahkuda, olgugi ainult haavatud jahilooma tabamiseks. Kuuleb või märkab kütt lähenevaid ajajaid, peab ta viibimata lõpetama laskmise ajusse ja laskma ainult laskerajale või selle taga olevale maa-alale. On ajujahi juhataja andnud signaali laskmise lõpetamiseks, tuleb see kohe täita, padrunid püssist välja võtta ja püss võtta „rihmale" ning kanda ülespoole pööratud raudadega. Kui kütid ja ajajad on laskerajale välja tulnud, on laskmine kõvasti keelatud, kuigi mõni uluk peaks veel laskerajale ilmuma. Kasutatakse ajujahil liiklemiseks sõidukeid, tuleb hoolega seda valvata ja tarbekorral isegi kontrollida, et keegi laetud püssiga ei istuks sõidukile. Jahi vaheaegadel einetades on soovitav võimalikult vähem alkoholiseid jooke tarvitada, samuti seks ajaks laadimata püssid riputada tugevaile okstele, mitte aga lihtsalt najatada vastu puid. Edasi liikudes uude ajukohta tuleb küttidel, samuti ka ajajail võimalikult vaikselt olla, et mitte ulukeid enneaegselt eemale peletada. Ajujahtidel lagedail maa-aladel on soovitav kasutada kaugelelaskvaid ja „kokkuhoidvaid" püsse, kuna metsas peetavail ajujahtidel neid nõudmisi püssi suhtes ei tarvitse üles seada, kuna sääl harilikult lastakse keskmiselt 30—40 sammu kauguseni. Liig lähedalt ei tarvitse ulukeid üldse lasta, sest need siis niivõrd purustatakse, et nad suuremalt osalt muutuvad kasutuskõlbmatuks. Kaheraudsed jahipüssid on ajujahiks otstarbekaimad kerguselt, kuna kolmeraudsed seevastu veidi liig rasked. Päälegi pole erilist vajadust kolmeraudseiks, sest meil ajujahtidel saab kuuliga võrdlemisi harva lasta. Ajujahil metsas, kus tavaliselt pääle jäneste ka veel linde juhtub ette tulema, on otstarbekaim kasutada haavleid nr. 5 (3 mm), mis surmavad kui jänese nii rebase, sest

ajujahil metsas tavaliselt kaugele lasta ei tule nii-kui-nii. Ainult talvel ja ka vihmase ilmaga võib laskmiseks kasutada haavleid nr. 3 (3½ mm); jämedamaid haavleid pole üldse mõtet jäneste laskmiseks tarvitada. Üldiselt peab ütlema, et haavlite valikul tuleb alati meeles pidada: mida rohkem haavleid korraga tabab looma, seda suurem on nende mõju. Jämedamad haavlid tungivad küll sügavamini uluki kehha, kuid neid siiski ei surma nii kiiresti kui parajalt kauguselt lastud peened haavlid. On suur hoolimatus jahiperemehe ja lubamatu toorus ulukite vastu, kui kasutatakse liig jämedaid haavleid või kauase ja mitteotstarbeka alalhoidmise tagajärjel vähekõlvuliseks muutunud padruneid. Nii ainult haavatakse ulukeid, kuid ei surmata.

Kui ajujahil tuleb kuuliga lasta, on vilumatul kuulilaskuril kasulikum lasta haavlipüssist, kasutades seks eriti valmistatud „haavlirauakuule". Haavlipüssiga on tunduvalt kergem sihti leida kui kuulipüssiga. On esimene korralikult sisse lastud ja haavlipüssile sobiv „haavlirauakuul" valitud, võib soku 50 meetri pääle kindlasti surmavalt tabada. Ka pole kuuliga laskmine haavlipüssist nii hädaohtlik kui uuemaaja kuulipüssist, millest lastud kuul lendab mitu tuhat meetrit.

Mis puutub jahimehe riietusse, siis peab see värvuselt vastama maastikule ja ümbruskonnale. Tavaliselt tehakse sellega viga, et jahiriietusele valitakse liig tume värvus, mis jahiloomadele torkab kohe silma. Sobivaimaks riide värvideks on hele-hall, hallikasroheline või helepruun, kas ühevärviline või kirju (ruudud ja täpid); ülalnimetatud riide värvidest on kirju veelgi otstarbekam ühevärvilisest. Talvel lumega, eriti põdra-, hundi-, ilvese- ja rebasejahil on kasulik kanda valget jahiriietust või varustuda valge jahimantli või -särgiga, mis tõmmata soojemate riiete üle. Endast-mõista peab jahiriietus vastama aastaajale ja ilmastikule (soe ja vihmakindel) ja olema niivõrd vaba ja kerge, et see ei takistaks laskmist. Riie, mis vihma või külma mõjul kangestub või krobiseb puudutamisel, ei kõlba jahiriietuseks. Samuti pole ajujahiks sobivad pikad kerged mantlid, mille hõlmad lehvivad tuulega, sest neid lehvivaid hõlmu märkab lähenev jahiloom kohe.

Samal ajal peavad ka jalanõud olema veekindlad ja soojad. Meie oludes on ajujahil otstarbekaim kanda vilte, kui maa külmanud, muul ajal aga säärsaapaid.

Ajujahi ettevalmistamine nõuab jahiperemehelt kui ka ajujahi juhatajalt rohkesti tööd ja vaeva, ja selle hää kordaminek ei

olene üksnes mitte neist ja ajajaist, vaid teataval määral ka jahikülalisist, kes selleks ka igati peavad kaasa aitama. Kui kedagi kutsutakse külla ja see mõjuvail põhjusil ei saa kutset vastu võtta, siis nõuab juba elementaarne viisakus, et sellest kutsujale aegsasti teatatakse. Samuti tuleb ka siis talitada, kui kutse saadetakse ajujahist osavõtuks, s. o. ei tohi jätta kutsele vastamata, veel vähem viimsel silmapilgul osavõtust loobuda, mis mitte ainult jahikorraldajat ei aseta väga täbarasse või isegi väljapääsmatusse seisukorda, vaid teeb sageli ka ajujahi hää kordamineku täiesti võimatuks. On kutse ajujahiks saadud, peab määratud tähtajaks ka vastus antama, kas jahist võetakse osa või mitte. Mingil tingimusel ei tohi norida pikendust vastuse andmiseks. Kantakse ajujahi korraldamisega ühenduses olevad kulud kõikide osavõtjate poolt ühiselt, on endast-mõistetav, et viimsel hetkel ajujahi osavõtust loobunud kütt ka vastava osa kuludest peab kandma, tasudes seda vabatahtlikult ajujahi korraldajale, ilma et korraldajal tarvitseks talle seda meele tuletada, mis poleks meeletuletajale kuigi meeldivaks ülesandeks. Ka peavad kütid täpselt ettenähtud ajaks ilmuma määratud kohta ega tohi end lasta teistel oodata. Siin tuleb käia põhimõtte järgi: parem veerand tundi varem kohal olla kui mõni minut hiljaks jääda.

Mis puutub jahi ilmasse, siis on ajujahiks sobivaim vaikne, selge ja vilu või keskmise külmaga ilm. Ränga sajuga, kõva tuule ja tormiga, samuti ka paksu uduga tuleb ajujahi pidamisest loobuda, sest säärase ilmaga ulukid varjupaikadest hõlpsasti ei lahku, ajamine ei kosta kuigi kaugele ja ka laskmine on tunduvalt raskendatud. Paksu uduga, kui isegi naaberkütti pole näha, võib laskmine hädaohtlikuks saada nii küttidele kui ka ajajaile. Kuigi väheldane sadu, nõrk tuul ja käre külm jahimehele ajujahi pidamist ei takista suuresti, tuleb sajuse ilma ja kange külmaga arvestada ka ajajate tervist, sest kui mets ja võsastik on üleni märg või õues valitseb pakane, võib ajajaiks ainult neid isikuid võtta, kes varustatud vastava riietuse ja jalanõudega.

Väga otstarbekas on, kui ajujahil üles märgitakse iga küti poolt tehtud lasud ja lastud jahiloomade ja -lindude arv ning liik, iga aju kohta eraldi. Ülesmärkimist võib toimetada ajujahi juhataja, kes vastavad andmed kannab kohe „ajujahi protokolli“ või iga kütt ise. Kohe pärast ajamise lõppu tuleb vastavad andmed üles märkida „ajujahi skitsi“ neljandale leheküljele, mis tarvilisi sissekannete tegemiseks jaotatud lahtreisse. Nende märkmete

varal teatakse täpselt, kes missuguses ajus, kuipalju ja milliseid ulukeid laskis; kuipalju lasti ühes või teises ajus kogusummas jahiloomi-linde, kas kõik lastud ulukid on ajajate poolt jahivoorile toodud ja kas ulukite arv, võrreldes endiste aastatega on vähenenud või suurenenud, samuti, kes on parem laskja jne. Kui kütid ise märkisid jahisaagi üles, peab ajujahi juhataja pärast ajujahi lõppu küttidelt saadud andmed kandma „ajujahtide protokolliraamatusse“, tehes sinna tarbekorral ka muid vajalisi märkmeid, eriti ilma kohta, osavõtjate arv jne.

Kui ajujahist võtavad osa säärased kütid, kes lasevad ulukeid puruks või veristavad neid oma puuduliku laskeosavuse, halva püssi või laskemoona tõttu, mille tagajärjeks on surmatud uluki välimuse ebameeldivaks muutmine, liha ja naha osa väärtuse kaotamine, nii et jahisaagi jaotamisel isegi laskja ei soovi neid meeleldi võtta, on soovitav arusaamatuste vältimiseks, et lastud ulukid varustataks laskja numbriga, mida hõlpsaim kinnitada surmatud looma kõrva külge. Pole ju kuigi viisakas jahisaagi jaotusel teiste küttide poolt lastud kenamaid ja puhtamaid eksemplare endale välja noppida ja enda poolt purustatud ja veristatud jahisaaki jätta teistele.

Kui lastud ulukeid ajujahil ei märgita, on õiglaseim jahisaagi jaotamist toimetada nii, et pärast ajujahi lõppu vaatlemiseks ritta asetatud jahisaagi jaotab ära üksikute küttide vahel jahiperemees või ajujahi juhataja, vastavalt nende poolt lastud ulukite arvule, alates kütist nr. 1, võttes selleks ulukeid selles järjekorras nagu need on vaatlemiseks maha pandud.

Lõpuks olgu veel tähendatud, et kuna ajujahi hää kordamineku eest on esijoones vastutav ajujahi juhataja, siis on ka kõik ajujahist osavõtjad — kui kütid nii ajajad kohustatud kõiki tema korraldusi, mis puutuvad ajujahisse, sõna lausumata täitma. Sellega vähemalt kergendatakse natukegi ajujahi juhatamisega temale pandud mitmekesiste ülesannete täitmist. Ajujahi juhataja poolt tehtud korraldusi ei või keegi pääle tema enese muuta ega täiendada, vaid neid peavad kõik ajujahist osavõtjad, kes nad ka ei oleks, täpselt, kiiresti ja sõna lausumata täitma.

2. Hiilimisjaht (hiilimine).

Hiilimine on kahtlemata üks huvitavamaid, kuid ühtlasi ka raskemaid jahipidamisviise, sest see ei nõua jahimehelt mitte ainult suurt jahinduslikku oskust ja teadmist, vaid nõuab ka suurt

kehalist pingutust. Hiilimise all mõeldakse säärast jahipidamisviisi, kus jahimees jahipidamise eesmärgil aeglaselt ja tasa liigub edasi seni, kui ta pole otsitavat ulukit silmanud. Leidnud selle, püüab ta märgatamatult laskekauguseni hiilida, seejuures püüdes ära kasutada enda varjamiseks kõiki maastikul leiduvaid sobivaid varjamisvõimalusi nagu puid, põõsaid, kraave, teid, aedu, künkaid, lohke jne. Hiilimisjahti peetakse tavaliselt kohtades, kus loodetakse ulukeid teatava aasta- või päevaajal kohata, nagu toitmis- ja joogikohad, päevased peatuspaigad, paaritumisplatsid jne. Edasi hiilides panna erilist rõhku tuulele, kusjuures seda teha võimalust mööda vastu tuult, s. o. liikuda säärases suunas, et tuul puhuks oodatava jahilooma poolt küti poole, mingil tingimusel aga vastupidi, sest enamikul jahiloomadest on haistmismeel hästi arenenud, mistõttu juba kaugelt haistavad inimest. Hiilimisjahil pole muidugi võimalik kogu aeg liikuda vastu tuult, vaid tahtes või tahtmata tuleb mõnikord edasi liikuda ka põiki tuult, kuid jahilooma silmates tuleb siiski püüda oma asukoht nii muuta, et jahiloomale juurehiilimine toimuks ikka vastu tuult. Liikuda tuleb võimalikult vaikselt, mispärast hiilimine on üldse võimalik ainult säärastes kohtades, kus maakate võimaldab tasast edasiliikumist, nagu värske taimkate, mahalangenud männi- ja kuuseokkad, liivased teed, puhtad sihid, kraaviäärad jne. Kohtades, kus rohkesti kuivanud lehti, mahalangenud oksi, igasugu kuiva prahti ja risu, on kuiva ilmaga hiilimine täiesti võimatu. Neis kohtades võib hiilimisjahti pidada vaid pärast kauemat aega kestnud sadusid, kui kuiv praht ja risu on muutunud niivõrd märjaks, et see enam ei praksu ega krõbise jalgade all. Jahimaadele, kus hiilimist takistab ebasoodus maakate, tuleb ehitada hiilimisradu, s. o. kitsaid, vaevalt poolemeetrilaiusi jalgteid, andes neile säärase suuna, et neid mööda võimalduks ulukite meeldivamaisse peatuspaigusse tasa ja võimalikult varjatult läheneda. Hiilimisrajal kasvavad põõsad, mis takistavad liiklemist, samuti ka sääl leiduvad kännud, kivid, kuivad oksad, lehed, risu ja praht tuleb kõrvaldada ning rajad seada ja hoida säärases korras, et liiklemine neid kaudu võiks toimuda võimalikult tasemini.

Hiilimisjahil pole mingit kasu, kui kiiresti liigutakse edasi või joostakse ümber; just vastuoksa: palju kasulikum on aeglaselt ja ettevaatlikult liikuda, vahete-vahel peatudes ja tähelepanelikult maastikku uurides, kas otsitavat ulukit pole kuski näha. Sel viisil hiilides õnnestub sageli ka säärast ulukit märgata, kes

mõneks hetkeks oli jahimehe silme eest varjatud kas kõrge rohu, puu või põõsaga. Kiiresti hiilija jahimees läheks sääraselt varjatud ulukist kindlasti mööda või peletaks ta eemale oma kiire liikumisega.

Juhtub, et uluk märkab midagi kahtlast ja seetõttu muutub rahutuks, kuigi ta veel pole suutnud taibata, kelle või millega tal tegemist, tuleb jahimehel liikumatult paigale jääda, olgu ta kus või mis asendis tahes, sest enamik ulukeid ei märka liikumatult paigalpüsivat inimest nii hõlpsasti. Juurehiilimist, kus sageli tuleb ka maad mööda roomata, võib jahimees jatkata alles siis, kui uluk täiesti rahunenud. Hiilimisjahil peavad küti liigutused olema võimalikult aeglased ja jahipüssi või binoklit tõstes tuleb meeles pidada, et uluk märkab järske ja kiireid liigutusi palju hõlpsamini kui aeglasi. Hää binokkel on hiilimisjahil küll tarviliseks ja kasulikuks abinõuks, kuid pääasjaks jääb siiski jahimehe terav ja „vilunud“ silm, juba sel lihtsel põhjusel, et võimatu on kogu aeg binoklit silme ees hoida. Hiilimisjahil ei tohi jahimehe silmad iialgi puhata, vaid need peavad vahet pidamata teraselt ümbruskonda uurima ja ulukeid „otsima“, sest selle jahipidamisviisi päätingimuseks ongi, et jahimees silmaks ulukit enne kui see teda.

Silmi tuleb harjutada „otsima“ ja „nägema“, milleks looduses liikudes iga puud ja põõsast, looma ja eset, mis aga silmapiirile juhtub, üksikasjaliselt ja tähelepanelikult vaadelda.

Binoklit kasutada hiilimisjahil olles alles siis, kui uluk on juba nähtav. Binokli abil vaadelda üksikasjaliselt ulukit kui ka lähemat ümbrust, et selgusele jõuda, mil teel oleks talle hõlpsaim laskekauguseni hiilida.

Hiilimisjahil on sobivaks ilmaks pilves ja tuuline ilm, kuna sellise ilmaga ei märka ulukid nii hõlpsasti iga kui viimast liigutust ega kuule ka nii hästi jahimehe lähenemist.

Kuigi see huvitav jahipidamisviis pakub jahimehele suurt naudingut, ei tohi seda siiski ühel ja samal kohal liig sagedasti korrata, sest inimese ootamatu ilmumine uluki lähedusse mõjub temasse otse rabavalt, ja kui teda sel viisil tihti hirmutatakse, muutub ta väga araks, paneb pahaks neid sagedasi eksitamisi ning lahkub jäävalt alatisest elutsemispaigast. See jahipidamisviis on teadlikule ja õiglasele jahimehele eriti huvitav veel selle poolest, et seda kasutades peab jahimees kõiki oma jahinduslikke võimeid ja osavust tarvitama, et üle trumbata uluk, kes ootamatu

kallaletungi vältimiseks on varustatud mitme hästiarenenud meeleorganiga.

Jahimajandamise seisukohast vaadatuna on hiilimisjaht üks kasulikumaid jahipidamisviise, kui seda ainult mõistlikult ja mõõdukalt kasutatakse. Selle viisi juures on jahimehel võimalik üksikasjaliselt tutvuda ulukite koostise, nende tervisliku seisukorra, harjumuste ja elu-oluga; hiilimisjaht võimaldab ka üksikasjaliselt vaadelda iga ulukit ja otsustada, kuivõrd tarviline ja otstarbekas on tema surmamine. Samuti on selle jahipidamisviisi juures hõlpsaim kõrvaldada haigeid ja tõuparanduseks mittekõlvulisi jahiloomi ja reguleerida sugupoolte arvulisi vahekordi. Selle jahipidamisviisi tarvitamisel tutvub jahimees ka põhjalikult oma jahimaade ning maastiku-oludega, ulukite peatuspaikade ja radadega.

Vaevalt on mõne muu jahipidamisviisi kasutamisel jahimehe riietusel nii suur tähtsus kui just hiilimisjahil. Et uluk ei märkaks teda enneaegu, peab jahimehe riietus värvuselt olema kokkukõlas ümbruskonnaga, mis oleneb kui aastaajast nii maastikust. Endast-mõista, et ei tohi valged kraed, säravad nööbid, läikiv mütsinokk ja muud heledad ja kaugelepaistvad asjad hiilija-jahimehe riietusse kuuluda. Pikkade ja lahtiste hõlmadega mantleid pole hiilimisjahil otstarbekas kanda, sest tuulepuhang võib hõlpsasti hõlmu liigutada parajasti sel hetkel, kui jahimees peab sambana liikumatult paigal seisma.

Mis puutub jalanõudesse, siis, kui hiilimisjahiks pole kasutada erilisi kummitaldadega saapaid, on otstarbekaim kasutada pastlaid, sest need võimaldavad tasast edasiliikumist ja on pääleselle veel väga kerged.

Nimetatud jahipidamisviisi kasutatakse meil päämiselt põtradele, sokkudele, harukorril ka veel hüljestele, tedrekukkedele ja vesilindudele. Teistele ulukitele õnnestub ka mõnikord juure hiilida, kuid tagajärjed pole kuigi rahuldavad, mispärast on kasulikum sel puhul tarvitada muid ja otstarbekamaid jahipidamisviise.

Rahuldavaid tulemusi hiilimisjahil saavutab ainult see jahimees, kes tunneb põhjalikult oma jahimaad, teab, kus teatava aasta- kui ka päevaaja ulukid veedavad tavaliselt ja kus asuvad nende sööda- ja paaritumiskohad. Samal ajal peab see jahimees omama ka tarvilisi jahinduslikke oskusi ja kogemusi ning tema nägemine ja kuulmine peavad olema küllaldaselt teravad, et kohe näha ja kuulda kõike, mis toimub tema lähemas ümbruskonnas.

3. Varitsemisjaht.

Varitsemisjahiks või lihtselt „varitsemiseks" nimetatakse säärast jahipidamisviisi, kui uluki silmade kui ka haistmise eest küllaldaselt varjatud jahimees ootab sobivas kohas jahiloomalinnu laskekaugusse ilmumist, et teda siis lasta. Endakaitseks on jahiloomadel kolm mõjuvat „relva": kuulmine, haistmine ja nägemine; jahilindudel aga puudub haistmismeel kas täiesti või on niivõrd nõrgasti arenenud, et see „kaitsevahendina" ei tule kõne alla. Istudes või seistes varitsemiskohal täiesti vaikselt, vähematki kihku-kahku tegemata oleme sellega kohe ühe nende „endakaitserelva" reast välja lülitanud. Et võitluses võitjaks jääda, tuleb ka kaks ülejäänud „endakaitserelva", s. o. nägemis- ja haistmisvõime kahjutuks teha. Nende kahe „relva" üle saame võidu, kui varitsemiskoha valime otstarbekalt ja ehitame sinna nõuetekohase varjendi.

Endast-mõista, et varitsemiskoht tuleb valida ikka sinna, kus ulukid (kellele kavatsetakse varitsemisjahti pidada) päämiselt viibivad, või kohta, mida nad teatavail aegadel tavaliselt külastavad, või kust nad enam-vähem järjekindlalt käivad või lendavad läbi. Säärasteks kohtadeks on päämiselt päevased peatuspaigad, sööda- ja ööbimiskohad, mänguplatsid, rajad, ülelennukohad, lennuteed jne. On mõni neist kohtadest teada, valida sääl endale sobiv varitsemiskoht nii, et see oleks küllaldaselt varjatud ulukite silmade eest ja et see ühtlasi asetseks nii, et tuul puhuks säält poolt, kust jahiloomade ilmumist võib kõige enam oodata. Looduses leidub vaevalt sääraseid kohti, mis otsekohe, ilma järele aitamata vastaksid varitsemiskoha nõudeile. Tavaliselt tuleb sääl ikka midagi täiendada või parandada, kui mitte muud, siis vähemalt ühest kohast mõni oks kõrvaldada ja see asetada teisale varjendi tihendamiseks. Säärased ajutised või „hädavarjendid" peab jahimees ise varitsemisele asudes korda seadma.

Neid lihtseid varjendeid tuleb kasutada sääl, kus leidub sobivaid esemeid või kus kasvavad puud või põõsad võimaldavad kiiret ja ilma suurema vaevata sellise lihtse varjendi valmistamist, ilma et seejuures ümbruskond muutuks kuigi palju. Need varjendid leiavad laialt kasutamist juhtumil, kui varitsemisjahti peetakse vaid kord või paar või kui tekib tarvidus kiiresti mõni varjend leida. Korral, kui mõnd puud või põõsast varjendiks kasutamisel tuleb neilt mõned oksad kõrvaldada, teha seda võimalikult tasa, mitte murdes, vaid terava noaga lõigates.

Sääl, kus aasta-aastalt peetakse varitsemisjahti, nagu tedremängukohtadel, sokkude radadel ja söödakohtade läheduses jne., tuleb ehitada või püstitada juba alatised, kindlad varjendid nagu kõrg-istmed, varitsemisaugud ja -onnid, või soetada varjendid puude ja põõsaste istutamise teel.

Nagu teada, silmavad ulukid eriti hästi liikuvat inimest, kuna seevastu liikumatult seisvat nad ei märka nii hõlpsasti, eriti veel, kui riietuse värvus on ümbruskonnaga kokkukõlas. On varitsev jahimees pääle selle veel puu, põõsa, rohuga jne. varjatud või viibib varjendeis, jääb ta tavaliselt ulukitele märgatamatuks, kui ta ise millegagi ei avasta oma säälviibimist või kui tuul tema lõhna ei kanna jahiloomani.

Olenevalt sellest, millisele ulukile varitsemisjahti peetakse, võib neid varitseda nii hommikul, päeval kui ka õhtul. Isegi kuuvalgeil öil peetakse varitsemisjahti, kuid teadlik jahimees peaks öisest jahipidamisest kasulikele jahiloomadele tingimata loobuma ja kasutama seda vaid hädasunnil, kui muude jahipidamisviisidega ei lähe korda kahjulikest ulukeist (rebased, hundid jne.) jagu saada. Suuremaile jahiloomadele nagu põder, sokk jne. on otstarbekam pidada varitsemisjahti hommikul, sest neid õnnestub harva „hetkeliselt" surmata. Kuigi kuul on hästi märki tabanud, põgenevad nad tavaliselt ikka veel laskekohast eemale, ja et pimedus saabub peatselt, ei jää kuigi palju aega haavatud looma otsimiseks. Jääb aga suvel surmatud loom öösiks metsa, muutub see hommikuks juba kasutuskõlbmatuks. Seepärast on otstarbekas õhtust varitsemist kasutada päämiselt suuremate jahiloomade vaatlemiseks ja lasta neile vaid sel korral, kui päevavalgust sihtimiseks veel küllaldaselt, jahiloom viibib lähedal ja tabamusvõimalused on erakordselt soodsad. Lindudele on õhtune jahipidamine vähem kardetav, sest nende laskmiseks kasutatakse haavleid, kusjuures hästisihitud lask surmab linnu tavaliselt kohe ja ta ei suuda enam kuigi kaugele põgeneda. Äärmisel korral võib neid ka pimeduses linnukoeraga üles otsida.

Kas varitsemiskohal seista või istuda, oleneb sellest, millisest asendist ollakse harjunud laskma. Enamik jahimeestest tabab paremini märki seisasendist lastes, ja kui varitsemiskoht võimaldab varjatult seismist, tuleb seda ka ära kasutada. On oodata ulukite peatset ilmumist tuleb istuval jahimehel kohe püsti tõusta ja püss laskevalmis seada. On varitsemiskoht kord valitud, tuleb seks korraks sinna ka jääda, kuigi paistab, et teine koht sobiks

selleks veelgi paremini. Iialgi pole teada, kas ulukid ei viibi juba läheduses, seepärast mida kiiremini valitseb varitsemiskohal uuesti vaikus ja rahu, seda parem. Ulukite lähenemisel ei tohi mingil tingimusel püssi järsu liigutusega palgesse panna, vaid seda teha äärmiselt ettevaatlikult ja aeglaselt, vaevalt märgatavalt. Lastes suuremaile jahiloomadele tuleb hetk enne lasku täpselt määritella koht, kus loom lasutegemise silmapilgul seisis. Kohal leiduva puu, põõsa, mätta jne. varal pole raske seda kohta meeles pidada ja tarbekorral üles leida ning seega säält ka tabamustunnuseid otsida.

Pärast lasku püss viibimata uuesti laadida, sest kasutades suitsuta püssirohtu juhtub sageli, et uluk kohe ei taipa, kustpoolt lask tuli, mispärast teadmatuses jääb veel mõneks hetkeks paigale, mis võimaldabki talle vajaduse korral veel teise lasu anda. Varitsemiskohast tuleb lahkuda võimalikult tasa, kasutades seks säärast teed, mis võimalikult vähem häiriks läheduses viibivaid jahiloomi.

Varitsemisjaht ei nõua tavaliselt nii suuri jõupingutusi ja jahinduslikke võimeid kui muud jahipidamise viisid, mistõttu sobib see hästi algajaile kui ka vanemaile jahimeestele ning ka neile, kes pole veel suutnud üksikasjadeni tutvuda jahimaa-ala ja sääl valitsevate oludega. Varitsemisjahil on veel see hää omadus, et nii häiritakse ja eksitatakse ulukeid tunduvalt vähem kui muude jahipidamisviiside tarvitamisel. Varitsedes võidakse rahulikult vaadelda ulukeid, võidakse tutvuda nende harjumustega ning uurida nende elu-olu. Ka jahimajanduse seisukohalt vaadatuna on mainitud jahipidamisviis üks otstarbekamaid, sest varitsemisjahil võidakse põhjalikemalt teostada väljavalikut ulukite hulgas, kõrvaldada tõuloomadeks vähekõlvulisi eksemplare, reguleerida sugude ebaarvulist vahekorda ning hõlpsaimini surmata haigeid ja vigaseid ulukeid.

Varitsemisjahti peetakse meil päämiselt sokkudele, tedrekukkedele ja vesilindudele, kohati ka rebastele. Seda viisi võib aga ka hääde tulemustega tarvitada jahipidamisel metstuvidele ja kullidele, kes ööbimiseks ja puhkamiseks kasutavad tavaliselt ikka üht ja sama puud.

4. Peibutusjaht.

Peibutusjahiks nimetatakse säärast jahipidamisviisi, kus jahimees kas peibutusvahendite abil või ulukite häälitsust järele aimates püüab jahiloomi-linde laskekauguseni juure meelitada, et neid siis surmata.

Peibutusjaht on tõsisele jahimehele kahtlemata huvitavamaid jahipidamisviise, kuigi praegusel ajal on meil peagu unustusse jäetud, seda päämiselt põhjusel, et see jahipidamisviis pole lihtne, mistõttu enamik jahimehi ei püüagi seda ära õppida. Tõsiasi on, et kui tahetakse ulukite häälitsemist õieti järele aimata, tuleb kauemat aega hoolsasti harjutada, nii et see kõlaks ka loomutruult. Selleks peab jahimees neid hääli korduvalt vabas looduses kuulnud olema ning neid suutma ka meeles pidada. Lugemata arvul on küll valmistatud ja müügile lastud igasuguseid peibutusvahendeid nii suurima meil elutseva looma — põdra kui ka vähima — hiire häälitsuse järeleaimamiseks, kuid kõigist neist peibutusvahendeist ja riistapuist on jahimehele vähe kasu, kui ta ise pole ulukite häälitsust vabas looduses kuulnud ja neid ei tunne viimse peensuseni. Peibutiste abil saab küll ulukite häälte põhitooni järele aimata, kuid sellest on vähe häälitsuse loomutruuks järeleaimamiseks, vaid on vajaline veel teada selle vahelduvat tugevust, kõrgust, kestust, kõlamünti (tämber), kõlade järjekordi, pause jne., ühe sõnaga: peibutusjahil pole jahimehel mingit kasu kaasas kanda peibutist, kui ta ei oska seda osavasti käsitseda. Just vastuoksa: selle oskamatu käsitsemisega võib ta hõlpsasti kõik ulukid eemale peletada. Jahimees, kes soovib ära õppida ulukite häälitsuste järeleaimamise, peab tähelepanelikult uurima ja jälgima loomade ja lindude häälitsemist looduses ja püüdma nende hääli viimse peensuseni meeles pidada. Algul tuleb järele aimata lihtsemaid häälitsusi, ja kui sellega on juba hakkama saadud, alles siis üle minna raskemaile ja keerulisemaile häälitsusile. Kui jahimehel on vähegi musikaalset annet, võib ta püsiva harjutusega lõppeks ikkagi ära õppida ulukite häälitsuste järeleaimamise kas peibutiste abil või ka ilma nendeta.

Ulukite lähemalemeelitamiseks tuleb järele aimata tavaliselt sama jahilooma või -linnu häälitsust (kas isa- või emaloома või mõnikord isegi nende poegade hääli), kellele jahti peetakse. Mõne uluki lähemalemeelitamiseks on kasulik järele aimata väikeste vaheaegade järele, vahelduvalt kord ühe, siis jälle teise sugupoole häälitsust. Peibutusjahil kahjulikele jahiloomadele ja -lindudele nagu rebaseile, mõnedele kullilisile, vareseile, harakaile jne. aimatakse sageli järele mitte nende, vaid mõne teise looma või linnu häälitsust. Peibutusjahil nimetatud ulukitele aimatakse järele sagedaimini jänese „hädakisa“ või hiire häälitsust. Paarimisajal meelitatakse juure isaloomade häälitsuste järeleaimamisega —

põdra- ja hirvepulle; ema ja talle häälitsuse järeleaimamisega — sokke, kas ühe või mõlema sugupoole häälitsuse järeleaimamisega (vahelduvalt) — tedrekukki ja ainult emalinnu häälitsuse järeleaimamisega parte ja metskurvitsaid.

Peibutamise tagajärjel lähenev uluk uurib suurima tähelepanuga just seda kohta, kust häälitsus kostab või kostis. Seepärast tuleb jahimehel peibutusjahil olles eriliselt hoolitseda küllaldase endavarjamise eest, kandes vastavalt ümbruskonnale sobivat riietust, ja uluki lähenemisel püsida liikumatult paigal. Üldse peab jahimees, niipea kui ta peibutusega alanud, püüdma võimalikult vähem ennast liigutada. Kui siiski mõnd liigutust peab tegema, sündigu see aeglaselt ja ettevaatlikult. Sageli ei aimagi peibutav jahimees, et lähenev uluk juba teravasti silmitseb ja uurib kohta, kust häälitsus kostab. Ja kui jahimees nüüd peaks veel mõne silmatorkava liigutuse tegema, märkab uluk seda kohe ja põgeneb. Kui jahimees kuuleb või märkab uluki lähenemist, tuleb tal loobuda peibutamisest, sest kui loomutruult ta ka uluki häälitsust ei aimaks järele, märkab läheduses viibiv uluk enamikjuhtumeil siiski, et tegemist vaid tema hääle järeleaimamisega.

Peibutuskoha valikul ei tule mitte ainult hoolitseda küllaldase endavarjamise eest, vaid see tuleb valida tingimata nii, et ka laskmine lähenevale ulukile võiks takistamatult toimuda. Leidub jahimaadel alatisi varjendeid ja kõrg-istmeid, võib nii mõnelgi korral neid peibutuskohtadeks kasutada. Peibutuskohta tuleb võimalikult tasem minna ja peibutusega mitte kohe alata, vaid vähemalt 5—10 minutit oodata, et läheduses viibivad ulukid uuesti rahuneksid. Samuti tuleb vaikselt ja tasa lahkuda peibutuskohalt. Seega sarnleb peibutusjaht teatava määrani hiilimisjahile, sest ka selle jahipidamisviisi tarvitamisel peab jahimees tasa ja ettevaatlikult edasi liikuma. Vahe seisab vaid selles, et hiilimisjahil püütakse nähtud ulukile tarvilise kauguseni juure hiilida, peibutusjahil aga ulukeid laskekauguseni juure meelitada. Läheneb peibutuskohale uluk, keda ei soovita lasta, tuleb siiski seniks varjendisse jääda, kuni ta vabatahtlikult niivõrd eemaldunud, et jahimees võib märgatamatult varjendist lahkuda.

Mis puutub laskmisse, siis peab peibutamisel selleks juba niivõrd ette valmistatud olema, et parajal silmapilgul tarvitseks vaid püssi palgesse panna. Püssi palgesse-panek peab sündima hetkel, kui mõni puu, põõsas jne. varjab ulukit või kui ta parajasti ei vaata peibutuskoha poole.

Peibutusjahi tulemused ei olene mitte ainult ulukite häälitsuse järeleaimamise oskusest, vaid jahimees peab ka veel põhjalikult tundma nende elu-olu ja harjumusi. Ta peab oskama õieti käituda ja teotsema tekkinud olukorrale vastavalt ning tähele panema kõike, mis sünnib peibutuskoha läheduses.

Peibutusele reageerivad ulukid väga mitmekesiselt: kord tormavad või lendavad kohe esimese peibutuse järele kohale, teinekord on nad jälle äärmiselt ettevaatlikud ja lähenevad tasa hiilides ja hästivarjatult, mõnel korral aga ei reageeri peibutusele üldse. Isegi säärane kohmakas loom kui põdrapull läheneb teinekord peibutusele niivõrd tasa ja ettevaatlikult, et teda märgatakse alles siis, kui on juba 10—15 sammuni lähenenud. Peibutusjahil aimatakse järele päämiselt ulukite paarimishüüdeid, ja kui emaloomi on rohkem kui isaloomi, siis ei reageeri viimased tavaliselt hästi peibutusele, kuna sugutungi rahuldamiseks on neil laialdasi võimalusi. Mitte üksnes sugupoolte arvulisest vahekorrast, vaid suurel määral ka ilmastikust oleneb, kuidas ulukid reageerivad peibutusele.

Peibutusjahti on otstarbekas pidada üksinda seepärast, et ühel isikul on end hõlpsam varjata ulukite eest kui kahel või rohkemal (kui nad kõik ühel ja samal peibutuskohal asuksid). Koera peibutusjahile kaasa võtta pole soovitav, sest pariminigi väljaõpetatud jahikoer võib uluki lähenedes või seda nähes end siiski veidi liigutada.

Kõne all olevat jahipidamisviisi tarvitatakse meil üpris harva. Seni on ainult tedremängul püütud tedrekukki peibutusega laskekauguseni juure meelitada. Viimasel ajal, millal jahimehed on hakanud rohkem harrastama jahipidamist sokkudele, püütakse ka neid juure meelitada järele aimates emakitse või talle häälitsust.

„Peibutuslinnuks" nimetatakse säärast eluslindu, keda jahipidamisel kasutatakse jahilindude juuremeelitamiseks, näiteks „peibutushani", „peibutuspart", „peibutustuvi" jne. „Peibutuslinnuks" tuleb lugeda ka kassikakku, kui teda kasutatakse jahipidamiseks teistele röövlindudele.

„Peibutusvahendiks" nimetatakse aga kõiki abinõusid, mida jahipidamisel kasutatakse ulukite laskekauguseni meelitamiseks, nagu lindude kujud ja profiilid ning mitmesugused viled ja riistad jahiloomade-lindude häälitsuste järeleaimamiseks.

5. Otsijaht.

Otsijahiks nimetatakse jahipidamisviisi, kus jahimees üksi koerata või koera abil ulukid otsib üles, et neile põgenemisel või lendutõusmisel lasta. Otsijaht koerata seisab selles, et jahimees liigub aeglaselt laskevalmis jahipüssiga kohtades, kus tema teades peatub jahiloomi-linde, et neid säält üles ajada ja lasta. Otsijaht koerata pole küll nii saagirikas ega ka nii huvitav kui otsijaht koeraga, kuid sellest hoolimata tuleb kohati tahtes või tahtmata koerata otsijahti pidada partidele, kui vee sügavus ja mäda põhi ei võimalda koerale sääl töötamist. Mõnel juhtumil on otstarbekam pidada koerata otsijahti ka tikutajaile, eriti sääl, kus rohkesti veelompe, mis takistavad koeral tasast ja ettevaatlikku töötamist. Koerata otsijahti peetakse meil päämiselt partidele ja jänestele ning linnukoera puudusel vahel ka põldpüüdele.

Koeraga otsijahil on päätegelaseks linnukoer, kuna jahimehe ülesandeks jääb vaid ülesleitud linnule laskmine. Otsijahi hääks kordaminekuks on vajaline, et mõlemad jahist osavõtjad, s. o. kui jahimees nii koer suudaksid teineteisest aru saada ja oskaksid koos töötada. Selleks peab olema esiteks hästi ja kindlalt töötav linnukoer, teiseks säärane jahimees, kes sellist koera oskab ka õieti juhtida.

Koeraga otsijahti peetakse meil päämiselt tetredele, rabakanadele, põldpüüdele ja kohati ka veel metspartidele, metskurvitsaile, tikutajaile ning rohukurvitsaile. Välismail peetakse otsijahti linnukoeraga rohkesti ka veel jäneseile, kuid meil, õnneks meie jahimajandusele, harrastavad seda jahipidamisviisi vaid mõned üksikud jahimehed. Noorelinnujahti, samuti jahti põldpüüdele linnukoerata ei saa üldse korralikult pidada. Otstarbekaimaks jahipidamisviisiks põldpüüdele, noortele tetredele ja rabakanadele tuleb pidada otsijahti koeraga. Hästitöötava linnukoeraga pakub see viis tõsisele jahimehele suurt naudingut ja rohkesti huvi.

Otsijahti võib pidada ka kahe või isegi kolme linnukoeraga korraga, kuid need peavad siis olema õpetatud ja ka harjunud üksteisega koos töötama. Linnukoerte arvul pole seega otsijahil tegelikult kuigi suurt praktilist tähtsust. Igatahes on kasulikum pidada jahti ühe, kuid hästi töötava linnukoeraga kui võtta kaasa 2—3 linnukoera, kes ühiselt pole harjunud ega õppinud töötama. Otsijahi harrastajaile pakub naudingut päämiselt linnu-

koera ladus töötamine ja endast-mõista on tunduvalt huvitavam jälgida korraga 2—3 kui üht linnukoera. Otsijahil suurtel lagedail maa-aladel tuleb eelistada kiirelt töötavat ja jahimehest kaugel otsivat linnukoera, kuna teissugusel maastikul nagu metsades, metsniitudel jne. on otstarbekam kasutada aeglasemat ja otsimisel kütist mitte liig kaugele eemalduvat linnukoera. Hoolimata sellest, kuidas linnukoer ka ei töötaks, jääb iga hää linnukoera kohta ikkagi maksma elementaarne nõue, et ta iga leitud linnu ees tarvilisel kaugusel jääks seniks seisma, kuni jahimees jõuab tema juure ja käsu annab edasiminekuks või tagasipöördumiseks. Linnukoer, kes otsib jahimehest eemal või kelle töötamist ei saa mittelageda maastiku tõttu jälgida, võib õpetada linnu leiust jahimehele teatama („anonseeruma"), juhtumil, kui viimane koerast eemal viibib või ei näe koera. Anonseerumine seisab selles, et leidnud linnu, ruttab koer kohe eemalviibiva jahimehe juure ja juhatab ta sinna, kust ta leidis linnu.

On linnukoer jahimehe käsul aeglaselt lindudele niivõrd lähedale jõudnud, et need tõusevad lendu, peab ta kohe maha heitma ja mitte enne tõusma ega edasi minema, kui ta peremehelt pole sellekohast käsku saanud. Ka koera nina alt äkki üleskargavale jänesele, samuti ka täiesti ootamatult lendutõusvaile lindudele ei tohi koer järele joosta, vaid peab kohe maha heitma. Hästi õpetatud linnukoeralt nõutakse ka, et ta surmatud linnu jahimehe käsul ära tooks, s. o. aporteeruks. Pardi- kui ka põldpüüjahil on üpris tähtis, et linnukoer peremehe käsul haavatud linnu otsiks üles ja tooks tema juure.

Otsijaht nõuab jahimehelt kui ka linnukoeralt võrdlemisi suuri jõupingutusi eriti suvel kuuma ilmaga. Meie oludes, näiteks, tuleb noorelinnujahil võrdlemisi pikki retki ette võtta, kusjuures sageli tuleb läbida raskesti läbikäidavaid kohti (sood, rabad jne.), kus tedred ja rabakanad peatuvad sel ajal. Kuigi mõnel jahimehel jatkub energiat ja jõudu varahommikust hiljaõhtuni puhkamatult käia soid ja rabu mööda, peab ta siiski mõtlema ka oma truule jahikaaslasele — linnukoerale, kes tunni jooksul tunduvalt pikema maa jookseb maha kui kütt kogu päeva kestel suudab läbi käia. Väsimuse tagajärjel muutub koer tülpinuks, eriti kui ta ei leia vett joomiseks ja enda jahutamiseks. Väsinud koer jatkab küll otsimist, kuid see toimub pääliskaudselt ja innuta; päälegi kannatab väsimusest haistmine, mille tagajärjel ka teravama haistmisega linnukoer lakkab töötamast.

Pikemat aega puhkamata käimine ei jäta mõju avaldamata ka jahimehele, kelle laskeosavus selle tagajärjel tingimata langeb.

Suvel palava ilmaga on otstarbekaim otsijahti alustada umbes päikese tõusu ajal, jatkates seda kuni kella 12—1, misjärel mõni tund puhata ja uuesti jahipidamist alata alles pärast lõunat, kella 3—4 paigu. On ilm pilves või vilu, võib puhkeaeg muidugi ka lühem olla.

Otsijahti ühes ja samas kohas mitu päeva järgemööda pidada pole otstarbekas, sest sagedase häirimise tõttu muutuvad linnud araks ja ei „kannata" enam jahimehe ega koera lähenemist. Ka võib see jahimajandusele kahjulikuks osutuda, kuna selle tagajärjel võivad pesakonnad kui mitte jäävalt, siis vähemalt pikemaks ajaks jahimailt lahkuda.

Soodsaimaks otsijahiilmaks on jahe pilves nõrga tuulega ilm. Sellise ilmaga on linnukoeral tunduvalt hõlpsam töötada kui vaikse ja palava ilmaga.

Paljude muude jahipidamisviiside juures on tuul jahimehele äraandjaks, kuna otsijahil on talle liitlaseks, sest see hõlbustab suuresti töötamist tema jahiabilisel — koeral.

Huvitavaim on otsijahti pidada üksi ja oma linnukoeraga. Äärmisel korral võivad otsijahti ühiselt pidada kaks kütti, kuid siis peavad nad mõlemad külmaverelised olema, iseloomult hästi sobima ega tohi „saagikadedad" olla.

Suurema arvu küttidega ühiselt otsijahti pidades ei paku see tõsisele jahimehele mingit naudingut. Tahtes või tahtmata lastakse siis ühele ja samale linnule korraga, mille tagajärjel tekib lahkarvamusi ja vaidlusi lastud lindude üle, mis lõppeks isegi külmaverelise küti närvidele ei jäta mõju avaldamata. Otsijaht on huvitav ja pakub jahimehele naudingut vaid siis, kui ta saab rahulikult jälgida linnukoera töötamist ja kui tal ei tarvitse laskmisega lendutõusvaile lindudele rutata kartes, et keegi jahikaaslasist võiks ehk laskejärjekorrast mitte kinni pidada ja lasta varem kui see oli kokku lepitud.

Peab kaks jahimeest ühiselt otsijahti, lepivad nad tavaliselt kokku kui laskmise järjekorra nii selle suuna suhtes (üks paremalt, teine vasakult lendutõusvale linnule); hoolimata kokkuleppest ja hääst tahtest on juhtumid siiski möödapääsmatud, kus ühele ja samale linnule lasevad mõlemad kütid korraga. Peab aga kolm või rohkem kütti ühiselt otsijahti, on juba alatiseks nähteks, et üht ja sama lindu laseb mitu kütti korraga, mille tõttu

on muidugi võimatu otsustada, kelle lask tabas või kes laskis mööda. Satuvad aga juhuslikult kõik lasud ühe ja sama linnu pihta, purustatakse see niivõrd, et muutub tarvitamiskõlbmatuks. Kuigi me jahti ei pea saagi pärast nagu kutselised kütid, pole meie siiski õigustatud mõttetult loodusvara hävitama või sellega pillavalt ümber käima. On otsijahist osavõtjaid palju, võib hõlpsasti ka õnnetusi juhtuda, eriti metsas, kus kütid on vahete-vahel sunnitud üksteisest, olgugi vaid lühikeseks ajaks lahku minema.

6. Muid jahipidamisviise.

Tähtsamaiks ja ühtlasi ka põhjapandavamaiks või n. ü. algjahipidamisviisideks on kahtlemata varitsemisjaht, hiilimisjaht, ajujaht ja peibutusjaht. Pääle nende nelja algjahipidamisviisi tarvitatakse ka veel muid viise, — ja kuigi neid tuntakse erinimetuste all, võib neist nii mõndki, nagu meie allpool näeme, lugeda kuuluvaks algjahipidamisviiside hulka.

Vaikne ajamine. See on tegelikult ajujaht, mida korraldatakse päämiselt suuremaile jahiloomadele nagu põtradele, hirvedele, metskitsedele jne. Vaiksest ajamisest osavõtjate arv on piiratud: sellest võib osa võtta mitte üle 3—4 küti ja sama suur arv ajajaid. Vaikne ajamine seisab selles, et kütid asetuvad ulukite käidavaile radadele, kuna maastiku-olusid hästi tundvad ajajad liiguvad aeglaselt ja häält tegemata ajamiseks ettenähtud metsaosas, püüdes jahiloomi ajada radu mööda küttide ette.

Jaht hagijatega. Sel jahil kasutatakse eriliiki jahikoeri — hagijaid, keda on õpetatud põgenevat jahilooma haukudes jälitama. Kuna jahiloomad, eriti jänesed ja rebased, põgenemisel harilikult kasutavad ikka teatavaid radu ja ülejooksukohti, on sellele harjumusele rajatudki jahipidamine hagijatega. See jahipidamisviis seisab üldjoontes selles, et hagijad otsivad jahilooma üles ja hakkavad teda kilgates jälgi mööda taga ajama, kuna jahimees seisab või ruttab ette kohale, kust tema arvates jahiloomad põgenemisel võiksid läbi joosta. See viis osutub jahimajandusele üpris kahjulikuks, kui seda ühes ja samas kohas tihti korratakse. Meil peetakse hagijatega jahti päämiselt jäneseile ja kohati rebaseile, harukorril ka ilveseile.

Joonjaht. See on tegelikult otsijaht koerteta, mis avaldub selles, et teatavate vahekaugustega ühele joonele asunud kütid liiguvad laskevalmis püssidega aeglaselt edasi ja lasevad nende eest põgenevaid jahiloomi-linde. Tarbekorral võib küttide

vahele asetada ka 1—2 ajajat. Seda jahipidamisviisi tarvitatakse meil vaid kohati partidele.

Mängujaht. Mängujahiks nimetatakse välismail jahipidamist mängivaile metsise- ja tedrekukkedele.

Maa-alune jaht. Maa-aluseks jahiks kutsutakse jahipidamist mäkradele ja rebastele, kui nende koopast väljaajamiseks või -kaevamiseks kasutatakse vastavaid jahikoeri (mägrakoerad, karmikarvased foksterrierid jne.).

Jaht lippudega. Lippudega jahipidamiseks hüütakse säärast jahiviisi, kui ulukite viibimiskoht igast küljest on lippudega ümber piiratud, millega teatava määrani takistatakse nende põgenemist sissepiiratud maa-alalt. Sissepiiratud ulukeid püütakse ajada vähese arvu ajajatega sobivas kohas seisvate küttide ette. Meil kasutatakse seda viisi päämiselt rebastele. Käesoleva jahipidamisviisi hulka ei loeta lippude kasutamist ajujahil, kui nendega ainult tiibu piiratakse, et ära hoida jahiloomade läbijooksmist tiibadelt, kui sinna pole kütte paigutatud.

Püügijaht. Püügijahiks nimetatakse säärast jahipidamist, kus ulukeid püütakse püüniste abil. Seda jahipidamisviisi tarvitatakse päämiselt kahjulike jahiloomade-lindude tabamiseks või surmamiseks. Kodumaa jahimehed püügijahti ei harrasta. Viimasel ajal on vaid mõned metsamehed alustanud kullide püüki — kullikorvidega. Kohati püütakse meil ka tuhkruid kastlõksudega.

Jaht kassikulliga. Peagu kõik kullilised, samuti varesed ja harakad ei salli kassikulle, sest niipea kui teda silmatakse, lennatakse kohe tema kallale. Sellele sallimatusele ja tulisele vihale ongi rajatud jahipidamine röövlindudele kassikulli abil. See jaht seisab üldjoontes selles, et kassikull asetatakse nähtavasse kohta, kus röövlinnud tavaliselt peatuvad või kust nad lendavad üle, kuna jahimees ise asetub lähedusse seks otstarbeks püstitatud varjendisse, kust laseb kassikullile kallaletungivaid vaenlasi. Eluskassikulli asemel võib hädakorral kasutada ka kassikullitopist, mida vastava seadise abil võimaldub panna pääd ja tiibu liigutama; see mõjub eriti ärritavalt vaenlastele.

Seda jahipidamisviisi võib ka peibutusjahiks lugeda, kuna siin on tegemist teiste jahilindude juuremeelitamisega. Kas juuremeelitamine toimub looma-linnu häälitsust järele aimates või selleks kasutatakse mõnd elavat looma-lindu või kujusid, pole tähtis.

V. Jahisaagi käitlemine ja kasutamine.

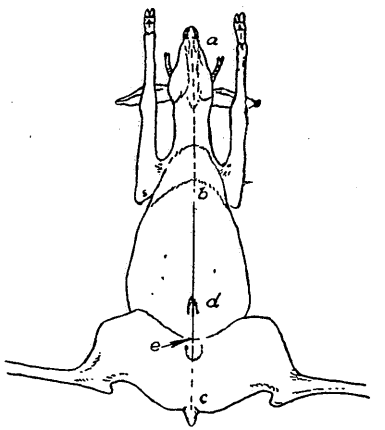
Iga teadlik jahimees peab püüdma oma kui ka üldsuse huvides jahisaaki käidelda nii, et see võimalikult kiireimini ja parimas seisukorras jõuaks tarvitajani. Seda õigustatud nõuet võib aga täita vaid see jahimees, kes oskab asjatundlikult jahisaaki käidelda. Kuna palju jahiloomi-linde lastakse ka sooja ajaga, millal need oskamatul käitlemisel võivad kiiresti rikneda, tuleb nõuda igalt jahimehelt, kes läheb ilma vilunud saatjata jahile, et ta ka ise, ilma kõrvalabita oskaks jahisaagiga nii ümber käia, et see ei muutuks kasutamiskõlbmatuks.

Soojal ajal lastud suuremail jahiloomadel nagu põtradel, metskitsedel jne. tuleb kõhu- (magu ja sooled) kui ka rinnasisus (kopsud, maks, süda) võimalikult pea välja võtta, et kere kohe jahtuks, millega hoitakse ära roiskumise tekkimine. Kuigi igakord pole hõlpus surmatud suuremal jahiloomal sisust kohe laskmiskohal välja võtta, tuleb seda siiski teha, kui ilm on soe või kui kuuliga on kõhusisus rängasti purustatud. Palava, sumbunud ilmaga võib isegi tunni või paari jooksul laskekohale lamamajäetud uluk muutuda täiesti tarvitamiskõlbmatuks, kui pärast surmamist sisus pole kohe välja võetud. Ainult erandjuhtumeil, kui näiteks kättejõudnud pimedus teeb sisuse väljavõtmise täiesti võimatuks, võib leppida vaid kõhuõõne lahtilõikamisega, mis aga siiski igakord ei väldi roiskumisprotsessi tekkimist. Et pärast looma surma kehha tekkinud gaasidele võimaldada vaba väljapääsu, lõigata kõhuõõs umbes kamalupikkuselt lahti. Gaasid, kui need jäävad kauemaks kehha, kiirendavad roiskumist ja annavad lihale ebameeldiva maigu. Samaselt tuleb talitada ka jooksuajal lastud põdra- ja hirvepullide kui ka sokkudega, kõrvaldades neil kohe pärast surmamist suguorganid, kuna ka need lihale annavad vastiku innalõhna.

1. Sisuse väljavõtt põtradel ja metskitsel.

Rinna- ja kõhusisuse väljavõtmiseks tuleb asetada surmatud jahiloom selili, tõmmates pää veidi tahapoole, nii et sarved asetseksid kaela all. Kui abilist pole, kes hoiaks jahilooma selili asendis, on otstarbekas külgede alla panna kas mõned puuhalud või kivid, et kere ei vajuks tagasi küljeli.

Sisuse väljavõtmisel on esimeseks toiminguks kõri ja neelutoru (hinge- ja söögitorude) läbilõikamine, et pärastpoole, kui kõhuõõs on juba lahti lõigatud, võiks neid seda kaudu takistamatult välja tõmmata. Kõri- ja neelutoru esialgseks vabastamiseks lõigata kaelaalune nahk keskjoont mööda pikuti lahti (joon.nr.124-a—-b). Nähtavale tulev kõri vabastada kogu kaela ulatuses kõigist lihaseist ja sidekoest ning lõigata umbes kurgusõlme kohalt läbi. Samaselt talitada ka kõri all asetseva neelutoruga (söögitoru). Neelutorule, umbes 10—15 sm otsast (läbilõikekohast kere poole), teha ettevaatlikult ringlõige neelutoru ümbritsevasse lihastekesta (punane), seejuures piinlikult hoidudes seesmise, valge kihi — limanaha läbilõikamisest. Ringlõike kohalt lükata läbilõigatud lihastekest veidi ette- ja tahapoole ja lihaseist puhastatud kohalt teha neelutorusse sõlm, mis takistab sisuste väljatõmbamisel maos leiduvaile poolseedinud toiduaineile neelutoru kaudu sattuda rinna- või kõhuõõnde. Lihastekest kõrvaldada sõlme kohalt selleks, et tehtud sõlm tugevasti peaks vastu ja sisuste väljatõmbamisel ei läheks lahti, mis hõlpsasti võiks juhtuda, kui libe lihastekest jääks sõlme kohalt kõrvaldamata.

Joon. nr. 124.
Lõigud sisuse väjavõtmiseks.

On kõri ja neelutoru tarviliselt ette valmistatud, läheb kütt selili asetatud jahilooma tagajalgade vahele ja lõikab naha alates pärakust kuni suguti välise avani lahti (joon. nr. 124-c — -d), hoides seejuures nuga seljaga allapoole pööratuna. Pärast naha lahtilõikamist tuleb kõrvaldada munandid, seemneväädid ja suguti. Seepääle teha häbemeluu allosa juures väike lõige kõhuõõnde (joon. nr. 124-e), kuhu pistetakse vasaku käe teine ja

kolmas sõrm, selgadega allapoole pööratud. Haraliaetud sõrmede vahele pistetakse noaots (noa selg on allapoole pööratud) ja nihutades sõrmi aeglaselt ettepoole ning vajutades nendega ühtlasi sisikonnale lükatakse sisus sellega veidi ette- ja allapoole, ühtlasi lükatakse seejuures ka nuga edasi ning lõigatakse kõhuõõs lahti kuni rinnakorvini (joon. nr. 124-e—b — pidev joon). Kõhuõõne lahtilõikamisel tuleb ettevaatlikult toimida, et ei vigastataks sooli ja magu.

Nüüd pistes parema käe väheliha alt selja lähedusest läbi ja nihutades kätt veidi ettepoole, haarata neelutorust kinni ja see tõmmata keerlevate liigutustega kõhuõõnde. Neelutoru sidekoest ja lihastest eraldades ja tagapoole tõmmates tuleb ettevaatlikult talitada, et seda mitte katki rebida, mille tagajärjel kõhuõõs rüvetatakse mao sisuga. Nüüd tõmmata magu ja sooled mõlema käega kõhuõõnest välja ja siis avada häbemeluu-„lukk". „Lukuks" nimetavad jahimehed kohta (vaagnas), kus mõlemad häbemeluud on kõhrkoe abil kokku kasvanud. Luku avamiseks tehakse reite sisepoolel, täpselt keskjoone (ühendus) kohalt sügav lõige kuni lukuni (joon. nr. 124-e—c), vajutades seks tugevasti noale ja liigutades seda seejuures üles ja alla. Noortel loomadel on kõhrkude noaga hõlpus läbi lõigata, kuna vanemail loomadel tuleb see kas läbi saagida või kirvega läbi raiuda. On „lukk" avatud, siis vajutamisel seespoolt tugevasti kintsudele suureneb vaagna avaus ja nähtavale tuleb pärasool ja kusepõis. Viimase kõrvaldamiseks tuleb pigistada kusejuhe kõvasti sõrmedega kinni ja siis kusepõis ära lõigata. Pärasool, samuti ka emalooma välised suguorganid lõigata puhtalt ära. Pääle neerude, mis selja küljes, jäävad esialgu rinnaõõnde süda, maks ja kopsud. Et parema käega vabalt kõri (hingetoru) juure pääseda, tuleb vaheliha noa abil roietest (ribid) eraldada. Haarates hingetorust käega kinni tõmmata see esialgu ettevaatlikult kõhuõõne poole, et lõpuks vasaku käe abil ka rinnasisus kerest välja võtta. Soovitav on reitel kui ka seljal nähtavale tulevad jämedad veresooned lahti lõigata. Kõhuõõnes leiduv veri tuleb kõrvaldada säält sel viisil, et võttes esijalgadest kinni tõsta kere veidi üles ja lohistada mõni samm töökohast eemale. Kõhuõõnde jäänud mustust ei tohi veega ära pesta, vaid see tuleb noaga ära kaapida või verega puhtaks pesta. Rinna- kui ka kõhuõõne puhastamiseks, nagu juba öeldud, ei tohi tarvitada vett, vaid neid võib tarbekorral puhtaks pühkida kas linasest riidest, rohust või puuokstest valmistatud nuustikuga.

Pole pärast sisuse väljavõtmist võimalik looma kohe ära viia, panna see puude varju ja katta kinni puuokstega.

Kui nülgimata ulukite alalhoidmiseks pole kasutada külmetusmaja, tuleb need üles riputada vilusse ruumi, kuhu värskele õhule juurepääs pole takistatud. Et kärbsed ei pääseks juure, tuleb lõikekohad kinni katta puuokstega või kogu kere mahutada marlist kotti. Niiskes, kuigi külmas keldris, pole nülgimata ulukeid otstarbekas hoida, kuna need niiskuse mõjul peatselt riknevad.

2. Sisuse väljavõtt jänesel.

Lastud jäneseil võetakse sisus välja tavaliselt sel puhul, kui neid oma majapidamises tarvitatakse. Lähevad need aga müügile, jäetakse sisus välja võtmata, kuna jänesed on siis nägusamad ja ka nahk jääb rikkumata. Kõhust tugevasti läbilastud jäneseil tuleb aga sisus igal juhtumil kohe välja võtta, hoolimata sellest, kas need lähevad müügile või mitte. Jääb jäneseil sisus välja võtmata, tuleb iga lastud jänes enne seljakotti, sõidukile jne. panekut kõrvadest vasaku käega kinni võtta ja üles tõsta ning parema käega vajutada ja tõmmata üle ristluude, et kusi jookseks välja.

Sisuse väljavõtmiseks asetada jänes selili ja lõigata nahk kõhu alt, alates tagajalge vahelt säärases pikkuses lahti, et käsi vabalt pääseks kõhu- ja rinnaõõnde. Enne sisuse väljatõmbamist murda „lukk" lahti ja pärasool lõigata puhtalt lahti. Sisuse väljatõmbamiseks lükata parem käsi rinnaõõnde ja kogu sisus tõmmata ettevaatlikult välja, seejuures püüdes nahka võimalikult vähem verega määrida. On sisus välja tõmmatud, asetada jänes kõhuli ja hoides kõrvadest kinni, tõsta kere esiosa veidi kõrgemale, et veri kehaõõnest jookseks välja. On veri kehaõõnest välja joosnud, pista sinna kuuse- või kadakaoksi. On nahk sisuse väljavõtmisel verega määrdunud, tuleb see kas okaspuude okstest, rohust, samblast jne. tehtud nuustikuga või lumega puhtaks pühkida. Kantakse lastud jänest seljakotis, on soovitav (sügisel tingimata) enne seljakotti panekut vähemalt 15—20 minutiks varjatud kohta üles riputada jahtumiseks.

3. Sisuse väljavõtt lindudel.

Sooja ilmaga lastud lindudel on soovitav sisus võimalikult pea välja võtta, sest vastasel korral võivad need hõlpsasti rik-

neda, eriti veel, kui lind on laenguga tugevasti purustatud või neid kantakse mitte „jahivõrgus“ vaid seljakotis, kuhu värskele õhule juurepääs takistatud. Eriti kiiresti riknevad sooja ilmaga noored pardid ja tikutajad.

Surmatud lindudest on hõlpsaim sisust kõrvaldada väljatõmbamisega. Selleks valmistada peenest puuoksast konks, mis kloaagi kaudu kõhuõõnde pista ja keerates seda oma telje ümber paar korda ringi tõmmata konks ühes selle ümber mähkunud sooltega kõhuõõnest välja. Kui sooled väljatõmbamisel rebenevad, tuleb konks uuesti pista kõhuõõnde ja tarbekorral soolte väljatõmbamist jatkata sõrmedega. Kui sisus lõplikult välja tõmmatud, pista kõhuõõnde kuuse- või kadakaoksi.

Kuuma ilmaga, millal lastud ja seljakotis kantavad linnud kiiresti riknevad, on tarviline neid vahete-vahel (puhkamise ajal) seljakotist välja võtta ja jahutada, riputades neid päikesest varjatud kohta kas puuoksale või asetsedes neid lihtselt maha.

Soovitakse lastud mõtuselt sisus välja võtta, siis ei tehta seda soolte väljatõmbamisega, vaid selleks tehakse kõhu alla lõige alates kloaagist ja sisus võetakse kõhuõõnest käega välja. On suled seejuures verega määrdunud, tuleb need pühkida sambla, rohu jne. nuustikuga, ja soovikorral pista kõhuõõnde kuuse- või kadakaoksi.

4. Kasulike ulukite nülgimine, nende nahkade kuivatamine ja kere tükeldamine.

Suuremail jahiloomadel nagu põdrad ja sokud nülitakse nahk samal viisil kui koduloomadelgi.

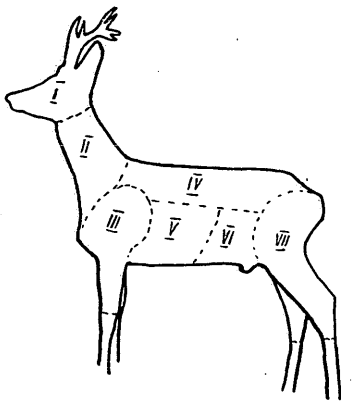
Kui toorest, s. o. vastnülitud nahka pole võimalik kohe parkimisele anda, tuleb see kuivatada, mida teha asjatundlikult, et nahk ei muutuks kasutuskõlbmatuks.

Kuivatamiseks naelutada nahk servapidi mõne kõrvalhoone seinale, põrandale või uksele või, kui see pole võimalik, siis riputada see pikuti latile. Kuna nahk kiireimini läheb rikki voltide ja kortsude kohalt, siis et kuivamisel seda vältida, tuleb naha külge (jalgadele) kinnitada mõningad rasked esemed (kivid, rauatükid, kaaluvihid jne.), mis hoiavad nahka pinguli. Mis viisil ka nahka ei kuivatata, tuleb see alati kuivamiseks nii üles seada, et karvad oleksid seespool. Iialgi ei tohi lihapool lihapoolega kokku puutuda. Nahkade kuivatamiseks on sobivamaks ruumiks

jahedavõitu ruum, kuhu värskele õhule juurepääs ei ole takistatud. Antakse nahk pärast nülgimist peatselt parkida, pole vajadust seda kuivatada, vaid võib piirduda selle sissesoolamisega. Selleks katta naha lihapoolne külg soolaga ja panna kokku nii, et lihapoolne külg satuks lihapoolsele küljele.

Nülitud põdra kere tükeldatakse ja jaotatakse üksikuiks tükkideks samal viisil kui veisegi kere. Nülitud soku kere tükeldatakse harilikult joon. nr. 125 kohaselt: (I — pää, II — kael, III — esikints, IV — seljatükk, V — tagarinna tükk, VI — kõhutükk ja VII — tagakints).

Nii eraldatakse esimesena kerest pää, siis lõigatakse ära mõlemad esikintsud. Nüüd tõmmatakse noaga rööbiti seljale joon, mis algab umbes esirinna keskelt, läheb üle roiete (ribide) ja lõpeb tagakintsu ees, veidi allpool puusakonti. Roided saetakse või raiutakse kirvega läbi ja kael, seljatükk ning tagakintsud eraldatakse üksteisest.

Joon. nr. 125.
Nülitud soku tükeldamine.

5. Jäneste nülgimine.

Kuigi jänesenahk on võrdlemisi odavahinnaline, võib sellest siiski märksa kõrgemat hinda saada, kui nahk on nõuetekohaselt nülitud ja korralikult kuivatatud. Meil jäetakse jänese pää tavaliselt nülgimata, kuid viimasel ajal nõutakse välismail ka jänese kogunahka, s. o. mitte ainult kere ja osa jäsemete nahka, vaid naha küljes peab olema ka pää ja kõrvade nahk, kuna jäsemed peavad nülitud olema kuni käppadeni. Jänest nülitakse samuti kui rebastki, kuid seejuures jäävad ainult käpad nülgimata. Et aga jänesenahk on väga õrn, tuleb nülgimisel olla ettevaatlik, et nahk ei rebeneks, mille tagajärjel see kaotaks oma väärtuse. Et nahk kuivaks paremini ja näiks nägusam, tuleb seda kuivatada sirutislaual, mitte aga kuivatamiseks täis toppida õlgede, heinte, paberi või muuga, mida just käepärast juhtub olema. Nahka kuivatatakse kuivas, kuid jahedas ruumis, karvkate pööratud laua poole. Naha külge jäänud liha ja rasv tuleb kõrvaldada põhjalikult enne kuivatamist; nahal leiduv tardunud veri ja vereplekid

pesta ära leige veega või nahk kohe pärast nülgimist hõõruda puhtaks peene kuiva liiva või tuhaga. Jänesenahk pole küll kuigi vastupidav, kuid sellest hoolimata on viimaseil aastail, tänu kiiresti arenenud karusnahatööstusele, nõudmine jänesenahkade järgi tunduvalt suurenenud, sest ka jänesenahad töötatakse nüüd ümber ja lastakse turule kallihinnaliste karusnahkade imitatsioonina, millena need oma odavuse tõttu on väga nõutavad. Pügamata ja värvimata jänesenahku kasutatakse nüüd ainult veel kaugemais metsakolkais talvmütside ja kraede valmistamiseks. Endisil ajul kasutati jänesenahku päämiselt villkarva pärast, millest valmistati kõrgeväärtuselist ja kallihinnalist vilti. Meil kahjuks pööratakse liig vähe tähelepanu jänesenahkadele ja paljudel juhtumeil visatakse need lihtselt ära, kuigi hästi valmistatud talvnahkadele leiduks alati ostjaid, kes meeleldi maksavad ajakohast hinda, arvesse võttes, et meil kui põhjapoolsel maal elutsevate jäneste nahad on paremad Lääne-Euroopa omadest. Seni on meil aastas jänesenahku välja veetud ligikaudu 4300 kr. väärtuses (1580 kg), kuid selle summa võiks mitmekordistada, kui kõik jänesenahad meil korralikult kasutataks ära. Peab tähendama, et täiskasvanud jäneselt saadakse ligikaudu 2 kg maitsvat liha, mis omakord annab tulusid. Asjatundjad toitude maitse-alal aga leiavad, et valgejänese liha pole nii maitsev kui hallil jänesel, mistõttu seda hinnatakse ka odavamalt.

6. Kahjulike ulukite nülgimine ja nende nahkade kuivatamine.

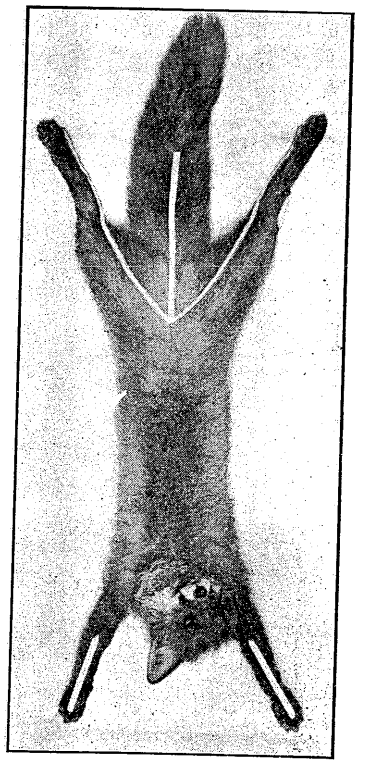
Karu, mäkra ja sageli ka hunti nülitakse samuti nagu põtra ja metskitse, s. o. nahk lõigatakse kõhu alt pärakust kuni suuni lahti.

Rebasel kui ka kärplaste sugukonda kuuluvail karusloomadel nahka kõhu alt lahti ei lõigata, vaid see tõmmatakse ära üle pää.

Kõigepäält olgu tähendatud, et kui olukord võimaldab, on soovitav nülgimine ette võtta kohe pärast uluki surmamist, sest siis pole nahk veel kokkutõmbunud ja nülgimine võib seepärast toimuda hõlpsamini.

Rebast nülitakse kahel viisil: 1) nahk lõigatakse tagajäsemeil lahti ja tõmmatakse ära üle pää või 2) nahk võetakse igemete ümbert lahti ja tõmmatakse üle tagakeha („nülitakse sukana"). Esimest nülgimisviisi tuleb pidada otstarbekamaks

seetõttu, et nülgimine on lihtsem ja nahka on parem kuivatada ning välja venitada. Teise nülgimisviisi tarvitamisel jääb aga nahk üleni terveks ja seda ei saa küllaldaselt venitada, sest kuivatamiseks ei saa seda tõmmata sirutislauale (rebaselauale), vaid nahk tuleb tugevasti toppida täis kuivade kaerte, saepuru, peene liivaga jne.

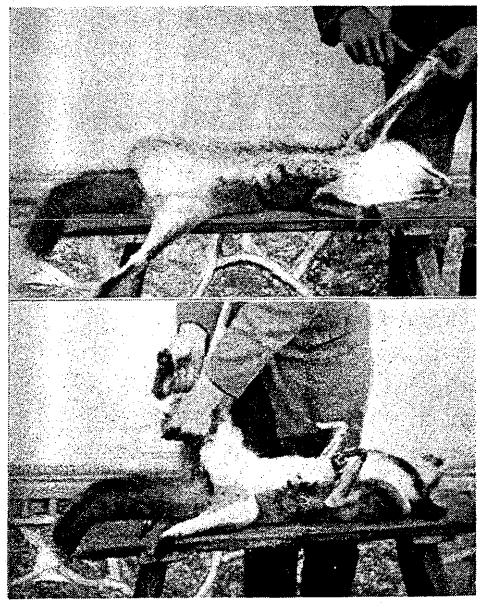
(„Eesti Mets").

Joon. nr. 126.
Lõigud rebase nülgimiseks.

Nülgimist peab alustama jäsemete nahast vabastamisega. Tagajäsemete nahast vabastamiseks tehakse teravaotsalise noaga lõige, mis algab varbaist ja ulatub kannaliigendini, jala tagakülje keskjoont mööda, pöördub siis esialgsest suunast veidi kõrvale ja läheb nüüd juba seespoolt reit nii, et lõige möödub pärakust umbes 2—4 sm kõhu poole, kust siis samal viisil läheb kuni teise tagajäseme kannaliigendini ja säält (tagapoolt) otse alla päkani. Esijäsemeil lõigata nahk lahti alates varbaist kuni küünarnukini, kusjuures lõige läheb tagapoolt jalga (joon. nr. 127). Naha läbilõikamisel tuleb hoiduda alusnaha läbilõikamisest, sest siis jääb nülgimisel liha naha külge, kust seda on pärast võrdlemisi tülikas kõrvaldada. Sellega, et lõiget ei juhita kannaliigendist otse pärakuni, vaid et see läheb kannaliigendist edasi kõverjoones kõhu poole ja möödub pärakust 2—4 sm kauguselt, antakse nahale pikkust juure.

On jäsemeil nahk ettevaatlikult läbi lõigatud, vabastada see jäsemeilt sõrmede abil ja tõmmata kuni varvaste esimese või teise liigendini, kus varbad noaga läbi lõigata või tangidega puruks murda. Selliselt toimimisel jäävad käpad päälpoolt puutumata ja küünised naha külge. Kannaliigendist kuni pärakuni vabastada nahk samuti näppude abil, ilma nuga tarvitamata. Päraku ümbert lõigata nahk ettevaatlikult lähti. On nahk mõle-

mailt tagajäsemeilt kuni saba juureni lahti aetud, lõigata saba nahk altpoolt lahti, alates pärakust umbes kuni saba pool-pikkuseni, ja sabarootsu ettevaatlikult läbi peo tõmmates ning seejuures seda ühele ja teisele poole pöörates eraldada nahk sabarootsult. On tagajalad ja sabaroots nahast vabastatud, riputada rebane mõlemate nülitud tagajalgupidi harali naelte otsa ja alata naha maha-

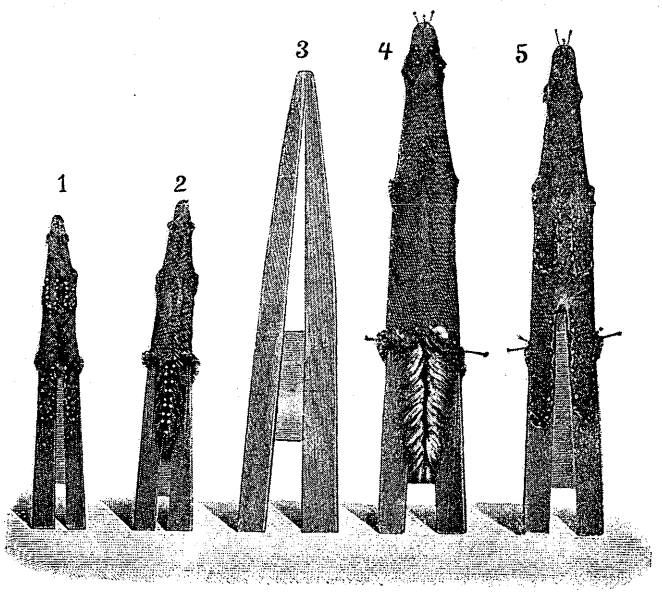

Joon. nr. 127. Naha lahtilõikamine ja nülgimine jäsemeilt.

tõmbamisega. Võttes lahtilõigatud naha servadest mõlema käega kinni, eraldada see kerest venitamise ja tõmbamisega, kusjuures naha külge jääv liha, rasv jne. kõrvaldada kohe ettevaatlikult noaga, seejuures aga piinlikult hoidudes naha läbilõikamisest. Nahka ettevaatlikult tõmmates ja sikutades jõutakse kuni esijalgadeni. Kui ka need vabastatud nahast, jõutakse nahatõmbamisega ilma suuremate takistusteta kuni kõrvadeni. Kõrvadelt püüda näppude abil niipalju nahka vabastada kui see läheb korda ja siis kõrmpsluu noaga läbi lõigata. Kuigi krõmpsluu hästi ei kuiva ära, ei saa seda siiski nahast täiesti kõrvaldada, sest nahk võib vabastamisel hõlpsasti rebeneda; naha külge jääb tavaliselt $^1/_2$—$^2/_3$ krõmpsluust. Tõmmates nahka veel allapoole jääb see silmalaugude ja igemete juurest uuesti kinni, kust see aga noa

abil lahti lõigata. Kui on jõutud lõpuks ninaotsani, lõigata see ettevaatlikult läbi nii, et see jääks naha külge.

Pöörates nahka karvadega välispoole, pesta leige veega kõik nahal leiduvad vereplekid, kusjuures hoiduda nahka üleliigselt märjaks tegemast. Nahk peab ka seestpoolt puhas olema. Kui sääl aga leidub veel liha, rasva, verd ja kõõluskiude, tuleb need enne naha kuivatamist tingimata kõrvaldada.

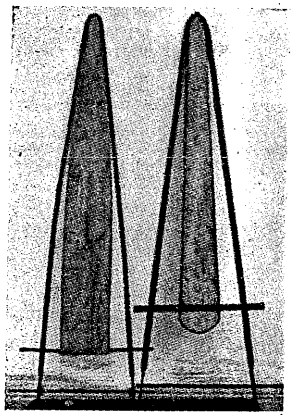

Joon. nr. 128. „Sirutis- ehk rebaselaud".

Kuivatamiseks tõmmata nahk „sirutislauale" ehk „rebaselauale", nagu jahimehed tavaliselt nimetavad karusloomade nahkade kuivatamiseks tarvitatavaid laudu või vibusid. Vibudega (joon. nr. 129) töötamine on tunduvalt hõlpsam kui „sirutislaudadega", kuid esimesi on meil raske saada ja seetõttu kasutavad jahimehed nahkade kuivatamiseks „sirutislaudu". „Sirutislaudu" on väga mitut tüüpi ja nende pikkus ja laius olenevad naha mõõtudest. Nii on, näiteks, rebasenaha kuivatamiseks tarvitatava „sirutislaua" pikkus umbes $1^1/_2$ meetrit ja laius 18—20 sm; metsnugise-naha kuivatamiseks aga pikkus 1 m ja otsapoolne laius umbes 5 sm, kuna ülejäänud laua laius on umbes 8 sm. „Sirutislaudade" paksus on 2—$2^1/_2$ sm, kusjuures laua välisservad, naha rebenemise vältimiseks on hööveldatud ümmarguseks ja ülaots

tehtud veidi kitsamaks kui laua ülejäänud osa. Joon. nr. 128 toodud „sirutislaud“ koosneb kahest punnitud lauast, mille vahel käib kiil, s. o. vastava punniga varustatud kolmas laud.

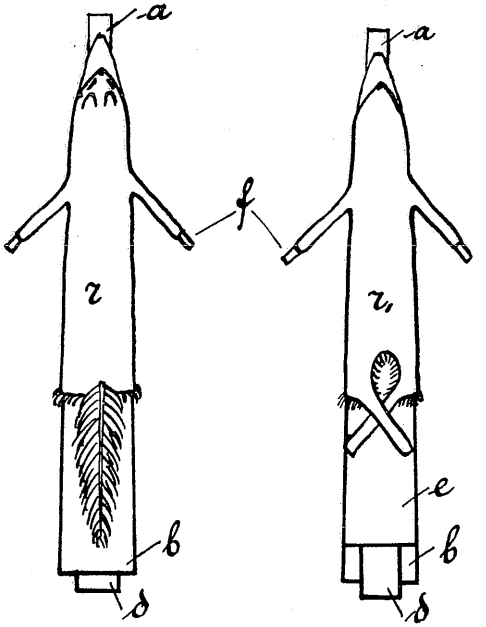
Pärast puhastamist tuleb nahk uuesti ümber pöörata, s. o. karvadega sissepoole ja tõmmata „sirutislauale“. Nahk kinnitada servapidi laua külge naeltega, lüüa need 5 sm vahedega, kusjuures nahk enne hästi pinguli venitada. Esimesena kinnitada lauale ninaots. On nahk servapidi kinnitatud lauale, tuleb seda veel laiemaks venitada, milleks tarvitada kiilu, mis kahe laua vahele tarvilise kauguseni ajada. Kui nahk on küllaldaselt välja venitatud, kinnitada saba lauale. Selleks venitada lahtilõigatud sabaosa hästi laiali ja kinnitada naelte abil lauale (kiilule), lüües neid paarikaupa vastastikku kummagi saba serva. Esi- ja tagajalgade nahku võib „sirutislaua“ külge naelutada kas naha pikisihis, nagu joon. nr. 128 näidatud, või kuivatamiseks seada neid teistviisi, mis näib olevat otstarbekam. Esijalgade nahk toppida tugevasti täis õlgedega või pista sinna vastava läbimõõduga pulk ja nahk siduda selle külge kinni. Tagajäsemete nahk panna poolpõigiti „sirutislauale“ üksteisest risti üle, venitades neid tarviliselt ja naelutades siis laua külge (joon. nr. 130). Kui jäsemete nahad naelutatakse „sirutislauale“ naha pikisihis, siis esijalgade naelutamisega purustatakse naeltega kõhupoolest nahka nelja rea naeltega, kuna aga tagajalgade nahal jääb osa nahka sabapoolses osas volti. On nahk nõuetekohaselt sirutislauale tõmmatud ja kinnitatud, hõõruda nahk peenendatud soolaga üleni sisse, seejuures eriti rõhku pannes sellele, et kohad, kus hõlpsaimini nahk võib rikneda nagu käpad, ninaots, kõrvalestad, saba, nahas tekkinud voldid, kortsud, tagajalgade nahkade ristluskohad laual jne. oleksid tugevasti soolaga sisse hõõrutud. On nahk nõuetekohaselt prepareeritud, riputada sirutislaud ühes nahaga naela otsa kuivama. Nahkade kuivatamiseks sobivad parimini küll kuivad ja jahedad ruumid, kuhu värskele õhule juurepääs on ilma takistusteta, kuid nende puudusel kuivatavad jahimehed nahku ka eluruumes. Kuivamiseks ei tohi nahka mingil tingimusel asetada

Joon. nr. 129. Seatavad „sirutisvibud“.

ahju või pliidi lähedusse, sest kuumus nagu küpsetaks naha ära ja see muutub rabedaks.

On nahk 3—5 päeva eluruumis kuivanud ja tundub olevat kuiv, võtta see sirutislaualt, pöörata ümber ja tõmmata uuesti sirutislauale, kuid nüüd juba karvadega välispoole, kusjuures

(„Eesti Mets“).

Joon. nr. 130. Naha kinnitamine sirutislauale.

aga nahka vähem venitada; nüüd ei tarvitse seda enam ka nii tihedalt naeltega lauale kinnitada. Kuivades veel mõned päevad soojas ruumis on nahk ka karva poolt kuiv. Ja kui peaks juhtuma, et nahk tundub seespoolt uuesti niiskena, tuleb see veel kord sirutislauale tõmmata, karvadega sissepoole. On lõppeks nahk täiesti kuiv, puhastada seda peene kuumaks tehtud liivaga, kloppida ja kammida natuke, — ja nahk ongi müügivalmis.

Lõppeks olgu tähendatud, et ulukite nülgimist, nahkade puhastamist ja kuivatamist võib ka raamatu abil ära õppida, kuid enne, kui see töö saab selgeks, rikutakse rohkesti nahku. Tunduvalt kiiremini ja hõlpsamini võib aga nülgimise ära õppida praktiliselt vilunud jahimehe juhtimisel.

7. Jahisaagi edasitoimetamine.

Surmatud jahilinde, rebaseid ja jäneseid, välja arvatud juhtumid, kus viimaseid pole ajujahil suuremal hulgal lastud, toimetavad jahimehed ise koju, kandes neid seljakotis või jahivõrgus. Sellisel edasitoimetamisel kannatab küll ulukite välimus, kuid kui neid enne seljakotti panekut tarviliselt jahutatakse ja nad kasutatakse ära oma majapidamises, mitte müügiks — hind oleneb ka uluki välimusest, — siis sellise edasitoimetamisviisi vastu ei tarvitse vaielda. Lastakse aga ulukeid niivõrd suurel arvul, et nende edasitoimetamiseks peab kasutama veoabinõusid, või kui nad on ette nähtud müügiks, kingiks või topiste valmistamiseks, siis edasitoimetamise puhul tarvitusele võtta kõik abinõud, et nende välimus ei kannataks. Asjatundlikku käitlemist sel puhul vajavad esijoones jänesed, eriti kui nad lastud sooja või vihmase ilmaga ja kui nende edasitoimetamiseks kasutatakse veoabinõusid, nagu see ajujahil tavaliselt moeks.

Esijoones tuleb ajajailt või teistelt jänesekandjailt nõuda, et nad jäneste edasitoimetamisel laskekohast kuni veoabinõudeni ei lohistaks neid mitte maad mööda, mille tagajärjel pää ja kael suuresti määrduksid. Ka tuleb jänesed kuiva kohta korralikult ritta maha panna, mitte aga hunnikusse või kuhu juhtub maha visata. Veoabinõude juures viibivale jahisaagi vastuvõtjale surmatud ulukite üleandmisel ühtlasi ka teatada, mis „number“ (kütt) need laskis, et vastuvõtja võiks ära märkida, kellele uluk kuulub.

Vaevalt leidub midagi vastikumat, kui jänesed visatakse hunnikusse vankrile või reele, mille tagajärjel nende karvkate takerdub ja määrdub verega, mis annab jäneseile niivõrd ebameeldiva välimuse, et neid enam keegi ei soovi häämeelega võtta.

Et edasitoimetamisel lastud jäneste välimus kannataks võimalikult vähem, ei tohi neid veoabinõule kuhjata, vaid vankrile või reele üles riputada nii, et nad ripuksid vabalt õhus ja nende pää ulatuks vankri või ree põhja pandud heinteni, õlgedeni või kuuseoksteni. Selleks peab vankrile või reele kinnitama neli tugipuud, millele kinnitada kaks või neli päälpuud, viimaseile panna tarvilisel arvul latte, kuhu jänesed tagajalgupidi riputada. Latile riputamiseks võib jänese tagajalad nööriga kokku siduda ja lati jalgade vahelt läbi pista või ühte tagajalga teha väikese lõike, alates kannaliigendist ülespoole, kondi ja kõõluse vahele ja sellest teise tagajala läbi tõmmata. Viimane kinnitamisviis

on otstarbekam, sest niiviisi latile riputatud jänesed ei kuku maha. Juhtub käepärast olema madal heinaveokorv, võib selle reele või vankrile panna ja korvile kinnitada tarvilise arvu latte jäneste ülesriputamiseks. Kui veel latt või selle osa varustada numbriga ja sinna riputada kõik vastava numbri (küti) poolt lastud ulukid, on alati teada, kuipalju ja millised ulukid keegi laskis. Jäneseid tuleb lattidele nii riputada, et need ripuksid vabalt

Joon. nr. 131 A. Ajujahil lastud jäneste edasitoimetamine vankril *).

ega puutuks üksteisega kokku. On mõni jänes laenguga tugevasti purustatud ja seepärast on karta, et see teisi võib verega määrida, tuleb verine koht kuuseokstega katta ja nööriga kinni siduda.

Hädakorral võib lastud jäneseid riputada ka reele paigutatud istme (kresla) seljatoe päälpuu külge, kui seljatugi on nii kõrge, et jänesed võivad sääl rippuda, ilma et pääd ulatuksid maani.

Sajuse ilmaga on soovitav lattidele riputatud jänesed katta veekindla riide või presendiga.

Ulukid, mis ette nähtud topiste valmistamiseks, tuleb paksu pakkimispaberiga korralikult sisse pakkida ja käes koju kanda. On nende karvkate või sulestik verega määrdunud, loobuda puhastamisest, jättes selle töö toppija hooleks, kes teeb seda igatahes asjatundlikumalt ja paremini kui jahimees ise.

*) Seadis vankril on liig kõrge; selle kõrgus peab olema selline, et lattidele riputatud jäneste pääd ulatuksid vankri põhja pandud heinteni, õlgedeni või kuuseoksteni.

Kui jahisaak on küll metsast õnnelikult koju toimetatud, kuid tekib vajadus seda ka edasi saata, siis, niipea kui surmatud ulukid on tarviliselt ära jahtunud, tuleb need korralikult sisse pakkida ja esimesel võimalusel ära saata. Ärasaatmisega, eriti soojal ajal, ei tohi asjata viivitada. Vajavad surmatud ulukid veel

Joon. nr. 131 B. Ajujahil lastud jäneste edasitoimetamine reel.

jahtumist, tuleb need külma või jahedasse ruumi, kuhu värskele õhule takistamatu juurepääs, hõredalt üles riputada.

Surmatud suuremaid ulukeid nagu põtru, hirvi ja metskitsi võib ka sissepakkimatult edasi saata, sidudes neil vaid kõik neli jalga tugeva nööriga või traadiga kokku. Metskitsi on siiski otstarbekam sissepakitult edasi saata, eriti kui selleks kasutatakse raudteed või veoautot. Jalgupidi seotud sokk paigutada kotti või hõredasse kasti, tarvitades pakkimisvahendiks kuuse- või kadakaoksi. On sokul sarved ühes vastava pääluu-osaga ära saetud, katta väljalõigatud koht korralikult kuuseokstega ja siduda nööriga kinni, sest vastasel korral jätab verine ja purustatud pää ebameeldiva mulje. Jäneseid kui ka linde saata edasi sissepakituna hõredasse kasti või pirdudest või vitstest valmistatud korvi, kuhu õhule on vaba juurepääs võimaldatud. Kasti või korvi põhja tuleb panna õhuke kord kuuse- või kadakaoksi või puhtaid kuivi õlgi, millele laduda jänesed niiviisi, et need üksteisega ei puutuks kokku, vaid nende vahele jääks väike vaheruum, mis okste või õlgedega täita. On üks rida jäneseid korvi asetatud, katta need okste või õlgedega. Soovitakse korvi veel teine

rida jäneseid mahutada, tuleb esimesele reale panna tarviline arv õhukesi laudu või kepikesi, mis otstest kinnitada kasti või korvi seinte külge liistude abil nii, et korvi põhja mahutatud jäneste ja uue põhja vahele jääks väike vaheruum, mis okste või õlgedega täita. Pannakse teine rida jäneseid ilma vahepõrandata otse esimesele reale, rõhuksid need oma raskusega korvi

Joon. nr. 132. Ree seljatoe päälpuule riputatud jänesed.

põhja mahutatud jäneseid, mis aga pole soovitav. Kast või korv katta kaanega või kotiriidega ja siduda korralikult nööriga kinni.

Linde pakitakse samuti ridade viisi kasti või korvi, kuid üle kolme rea pole neid soovitav ühte kasti mahutada. Metsiseid ja tedrekukki võib kuuseokstesse pakkida ja nõnda pakituna ilma kastita edasi saata. Kui linnud enne korvi mahutamist pakitakse paberisse, tuleb värske õhu juurepääsu võimaldamiseks paberisse teha augud.

Soojal aastaajal igatahes selle eest hoolitseda, et saadetis viibiks võimalikult lühemat aega teel, mistõttu on soovitav tapetud ulukeid saata pagasina. Kui soojal aastaajal tapetud ulukite edasisaatmiseks pole kasutada erilist jäävagunit, püüda neid edasi saata nii, et nad teel viibiksid öösi, kusjuures on soovitav, et kaubavaguni õhuaknad oleksid avatud, kui seda ainult tolm võimaldab.

VI. Jahitrofeed.

Paljudel jahimeestel on saanud kenaks kombeks alal hoida nende poolt lastud põtrade ja sokkude sarvi õnnestunud jahiretkede mälestuseks.

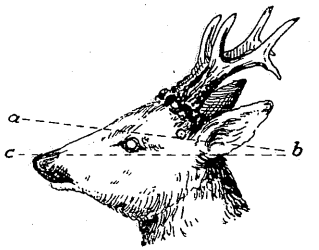
Kahjuks aga ei soovita või ei osata sarvi ja nende külgejäävaid pääluuosi nii prepareerida, et need oleksid nägusad ja säiliksid võimalikult kauem.

Nagu alltoodust näeme, ei nõua sarvede asjatundlik prepareerimine kuigi suurt oskust; ka aega ja vaeva nõuab see töö tunduvalt vähem kui nende „kandja" kättesaamine. Hääl tahtmisel võib iga jahimees ise soku- ja põdrasarvi prepareerida, ja missugusel tõsisel jahimehel ei peaks seda tahet olema, kui tegemist on mälestusrikka jahiretke jäädvustamisega.

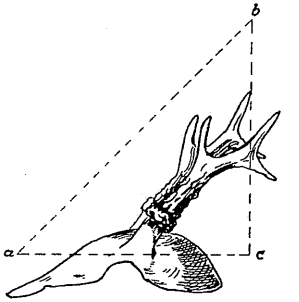
Soovitakse, et sarvede külge jääv pääluu osa oleks laitmatult valge, tuleb see võimalikult peatselt, hiljemini laskmispäeva õhtuks, pääst eraldada ja asuda ka kohe prepareerimiseks eeltööde tegemisele, sest vastasel korral kuivab veri pääluu külge, mille tagajärjel sinna ajajooksul tekib tumedaid laike.

Enne pääluu osa ärasaagimist tuleb nahk terava noaga läbi lõigata nii, nagu see joon. nr. 133 katkendjoonega näidatud. Lepitakse vähema pääluu osaga, tuleb lõige teha joone a—b kohaselt, soovitakse aga suuremat, siis joone b—c kohaselt. On nahk soovitud kohast luuni läbi lõigatud, asetada pää lauajala või mõne teise sobiva toe vastu ja pädd kinni hoides saagida see läbilõigatud naha kohast läbi. Sarvede külge jääv pääluu osa sisepool tuleb põhjalikult puhastada pääajudest, luuümbrisest ja verest. Pääle selle lõigata pääluule jäänud nahk terava noaga lõhki, kusjuures noaselg olgu pööratud pääluu poole. On aga sobivad kääärid käepärast, siis võib seda teha kääridega, kuna see palju hõlpsam. Lõiked peavad seejuures ulatuma kuni sarvede alusteni ja

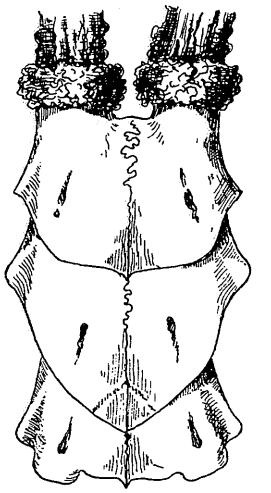
läbistama ka pääluu tagaküljel oleva naha. Nahka pääluult on hõlpsaim kõrvaldada tangidega. Seejärel pääluu põhjalikult puhastada luuümbrisest ja verest, asetada enne keetmist paariks päevaks külma vette ja seda võimalust mööda sageli vahetada. Liha, vere ja rasva jäänete lõplikuks kõrvaldamiseks keeta pää-

Nr. 133. Soku päänaha läbilõikamine.

Nr. 134. Pääluu täiendav lõikamine.

Nr. 135. Pääluu vorme (kujusid).

luud niikaua (umbes $^1/_2$ tundi), kuni liha on niivõrd pehmeks läinud, et seda võib hõlpsasti pääluult eemaldada. Keetmiseks mahutada luu vastavasse nõusse, kuhu valada niipalju vett, et see kataks küll sarvealuseid, kuid ei ulatuks sarvedeni. Kui luu lihast puhastatud, on soovitav seda veel kord umbes 10—15 minuti kestel puhtas vees keeta; teiskordse keetmisega kõrvalduvad kõik rasvaollused luust lõplikult.

Siis puhastada sarved suure nõela abil kõigest neil leiduvaist karvadest ja mustusest ning pesta soojas seebivees harjaga puhtaks ja loputada külma veega üle.

Sarvede kogu jätab ainult siis kauni ja korraliku mulje, kui kõik sarved on ühe ja sama nurga all aluslaudadele kinnitatud, pääluud on valged ja omavad ühise kuju. Viimane kinnitatakse

aluslauale tavaliselt 45° all. Selleks tuleb veel kord ette võtta pääluu täiendav saagimine — õhukese ja peene saega. Et teada, mis suunas ja kuidas pääluud teiskordselt saagida, on soovitav lõigata papist täisnurkne võrdhaarne kolmnurk (ruut läbilõigatud diagonaali kohalt) ja asetades kolmnurga külge a—b rööbasjoones sarvedega, tõmmata pliiatsiga külje a—c järgi joon pääluule, mille järgi ka luu läbi saagida (joon. nr. 134). Juhtumil, kui pärast saagimist selgub, et pääluu ääred pole küllaldaselt ühetasased, tasandada need viili või peene raspliga; tasandada võib ääri ka käiaga, surudes pääluud kergesti käia laiema pinna vastu.

Ei lepita aga säärase õige lõikega, vaid soovitakse pääluu osale anda mõni teine kuju (joon. nr. 135), siis, et kõik pääluud sarvede kogus oleksid ühekujulised, tuleb paberist välja lõigata soovitav kuju (šabloon) ja, asetanud selle pääluule, märgitakse pliiatsiga šablooni järgi vastavad jooned, mille järgi siis soovitud kuju saetakse õhukese saega välja.

Enne pleegitamist lihvida veel pääluud põhjalikult peene klaaspaberiga; ainult hästi lihvitud pääluu jääb lumivalgeks ja võimaldab soovikorral ka poleerimist. Pääluud võib ka päikesepaistel pleegitada, selleks seda sageli veega kastes. See pleegitamisviis on küll väga lihtne, kuid nõuab rohkesti aega ja päikesepaistelisi ilmu. Pleegitamise kiireks läbiviimiseks võib hääde tagajärgedega kasutada vesiniku-ülihapendit. Pleegitamiseks tarvitatakse ka kloori, kuid selle ainega töötamine nõuab suurt ettevaatust, kuna see mõjub väga ägedalt ja võib hõlpsasti pääluu rikkuda. Pleegitamiseks katta ainult pääluu (mitte sarved) õhukeselt puuvillaga, mis niisutada vesiniku-ülihapendiga ning niiske puuvill litsuda siis hästi pääluu külge, et kõik kohad oleksid sellega täiesti kaetud. Taldrikule või mõnesse teise sobivasse nõusse tuleb kallata veidi vesiniku-ülihapendit ja sinna asetada pääluu nii, et puuvill imeks endasse vesiniku-ülihapendit. Seejärel nõu ühes pääluuga paigutada pimedasse kappi (vesiniku-ülihapendit võib siis kauem kasutada) ja lasta sääl 2—3 päeva seista. Peaks vesiniku-ülihapend nõust ära aurama, tuleb seda juure kallata, sest pääluud kattev puuvill peab pidevalt niiske olema. Pärast tarvilise aja möödumist kõrvaldada puuvill pääluult ja viimane asetada päikesepaistele kuivama. Pärast pääluu kuivamist võib seda tarbekorral veel kord kergesti lihvida. Sääraselt prepareeritud pääluu on nüüd lumivalge ja soovikorral võib seda ka poleerimata aluslauale kinnitada.

Soovitakse aga, et pääluu oleks läikiv-valge ja et selle karedale pinnale ei koguneks ajajooksul tolmu, mida ei saa säält hõlpsasti kõrvaldada, tuleb pääluud veel poleerida. Selleks võtta tükike valget seemisnahka või puhast linast riiet, keerata kokku väikeseks rulliks, niisutada piirituses ja katta kriiditolmuga. Sääraselt ettevalmistatud poleerimisrullikesega hõõruda ringkaares tugevasti pääluud seni, kui see muutub heleläikivaks. Et rulliga sarvealuseid ei saa poleerida (ei pääse juure), siis tuleb nende poleerimist toimetada vastavalt ettevalmistatud kitsa linase riide või seemisnaharibaga.

Mis puutub aluslaua kujusse ja värvusse, siis on see maitseasi; iga jahimees talitab siin juba oma maitse järgi. Mis kuju aluslauale ka ei antaks, on siiski tarviline, et see oleks igast küljest vähemalt 3—4 sm suurem kui sellele kinnitatav pääluu. Et sarvede kogu jätaks kaunima ja korralikuma mulje, on soovitav, et aluslauad oleksid kõik ühekujulised ja -värvilised.

Tumeda värvusega aluslauad on praktilisemad kui heledad, sest need ei määrdu nii hõlpsasti; päälegi eraldub lumivalge ja läikiv pääluu tumedast aluslauast reljeefsemalt ja paremini kui heledast aluslauast.

Kas laskmise kuupäev, aasta ja koht märkida pääluule või aluslauale, oleneb maitsest. Soovitakse neid andmeid märkida aluslauale, siis peab seda juba aluslaua valmistamisel arvestama, jättes selleks aluslaua alapoole vastava koha, kuhu tarvilised andmed võiks õlivärviga kirjutada või kuhu võiks vastava kilbi andmetega kinnitada.

Märgitakse tarvilised andmed otse pääluule, teha seda tingimata hää tušiga, sest tindiga tehtav päälkiri muutub ajajooksul kahvatuks ja rask-loetavaks.

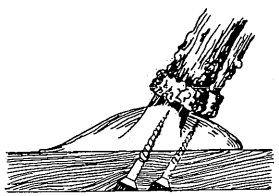
Pääluu kinnitatakse sageli aluslauale ka sel teel, et selle esiküljest, otse keskelt, kruvitakse läbi tugev kruvi või, kui kinnitamiseks kasutatakse kaht vähemat kruvi, kruvitakse need silmakoopa pääl asuvaist väikestest aukudest läbi. Kui esimene nii teine kinnitamisviis jätab kruvide pääd nähtavale.

Säärane lihtne kinnitamine pole aga kuigi nägus, muutudes väga ebameeldivaks veel siis, kui kruvide pääd hakkavad roostetama. Selle nähte vältimiseks võib pääluud aluslaudadele kinnitada ka sääraselt, et kruvide pääd ei jääks nähtavale, kuigi see kinnitamisviis on veidi tülikam ja nõuab rohkem aega.

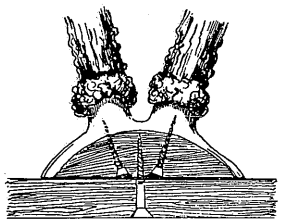
Neist paljudest kinnitamisviisidest peatume vaid mõningail lihtsemail.

1) Pääluu kinnitamine ühe kruviga.

Pääluu tagakülje (s. o. selles pääluu osas, mis asetseb sarvedest tagapool) keskele puuritakse auk, millest tarvilise pikkusega vasest kruvi pistetakse läbi ja kruvitakse sobiva kaldnurga all aluslauasse. Kruvipää kaetakse valge õlivärviga või lakiga. Kruvimiseks on vaja pikk kruvikeeraja, kuna sarved muidu takistaksid töötamist kruvikeerajaga.

Nr. 136. Pääluu kinnitamine aluslauale kahe kruvi abil.

Nr. 137. Pääluu kinnitamine aluslauale kolme kruvi abil.

2) Pääluu kinnitamine aluslauale kahe kruviga.

Tugeva puuriga puuritakse seespoolt pääluud, sarvede suunas, kruvide läbimõõdule vastavas suuruses kaks auku: üks vasaku, teine parema sarve alusesse. Puurimist teostada ettevaatlikult, et mitte rikkuda sarvede aluseid, pärgi kui ka sarvi endid. Tülikaim on ära märkida õiged kohad aluslauale, kuhu tuleks augud puurida. Selleks on otstarbekaim sarvede alustesse puuritud aukudesse pista säärase pikkusega peenikesed puupulgakesed, et nende otsad pääluud aluslauale pannes ulatuksid viimaseni. Pulkade otsad teha tindiga märjaks ja seades pääluu õigesse asendisse, pannakse see aluslauale, kusjuures tindiga märjaks-tehtud pulgakesed näitavad puurimiskohta.

Märgitud kohtadele puuritakse vastava kaldnurga all augud ja kahe kruvi abil kinnitatakse siis pääluu aluslauale. See kinnitamisviis nõuab küll teatud osavust ja on tülikas, kuid sääraselt kinnitatud pääluu püsib liikumatult aluslaual.

3) Pääluu kinnitamine aluslauale kolme kruviga.

Sel kinnitamisviisil on see paremus, et sarve alusesse puuritud augud ei tarvitse olla nii sügavad ega nii suure läbimõõduga

kui eelmise kinnitamisviisi juures, sest siin võivad tarvitatavad kruvid tunduvalt peenemad ja ka lühemad olla. Kõvast puust valmistatakse väike pakuke, mis enam-vähem täpselt mahuks prepareeritud pääluusse. Surudes ja hoides seda pakukest pääluu vastu, et ta ei muudaks oma asendit, puuritakse pakukesest läbi sarve alusesse kaks auku. Pakuke kinnitatakse kahe kruviga pääluu külge. Asetades nüüd pääluu õieti aluslauale ja seda kinni hoides, et ei nihkuks kohalt, puuritakse aluslaua tagaküljelt auk kuni pakukese keskpaigani. Selle augu kaudu kinnitatakse pääluu tugeva kruviga aluslauale. Säärane kinnitamisviis on veidi hõlpsam kui esimene ja ka küllaldaselt tugev.

Pääle sarvede koguvad jahimehed ka veel muid jahitrofeid, nagu jahiloomade ja -lindude nahku, topiseid, pääluid jne. Sääraste trofeede prepareerimine ja valmistamine nõuab juba oskust, ja et need oleksid nägusad ja vastupidavad, tuleb nende valmistamine anda asjatundja-preparaatori kätte.

Tarvitatud kirjandus.

1. Aul, Juhan. Kodumaa neljajalgsed. K./Ü. „Loodus" Tartus 1931.
2. „Eesti Mets". Metsa ja jahinduse kuukiri. Tallinn 1920—1936.
3. Hindrey, K. A. Meie metsloomad. E. Kirjanduse Selts. Tartu, 1935.
4. Härms, M. Eesti linnustik. K./Ü. „Loodus" Tartus, 1927.
5. Karlson, J. Loomaarstiteaduslisi oskussõnu. Tartu, 1931.
6. Parts, A., major. Laskuri käsiraamat. I vihk. Tallinn, 1931.
7. Riikoja, H. — Veski, J. Eestikeelseid zooloogilisi oskussõnu. K./Ü. „Loodus" Tartus, 1930.
8. Tehver, J., Dr. med. vet. Koduloomade anatoomia. Akadeemilise kooperatiivi kirjastus. Tartu, 1934.
9. Bieger, W. Anleitung zur Altersschätzung des Wildes. Paul Parey — Berlin, 1935.
10. Bischof, A. Die Kunst des Weidmannes, das Wild zu locken. Paul Parey — Berlin, 1934.
11. Brandt, K. Fährten- und Spurenkunde. Paul Parey — Berlin, 1922.
12. Czynk, E. Das Auerwild. J. Neumann — Neudamm, 1897.
13. Diezels Erfahrungen aus dem Gebiete der Niederjagd. Zehnte Auflage. J. Neumann — Neudamm, 1930.
14. Eisenhardt, H. Jagd und Fang des Raubwildes. Paul Parey, Berlin, 1936.
15. Götze, H. Die Jagdprüfung zur Erlangung des ersten Jagdscheins. H. Strom, Suhl, 1935.
16. Heder, F. Wie ich meine Hunde dressierte. J. Neumann — Neudamm, 1935.
17. Hegendorf. Der Gebrauchshund, seine Erziehung und Dressur. Paul Parey — Berlin, 1924.
18. Hegendorf. Handbuch der Revierverwaltung und Jagdleitung. Paul Parey — Berlin, 1912.
19. Hegendorf. Die Hebung der Niederjagd in Pacht- und Eigenjagdrevieren. Paul Parey — Berlin, 1922.
20. Hegendorf. Der Hase, dessen Hege und Jagd. Hubertusverlag, Wien.
21. Hegendorf. Die Krähenvertilgung. F. E. Mayer Verlag, München, 1932.
22. Herber-Minden. Das Zurichten, Abkochen, Bleichen und Aufsetzen des Wildschädels. J. Neumann — Neudamm, 1928.
23. Herberg, M. Äsung und Deckung im Jagdrevier. Paul Parey — Berlin, 1937.
24. „Die Hohe Jagd". Paul Parey — Berlin, 1922.
25. Kissling, W. Das Rebhuhn und seine Jagd. J. Neumann — Neudamm, 1923.
26. Kissling, W. Des Jägers Beute. J. Neumann — Neudamm, 1926.
27. Krüdener, A., Baron. Auerwild. J. Neumann — Neudamm, 1928.
28. Leeder, K., Ing. Wildkunde und Jagdbetrieb. W. Fricke, Wien und Leipzig, 1926.
29. Linke, M. Hochsitze und Jagdschirme. J. Neumann — Neudamm, 1922.
30. Münster, zu, Graf J. G. Pirsch und Nachsuche mit dem Hunde, J. Neumann — Neudamm, 1932.
31. Preuss, A. Lehrbuch des Flintenschiessens. J. Neumann — Neudamm, 1928.

32. Preuss, A. Jagdwaffen. J. Neumann — Neudamm, 1930.
33. Raesfeld, F. v. Das deutsche Weidwerk. Paul Parey — Berlin, 1914.
34. Raesfeld, F. v. Die Hege in der freien Wildbahn. Paul Parey — Berlin, 1920.
35. Raesfeld, F. v. Das Rehwild. Paul Parey — Berlin, 1923.
36. Riesenthal, E., v. Deutsches Jagdbuch. Paul Parey — Berlin, 1937.
37. Reumont-Aachen, v. R. Deutsche Treibjagden. J. Neumann — Neudamm, 1935.
38. Römer, P. Dr. und Quittenbaum, O. Dr. Auge und Büchse. J. Neumann — Neudamm, 1934.
39. Schepper, Fr. Die rationelle Wildfütterung, insbesondere die Winterfütterung des Rehwildes. J. Neumann — Neudamm, 1911.
40. Schmuderer-Maretsch, M. Die Lehre vom Schuss. Paul Parey, Berlin, 1926.
41. Schmuderer-Maretsch, M. Jagd- und Sport-Waffenkunde. Paul Parey — Berlin, 1928.
42. Schmuderer-Maretsch, M. Anleitung zum Flintenschiessen. Paul Parey — Berlin, 1930.
43. Silva-Tarouca, E. G. Kein Heger — kein Jäger. Paul Parey — Berlin, 1927.
44. Schulze, H. Der waidgerechte Jäger. Paul Parey — Berlin, 1935.
45. Stach, W. Raubzeugvertilgung im Interesse der Wildhege. Paul Parey — Berlin, 1922.
46. Ströse, A. Dr. Neudammer Jägerbuch. J. Neumann — Neudamm. 1928.
47. Ströse, A. Dr. Jagdkundliche Anschauungsstücke. J. Neumann — Neudamm, 1933.
48. Schäff, E. Dr. Jagdtierkunde. Paul Parey — Berlin, 1907.
49. Schäff, E. Dr. Wildfutter- und Remisenpflanzen. Paul Parey — Berlin, 1920.
50. Teuwsen, E. Fährten und Spuren. J. Neumann — Neudamm, 1936.
51. Usinger, A. Wild — Waffe — Hund. F. C. Mayer Verlag — München, 1935.
52. Wild und Hund. 1920—1937. Paul Parey — Berlin.
53. Deutsche Jäger-Zeitung, nüüd Deutsche Jagd 1922—1937. J. Neumann — Neudamm.
54. Бутурлин, С. а. Лоси. Коиз. 1934.
55 Гептнер, В. Г. Зайцы. Внешторгиздат. 1933.
56. Гринберг, В. Б. Рысь и россомаха. Коиз. 1933.
57. Зворыкин, Н. А. Что должен знать окладчик. Коиз. 1931.
58. Зворыкин, Н. А. Охота на лисиц. Коиз. 1933.
59. Зворыкин, Н. А. Бригадная охота с флажками. Коиз. 1933.
60. Зворыкин, Н. А. Повадки животных. Коиз. 1933.
61. Зворыкин, Н. А. Как определить свежесть следа. Коиз. 1934.
62. Зворыкин, Н. А. Охота по перу. Коиз. 1934.
63. Каверзнев, В. Н. Охота на рябчиков. Всекохотсоюза. 1930.
64. Каверзнев, В. Н. Охота на барсука. Коиз. 1931.
65. Каверзнев, В. Н, Промысловые звери наших пресных водоемов. Коиз. 1931.
66. Каверзнев, В. Н. Соболь, киницы, хорьки и др. мелкие хищники и их добывание, Коиз. 1932.
67. Каверзнев, В. Н. Медведи и охота на них. Коиз. 1933.
68. Рахманин, Гр. Утиная охота. Коиз. 1932.
69. Рахманин, Гр. Самоловы в охотничьем промысле. Коиз. 1933.
70. Рахманин, Гр. Четыре сезона ружейной охоты. Коиз. 1933.
71. Соловьев, Д. К. Основы охотоведения. Петроград. 1922.
72. Холодковскій. Н. А. и Силантьевъ, А. А. Птицы Европы. С.-Петербургъ, изд. А. Ф. Деврiена. 1901.

Õpe-ja Kasvatusteaduslik
Tartu